МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
РАДА МОЛОДИХ ВЧЕНИХ
MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
DROHOBYCH IVAN FRANKO STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY
YOUNG SCIENTISTS COUNCIL

ISSN 2308-4855 (Print)
ISSN 2308-4863 (Online)

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ГУМАНІТАРНИХ НАУК:

Міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

HUMANITIES SCIENCE CURRENT ISSUES:

Interuniversity collection of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Young Scientists Research Papers

ВИПУСК 30. ТОМ 2
ISSUE 30. VOLUME 2

Видавничий дім «Гельветика»
2020

Рекомендовано до друку Вченою радою
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(протокол № 8 від 18.06.2020 р.)

Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / [редактори-упорядники М. Пантюк, А. Душний, І. Зимомря]. – Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика», 2020. – Вип. 30. Том 2. – 312 с.

Видання розраховане на тих, хто цікавиться питаннями розвитку педагогіки вищої школи, а також філології, мистецтвознавства, психології.

Редакційна колегія:

Пантюк М.П. – головний редактор, доктор педагогічних наук, професор, проректор з наукової роботи (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Душний А.І.** – співредактор, кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка), член-кореспондент (Міжнародна академія наук педагогічної освіти); **Дмитрів І.І.** – відповідальний секретар, кандидат філологічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Андрєєв В.М.** – доктор історичних наук, професор, (Київський університет імені Бориса Грінченка); **Бермес І.Л.** – доктор мистецтвознавства, професор, завідувач кафедри (Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка); **Галів М.Д.** – кандидат педагогічних наук, доцент, (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Галик В.М.** – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Ґжесяк Ян** – доктор габілітований, надзвичайний професор кафедри (Державна вища професійна школа); **Гриценко Г.З.** – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Дутчак В.Г.** – доктор мистецтвознавства, професор, завідувач кафедри (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника); **Заєць В.М.** – кандидат мистецтвознавства, заступник декана факультету народних інструментів (Національна музична академія України імені Петра Чайковського); **Зимомря І.М.** – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри (Ужгородський національний університет); **Іванишин П.В.** – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Квас О.В.** – доктор педагогічних наук, професор, завідувач (Львівський національний університет імені Івана Франка); **Корсак Р.В.** – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри (Ужгородський національний університет); **Масненко В.В.** – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри (Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького); **Мафтин Н.В.** – доктор філологічних наук, професор (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника); **Мацьків П.В.** – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Медведик Ю.Є.** – доктор мистецтвознавства, професор, завідувач кафедри (Львівський національний університет імені Івана Франка), професор кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Невмержицька О.В.** – доктор педагогічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Оршанський Л.В.** – доктор педагогічних наук, професор, завідувач (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Павлак Міослав** – д. габ. з філології, професор, ректор Державної вищої професійної школи в Коніні (Польща); **Пагута М.В.** – кандидат педагогічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Пантюк Т.І.** – доктор педагогічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Петречко О.М.** – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Печарський А.Я.** – доктор філологічних наук, професор (Львівський національний університет імені Івана Франка); **Синкевич Н.Т.** – кандидат мистецтвознавства (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Ситник О.М.** – доктор історичних наук, доцент, завідувач кафедри (Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького); **Сташевська І.О.** – доктор педагогічних наук, професор, проректор з навчальної роботи (Харківська державна академія культури), заслужений діяч мистецтв України, академік (Міжнародна академія наук педагогічної освіти); **Сташевський А.Я.** – доктор мистецтвознавства, професор, завідувач кафедри (Харківська державна академія культури), заслужений діяч мистецтв України, академік (Міжнародна академія інформатизації); **Стецик Ю.О.** – доктор історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Стреначікова Марія** – доктор наук (doc. CSc., PhD.), (Академія мистецтв у Банській Бистриці); **Тельвак В.П.** – кандидат історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Чик Д.Ч.** – доктор філологічних наук, доцент (Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія імені Тараса Шевченка); **Янишин Б.М.** – кадидат історичних наук, старший науковий співробітник (Інститут історії України НАН України); **Яремчук В.П.** – доктор історичних наук, професор (Національний університет «Острозька академія»)

Рецензенти:

Астаф'єв О.Г. – д.філол.н., проф. каф. теорії літ., компаратив. і літ. тв. ІФ КНУ ім. Т. Шевченка; **Падалка Г.М.** – д.пед.н., проф. каф. ф-но вик. та худ. культ. ІМ НПУ ім. М. Драгоманова; **Скотна Н.В.** – д.філос.н., проф., зав. каф. практ. психол., ректор ДДПУ ім. І. Франка.

Збірник індексується в міжнародній базі даних Index Copernicus International.

На підставі наказу Міністерства освіти і науки України № 6143 від 28.12.2019 р. (додаток 4) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі педагогічних наук (011 – Освітні, педагогічні науки, 012 – Дошкільна освіта, 013 – Початкова освіта, 014 – Середня освіта (за предметними спеціалізаціями), 015 – Професійна освіта (за спеціалізаціями), 016 – Спеціальна освіта).

На підставі наказу Міністерства освіти і науки України № 409 від 17.03.2020 р. (додаток 1) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі філологічних наук (035 – Філологія) та у галузі культури і мистецтва (022 – Дизайн, 023 – Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація, 024 – Хореографія, 025 – Музичне мистецтво, 026 – Сценічне мистецтво, 027 – Музеєзнавство, пам'яткознавство, 028 – Менеджмент соціокультурної діяльності).

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації «Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка» Серія КВ № 19906-9706Р від 14.05.2013 р.

Усі електронні версії статей збірника оприлюднюються на офіційному сайті видання
www.aphn-journal.in.ua

Редакційна колегія не обов'язково поділяє позицію, висловлену авторами у статтях, та не несе відповідальності за достовірність наведених даних та посилань.

Засновник і видавець – Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка,
співзасновники Ільницький В.І., Душний А.І., Зимомря І.М.
Адреса редакції: Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, обл. Львівська, 82100. тел.: (03244) 1-04-74,
факс: (03244) 3-81-11, e-mail: info@aphn-journal.in.ua

© Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 2020
© Пантюк М.П., Душний А.І., Зимомря І.М., 2020

Recommended for publication
by Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Academic Council
(protocol No 8 from 18.06.2020)

Humanities science current issues: Interuniversity collection of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Young Scientists Research Papers / [editors-compilers M. Pantyuk, A. Dushnyi, I. Zymomrya]. – Drohobych: Publishing House „Helvetica", 2020. – Issue 30. Volume 2. – 312 p.

The publication is intended for those who is interested in the High School Pedagogics and psychology, philology, art development.

Editorial board:

M. Pantyuk – Editor-in-Chief, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vice-Rector for Scientific Work (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical); **A. Dushniy** – Co-Editor, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Department (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University), Corresponding Member (International Academy of Pedagogical Education); **I. Dmytriv** – Corresponding Secretary, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **V. Andrieiev** – Doctor of History, Professor (Kyiv Grinchenko University); **I. Bermes** – Doctor of Arts, Professor, Head of the Department (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **M. Haliv** – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **V. Halyk** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **J. Gzhesiak** – Dr. Gab., Associate Professor (Konin Higher Secondary School of Education); **H. Hrytsenko** – Candidate of Historical Sciences (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **V. Dutchak** – Doctor of Arts, Professor, Head of the (Vasyl Stefanyk Precarpathian National University); **V. Zaiets** – Candidate of Art Studies, Deputy Dean of the Faculty of Folk Instruments (National Music Academy of Ukraine named after Peter Tchaikovsky); **I. Zymomria** – Doctor of Philology, Professor, Head of the Department (Uzhgorod National University); **P. Ivanyshyn** – Doctor of Philology, Professor, Head of the Department (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **O. Kvas** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department (Higher School of Ivan Franko National University of Lviv); **R. Korsak** – Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department (Uzhhorod National University); **V. Masnenko** – Doctor of History, Professor, Head of the Department (Bogdan Khmelnytsky Cherkasy National University); **N. Maftyn** – Doctor of Philology, Professor (Vasyl Stefanyk Precarpathian National University); **P. Matskiv** – Doctor of Philology, Professor, Head of the Department (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **Y. Medvedik** – Doctor of Arts, Professor, Head of the Department (Ivan Franko National University of Lviv), Professor of the Department (Drohobych State Pedagogical University); **O. Nevmerzhytska** – Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor (General Pedagogy and Preschool Education of Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **L. Orshanskyi** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department (Ivan Franko State Drohobych Pedagogical University); **M. Pawlak** – Dr. habil. in Pholology, Professor (Poland); **M. Pahuta** – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Ivan Franko State Pedagogical University); **T. Pantiuk** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **O. Petrechko** – Doctor of History, Professor, Head of the Department (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **A. Pecharskyi** – Doctor of Philological Sciences, Professor (Lviv National University); **N. Synkevych** – Candidate of Arts (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **O. Sytnyk** – Doctor of History, Associate Professor, Head of the Chair (Bogdan Khmelnytskyi State Pedagogical University); **I. Stashevska** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vice-Rector (Academic Affairs of Kharkiv State Academy of Culture), Honored Worker of Arts of Ukraine, Academician (International Academy of Pedagogical Education); **A. Stashevskyi** – Doctor of Arts, Professor, Head of the Department (Kharkiv State Academy of Culture), Honored Worker of Arts of Ukraine, Academician (International Academy of Informatization); **Y. Stetsyk** – Doctor of Historical Sciences, Associate Professor (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **M. Strenachikova** – Doctor of Science (Doc. CSc., PhD.), (Academy of Arts in Banska Bystrica); **V. Telvak** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **D. Chyk** – Doctor of Philology, Associate Professor, (Taras Shevchenko Kremenets Regional Humanities and Pedagogical Academy); **B. Yanyshyn** – Candidate of Historical Sciences, Senior Research Associate (Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine); **V. Yaremchuk** – Doctor of History, Professor (Ostroh Academy National University)

Reviewers:

O. Astafjev – Doctor of Philology, Professor of Literature Theory, Comparative Literature and Literary Work Department of Philology Institute Kyiv of ational Taras Shevchenko University; **H. Padalka** – Doctor of Education, Professor of piano performance and artistic culture Department of Art Institute National Pedagogical Dragomanov University; **N. Skotna** – Doctor of Phylosophy, Professor, Head of Applied Psychology Department, Rector of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

The collection is included in such international databases as Index Copernicus International.

According to the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine as of 28.12.2019 No 6143 (annex 4), the journal is included in the List of scientific professional editions of Ukraine (category "B") on pedagogical sciences (011 – Educational, pedagogical sciences, 012 – Pre-school education, 013 – Primary education, 014 – Secondary education (subject specialization), 015 – Professional education (in the field of specializations), 016 – Special education).

According to the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine as of 17.03.2020 № 409 (annex 1), the journal is included in the List of scientific professional editions of Ukraine (category "B") on philological sciences (035 – Philology) and culture and arts (022 – Design, 023 – Fine arts, decorative arts, restoration, 024 – Choreography, 025 – Musical arts, 026 – Performing art, 027 – Museum and monument studies, 028 – Management of socio-cultural activities).

Print media registration certificate «Humanities science current issues: Interuniversity collection of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Young Scientists Research Papers» series KV № 19906-9706P dd. 14.05.2013.

All electronic versions of articles in the collection are available on the official website edition
www.aphn-journal.in.ua

Editorial board do not necessarily reflect the position expressed by the authors of articles,
and is not responsible for the accuracy of these data and references.
Founder and Publisher – Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University,
co-founders V. Ilnytskyi, A. Dushnyi, I. Zymomrya.

Editorial address: Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Ivana Franka str., 24, Drohobych, Lviv region,
82100. tel.: (03244) 1-04-74, fax: (03244) 3-81-11, e-mail: info@aphn-journal.in.ua

© Drohobych State Ivan Franko
Pedagogical University, 2020
© M. Pantyuk, A. Dushnyi, I. Zymomrya, 2020

МОВОЗНАВСТВО. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 811.112.2
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/30.212262

Гонча Васиф АБДУЛРАГИМОВА,
orcid.org/ 0000-0002-4362-082X
доцент кафедры иностранных языков
Азербайджанского университета языков
(Баку, Азербайджан) knospe@rambler.ru

АНГЛИЙСКИЕ ЗАИМСТВОВАНИЯ В НЕМЕЦКОМ И АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ ЯЗЫКАХ

В статье рассмотрен характер заимствования английских слов в немецком и азербайджанском языке. На сегодняшний день общепризнанным языком международного общения является английский, заимствования из которого все чаще встречаются не только в немецком, но и в азербайджанском языке. Использование иностранных языков в обиходе стало обычным явлением. В статье дана оценка заимствованных слов, которые служат для выражения конкретных понятий, предметов и событий. Заимствованное слово первоначально обладает конкретной семантикой. Обычно, если слово в родном языке обладает несколькими смыслами, то при переходе в иной язык оно утрачивает прежние смыслы, оставляя лишь один. По мнению автора, англицизмы, как в немецком, так и в азербайджанском языке, с одной стороны, обогащают язык, с другой – создают необходимость использования англицизмов на определённом уровне. Данный процесс регулируется как естественным путем, через общение носителей языка, так и социальной политикой государства. Развитие и обогащение каждого языка связано с формированием национального менталитета народа и потому является предметом внимания каждого государства. Использование иностранных слов носит исторический характер, определяется уровнем контактов стран между собой, региональными процессами развития взаимоотношений, степенью близости языков по своей семантике и грамматическим особенностям. Языки, привлеченные к анализу, относятся к разным языковым семьям, вместе с тем процесс глобализации в равной степени способствует усвоению иностранных слов и их использованию.

Ключевые слова: *немецкий язык, азербайджанский язык, заимствования из английского языка, обогащение словарного состава, синонимы.*

Гонча Васиф АБДУЛРАГІМОВА,
orcid.org/0000-0002-4362-082X
доцент кафедри іноземних мов
Азербайджанського університету мов
(Баку, Азербайджан) knospe@rambler.ru

АНГЛІЙСЬКІ ЗАПОЗИЧЕННЯ У НІМЕЦЬКІЙ ТА АЗЕРБАЙДЖАНСЬКІЙ МОВАХ

У статті розглянуто характер запозичення англійських слів у німецькій та азербайджанській мовах. Сьогодні загальновизнаною мовою міжнародного спілкування є англійська, запозичення з якої дедалі інтенсивніше використовуються не тільки в німецькій, але і в азербайджанській мові. Використання іноземних мов у побуті стало звичайним явищем. У статті дано оцінку запозичених слів, які служать для вираження конкретних понять, предметів і подій. Запозичене слово початково володіє конкретною семантикою. Зазвичай, якщо слово в рідній мові має декілька смислів, то при переході в іншу мову воно втрачає колишні смисли, залишаючи лише один. На думку автора, англіцизми, як у німецькій, так і в азербайджанській мові, з одного боку, збагачують мову, з іншого – створюють необхідність використання англіцизмів на певному рівні. Цей процес регулюється як природним шляхом, через спілкування носіїв мови, так і соціальною політикою держави. Розвиток і збагачення кожної мови пов'язані із формуванням національного менталітету народу і тому є предметом уваги кожної держави. Використання іноземних слів має історичний характер, визначається рівнем контактів країн між собою, регіональними процесами розвитку відносин, ступенем близькості мов за своєю семантикою і граматичним особливостями. Мови, залучені до аналізу, належать до різних мовних сімей, водночас процес глобалізації рівною мірою сприяє засвоєнню іноземних слів і їх використанню.

Ключові слова: *німецька мова, азербайджанська мова, запозичення з англійської мови, збагачення словникового складу, синоніми.*

Goncha Vasif ABDULRAHIMOVA,
orcid.org/0000-0002-4362-082X
Associate Professor at the Foreign Languages Department
Azerbaijan University of Languages
(Baku, Azerbaijan) knospe@rambler.ru

ENGLISH BORROWINGS IN GERMAN AND AZERBAIJANI LANGUAGES

The article discusses the nature of borrowing English words in German and Azerbaijani. Today, the generally recognized leading language of international communication is English, which is increasingly used not only in German, but also in the Azerbaijani language. The practice of using foreign languages in everyday life has become commonplace. The article assesses borrowed words that serve to express specific concepts, objects and events. The borrowed word in the initial period of use has specific semantics. Usually, if a word in a related language has several meanings, then when changing to another language, it loses its previous meanings, leaving only one. Anglicisms, both in German and in the Azerbaijani language, on the one hand enrich the language, on the other hand, create the need to maintain the percentage of use of English at a certain level. This process is regulated both naturally, through communication of native speakers, and through the social policy of the state. The development and enrichment of each language is associated with the formation of the national mentality of the people and therefore is the subject of attention of each state. The use of foreign words is historical in nature, determined by the level of contacts between countries, regional processes for the development of relations, the degree of closeness of languages in terms of their semantics and grammatical features. The languages involved in the analysis belong to different linguistic families, however, the process of globalization equally contributes to the assimilation of foreign words and their use.

Key words: *German, Azerbaijani, borrowings from the English language, enrichment of the vocabulary, synonyms.*

Постановка проблемы. В последние годы как в немецкий, так и в азербайджанский язык стало проникать всё больше английских слов. Английский обогатил указанные языки многочисленными синонимами и новыми понятиями. Употребление некоторых целесообразно, а некоторых – нет.

Изложение основного материала. В Германии с недавних пор стало модным употреблять английские слова. Но их употребляют не все немцы, а только те, кто владеет английским. Например, в больших немецких городах или на крупных вокзалах на каждом шагу можно встретить английские выражения: *McClean, Moonlight, Checkin, Image-Center, City-Shopping*.

Но в любом языке происходят изменения, в частности и за счёт заимствования из других языков. Уже давно не возмущают немцев латинские слова *Fenster* и *circa*, греческие *Katastrophe, Analyse, These* или французские *Premiere, Toupet, Dessert*. В последние годы немцы совершенно естественно употребляют такие англицизмы, как *Jogging, Live, Basketball, Airbag, Mountainbike*. Изменяется мир, а вместе с ним люди и языки.

Очень часто встречаются в современном немецком языке заимствованные глаголы из английского: *emailen, chillen, chatten, surfen, jobben*. Они являются слабыми глаголами, и все грамматические изменения происходят в соответствии со схемой образования слабых форм глаголов. Инфинитив заимствованных глаголов получает в немецком языке суффикс -en. Заимствованные глаголы спрягаются в настоящем времени согласно спряжению слабых глаголов, в претерите к основе добавляется суффикс (e)te, причастие II образуется по схеме образования причастий слабых глаголов: ge+ основа инфинитива + (e)t: *faxen- faxte, gefaxt; skypen – skypte, geskypt*. Большинство заимствованных глаголов составляют простые непроизводные глаголы: *shoppen, dancen*. Они используются во всех личных формах, а также в форме причастия II и инфинитива.

Существуют также производные глаголы: *abchecken, herumdancen*. Для таких глаголов характерны те же формы употребления, что и для непроизводных. Кроме того, обе группы употребляются в качестве предикатива. При употреблении заимствованных глаголов существуют также гибридные англо-немецкие формы. Например, в 3-ем лице единственного числа презенса используется вариантная форма с английским суффиксом -ed: *er danct / dancet / danced*.

Причастия II от непроизводных, а также производных глаголов существуют в двух или трех вариантах: *gechattet / gechatted*. В немецком языке глаголы с неударными префиксами образуют причастие II без префикса ge-, то же происходит с заимствованиями: *remixt*. Следует упомянуть также группу композитных глаголов, образованных от английских фразовых глаголов, именных и глагольно-именных сочетаний: *mountainbiken, hiphoppen.*

Такие глаголы употребляются чаще всего в форме субстантивированного инфинитива. Но, например, глагол *babysitten* употребляется во всех

личных формах. Отсутствие единой модели при спряжении композитных глаголов приводит к вариативному употреблению их форм (Гусейнова, 2005). *Präsens: Ich babysitte gerne. / Ich sitte baby / Baby. Perfekt: Ich habe schon mit 12 Jahren babygesittet / gebabysittet. Infinitiv: Es macht ihr Vergnügen babyzusitten / zu babysitten*. Смешанные англо-немецкие формы употребляются не только в разговорной речи – в литературном языке тоже происходят активные процессы.

В азербайджанском, как и в немецком, употребляется много английских слов.

Например: *agnosticism* – англ. яз., *aqnostisizm* – азерб. яз., *der Agnostizismus* – нем. яз. (философское учение, утверждающее принципиальную непознаваемость мира) (Duden).

Drainage – англ. яз., *drenaj* – азерб. яз, *die Dränage* – нем. яз (дренажные трубы – это устройство или система для отвода, сброса жидкости, скапливающейся во внутренних полостях) (Duden).

Dissident – англ. яз., *dissident* – азерб. яз, *der Dissident* – нем. яз. (человек, отстаивающий взгляды, которые радикально расходятся с общепринятыми, лицо, не принадлежащее к вероисповеданию, которое господствует в стране) (Duden).

Match – англ. яз., *matç* – азерб. яз., *das Match* – нем. яз. (Duden).

Mohican – англ. яз., *mohican* – азерб. яз., *der Mohikane* – нем. яз. (крупная и могущественная конфедерация пяти индейских племен из группы алгонкинов, населявших 40 крупных деревень на востоке современного штата Нью-Йорк) (Duden).

Sandwich – англ. яз., *sendviç* – азерб. яз., *der Sandwich* – нем. яз. (Duden).

Tandem – англ. яз., *tandem* – азерб. яз., *das Tandem* – нем. яз. (расположение один за другим, расположение однородных машин или их частей в одном агрегате друг за другом на одной оси, по одной линии) (Duden), и др. заимствования из этого ряда.

Эти лексические единицы бывают однозначными по семантической структуре, отражают «чужую» реальность и одновременно служат выражению новых понятий, предметов, событий в нашем языке. В азербайджанском есть достаточное количество англицизмов, которые используются в широком кругу и даже вошли в число слов общеупотребительных, уже не воспринимаясь как иноязычные. Эти заимствования заняли прочное место в лексической системе азербайджанского языка. *Бюджет (budget), вокзал (vauxhall), вагон (wagon), вазелин (vaseline), бокс (box), клуб (club), футбол (football), юмор (humour), экспорт (export), финиш (finish), трамвай (tramway), туннель (tunnel), турист (tourist), телефон (telephone), рельс (rails), пиджак (pea-jacket), парк (park), магазин (magazine), кофе (coffee)* и т. д. (Исабалаев, 2013).

Многие из этих слов подверглись ассимиляции по фонетическим и грамматическим признакам. Эти заимствования считаются полностью освоенными лексическими единицами. Большая часть этих слов (*бюджет, вокзал, магазин, пиджак* и др.) перешли в азербайджанский язык давно, вошли в число общеупотребительных слов и поэтому приспособились к азербайджанскому языку (*büdcə, vağzal, mağaza, pəncək*). Несмотря на то, что лингвистические проблемы языковых отношений рассматривались много раз, семантическое освоение заимствований до сих пор полностью не изучено (Исабалаев, 2013).

Как правило, исследователи выделили два этапа семантического развития заимствованных слов: заимствование слова и его полное освоение. Известно, что лексическое заимствование – достаточно сложный и многофазовый процесс. И в некоторых случаях лексическая единица, кроме главного смысла в языке оригинала, может использоваться в заимствующем языке в других смыслах. Такие семантические изменения можно наблюдать в англицизмах азербайджанского языка. Например: первоначальный смысл слова «лидер» – это «глава политической партии». После перехода в азербайджанский язык это слово приобрело другие значения: «спортсмен, выигравший в соревновании», «главная статья газеты или журнала», «первый в ряду» и др. (Гусейнова, 2005).

В 60-х гг. XX в. произошло смысловое изменение слова «*лидер*». Вышеуказанные значения перешли на второй план, слово «лидер» одновременно начало обозначать более общие смыслы: «первый на соревновании», «передовой в какой-то области» («Команда стала лидером в первой лиге», «АзТВ является лидером в тележурналистике»). В последние 20–30 лет это слово как общественно-политический термин нашло широкое применение, как лексическая единица в составе словосочетания «политический лидер». В последние годы в азербайджанском языке образовалось новое словосочетание с этим заимствованным словом: «всенародный лидер Гейдар Алиев 34 года вел активную деятельность во имя Азербайджана, во имя превращения его в сильную державу» (Гусейнова, 2005).

Англицизм «*буфер*» вошел в лексический состав азербайджанского языка как железнодорожный

термин. В 60-х гг. прошлого века это слово приобрело более широкое семантическое значение. В азербайджанском литературном языке можно встретить и такое значение этого слова, как *промежуточная позиция между противостоящими сторонами*. В азербайджанском языке в последнее время также используются термины *политический буфер, буферная зона, буферное государство*. Вышеуказанные значения связаны с метафорическим смыслом этого слова: «Вполне может быть, что Азербайджан воспринимается как буферная зона между Ираном и Россией» («Свободный Азербайджан», 2001).

Можно почувствовать семантическую перемену в англицизме «*бойкот*». Известно, что это слово вошло в азербайджанский язык как термин, обозначающий форму политической и экономической борьбы. В настоящее время эта лексическая единица, сохраняя свою первичную значимость, расширила семантическую вместимость. Это заимствованное слово, выходя из области общественно-политической терминологии, начало употребляться в бытовой сфере и вошло в число слов общеупотребительных.

Эта лексема вошло в терминологическую систему различных областей. Как дипломатический термин, это слово обозначает отказ одного или нескольких государств от создания торговых отношений с другим государством. В словаре дипломатических терминов можно встретить такие термины-сочетания, в составе которых есть слово бойкот: *«бойкот в международных отношениях», «использовать бойкот», «объявить бойкот», «отменить бойкот», «быть подверженным бойкоту», «политика бойкота», «политический бойкот», «призывать к бойкоту»*. Заимствованные слова служат выражению конкретных понятий, предметов и событий. Заимствованное слово вначале обладает конкретной семантикой. Обычно, если слово в родном языке обладает несколькими смыслами, то при переходе в иной язык оно утрачивает прежние смыслы, оставляя лишь один. Со временем заимствованное слово может приобретать новую семантику, а также утратить прежнюю.

Приобщение к такому процессу воспринимается как ассимиляция заимствующим языком. Заимствованный объект подвергается семантической трансформации в языке. Семантическая трансформация в языке ранее изучалась (Городов: 9). Семантическая трансформация подразумевает расширение или же сужение смысла заимствованного слова, употребление его в переносном (метафорическом) смысле в заимствующем языке. Некоторые исследователи рассматривали лишь сужение смысла заимствующего слова и употребление их в переносном смысле. Эта тенденция позже была подвергнута критике (Ernst Freienstein, 2011: 23).

Приобретение новых качеств заимствованным словом тесно связано с переменами в обществе, с международными отношениями, в том числе с расширением межъязыковых отношений. В. Г. Костомаров отмечал углубление в настоящее время семантической структуры слова, создание новых семантических смыслов (Костомаров и др., 1980). Расширение семантической структуры англицизмов в азербайджанском языке происходит в процессе внедрения этих слов в разные сферы жизни, влияющего на его смысл. Часто при переходе в другой язык слово, утрачивая первоначальное значение, приобретает новый смысл. В других случаях на основе первичного смысла в семантике заимствованного слова происходит перемена.

Рассмотрим этот вопрос на конкретных образцах: Слово бизнес (англ. *bizness*) не вошло в толковый словарь азербайджанского языка, изданный в 1966 г. В кратком словаре европейских слов это иноязычное слово растолковывается как *коммерческое дело, связанное с частным сбором*. А человек, занимающийся этим делом, называется «*бизнесмен*». В словаре о слове «бизнесмен» пишется: «*купец, делец, аферист, владелец в США; капиталист, старающийся иметь большую прибыль*» (Исабалаев, 2013). В данном случае слово, перешедшее в азербайджанский язык посредством русского языка, в советское время обладало отрицательным значением. В английском языке (как и в немецком) это слово многозначное.

Основное его значение – это «*работа*», «*постоянное занятие*», «*специальность*». Другое значение – «*торговля и коммерческая деятельность*». В настоящее время в азербайджанском языке слово «*бизнес*» обладает значением «*прибыльная работа*». По уровню использования это иноязычное слово очень продуктивно. Оно перешло из ряда экономических терминов к общеупотребительным лексическим единицам: «Я говорю, что Гамид, кроме того, что творческий человек, он еще и разбирается в бизнесе отлично» («Шерг», 2004).

В большом теннисе и в волейболе введение мяча в игру называется сервис (*service*). Этот англицизм перешел в азербайджанский язык в первоначальном значении: «Илаха Гадимова вступает в игру в основном составе во время сервиса» («Олимпия дуньясы», 2004). В последующие времена

слово «сервис» начало употребляться в значении «*бытовые услуги*». *Сервер* – также спортивный термин. В теннисе игрок, вводящий мяч в игру, называется сервером («Олимпия дуньясы», 2004). В 90-х гг. в семантике слов *сервер* и *сервис* произошли значительные изменения. Эти термины в настоящее время употребляются в социально-экономическом и других значениях.

Сервер означает «*компьютер, сохраняющий и передающий главную информацию в малом и среднем бизнесе*» (Исабалаев, 2013). А у слова *сервис* появилось еще два значения: 1) нижняя система маркетинговой деятельности, которая служит усовершенствованию системы производства и продажи продукции; 2) социальный опрос (Исабалаев, 2013). Идентичная ситуация со словом «*сервер*». Оно приобрело новое значение, создавая новые терминологические соединения. В настоящее время это слово употребляется как «*компьютер, присоединяющий к сети*»: «Чтобы подключиться к интернету, прежде всего нужно подключиться к серверу. Для этого нужно набрать телефонный номер сервера» (Исабалаев, 2013). Иноязычные слова, в том числе англицизмы, активно участвуют в процессах в лексической системе языка. Заимствованное слово может перейти в ряд терминов, так же заимствованный термин может потерять изначальную терминологическую лексическую особенность.

Использование англицизмов в публицистических текстах и прессе основательно действует на их семантическую систему. В семантической структуре иноязычных слов, употребленных в прессе, происходят изменения. Происходит также расширение значения слова, обогащение новыми семами. В таких случаях детерминация является проявлением семантического расширения. Многие инновации используются в переносном смысле, новое слово используется в составе словосочетания со словами разных семантических групп.

Расширение значения занимает особое место в процессе семантической деривации (Sick, 2004: 28). В расширении значения англицизмов главную роль играет обобщение архисемы первичного лексико-семантического варианта на базе лексико-семантической парадигмы. Например, слово «*хит*» означает музыкальное произведение, популярное в определенное время. Архисема «*популярное музыкальное произведение*» в процессе семантической деривации может использоваться в отношении различных событий и фактов: «Как будто владельцы иномарок в нашем городе проводят хит-парад этих машин, чтобы выяснить, чья иномарка будет иметь успех» («Республика генджлери», 2004).

В целом в процессе употребления заимствованные слова не остаются неизменными, большая часть их подвергается влиянию фонетического, грамматического и семантического состава заимствующего языка. Заимствующий язык, принимая иноязычные слова, своеобразно осваивает их, как бы создает их заново. Процесс освоения иноязычного слова продолжается довольно долго. Степень освоения иноязычных слов зависит от различных факторов: генетического родства заимствующего и заимствованного языков, типологической структуры, частоты использования лексической единицы, продолжительности активности заимствованного слова.

Ставший на сегодняшний день общепризнанным языком международного общения, английский все более интенсивно используется народами мира в самых разнообразных сферах человеческой деятельности. Начиная с 1990-х гг. влияние американской культуры и его лингвистическое отражение стало более интенсивным в связи с развитием интернета, глобализации национальной экономики, становлением радио и телевидения с музыкальными и молодежными программами, а также, в частности, развития коммерческого телевидения с рекламными клипами.

Также мы пришли к выводу, что англицизмы, как в немецком, так и в азербайджанском языке, с одной стороны, обогащают язык, с другой –необходимо поддерживать использование англицизмом на определённом уровне. Невозможно изолировать язык, но можно сделать всё необходимое, чтобы сохранить его исконный вариант, на котором строится вся история людей, их традиции, нравы и обычаи.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Неологизмы в общественно-политической лексике немецкого языка. URL: www.otherreferats.allbest.ru (дата обращения: 12.09.19).
2. Городов А.Г. Лексические и грамматические инновации в немецком языке. URL: http www.referat.ru (дата обращения: 12.09.19).
3. Гусейнова И. Гейдар Алиев – от политического руководителя к общенациональному лидеру. Баку, 2005. 513 с.
4. Исабалаев И. Орфографический словарь азербайджанского языка. Баку, 2013.
5. Костомаров В.Г., Верещагин Е.М. Лингвострановедческая теория слова. Москва : Русский язык, 1980. 320 с.
6. Носкова С.Э. Изменения в падежной грамматике современного немецкого языка. URL: http www.tverlinqua.ru (дата обращения: 22.12.19).

7. Duden K. Aussprachwörterbuch der deutschen Sprache. Mannheim, 2007.
8. Ernst Freienstein Schaipp. Populäre Irrtümer über Sprache. Philipp Reclam jun. Stuttgart, 2011. 167 S.
9. Sick B. Der Dativ ist dem Genitiv sein Tod. Ein Wegweiser durch den Irrgarten der deutschen Sprache. Verlag Kieppenhauer & Witsch, Köln; Spiegel online GmbH, Hamburg, 2004. 251 S.
10. Sick B. Der Dativ ist dem Genitiv sein Tod. Folge 2. Neues aus dem Irrgarten der deutschen Sprache. Köln : Verlag Kieppenhauer &Witsch; Hamburg : Spiegel online GmbH, 2005; 260 S.
11. Theodor W. Adorno, Wörter aus Fremde. InP. Braun. Fremdwort-Diskussion, Munchen, Fink 2000. 211 p.
12. Газета «Свободный Азербайджан», 24 августа 2001 г.
13. Газета «Шерг», 12 октября 2004 г.
14. Газета «Олимпия дуньясы», 1 октября 2004 г.
15. Газета «Республика генджлери», 27 марта 2004 г.

REFERENCES

1. Neologizmy v obshchestvenno-politicheskoj leksike nemeckogo yazyka [Neologisms in the socio-political vocabulary of the German language]. URL: www. otherreferats.allbest.ru [in Russian].
2. Gorodov A.G. Leksicheskie i grammaticheskie innovacii v nemeckom yazyke [Lexical and grammatical innovations in the German language]. URL: http www.referat.ru (appeal date: 02/09/19) [in Russian].
3. Gusejnova I. (2005). Gejdar Aliev – ot politicheskogo rukovoditelya k obshchenacional'nomu lideru [Heydar Aliyev – from a political leader to a national leader]. Baku. 513 s. [in Russian].
4. Isabalaev I. (2013). Orfograficheskij slovar' azerbajdzhanskogo yazyka [Spelling dictionary of the Azerbaijani language]. Baku [in Russian].
5. Kostomarov V.G., Vereshchagin E.M. (1980). Lingvostranovedcheskaya teoriya slova [Kostomarov V.G., Vereshchagin E.M. Lingvostranovedcheskaya theory of the word]. Moskva: Russkij yazyk [Russian language]. 320 s. [in Russian].
6. Noskova S.E. Izmeneniya v padezhnoj grammatike sovremennogo nemeckogo yazyka [Changes in the case grammar of modern German]. URL: http www.tverlinqua.ru (appeal date: 12/22/19) [in Russian].
7. Duden K. (2007). Aussprachwörterbuch der deutschen Sprache. Mannheim.
8. Ernst Freienstein Schaipp (2011). Populäre Irrtümer über Sprache. Philipp Reclam jun. Stuttgart. 167 p.
9. Sick B. (2004). Der Dativ ist dem Genitiv sein Tod. Ein Wegweiser durch den Irrgarten der deutschen Sprache. Verlag Kieppenhauer & Witsch, Köln; Spiegel online GmbH, Hamburg. 251 p.
10. Sick B. (2005). Der Dativ ist dem Genitiv sein Tod. Folge 2. Neues aus dem Irrgarten der deutschen Sprache. Köln: Verlag Kieppenhauer & Witsch; Hamburg: Spiegel online GmbH. 260 S.
11. Theodor W. (2000). Adorno, Wörter aus Fremde. InP. Braun. Fremdwort-Diskussion, Munchen, Fink. 211 p.
12. Gazeta "Svobodnyj Azerbajdzhan", 24.08. (2001). ["Free Azerbaijan"], [in Russian].
13. Gazeta "SHerg", 12 oktyabrya (2004). ["East"], [in Russian].
14. Gazeta "Olimpiya dun'yasy" 01.10. (2004). ["Olympic world"]. [in Russian].
15. Gazeta "Respublika gendzhleri" 27.03. (2004). ["Youth of the Republic"]. [in Russian].

UDC 81;81'34
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/30.212274

Solmaz ALIZADE,
orcid.org/0000-0002-5869-4012
Doctoral Student at the Department of German Phonetics and Grammar
Azerbaijan University of Languages
(Baku, Azerbaijan) rus_rahimli@yahoo.com

DIPHTHONGIZATION IN AZERBAIJANI LANGUAGE

It should be noted that many studies have been conducted on the structure of Azerbaijani phonemes. Famous linguists such as A. Demirchizade, F. Kasimov, S. Sadikhov, A. Akhundov, T. Hidayatzade, A. alakperli, F. veysalli and others have valuable thoughts and have also written books on this topic. (A. Demirchizade, F. Kazimov, S. Sadikhov, A. Akhundov, T. Hidayatzade, A. Alakperli, F. veysalli). Our outstanding linguist G. alakperli, A. Demirchizade, S. Sadigov, F. Kazimov, A. Akhundov, T. Hidayatzade, A. Alakperli, F. Veysalli dealt with phonemes to some extent.

Of course, when writing a spelling, the teacher tries to convey the written form of the word more clearly. As a result, students are used to speaking the language of the book.

The event of diphthongization is due to the fact that the "v" consonant, which came after the vowels "ö" and "o" in the Azerbaijani language, completely lost its consonant quality and became vowel when it was processed in the middle of the word. In the Azerbaijani language, as a result of the shifting "v"consonant in to two diphthonic vowels, or rather diphthonquids, are formed, in other words, diphthongization occurs. Diphthongs formed in the Azerbaijani language as a result of diphthongization: öy, oy. The first of them consists of soft, and the second-of hard vowels and respectively they are included in the soft and hard vowels. When pronouncing the "öy" diphthong, the tongue is extended forward, the tip of the tongue touching the recesses of the lower and front teeth. The lips are rounded and slightly protruding. In this position of the speech organs, the pronunciation of the mentioned vowel is not complete, the tip of the tongue falls into the recesses of the lower front teeth, and the front and middle parts rise to the hard palate. As the lips, in turn, become more tense and protruding, the tubular groove they form becomes even narrower. In such a complex variable denominator, the airflow, which is a musical tone coming from the lip formed by the lips, sounds like a double vowel sound.

This analysis was conducted with the study of the sources related to the subject, the analysis of the results obtained, the analysis and synthesis of the arguments, and also the comparative analysis method.

Key words: *diphthong, diphthongoid, diphthong-like, recursion, excursion, phonem.*

Солмаз АЛІЗАДЕ,
orcid.org/0000-0002-5869-4012
докторант кафедри німецької фонетики та граматики
Азербайджанського університету мов
(Баку, Азербайджан) rus_rahimli@yahoo.com

ДИФТОНГІЗАЦІЯ В АЗЕРБАЙДЖАНСЬКІЙ МОВІ

Слід зазначити, що було проведено багато досліджень щодо структури азербайджанських фонем. Відомі лінгвісти, такі як А. Демірчізаде, Ф. Касімов, С. Садіхов, А. Ахундов, Т. Хідаятцаде, А. Алакперлі, Ф. Вейсаллі та інші, мають цінні думки, а також написали книги на цю тему (А. Демірчізаде, Ф. Казімов, С. Садіхов, А. Ахундов, Т. Хідаятзаде, А. Алакперлі, Ф. вейсаллі). Наші видатні лінгвісти Г. алакперлі, А. Демірчізаде, С. Садігов, Ф. Казімов, А. Ахундов, Т. Хідаятзаде, А. Алакперлі, Ф. Вейсаллі певною мірою мали справу з фонемами.

Звичайно, під час написання орфограми вчитель намагається передати письмову форму слова чіткіше. В результаті учні звикли говорити мовою книги.

Явище дифтонізації пов'язана з тим, що приголосний «v», який з'явився після голосних «ö» і «o» в азербайджанській мові, повністю втратив свою приголосну якість і став голосним під час обробки в середині слова. В азербайджанській мові в результаті переміщення приголосного «v» на два дифтонічні голосні, а точніше дифтонкіди, утворюються, іншими словами, відбувається дифтонгізація. Дифтонги утворилися в азербайджанській мові в результаті дифтонгізації: öy, oy. Перший з них складається з м'яких, а другий з твердих голосних і відповідно вони включаються в м'які і тверді голосні. Під час вимови дифтонга «öy» язик витягується вперед, кінчик язика торкається виступів нижніх і передніх зубів. Губи округлі і злегка виступаючі. У такому положенні мовних органів вимова згаданої голосної не є повною, кінчик язика потрапляє в поглиблення нижніх передніх зубів, а передня і середня частини піднімаються до твердого піднебіння. Оскільки губи своєю чергою стають більш напруженими і виступаючими, трубочастий паз, який вони утворюють, стає ще вужчим. У такому складному знаменнику змінних повітряний потік, який є музичним тоном, що йде від губи, утвореної губами, звучить як подвійний голосний звук.

Цей аналіз проводився з вивченням джерел, пов'язаних з темою, аналізом отриманих результатів, аналізом та синтезом аргументів, а також методом порівняльного аналізу.

Ключові слова: *дифтонг, дифтонг або дифтонгоподібний, рекурсія, екскурсія, фонема.*

Introduction. It should be noted that many studies have been conducted on the structure of Azerbaijani phonemes. Famous linguists such as A. Demirchizade, F. Kasimov, S. Sadikhov, A. Akhundov, T. Hidayatzade, A. alakperli, F. veysalli and others have valuable thoughts and have also written books on this topic. (A. Demirchizade, F. Kazimov, S. Sadikhov, A. Akhundov, T. Hidayatzade, A. Alakperli, F. veysalli). Our outstanding linguist G. alakperli, A. Demirchizade, S. Sadigov, F. Kazimov, A. Akhundov, T. Hidayatzade, A. Alakperli, F. Veysalli dealt with phonemes to some extent.

The event of diphthongization is due to the fact that the "v" consonant, which came after the vowels "ö" and "o" in the Azerbaijani language, completely lost its consonant quality and became vowel when it was processed in the middle of the word. In the Azerbaijani language, as a result of the shifting "v"consonant in to two diphthonic vowels, or rather diphthonquids, are formed, in other words, diphthongization occurs. Diphthongs formed in the Azerbaijani language as a result of diphthongization: öy, oy. The first of them consists of soft, and the second-of hard vowels and respectively they are included in the soft and hard vowels. When pronouncing the "öy" diphthong, the tongue is extended forward, the tip of the tongue touching the recesses of the lower and front teeth. The lips are rounded and slightly protruding. In this position of the speech organs, the pronunciation of the mentioned vowel is not complete, the tip of the tongue falls into the recesses of the lower front teeth, and the front and middle parts rise to the hard palate. As the lips, in turn, become more tense and protruding, the tubular groove they form becomes even narrower. In such a complex variable denominator, the airflow, which is a musical tone coming from the lip formed by the lips, sounds like a double vowel sound.

Discussion. Thus, [öy] diphthongoid can be described as a double-voiced vowel in the first row in the Azerbaijani language. The first component [öy] of a double-voiced vowel consists of an open, bilabial, vowel in front row, and the second component consists of a closed, bilabial, vowel in front row. In other words, there is only one difference between the components of this diphthongoid, which is that the first part, the core of the diphthongoid, is open, and the second, the slippery part, is closed. Thus, according to the vertical position of the tongue, the [öy] diphthong can also be interpreted as a vowel with an open-closed vowel in front row. Naturally, the articulation aspect is mainly emphasized here.

As for the acoustic properties of [öy] diphthongoid, we are faced with a number of interesting aspects. For example, diptongo [öy], used in the word "növbə" becomes stronger after the appearance. It is also much weaker during the excursion phase, although the diphthongs [ou], which is a hard correlate of [öe], are slightly larger. Diphthongation is also found in words ending in a combination of graphemes "öv".

[ou] diphthongoid different from [öy] doubl-voiced to the fact that its components consist of back row vowels. The first component of this diphthongoid "o" is its core, and "u" is slippery part.

It should be noted that, unlike the diphthongoid [öu], the core of this double-voiced vowel exists in our language as an independent phoneme.

The vowel [ou] is formed first by pronouncing the long vowel "o", and then by pronouncing the vowel "u".

As a rule, during the pronunciation of the diphthong [ou] the tongue becomes tense and drawn in, and the tip of the tongue is slightly raised. Lips are rounded. This situation is a stage of the excursion phase to the complex vowel [ou]. The core recursion phase becomes the sliding part of excursion phase, in which the back of the tongue rises, as in the vowel "u", and the tip drops. The slippery component also affects the lips – the lower lip is slightly retracted and narrows the groove formed by the lips, and thus the flow of air with a musical tone that enters the mouth cavity – the sound is heard as a vowel [ou] from this narrowed groove. [ou] vowel can be interpreted as a double-voiced back-row vowel in Azerbaijani language.

Like the diphthongoid [öu], the first component of a complex vowel [ou] consists of an open vowel and a second component consist of a closed vowel; in other words, the difference between them is due to the horizontal position of the tongue. Thus, [ou] diphthongoid can be characterized as a double-voiced open-closed bilabial, a back row vowel.

You can also note the following acoustic properties of the [ou] diphthong. For example, this diphthongoid in the word "douşan" is shorter than some long vowels (for example, in word "elan"), and longer than some others (for example, longer than vowel "u:" in the word "surət"). On the spectrogram this diptongo has almost the same amplitude from beginning to end. As mentioned above, this is much shorter than its fine correlation (see Chapter III of the dissertation).

The phenomenon of diphthongization was accepted as the norm in orthophonie of the Azerbaijani language (Veyselli, 2014: 65–72).

1) If [o] precedes [v] and then [u] in a word, the combination [ovu] must be pronounced as a diphthongoid in the tone [ou]: /ouc./ (ovuc), /ouşdurmax/ (ovuşdurmaq), /goun/ (qovun),

/gouşma/ (qovuşma), /gourma/ (qovurma), /sourmax/ (sovurmaq), /gouʃ/ (qovuş).

2) If [o] precedes [v] and then any consonant in a word, the combination [ov] with a regular / o /, short [u], and instant [v] must be pronounced like diphthongoid tone (ou [v]): [ou] [v] xalamax/ (ovxalamaq), /dou [v] şan/ (dovşan), /tʃou [v] dar/ (çovdar), /dʃou [v] ğun/ (çovğun), /tou [v] lamax/ (tovlamaq), /sou [v] gat/ (sovqat), /lou [v] ğa/ (lovğa), /nou [v] ruz./ (novruz).

A. Demirchizade notes that in independent style, the combination [ov] in such words can also be pronounced in the diphthong tone [ou]: / oumax / (ovmaq), / oulax / (ovlaq), / nauruz / (novruz).

3) If in the middle of the word sound [v] comes before the [ö], and then the syllable beginning with a deaf consonant, the combination [ov] should be pronounced in the tones of [öu] diftongo. For example: /göuşək/ (gövşəmək), /cöuhər/ (cövhər), /Röuşən/ (Rövşən), /Köusər/ (Kövsər), /töusiyə/ (tövsiyə), /Bənöuʃə/ (Bənövşə), /gulöuşə/ (kulövşə), /Möusum/ (Mövsüm).

4) If in the middle of the word sound [v] comes before the sound [o], and then the syllable beginning with the voiced consonant, the combination [ov] should be pronounced in a diphtongoid tone consisting of a short [u] and usual [v] with a whole usual [ö]: /nöu [v] bə/ növbə, /nöu [v] rax/ (növraq), /löu [v] bər/ (lövbər), /köu [v] rək/ (kövrək), / röu [v] nəx/ (rövnəq), /töu [v] bə/ (tövbə) etc.

In independent style, the combination [ov] in such words can also be pronounced in the diphthong tone [öu]: /nöu.bə/ (növbə), /röu.nək/ (rövnəq), /töu.bə/ tövbə)... (Demirchizade, 1960:40)

The event of closure is also related to the changes in the phoneme position in the Azerbaijani language.

In our language, open vowels before the consonant / j / at the morpheme border are usually replaced by their closed correlations. This phonetic phenomenon is an orthophonic norm in the Azerbaijani language. Our outstanding linguist A. Demirchizade writes in his book "Fundamentals of orthopedics of the Azerbaijani language": When a word ending in a vowel is combined with a suffix beginning with a vowel, the syllable before the conjunctive consonant added in accordance with the general phonetic law, which is pronounced in the following tones:

-in polysyllabic words, the open vowel in the syllable before the conjunctive [j] is pronounced in the corresponding closed vowel tone (in a special independent style):

-/ a – ı/ : /ana-j-a/ (anaya), /alma-j-a/ (olmaya), /gajna-j-ır/ (qaynayır)....

-/ə – i/: /nənə-j-ə/ (nəniyə), /tələbə-j-ə/ (tələbəyə), /dinlə-j-ir/ (dinləyir)....

If the first syllable of such two-syllable words is a bilabial consonant, the non-bilabial open vowel syllable before the conjunctive [j] can also be pronounced in the corresponding closed vowel tone with the bilabial vowel in the first syllable:

-/ o – a – u/: /doğra-j-ır/ (doğrayır), /oğra-j-an/ (oğruyan)....

-/u – a – u/: /buğda-j-a/ (buğduya), /tulla-j-ar/ (tulluyar).....

-/ö – ə – u/: /söylə-j-ir/ (söylüyür), /ölkə-j-ə/ (ölküyə)....

-/u – ə – u/: /kütʃə-j-ə (küçüyə), /kunə-j-ə/ (kunəyə)...." (16; 40).

Apparently, scientists studying the phonetics of the Azerbaijani language (A. Demirchizade and others) do not give a specific answer to the question whether diphthongs are separate phonemes. They simply note that such diphthong-like vowels are characteristic of our language, and list their articulatory and acoustic qualities. We believe that Akhundov's conclusion on this issue is more correct, and we will accept his views in the future. The most extensive information about the presence of diphthongoids in the Azerbaijani language instead of diphthongs can be found in the works of A. Akhundov. (Akhundov 1984a). A. Akhundov noted that a variation of the "öy" has a diphthongoid character and is used before "v" consonant. For example, bütöyv, qöyvs, bülöüv and so on. Then the author writes in parentheses: "(Apparently, this is the result of regressive assimilation)" (Akhundov, 1984b:40). A. Akhundov writes that this pronunciation is processed in words of Persian origin: Diphtong "oy" in Persian language back row, consisting of bilabial vowel elements, is represented by front row [ö] and back row [o:] vowels, which were came into Azerbaijani language from Persian words. /rouşən/, /noubəhar/"and so on. (Akhundov, 1984c:40). A. Akhundov's conclusion is somewhat undesirable, since it is necessary to distinguish between foreign words and borrowed words in the same language. These words of Persian origin are pronounced in modern Azerbaijani language like / Rövşən / and / növbahar /. While A. Babayev talks very little about diphthongs, he does not talk about diphthongoids at all. (Babayev, 2004)

Thus, this small study shows that there are no diphthong phonemes in the Azerbaijani literal language that are fully formed and correspond to monophonic vowels. However, according to the norms of independent style, the pronunciation of a diphthong is allowed in the sound structure of a

number of words and expressions, as well as in some dialects of the Azerbaijani language, especially in the combination of vowels, sometimes with consonants such as / j, v, f /. For example, in the Sheki dialect / toux/. /ojux/, /tʃual (çuval), /böüx/ and so on. In some Baku dialects, /köül/ (könül), /nöüt/ (neft), /goum/ (qohum), and so on. processed.

In General, it should be taken into account that double-voiced vowels are vowel phonemes formed in the number of one vowel in the denominator of two vowels. Therefore, based on the diphthong-like pronunciation of vowels-consonants such as / oy, ay, uy,öy, əy, iy, üy, ov, av, uv, öv, əv, iv, üv/ in the Azerbaijani literary language, speakers make both theoretical and factual errors talking about the presence of such diphthongs in the phoneme.

Because the original of such a diphthong-like pronounced composition has one vowel denominator and one consonant denominator. The fact that such vowel-consonant compositions are sometimes pronounced like diphthong according to the orthophonic norm, and even the process of formation of diphthongs on their basis in dialects, in general, does not indicate the existence of diphthong phonemes in the Azerbaijani literary language. Such facts show that only diphthong vowel variants are used in literary pronunciation (Demirchizade, 2007).

In the Azerbaijani literary language, there are no long vowels that have completely stabilized and acquired the quality of a phoneme. However, just as there are such vowels in dialects, there are extensions and abbreviations in literary pronunciation that are somewhat related to orthophonic norms, or rather long and short vowel variants. For example, the first /a/ in /asan/ word is longer than the first /a/ in the / asan/ participle.

By the way, it should be noted that the quantitative difference of vowels in modern Azerbaijani literary pronunciation cannot be the main reason for differentiating the meaning of individual words. However, there are a number of languages (for example, Turkmen, German, English) that leave no doubt that the vowels differ in number. For example, in the Turkmen language, the word / daʃ / (with the usual / a /) means "far (uzaq)", and the word / da: ʃ / (with long / a: /) means "stone (daş)".

In dialects of the Azerbaijani language, it sometimes happens that words differ in meaning due to quantitative differences. For example, in the Sheki dialect, the word / ja: jı /, pronounced with a long / a: /, means "enemy (düşmən)", and the word / jağı /, pronounced with the usual / a /, means the effective meaning of the word "Yağ (oil)". From this it is clear that the Azerbaijani dialects can be found quantitatively different sounds. Against their background, the identity must be proven. Even such long vowels are allowed in the pronunciation of certain derived words in the literary language based on orthophonic norms. To indicate that vowels are pronounced with this extension, the letter of the same vowel is sometimes doubled: "saat (clock)". However, the double "aa" written here is not pronounced in two normal normal / a / quantities, the double "aa" is pronounced in one long / a / quantity (as / a: /): / sa: t /. In some words, because the first vowel is pronounced longer depending on the type of the next vowel, they are written using the grapheme: / alim / (alim), / katib / (katib), and so on.

The question may be asked that, how Azerbaijani people pronounce words like "katib (secretary)", "qalib (winner)", "alim (scientist)" etc. in Azerbaijani? Of course, to solve the problem in experimental phonetic research, a wide range of language material should be used. To claim that these words contain long vowels is simply to ignore how these words are pronounced in the act of speech. Ordinary people also believe that Azerbaijani people do not pronounce long vowels in these words. In any case, the usual pronunciation of vowels in these words does not seriously damage the meaning.

On the other hand, in the examples above, the length of vowels may be related to the fact that they are included in stressed syllables. As in words like "saat", "maaş", etc. they don't have long vowels in normal speech. In any case, to solve this problem, you need to study the language material in a large building. This is beyond our reach.

According to the orthophonic norm of the modern Azerbaijani language, F. veysalli explains the fall of the second vowel in the root when taking the suffix in some words by the phenomenon of reduction (27). For example, /burun/ – /burnu/, /ağız/ – /ağzı/, /bojun/ – /bojnu/ etc.

In General, G. Alakbarli's views on the phoneme are very contradictory. G. alakbarli considers the phoneme as a unit that was historically formed in accordance with the laws of language development, is not divided into independent parts, serves to differentiate the meaning of words, is reflected in our thinking, abstracting from various acoustic differences at the individual and intonation levels. (Alakperli, 1953a)

G. Alakperli understands the essence of the phoneme as a representative of the essence of the spoken voice, the objectively existing common sound in voices, the internal basis of sounds, their internal

relations and laws of position change. According to this scientist, the phoneme is reflected in our sense as speech sounds. G. Alakperli perceives the sound as part of a syllable, and the phoneme as part of a morpheme. From this it is clear that G. Alakbarli does not see the unity of sound and phoneme, she treats them as things of different levels. (Alakperli, 1953b). She doesn't talk about diphthongs and diphthongoids at all.

The most controversial issue in Azerbaijani linguistics is related to geminates. Starting with F. Kazimova, the idea of having long consonants in the Azerbaijani language has taken root. Other scientists are cautious, sometimes confirming the existence of geminates, sometimes denying them, and sometimes avoiding the problem. The first one is based on the criteria for distinguishing the phoneme value and is based on minimal pairs. For example, / əmək /, / əm:ək /.

F. Veysalli shows that it is erroneous because here are compared to words of different classes. He writes: "...the so-called geminates cannot be considered phonemes, because they can never form the sound shell of any morpheme. Although double consonants are pronounced long in words such as / əm+mək /, / tʃim+mək / etc., they have a morphological boundary between them, meaning they develop at the morpheme junction as uniform consonants. As for words like "amma", "əvvəl" etc., we must say that they are pronounced with / m / and / v / in accordance with the orthophonic rules of our language. For example, /ama/, /əvəl/, and so on. The sequence / k + g / occurs in words such as "çaqqal" , "baqqal" , "saqqal", "toqqa" and etc. In any case, my observations and my own pronunciation prove it. This /k/ consonant is formed by sound imitation is also used in words such as / tak + tak /, / lak-lak / and so on. (Veyselli, 2005:307).

The author continues: "The idea of long consonants is sometimes based on writing. This cannot be considered scientifically correct. Because the phonological status of each sound should only be determined based on the act of speech. To claim that our language has long consonants based on the meeting of the words "süni" and "sünni", "əl + li" and "əlli" (50), is also to ignore the act of living speech. First of all, the difference between these words is primarily related to their semantics. These words can never come in the same context. Second, they belong to different classes of words, that is, they do not belong to the same paradigm. The word "süni (artificial)" can be an adjective or adverb, and "Sunni" is a noun meaning a person who carries a particular sect in Islam. If "əlli (fifty)" is in the same paradigm as the word "ayaqlı (with legs)", then "50" is in the numeric string. Consonants written in pairs at the end of a word are never pronounced for a long time. For example: / həl+etmək /, / həledir / onda mühüm qərar qəbul etmək bacarığı / and etc. / fən+məlimləri /, / bu fənnərdən dərs deyən məlimlər // and etc.

Of course, when writing a spelling, the teacher tries to convey the written form of the word more clearly. As a result, students are used to speaking the language of the book.

In contrast to the Azerbaijani language, we observe long consonants in Italian. Compare: ,, nonno ″ / non: o / - ,, baba / = nono ″ - / nono, the ninth number, ″ ,, shite - / ʃite / ʃit: e /, "smart", "understandable" and so forth.

Vowel phonemicity is one of the most controversial issues in the Azerbaijani language. We must first address the vowel phoneme, because if this problem, which is of great interest, is solved, we can easily solve other problems of vocalism.

Here, as in consonants, the removal of each syllable from the act of speech should not be based on mechanically compared minimal pairs. The methodology of working in minimal pairs is based on the criterion of distinguishing the meaning of phonemes. We do not take the phoneme as the smallest unit of language that distinguishes meaning. In our approach, the phoneme also serves to distinguish, but it serves to distinguish between words and their forms, not the meaning of words. This approach is based on the fact that a phoneme, like other phonological means (intonation, stress, prosody, etc.), can distinguish units of language above it in order to differentiate.

Azerbaijani linguists interpret the phonemic structure of our language in different ways. For example, the famous linguist A. Akhundov writes that the phoneme of the Azerbaijani language includes 40 independent phonemes, of which 15 are vowels and 25 are consonants (this linguist considers / k / and / k ′, / consonants as independent phonemes) (Akhundov, 1984d).

A. Akhundov mentions that in addition to the traditional 9 vowels (/a, ı, o, u, e, ə, i, ö, ü/), there are six more (/l: , ö:, ə: , e:, a:, u:/) long vowels. But 2 pages later he writes that the vowel phoneme structure of the Azerbaijani language consisted of 9 phonemes. "Thus, when talking about the composition and system of vowels in the Azerbaijani language, only short vowels specific to our language will be discussed".

From the very beginning, it should be noted that long vowel pronunciation occurs mainly in derived words, also in the syllable before the stress of these

words. For example, /ni.zə/, /ʃö.lə/, /ə.la/, /e.lan/, /a.dil/, /ku.zə/, ma.rif/ and so on.

None of these vowels can enter the so – called maximum difference position-in the stressed syllable. As for their use in single words (for ex. "maaş", "saat" and etc.) it should be noted that none of these words are pronounced with a long vowel. On the other hand, none of these vowels act as a morpheme in our language or participate in substitution within the same morpheme. Therefore, we consider them as elongated versions of the corresponding phonemes. A phoneme is an independent language unit that acts in both position-dependent and non-position-related variants, that is, in the direct or potential sense, and serves to distinguish words and word forms. They perform the function of differentiation through their variants, voices that represent them in live speech.

Since the weakening and shortening of unstressed syllables is common in Azerbaijani, the sequence of "vowel + vowel" and "consonant +vowel" is broken, and as a result, diphthong-like sound combinations (diphthongoids) are observed. For example:

/dovɤa/ or /douɤa/ (sometimes /do:ɤa/), /tojux/ or /toux/ (sometimes /tüox/, /dovʃan/ or /do:ʃan/ (sometimes /douʃan/), /gaʃov/ or /gaʃou/ (sometimes /gaʃo:/) and etc.

The phonological solution to the problem is confusing because the different levels are mixed. Comparing the pairs "/bə: zən/" and "/bəzən/ (mək)" or "/sat/ (maq)" and "/sa.t/" in Azerbaijani language, and saying that /ə:/ and /ə/ or /a/ and /a:/ are different phonemes is at least a linguistic fallacy, because these examples belong to different language levels. In the first case, we are talking about a team offer, and in the second case, we are talking about tokens. We should expect diatonic / syntopic, diastatic / synthetic, and dramatic / classical encounters in language description. In the first case we are talking about the command sentence, and in the second case we are talking about lexemes. We should expect diatopic / syntopic, diastratic / synstratic and diaphatic / classical encounters in the description of language. (Koseriu , 2006a). Just as we cannot confuse synchronous description with diachronic description, we cannot confuse the entire language system with its individual layers, as well as with the dialects of a literary language in one space, and with a wide variety of other multi-faceted styles (Koseriu, 2006b).

Conclusions. The examples mentioned above are belong to different styles. The first refers to the literary language (/dovʃan, dovɤa, qaʃov, tojux/), the second to the spoken language (do. ɤa, do. ʃan, qaʃo., to. ux/) and the third to the dialects and the regions (/douɤa, toux, qaʃou, douʃan/). For that reason, we can't evaluate them by the same criteria.

If we consider to German and English languages which are also have diphthongs, we see that in these languages diphthongs always appear within one morpheme, they are not divided into components by the morpheme boundary, they can be replaced by another morpheme or monophthong within one morpheme.

Compare:

English	German
"sight" = /sait/, /sait+s/	„Haus" = /ha os/, /hɔ øz+er/
"coward" = /koiard/. /koiard+s/	"heiß" = /ha es/, /ha es+er/
„take" = /teik/ tuk/	schreiben = /ʃra ebən/-/ʃri:p/ and etc.

In Russian, even if two vowels appear side by side in a word, they are separated by a morphological border. For example:

"naugad" =/na+uqat/, "nauʃnik" =/na+uʃ+nik/ and etc.

Derived words in Russian language, such as "pauza (pause)", partially preserve the pronunciation features of the etymological language, but in Russian, these two different vowels are used in the same word.

Based on the above considerations, it is impossible to accept the idea that there are diphthongs in our language. We do not exclude the development of diphthong-like sound combinations or diphthongoids in our language.

BIBLIOGRAPHY

1. Axundov A.A. Azərbaycan dilinin fonetikası. Bakı: "Maarif", 1984, 391 s.
2. Babayev A. Dilçiliyə giriş. Bakı, 2004, 223 s.
3. Dəmirçizadə Ə. Azərbaycan dili orfoepiyasının əsasları. Bakı, 1960, s. 40.
4. Dəmirçizadə Ə. Müasir Azərbaycan dili. I. Fonetika, orfoepiya, orfoqrafiya. Bakı : 2007, 253 s.
5. Koseriu E. Ümumi dilçiliyə giriş. Almancadan tərcüməsi, "Ön söz" və Qeydlər" prof. F. Veysəllinindir. Bakı : "Mütərcim", 2006, 248 s.
6. Veysəlli F.Y. Azərbaycan dilinin orfofoniya lüğəti. Bakı, 2014, 1200 s.
7. Veysəlli F.Y. Struktur dilçiliyin əsasları. Studia Philological. I. Bakı : Təhsil, 2005, 342 s.
8. Алекперли Г. Проблема фонемы в свете марксистко-ленинской теории познания ИАН СССР. ОЛЯ. 1953, том 12, вып. 4. с. 381.

REFERENCES

1. Axundov A.A. Azərbaycan dilinin fonetikası.[Phonetics of the Azerbaijani language] Bakı : "Maarif", 1984,391 s. [in Azerbaijani]
2. Babayev A. Dilçiliyə giriş.[Introduction to Linguistics] Bakı, 2004, 223 s. [in Azerbaijani]
3. Dəmirçizadə Ə. Azərbaycan dili orfoepiyasının əsasları. [Basics of orthoepy of the Azerbaijani language] Bakı, 1960, s. 40. [in Azerbaijani]
4. Dəmirçizadə Ə. Müasir Azərbaycan dili. I. Fonetika, orfoepiya, orfoqrafiya. [Modern Azerbaijan language. I. Phonetics, orthoepy, orthography.] Bakı : 2007, 253 s. [in Azerbaijani]
5. Koseriu E. Ümumi dilçiliyə giriş.[Introduction to general linguistics]Almancadan tərcüməsi, "Ön söz" və Qeydlər" prof. F. Veysəllinindir. Bakı : "Mütərcim", 2006, 248 s [in Azerbaijani].
6. Veysəlli F.Y. Azərbaycan dilinin orfofoniya lüğəti. [Spelling dictionary of the Azerbaijani language] Bakı, 2014, 1200 s. [in Azerbaijani].
7. Veysəlli F.Y. Struktur dilçiliyin əsasları. [Basics of structural linguistics] Studia Philological. I. Bakı : Təhsil, 2005, 342 s. [in Azerbaijani].
8. Alekperli G. Problema fonemy v svete marksistko-leninskoj teorii poznanija [The phoneme problem in the light of the Marxist-Leninist theory of knowledge] IAN SSSR. OLJa. 1953, tom 12, vyp. 4. s. 381 [in Russian].

УДК 316.42
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/30.212264

Кямаля Ахверди АХВЕРДИЕВА,
orcid.org/0000-0002-8180-3707
преподаватель кафедры английского языка
Бакинского государственного университета
(Баку, Азербайджан) h.kemale86@yahoo.com

ПРОБЛЕМА ВЗАИМОСВЯЗИ ГЛОБАЛИЗАЦИИ И КУЛЬТУРЫ В СФЕРЕ ЯЗЫКОВЫХ ПРОЦЕССОВ

Глобальная культура является совершенно новым явлением в отличие от понятий «универсальная» и «мировая культура». Однако глобальная культура способна объединить отдельных людей, этнические группы и нации в коммуникативное целое с помощью глобального языка. Английский как язык глобальной культуры опережает в своем развитии другие международные языки, которые могут с ним конкурировать, поскольку этот процесс имеет глубокие исторические корни. Сложилось так, что английский язык, который находится на первом плане почти во всех сферах международной жизни (дипломатии, науке, СМИ и т. д.), имея также «гибридную» аналитическую структуру с романо-германскими языками, в современную эпоху играет роль общего языка общения (lingua franca) и стал объективно необходимым средством межкультурного общения. Национально-американская версия английского языка, помимо выполнения своей собственной этнокультурной функции, отражает американский менталитет в контексте взаимодействия с другими лингвокультурными элементами в рамках глобализации. Английский, который претендует на ассимиляцию других языков мира, наряду с лингвокультурным аспектом носит и идеологический характер. Следует иметь в виду, что английский язык, приобретший глобальный характер, теряет свои национальные языковые особенности, упрощается грамматически и фразеологически и становится обычным средством общения, то есть в рамках объективной глобализации он начинает проявлять себя как международный язык. В наше время американизмы активно влияют на языки мира в связи с различной профессиональной деятельностью и при тесном содействии средств массовой информации. Приобретение некоторых из этих слов напрямую связано со спросом, то есть эти слова относятся к новой вещи, событию, услуге и т. д.

Ключевые слова: *глобализация, языковые процессы, билингвизм, международные языки, межкультурные процессы.*

Кямаля Ахверди АХВЕРДІЕВА,
orcid.org/0000-0002-8180-3707
викладач кафедри англійскої мови
Бакинського державного університету
(Баку, Азербайджан) h.kemale86@yahoo.com

ПРОБЛЕМА ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА КУЛЬТУРИ У СФЕРІ МОВНИХ ПРОЦЕСІВ

Світова культура є абсолютно новим явищем на відміну від понять «універсальна» і «світова культура». Однак глобальна культура здатна об'єднати окремих людей, етнічні групи та нації в комунікативне ціле за допомогою глобальної мови. Англійська як мова глобальної культури випереджає у своєму розвитку інші міжнародні мови, які можуть із нею конкурувати, оскільки цей процес має глибоке історичне коріння. Склалося так, що англійська мова, котра виходить на перший план майже в усіх сферах міжнародного життя (дипломатії, науці, ЗМІ і т. д.), маючи також «гібридну» аналітичну структуру з романо-германськими мовами, в сучасну епоху відіграє роль спільної мови спілкування (lingua franca) і стала об'єктивно необхідним засобом міжкультурного спілкування. Національно-американська версія англійської мови, крім виконання своєї власної етнокультурної функції, відображає американський менталітет у контексті взаємодії з іншими лінгвокультурного елементами в рамках глобалізації. Англійська, яка претендує на асиміляцію інших мов світу, поряд із лінгвокультурних аспектом, має й ідеологічний характер. Слід мати на увазі, що англійська мова, набувши глобального характеру, втрачає свої національні мовні особливості, спрощується граматично і фразеологічно та стає звичайним засобом спілкування, тобто в рамках об'єктивної глобалізації починає проявляти себе як міжнародна мова. Нині американізми активно впливають на мови світу у зв'язку з різною професійною діяльністю і за тісної взаємодії засобів масової інформації. Придбання деяких із цих слів безпосередньо пов'язано з попитом, тобто ці слова належать до нової речі, події, послуги, і т. д.

Ключові слова: *глобалізація, мовні процеси, білінгвізм, міжнародні мови, міжкультурні процеси.*

Kamala Hagverdi HAGVERDIYEVA,
orcid.org/0000-0002-8180-3707
Teacher at the English Language Department
Baku State University
(Baku, Azerbaijan) h.kemale86@yahoo.com

THE PROBLEM OF THE RELATIONSHIP OF THE GLOBALIZATION AND CULTURE IN THE SPHERE OF LANGUAGE PROCESSES

Global culture is a completely new phenomenon, in contrast to the concepts of "universal culture" and "world culture". However, the global culture is able to unite individuals, ethnic groups and nations into a communicative entire with the help of the global language. English, as the language of the global culture, is at the forefront of the development of other international languages that can compete with it, because this process has deep historical roots. Thus, English language, which is at the forefront of almost all spheres of international life (diplomacy, science, media, etc.), also having a "hybrid" analytical structure with Romano-Germanic languages, plays the role of a common language in the modern era communication (lingua franca), and has become a necessary means of the intercultural communication objectively. The national-American version of the English language, in addition to performing its own ethnocultural function, reflects the American mentality in the context of interaction with other linguistic and cultural elements within the framework of globalization. English, which claims to assimilate other languages of the world, along with the linguistic and cultural aspect, also has an ideological character. It should be noted that English, which has acquired a global character, loses its national linguistic features, simplifies grammatically and phraseologically and becomes a common means of communication, that is, it begins to show itself as an international language within the framework of objective globalization. Nowadays, Americanisms actively influence the languages of the world in connection with various professional activities and with the close assistance of the media. The acquisition of some of these words is directly related to demand, that is, these words refer to a new thing, event, service, and so on.

Key words: *globalization, language processes, bilingualism, international languages, intercultural processes.*

Постановка проблемы. Современная глобализация является, судя по всему, закономерным и неизбежным процессом, то есть практически это очередной этап развития человеческого общества. Как и во многих других сферах, в культуре также углубляются и расширяются глобальные процессы. Ряд исследователей вопросов глобализации культуры считают это явление процессом с определенным началом и целью, в то время как другие рассматривают его как межкультурный процесс, понимая глобализацию как модернизацию (İçli, 2001: 165). Кроме того, считается, что ускоряющиеся процессы глобализации способствуют уничтожению культурной самобытности не только малых народов, но и крупных этнических групп. Другими словами, под влиянием глобализации появляется новый, общий, унифицированный культурный стандарт, разрушаются традиционные экономические структуры, обычаи и культурная самобытность. Существует ряд проявлений глобализации, в результате которых можно определить, что это за тип глобализации. Что касается характеристик глобализации, то основными ее предпосылками являются характер связи, уровень обмена информацией, технический прогресс в транспортных системах, либерализация экономики и торговли, расширение международных и транснациональных организаций, интернационализация капитала и усиление конкуренции на мировых рынках, истощение природных ресурсов, а также растущая борьба по контролю над ними, демографический взрыв, формирование единых средств массовой информации, массовой культуры, превращение английского языка в общее средство коммуникации и т. д. (Ахадова, 2014: 82).

Р. Асланова пишет о культурной глобализации: «Хотя в области изучения культурного контекста глобализации нет исчерпывающих концепций, существуют исследования, в которых основное внимание уделяется таким понятиям, как «глобальная гомогенизация», «культурный империализм», «мозаичная культура», «периферийная коррупция», «культурная свалка» и «культурная гегемония» (Асланова, 2004: 99). Считается, что существуют три возможных сценария воздействия глобализации на национальные культуры: 1) противостояние; 2) диалог; 3) исчезновение местных культур в глобальной доминирующей культуре (Асланова, 2004: 102). Очевидно, что для того, чтобы теоретически обосновать роль глобализации в культуре, необходимо определить принципы взаимодействия разных культур, которые отражают сценарии развития человеческого общества.

Д. Хельд предполагает четыре сценария последующего развития процесса глобализации: 1) гомогенизацию; 2) противостояние или конфликт; 3) гибридизацию; 4) безразличие (Held, 1990: 35–61). Гомогенизация относится к процессам,

направленным на универсализацию образа жизни в целом. Методы гомогенизации включают языковую гегемонию, рекламные приемы, стилизацию в искусстве, литературе и архитектуре и т. д. Следует отметить, что эта концепция глобализации имеет и негативные нюансы. Принимая это во внимание, известный турецкий лингвист З. Коркмаз пишет: «Культура – это многогранное и всеобъемлющее понятие. Век науки и информации, а также процесс глобализации, фактически основаны на развитии науки, техники и искусства, языка, религии, литературы, обычаев и традиций. Похоже, это процесс культурной конкуренции на высоком уровне, распространяющейся на экономику и многие другие области» (Korkmaz, 2006: 483–484). По мнению автора, в конце процесса глобализации высококультурные сообщества будут противостоять сообществам с низким уровнем развития культуры.

Социологи иногда называют процесс гомогенизации «макдонализацией» и отмечают три его важных свойства – скорость, гибкость и стандартизацию. Концепция культурной гомогенизации основана на модели глобализма, в которой теория эволюции играет ключевую роль. Сторонники этой концепции считают, что развитие мира является линейным, и что с помощью научно-технического прогресса будет создано единое человеческое общество с единой культурой, которое ранее состояло из отдельных культурных групп. Ясно, что сторонники этого тезиса имеют в виду однополярный мир, в котором Европа является центральной, включая лингвокультурный аспект. В таком мире должен быть единый язык и единая культура, которые противники этой концепции считают чушью. Эта модель мирового развития, то есть модель глобализма, основанная на принципах идеологии, политики и торговли, которые воплощают амбиции могущественных государств. Такой подход не учитывает когнитивно-коммуникативной функции в межкультурных связях. Это когнитивно-коммуникативная функция, которая может помочь культурам проникать друг в друга и воспринимать разные культуры. С другой стороны, подобный идеологический подход к сложному явлению лингвокультурного глобализма не оправдывает себя. В этом контексте мы можем говорить не о взаимодействии языков и культур, а об их конкуренции друг с другом. Модель глобализма выделяет американскую версию английского языка, которая ассимилирует американскую национальную культуру и национальные языки, не оставляя места для обогащения других культур.

В отличие от гомогенизации, гибридизация как динамическая особенность современной глобализации определяет взаимозависимость культур на основе других принципов. Гибридизация – это смешение в результате глобализации языков и культур. В основе этой концепции лежит культурная диффузия. Сторонники культурной диффузии рассматривают исторические связи и взаимодействие культур как влияние определенной этнической культуры. В наше время культурная гибридизация иногда представляет собой искусственную подборку элементов, которые ранее не могли быть объединены.

Гибридизацию иногда называют транснациональной моделью культуры. Под этой концепцией подразумевается непрерывная культурная среда, в которой имеют смысл как возможные, так и реальные элементы. В рамках транскультурной модели действует принцип вмешательства или принцип распространения символических значений одной культуры на области другой. Эта концепция поддерживает идею создания в наше время культуры виртуальной реальности. В основе этой теории лежит процесс глобализации культуры, который соответствует идее единого потока (global flow), отражающего процесс гибридизации.

В научной литературе существуют разные подходы к областям, где проявляется глобализация. В наиболее распространенной классификации пространство глобализации подразделяется на три группы: 1. Экономическое пространство, где существует большая экономическая конкуренция в производстве, распределении и потреблении товаров и услуг. Рынок является глобальным, и экономисты планируют захватить мировой рынок. Растущая важность мировой экономики, изменения ее роли в государстве определили важность свободной рыночной экономики. 2. Политическое пространство. Процесс глобализации также влияет на политическую сферу. Отмечается, что глобализация может иметь два последствия в отношении интернационализма. Во-первых, глобальный капитализм может ослабить международные границы. Во-вторых, интернационализм и в самом деле может усилиться в результате глобализации. В этом случае интернационализм может стать поворотным пунктом в направленности к местной культуре. Другими словами, интернационализм может быть формой защиты от потока модернизации и глобализации. 3. Культурное пространство. Решение здесь ряда вопросов между глобализацией и культурой зависит от характера их взаимодействий (Jones, Jones, 1999: 220–221).

Теория А. Аппадураи достаточно полно отражает характеристики виртуального мира. Он выделяет несколько пространств потока, созданных элементом *scape* для привлечения внимания к срочности, скорости и масштабам процессов глобализации: техническое пространство (*technoscape*), соответствующее потоку глобальных конфигураций; финансовые рамки, содержащие капитал, транзакции, инвестиционные потоки; *ethnoscape*, отражающий приток беженцев, вынужденных переселенцев и туристов; *mediascape*, который отражает поток электронной информации, в которой переплетаются изображения, символы и знаки; идеологическое пространство (*ideoscape*), отражающее разных персонажей, идеи, течения (Appadurai, 1990: 296–300).

Существуют сотни примеров на азербайджанском языке, взятых из английского, которые соответствуют теории течений А. Аппадураи. Например, в технической области: *multimedia* (набор инструментов, необходимых для создания аудио- и видеозаписей); *card reader* (прибор для перевода информации с одной карты на другую), *kompayler* (программное обеспечение для перевода с одного машинного языка на другой); *Wi-Fi* (беспроводной интернет), *I-Pad* (планшет) и т. д.; в финансовом пространстве: *time share* (форма коллективной собственности в зонах отдыха); *tranche* (объем выпуска облигаций, квота Международного валютного фонда); *smart card* (кредитная карта с микропроцессором); *float* (общий объем акций, выпущенных компанией) и т. д.; в медиапространстве: *prime time* (самое популярное время на телевидении); *clinch* (открытые дебаты), *mainstream* (господствующая тенденция), *poster* (плакат, афиша), *press release* (пресс-релиз), *tabloid* (бульварная газета), *jingle* (музыкальный логотип), *art house* (профессиональная киноработа), *insert* (рекламное приложение), *fliers* (рекламное вложение) и т. д.

Эти типы форм, то есть появление различных слов и фраз английского языка на основе «Pidgin English» в несколько странной, спонтанной, не очень долгоживущей форме, явно отражают процесс гибридизации. Такие процессы происходят на пересечении этих потоков, то есть в когнитивно-коммуникативных зонах, которые сглаживают разницу между виртуальной и реальной зонами. В этом случае глобальный английский язык дает толчок появлению новых гибридных лексических единиц (Одегова, 2017: 68).

В наше время глобальная культура подобна течению, которое возникает в состоянии непрерывного динамизма, в форме разделения и вос соединения. Средства массовой информации часто меняют представления сообществ о времени и пространстве. В соответствии с научно-техническим прогрессом международные инвестиции часто меняют свое место назначения, и различные секторы экономики в различных областях развиваются быстро и неравномерно. Все это способствует появлению культурных смесей, гибридизации.

В наше время американизмы активно влияют на языки мира в связи с различной профессиональной деятельностью и при тесном содействии средств массовой информации. Приобретение некоторых из этих слов напрямую связано со спросом, то есть эти слова относятся к новой вещи, событию, услуге и т. д. Большинство из них не имеют такой функции, они используются ради моды. Например, азербайджанское слово для отеля, которое происходит от персидского *mehmanxana*, используется для обозначения «дома со специально оборудованными комнатами для временного размещения приезжих» (Толковый словарь, 2006: 302) и понимается всеми. Слово «*qonaq evi*» также используется в значении «отель». Недавно появился новый оттенок в смысле этого выражения. Место, где могут останавливаться все люди, приезжающие в определенное место, называется *hotel*, а место, где проживают высокопоставленные чиновники и государственные деятели, называется *qonaq evi*. Слово «отель» используется в том же смысле в художественных произведениях: «Владелец отеля и иностранец вошли в комнату после него» (С. М. Ганизаде); «Под рестораном находился большой отель, который привлек внимание Немата» (Чемензаминли) (Толковый словарь, 2006: 532). Следует отметить, что в последнее время слово «*otel*» используется в форме *hotel*. Замена слова «*mehmanxana*» и «*qonaq evi*» в азербайджанском языке словом «*otel*», а также тот факт, что слово «*otel*» уже пишется в форме *hotel*, то есть в форме, принятой в английском языке, связано с процессом глобализации и в определенной степени имеет модную подоплеку.

Мы также сталкиваемся с соответствующими проявлениями в современном турецком языке. Отмечая, что понятие принадлежности через винительный падеж выражено в англоязычных элементах в специальных названиях, таких как *Ali's Apart Otel, Mel's Restaurant, Özdemir's Çorap ve Çamaşır*, Г. Гульсев показывает, что такое именование стало модным (Gülsevin, 2006: 156). Показывая, что специальные названия, такие как *Foto Işık Digital, Foto Doğuş Color, Ogün Bufe,*

Erdal Lokanta не соответствуют синтаксической структуре турецкого языка, С. Кичик отмечает, что эти имена должны быть написаны как *Ogünün Bufesi, Erdalın Lokantası* (Küçük, 2007: 510). Согласно А. Н. Сиру, поскольку турецкий язык не имеет определенного артикля, как в английском языке, артикль *the*, который в основном встречается в названиях отелей и учреждений (*The Marmara, The Plaza Hotel, The Bostancı Otel, The Hause Cake* и т.д.), попросту засоряет турецкий язык (Sır, 2015: 976). Действительно, эти тенденции, которые проявляются в турецком языке, возникли в результате процесса глобализации и не соответствуют лексическим и грамматическим нормам турецкого языка. Эти нововведения, привнесенные в турецкий язык ради моды и прибыли, вредят литературному турецкому языку.

Ю. Г. Соболева и Д. Р. Файзулина, изучающие рекламные тексты на русском языке, подчеркивают, что при составлении таких текстов лексические и грамматические нормы русского языка не соблюдаются. Рассмотрим следующие отрывки: *Научится танцевать джаз, contenporary, соло-латина, сальса, восточный танец, hip-hop, street-dance пластика, strip-латина, фламенко; Face-control, dress-code, полный женский стриптиз на двух сценах, стрип-меню. Infinity Blade 3 самая дорогая и графически продвинутая мобильная игра в стиле dark-fantasy – про жутких монстров и бескомпромиссные поединки с применением холодного оружия. Роскошный VİP-зал с индивидуальным обслуживанием. Вход – free, легкие цены, dress-code, face-kontrol* (Соболева, Файзулина, 2015: 68–88). В этих примерах смешиваются не только языки, но и графика. Одно из слов в том же тексте приводится на русском (*соло-латина, сальса, восточный танец, полный женский стриптиз на двух сценах* və s.), другие же – на английском (*dark-fantasy, dress-code, face-kontrol* və s.), что приводит к формированию гибридного текста. Интересно, что в приведенных выше примерах компоненты словосочетаний, а также сложные слова также написаны на разных языках и в разных алфавитах. Сравним: *street-dance пластика, strip-латина*, *VİP-зал, Вход – free* и др. Это явление, которое встречается в рекламных текстах, применяется не ради моды, а ради заработка. Здесь пытаются создать впечатление экзотичности, элитарности, высокого уровня обслуживания путем включения в текст слов и выражений из других языков. Фраза «*Вход – free*» в тексте выше проясняет это. Слово «*free*» используется в английском языке для обозначения «бесплатный». То есть вход в рекламируемое место бесплатный. *Dress-code* означает проверку одежды лица, участвующего в каком-либо мероприятии, а *face-kontrol* – отказ обслуживать клиентов, которые не соответствуют определенным критериям, и запрет на вход в это место. Хотя эти понятия можно свободно выразить на русском языке, использование материалов на английском напрямую связано с характеристиками языка рекламы и ее целями.

Основываясь на лексике туризма, Л. М. Гончарова объясняет причины введения слов из иностранных языков в русский язык следующим образом: 1) когда есть необходимость в новых названиях, названиях товаров и услуг, таких как *дьюти-фри, такс-фри, хостел, бизнес-тур*; 2) когда необходимо уточнить понятия, которые семантически близки друг к другу, но несколько отличаются друг от друга, например, *бонус – премия, трансфер – доставка, перевозка*; слово *бутерброд*, когда-то широко использовавшееся в русском языке и понятное каждому человеку, заменяется словами *гамбургер, фишбургер, чизбургер*, которые означают приобретенный *сэндвич* и его различные типы, и слово *бутерброд* вот-вот перейдет в пассивный словарь; 3) когда есть необходимость в компактном наименовании товаров, манифестаций и услуг, например, *инклюзив-тур,* то есть «комплексный тур, который включает в себя соответствующие услуги для проезда, размещения и проезда от места жительства»; *твин* «двухместный номер с раздельными кроватями» и т. д. 4) когда есть социально-психологические причины считать заимствованное слово более авторитетным, «высоким стилем», например, «*all-inklusiv*», *кайонинг* «вниз по горной реке», *кайтеринг* «обеспечение питанием» и т. д. (Гончарова, 2011: 58).

Когнитивно-коммуникативные зоны различной природы создаются в виртуальном пространстве через всемирную паутину, то есть Интернет, который превращает весь мир в единую коммуникативную зону. В реальном физическом пространстве эту роль играют крупные города, где сосредоточены информационные, экономические, финансовые и культурные отрасли. Именно здесь есть все условия для билингвизма. В таких больших городах творческие встречи и проникновение культур происходят в реальном и виртуальном пространстве. Городской дискурс касается не только социальных аспектов, но и биологического, расового, образовательного уровня, пола, темперамента и т. д. и также отличается по своим характеристикам (Ерофеева, 2013: 92).

В крупных городах уровень гибридизации культур выше. Ссылаясь в качестве примера на Нью-Йорк, О. Одегова образно сравнивает смесь

городской культуры с пиццей, салатом в салатнице и пишет, что в разных областях культуры здесь переплетаются европейские, азиатские, африканские и латиноамериканские традиции. Этот аспект включает рок-н-ролл (rok-nroll) в духовных стилях (spiritual) африканских религиозных гимнов, свинг, блюз, кантри и фолк (swing, blues, country, folk) стили, переплетение их с уличными мотивами (switch) в бедных афроамериканских кварталах, или гибридизации стилей типа bi-bop (би-боп), hip-hop (хип-хоп). Лингвистически Нью-Йорк характеризуется появлением языков *picin*. Так, в некоторых кварталах Нью-Йорка используются *picin*, сформированные на основе глобального английского языка: *Chinglish* в китайском квартале, *Spanglish* в Южном Бронксе, *Runglish* в Бруклине и Брайтон-Бич и (относительно редко) *Denglish* в некоторых кластерах Нью-Йорка (Одегова, 2017: 70).

Появление гибридных лексических единиц более выражено в рекламе. Например, *online-kredit*, *SPA-salon* на азербайджанском языке (SPA – это сокращение от Sanusper Aquam или Sanitaspa Aqua на латыни), можно привести в качестве примера слова и фразы *VIP-zal, VIP-salon, Check-up Mərkəzi, Coca-cola zavodu, Gold Bakı, Best Bakı*. Основная цель здесь – привлечь внимание клиента.

Р. Робертсон утверждает, что культура любого общества в некоторой степени является результатом взаимодействия других обществ в глобальной системе и что сама глобальная культура является результатом взаимодействия культур (Robertson, 1998: 99). По словам У. Ханнерса, гибридизация уменьшает культурную дистанцию между центром и провинцией и обеспечивает преемственность. С другой стороны, культурное сходство между центром и провинцией также возрастает, так как культура в провинции ассимилирует концепции культуры, полученные из центра, и значительно развивает их, чтобы сформировать их уникальным образом (Hanners, 1998: 142).

Глобализация – это процесс, который может затронуть все общества, особенно слаборазвитые и развивающиеся страны. Это скорее процесс, который отражает социокультурные, экономические и политические концепции Запада. Вот почему многие исследователи фокусируются на негативных аспектах глобализации, а не на позитивных, утверждая, что результаты этого процесса не будут полезны для человеческого общества. Это наглядно демонстрирует отношение турецкого исследователя М. Дж. Озендера к глобализации. Он утверждает, что колониализм является новым мировым порядком под другим именем, и что концепция глобализации была введена в мировую научную литературу в качестве вспомогательного лозунга (Özönder, 2000: 66). М. Эркал также объясняет глобализацию как движение, направленное на изменение интересов определенных стран, и пишет, что целью глобализации является денационализация национального капитала и географии путем отказа от концепции социального государства путем изоляции их от общества (Erkal, 2001: 38). Такой подход к глобализации также оправдан, и сценарий, в котором этот процесс будет развиваться, повлияет на будущее человечества.

Выводы. Комплексный анализ всех аспектов глобализации позволяет сделать вывод, что глобализация происходит прежде всего на лингвокультурном уровне. Это отражается в актуализации языка и культуры как ведущей силы глобализации во всех сферах международных отношений.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Асланова Р. Глобализация и культурное разнообразие. Баку : Элм, 2004. 264 с.
2. Толковый словарь азербайджанского языка. Т. III. Баку : Шарг-Герб, 2006. 762 с.
3. Ахадова С. А. Межкультурные отношения в современном мире. Баку : Элм, 2014. 348 с.
4. Erkal M. Etniklik ve Etnik Grup Kavramları Üzerine. *Türkiye ve Siyaset*, Sayı 3, Temmuz-Ağustos 2001. S. 33–40.
5. İçli G. Küreselleşme ve Kültür. *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık 2001. Cilt 25. № 2. S. 163–172.
6. Gülsevin G. Dil Kirliliyi Sorunu. *Çağdaş Türkçenin Sorunları.* Ankara : Gazi Kitabevi, 2006. S. 135–164.
7. Korkmaz Z. Günümüz Dünya Koşullarında ve Küreselleşme Sürecinde Kültürün Yeri ve Türk Dünyası. Türk dili. S. 654 (Haziran 2006), 483–487 s.
8. Küçük S. Dil Kirliliyinin Türkçemize Yansımaları // Türk Dili. Dil ve Edebiyat Dergisi, S. 669, Ankara : Türk Hava Kurumu Basımevi, 2007. S. 504–514.
9. Robertson R. Toplum Kuramı, Kültürel Görecelik ve Küreselleşme Sorunu. *Kültür, Küreselleşme ve Dünya-Sistemi*, Ankara : Bilim ve Sanat, 1998. S. 97–120.
10. Özönder M. C. Dünyada ve Türkiyede “Irk” ve “Etniklik” Kavramları. *Kök Araştırmalar Dergisi*, Cilt II, Sayı 1, Bahar 2000. S. 65–72.
11. Sır A. N. Türkçede Batı Kaynaklı Kelimeler ve Unsurlar Sorunu. *İnternational Journal of Sosial Science*.Vol. 6. Issue 8. 2015. P. 969–982.
12. Гончарова Л. М. Иноязычная лексика в туризме: мода или необходимость? *Русская речь.* № 5. 2011. С. 57–62.

13. Ерофеева Т. И. Лингвистика городского пространства. *Вестник Ленинградского государственного университета им. А. С. Пушкина.* № 3. 2013. С. 92–97.

14. Одегова О. В. Глобализация яыка и культуры: специфика и место в системе глобальных процессов современности. Томск : Издательский Дом Томского государственного университета, 2017. 168 с.

15. Соболева Е. Г., Файзулина Д. Р. Иноязычная лексика в рекламном тексте: редакторский аспект. *Книжное дело: достижения, проблемы, перспективы* : Сборник материалов Международной научной конференции 23 апреля – 23 мая 2015, Екатеринбург : Изд. Уральского университета, 2015. С. 68–88.

16. Appadurai A. Disjuncture and difference in the global cultural economy. *Theory, Culture and Society (SAGE).* Vol. 7. 1990. P. 295–310.

17. Hanners U. Çevre Kültür Senaryoları. *Kültür, Küreselleşme ve Dünya-Sistemi,* Ankara: Bilim ve Sanat, 1998. S. 139–163.

18. Held D. Global Transformations: Politics, Economics and Culture, Cambridge : Polity, 1990. 180 p.

19. Jones M., Jones E. Mass media, London : Macmillan Press Ltd, 1999. 272 p.

REFERENCES

1. Aslanova R. (2004). Globalizaciya i kulturnoe raznoobrazie [Globalization and cultural diversity]. Baku: Elm. 264 s. [in Russian]

2. Tolkovyj slovar azerbajdzhanskogo yazyka (2006) [Explanatory dictionary of the Azerbaijani language]. T. III. Baku: Sharg-Gerb, 762 s. [in Russian]

3. Ahadova S. A. Mezhkulturnye otnosheniya v sovremennom mire (2014). [Intercultural relations in the modern world]. Baku: Elm, 348 s. [in Russian]

4. Erkal M. (2001). Etniklik ve Etnik Grup Kavramları Üzerine. Türkiye ve Siyaset, Sayı 3, Temmuz-Ağustos 2001. 33–40 s. [in Turkish]

5. İçli G. (2001). Küreselleşme ve Kültür. *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık 2001, Cilt 25, № 2, 163–172 s. [in Turkish]

6. Gülsevin G. (2006). Dil Kirliliyi Sorunu. Çağdaş Türkçenin Sorunları, Ankara: Gazi Kitabevi, 135–164 s. [in Turkish]

7. Korkmaz Z. (2006) Günümüz Dünya Koşullarında ve Küreselleşme Sürecinde Kültürün Yeri ve Türk Dünyası. Türk dili, S. 654 (Haziran 2006), 483–487 s. [in Turkish]

8. Küçük S. (2007). Dil Kirliliyinin Türkçemize Yansımaları. Türk Dili. Dil ve Edebiyat Dergisi, S. 669, Ankara: Türk Hava Kurumu Basımevi, 504–514 s. [in Turkish]

9. Robertson R. (1998). Toplum Kuramı, Kültürel Görecelik ve Küreselleşme Sorunu. Kültür, Küreselleşme ve Dünya-Sistemi, Ankara: Bilim ve Sanat, 97–120 s. [in Turkish]

10. Özönder M. C. Dünyada ve Türkiyede "Irk" ve "Etniklik" Kavramları. Kök Araştırmalar Dergisi, Cilt II, Sayı 1, Bahar 2000. 65–72 s. [in Turkish]

11. Sır A. N. Türkçede Batı Kaynaklı Kelimeler ve Unsurlar Sorunu. *İnternational Journal of Sosial Science*, Volume 6, İssue 8, 2015. P. 969–982.

12. Goncharova L. M. (2011). Inoyazychnaya leksika v turizme: moda ili neobhodimost? *Russkaya rech* [Foreign language vocabulary in tourism: fashion or necessity? Russian speech], № 5, s. 57–62. [in Russian]

13. Erofeeva T. I. (2013). Lingvistika gorodskogo prostranstva. *Vestnik Leningradskogo gosudarstvennogo universiteta im. A. S. Pushkina* [Linguistics of urban space. Bulletin of the Leningrad State University], № 3, s. 92–97. [in Russian]

14. Odegova O. V. (2017). Globalizaciya yayka i kultury: specifika i mesto v sisteme globalnyh processov sovremennosti [Globalization of language and culture: specificity and place in the system of global processes of our time], Tomsk: Izdatelskij Dom Tomskogo gosudarstvennogo universiteta, 168 s. [in Russian]

15. Soboleva E. G., Fajzulina D. R. (2015). Inoyazychnaya leksika v reklamnom tekste: redaktorskij aspekt. *Knizhnoe delo: dostizheniya, problemy, perspektivy* : Sbornik materialov Mezhdunarodnoj nauchnoj konferencii 23 aprelya – 23 maya 2015 [Foreign language vocabulary in advertising text: editorial aspect. Book business: achievements, problems, prospects : Collection of materials of the International Scientific Conference April 23 – May 23], Ekaterinburg: Izd. Uralskogo universiteta. s. 68–88. [in Russian]

16. Appadurai A. (1990). Disjuncture and difference in the global cultural economy. *Theory, Culture and Society (SAGE),* Vol. 7, p. 295–310.

17. Hanners U. (1998). Çevre Kültür Senaryoları. *Kültür, Küreselleşme ve Dünya-Sistemi*, Ankara: Bilim ve Sanat. S. 139–163.

18. Held D. (1990). Global Transformations: Politics, Economics and Culture, Cambridge: Polity, 180 p.

19. Jones M., Jones E. (1999). Mass media, London: Macmillan Press Ltd, 272 p.

UDC 81-1381:372.881
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/30.212266

Yaqut AKHUNDOVA,
orcid.org/0000-0002-8465-1032
Doctoral Student at the Department of Foreign Language Teaching Methodology
Azerbaijan University of Languages
(Baku, Azerbaijan) rus_rahimli@yahoo.com

MODELING THE PROCESS OF AUDITORY PERCEPTION AND THE DEVELOPMENT OF LISTENING INSTRUCTION TECHNOLOGY

In connection with the orientation of the school learning process on the practical knowledge of a foreign language, the problem of understanding speech by ear is of great importance. It is known that in teaching practice the methodology of teaching listening is least developed. One of the main reasons for the lack of attention to listening from methodologists and teachers is the fact that, until recently, listening was considered an easy skill. There was a point of view that if, when teaching oral speech, the teacher concentrates all efforts on speaking and ensures mastery of this ability, then students will learn to understand speech spontaneously, without special purposeful training. The failure of this point of view was proved both by theory and practice. Although speaking and listening skills are in a certain relationship, their uniform development can only be achieved if a specially designed system of exercises is used to develop an understanding of just oral speech in natural conditions of communication. According to some studies, even people who are fluent enough in a foreign language have difficulty listening to the natural speech of native speakers. Psychology data also indicate that the perception and understanding of sounding speech is a very complex mental activity.

The essence of auditory perception, according to a number of scientists, consists in two-level speech recognition.

In recent decades, almost all significant discoveries and new directions have arisen at the intersection of various sciences, for example, physics and chemistry, physics and biology, biology and chemistry. Obviously, the teaching methodology also cannot do without involving related sciences. To justify the proposed method of listening, we will use some theoretical principles and practical achievements of audiopedagogy, typhlopedagogy and psychology.

Thus, listening is one of the most difficult types of speech activity and, according to many methodologists, should be developed better than other skills. One of the practical tasks in the field of listening is to teach students the perception of foreign language in conditions that are close to real.

Key words: *speech activity, auditing, communication, listening, foreign language.*

Ягут АХУНДОВА,
orcid.org/0000-0002-8465-1032
докторант кафедри методики викладання іноземної мови
Азербайджанського університету мов
(Баку, Азербайджан) rus_rahimli@yahoo.com

МОДЕЛЮВАННЯ ПРОЦЕСУ АУДИТОРСЬКОГО СПРИЙНЯТТЯ ТА РОЗВИТКУ СЛУХОВОЇ ІНСТРУКЦІЙНОЇ ТЕХНОЛОГІЇ

У зв'язку з орієнтацією шкільного процесу навчання на практичні знання іноземної мови велике значення має проблема розуміння мови на слух. Відомо, що в педагогічній практиці методика навчання аудіювання є найменш розробленою. Однією з головних причин недостатньої уваги до слухання з боку методистів та вчителів є той факт, що донедавна слухання вважалося легкою майстерністю. Існував погляд, що якщо під час навчання усного мовлення вчитель концентрує всі зусилля на мовленні та забезпечує оволодіння цією здатністю, то учні навчаться розуміти мовлення спонтанно, без спеціальної цілеспрямованої підготовки. Провал цього погляду був доведений і теорією, і практикою. Хоча навички говоріння та слухання перебувають у певних стосунках, їх рівномірного розвитку можна досягти лише за умови використання спеціально розробленої системи вправ для розвитку розуміння справедливого усного мовлення в природних умовах спілкування. За даними деяких досліджень, навіть людям, які досить добре володіють іноземною мовою, важко слухати природне мовлення носіїв мови. Дані психології також свідчать про те, що сприйняття та розуміння звучання мови є дуже складною розумовою діяльністю. Суть слухового сприйняття, на думку ряду вчених, полягає у дворівневому розпізнаванні мовлення. В останні десятиліття майже всі значні відкриття та нові напрями виникли на перетині різних наук, наприклад, фізики та хімії, фізики та біології, біології та хімії. Очевидно, що методика викладання також не може обійтися без залучення суміжних наук. Для обґрунтування запропонованого способу прослуховування ми використаємо деякі теоретичні принципи та практичні досягнення аудіопедагогіки, тифлопедагогіки та психології. Таким чином, аудіювання є одним із найскладніших видів мовленнєвої діяльності і, на думку багатьох методистів, має розвиватися краще, ніж інші навички. Одне з практичних завдань у галузі аудіювання – навчити учнів сприйняття іноземної мови в умовах, близьких до реальних.

Ключові слова: *мовленнєва діяльність, аудит, спілкування, аудіювання, іноземна мова.*

Introduction. In this article, we consider the process of auditory perception as a physiological phenomenon, so some special terms must be introduced. "Analyzer" according to A.B. Ermakova is "A functional system by which the analysis of phenomena occurring in the environment and within the body itself" is carried out. (Ермаков, Якунин, 2000a: 29).

The analyzer consists of the peripheral section (receptor), the conductor and the central (brain) departments. The peripheral sections of analyzers are sensory organs: eye, ear, organs of taste, smell, touch, (Ермаков, Якунин, 2000b: 29–30). The activity of analyzers is most successful in their interaction. The interconnection of analyzers is ensured by the functions of all links and levels of the central nervous system (Ермаков, Якунин, 2000c:32).

The auditory analyzer is one of the main sensory systems in humans. The peripheral part of the auditory sensory system of a person consists of the outer, inner and middle ear (Ермаков, Якунин, 2000d:59). We will use the terms: auditory analyzer and visual analyzer. The main difference between auditory and visual modality is that "the existence of a sound object without a temporal characteristic is impossible" (Носуленко, 1988:24). When considering the physical model of visual perception, the time parameter can be neglected, while the physical model of sound exposure implies a time parameter as one of the most significant. In other words, the process of auditory perception is happening here and now. The relationship between auditory and visual perception will be shown in more detail later in this paper.

Discussion. In recent decades, almost all significant discoveries and new directions have arisen at the intersection of various sciences, for example, physics and chemistry, physics and biology, biology and chemistry. Obviously, the teaching methodology also cannot do without involving related sciences. To justify the proposed method of listening, we will use some theoretical principles and practical achievements of audiopedagogy, typhlopedagogy and psychology.

Pedagogy deals with the problem of teaching deaf and children with loss of hearing. Why do we turn to this science? This question can be answered by presenting the learning process of listening as a kind of model. Let us compare the auditory perception of a student who has never before heard foreign language speech, with the auditory perception of a newborn child, perceiving the speech of parents and adults surrounding him.

At what age does the child begin to recognize speech? L.S. Vygotsky believes that only in the 3rd week of life a child does have the first reactions to the human voice, the first response, i.e. social reaction, appears on the 2nd month (Выготский, 1999). Conditional reactions to auditory stimuli appear in a child only in the fifth month of life (Кольцова, 1967).

From that moment on, the speech of the parents and adults surrounding it is perceived by the child as a set of sounds, a noise in which he/she cannot distinguish a single word, because he/she does not yet know the words. However, the melody and rhythm of the mother tongue, as well as the intonation that conveys the speaker's emotional state, he/she captures. V. P. Ermakov gives the following picture of the auditory perception of young children: "At the earliest stage in the development of speech, the child perceives the words as a single, undivided sound complex with a certain rhythmic and melodic structure. The next stage is characterized by the gradual development of the ability to distinguish phonemes that make up the words" (Ермаков, Якунин, 2000e: 127). Before the child speaks, it takes almost a year, during which he/she is in the language environment. This situation is modeled by the oral method described above. Naturally, the time allotted for language adaptation in this case is much less.

So, in the simulated learning process of listening, the student goes through the first stage of adaptation to a foreign language, comparable to the period of adaptation to the mother tongue of a newborn child and goes to the second stage, where his perception of foreign speech can already be compared with the perception of native speech by a child with hearing impairment. Such a comparison suggests itself. Speech difficulties are very similar. The student hears foreign language speech, but experiences significant difficulties in recognizing individual words in the speech flow and in understanding the message as integral information. A child with hearing impairment experiences the same difficulties, but for physiological reasons.

The essence of auditory perception, according to a number of scientists, consists in two-level speech recognition. At the first level, a series of phonemes is recognized, at the second, a series of phonemes is translated into a sentence as a language unit. The success of listening to speech depends on the level of speech development, context and situation, the complexity of speech structures, as well as on the volume of sounding audio material. For children with hearing impairment, the success of perception also depends on the state of hearing.

Obviously, the higher the level of speech development and the student's vocabulary is, the more successful the perception of speech by ear becomes.

According to M. V. Lyakhovitsky hearing is divided into phonemic and speech. Phonemic hearing is the ability to distinguish speech sounds and correlate them with the corresponding phonemes. The object of speech hearing is mainly the semantic components of speech and intonation contours (Ляховицкий, 1981: 54). The process of recognizing voice messages is very complex and is the subject of study by large teams of scientists – physiologists, acoustics, linguists, psychologists, both in our country and abroad. A. I. Soloviev believes that perception is associated with solving problems of coordinating the physical, physiological, psychophysical, and linguistic factors of speech hearing. (Соловьев, 1972). But, despite the difficulty of recognizing a speech message, the situation is not hopeless, since listening to speech is amenable to training, development and improvement both in children with hearing loss and, of course, among students studying listening to foreign languages. The teacher's task is to select such hearing-developing exercises that will be most suitable for this group of students, i.e. will correspond to their level of audio training, interests, emotional mood.

L. P. Nazarova talks about eleven features of auditory perception of speech. Since we are comparing the second stage of the model of the process of learning to listen with the process of auditory perception of children with hearing impairment, we can take some of these features into account when teaching listening to foreign speech (Назарова, 2001a).

1. A large amount of audio information is difficult to digest. An attempt to increase the amount of information leads to a decrease in its perception. A.C. Lurie cites data that with long loading of the auditory channel, when listening to phonograms lasting more than 20 minutes, the listeners become tired more quickly and their attention weakens accordingly (Lurie, 1991). This feature must be taken into account when planning a lesson and selecting audio material. N. L. Mironova: "Students should not be presented phrases that exceed the amount of short-term memory, and audio texts – the amount of attention" (Миронова, 1982: 82). Short-term memory holds once presented information in the amount of 5 to 9 words, numbers, figures, etc. for about 20 seconds (Столяренко, 2003:161).

2. Not only volume is important, but also the speed of presentation of information. For people with normal hearing, an interval of 4 seconds is sufficient for perceiving information. An increase in speed leads to perception errors. We can adjust this parameter when we ourselves read the text or transmit an oral message. However, in most cases, we use ready-made audio materials that offer a variety of study guides published abroad. In this case, it is hoped that these materials are recorded in accordance with the physiological characteristics of the average student.

3. The thresholds of legibility in people are different. The threshold of legibility is an individual feature of a person. It depends on physiological reasons, in particular on hearing acuity, which, in turn, is determined by the structure of the hearing organs. The threshold of legibility also depends on the sound environment in which the person is located. For example, if at home a child hears quiet, calm speech all the time, his/her hearing aid does not overload and his hearing perception is quite wide enough. On the contrary, if a child is constantly surrounded by loud voices, loud sounds, the threshold of legibility of his/her hearing aid rises, and he can no longer hear quiet sounds. Unfortunately, we cannot control this parameter either. However, we can take it into account through an individual approach to students.

4. Low-frequency noise influences the legibility threshold. In order for speech to be heard by listening to noise, its sounds must exceed noise by approximately 6 dB. In the training environment, we are faced with the problem of the quality of film recording and the quality of reproducing equipment. It is the poor quality of the films and tape recorders that creates the background noise. You can deal with it by increasing the sound volume, however, background noise interferes with sound reception, creates discomfort, causes irritation, and thereby reduces the effectiveness of learning.

5. Each person has the individual ability to "select" speech information. The listener involuntarily selects the information received and passes it through his/her consciousness. Perceiving spoken language even in the mother tongue, a person cannot learn 100% of the information received. The percentage of perceived information is approximately 70%, the rest is filled with conjecture. It is very interesting to observe these individual characteristics in practical listening exercises – some students catch verbs, i.e. action, others, pay more attention to nouns and adjectives. We cannot correct these individual characteristics of students, but we can significantly increase attention and, thereby, perception efficiency by selecting audio material that meets the interests of each individual group of students.

Interference for the perception of speech, according to L. P. Nazarova, is a reverb, i.e. distortion of sound vibrations arising from the reflection of sounds from objects, walls, floors, ceilings. If the reverberation time is 2 seconds, then about 10%

of the spoken language is lost, with an increase in the reverberation time to 8 seconds, it is lost up to 50%. We can take this parameter into account only when planning and equipping classrooms designed for listening lessons.

In addition to these features, there are some common features of the perception of speech by ear by children and students who perceive foreign language speech. In children with normal hearing, according to L. P. Nazarova, auditory representations are of an involuntary nature and arise on the basis of repeated perception by the auditory analyzer of speech and environmental sounds. One of the conditions for the formation of auditory representations in children with hear loss is "the formation of a close connection between auditory representations and motor components, i.e. each word perceived by ear must necessarily be pronounced. On the basis of auditory perception with pronouncing, auditory-pronouncing ideas arise" (Назарова, 2001b: 60). In our case of learning to listen to foreign speech, speaking to ourselves the information perceived by ear leads to an increase in the rate of internal speech and, accordingly, in the form of feedback, to an improvement in auditory perception. "Internal speech refers to speech about and for oneself. Words of internal speech are based on the movement of peripheral organs of loud speech. Thinking, memory, perception are closely related to internal speech "(Ермаков, Якунин, 2000f:126). A.A. Leontev believes that "inner speech is a speech action transferred "inward" (Леонтьев, 1969: 158).

The study of internal speech as a process of higher nervous activity cannot be carried out by direct observation. According to N. I. Zhinkin, the section of internal speech is the most impregnable for studying in the chain of language communication (Жинкин, 1998: 85). However, scientists such as B. G. Ananyev, T. N. Ushakova, L. S. Vygotsky, they tried to investigate inner speech by indirect observation.

Conclusions. The main conclusion that can be drawn based on the above authors is that inner speech is a kind of minimized replacement of external speech, a stage that precedes the formation of external speech. We know that a person's memory stores visual and auditory images obtained respectively through the visual and auditory canals. Comparison of images in memory with new images is an internal process of thinking. It can be said that in the process of internal speech a person operates with visual and auditory images, almost the same as in the process of external speech he/she operates with a word.

BIBLIOGRAPHY

1. Ермаков В. П., Якунин Г. А. Основы тифлопедагогики. Москва : ВЛАДОС, 2000. 237 с.
2. Назарова Л. П. Методика развития слухового восприятия у детей с нарушением слуха / под редакцией Селиверстова В. И. Москва : ВЛАДОС, 2001. 287 с.
3. Носуленко В. Н. Психология слухового восприятия. Отв. Ред. Член-корр. АНСССРБ. Ф. Ломов. Москва : Наука, 1988.
4. Кольцова М. М. Обобщение как функция мозга. Л.: Наука, 1967. 182с.
5. Выготский Л. С. Мышление и речь. Москва : Лабиринт, 1999. 351 с.
6. Лурье А. С. О комплексном использовании технических средств при обучении иностранным языкам в языковых вузах. Комплексное применение технических средств при обучении иностранным языкам с целью интенсификации учебного процесса в языковых вузах : сб. науч. тр. МГЛУ. Bbin.385. Москва : МГЛУ, 1991. с. 3–12.
7. Ляховицкий М. В. Методика преподавания иностранных языков. Москва : Высшая школа, 1981. 159 с.
8. Соловьев А. И. Расчет механических элементов радиотехнических устройств. Москва : Сов. радио. 1972. 200 с.
9. Миронова Н. Л. Обучение аудированию французской разговорной речи с помощью кинофильма. Москва : Высшая школа, 1982. 111 с.
10. Столяренко Л. Д. Основы психологии. Ростов на Дону : Феникс, 1996. 736с.
11. Леонтьев А. А. Психолингвистические единицы и порождение речевого высказывания. Москва : Наука, 1969. 307с.
12. Жинкин Н. Н. Язык – речь – творчество. Москва : Лабиринт, 1998, 368 с.

REFERENCES

1. Ermakov V. P., Jakunin G. A. Osnovy tiflopedagogiki. [Fundamentals of Tiflopedagogy] Moscow : VLADOS, 2000. 237 s. [in Russian]
2. Nazarova L. P. Metodika razvitija sluhovogo vosprijatija u detej s narusheniem sluha [Methods for the development of auditory perception in children with hearing impairment] / Pod redakciej Seliverstova V. I. Moscow : VLADOS, 2001. 287 s. [in Russian]
3. Nosulenko V. N. Psihologija sluhovogo vosprijatija.[Psychology of auditory perception] Otv. Red. Chlen-korr. ANSSSRB.F. Lomov. Moscow : Nauka, 1988. [in Russian]
4. Kol'cova M. M. Obobshhenie kak funkcija mozga.[Generalization as a function of the brain] Leningrad : Nauka, 1967. 182 s. [in Russian]

5. Vygotskij L. C. Myshlenie i rech'. [Thinking and Speech] Moscow : Labirint, 1999. 351 s. [in Russian]
6. Lur'e A. C. O kompleksnom ispol'zovanii tehnicheskih sredstv pri obuchenii inostrannym jazykam v jazykovyh vuzah. Kompleksnoe primenenie tehnicheskih sredstv pri obuchenii inostrannym jazykam s cel'ju intensifikacii uchebnogo processa v jazykovyh vuzah [On the integrated use of technical means in teaching foreign languages in language universities. The complex use of technical means in teaching foreign languages in order to intensify the educational process in language universities]: Sb. nauch. tr. MGLU. Bbin.385. Moscow : MGLU, 1991. S. 3–12. [in Russian]
7. Ljahovickij M. V. Metodika prepodavanija inostrannyh jazykov. [Methods of teaching foreign languages] Moscow : Vysshaja shkola, 1981. 159 s. [in Russian]
8. Solov'ev A.I. Raschet mehanicheskih jelementov radiotehnicheskih ustrojstv. [Calculation of mechanical elements of radio devices]. Moscow : Sov. radio. 1972. 200 s. [in Russian]
9. Mironova N. L. Obuchenie audirovaniju francuzskoj razgovornoj rechi s pomoshh'ju kinofil'ma. [Learning how to listen to French speaking with a movie]. Moscow : Vysshaja shkola, 1982. 111 s. [in Russian].
10. Stoljarenko L. D. Osnovy psihologii. [The basics of psychology] Rostov na Donu : Feniks, 1996. 736 s. [in Russian]
11. Leontev A. A. Psiholingvisticheskie edinicy i porozhdenie rechevogo vyskazyvanija. [Psycholinguistic units and generation of speech utterance]. Moscow : Nauka, 1969. 307s. [in Russian]
12. Zhinkin H. H. Jazyk – rech' – tvorchestvo. [Language – Speech – Creativity]. Moscow : Labirint, 1998, 368 s. [in Russian]

UDC 81;811.111
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/30.212267

Nigar BAGHIROVA,
orcid.org/0000-0001-9333-4883
Doctoral Student at the Department of English Lexicology and Stylistics
Azerbaijan University of Languages
(Baku, Azerbaijan) rus_rahimli@yahoo.com

THE FUTURE MEANINGS IN MODERN ENGLISH

The modern paradigm of language study and its inner characteristics demands for comprehensive approach that takes into consideration not only structural planes of a language unit but its semantic and communicative aspects. In the view of the anthropocentric paradigm cognitive mechanisms of mentality explicated in mind through lingual functional models are of great interest. Therefore the importance lies in understanding cognitive and functional basis of the category of future in modern English.

The aim of the given article is to study cognitive and functional, as well as semantic-cognitive and communicative qualities of the category of future in modern English basing on scientific literature, fiction, belles-lettres and press materials. Theoretical value of the research is in presentation of comprehensive analysis of language means to express future tense in the framework of cognitive and functional directions. Practical value of the research is the possibility to use its results and principles to comply a lecture course of Cognitive and Functional Linguistics, to prepare manuals and textbooks in the correspondent area. The following research methods are used within the work: method of contextological analysis, descriptive method, method of component analysis, method of field analysis, transformative method, and method of element counting. To get the factual material the method of total selection was chosen. The object of research is semantic-cognitive and functional specificities of future time in the language system.

The area of research is structural and semantic qualities of FSF of Futurality and its constituents. The settled aim requires that the following objectives be fulfilled:

a) description of basic cognitive grounds for categorical development of time notion;

b) analysis of development of deictic means to express future time;

c) finding out grammatical means used in Modern English to explicitly and implicitly express future time;

d) working out the model of FSF of Futurality taking into account semantic and functional specificities of its constituents;

e) analysis of future situations in press texts and of pragmatic-communicative peculiarities of language mean to express futurality.

Key words: *verb, future time, expression means, paradigm, cognitive and functional specificities.*

Нігар БАГІРОВА,
orcid.org/0000-0001-9333-4883
докторант кафедри англійської лексикології та стилістики
Азербайджанського університету мов
(Баку, Азербайджан) rus_rahimli@yahoo.com

МАЙБУТНІ ЗНАЧЕННЯ В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Сучасна парадигма вивчення мови та її внутрішні характеристики вимагають усебічного підходу, який ураховує не лише структурні площини мовної одиниці, але і її смислові та комунікативні аспекти. Зважаючи на антропоцентричну парадигму, когнітивні механізми менталітету, що експлікуються у свідомості через мовні функціональні моделі, становлять великий інтерес. Тому важливість полягає в розумінні когнітивної та функціональної основи категорії майбутнього в сучасній англійській мові.

Метою статті є вивчення когнітивних та функціональних, а також семантико-пізнавальних та комунікативних якостей категорії майбутнього в сучасній англійській мові на основі наукової літератури, художньої літератури, художнього письма та друкованих матеріалів. Теоретична цінність дослідження полягає в поданні всебічного аналізу мовних засобів для вираження майбутнього часу в рамках пізнавального та функціонального напрямів. Практична цінність дослідження полягає в можливості використання його результатів та принципів для дотримання лекційного курсу когнітивної та функціональної лінгвістики, підготовки посібників та підручників у відповідній області. У роботі використовуються такі методи дослідження: метод контекстного аналізу, описовий метод, метод компонентного аналізу, метод польового аналізу, трансформативний метод та метод підрахунку елементів. Для отримання фактичного матеріалу було обрано метод повного відбору. Об'єктом дослідження є семантико-пізнавальна та функціональна специфіка майбутнього часу в мовній системі.

Область дослідження – структурно-семантичні якості FSF Futurality та його складових частин. Поставлена мета передбачає виконання таких завдань, як:

а) опис основних когнітивних підстав для категоричного розвитку поняття часу;

б) аналіз розвитку дектичних засобів для вираження майбутнього часу;

в) з'ясування граматичних засобів, які використовуються в сучасній англійській мові для явного та неявного вираження майбутнього часу;

г) розробка моделі FSF Futurality з урахуванням семантичних та функціональних особливостей її складових частин;

ґ) аналіз майбутніх ситуацій у текстах преси та прагматико-комунікативних особливостей мови, що означають вираження футуральності.

Ключові слова: *дієслово, майбутній час, засоби вираження, парадигма, когнітивна та функціональна специфіка.*

Introduction. The factual material of the research include articles of modern press in English, including People, Newsweek, Sports Illustrated, National Geographic, Times, Seventeen and others. As a result, 1893 units for analysis have been detected. One unit for analysis is equal to a future situation defined as a certain semantic category reflected in the process of communication by language means.

Learning the history of investigation of time's problem in Linguistics we knew that according to the opinion of the scientists the objective, philosophic, linguistic category of time is one of the complex informative categories that are seminal notion of man's culture. It is saturated all multidimensional cogitative universum of a man, reflecting differently in the various languages. The evolution of the temporal notions of a man is the brightest reflex of the evolution of his intellect, and culture (Fraser, 1982: 180–182). That is why the investigation of the linguistic time, as in synchrony, so in diachrony, is obviously the required aspect of the investigation of a man's civilization in general. It is undoubtedly that when we investigate the future meanings in Modern English we had to learn the verb and its grammatical categories.

The given theme is very actual and in a certain extent – difficult for the learners of the English language as foreign one. In the grammatical structure of the English language the verb has completely exceptional place – as a result of wide dichotomy of the whole system and that great role which had played the forms in the building of the sentence. A verb – is a part of speech, which names the action or presents the condition, the manifestation of the indication, the change of the sign and so on as action. In the modern English language the verb in comparison with any other part of speech has a more developed system of the means of word-changing and form-building. The grammatical criteria of the verb which are showed in the forms of word-changing and form-building are the categories of person, number, aspect, time, mood and voice.

The analysis of the resemblant and different verbal grammatical categories in the non-kindred languages (on the material of English and Azerbaijani) show that the grammatical and lexical peculiarities of the English and Azerbaijani verbs are the subject of the numerous scientific theoretical, practical, historical works touch upon the grammatical structure of the English language. However, in modern science the existed divergence of the opinions due to this problem, and also an assemblage of the new facts, new approaches and new methods of analysis predetermine a constant necessity and possibility of the further investigations, and that defines the actuality of our scientific research. A study of the structural-semantic features of the verbs, a formulization of the peculiarities of its using depending from its semantic meaning, an emphasizing of transformation, which are done during the translation of the analyzed verbs are necessary aspects of our investigation.

Discussion. Studying the category of time in Modern English it is necessary to mention that during the written history the verbal system of the English language was broadened not only thanks to the forming of new grammatical categories. Inside of the existed categories of time new categorial parts are appeared and they fixed the most universal grammatically formalized denotation of the future time and also potential and unreal actions. The existence of the category of future time in English is very arguable matter. And its conceptualization is impossible without the knowing about the development of the given analytical form in the process of the language's evolution. In the given article the process of conformation of the category of future time is considered diachronically and its origins: the combinations of old English verbs "willan" and "sculan" ("will" and "shall") with the infinitive. The specificity of its development consists of the changes of inner relations between components which hadn't some noticeable outer shews (manifestations): an outer shape of the constructions is almost such as it was. Its semantic development was peculiar: it lies not only in getting the new meanings, but also in partial losing the old meanings, and we can easily deduce it

during the different periods of the English language evolution from the old times till to the present.

We also had mention that in Modern English there is a problem of perfect. The modern English language has a great deal of the structures, which in certain lexical contexts and syntactical positions are interchangeable. Such kind of parallelism and variety of the expressive means constitutes the peculiarity of the grammatical structure of English that is widely represented in the system of the verbs and permissive to give the various time denotation of the action. In the time's system of the verb of modern English the problem of perfect is too difficult. According to this question the points of view and opinions of the linguists are different. The Perfect must be investigated as in an extended, so in a restricted aspects.

One of the very complicated issues is the semantic differentiation of time as the cornerstone of the Linguistics and at the same time the mover of the scientific progress was and is still remained the problem of the relation between the form and the language designation's content. Discontentment of the unilateral access to the studying of the language units' structure and their functions (with the form's headship on the content or that a language – is not simply materialization of the signs, which is built for encoding of objective world's realities, but something that during exertion some unimpeachable, from the point of view of formal logic, operations of the analysis, is decomposed on the variety of material elements, which peculiarities altogether are not equal to the whole object) demand the new kinds of approaches to the interpretation of the language's phenomenon.

The philosophic-objective, logic and grammatical notions of time, objectivity of the time, the main five factors of the time, and also a short-winded historical excursion of the category of time's learning (Veliyeva, 2011a: 7–10).

So, we came to future time's problem in Modern English.

The Future time – is the youngest representative of temporal trine: Past – Present – Future – and today is terra incognita in many aspects. To the first sight it seems paradoxical, if we take in consideration the whole corpus of the linguistic research works in the sphere of tempus. However, if we consider the research works which are dedicated to the future time, it occurred that its quota is sorely small. Futurum is especially deficiently investigated; the category of future time is more widely learned diachronically, in the different styles of literature (Veliyeva, 2011: 352). In the history of mankind together with it the same category of the future time turned out in the Centrum of global processes' crossing, that are connected with the evolution of mind and culture, the process with rub off on individual becoming and an appearance of new civilized paradigms.

The investigation of future time's problem we had to carry through the analysis of the category of time from the point of view of formal, semantic and functional aspects.

The tendency entirely to conceive the substance of the language in its diversity of relations with ambient world and man's unseen come to the emergence and rise of various systematic conceptions, for instance, W. Humboldt and his followers Q. P. Pavskiy, I. I. Sreznevskiy, A. A. Potebnya, I. A. Boduen de Kurtene, A. A. Shakhmatov, R. O. Yakobson, N. S. Trubetskoy, S. I. Kartsevskiy, where in the centre of attention "is not a language without man, but only a man as an informant of language's thought or intellection" (I. A. Boduen de Kurtene), and where the Historical Linguistics has a special role – "to show in reality the share of the word in the process of the building of consistent row of the systems, which are cross-sectional in the man's concernment to a nature" (A. A. Potebnya). It was a breakthrough in the dialectical strategy of the scientific cognition, that sticked up the history of language in the avant-garde of the humanitarian scientific research works, where the main object of the investigation became Man (Thomson, 1987: 121).

The category of futurum is considered in this research work as semantic, sense-makings are realized by means of the different language's means on the level of the text (Seidl, 1992: 14). The relevancy of this investigation comprises the historical syntax, historical futurology that are involved in the system of the functional-semantic investigations of the anthropocentric polarity.

The given article is devoted to consideration of formal, semantic, cognitive and functional characteristics of future in modern English basing on the press material. The analysis of future tense development in the English language system, especially the ways future is explicated by language means, as well as of the model of FSF of Futurality, its structure and semantics is carried out within the framework of the given research.

Thus, on the basis of the English language's material the analysis of the communicative aspect of the future situations and the structure's models of the futurum's Functional-Semantic Field (FSF) (Saidova, 2016: 161–163) and also the mutual connections between the categories of the futurality, modality and aspectuality gave to us the opportunity to come to the conclusion that the grammatical means plays a great role and has the leader place in the process of formation of the future time.

In the structure of the English language and in the process of communication these means of the statement are the means of expression of the categorial semantics and they form the exterior syntagmatic structure of the sentence. In Modern English the various categories and constructions are graded to the grammatical means of futurality's expression. Represented to your attention in this article there are different patterns of the futurum's FSF (Functional-Semantic Field).

We can show it as the following models:

The first futural-modal level of the FSF (functional semantic field) of futurality separated from nucleous and for its qualities, also expressed different means that it includes, consists of several periphery fields. On this level such language means are taken in consideration that the expression of the futurality's notion in the text is the main or one of the main function for them. It means that owing to these means the expression of the meaning of future tense had happened in the explicit way (Poutsma, 2008: 490–495).

Lexical and lexico-grammatical means, adverbs and adverbial constructions of the time, adverbial clauses are related to the periphery field of the above-mentioned level. They, in its turn, have an additional or qualifier function.

On the second modal-futural level of the FSF (functional semantic field) of futurality as a result of its modal meaning, combinate the language's means that express the futurality, i.e. by means of these means the expression of the future tense's meaning had happened in the implicit way.

Differentiated for its modal characteristics the represented level is divided into several sections. These sections for their semantic characteristic features in a certain degree intersect the first level because the language's means of the first level have a modal character in the text. The main diversity comprises that the means of the first level realise an expression of the future tense's meaning in an implicit way or as the second meaning.

In Modern English the functional semantic nucleous of futurality is monocentric structure. Its centre is forming by means of grammatical structure and auxiliary verb "will". From the functional point of view language means of futurality's expression – forms with the verb "will" are the universal forms. Notwithstanding that a construction with the verb "will" is not a category which is grammaticalized fully, it has a developed paradigmatic system.

A section that comes after nucleous is the constructions which are formed by means of "to be going to", as "Present Continuous" and "Present Simple" tense forms.

The future action which is expressed by means of the previous mentioned forms, as a rule, has the highest possibility of realization. It is probable that it is for the main, initial function of these forms. In fact, the present tense is one of the sides of the reality. That is why the grammatical forms of the present tense are considered as oncoming action to reality. For example:

We're almost there, and I'm hungry. "Should I get the chocolate Oreo Mudslide? Oh, wait – White Chocolate Peanut Butter Truffle! What are you getting?" – I ask Sam. – "Is there anything with a longer name? I want that." – "Fine, I'll pick for you. You're getting the pineapple one" (Girls' life magazine, 2006: 84).

"<…> The series has already tackled identity theft, blackmail and a hidden love child. Says costar January Jones: "It's fun to find out what crazy things we're going to get to do next" (People, 2008: 97).

This weekend you know you'll be working up the motivation to get off the couch – and to the gym (People, 2008: 126).

In these three examples that are represented to your attention the mentioned constructions express future will, wish, desire, intention. It is necessary to mention that time learning expressive meanings by means of them, expressed by different means the actions which will happen in future from the semantic point of view specified by means of main meanings of the constructions.

In the first example the intention is expressed by means of the Present Continuous form and bare the character of an immediate action. It is more close to

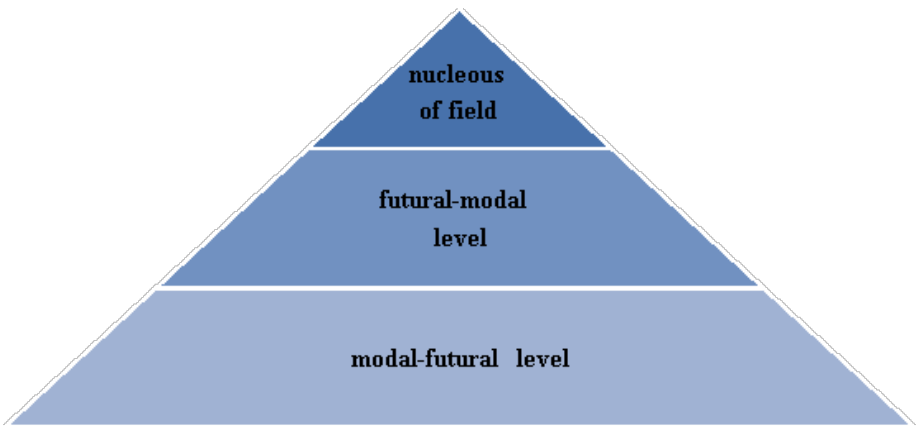

Model 1. The functional semantic field of futurality in Modern English

realization that the expressed intentions in compare with the other examples.

In the other section of the first level there are language constructions which represent the futural-modal constructions. Their using in text is rare and they have the highest shades of modal meaning. Here belong the constructions with "to be about, to be sure, to be likely", with modal verb "to be to" and modal construction "there is to do". These means have the modal shades of vivid meaning of future action's probability and possibility. Look on such constructions in the following sentences and analyse their functonal semantics:

The sun in Pisces has lowered your boredom threshold, and your home, school, and social lives are all about to drive you insane (People, 2008: 176).

Sovereign Wealth Funds will continue to buy up big chunks of Western banks and blue-chip companies, as well as investing more broadly in a new range of countries and currencies (which is likely to make fore movements stronger and more unpredictable) (Newsweek, 2008: 28).

Even with the world's heritage disappearing at an alarming rate, there are still amazing discoveries to be made (Archaeology, 2009: 20).

As it is seen, these examples based on additional contextual elements, directly show the future action.

The first example is taken from the text of star's schedule and so, it concerns to the future action's description. The construction which is formed by means of "to be about" expresses time-urgent future tense (Abdulayev, 1988: 87).

The construction with "will" in the second example shows the conversation is about the future tense. The using of the construction which is formed by means of "to be likely" determines futural character of this construction in the sentence.

In the third sentence the speaking man expresses his assuredness in realisation of the future action and channelizes the listener to the future. The construction which is formed by means of the expressions "there is" or "there are" + infinitive helps to the speaker to do the specific inventarization of the future time.

In the third section of the first level there are language's means of expression of the future time and functioning as the attribute they coordinate the determining object with the future tense. Here belong the deictic adjectives, for instance: "upcoming, coming, expectant, expected, future, on the way" and so on. Such kind of the adjectives and the elliptic constructions are often used in the text of advertisements and other kinds of text. For example:

BABYMOUSE. The sassy mouse with attitude to spare! Get ready to rock with Babymouse: Rockstar! Coming this fall! (Girls' life magazine, 2006).

Coming soon in Archaeology (Archaeology, 2009).

The construction formed by means of the adverb "soon" + infinitive or the construction formed by means of the infinitive which comes after the determining noun must be referred to the descriptive section. Such constructions have the function of the attribute and show the future quality or the situation of the appointed subject or object. For instance, we can give some examples with the constructions formed by means of expressions "soon to be wife, the work to do":

To be launched in 2007, it won't capture light from other Earths. Instead, from a vantage far beyond the moon, it will chase their shadows (National Geographic, 2004).

Actress Diane Lane takes us on the remarkable journey that is her life – from a most unorthodox childhood to her second shot at love to her secret for being the sexiest soon-to-be-40-year-old in Hollywood (In Style, 2014).

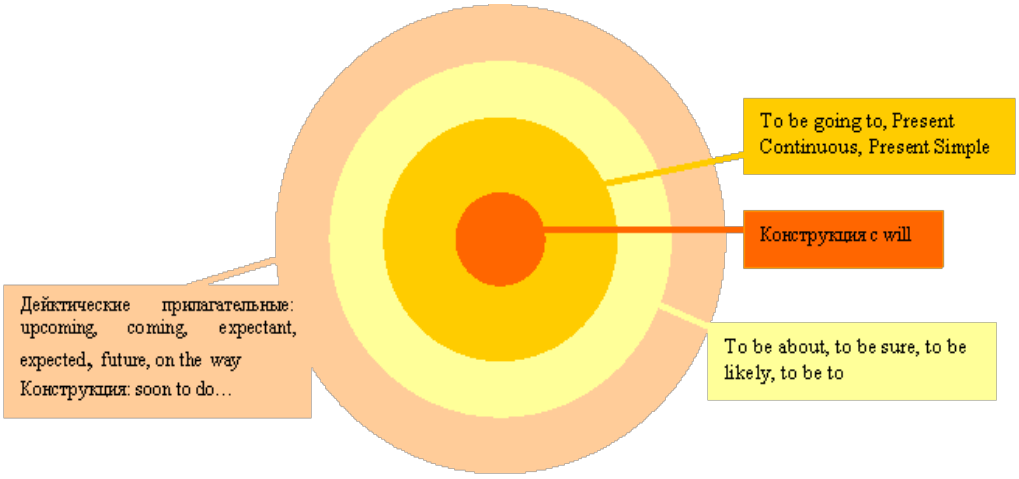

Model 2. Constructions with the future meanings in Modern English

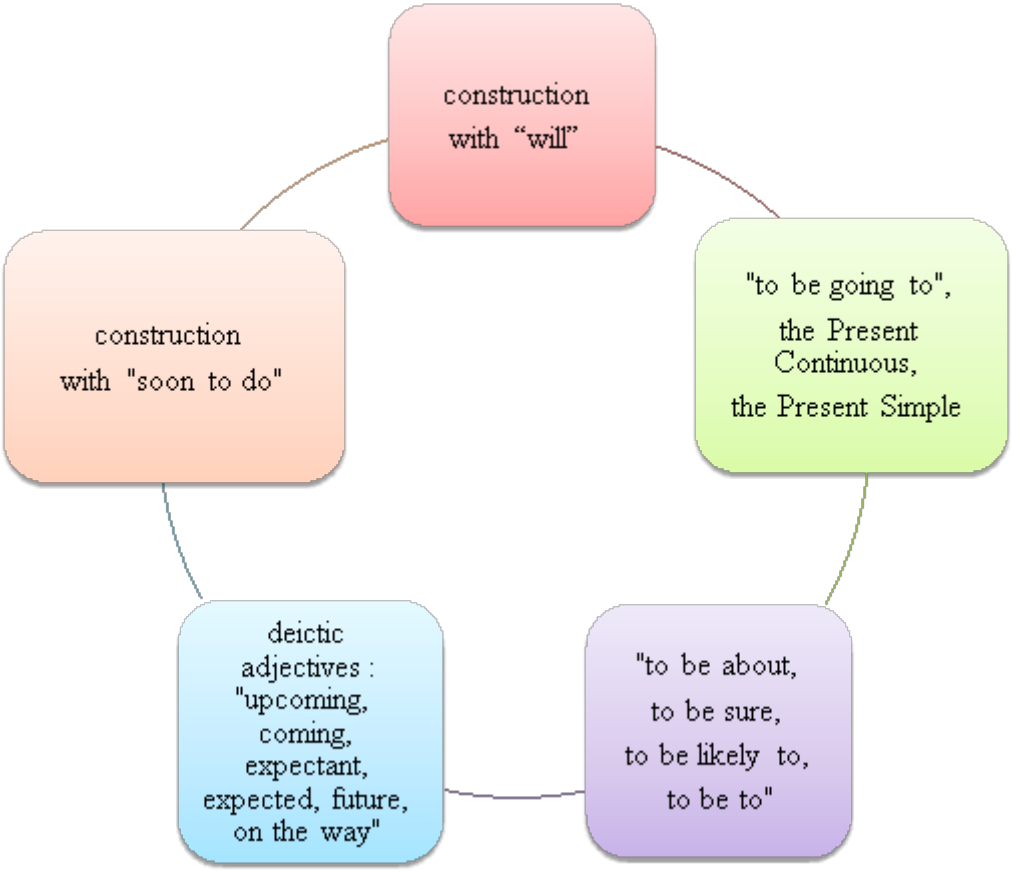

Model 3. The grammatical means of futural expression in the structure of the Functional-Semantic Field in Modern English

Different from above-mentioned verbal categories and futural-modal constructions these constructions have the deictic predicative relations in the sentence, however they in a certain extent add a definite temporal dynamics to the information (message) (Veliyeva, 2011b: 10).

During the analysis of the futurality's means of expression on the basis of the factual material of Modern English the following aspectual characteristic features are drawn up (Aarts, 2006: 280).

The aspectual meanings in the futural situations:

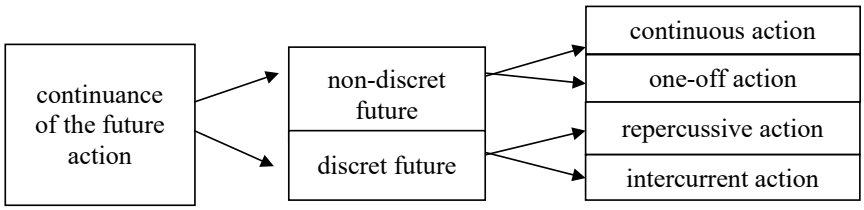

During the investigation we come to the conclusion that the meanings of non-discret future tense make out 74%. Among them continuous and one-off future actions are used more often than the meanings of discret future tense. They make up 26% (A comparative, 1997: 120). This fact testify that whole future action is represented as continuous action.

Thus, during the time futuralization of the consciousness has continued with the development of the manufacture and urbanization. As it is known, the future tense is more subjective among the other time forms; its impression is directly connected with the reception of the action's subject. A special attention attracts the research of pragmatic-linguistic peculiarities of the future situations in the text. The texts of English press represent a rich material for the investigation of the situations of future time by various language's means.

The research of the future tense forms in Modern English shows that an existence of different means of futurum's expression in one language is explained by communicative necessity. The synonymic grammatical means may be if only every mean has its own contextual niche, i.e. if they are used in certain intended for them situational contexts.

In the result of our investigation of future time's forms in Modern English we must note that the cognitive peculiarities of future time's comprehension, and especially a hypotheticity and incertitude, and also persuasion and presupposition, intuitive factors in the language, and at last, in a speech, influenced in a appropriate form on a functional-semantic formation of the given category.

Conclusions. Basic principles of the research:

1. Formation of the category of future in English is connected with changes in the cognitive model of time caused by certain historic events.
2. The model of FSF of Futurality in Modern English represents a complex double-layer structure stipulated by semantic complexness of the category of future.
3. Grammatical means to express future time include all language means deictically relating events to the moment after the moment of speech, for instance: futural-modal constructions: *to be likely, to be about, to be surely, to be to,* deictic adjectives: *coming, upcoming, expected*, such constructions as: *a bride-to-be, soon-to-come,* modal verbs, verbs expressing *wish, intention, planning, promise, threat, expectation* and other.
4. Infinitive and infinitive constructions are one of the basic auxiliary means to express futural meaning in Modern English.
5. In a text all grammatical meanings of future realize modal meanings as follows: orders, requests, decisions, recommendations, promises, threats, warnings, prognoses, foretelling, premonitions, suggestions, possibilities, expectations, hopes, aspiration, wishes, intentions, plans, tasks, objectives, aims, inevitability, assuredness.
6. Voluntative, estimated, imposed future are the basic types of a subject's attitude to a described future event in English press.

BIBLIOGRAPHY

1. A Comparative Study in Grammar. USA, 1997. 276 p.
2. Aarts Bas. Verbs in Contemporary English: Theory and Description. Cambridge : Cambridge University Press, 2006. 325 p.
3. Abdullayev A. Text, Meaning and Understanding: A Communicative Cognitive Approach. USA : Alpha Print, Inc. Minneapolis, MN, 1988, 189 p.
4. Archaeology magazine. January – February 2009.
5. Fraser J. T. The genesis and evolution of time. Brighton, 1982, 271 p.
6. Girls' life magazine. November 2006. Vol. 13. Iss. 2. P. 84.
7. In Style magazine. January, 2014.
8. National Geographic magazine. December, 2004.
9. Newsweek magazine. June 9, 2008. P. 28.
10. Poutsma H. A Grammar of Late Modern English. Part II : The Parts of Speech P. Nordhoff. Groningen, 2008, 539 p.
11. People magazine. March 17, 2007.
12. Seidl E. Grammar. Oxford University, 1992. 317 p.
13. Thomson A. J., Martinet A. A. A Practical English Grammar. Oxford University Press, 1987. 383 p.
14. Veliyeva N. Ch. Conversation analysis. National Academy of Sciences of Azerbaijan. Institute of Manuscript. Philological Issues № 1. Baku, Nurlan, 2011. P. 7–12.
15. Veliyeva N. Ch. Actual problems of language typology. Science and Education. Baku. 2011. 512 p.

REFERENCES

1. A Comparative Study in Grammar, USA, 1997, 276 p.
2. Aarts Bas. Verbs in Contemporary English: Theory and Description. Cambridge: Cambridge University Press, 2006, 325 p.
3. Abdullayev A. Text, Meaning and Understanding: A Communicative Cognitive Approach. Alpha Print, Inc. Minneapolis, MN, USA, 1988, 189 s. (in Azerbaijani).
4. Archaeology magazine, January – February 2009.
5. Fraser J. T. The genesis and evolution of time. Brighton, 1982, 271 p.
6. Girls' life magazine, November 2006, Vol. 13, Issue 2, p. 84.
7. In Style magazine, January, 2014.
8. National Geographic magazine, December, 2004.
9. Newsweek magazine, June 9, 2008, p. 28.
10. Poutsma H. A Grammar of Late Modern English, Part II, The Parts of Speech, P.Nordhoff – Groningen, 2008, 539 p.
11. People magazine, March 17, 2007.
12. Seidl E.Grammar, Oxford University, 1992, 317 p.
13. Thomson A. J., Martinet A. A. A Practical English Grammar, Oxford University Press, 1987, 383 p.
14. Veliyeva N. Ch. Conversation analysis. National Academy of Sciences of Azerbaijan. Institute of Manuscript. Philological Issues № 1, Baku, Nurlan, 2011, p. 7–12. (in Azerbaijani).
15. Veliyeva N. Ch. Actual problems of language typology. Science and Education, Baku, 2011, 512 p. (in Azerbaijani).

УДК 37.035.6:371
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/30.212275

Марія БАГРІЙ,
orcid.org/0000-0002-3506-9900
кандидат філологічних наук, докторант,
викладач вищої категорії
Івано-Франківського коледжу
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»
(Івано-Франківськ, Україна) myskiv.bagriy@gmail.com

ІМІДЖ І СТАНОВИЩЕ ВЧИТЕЛЯ У ТВОРАХ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ XIX СТ.

З огляду на комплексний характер нашого дослідження у вивченні проблеми відображення іміджу вчителя у творах західноукраїнських письменників дотримуємося таких підходів. Перший – проблемно-хронологічний – дає змогу аналізувати еволюцію їхнього відображення в різних літературних жанрах, зокрема автобіографічній прозі та різних літературних дискурсах тощо. Другий – це абстрагування від інших пов'язаних із іміджем учителя освітньо-педагогічних проблем, що уможливлює предметне розкриття його сутнісних характеристик. Третій передбачає порівняння і пошук паралелей для виявлення особливого, оригінального в доробку як знаних, так і маловідомих педагогічних персоналій письменників, котрі зробили свій внесок у розвиток національної педагогічної думки.

Позаяк багато українських письменників за фахом були педагогами, а питання національної освіти і виховання постійно актуалізувалися в культурному житті західного українства XIX – першої третини XX ст., їхній доробок надзвичайно багатий на освітянську образосферу. Це стосується іміджу не тільки вчителів, а і представників шкільної адміністрації, учнів шкіл, гімназистів, студентів, інших осіб, причетних до царини освіти та виховання. Тематичний та ідейний рівні структури художніх текстів відображені у типових і винятково-оригінальних художніх образах.

У такому ракурсі у проекції подальшого поглибленого розгляду означеної проблеми передусім акцентуємо на виявленій контроверсійності (навіть своєрідної «амбівалентності») між визнанням літераторами високого соціального статусу і висуненням високих вимог до особи вчителя, з одного боку, та відображенням у художніх творах різних типів і жанрів його безправного правового становища, важких матеріально-побутових умов існування тощо. На такому тлі в літературних творах представлялися полярні за характером художні образи педагогів, що виявлялося в показі їхніх різних типів (типажів) як фахівців-професіоналів та індивідів (різні рівні фахової підготовки, стилі взаємин з учнями, особистісні якості та ін.). Такий розрив між суспільними запитами й ідеалами та реаліями життя характерний для розвитку всієї системи освіти Західної України у XIX ст.

Ключові слова: *вчитель, імідж, Західна Україна, художній твір, наука.*

Maria BAGRIY,
orcid.org/0000-0002-3506-9900
Candidate of Philological Sciences, Doctoral Student,
Teacher of the Highest Category
Ivano-Frankivsk College
of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine) myskiv.bagriy@gmail.com

IMAGE AND POSITION OF THE TEACHER IN THE WORKS OF WESTERN UKRAINIAN WRITERS OF THE XIX CENTURY

Given the complex nature of our study, when studying the problem of reflecting the image of the teacher in the works of Western Ukrainian writers, we follow the following approaches. The first – problem-chronological – makes it possible to analyze the evolution of their reflection in various literary genres, including autobiographical prose and various literary discourses, and so on. The second is the abstraction from other educational and pedagogical problems related to the image of the teacher, which makes it possible to objectively reveal its essential characteristics. The third involves comparing and finding parallels to identify special, original works of both well-known and little-known pedagogical personalities of writers who have contributed to the development of national pedagogical thought.

Since many Ukrainian writers were teachers by profession, and issues of national education and upbringing were constantly relevant in the cultural life of Western Ukrainians in the nineteenth – first third of the twentieth century, their work is extremely rich in educational imagery. This applies not only to the image of teachers, but also representatives of school administration, schoolchildren, high school students, students, and others involved in the field of education

and upbringing. The thematic and ideological levels of the structure of artistic texts were reflected in typical and exceptionally original artistic images.

In this perspective, in the projection of further in-depth consideration of this problem, we primarily emphasize the controversy (even a kind of "ambivalence") between the recognition of writers of high social status and high demands on the teacher, on the one hand, and reflection in works of art of different types and genres his disenfranchised legal status, difficult living conditions, etc. Against this background, literary works presented polar artistic images of teachers, which was manifested in the display of their different types (types) as professionals and individuals (different levels of training, styles of relationships with students, personal qualities, etc.). Such a gap between social demands and ideals and realities of life is characteristic of the development of the entire education system of Western Ukraine in the XIX – 30's of the twentieth century.

Key words: *teacher, image, Western Ukraine, work of art, science.*

Постановка проблеми. Логіка і підходи до вивчення означеної проблеми зумовлена низкою обставин: а) відносним рівнем її відображення в науково-педагогічних і літературознавчих студіях; б) значним обсягом джерельних матеріалів, у яких вона відображена; в) зростанням сучасних вимог до особи вчителя і його педагогічної майстерності тощо. Імпонує позиція науковців, які пропонують розглядати образ педагога в художній літературі крізь призму модерного міждисциплінарного поняття «імідж» (Жаркова, 2017: 33–36).

Також беремо до уваги і частково використовуємо досвід осмислення представленого в художній і мемуарній літературі другої половини XIX – початку XX ст. образу вчителя на основі виокремлення його різних типів (зокрема «консерватора», «чиновника», «прогресиста»). У вивченні цієї проблеми більшість науковців зосереджує увагу на творчості вузького кола знаних літераторів і розглядає крізь призму образу педагога відображення в художніх творах широкого кола питань щодо розвитку освіти, теорії та практики навчання і виховання та системи шкільництва загалом.

Аналіз досліджень. У нашому дослідженні образ учителя переносимо в історико-педагогічний контекст. Попри певну суголосність зі стереотипним поняттям «образ», поняття «імідж» є більш вдалим, адже акцентує на особистому мисленні, учинках, діях особи, проявах її індивідуальності та специфічності, зокрема в зовнішньому вигляд (Навроцька, 2014: 8). Окрім того, імідж учителя завжди емоційно забарвлений, що вирізняє його від спрощеного сприйняття образу педагога у свідомості учнів, колег, громадськості та соціального оточення (Калюжний, 2004). Ці аспекти важливо враховувати у вивченні іміджу педагога в літературних творах. Важливе науково-теоретичне підґрунтя для розуміння вищевказаних аспектів в досліджуваному контексті становлять напрацювання вчених у різних галузях наукових знань, зокрема таких науковців, як О. Адаменко, Г. Білавич, Л. Ваховський, С. Гончаренко, Т. Завгородня, В. Кремінь, С. Сисоєва, І. Стражнікова, О. Сухомлинська та ін.

Мета дослідження – розкрити імідж і становище учителя у творах західноукраїнських письменників XIX – 30-х рр. XX ст.

Виклад основного матеріалу. Чимало висловлювань західноукраїнських письменників-педагогів щодо високого суспільного покликання вчителя ввійшли до хрестоматії суспільної та педагогічної думки. Так, за висловом О. Духновича, якщо педагогіка – це «художність художності», то вчитель має стояти вище за художника, бо має справу не з річчю, а з людиною. Звідси органічно випливали високі вимоги до нього: морально-особистісні («від природи на це бути обраним», слугувати взірцем справедливості, працьовитості, добропорядності, інших чеснот, щоб у юнацьких серцях усілякі вади викорінювати); дидактичні (вміло використовувати принципи, методи, засоби активного навчання і всебічного виховання дитини); громадянські (бути достойним просвітником і носієм знань у народ) (Духнович, 1857: 7–8, 30).

У контексті творчості О. Духновича як чільного представника національної педагогічної думки принагідно зазначаємо, що її знані представники, педагоги-письменники Західної України (А. Волошин, Г. Врецьона, І. Карбулицький, А. Крушельницький, Леся Українка, О. Маковей, К. Малицька, О. Маркуш, О. Попович, Ю. Федькович, І. Франко та ін.) за досліджуваного періоду представили значний науковий доробок щодо іміджу педагога, його соціального становища та різних аспектів професійної та суспільної діяльності. Вони, вірогідно, справили певний вплив на відповідний сегмент творчості літераторів, серед яких також було чимало фахових педагогів. Утім, художнє осмислення цієї проблематики письменниками, попри певну суголосність із науково-педагогічними ідеями, відзначається оригінальністю сюжетів і новаторськими рефлексіями, що об'єктивно відводить їм окреме місце в розвитку української педагогічної думки та може розглядатися як її важливе джерело.

Кинуті І. Франком у промові 1892 р. на вічі у Снятині (стала широко відомою завдяки її реферуванню у статті «Наші школи і їх потреби») слова: «Учителем школа стоїть; коли учитель непотрібний, неприготовлений, несумлінний, то і школа ні до чого» (Франко, 1957: 18) стали одним із найпоширеніших афоризмів у педагогічних антологіях та епіграфів до наукових праць. Хоча цей аспект творчої спадщини Каменяра достатньо відображений у наукових працях (підрозд. 1.1), він потребує певного доопрацювання.

Науковий, публіцистичний і художній доробок І. Франка щодо іміджу і соціального становища вчителя відзначається високим ступенем інформативності, яскравості художніх образів, широким тематичним спектром творчих рефлексій. Тому він слугує за відправну точку аналізу надбань західноукраїнських письменників за досліджуваного періоду.

Для розуміння рецепції І. Франка іміджу учителя, як і інших письменників, важливо враховувати два моменти. Перший стосується джерел її формування, які в цьому разі були різними – від власних спогадів Каменяра про гімназійні роки та вражень, отриманих у спілкуванні із селянами, інтелігенцією, громадськими діячами й самими вчителями, до матеріалів соціологічних і культурологічних студій, західноукраїнської та зарубіжної преси, офіційної статистики тощо. Завдяки критичному інтелекту і мистецькому генію І. Франка ця різнобічна інформація трансформувалася у глибоку аналітику наукових і публіцистичних праць і яскраву та колоритну образосферу художніх творів.

Другий момент стосується того, як ці інформативні матеріали «переломлювалися» крізь франковий світогляд, який еволюціонував від захоплення соціал-демократичними доктринами до кристалізації національно-самостійницької позиції, що виявилася у візії триєдності «людина – культура – історія» та гуманістично-національній стратегії культуротворення. Провідну роль у її реалізації І. Франко відводив інтелігенції, зокрема вчительству, що має займатися просвітництвом і консолідацією народу (Синичич, 2009: 177–182). Також варто враховувати дискурс щодо притаманних світобаченню І. Франка «атеїзму», «інтернаціоналізму», «антиклерикалізму», «традиціоналізму», «модернізму», адже, якщо два перших кліше були витвором радянської пропаганди, то три наступні позиції мали складні неоднозначні вияви (Франко, 1985: 202–203).

Нових рис у позитивному іміджі сільського вчителя І. Франко додав героєві оповідання «Батьківщина» Опанасові Моримусі, якого за 15 років змушували вісім разів змінювати місце праці. У цьому випадку, поряд із відданістю обраній професії та громадській активності, письменник акцентує на його моральних чеснотах (сумлінності та жертовності, невибагливості та готовності прийти на допомогу, стриманості, доброзичливості, добропорядності), особистому авторитеті та волі, «відвертості й незламності в поставі, діях і позиції»: завжди виглядав статечним, говорив сміливо, кожному сміливо дивився в очі) (Франко, 2003).

Ідеал професійно компетентного педагога І. Франко втілив в образі вчителя Міхонського, героя оповідання «Граб Борис», і в незакінченій повісті «Не спитавши броду». Він постає як гуманіст, високоморальна особистість, котра у ставленні до дітей випромінює любов, щирість, милосердя, готовність прийти на допомогу. Цей типаж має ґрунтовні знання з навчальних предметів, широкий кругозір, володіє педагогічним тактом і навчальними методиками, постійно займається самоосвітою та самовдосконаленням і заохочує до цього своїх учнів (Франко, 2003). Отже, у франковій рецепції іміджу вчителя на першому місці завжди стоять моральність і духовність, а за ними йдуть знання і педагогічний досвід як його необхідні складники.

З іншого боку, І. Франко не шкодує темних барв для показу аморальності вчителя польської, української, німецької мов, арифметики і співу о. С. Телесницького. Використовуючи яскраві епітети та порівняння в його образі, І. Франко представив один із найяскравіших в українській літературі персонаж вчителя-неука і садиста, який допускав елементарні помилки у граматиці та з труднощами розв'язував нескладні арифметичні задачі, не знав меж у фізичних і душевних знущаннях з учнів, так що одного з них закатував до смерті й не був за це покараний (Франко, 1986). Цей кульмінаційний епізод стає приводом для публічного звинувачення всієї чинної системи освіти, що «толерує» таке становище, а «вчительство трактує як жорстоку іграшку та задоволення своїх інстинктів, а не як велике діло любові, терпеливості…» (Франко, 1986).

Іван Франко справив помітний вплив на процес педагогічного образотворення в західноукраїнському письменстві, особливо його жіночому дискурсі (К. Малицька, О. Дучимінська, Уляна Кравченко, Олена Пчілка, Леся Українка, О. Кобилянська, Є. Ярошинська, К. Гриневичева, Марійка Підгірянка, В. Жуковецька (Вільшанська) та ін.). Він став одним із найпродуктивніших генераторів художнього осмислення іміджу вчителя, адже багато літераторок були професійними педагогами, наприкінці XIX – у 30-х рр.

XX ст. працювали у школах Галичини, Буковини і Закарпаття, тож значна частина їхніх творів має автобіографічний характер. Їх об'єднує і сила творчого таланту, помножена на досвід учителювання, й емоційно забарвлені жіночі сприйняття, переживання, почуття.

Автобіографічні повісті «Спогади вчительки» Уляни Кравченко і «Весняні дні» О. Дучимінської у подібному ракурсі показують важкі умови праці та побут сільського вчителя, відображають внутрішню трагедію молодих педагогів, які просякнуті романтикою професії, усім єством готувалися і прагнули присвятити себе навчанню та вихованню дітей і піднесенню культурного життя свого народу. Але натомість вони наштовхнулися на нерозуміння, навіть спротив із боку старших колег, подекуди батьків і місцевої громади та відверту зневагу з боку шкільної влади. Коли після закінчення вчительської семінарії Уляна Кравченко прибула для вчителювання до Бібрки, повітового міста в Галичині, усі її «думки були звернені лише на одно… побачити, пізнати своїх учнів та учениць», але через лицемірство і підступність в учительському середовищі та зухвалість громадської думки міщан її сприйняли як чужу, бо вона «не учителька для міста, де люди хочуть бавитися» (Кравченко, 1936: 324). Тоді як «товариші по праці» займалися постановкою світських драматичних творів і чаюванням, «по класах діти… переписують всілякі факти з… чужої історії» (Кравченко, 1936: 326).

За переконаннями молодої вчительки, у школі варто було «стати до праці; пам'ятати про кожду дитину… щоб не ломити, не затемнювати, а підносити душу дитини до світла, тут терпеливості треба, щоб ту дрібноту навчити читати, писати, думати». Вона активно виступила проти покарань дітей, вважаючи, що таким чином у дитині вбивають людську совість і гідність (Кравченко, 1936).

До слова, звернутися до цієї проблеми у своїх ремінісценціях Уляну Кравченко надихнув І. Франко, який у листі від 19 травня 1887 р. у зв'язку з підготовкою «Жіночого альманаху» радив їй написати «споминки про своє учительське життя… від початку до кінця з його добрими сторонами і злими». Вона дослухалася до його порад, які також стосувалися доцільності закцентувати увагу на «відносинах людей, дітей, товаришів-учителів до учительки», писати «попросту, без прикрас, без рефлексій», подавати самі факти (Франко, 1884: 1).

Звичайну для західноукраїнського вчительства практику безпідставного переводу з одного місця праці на інше болісно пережила О. Дучимінська. Передаючи почуття несправедливості, образи, меншовартості, які відчували сотні й тисячі її колег, вона писала, що її молодій душі «зробили велику кривду», тож почувалася, наче «птаха, розложила крила до гордого лету», аде «одним махом пригадали їй, що вона у клітці і залежить від обставин». Загалом в українській мемуаристиці, зокрема «вчительській», важко знайти аналог написання спогадів, де події та факти передаються в почуттях і переживаннях, щирих зізнаннях у своїй слабкості та мужності, ідейних трансформаціях (виховувалася у «польсько-кацапському середовищі, потім українізувалася і знову потрапляла під старі впливи) тощо (Дучимінська).

Подібні до цієї автобіографічної повісті галичанки О. Дучимінської переживання В. Жуковецька (Вільшанська), буковинська письменниця-педагог, відобразила у трагічній долі героїні повісті «Іскаріот» вчительки Дані. Її душа так само «рвалася до праці», вона прагнула, замість бездумного «зазубрювання», навчити дітей мислити і любити, але натомість наштовхнулася на нерозуміння, протидію колег, шкільної влади, громади. Тож «вихід із безвиході» Даня знайшла у самогубстві (Жуковецька, 1994). Така трагічна розв'язка не є винятково художнім домислом або гіперболізацією, а відображає реальну дійсність, адже офіційна статистика фіксувала чимало таких трагедій серед українського вчительства.

За розмаїттям і широтою художнього вираження іміджу педагога в західноукраїнському літературному процесі досліджуваного періоду на одне із чільних місць слід поставити К. Малицьку. У більшості прозових творів педагога-письменниці, що ввійшли до чотирьох прижиттєво виданих збірників («Мами. Нариси з домашньої педагогії» (1902); «З трагедій діточих душ» (1907); «Малі герої. Картини з життя дітей» (1906); «Пісні» (1908) та ін. (Франко, 1957)), вони постають в образах як фахових учителів, так і вихователів-наставників, функції яких виконують батьки, члени родини й самі діти. Вони різні не лише за соціальними статусом і віком, а й поглядами на виховання і розвиток особистості.

У змальованих у невеличких оповіданнях і повістях «При записі», «Збунтована шістка», «Помста», «Для товаришки», «Задля науки», «Китиця фіалок», «Син дефравданта» та ін. образах сільської вчительки їм, із першого погляду, нібито відводилася другорядна роль обсерваторів подій. Однак вони часто виступають адресантами дій і думок головних героїв і в підсумку визначають, оцінюють їхню вартість, «правильність». Так, в одному випадку вчителька іронізує з бажання матері залишити дитину без освіти задля хатньої роботи; у другому гнівається через «фіалково-криваву» відданість учениці Ксені, яка із вдячності до улюбленого педагога потайки

збирала для нього квіти й до крові поранила рученята; у третьому пишається жертовністю учениць, які віддали кошти, що призначалися на придбання святкових сукенок, на громадські потреби; у четвертому, попри своє скрутне становище, сплачує за науку здібного учня; у п'ятому несподівано стає на захист сина шкільного директора-крадія від насилля ровесників (Малицька, 2011). Уникаючи зображення жорстоких, несправедливих учителів, письменниця намагалася позитивно схарактеризувати їхню працю й у такий спосіб утверджувала образ педагога, котрий готовий до самопожертви заради учнів і щиро любить їх.

В оригінальному вигляді, який, напевно, не має аналога в західноукраїнській літературі XIX – 30-х рр. XX ст., К. Малицька представила проблему іміджу педагога у творі «Мужицька дитина». У ньому у листі вчительки маленької дівчинки Домни до товаришки несподівано постає образ креативного педагога, котрий не бідкається про «життєві негаразди», а виявляє здатність до глибокої аналітики та розв'язання назрілих проблем теорії та практики навчання й виховання. Виходячи з реалій життя, вона порушує питання про необхідність приведення у відповідність із ними чинних вимог, стандартів і правил освітнього процесу. Вказується на потребу посилення практичної підготовки майбутніх і молодих педагогів до праці на селі, зокрема у питаннях вікової та соціальної психології. З одного боку, ідеться про знання особливостей психіки і світобачення сільських учнів і їхніх батьків, які часто не розуміють потреби і значення шкільної науки, тому вважають, що вона лише забирає час, відриває від щоденної праці, яка, власне, а не книжка, є сенсом їхнього життя. По-друге, актуалізується питання широкого просвітництва селянства, формування в нього наукових знань із гігієни та потреби в самоосвіті як важливого шляху покращення власного добробуту і становища всієї громади (Малицька, 1991: 107–109).

Своєрідний пласт, опосередковано пов'язаний із досліджуваною проблемою, становлять автобіографічні прозові, поетичні, художньо-публіцистичні твори жінок-педагогів, у яких показується їхній героїчний і трагічний життєвих шлях у вирі воєнного лихоліття: перебування у засланні в Росії (К. Малицька), учителювання в таборах переселенців на території Австрії (К. Гриневичева «Непоборні», Марійка Підгірянка «Мати страдниця» та ін.). (Горецька, 2012: 75–76) та ін. Таким чином, за різних історичних обставин вони продовжували сумлінно й жертовно виконувати свій професійний і громадянський обов'язок. Це відкриває нову грань образу вчителя в українській педагогічній думці, що має стати предметом спеціального наукового осмислення.

Утілений Оленою Пчілкою в п. Олександрі художній образ суголосний зі сучасними вимогами до особистості вчителя. Її невишуканий одяг та охайна оселя підкреслюють гострий розум, простоту поведінки, внутрішнє багатство. Вона, говорячи категоріями педагогіки, уособлює демократичний тип педагога, що будує взаємини з учнями на суб'єкт-суб'єктних засадах. Тому на її уроках панує дух творчості, взаємодовіри, діти «поводяться вільно», перепитують, коли щось незрозуміло. Однак намагання навчити мислити самостійно, підтримувати їхнє бажання вчитися шкільна влада трактує як «вільнодумство», що «нищить молоді душі» й «веде їх до погибелі» (Пчілка, 1930: 375–377).

Феноменальним явищем у розвитку української педагогічної думки стала вчительська «сага» Лесі Українки, яка навіть не мала досвіду стосунків з учителем як учениця, адже здобувала освіту самотужки. Вона була глибоко обізнана з умовами життя і професійної діяльності педагогів, зокрема завдяки дружбі з багатьма освітянками. Так, «нарис-образок» «Школа», що з'явився 1895 р. у журналі «Народ», був навіяний враженнями від відвідин подруги М. Биковської, яка вчителювала у Піддубцях, біля Луцька. У ньому, як у жахливому калейдоскопі, переплелися й узалежнилися безправний статус і злиденний стан учителя, важкі умови навчання дітей, інші негаразди, спричинені недолугою освітньою політикою царату. Своєрідним символом такого становища стала деталізація інтер'єру розташованого через стіну від класної кімнати помешкання вчительки: голі стіни, потріскані стеля й піч, старечі лавка і стіл. На її мізерну платню священик збирав із сільської общини (Українка, 1979: 273). Усе це викликає прямі асоціації з помешканням Уляни Кравченко в с. Стоки, куди її перевели після Бібрки. Температура в ньому визначалася погодою на дворі, адже «стелі та стіни скоро ліплені, і глина відстає, відпадає» (Українка, 1979: 398).

В оповіданні Н. Кобринської «Перша вчителька» у такій іпостасі постає п'ятдесятилітня Тетяна, що десять років няньчила дітей священика, який був надзвичайно заклопотаний, бо, окрім парафіяльних обов'язків, разом із дружиною вели велике господарство. Коли ж дітьми почав займатися сільський учитель, Тетяна «приневолювала їх до науки, наганяла до книжки, хоч та наука не була цікава ні для дітей, ні для неї». Так, у фабулі твору «малограмотна» нянька мимоволі протиставляється фаховому педагогові, адже саме її народна педагогіка у вигляді захоплюючих казок, оповідань про козаків, пісень про «бувальщину» будили в них живі образи й ненав'язливо вкарбовували моральні

чесноти, почуття патріотизму, розуміння прекрасного (Кобринська, 1954: 116–132).

А в повісті знаного педагога Г. Врецьони «Зоня. Безплатна учителька» функції педагога виконує дочка сільського вчителя. У її розповідь прибулій із міста подрузі Юльці про своє «життя-буття» автор вклав власне розуміння сутності та змісту національного виховання. Її батьки плекали в дітей любов до рідної мови і народних традицій як основу людської гідності й самоповаги. Справжнім одкровенням для гордовитої Юльці стали очевидні в розумінні Зоні істини: доки в людині сидітиме психологія «не господаря, а наймита… годі сподіватися, що відбудуться зміни на краще», тож любов і повага до свого народу, його мови, культури, краю, де народився і виріс, є першоосновою формування особистості. Твір пронизує думка, згідно з якою першими і головними вчителями дитини є батьки, тож, отримавши від них правильні життєві установки, вона незабаром сама зможе виконувати функції виховника у своїй сім'ї та в усьому соціальному оточенні. Вихована в дусі таких людських «благодатей», як працелюбство, ощадність, тверезість, вчителька Зоня переконує товаришку, що вони є найкращим «ліком» від нечесності, холоду, нужди, адже кожна людина може забезпечити достойне життя чесною працею (Врецьона, 1883).

Як і Г. Врецьона, відомий педагог Буковини І. Карбулицький у своїх коротеньких, друкованих у місцевих часописах художніх («Рідний батько», «Літній спомин» та ін.), зокрема й автобіографічного характеру («З дневника молодого вчителя»), оповіданнях власні наукові концепти викладає в художній формі й увиразнює їх в образах представників інтелігенції – учителів, священиків, письменників. Таким чином він актуалізував її моральний обов'язок щодо залучення дітей, юнацтва й дорослих до національних культурних цінностей, формування поваги до мови, історії, традицій українського народу та його моральних чеснот, справедливості, відповідальності, порядності. Як і багатьом галицьким, особливо закарпатським, письменникам-педагогам, творчості І. Карбулицького був притаманний «краєзнавчий патріотизм», що виявлявся в акцентуванні на плеканні в буковинських українців почуття гордості за рідний край і належності до місцевої людності та культури.

Висновки. Отже, проблема іміджу і соціально-правового становища вчителя широко і багатоаспектно відображена в художніх творах західноукраїнських письменників XIX – 30-х рр. XX ст. З одного боку, вона порушувалася в одному контексті з комплексом проблем освіти, виховання і розвитку особистості, засвідчуючи їхню взаємозалежність і взаємозумовленість. З іншого боку, літератори представили безліч яскравих як типових, так і самобутніх та унікальних художніх портретів учителів, зараховуючи до них не лише фахівців-професіоналів, а й осіб різного віку, статусу, які за різних обставин виконували педагогічної функції. Позаяк багато письменників були педагогами, художні портрети стали для них зручним способом вираження власних педагогічних ідей і поглядів, їхньої популяризації серед широкої читацької аудиторії. Про це свідчать і твори окремих педагогів, котрі не займалися літературною творчістю, здійснили вдалу пробу пера, створюючи образ педагогів у художніх оповіданнях і повістях. У цьому разі літературний процес і розвиток педагогічної думки знайшли тісне взаємне переплетення і доповнення. Тому і художні твори не варто сприймати лише як рефлексію-домисел, а і як історико-педагогічне джерело, що відображає реальні умови професійної праці та соціальне становище українського вчителя та вимоги до нього і розуміння його іміджу в інтелектуальному, зокрема фахово-педагогічному, середовищі та з-поміж учнів шкіл, різновікової шкільної молоді, широкої громадськості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Горецька О. Відображення стану шкільництва і становищі вчителя в літературних творах жінок-педагогів Західної України. *Обрії.* 2012. № 2. С. 7–9.
2. Гр. Вр. [Григорій Врецьона] Зоня. Безплатна учителька. Львів : Накладом редакції «Школьной Часописи», 1883. 80 с.
3. Духнович А. Народная педагогия в пользу учителей сельских. Львів, 1857. 92 с.
4. Дучимінська О. Весняні дні. *ЦДІА України у м. Львові.* Ф. 309. Оп. 1. Спр. 1327. Арк. 1–56.
5. Жаркова Р. Є. Образ педагога у художній літературі: стереотипи сприйняття. *Матер. звітних наук. конф. факультету пед. освіти.* Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2017. Вип. 2. С. 33–36.
6. Жуковецька В. Служи Україні: оповідання та казки / упоряд. та автор передм. С. Кухта. Київ : Веселка, 1994. 46 с.
7. Іван Франко в школі. Збірник матеріалів виїзного засідання відділу методики літератури НДІП УРСР, присвяченого 100-річчю з дня народження І. Я. Франка. Дрогобич, 1957. 188 с.
8. Іван Франко в школі. Збірник науково-методичних праць / ред. кол. : М. Гуняк, Л. Гулевич, О. Баган та ін. Вип. 1. Дрогобич : Коло, 2003. 260 с.
9. Калюжний А. А. Психологія формування іміджу вчителя. Москва : ВЛАДОС, 2004. 222 с.
10. Кобринська, Н. І. Вибрані оповідання. Львів : Книжково-журнальне видавництво, 1954. 214 с.
11. Кравченко У. Спогади учительки. Коломия : З друкарні Вільгема Бравнера. Накладом «Загальної книгозбірні», 1936. 314 с.

12. Малицька К. Малі герої / упор., автор передм. Г. В. Дем'ян. Львів : Каменяр, 1991. 60 с.
13. Малицька К. Твори / упорядкув. О. Івасюк, В. Бузинської. Чернівці : Букрек, 2011. 520 с.
14. Навроцька М. М. Імідж педагога в освітньому просторі. *Таврійський вісник освіти.* 2014. № 1. Ч. І. С. 8–12.
15. Пчілка Олена. Оповідання з автобіографією. Харків : Рух, 1930. 284 с.
16. Синичич Г. Ідейна трансформація суспільно-політичних поглядів Івана Франка від соціалістичних до національних ідеалів (публіцистичний аспект). *Вісник Львівського ун-ту. Сер. журналістика.* 2009. Вип. 32. С. 177–182.
17. Українка Леся. Твори : в 12 т. Київ : Наукова думка, 1979. 378 с.
18. Франко І. Українські «народовці» і радикали. *Зібрання творів* : у 50 т. Київ : Наукова думка, 1985. Т. 28. С. 202–203.
19. Франко І. Я. Твори : в 2 т. Київ : Дніпро, 1986. Т. 2 : Оповідання. 557 с.
20. Франко І. План викладів історії літератури руської. Спеціальні курси. Мотиви. *Зібрання творів :* у 50 т. Т. 41. С. 34–48.
21. Франко І. Перед збором руского жіночого товариства в Станиславові. *Діло*. 1884. Ч. 134. 1 с.

REFERENCES

1. Goretska O. Vidobrazhennya stanu shkilnytstva i stanovyshchi vchytelya v literaturnykh tvorakh zhinok-pedahohiv Zakhidnoyi Ukrayiny. [Reflection of the state of schooling and the position of the teacher in the literary works of women teachers of Western Ukraine]. *Obriyi*. 2012. № 2. S. 7–9. [in Ukrainian].
2. Gr. Vr. [Hryhoriy Vretsona]. Zonya. Bezplatna uchytelka. [Zonia. Free teacher.]. Lviv : Nakladom redaktsiyi "Shkol'noy Chasopysy", 1883. 80 s. [in Ukrainian].
3. Dukhnovych A. Narodnaya pedahohyya v polzu uchyteley selskykh. [Folk pedagogy in favor of rural teachers]. Lviv, 1857. 92 s. [in Ukrainian].
4. Duchyminska O. Vesnyani dni. TSDIA Ukrayiny u m. Lvovi. [Spring days. CDIA of Ukraine in Lviv]. F. 309. Op. 1. Spr. 1327. Ark. 1–56. [in Ukrainian].
5. Zharkova R. Ye. Obraz pedahoha u khudozhniy literaturi: stereotypy spryynyattya. [The image of the teacher in fiction: stereotypes of perception]. *Mater. zvitnykh nauk. konf. fakul'tetu ped. osvity*. L'viv : LNU im. Ivana Franka, 2017. Vyp. 2. S. 33–36. [in Ukrainian].
6. Zhukovetska V. Sluzhy Ukrayini: opovidannya ta kazky: dlya molodshoho shkilnoho viku [Sluzhi Ukrainy: opovidannia ta kazky: dlya molodshoho shkilnoho viku]. Uporyad. ta avtor peredmovy S. Kukhta. Kyyiv: Veselka, 1994. 46 s. [in Ukrainian].
7. Ivan Franko at school. Zbirnyk materialiv vyyiznoho zasidannya viddilu metodyky literatury NDIP URSR, prysvyachenoho 100-richchyu z dnya narodzhennya I. Ya. Franka. [Collection of materials of the field meeting of the department of literature methodology of the Research Institute of Literature of the Ukrainian SSR, dedicated to the 100th anniversary of the birth of I. Ya. Franko.]. Drohobych, 1957. 188 s. [in Ukrainian].
8. Ivan Franko at school. Zbirnyk naukovo-metodychnykh prats. [Collection of scientific and methodical works]. Red. kol.: M. Hunyak, L. Hulevych, O. Bahan ta in. Vyp. 1. Drohobych : Kolo, 2003. 260 s. [in Ukrainian].
9. Kalyuzhnyy A.A. Psykholohiya formuvannya imidzhu vchytelya. [Psychology of teacher image formation]. Moskva : VLADOS, 2004. 222 s. [in Ukrainian].
10. Kobrinskaya N. I. Vybrani opovidannya.[Selected stories]. Lviv : Knyzhkovo-zhurnalne vydavnytstvo, 1954. 214 s. [in Ukrainian].
11. Kravchenko U. Spohady uchytelky. [Memoirs of a teacher.]. Kolomyya: Z drukarni Vil'hema Bravnera. Nakladom "Zahal'noyi knyhozbirni", 1936. 314 s. [in Ukrainian].
12. Malytska K. Mali heroyi: Opovidannya dlya ditey serednoho shkilnoho viku. [Little heroes: Stories for middle school children]. Uporyadnyk, avtor peredmovy H. V. Demyan. Lviv: Kamenyar, 1991. 60 s. [in Ukrainian].
13. Malytska K. Tvory. [Works]. Uporyadkuv. O. Ivasyuk, V. Buzynskoyi. Chernivtsi: Bukrek, 2011. 520 s. [in Ukrainian].
14. Navrotska M. M. Imidzh pedahoha v osvitnomu prostori. [The image of the teacher in the educational space.]. *Tavriyskyy visnyk osvity.* 2014. № 1. Ch. I. S. 8–12. [in Ukrainian].
15. Pchilka Olena. Opovidannya z avtobiohrafiyeyu. [Stories with autobiography]. Kharkiv: Rukh, 1930. 284 s. [in Ukrainian].
16. Synychych H. Ideyna transformatsiya suspilno-politychnykh pohlyadiv Ivana Franka vid sotsialistychnykh do natsionalnykh idealiv (publitsystychnyy aspekt). [Ideological transformation of socio-political views of Ivan Franko from socialist to national ideals (journalistic aspect).]. *Visn. Lviv. un-tu. Ser. zhurnalistyka.* 2009. Vyp. 32. S. 177–182. [in Ukrainian].
17. Ukrainian Lesya. Tvory: V 12 t. [Works: In 12 vols.]. Kyiv: Naukova dumka, 1979. 378 s. [in Ukrainian].
18. Franko I. Ukrayinski "narodovtsi" i radykaly. [Ukrainian populists and radicals.]. Zibrannya tvoriv u 50 t. Kyiv: Naukova dumka, 1985. T. 28, S. 202–203.
19. Franko I. Tvory : v 2 t. [Works: in 2 volumes]. [Plan of presentations of the history of Russian literature]. Kyiv: Dnipro, 1986. T. 2: Opovidannya. 557 s. [in Ukrainian].
20. Franko I. Plan vykladiv istoriyi literatury rus'koyi. Spetsial'ni kursy. Motyvy. Zibr. tv. U 50 t. T. 41. S. 34–48. [in Ukrainian].
21. Franko I. Pered zborom ruskoho zhinochoho tovarystva v Stanyslavovi. [Before the meeting of the Russian Women's Society in Stanislavov]. *Dilo*. 1884. Ch. 134. 1 s. [in Ukrainian].

УДК 811.111'373.2:665.57
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/30.212276

Євгенія БІЛА,
orcid.org/0000-0001-6101-501X
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри іноземних мов
Національного університету «Одеська морська академія»
(Одеса, Україна) belayaeugeniya@gmail.com

АНГЛОМОВНІ АРОМАТОНІМИ З МОДАЛЬНИМИ ПРЕДИКАТАМИ

Стаття присвячена аналізу англомовних ароматонімів з модальними предикатами. Ароматоніми належать до поля прагматонімів та підполя товаронімів та є невід'ємним складником онімічного поля. ***Метою*** *статті є встановлення типів ароматонімів з модальними предикатами.* ***Об'єктом*** *дослідження вибрано ароматоніми,* ***предметом*** *– англомовні ароматоніми з модальними предикатами.* ***Матеріалом*** *дослідження послугували 200 англомовних власних назв парфумів, дібраних із друкованих та електронних засобів масової комунікації.* ***Методологічною основою*** *дослідження було використано загальнонаукові методи систематизації, що уможливило класифікацію матеріалу та виокремлення його домінантних і периферійних ознак; кількісний аналіз забезпечив установлення актуального обсягу та динаміки емпіричних фактів. Серед спеціальних лінгвістичних методів залучено структурний і функціональний, які прислужились у визначенні особливостей структури й семантики ароматонімів.* ***Практична цінність*** *роботи полягає в можливості використання її результатів у практиці викладання теоретичних курсів лексикології англійської мови (розділ «Ономастика»), психолінгвістики (розділ про структуру індивідуального ментального лексикону), спеціальних курсів із когнітивної ономастики (розділи про ментальну організацію власних назв).* ***Отже****, було встановлено, що перше місце серед ароматонімів з модальними предикатами посідають кінестетичні, які розподіляються на п'ять підгруп. Провідною підгрупою є кінестетичні ароматоніми з елементами на позначення дотикових відчуттів: м'якості, гладкості, шовковистості, ніжності тощо. Цілком логічно, що частотними є також кінестетичні ароматоніми з одоративними елементами, які позначають власне аромат, його провідний інгредієнт, ольфакторну приємність. Назви дій як модальний елемент кінестетичних ароматонімів також є досить частотними, що зумовлюється доцільністю використання назв ніжних чи грайливих рухів в ароматонімах.* ***У результаті*** *дослідження всі ароматоніми з модальними предикатами було розподілено на чотири типи: кінестетичні, візуальні, аудіальні, полімодальні, з подальшим підрозділом на підгрупи.*

Ключові слова: *ароматонім, прагматоніми, модальний предикат, когнітивна ономастика.*

Yevgeniia BILA,
orcid.org/0000-0001-6101-501X
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of English Language
National University "Odessa Maritime Academy"
(Odessa, Ukraine) belayaeugeniya@gmail.com

ENGLISH AROMATONYMS WITH MODAL PREDICATES

The article is dedicated to the analysis of English aromatonyms with modal predicates. Aromatonyms belong to the field of pragmatonyms, which makes them part of onymic field of the modern English language (or any other language). The ***purpose*** *of the article is to establish the types of aromatonyms with modal predicates.* ***The object*** *of the study was proper names denoting perfumes – aromatonyms,* ***the subject*** *– the English aromatonymic with modal predicates. 2000 English-language names of perfumes taken from print and electronic media served as* ***the material*** *of the study.* ***The methodological basis*** *for the analysis was the general methods of systematization, which made the classification of the data possible, as well as highlighted its dominant and periphery features; quantitative analysis ensured the establishment of the actual volume and dynamics of empirical facts. Among special linguistic methods, structural and functional were involved, which assisted in determining the peculiarities of the structural and semantic components of aromatonyms.* ***The practical value of the study*** *lies in the opportunities to use its results while teaching theoretical courses in English lexicology (chapter "Onomastics"), psycholinguistics (chapters dealing with the structure of individual mental lexicon), special courses in cognitive onomastics (chapters about mental organization of proper names. It has been established that the majority of aromatonyms with modal predicates are kinesthetic, which are divided into five groups. The leading subgroup is kinesthetic aromatonyms with elements to denote tactile sensations: softness, smoothness, silkiness, tenderness, etc. It is quite logical that kinesthetic aromatonyms with odorous elements, which denote the aroma itself, its leading ingredient, and olfactory pleasantness, are also frequent. Names of actions as a modal element of kinesthetic aromatonyms are also quite frequent, which is due to the expediency of using the names of gentle or playful movements in aromatonyms.* ***As a result of the study****, all aromatonyms with modal predicates were divided into four types: kinesthetic, visual, auditory, polymodal, followed by subdivision into subgroups.*

Key words: *aromatonym, pragmatonym, modal predicate, cognitive onomastics.*

Постановка проблеми. Попри велику значущість традиційних антропонімічних і топонімічних досліджень, увага до менш поширених та менш досліджених груп власних назв є цілком зрозумілою насамперед з огляду на їхню неповторну мовну самобутність. Саме тому перспективним уважаємо подальше розширення обсягу об'єкта ономастики за рахунок внесення до периферійної зони онімічного поля власних назв, які позначають парфумерні вироби, причому основну увагу саме нашої розвідки спрямовуємо на вивчення назв парфумів. Власні назви на позначення парфумів уважаємо доцільним термінувати **ароматонімами**, причому вони належать до поля прагматонімів та підполя товаронімів та є невід'ємним складником онімічного поля. Наразі зацікавлення науковців такими власними назвами існує, проте досі бракує детального дослідження глибинної мовної природи і функціонування цих онімів, зокрема й в англійській мові, що, безумовно, робить дану роботу актуальною.

Аналіз досліджень. Оскільки зацікавленість таким підрозділом прагматонімів, як парфумоніми, виникла досить недавно, то й досліджень із цієї тематики існує дуже обмежена кількість. Зокрема, проблемами онімічного простору парфумонімів займалася О. О. Сотнікова. Т. І. Бельська виокремила як об'єкт свого дослідження парфумерний дискурс, проективний до базового медіадискурсу, а також проаналізувала засоби актуалізації опорних концептів парфумерного дискурсу. К. М. Веригін опікується семантикою власних назв на позначення парфумів, розподіляючи відповідні оніми на п'ять груп. У своїй статті «Названия туалетной воды: прагмалингвистический аспект» С. В. Мамаєв аналізує принципи й засоби номінації туалетної води, також приділяючи увагу їхнім функціям. Певну увагу приділено власним назвам парфумів з боку їхньої алюзійності в монографії «Onomastics in Contemporary Public Space». М. М. Сісерман аналізує власні назви парфумів у трьох вимірах: семіотичному, прагматичному й соціокультурному, приділяючи особливу увагу семантичним категоріям власних назв парфумів. Ф.-Е. Ошан опікується проблемами типології й функціонування румунських власних назв парфумів у діахронічному аспекті. З огляду на таку обмеженість кількості сучасних наукових розвідок із названої теми стає очевидною потреба в подальшому розробленні теоретичних і практичних аспектів прагматоніміки.

Мета статті – встановлення типів англомовних ароматонімів з модальними предикатами.

Виклад основного матеріалу. Всесвітньо відомий експерт-ароматолог М. Бендес стверджує, що аромат голосніше за все говорить на підсвідомому рівні. Виникає питання щодо причини, через яку людина вибирає той чи інший парфум, а також щодо того, яку роль у цьому відіграють власні назви парфумів. Здобувачі Нобелівської премії з фізіології Л. Бак та Р. Аксел у 2004 році зробили сенсаційні відкриття в царині сприйняття запахів, зокрема, вони довели, що парфуми стимулюють свідомість людини, змінюють та стабілізують її емоційний стан. Директор Інституту запахів Т. Молнар говорить про позитивний ефект запахів на настрій людини, на зменшення рівня стресу, на покращення сну, на підвищення рівня впевненості у собі, на фізичний та когнітивний стани. Цікаво, що нездатність відчувати аромати – аносмія – часто призводить до депресії, а депресія своєю чергою призводить до зниження чутливості до запахів.

Соціологія парфумів виявляє соціокультурні фактори, чому людина використовує аромат залежно від її статі, віку, соціального статусу. Жінки молодшого віку виявляють конформізм під час вибору, наслідком чого є популярність парфуму як основного важеля у прийнятті рішення; жінки середнього віку (після 40) виявляють індивідуалізм і покористовуються лише власними уподобаннями, жінки старшого віку (після 60) надають перевагу уподобанням їхніх обранців. Що стосується чоловіків, то на початку XX ст. вони відмовлялися від використання парфумів, але пізніше стали вважати аромат ознакою престижного статусу. Саме тому найбільші продажі за останні роки торкнулися дорогих чоловічих парфумів ціною не менш ніж 50 доларів, найяскравішим представником чого є парфум *Acqua di Gio* Армані. Другим важелем для гетеросексуальних чоловіків є підвищення завдяки парфуму власної привабливості для жінок.

У «Психології парфумів» (Ljubisavljevic) презентовано чотири фактори, які впливають на вибір парфуму та сприяють тому, що покупець його придбає: по-перше, це запах для жінок, але образ для чоловіків; по-друге, це емоційна реакція на запах, за допомогою якої людині приходять приємні спогади минулого, або майбутній, відкорегований на краще власний образ; по-третє, це імідж власне парфуму – контейнер, креативність дизайну, реклама, відома особа, що з ним пов'язана; по-четверте, це олфакторна амальгама інгредієнтів, які припадають до душі. Незважаючи на певну дискусійність наведених міркувань, саме третій пункт привертає до себе увагу.

Так, для користувача під час прийняття рішення про придбання аромату надзвичайно важливими є позамовні фактори – привабливість презентації й реклами продукту, але ж не варто забувати про вербальний складник цього товару, його власну назву, яка слугує у свідомості людини єдиним маркером, єдиною біркою, під якою зберігається вся інформація про даний предмет. Дізнаючись про новий парфум (за умови зацікавленості), індивід обробляє всю отриману з різних джерел інформацію, категоризує її, формує новий концепт. Назвою цього унікального концепту буде, найімовірніше, його ароматонім, бо це разом із назвою бренду є чи не єдиною лінгвальною інформацією, що отримує людина за таких обставин.

У книзі Р. С. Герц «Neurobiology of Sensation and Reward» (Herz) цілий розділ присвячено парфумам, і зокрема, там говориться про те, що аромати важко номінувати через труднощі семантичної обробки інформації. Існує конкуренція між обробкою аромату, з одного боку, та обробкою мовних елементів, з іншого боку, за когнітивні ресурси одних і тих нервових субстратів: присутність запаху змінює семантичну обробку слів і затримує декодування слів, що підтверджується магнітоенцефалографічними дослідженнями.

Т. Ю. Ковалевська пише (Ковалевська, 2008: 264–265), що сприйняття світу людиною залежить від багатьох факторів, «серед яких величезну роль відіграють нейрофізіологічні фільтри, пов'язані з нашими природними каналами отримання та обробки інформації, які в НЛП називають модальностями», причому вони «виконують роль особливої мови переживань, яка формує і розповсюджується на всі інші процеси – мислення, спогади, уявлення, сприйняття, свідомість», що призводить до того, що «лексикон кожної мови обов'язково містить номени на позначення тих концептів позамовної дійсності, які є модальнісно маркованими та актуальними для буття людини і протягом еволюції набули вербалізованого статусу».

Як зауважує О. Р. Лурія, «здавна прийнято розрізняти п'ять основних видів (модальностей) відчуттів, виокремлюючи нюх, смак, дотик, слух та зір» (Лурия, 2010: 101), тобто «весь наш досвід формується на основі зорових, слухових, смакових, дотикових та нюхових відчуттів» (Холл, 2015: 22). На думку І. І. Сєрякової, мова як така є «продуктом сенсомоторного інтелекту, який співвідноситься з усім, що було досягнуто на сенсомоторному рівні, досягнуто сенсомоторною логікою й символічною функцією жестів і міміки» (Сєрякова, 2012: 85–86). Інакше кажучи, сенсомоторний інтелект розвинеться у складну сенсомоторну програму, яка увійде в архітектуру когніції людини (Сєрякова, 2012: 85–86).

Як зазначають Р. Бендлер та Дж. Гріндер, «предикати слова, які людина вибирає для своєї ситуації, дозволяють дізнатися, що відбувається в її свідомості. Вони вказують, яку частину всього складного внутрішнього пізнавального процесу вона вводить у свідомість» (Бэндлер, 2000: 350), причому автори розрізняють три дотичні феномени: ведуча система, що використовується для пошуку інформації, репрезентативна система, яка у свідомості маркована предикатами, та референтна система, тобто спосіб установлення істинності отриманої інформації. Під час отримання інформації індивід використовує свої органи почуттів та спирається на їхні показники. За формулюванням Б. Боденхаммера та М. Холла, «фактично весь наш досвід формується на основі зорових, слухових, смакових, тактильних та нюхових відчуттів, <...> які <...> називаємо репрезентативними системами» (Холл, 2015: 22). Саме репрезентативна система, яка розуміється як «сенсорна модальність і спирається на процес перетворення вхідної сенсорної інформації та її засвоєння» (Пьюселик, 2010: 72), і є зараз цікавою для проведення наступного етапу нашого дослідження.

Репрезентаційні системи можуть бути чотирьох типів: візуальною, кінестетичною, аудіальною чи аудіально-тональною, а також дігітальною чи аудіально-дігітальною, причому остання репрезентативна система належить до зовсім іншого логічного рівня та не репрезентує сенсорну модальність, а символізує процес переробки інформації. Домінування певної репрезентативної системи в певного адресанта чи в певному комунікаційному акті розкривається за допомогою тих предикатів, які мовець використовує. Власне термін «предикат» дефінується як «засновані на відчуттях слова, які вказують на певну репрезентативну систему (візуальні, аудіальні, кінестетичні, неспецифічні предикати)» (Холл, 2015: 24). Про візуальну, аудіальну, тактильну, смакову й ольфакторну сенсорні модальності пише І. М. Колегаєва (Колегаева, 2016: 7–10), причому «різні модальності мають різну можливість їх вербалізації, й, відповідно, їх відображення в тексті», що залежить від двох факторів: 1) фактор А обіймає фігури експірієнцера (облігаторно) та фокалізатора (опціонально); 2) фактор В стосується апеляції до сенсорної пам'яті читача. Певним чином це перегукується з теорією невербальних систем І. І. Серякової, яка розуміє цей феномен як «незамкнену, відкриту сутність, яка охоплює впорядковані множинні мікрополя знаків», що «на основі

принципу синергетичної взаємодії сенсорно-моторних модальностей у семіотичному полі системи невербальної комунікації» дозволяє виокремити сімнадцять типів інтегративних категорій знаків, зокрема зони вдивляння, торкання, виразу обличчя, сміху та ін. (Сєрякова, 2012).

За рекомендацією Х. Барнса, для успішного продажу товару споживачеві з домінувальною візуальною репрезентативною системою краще застосовувати візуальні засоби передавання інформації, наприклад, графіки, діаграми, фотографії. Для парфумів це стосується як зовнішнього вигляду товару та його оздоблення, так і того образу, який створює у свідомості потенційного покупця його ароматонім. Стимулювати продажі для людей з домінувальною аудіальною репрезентативною системою можна за допомогою приємної музики, приємних голосів продавців та комбінації цих двох елементів у рекламі парфуму. Також ароматонім може прямо називати якусь мелодію, що може викликати приємний відгук у свідомості такої людини. Люди з кінестетичною репрезентативною системою як провідною поціновують фізичний контакт, рухи, дотикові відчуття. Задля підвищення попиту на парфум на таких людей націлено створення приємного на дотик пакування, пляшечки, власне аромату. Вербалізація в ароматонімі цих елементів потенційно призведе до атракції найпоширенішої групи споживачів.

У назвах парфумів, які є одночасно й рекламою цього товару і потенційно єдиним фрагментом лінгвальної інформації, яку отримає споживач, однією з провідних своїх функцій є атракційна або апелятивна. Для успішного просування парфуму номінатори застосовують модально марковані слова в ароматонімах, бо людина краще сприймає інформацію в тій модальності, яка є для неї домінуючою. По-перше, власне товар – парфум – існує для того, щоб користувач насолоджувався олфакторними відчуттями, тобто апріорі кінестетична модальність тут має домінувати. По-друге, ароматоніми створюють певний образ – елегантної жінки (*Ma Dame*), чарівної дівчини (*Juicy Girl*), привабливого чоловіка (*James Bond 007*) тощо, який виступає атрактором для адресата, тому візуальні предикати також використовуються в ароматонімах досить часто. По-третє, було виокремлено поодинокі випадки застосування аудіальних предикатів у власних назвах парфумів, що можемо пояснити тим фактом, що номінатори намагаються охопити всі сектори цільового ринку. Хоча людей з домінувальною аудіальною репрезентативною системою досить мало, але вони не відчують атракцію до парфуму з кінестетичною чи візуальною назвою, то створення ланки ароматів з аудіальними назвами є вдалим ринковим ходом.

Якщо проаналізуємо власні назви тих парфумів, які були найпопулярнішими у 2016 році, за трьома провідними рейтингами (перші десять позицій з кожного подано нижче), то побачимо таку картину:

Рейтинг 1

L'eau Bleue, Coco Mademoiselle, STASH, J'adore, My Burberry, Campfire Rebel, Scent of a Dream, Follow Us!, Red Door, Divine Decadence (The 10 best perfumes);

Рейтинг 2

Acqua di Gio, Rose Essentielle, Allure, Bleu, Bombshell, Man, Tory Burch, Seductive Homme Blue, Michael Kors for Men, Eternity (Most Popular);

Рейтинг 3

Decadence, By the Fireplace, Be Desired, Black Opium, Absolu, Flowerbomb, Bombshell, Allure, Soleil Blanc, Splash – Cucumber (15 Best Smelling).

З поданих назв тільки дві використано двічі (що є свідченням упередженості всіляких рейтингів), тому маємо справу з 28 ароматонімами. З них 17 містять модальні предикати: кінестетичні (загальна кількість 8), візуальні (5), аудіальний (1), полімодальні (3). Кінестетичні предикати розподіляються на такі, що пов'язані з рухами (*STASH, Follow Us!, Allure*); з температурним режимом (*By the Fireplace, Campfire Rebel*); з олфакторними відчуттями (*Scent of a Dream, Rose Essentielle*); з почуттями (*J'adore*). Візуальні предикати містять передусім кольоропозначення, три випадки з яких у назві мають **синій** колір: *L'eau Bleue, Red Door, Bleu, Seductive Homme Blue, Black Opium*. Один ароматонім є аудіальним – *Bombshell*. Також було виокремлено два полімодальні ароматоніми – кінестетично-аудіальний з ольфакторним елементом (*Flowerbomb*), кінестетично-візуальний з температурним елементом (*Soleil Blanc*) та аудіально-кінестетичний з густаторіальним елементом (*Splash – Cucumber*). Можемо висновувати, що більшість найуспішніших парфумів (65,7%) містила у своєму складі модальні предикати, переважно кінестетичні чи полімодальні, що не могло не мати впливу на популярність відповідного товару. Говорячи про нашу вибірку, ароматоніми з модальними предикатами було розподілено на чотири типи: кінестетичні, візуальні, аудіальні, полімодальні, з подальшим підрозділом на підгрупи.

Кінестетичні ароматоніми за семантикою їхніх предикатів можемо розподілити на кілька підгруп:

1) Ароматоніми, які містять назви дій, наприклад, *Just* ***Move***, ***Wink***, *Prada Candy* ***Kiss***, *Textures*

Cotton ***Kisses****, A* ***Kiss*** *by the Fireside,* ***Touch****,* ***Touch*** *of Pink,* ***Touch*** *of Sun,* ***Touch*** *of Spring*;

2) Ароматоніми з дотиковими відчуттями, які включено в назву: ***Velvet*** *Mimosa Bloom,* ***Wood*** *and* ***Skin****,* ***Silk****,* ***Lace*** *& Chocolate,* ***Silky Soft*** *Musk*;

3) Ароматоніми з одоративними елементами в назві: *Velvet* ***Bergamot****,* ***Honeysuckle*** *Splash, Dad's Garden* ***Chamomile*** *and* ***Honeysuckle****,* ***Rose****,* ***Vanilla****, Beyond* ***Rose****,* ***Aromatics*** *Elixir*;

4) Ароматоніми з густаторіальними предикатами в складі: *The* ***Gin*** *Garden, Fresh* ***Citrus****,* ***Creamy Dessert****,* ***Dessert*** *Treats* ***Candy****,* ***Dessert*** *Treats* ***Cupcake****, Dreamy* ***Dessert****,* ***Juicy*** *Couture,* ***Candy****,* ***Candy*** *Fluff*;

5) Ароматоніми з маркерами температури в ролі елементів: ***Sunny*** *Sky,* ***Hot*** *Water,* ***Cool*** *Water,* ***Hot*** *Play,* ***Cool*** *Play*.

Візуальні предикати є також досить частотними у структурі ароматонімів. Тут можемо виокремити такі підгрупи:

1) Ароматоніми, які включають предикати, що оцінюють зовнішні риси об'єкта, наприклад, ***Beautiful*** *Butterfly,* ***Pretty*** *Nina,* ***Dazzling*** *Gold,* ***Dazzling*** *Silver,* ***Sheer Beauty*** *Essence*;

2) Ароматоніми, які створюють цільний образ індивіда чи об'єкта: *Diamonds and Emeralds, Little Lace Dress, Little White Dress*;

3) Ароматоніми, які обіймають кольоропозначення, на кшталт *Her* ***Golden*** *Secret, Splash Seduction* ***in Black****,* ***Green*** *Irish Tweed,* ***Purple*** *Label, Truly* ***Pink***;

4) Ароматоніми, в яких використовуються позначення ступеня яскравості, наприклад, ***Glow****,* ***Iced*** *Blue,* ***Bright Crystal***.

Аудіальні ароматоніми є надзвичайно рідкісними, але певні приклади було вилучено: *Tune, In Tune, Tune of Love, Pola Tune, Melodie, Aoud Melody, Tango, Tanguero, I love Tango, Waltz, Jingle G, Jingle 1968, Sonata, Desire Sonata, Sonata Flower*, *Sonata Vegan Cruelty Free.* До складу таких ароматонімів включено предикати з аудіальною модальністю, що досягається або використанням синонімів до лексеми «музика», або назвами музичних жанрів. Видається цікавим той факт, що зараз триває конкурс на вибір назви для парфуму бренду *Olympic Orchids*, єдиною вимогою до якого є пропозиція заголовка пісні, що ще не використовувалася як ароматонім. Першою версією назви для цього парфуму був початок пісні М. Познера *I Took a Pill in Ibiza*, але парфумер Еллен Коуві вирішила, що ця пісня занадто сумна для такого насиченого парфуму. До речі, існують парфуми, назви яких взято з пісень. Так, парфум співачки Т. Свіфт *Wonderstruck* – це слово з її пісні *Enchanted*: *«I'm wonderstruck, blushing all the way home»*. Навряд чи можемо віднести такі назви до аудіальних, хоча певне аудіальне якоріння для шанувальників творчості, в даному випадку Т. Свіфт, вони мають.

Полімодальні ароматоніми, в яких актуалізується синестезія різних модальностей у різних комбінаціях, було виокремлено в дуже незначній кількості. Серед них частіше зустрічаються візуально-кінестетичні, наприклад, *Red Harissa*, в якому поєднуються кольоропозначення та назва гострої приправи, чи *Bright Rose* – ароматонім також візуально-кінестетичний, в якому скомбіновано візуальне позначення яскравості й позначення ароматної квітки. Крім того, зустрілися поодинокі випадки кінестетично-аудіальних ароматонімів на кшталт *Pear Melody* чи *Tokyo Milk Waltz*, де використано густаторіальні елементи в комбінації з аудіальними. Аудіально-візуальну модальність демонструє такий ароматонім, як *Melody Black*, а візуально-аудіальну – *Blue Waltz*, хоча останній може також сприйматися як візуально-аудіально-кінестетичний, якщо останній елемент сприймати як танець.

Особливо цікавими вважаємо поодинокі випадки ароматонімів, в яких актуалізуються не лише вербальні компоненти, але й візуальні, але власне в ароматонімі не присутні. По-перше, це стосується тих власних назв на позначення парфумів, які номіновано на честь кіногероїв. Так, торговий дім *Zara* випустив аромати *Batman* та *Spiderman*, донорами для номінації яких стали герої популярних коміксів та фільмів. Немає потреби описувати зовнішність цих героїв у ароматонімі, бо вона всесвітньо відома. Сюди ж відноситься парфум *James Bond 007*, ароматонім збігається з ім'ям головного героя творів Я. Флемінга та їх кіноверсій. На екрані цей образ втілювали провідні актори – Т. Далтон, Ш. Коннері, П. Броснан, з якими й асоціюється цей ароматонім. Образ супергероя, який є взірцем елегантності, сили, чоловічої сексуальності, є невід'ємною частиною цільного гештальту, який репрезентується аналізованим ароматонімом.

Якщо згадані приклади трансонімізованих ароматонімів базувалися на незалежних візуальних витоках, то також існують онімізовані ароматоніми, що завдяки вдалій рекламній компанії апостеріорі поєднуються з рекламним образом. Прикладом такої синергії може слугувати ароматонім фірми Живанші *Gentlemen Only*. Героєм відеороліка та рекламних банерів став популярний австралійський актор Саймон Бейкер в образі свого героя Патріка Джейна, головної дійової

Таблиця 1

Співвідношення ароматонімів з модальними елементами (%)

Модальність		Кількість
Кінестетична (65,4)	Назви дій	13,2
	Дотикові відчуття	24,6
	Одоративні елементи	21,2
	Густаторні елементи	4,4
	Температурні елементи	2
Візуальна (32,4)	Кольоропозначення	15,7
	Зовнішні риси	10
	Цільний образ	5,2
	Яскравість	1,5
Аудіальна (2,2)		
Полімодальні (5)		
Всього		65,7

Рис. 1. Співвідношення ароматонімів з модальними елементами

особи серіалу «Менталіст», який налічує сім сезонів і транслювався з 2008 по 2015 роки. Особисті риси героя серіалу, такі як вишуканість, елегантність, честь, врода, – все це втілив актор у рекламі згаданого парфуму, тобто відбувається іррадіація візуального образу на цей товар та його власну назву.

Узагальнюємо отримані результати в таблиці:

Висновки. Як бачимо в наведеній таблиці, перше місце серед ароматонімів з модальними предикатами посідають кінестетичні, які розподіляються на п'ять підгруп. Провідною підгрупою є кінестетичні ароматоніми з елементами на позначення дотикових відчуттів: м'якості, гладкості, шовковистості, ніжності й т. п. Цілком логічно, що частотними є також кінестетичні ароматоніми з одоративними елементами, які позначають власне аромат, його провідний інгредієнт, ольфакторну приємність. Назви дій як модальний елемент кінестетичних ароматонімів також є досить частотними, що зумовлюється доцільністю використання назв ніжних чи грайливих рухів в ароматонімах. Серед візуальних предикатів у складі ароматонімів провідну роль відіграють кольоропозначення через свій символізм та назви рис зовнішності чи характеру людини, особливостей його поведінки. Полімодальні ароматоніми зустрічаються рідко через складність їх сприйняття. Ми вже писали про конкуренцію лінгвальних й ольфакторних даних у процесі переробки інформації, а в полімодальних ароматонімах наявні ще додаткові елементи з різних репрезентативних систем. На останньому місці знаходяться аудіальні ароматоніми, що зумовлено низькою кількістю людей, для яких аудіально-дігітальна репрезентативна система є домінуючою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бэндлер Р., Гриндер Дж. Из лягушек – в принцы. Сыктывкар : Флинта, 2000. 223 с.
2. Ковалевська Т. Ю. Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування : монографія. Одеса : Астропринт, 2008. 324 с.
3. Колегаева И. М. Когниция, семиозис, коммуникация: о чем думалось в минувшие 25 лет. *Записки з романо-германської філології*. 2016. Вип. 1. С. 58–76.
4. Лурия А.Р. Лекции по общей психологии. Санкт-Петербург : Питер, 2010. 320 с.
5. Пьюселик Р. Ф., МакБи А.Дж. Войны реальности. Терапия диссоциированного состояния. Санкт-Петербург : Речь, 2010. 333 с.
6. Сєрякова І. І. Соматикон англомовних дискурсивних практик : дис. ... докт. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» ; 10.02.15 «Загальне мовознавство». Київ, 2012 . 441 с.
7. Холл М., Боденхамер Б. Полный курс НЛП. Москва : АСТ, 2015. 640 с.
8. Herz R. S. Neurobiology of Sensation and Reward. URL: https://www.ncbi.nlm.nih.gov /books/NBK92802/
9. Ljubisavljevic M. URL: https://www.scentbird.com/blog/psychology-perfumes/
10. 15 Best Smelling and Irresistible Perfumes for Women. URL: https://www.thetrendspotter.net/2016/06/the-best-perfumes-for-women-to-try-in-2016.htm
11. Most Popular, Best Selling Petfumes 2017. URL: http://www.worldstopmost.com/2017-2018-2019-2020/products/top-10-most-popular-best-selling-perfumes-in-the-world
12. The 10 best perfumes for women. URL: http://www.bestproducts.com/beauty/g1165/best-perfume-for-women

REFERENCES

1. 1.Bjendler, R., Grinder, Dzh. (2000). Iz ljagushek – v princy [From frogs to princes] Syktyvkar: Flinta. 223 s. [in Russian].
2. Kovalevs'ka, T. Ju. (2008). Komunikatyvni aspekty nejrolingvistychnogo programuvannja: monografija [Communicative aspects of neurolinguistic programming]. Odesa: Astroprynt, 324 s. [in Ukrainian].
3. Kolegaeva, I. M. (2016). Kognicija, semiozis, kommunikacija: o chem dumalos' v minuvshie 25 let. [Cognition, semiosis, communication: what was thought over the past 25 years.] Zapiski z romano-germans'koï filologiï. Vip. 1. S.58–76. [in Russian].
4. Lurija, A. R. (2010). Lekcii po obshhej psihologii [Lectures in General Psychology]. Sankt-Peterburg: Piter, 320 s. [in Russian].
5. P'juselik, R. F., MakBi, A. Dzh. (2010). Vojny real'nosti. Terapija dissociirovannogo sostojanija [War of Reality. Dissociated Therapy]. Sankt-Peterburg: Rech', 333 s. [in Russian].
6. Sjerjakova, I. I. (2012). Somatykon anglomovnyh dyskursyvnyh praktyk [Somaticon of English-language discursive practices]: dys. ... dokt. filol. nauk : spec. 10.02.04 «Germans'ki movy», 10.02.15 «Zagal'ne movoznavstvo». Kyi'v, 441 s. [in Ukrainian].
7. Holl, M., Bodenhamer, B. (2015). Polnyj kurs NLP [Full NLP course]. Moskva: AST, 640 s. [in Russian].
8. Herz, R. S. Neurobiology of Sensation and Reward [Electronic resource]. URL: https://www.ncbi.nlm.nih.gov /books/ NBK92802/
9. Ljubisavljevic, M. [Electronic resource]. URL: https:// www.scentbird.com/blog/psychology-perfumes/
10. 15 Best Smelling and Irresistible Perfumes for Women [Electronic resource]. URL: https://www.thetrendspotter.net/ 2016/06/the-best-perfumes-for-women-to-try-in-2016.htm
11. Most Popular, Best Selling Petfumes 2017 [Electronic resource]. URL: http://www.worldstopmost.com/2017-2018-2019-2020/products/ top-10-most-popular-best-selling-perfumes-in-the-world
12. The 10 best perfumes for women [Electronic resource]. URL: http://www.bestproducts.com/beauty/g1165/best-perfume-for-women

УДК 821.112.2-2.09
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/30.212277

Наталя БІЛОУС,
orcid.org/0000-0003-1038-4629
старший викладач кафедри іноземних мов
Таврійського державного агротехнологічного університету імені Дмитра Моторного
(Мелітополь, Запорізька область, Україна) natascha_belous@ukr.net

МОТИВИ САМОТНОСТІ В ПОЕЗІЇ АННЕТТЕ ФОН ДРОСТЕ-ГЮЛЬСХОФ

Стаття присвячена вивченню засобів та прийомів реалізації концепту «самотність» у віршах Аннетте фон Дросте-Гюльсхоф – однієї з величних авторок німецької літератури XIX століття. Для аналізу обрано вірші: "Die Bank", "Lebt wohl", "Die Linde". На основі аналізу студій відомих дростезнавців визначено, що самотність простежується в декількох жіночих образах А. фон Дросте-Гюльсхоф як близький і зрозумілий поетесі емоційний стан. Авторка представила у віршах циклу варіації життєвих подій, що призводять до одинокості (розлука з коханим, самотність через розлуку із близькими людьми, недосяжність коханого і неможливість взаємності з його боку), а також різні варіанти реакції жінки на усамітнення – ніжна ностальгія; прийняття і заміщення, реалізація своїх бажань у творчості; біль від неможливості змінити ситуацію. Самотність поетеса трактує, з одного боку, як перевагу для простору своєї творчості, а з іншого – як відсутність поряд спорідненої душі через невідхильну низку подій, призначених божим промислом, але ніколи як кару. Підтримкою для ліричних героїнь авторки є їхня віра і творче начало, куточок захищеності і комфорту для втечі від самотності у творах А. фон Дросте-Гюльсхоф – характерний для бідермейєра – представлений масштабно і просторо, проникливо і з увагою до найдрібніших деталей – величезний замок, берег озера, морське узбережжя, замкова вежа, тобто добре знайоме атмосферне місце, що відкривається під новим кутом зору ліричній героїні в новій для неї ситуації.

Палітра засобів мовно-естетичної індивідуалізації для ситуації кожної з ліричних героїнь надзвичайно багата: лексико-семантичні особливості тканини вірша, синтаксичні порушення, вибір та модифікація віршованого розміру твору, широке використання символів та міфологічних образів – усе це переносить концепт «самотність» із тривіальної статичної туги й обмеженості одинокої жінки, типових для поезії XIX століття, у площину багатовимірності цього поняття, ініціює варіативність сприйняття ліричною героїнею А. фон Дросте-Гюльсхоф її самоти і можливості активних дій або протидій усамітненості.

Ключові слова: *бідермейєр, самотність душі, лексико-семантичні особливості, ритмометр, символ, образ.*

Natalia BILOUS,
orcid.org/0000-0003-1038-4629
Senior Teacher at the Department of Foreign Languages
Dmytro Motornyi Tavria State Agrotechnological University
(Melitopol, Zaporizhia region, Ukraine) natascha_belous@ukr.net

THE MOTIVES OF LONELINESS IN THE POETRY OF ANNETTE VON DROSTE-HULSHOFF

The article deals with the study of the representation techniques and means of the concept "loneliness" in the poems by Annette von Droste-Hulshoff – one of the greatest authors of German literature of the XIX century. The selected poems have been analysed: "Die Bank", "Lebt wohl", "Die Linde". Based on the review of the famous experts' researches of Droste's literary heritage it has been determined that loneliness is the basic concept of several female characters by Droste as a close and comprehensible emotional state. The poetess has presented in the poems of the cycle "Der Weiher" the various events of life events, leading to loneliness (parting from the loved one, loneliness because of separation from the close people, unrequited love, the impossibility of reciprocity on the lover's part), and various reactions of women to loneliness – a gentle nostalgia, acceptance and substitution, desire realization through their creative work; frustration of the inability to change the situation. The poetess interprets loneliness on the one hand as an advantage for her creativity space, on the other hand as the absence of a soulmate due to an inevitable series of events, intended by God's providence, but she never means loneliness as a punishment. Support for Droste's lyric heroines is their faith and creativity. The area of emotional security and comfort where it is possible to escape from loneliness in the works by Droste is presented typically of the Biedermeier period (large and spacious, soulful and with attention to detail): a huge castle, a lakeside, a seaside, a castle tower. That safe place is a familiar atmospheric site that opens up to a lyric heroine from a new perspective in a new situation.

The means range of the linguistic and aesthetic individualization for the situation of each of the lyric heroines is extremely rich: lexico-semantic features of the poem body, syntactic violations, the choice and modification of the poem's metrical foot, the extensive use of symbols and mythological images – Droste's means and techniques

convert the concept of «loneliness» from the trivial representation of static sorrow and the limitation of a lonely woman, typical of the poetry of the XIX century, to the multidimensionality of this concept, initiate the perception variability of Droste's lyric heroine by her solitude and the possibility of dynamic action undertaking, or counteraction to loneliness.

Key words: *Biedermeier, soul loneliness, lexico-semantic features, rhythmic structure, symbol, character.*

Постановка проблеми. Творчість А. фон Дросте-Гюльсхоф активно досліджується літературознавцями та біографами, адже її новаторський підхід до представлення емоційного стану її ліричних героїнь у визначений момент, когерентний із багатошаровим невисловленим, недеталізованим, але майстерно окресленим підґрунтям – життєвою історією, і сьогодні викликає захоплення читачів. Численні біографи А. фон Дросте-Гюльсхоф знаходять пояснення комплексності її персонажів-жінок у власному світосприйнятті авторки, неоднозначності її ставлення до родини, стриманості та різкості в романтичних стосунках, що у своїй сукупності і призвели до самотності. А. фон Дросте-Гюльсхоф приділяла висвітленню усамітненості, покинутості та добровільної відмови від стосунків велику увагу і у своїх віршах, і у прозі, утім, поетичні засоби і прийоми (від міфологічної образності до зміни ритмометру в середині вірша) залишаються малодослідженими і несистематизованими. Для вивчення порушеної проблеми обрано такі вірші: "Die Bank", "Lebt wohl", "Die Linde", оскільки у цих творах А. фон Дросте-Гюльсхоф досліджує різні грані жіночої самотності та передає глибокі переживання ліричних героїнь за допомогою широкого арсеналу власної поетичної майстерності.

Аналіз досліджень. Найбільш відомими і цитованими біографіями А. фон Дросте-Гюльсхоф, підґрунтям яких стали приватне листування поетеси та спогади про неї її найближчого оточення, є роботи відомих германістів, серед яких Бернд Кортлендер, Карл Буссе, Марі Лаватер-Сломан, Дорис Маурер, Георг Пилип Пфайффер (Кортлендер, 1979: 10; Буссе, 2014: 5; Лаватер-Сломан, 1991: 11; Маурер, 1982: 12; Пфайффер, 1914: 13).

Серед студій літературознавців XXI ст. використання біографічного й інституційного підходів відкриває багато перетинів особистого та творчого в публікаціях Ральфа Гюнтера, Леха Колага, Роджера Девліна (Гюнтер, 2013: 7; Колаго, 2013: 9; Девлін, 2008: 6). У нашому культурному контексті визначний вклад у дослідження життєвого шляху та творчої спадщини майстрині внесли Богдан Завідняк, Олена Іванова, Анатолій Бакалов (Завідняк, 2010: 2; Іванова, 2017: 3; Бакалов, 2004: 1). Актуальні публікації Естер Кільхман, Барбари Тумс, Корнелії Блазберг (Кільхман, 2018: 8; Тумс, 2018: 14; Блазберг, 2018: 4) простежують специфіку взаємодії життєпису авторки та її картини світу.

Мета статті – розглянути синтаксичні, лексичні та семантичні засоби і прийоми втілення концепту самотності та деталізації образу самотньої ліричної героїні у віршах Аннети фон Дросте-Гюльсхоф.

Виклад основного матеріалу. А. фон Дросте-Гюльсхоф і донині залишається найвідомішою німецькою поетесою, але й у свою епоху, коли на літературній царині жіноча творчість сприймалася в дусі хобі, вона одна з небагатьох утвердилася як авторка з фундаментальною, навіть непохитною позицією щодо розуміння та захисту духовних потреб сучасної їй людини, коли в нових умовах на зміну системі орієнтирів навколо таких доброчесностей, як віра, щирість та натхненність, прийшли глобалізація та гедонізм.

Саме через таку наполегливу прив'язаність до прищеплених їй із дитинства чеснот, а частково і завдяки їм, А. фон Дросте-Гюльсхоф з усією своєю відданістю рідній Вестфалії, яку деякі дослідники вважають регіоналізмом через інтерес до маленьких сегментів місцевого, наголошення на локальних і епізодичних деталях, з вірою, глибокою, але не фанатичною, і, у кінцевому підсумку, з особистою самотністю посідає більш значне місце в епосі бідермейєр, ніж інші поети її часу. Значущі події в житті Аннети фон Дросте-Гюльсхоф відбивалися в її ліриці, почуття і хвилювання втілювалися в щирі, позбавлені гнучкості й обхідливості строки.

У вірші "Die Bank" прикметою незмінності, прив'язаності до свого укладу життя, ностальгії, надій на майбутнє є лавка на березі: "So sitz' ich Stunden wie gebannt, / Так сижу я годинами як прикута, Im Gestern halb und halb im Heute / Наполовину у Вчора, і наполовину в Сьогодні». А. фон Дросте-Гюльсхоф розглядає можливість існування ліричної героїні у площині невпинного руху життя, яке вона споглядає, несподіваним чином – через перебіг граматичних часів: для представлення минулих подій поетеса використовує минулий час та дієприслівники, для кореляції нинішнього стану героїні з дійсністю – презенс та інфінітив, і для майбутнього ліричного

«я» А. фон Дросте-Гюльсхоф також застосовує презенс: лірична героїня висловлює сподівання, але об'єктивний авторський голос підкреслює завдяки граматичним структурам, що події життя самотньої, хай навіть наполегливої жінки визначені наперед. Для наголошення на кругообігу життя центральний образ героїні, яка раз за разом приходить на лавку, щоб відчути солодке очікування коханого, який її покинув, доповнений образами юнака – знайомого і рідного як брат: "Mein lieber schlanker blonder Junge, / Мій милий стрункий світловолосий юнаку, Mein lieber Bruder warst du ja, / Ти ж був моїм улюбленим братом», та старого, символу благочестя і відданої дружби: "Du frommer Greis im schlichten Kleid, / Ти, благочестивий старцю у простому одязі, Getreuer Freund seit zwanzig Jahren, / Вірний друже упродовж 20 років». Це потрійне поєднання утворює нерозривний асоціативний зв'язок із життям самої поетеси – її молодість, з ясними очима, із книгами, потім роки віри – у коханого, найкращі риси якого поетеса уявила собі сама ("Ein wert Phantom, geliebte Lüge / Дорогий фантом, улюблена вигадка»), і пізні роки – на сторожі священного служіння Господу. Теплі спогади, живі почуття, жвавість оповідання від першої особи – усе це є прикметою збереження в самотньому серці любові: однокореневі слова до прикметника "lieb", що вживаються у вірші 5 разів, – не лише любові, яка гонить слабку недужну жінку на пам'ятне місце зустрічі з коханим ("liebe Spur / люба доріжка»), а й любові до краєвиду, який бачить день за днем, до людей, яких зустрічає постійно, до деталей місцевості, де думки впорядковуються, а почуття оживають: "Was mich erfreut, bekümmert, nur / Що мене тішить, що засмучує – тільки, Von drüben kam es hergezogen / Прийшло звідти». На нашу думку, саме цій меті слугує ретельно дібране семантичне поле пейзажу, перенесене в думки та почуття ліричної героїні: "mir im Herzen springt der Bronnen / у мене в серці б'є джерело, aus des Waldes Spalten / з ущелин лісу, im Lebensgarten / у саду життя, neu erblüht / знову розквітле». Як вічне коло природи, та сама думка характеризує ліричну героїню, вперту в її надії, на початку і наприкінці вірша, у шостому та передостанньому рядках: "laß mich rösten von der Sonnen / Дозволь мені смажитися на сонці» та "hoffe <…> Zu rösten an der Sonne / сподіваюся смажитися на сонці».

У вірші "Lebt wohl" лірична героїня прощається із близькими, з важким серцем зустрічає розлуку: "Lebt wohl und nehmt mein Herz mit euch / Прощавайте і заберіть із собою моє серце». Вірш написаний чотиристопним ямбом, причому в перших трьох строфах і двох рядках четвертого вірша відчувається чіткий розділ рядків надвоє (інтонаційно або синтаксично). Цезура багатократно посилює урочисту трагічну інтонацію, перетворюючи першу частину вірша на заповіт. Останні 10 рядків синтаксично поєднані по два з метою якнайбільш переконливо підтвердити переміну настрою – від проголошення останньої волі до усвідомлення життєдайного потенціалу творчості в житті поетичної особистості: "Verlassen, aber einsam nicht, / Erschüttert, aber nicht zerdrückt".

Самотність у батьківському домі, на її маленькій батьківщині не лякає ліричну героїню, а дає їй натомість можливість зустрічі із силами природи та потойбіччя, які ніколи не були до неї ворожими. Природа заколисує, пробуджує, супроводжує героїню постійно, і, урешті, дає несамовите поетичне натхнення: "an meines Sees Bord, / на краю мого озера, schaukelnd mit der Wellen Strich / що розгойдується від доторку хвиль, der frische Wald / свіжий ліс, <…> jedes wilden Geiers Schrei / <…> кожен крик дикого шуліки». Міфологічні постаті: "mit dem Alpengeist und meinem Ich / з альпійським духом і моїм Я, befreundet mir der Elfe lauscht / дружньо до мене дослухається ельф, wilde Muse / дика муза», також нерозривно пов'язують особистість героїні та її творчу натуру: чарівні слова – поетичні рядки та дика муза, що прокидається в поетесі під впливом сил природи. Як бачимо, мотив дикості (wild) базується в А. фон Дросте-Гюльсхоф не на значенні агресивності і неконтрольованості, а на конструктивній ідеї недоторканності, непорушності принципів або заборон: в останніх двох строфах поетеса ретельно добирає лексику для поступового висвітлення душевного стану ліричної героїні. Спочатку "der frische Wald / свіжий ліс», сповнений внутрішньої музики, потім рука, що підвладна, простягається до небес, надалі в самому небі – вільний, а не ручний, шуліка, нарешті, дика муза, яка виявляє себе, наче після сну.

Образ ельфа, який з кожної розщілини дослухається до віршів ліричної героїні, світлі істоти – духи природи – беруть на себе проблеми, що раптово виникають у житті людей на різних життєвих проміжках, і виправдовують раптові повороти долі, розчарування та розлуки. У вірші "Lebt wohl" лірична героїня опиняється саме в емоційній ситуації потрясіння через розставання, але співчутлива природа та приязні містичні сили розділяють її самотність.

У багатьох віршах А. фон Дросте-Гюльсхоф звертається до теми самотності, але майже кожного разу сприйняття ліричними героїнями

їхнього усамітнення різниться: у творі "Die Linde" самотність нерозривно пов'язана з безпомічністю і фізично відчувається уособленою героїнею (стражденною липою) як поступове завмирання від посухи, у вірші "Im Moose" героїня спочатку прагне самотнього відпочинку у вечірній тиші, а потім, налякана жахливими видіннями майбутнього, рятується втечею від марева картин одинокого життя і забуття після смерті; поетичні твори "Das alte Schloß" та "Lebt wohl" схожі один з одним: обидві ліричні героїні віддалені від людей, вони стривожені, хоча й упевнені в підтримці та приязні містичних сил. "Lebt wohl" не позиціонує самотність ані бажаною, ані недосяжною – про це свідчить глибинна тканина організації вірша, зокрема переміна у використанні займенників: у перших чотирьох строфах тричі вживається "mich" на позначення пасивності і прийняття реальності та 6 разів утілені модифікації "mein" – ознака усвідомлення ліричною героїнею остаточного вироку самотності, яка супроводжувала її до розставання. В останніх двох віршах твору А. фон Дросте-Гюльсхоф замінює "mich" та "mein" на "mir", використовуючи 4 рази форму на 8 рядків, акцентуючи незриму присутність і передбачення контролю над власною самотністю: "[Wald] mir rauscht, [Elfe] mir lauscht, waltend mir, In mir die wilde Muse weckt". Ця віра в керованість власного життя посилює чуттєве сприйняття природи і віру в містичне. Самотнє існування підхльостує жагу творчості і багатократно укріплює віру поетеси в себе і своє поетичне призначення.

А. фон Дросте-Гюльсхоф виділялася серед сучасників суворо охоронними поглядами на все, що стосується душі та духовного життя, і сміливим прогресивним поглядом на сучасне їй суспільство. Її вирізняли серед літературної еліти як поетичні засоби висловлення цих відмінних поглядів, так і змістове наповнення творів. Самотність у традиційному для епохи бідермейєра розумінні брала свій початок у романтизмі, тому була тісно пов'язана з мотивами іпохондрії та рефлексії. У поезії А. фон Дросте-Гюльсхоф наявні настрої туги за тими, хто більше їй не близький, і сум через розставання, але самотність, яка насувається, ніколи не є для її ліричних героїнь вироком, а вісником світової скорботи, що веде до трагічної розв'язки, і поготів. Як і в житті поетеси, яка розсудливо зважувала перепони до родинного щастя і тверезо оцінювала своє становище, у моментах із життя її ліричного та рольового «я» персонажі завжди знаходять розраду. Характерний для бідермейєра куточок захищеності і комфорту для втечі героїні від самотності у творах А. фон Дросте-Гюльсхоф представлений (у традиціях цієї течії проникливо і з увагою до найдрібніших деталей) масштабно і просторо – величезний замок, берег озера, морське узбережжя, замкова вежа. Самотність поетеса трактує, з одного боку, як перевагу для простору своєї творчості, а з іншого – як відсутність поряд спорідненої душі через невідхильну низку подій, призначених божим промислом, але ніколи як кару.

Висновки. У віршах А. фон Дросте-Гюльсхоф самотність представлена поетесою з різних кутов зору: як основа марного сподівання, сповнена теплими спогадами і надією на зустріч із коханим ("Die Bank"), самотність через розлуку як перехід від сталих стосунків із близькими людьми до несподіваної надихаючої близькості із природою і містичними силами ("Lebt wohl"), самотність-безпомічність, агресивна й обурлива водночас ("Die Linde").

Палітра засобів індивідуалізації ситуації кожної з ліричних героїнь надзвичайно багата: лексико-семантичні особливості, синтаксичні порушення, вибір та модифікація віршованого розміру твору, широке використання символів та міфологічних образів – усе це переносить концепт «самотність» із представлення тривіальної статичної туги й обмеженості жінки, типових для поезії XIX ст., у площину багатовимірності цього поняття, ініціює варіативність сприйняття ліричними героїнями А. фон Дросте-Гюльсхоф їхньої самоти і можливості наступних дій або протидій усамітненості. Саме завдяки пророчому, новому для Німеччини XIX ст., баченню жінкою своєї самотності як вивільнення простору для діяльності і можливості самореалізації її лірика актуальна дотепер.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бакалов А. Немецкая послеромантическая лирика (традиции и новаторство) : автореф. дис. ... докт. фил. наук: 10.01.03. Москва, 2004. 32 с. URL: https://www.dissercat.com/content/nemetskaya-posleromanticheskaya-lirika-traditsii-i-novatorstvo (дата звернення: 01.06.2019).

2. Завідняк Б. Духовна спадщина Аннети фон Дросте-Гюльсгоф. *Всесвіт : журнал іноземної літератури.* 2010. № 5/6. С. 225–232.

3. Иванова Е. Литература немецкого бидермейера : учебное пособие. Москва : Флинта, 2017. URL: https://rucont.ru/efd/244271 (дата звернення: 01.06.2019).

4. Einleitung. Annette von Droste-Hülshoff Handbuch / Herausgeb. : Cornelia Blasberg and Jochen Grywatsch. Berlin ; Boston : De Gruyter, 2018. S. 402–404.
5. Busse C. Annette von Droste-Hülshoff. Eine Biografie. Köln : Severus, 2014. 176 S.
6. Devlin F. Roger Adalbert Stifter and the "Biedermeier" Imagination. *Modern Age.* 2008. Vol. 50. № 2. P. 110–119.
7. Günther Ralf J. "Die Welt im Schneckenhaus" – Neue Wege zur Droste. Die NRW-Stiftung. 2013. № 2. P. 6–7. URL: https://www.nrw-stiftung.de/infomaterial/download/stiftungsmagazin_2013_02.pdf?sid=whmiyskdhrnmci (дата звернення: 01.06.2019).
8. Kilchman E. Das Wetfalen-Projekt. Annette von Droste-Hülshoff Handbuch / Herausgeb. : Cornelia Blasberg and Jochen Grywatsch. Berlin ; Boston : De Gruyter, 2018. S. 490–534.
9. Kolago L. Die Dichterin Annette von Droste-Hülshoff als Komponistin. Frankfurt : Peter Lang GmbH, 2013. 248 p.
10. Kortländer B. Annette von Droste-Hülshoff und die deutsche Literatur. Münster : Aschendorff, 1979. Bd. 3. 384 p.
11. Lavater-Sloman M. Annette von Droste-Hülshoff: Einsamkeit und Leidenschaft. München : Wilhelm Heyne Verlag, 1991. 525 p.
12. Maurer D. Annette von Droste-Hülshoff. Ein Leben zwischen Auflehnung und Gehorsam : Biographie. Bonn : Keil Verlag, 1982. 274 p.
13. Pfeiffer G. Ph. Die Lyrik der Annette von Droste-Hülshoff. Berlin : Verlag von R. Trenkel, 1914. 130 p.
14. Tums B. Ledwina. Annette von Droste-Hülshoff Handbuch / Herausgeb. : Cornelia Blasberg, Jochen Grywatsch. Berlin ; Boston : De Gruyter, 2018. P. 480–490.

REFERENCES

1. Bakalov A. S. Nemetskaia posleromantycheskaia lyryka (tradytsyy y novatorstvo) : avtoref. dys. na soyskanye uch. stepeny d-ra fyl. nauk : 10.01.03. Moskva, 2004. 32 s. URL: https://www.dissercat.com/content/nemetskaya-posle-romanticheskaya-lirika-traditsii-i-novatorstvo (date of the application : 01.06.2019) [in Russian]. [German post-romantic lyrics (traditions and innovation)]. Author's abstract of doctoral dissertation in Philology: 10.01.03. Moscow, 2004. 32 p. [in Russian].
2. Zavidniak B. Dukhovna spadshchyna Annety fon Droste-Hiulshof. Vsesvit. 2010. № 5/6. P. 225–232. [Spiritual heritage of Annette von Droste-Hulshoff]. Vsesvit, 2010, № 5/6, pp. 225–232. [in Ukrainian].
3. Yvanova E. R. Lyteratura nemetskoho bydermeiera : ucheb. posobye. Moskva : FLYNTA, 2017. URL: https://rucont.ru/efd/244271 (date of the application: 01.06.2019) [in Russian]. [Literature of German Bidermeier]. Tutorial. Flinta, 2017. [in Russian].
4. Blasberg C. Einleitung. Annette von Droste-Hülshoff Handbuch / Herausgeb.: Cornelia Blasberg and Jochen Grywatsch. Berlin / Boston: De Gruyter, 2018. S. 402–404. [Introduction. Annette von Droste-Hülshoff Handbook] De Gruyter, 2018. pp. 402–404. [in German].
5. Busse C. Annette von Droste-Hülshoff. Eine Biografie. Köln : Severus, 2014. 176 S. [in German]. [Annette von Droste-Hülshoff. Biography] Severus, 2014. 176 p. [in German].
6. Devlin, F. Roger. Adalbert Stifter and the "Biedermeier" Imagination. Modern Age. 2008. Vol. 50, № 2. P. 110–119. [in English].
7. Günther Ralf J. "Die Welt im Schneckenhaus" – Neue Wege zur Droste. Die NRW-Stiftung. 2013. № 2. S. 6–7. URL: https://www.nrw-stiftung.de/infomaterial/download/stiftungsmagazin_2013_02.pdf?sid=whmiyskdhrnmci (date of the application: 01.06.2019) [in German]. [The world in the snail house – New ways to Droste] Die NRW-Stiftung, 2013, № 2, pp. 6–7 [in German].
8. Kilchman E. Das Westfalen-Projekt. Annette von Droste-Hülshoff Handbuch / Herausgeb.: Cornelia Blasberg and Jochen Grywatsch. Berlin / Boston: De Gruyter, 2018. S. 490–534. [in German]. [The Westphalia project. Annette von Droste-Hülshoff Handbook] De Gruyter, 2018, pp. 490–534. [in German].
9. Kolago L. Die Dichterin Annette von Droste-Hülshoff als Komponistin. Frankfurt : Peter Lang GmbH, 2013. 248 p. [in German]. [The poetess Annette von Droste-Hülshoff as a composer] Peter Lang GmbH, 2013. 248 p. [in German].
10. Kortländer B. Annette von Droste-Hülshoff und die deutsche Literatur : Münster. Aschendorff, 1979. Bd. 3. 384 p. [in German]. [Annette von Droste-Hülshoff and German literature] Aschendorff, 1979, Bd. 3, 384 p. [in German].
11. Lavater-Sloman M. Annette von Droste-Hülshoff: Einsamkeit und Leidenschaft. München : Wilhelm Heyne Verlag, 1991. 525 S. [in German]. [Annette von Droste-Hülshoff: loneliness and passion] Wilhelm Heyne Verlag, 1991, 525 p. [in German].
12. Maurer D. Annette von Droste-Hülshoff. Ein Leben zwischen Auflehnung und Gehorsam / Biographie. Bonn : Keil Verlag, 1982. 274 p. [in German]. [Annette von Droste-Hülshoff. Life between resistance and obedience / Biography] Keil Verlag, 1982, 274 p. [in German].
13. Pfeiffer G. Ph. Die Lyrik der Annette von Droste-Hülshoff. Berlin : Verlag von R. Trenkel, 1914. 130 S. [in German]. [Lyrics by Annette von Droste-Hülshoff] Verlag von R. Trenkel, 1914, 130 p. [in German].
14. Tums B. Ledwina. Annette von Droste-Hülshoff Handbuch / Herausgeb.: Cornelia Blasberg and Jochen Grywatsch. Berlin / Boston: De Gruyter, 2018. S. 480–490. [in German]. Annette von Droste-Hülshoff Handbook] De Gruyter, 2018. pp. 480–490. [in German].

УДК 811.112.2'38
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/30.212278

Марія БЛАЖКО,
orcid.org/0000-0002-2183-7702
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри німецької мови
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
(Ніжин, Чернігівська область, Україна) blazhko.mary@ndu.edu.ua

МЕТАФОРА В ОПОВІДАННЯХ ЮДІТ ГЕРМАНН: ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

У статті розглянуто метафору як один з основних засобів створення мовної картини світу німецької письменниці Юдіт Германн на матеріалі збірника оповідань "Sommerhaus, später". Досліджено специфіку образного осмислення авторкою психології, проблем міжособистісних відносин свого покоління та суспільства; також описано особливості актуалізації метафоричної та символічної семантики у прозових текстах. З'ясовано, що продуктивним підвидом метафори в коротких оповіданнях письменниці є персоніфікована метафора. На основі лінгвокультурної інтерпретації метафоричних одиниць доведено, що персоніфікація предметів інтер'єру, архітектурних споруд, явищ і об'єктів природи зумовлена культурою народу. Встановлено, що в історичній пам'яті німців зберігаються символи, міфологеми, архетипи, які засвідчують тісний зв'язок німецького народу з античною культурою, а також культурою давніх германських племен. Досліджено роль таких національно-культурних німецьких символів, як Червоний, Липа, Провина та Пляма. Доведено, що Червоні корали є амбівалентним символом, зміст якого пов'язаний з античною міфологемою про голову Медузи та із символікою Провини та Плями, заплямованої честі, у німецькій культурі. Двоїстість символу Червоні корали є результатом відображення в його семантиці архетипів Метаморфози, Світла, Темряви, Добра, Зла, що виявляється в бінарних протиставленнях «світлий – темний», «добро – зло». Символ Вітру (Урагану) закріплений у свідомості німців через міфологему про однооких циклопів. Для осмислення суперечностей суспільства на межі XX–XXI століть авторка використовує символи Маятника та Пилу, зміст яких передає особливості ментальності, ціннісні орієнтації представників «покоління 89». Відсутність вкоріненості, зниження рівня емпатії молодих людей, зростання відчуженості між людьми, байдужості, самотності корелює з їхнім міфологічним та символічним мисленням.

Ключові слова: *лінгвокультурна інтерпретація, Юдіт Германн, "Sommerhaus, später", персоніфікована метафора, національно-культурний німецький символ, архетип, міфологема.*

Mariia BLAZHKO,
orcid.org/0000-0002-2183-7702
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the German Language Department
Nizhyn Mykola Gogol State University
(Nizhyn, Chernihiv region, Ukraine) blazhko.mary@ndu.edu.ua

METAPHOR IN JUDITE HERMANN'S STORIES: A LINGUOCULTURAL ASPECT

The article explores metaphor as one of the main means of creating the linguistic worldview of the German writer Judith Hermann, drawing on her collection of short stories "Sommerhaus, spatter". The paper focuses on specifics of the author's figurative comprehension of psychology, problems of interpersonal relations of the generation and society, reveals the features of actualization of metaphorical and symbolic semantics in prose texts. The research determines that the writer's short stories personify the productive subtype of metaphor. Based on the linguistic and cultural interpretation of metaphorical units, it is proven that people's culture conditions the personification of interior objects, architectural structures, phenomena and objects of nature. It is also found that the historical memory of the Germans preserves symbols, mythologies, archetypes, which testify to a close connection of the nation with the ancient culture, as well as the culture of the Germanic tribes revealing the role of such national-cultural German symbols as Red, Linden, Guilt and Spot. Furthermore, it is proven that in German culture the Red Coral is an ambivalent symbol, whose meaning is connected with the ancient mythology of the head of Medusa and with the symbolism of Guilt and the Spot, the stain of honor. The duality of the symbol of Red Corals is the result of the reflection in its semantics of the archetypes of Metamorphosis, Light, Darkness, Good, Evil, which is manifested in the binary oppositions light-dark, good-evil. The symbol of the Wind (Hurricane) is fixed in the minds of Germans through the mythology of one-eyed Cyclops. The findings of the paper argue that to comprehend social contradictions at the turn of the 20–21st centuries, the author of the stories uses the symbols of the Pendulum and the Dust, the content of which conveys the peculiarities of the mentality, the value orientations of the "1989 generation". The lack of entrenchment, reduced level of young people's empathy, an increasing alienation between people, indifference, loneliness correlate with their mythological and symbolic thinking.

Key words: *linguistic and cultural interpretation, Judith Hermann, "Sommerhaus, spatter", personified metaphor, national-cultural German symbol, archetype, mythology.*

Постановка проблеми. Сучасне гуманітарне знання ставить собі за мету розв'язати проблему взаємозв'язку мислення, мови та культури шляхом тісної співпраці лінгвістичної науки із психологією, культурологією, етнолінгвістикою, концептологією, лінгвокультурологією.

Лінгвокультурологічні дослідження описують мовні явища, у семантиці яких відображені особливості національної культури конкретного народу (Стернин, 2011: 8–10). Проблему мовної картини світу, тобто «сукупності відображених у мові знань про світ, а також способи отримання та інтерпретації таких знань» (Пименова, 2011: 26), слушно пов'язують із проблемою метафори як одним з основних засобів і способів її творення (Шепель, 2015: 60).

Як фільтр світобачення метафора відбиває менталітет нації, реалії культури, історію народу, його ціннісні орієнтації. Наприклад, у свідомості носія німецької мови образ Північного моря асоціюється із жартівливим прізвиськом «блискучий Ганс» (*blanker Hans*). Сильні бурі, вітер є частим явищем у Північному морі в будь-яку пору року. Перед штормом вода Північного моря набуває металевого відтінку, що, можливо, стало основою для такої неофіційної назви (Мальцева, 2001: 9). Носію українською мови навряд чи відома ця особливість Північного моря. Навпаки, загальнолюдські цінності демонструють аналоги в різних мовах: німецькому прислів'ю *Aus den Augen, aus dem Sinn* відповідають українські еквіваленти *Як з очей, так і з думки* або *Чого очі не бачать, того і серцю не жаль,* або російське прислів'я *З глаз долой – из сердца вон* (Вирган, Пилинська, 2010).

Отже, пізнання культури через мову і мови через культуру перебувають у взаємному зв'язку. Оптимальним простором, у якому зосереджені і мова, і культура, є вербальний художній текст. Вивчення літературних творів як варіантів індивідуально-авторської інтерпретації навколишньої дійсності збагачує мовну картину світу. Якість, характер, специфіка відображених у мовній картині світу знань та цінностей залежать від фізичного та культурного досвіду як конкретного індивіді, так і людства загалом.

Аналіз досліджень. Оповідання німецької письменниці Юдіт Германн, літературний дебют якої прийшовся на кінець XX ст., неодноразово привертали увагу філологів, літературознавців, перекладознавців. Проаналізовано роль лексики як засобу досягнення стилістичної адекватності на матеріалі перекладу її оповідання «Червоні корали» (Ляшенко, 2013: 117), виявлено роль стилістичного синтаксису у створенні авторського ідіолекту письменниці та його відтворення в українському перекладі (Літвінова, 2017: 234). Розглядаючи стилістичні особливості двох оповідань письменниці "Ruth (Freundinnen)" і "Wohin des Wegs" та їхнє відображення в україномовному перекладі, дослідники встановили, що метафора є найулюбленішим засобом посилення виразності та створення образності в короткій прозі Юдіт Германн (Дружбяк та ін., 2018: 62).

Досліджень метафори на матеріалі оповідань німецької авторки "Sommerhaus, später" у лінгвокультурологічному аспекті ще не було, що робить актуальним наше звернення до цієї теми.

Мета статті – вивчення метафори в оповіданнях Юдіт Германн як маркера національної мовної та культурної свідомості.

Виклад основного матеріалу. Створення метафори завжди пов'язане з конкретною епохою та соціокультурною ситуацією, що зумовлюють її (метафори) національно-культурну специфіку. У 1998 р. вийшла та відразу здобула визнання перша книга письменниці "Sommerhaus, später", яку назвали «тріумфом молодої німецької літератури» (Мальцева, 2016: 4). Критики стилістики оповідань молодої німецької авторки акцентують на новаторській рисі її мови: «Мова Юдіт Германн поєднує сучасність, молодіжну культуру і поезію в невідомий до цього часу спосіб. Завдяки цим особливостям мова авторки стає легітимним літературним голосом її покоління» (Weingärtner, 2001). На зв'язок із молодіжною культурою вказує епіграф до першої книги, яким авторка обрала рядок популярного американського виконавця Т. Уейтса. Його називають найбільш депресивним рок-музикантом Сполучених Штатів Америки (Мальцева, 2016: 8).

Дослідники звертають увагу на ще одну особливість аналізованої збірки коротких оповідань – сукупність символічних деталей, завдяки якій створюється особливий емоційний тон історій (Мальцева, 2016: 56). Так, символічною є назва першого оповідання збірки "Rote Korallen" («Червоні корали»). В уявленнях німців червоний колір оберігає від злого погляду демонів та заздрісних людей. Також відомо, що амулети із червоних коралів популярні в Німеччині (Heller, 2000: 64). Обробка коралів та їх використання в мистецтві та культурі мають тисячолітню історію. За інформацією німецького журналу про культуру та подорожі "Mare" (у перекладі з латинської – «Море») такий незмінний інтерес до коралів пояснюється їхньою властивістю до перевтілення, що відображено в міфі про голову Медузи, яка своїм поглядом перетворювала все живе на камінь.

Одна з легенд про виникнення коралів описує, що рослини червоніли від крапель крові Горгони, набували сили її погляду та набирали вигляду коралів, а німфи відносили їх у море (Endt-Jones, 2015).

У своїх оповідання Ю. Германн наділяє корали людськими рисами завдяки персоніфікації, під якою розуміємо перенесення рис, властивостей людини, істот на природні феномени, предмети й абстрактні поняття. Корали, кораловий браслет, який отримала в подарунок прабаба оповідачки, стали причиною смерті її прадіда, через них сама оповідачка втратила свого коханого. Корали діють в оповіданні інколи як злобні істоти (червоніють від злості або рвуться на руці), інколи вони світяться, сміються. Дієслово *platzen* (рватися), вирази *jemanden ums Leben bringen* (позбавляти життя), *ein schönes, zärtliches Geräusch, fast wie ein kleines Gelächter machen* (видавати ніжний звук, схожий на сміх) характеризують дії коралів, а прикметник *wutrot* (червоний від злості) та дієслова *leuchten* (світитися), *blinken* (блищати) позначають їхні властивості: змінювати колір та випромінювати світло. Сутність «червоних коралів» – їхня амбівалентність, що проявляється в бінарних протиставленнях: світлий – темний, добро – зло.

Наприклад, в уривку <…> *unter dem Schreibtisch war es dunkel, aber die roten Korallen leuchteten* (Hermann, 2018: 27) блиск, світ коралів, що сяють як сонце, як яскрава пляма, протиставляється темряві під письмовим столом. Наступний приклад демонструє протиставлення сяючої пишноти почервонілих від злості дрібних коралів, які порвалися, тонкому та худому зап'ястю: <…> *die wutroten kleinen Korallen platzten in einer funkelnden Pracht von meinem dünnen und mageren Handgelenk* (Hermann, 2018: 26). Для актуалізації амбівалентності «червоних коралів» авторка використовує антитезу та повтор, які, на думку дослідників, належать до стилістичних засобів, що традиційно вказують на символічне тлумачення метафоричного виразу (Kurz, 2009: 82).

У прикладі *Das rote Korallenarmband* <…> *hatte meinen Urgroßvater ums Leben gebracht* (Hermann, 2018: 11) предмет, позначений словосполученням «червоний кораловий браслет», стає небезпечним і спричиняє загибель прадіда. Червоні корали є символом заплямованої честі, провини за невиконання моральних обов'язків, порушення правил поведінки: прабаба зраджувала своєму чоловікові під час його тривалих відряджень та приймала подарунки від своїх фаворитів. Одним із таких подарунків був кораловий браслет. Прадід загинув на дуелі, коли захищав свою честь. Червоні корали як символ провини нагадують про цінність такої моральної чесноти, як честь, знання про яку зберігаються в культурній пам'яті німців (Kurz, 2009: 80). Персоніфікована метафора *червоний кораловий браслет – смерть* передає культурний код, оскільки в її основі уявлення про корали як предмет культури, який набуває символічного значення в німецькомовному соціумі. Такими предметами культури в оповіданні "Rote Korallen" виступають антична міфологія та культурна пам'ять німців про давню символіку провини та заплямованої честі.

В оповіданнях Юдіт Германн діють не персонажі, а предмети інтер'єру та сучасні матеріали, що використовуються для оздоблення приміщення: килими, тканини та метал. Так, килими вміють ковтати звуки: <…> *die Teppiche verschluckten jeden Laut* (Hermann, 2018: 12), а підземний гараж «випльовує» автомобілі: <…> *die Tiefgarage an der Ecke spuckt rücksichtslos Autos aus* (Hermann, 2018: 129).

Обтягнені темно-червоним шовком стіни, оббиті м'які кухонні шкіряні куточки та великі кришталеві люстри починають розповідати свої історії про неповторність часу, наприклад: *Er betritt das dämmrige Foyer, dessen mit dunkelroten Seide bespannten Wände, weiche Ledersitzecken und große Kristallleuchter von der Unwiederbringlichkeit der Zeit erzählen* <…> (Hermann, 2018: 115). Металеві сходинки пожежної драбини розрізають на квадрати темне небо, наприклад: <…> *das Treppengitter der Feuerleiter zerschneidet den dunklen Himmel in kleine Quadrate* (Hermann, 2018: 118).

Статичні предмети та будівлі змінюють своє положення. Ліжко уподібнюється кораблю, наприклад: *Dein Bett ist ein Schiff* (Hermann, 2018: 77), а будинок починає гойдатися: *Das Haus bewegt sich. Es bewegt sich immer* (Hermann, 2018: 118). В основі метафоричних образів рухомих об'єктів – символ маятника. Маятник, відтягнутий від центру, втрачає свою рівновагу та стає нестійким. Символ маятника відображає відсутність вкоріненості представників «покоління 89», втрату міцності зв'язків між людьми, які в пошуках роботи оселяються у великих містах або здійснюють регулярні поїздки за певним маршрутом. Так, спроби героїні одного з оповідань налагодити тісні стосунки із чоловіком, «зачепитися в житті іншої людини», залишаються непомітними: *Ich bemerkte nicht, daß Sonja dabei war, sich in meinem Leben zu verhaken* (Hermann, 2018: 67).

Явища природи в оповіданнях Ю. Германн отримують голос, людські здібності та властивості, здатність відчувати. Вітер ходить по кімнаті: <…> *ein Wind ging durchs Zimmer* (Hermann, 2018: 24), вода починає шипіти та співати, а також

завдає шкоди людині (змиває всі мої історії): *<…> das Wasser rauschte, brandete, sang und stieg und schwemmte die Geschichten mit sich fort* (Hermann, 2018: 28). Хмари розступаються та відкривають вид на високе, засіяне зірками небо: *<…> die Wolken rückten beiseite und gaben den Blick auf den hohen, sternenübersäten Himmel frei* (Hermann, 2018: 33).

Природа, як і предмети інтер'єру, стає байдужою до долі людини. Ураган уподібнюється міфічній істоті – циклопу, персонажу давньогрецької міфології: *Das Auge des Hurrikans, sagt Kaspar, sei still* (Hermann, 2018: 41). Цей одноокий велетень збирає сили, щоб обрушитися на маленькі острови, наприклад: *<…> Der Hurrikan <…> scheint Kraft zu sammeln für Kuba, Costa Rica, die Insel* (Hermann, 2018: 32).

Ураган завдає матеріальних збитків людині: він руйнує готелі, спричиняє повінь та гибель двох рибалок: *Der Hurrikan streift Costa Rica, zerstört Hotelanlagen und verursacht eine Flutwelle, bei der zwei Fischer ums Leben kommen. Dann zieht er wieder aufs Meer hinaus und bleibt zweihundert Kilometer nördlich der Insel stehen* (Hermann, 2018: 50).

Урагану бояться, він може впливати на долю людини, наприклад: *Ein Hurrikan ist fürchterlich, du willst, daß er dir alle deine Entscheidungen abnimmt, aber nicht auf Kosten der Insel, nicht auf meine Kosten* (Hermann, 2018: 51). Зображення урагану у вигляді могутньої, непереборної та руйнівної сили навіює ідею про несамостійність ухвалення рішень людиною, про вплив долі на її волевиявлення.

Липи у дворі розмірено постукують голими гілками у вікно: *Die Linden auf dem Hof ticken mit ihren kahlen Zweigen gegen mein Fenster* (Hermann, 2018: 84). Липи належать до давніх символів, які відігравали важливу роль у міфології германських племен. Під кронами липи відбувався суд. Історія загибелі героя Зігфрида починається з того, що листок липи, який приклеївся до його спини, залишив там його єдине вразливе місце (Розен, 1991: 13).

Люди відступають на другий план та стають непомітними, зливаються із сутінками: *<…> meine Urgroßmutter verschmolz mit dem Dämmerlicht zu etwas Traurigem, Schönem, Fremdem* (Hermann, 2018: 14), перетворюються на безформну купу жадібності: *Der Regisseur war ein kleines, verschwommenes, dickes Häufchen Gier* (Hermann, 2018: 102).

Порожній, безлюдний простір заповнює пил, який не має жодної цінності. Пил набуває форми геометричного тіла – кулі, яка стає активною: рухається по кімнаті (*Die Staubflocken trieben durch das Zimmer* (Hermann, 2018: 20)), огортає ноги (*<…> der Staub webte sich um meine Fußgelenke herum* (Hermann, 2018: 22)), заспокоюється та збирається у жмуток м'яких, пухнастих волокон (*<…> die Staubflocken <…> beruhigten sich und falteten sich zu einem dichten Flaum zusammen* (Hermann, 2018: 23), починає мерехтіти (*Im gelben Licht flirren Staubfäden* (Hermann, 2018: 129)), тремтіти (*die Staubflocken verfangen, sie zitterten sachten* (Hermann, 2018: 29), пил можна почути (*<…> konnte ich die Staubflocken sachte zu Boden sinken hören* (Hermann, 2018: 25)). Пил, прах символізує атмосферу взаємної відчуженості між людьми, їхню байдужість, самотність, вказує на відсутність останніх моментів спілкування в житті персонажів. Замість людських голосів тиша заповнює кімнату та починає тремтіти: *Die Stille des Zimmers zitterte wie die Oberfläche eines Sees, in den man einen Stein geworfen hat* (Hermann, 2018: 23). Символ пилу, праху вказує на зміни, що відбуваються в ціннісній орієнтації німецької молоді «покоління 89», насамперед на тенденцію знецінення уваги до інших людей, а також на зниження рівня емпатії представників молодого покоління кінця XX ст.

Зооморфна метафора представлена образом великого, страшного, косого птаха, який уособлює американця з Каліфорнії: *Und dieser Amerikaner, dieser große, schräge, häßliche Vogel aus Kalifornien* (Hermann, 2018: 135).

Висновки. Проведений аналіз показав, що персоніфікована метафора є важливим і продуктивним засобом створення мовної картини світу Ю. Германн. Предмети інтер'єру (килими, люстри, крісла, ліжко), прикраси (кораловий браслет), будівлі (дім, гараж), явища природи (вітер, вода, ураган, хмари), об'єкти природи (липа), пил відображаються в оповіданнях як живі істоти, які є активними і у фізичному, і у психологічному аспектах. Окремі предмети (червоні корали), явища природа (ураган), пил мають символічне значення. В основі метафоричного образу-символу червоних коралів – бінарні протиставлення світлого – темного, добра – зла, які апелюють до архетипів людської свідомості Метаморфози, Світло, Темрява, Добро, Зло. Уживання амбівалентного символу Червоних коралів, символів Маятника, Пилу, Липи створює особливе емоційне тло оповідань та навіює відчуття невідворотності долі, яка визначає майбутнє людини.

Перспективу подальших досліджень убачаємо в лінгвокультурологічному аналізі інших видів метафори в оповіданнях Юдіт Германн.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вирган І., Пилинська М. Російсько-український словник фразеологізмів (сталих виразів) онлайн. 2006–2010. URL: http://stalivyrazy.org.ua/everyfile.php?transfer=folders/ve/von.html (дата звернення: 01.06.2020).
2. Дружбяк С., Черниш Л, Винничук С. Особливості відтворення стилістичних засобів у німецько-українському перекладі (на матеріалі оповідань Юдіт Германн). *Іноземна філологія.* 2018. Вип. 131. С. 60–70.
3. Літвінова М. Відтворення авторського ідіолекту Юдіт Германн в українському перекладі. *Теоретична і дидактична філологія.* Серія «Філологія». 2017. Вип. 25. С. 234–242.
4. Ляшенко Т. Шляхи досягнення стилістичної адекватності на лексичному рівні (на матеріалі перекладу оповідання «Червоні корали» Юдіт Германн). *Іноземна філологія.* 2013. Вип. 125. С. 117–122.
5. Мальцева Д. Германия: страна и язык. Landeskunde durch die Sprache. Лингвострановедческий словарь. Москва : ООО Издательство «Русские словари» ; ООО «Издательство «Астрель»» ; ООО «Издательство «АСТ»», 2001. 416 с.
6. Мальцева Ю. Творчество Юдит Херманн и феномен «литературного проекта» : дис. … канд. филол. наук: 10.01.03. Воронеж, 2016. URL: file:///C:/Users/user/Documents/Statji/Statti_2020/%D0%AE.%20%D0%93%D0%B5%D1%80%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D0%BD/%D0%94%D0%B8%D1%81%D1%81%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F_%D0%9C%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D1%86%D0%B5%D0%B2%D0%B0_%D0%AE.%D0%92..pdf (дата звернення: 04.06.2020).
7. Пименова М. Языковая картина мира. Санкт-Петербург : СпбГУ, 2011. 106 с.
8. Розен Е. Немецкая лексика: история и современность : учебное пособие. Москва : Высш. шк., 1991. 96 с.
9. Стернин И. О понятии лингвокультурной специфики языковых явлений. *Язык. Словесность. Культура.* Москва : Аналитика Родис, 2011. № 1. С. 8–20.
10. Ткачівська М. Трансляторна еквівалентність фразеологізмів (на матеріалі перекладів Ю. Прохаська). *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.* Серія «Філологічні науки. Мовознавство». Луцьк, 2013. № 17. С. 153–157.
11. Шепель Ю. Метафора та метафоричні конструкції як засіб художнього відображення картини світу (на матеріалі повісті М. М. Коцюбинського “Fata Morgana”). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.* Серія «Філологія». 2015. № 16. С. 60–62.
12. Heller E. Wie Farben auf Gefühl und Verstand wirken. München : Drömer Verlag, 2000. 311 S.
13. Hermann J. Sommerhaus, später. Frankfurt am Main : S. Fischer Verlag, 2018. 189 S.
14. Endt-Jones M. Die Zauberkunst der Koralle. URL: https://www.mare.de/die-zauberkunst-der-koralle-content-267-1 (дата звернення: 04.06.2020).
15. Kurz G. Metapher, Allegorie, Symbol. Göttingen : Kleine Reihe V & R, 2009. 112 S.
16. Weingärtner T. Judith Hermann – Sommerhaus, später. *Lettern.de.* 2001. URL: http://www.lettern.de/reherma.htm (дата звернення: 08.06.2020).

REFERENCES

1. Vyrhan I. O., Pylyns’ka M. M. Rosijs’ko-ukrains’kyj slovnyk frazeolohizmiv (stalykh vyraziv) onlajn [Russian-Ukrainian dictionary of phraseological units (set-phrases) online]. 2006–2010. http://stalivyrazy.org.ua/everyfile.php?transfer=folders/ve/von.html (Data zvernennia: 01.06.2020) [from Russian to Ukrainian].
2. Druzhbiak S., Chernysh L, Vynnychuk S. Osoblyvosti vidtvorennia stylistychnykh zasobiv u nimets’ko-ukrains’komu perekladi (na materiali opovidan’ Yudit Hermann) [Peculiarities of reproduction of stylistic means in the German-Ukrainian translation (based on Judith Hermann’s stories] // Foreign philology. 2018. Vyp. 131. S. 60–70 [in Ukrainian].
3. Litvinova M. Vidtvorennia avtors’koho idiolektu Yudit Hermann v ukrains’komu perekladi [Reproduction of Judith Hermann’s idiolect in Ukrainian translation] // Teoretychna i dydaktychna filolohiia. Seriia “Filolohiia”. 2017. Vyp. 25. S. 234–242 [in Ukrainian].
4. Liashenko T. S. Shliakhy dosiahnennia stylistychnoi adekvatnosti na leksychnomu rivni (na materiali perekladu opovidannia “Chervoni koraly” Yudit Hermann) [Ways to achieve stylistic adequacy on the lexical level (based on the translation of Judith Hermann’s story “Red Corals”)] // Foreign philology. 2013. Vyp. 125. S. 117–122 [in Ukrainian].
5. Mal’tseva D. H. Hermanyia: strana y iazyk. Landeskunde durch die Sprache. Lynhvostranovedcheskyj slovar’ [Germany: country and language. Country study through language. Linguistic cultural dictionary] M.: OOO Yzdatel’stvo “Russkye slovary”: OOO “Yzdatel’stvo Astrel’” : OOO “Yzdatel’stvo AST”, 2001. 416 s. [in Russian].
6. Mal’tseva Yu. V. Tvorchestvo Yudyt Khermann y fenomen “lyteraturnoho proekta” : dys. k. fylol. Nauk [Judith Hermann’s works and the phenomenon of “literary project”: dis. Philol. Science]: 10.01.03. Voronezh. 2016. URL: file:///Ts:/Users/user/Dotsuments/Stati/Statti_2020/%D0%AE.%20%D0%93%D0%B5%D1%80%D0%BTs%D0%B0%D0%BD%D0%BD/%D0%94%D0%B8%D1%81%D1%81%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F_%D0%9Ts%D0%B0%D0%BB%D1%8Ts%D1%86%D0%B5%D0%B2%D0%B0_%D0%AE.%D0%92..pdf (Data zvernennia: 04.06.2020) [in Russian].
7. Pymenova M. V. Yazykovaia kartyna myra [Linguistic worldview]. SPb: SpbHU. 2011. 106 s [in Russian].
8. Rozen E. V. Nemetskaia leksyka: ystoryia y sovremennost’ [German vocabulary: history and modernity]: Tutorial. M.: Vyssh. shk. 1991. 96 s [in Russian].
9. Sternyn Y. A. O poniatyy lynhvokul’turnoj spetsyfyky iazykovykh iavlenyj [On the concept of linguistic and cultural specifics of linguistic phenomena] // Language. Literature. Culture. M., “Analytyka Rodys”. 2011. № 1. S. 8–20 [in Russian].

10. Tkachivs'ka M. Transliatorna ekvivalentnist' frazeolohizmiv (na materiali perekladiv Yu. Prokhas'ka) [Translational equivalence of phraseological units (based Yu. Prokhask's translations] // Scientific bulletin of the Lesia Ukrainka East European National University. Series: Philological sciences. Linguistics. Luts'k, 2013. № 17. S. 153–157 [in Ukrainian].

11. Shepel' Yu. O. Metafora ta metaforychni konstruktsii iak zasib khudozhn'oho vidobrazhennia kartyny svitu (na materiali povisti M. M. Kotsiubyns'koho "Fata Morgana") [Metaphor and metaphorical constructions as a means of literary reflection of the worldview (on the material of M. M. Kotsyubynsky's novel "Fata Morgana")] // Scientific bulletin of the International Humanities University. Series: Philologi. 2015. № 16. S. 60–62 [in Ukrainian].

12. Heller E. Wie Farben auf Gefühl und Verstand wirken. München: Drömer Verlag, 2000. 311 S.

13. Hermann J. Sommerhaus, später. Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag, 2018.189 S.

14. Endt-Jones M. Die Zauberkunst der Koralle. URL: https://www.mare.de/die-zauberkunst-der-koralle-content-267-1 (Accessed on 04 June 2020).

15. Kurz G. Metapher, Allegorie, Symbol. Göttingen: Kleine Reihe V&R, 2009. 112 S.

16. Weingärtner T. Judith Hermann – Sommerhaus, später // Rezensionen von Lettern.de. 2001. URL: http://www.lettern.de/reherma.htm (Accessed on 08 June 2020).

УДК 811.133.1'25
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/30.212279

Леся БОНДАР,
orcid.org/0000-0002-0493-6856
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії, практики і перекладу французької мови
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
(Київ, Україна) lesiabond24@gmail.com

Лілія ШКОЛЯР,
orcid.org/0000-0001-8087-7125
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії, практики і перекладу французької мови
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
(Київ, Україна) zatdbk1@ukr.net

ЛІНГВІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФРАНКОМОВНОГО СОЦІОЛОГІЧНОГО ДИСКУРСУ

Статтю присвячено дослідженню мовних характеристик французького соціодискурсу шляхом аналізу його лексико-семантичних і граматичних особливостей морфологічного та синтаксичного рівнів.

Виявлено, що різновидом інституційного є науковий дискурс, до якого належить і дискурс галузі соціології, характерними особливостями якого є інформативність, логічна структурованість, точність, лінеарність, аргументативність, орієнтація на адресата, експлікація комунікативних інтенцій адресанта, імпліцитна персуазивність. Його ключовими концептами, які корелюють з усіма аспектами людської діяльності, є поняття «людина» та «суспільство», що впливає на розгалуженість цієї терміносистеми та визначає її міждисциплінарний характер. Виявлено, що термінологія досліджуваної галузі представлена лексичними одиницями трьох прошарків – загальнонауковими, міжгалузевими та вузькоспеціальними термінами.

Семантичний аналіз дозволив визначити лексико-тематичні групи термінів на позначення явищ та процесів, що відбуваються в суспільстві, їхніх результатів; соціальних організацій, рухів, течій, доктрин, теорій, громадянських інститутів тощо. Визначено, що значна частина термінології соціологічного дискурсу представлена сиглами й акронімами.

У результаті аналізу граматичних особливостей морфологічного рівня визначено частотність і особливості функціонування самостійних частин мови, зокрема груп іменників відповідно до лексико-граматичних розрядів, прикметників і займенників, часових форм дієслова, його категорій способу та стану. Результати аналізу синтаксичних особливостей дозволили дійти висновку, що соціологічний дискурс, як різновид інституційного, характеризується різноманітністю та складністю синтаксичних форм і конструкцій, зокрема спостерігається вживання простих, складних речень і речень із розширеною синтаксичною структурою.

Перспективу подальших досліджень убачаємо в аналізі засобів відтворення мовних особливостей франкомовного соціодискурсу в українському перекладі.

Ключові слова: *соціологічний дискурс, французька мова, термінологія, граматичні особливості.*

Lesia BONDAR,
orcid.org/0000-0002-0493-6856
Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of French Theory, Practice and Translation
National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"
(Kyiv, Ukraine) lesiabond24@gmail.com

Lilia SHKOLYAR,
Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of French Theory, Practice and Translation
National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"
(Kyiv, Ukraine) zatdbk1@ukr.net

LANGUAGE FEATURES OF FRENCH SOCIOLOGICAL DISCOURSE

The article is devoted to the study of linguistic characteristics of French sociological discourse by analyzing its lexical-semantic and grammatical features of morphological and syntactic levels.

It has been revealed that the variety of institutional discourse is scientific discourse, which includes the discourse of sociology, its characteristic features are informativeness, logical structure, accuracy, linearity, argumentation, addressee orientation, explication of communicative intentions of the speaker, implicit persuasiveness. Its key concepts, which correlate with all aspects of human activity, are the concepts of "human" and "society", which affects the ramifications of this terminology and determines its interdisciplinary nature. It has been determined that the terminology of this branch is represented by lexical units of three levels – general scientific, interdisciplinary and specialized terms.

Semantic analysis allowed to determine lexical-thematic groups of terms to denote phenomena and processes occurring in society, their results; social organizations, movements, currents, doctrines, theories, civic institutions, etc. It has been determined that a significant part of the terminology of sociological discourse is represented by sigles and acronyms.

As a result of grammatical features analysis of morphological level the frequency and peculiarities of functioning of independent parts of speech, in particular classes of nouns according to lexical and grammatical categories, adjectives and pronouns, temporal forms of verbs, their categories of mood and voice have been determined. The results of the analysis of syntactic features allowed to conclude that sociological discourse, as a kind of institutional, is characterized by diversity and complexity of syntactic forms and constructions, in particular the use of simple sentences, complex and sentences with extended syntactic structure.

We see the prospect of further research in the analysis of the means of reproducing the linguistic features of French sociological discourse in Ukrainian.

Key words: *sociological discourse, French, terminology, grammatical features.*

Постановка проблеми. Поглиблення міжнародних зв'язків України із франкомовними країнами в різних сферах суспільного життя визначає необхідність проведення наукових пошуків, присвячених питанню дослідження фахової міжкультурної комунікації, що забезпечує ефективність процесів інформаційного обміну в межах наукового співтовариства. Галузева комунікація є регламентованим за змістом і формою спілкуванням, що зумовлюється соціальними функціями комунікантів, поведінка яких визначається певними соціальними нормами і стандартами. Отже, визначення мовних особливостей франкомовного інституційного дискурсу, соціального зокрема, є передумовою успішної реалізації комунікативної мети представників наукових і професійних спільнот у процесі міжкультурної взаємодії.

Аналіз досліджень. Питання аналізу соціологічного дискурсу перебувало в центрі уваги таких науковців, як: Г. С. Батигін, Н. Г. Комих, P. Cabin, J.-F. Dortier; зокрема, Ю. В. Маркова вивчала питання соціальної реальності соціологічного дискурсу, В. І. Карасик досліджував мову соціального статусу, М. А. Батур'ян аналізувала лінгвокультурні та функціональні основи формування соціологічної термінології та проблеми перекладу термінів, Т. В. Ємельяненко присвятила свої наукові пошуки питанню перекладу соціологічних термінів; Л. В. Івіна, Л. В. Туровська, Л. А. Халіновська, A. Cadet, I. Desmet, F. Gaudin, G. Rondeau досліджували особливості функціонування фахової термінології.

Незважаючи на низку праць, присвячених висвітленню різних аспектів дослідження соціологічного дискурсу, залишається невирішеною проблема комплексного вивчення лінгвістичних характеристик франкомовного соціодискурсу, що і визначає актуальність наших наукових пошуків.

Мета статті полягає у визначенні мовних характеристик французького соціологічного дискурсу шляхом дослідження його лексико-семантичних і граматичних особливостей морфологічного та синтаксичного рівнів.

Виклад основного матеріалу. Інституційний дискурс є спеціалізованим різновидом спілкування між людьми, яке відбувається в заданих координатах соціально-рольових відносин. Різновидом інституційного дискурсу є науковий дискурс, до якого належить і дискурс галузі соціології (Селіванова, 2006: 180). Характерними особливостями наукового дискурсу є інформативність, логічна структурованість, точність, об'єктивність; головними стратегіями, на яких базується наукова комунікація, є повага, ввічливість щодо адресата та надання йому можливості реалізувати своє право на свободу думки (Ільченко, 2002). У межах наукового дискурсу реалізується принцип інтертекстуальності, який передбачає наявність мовних форм присутності тексту в тексті, реалізацію семантичних і текстотвірних функцій інтертексту, а також участь у процесі його кодування та декодування. Тобто інтертекстуальність є неодмінною реалією тексту, і сам текст існує лише завдяки міжтекстовим відношенням, інтертекстуальності (Барт, 1989: 428).

Інтертекстуальність демонструє, що автор не є єдиним джерелом смислу тексту, оскільки мова, якою користується адресант, виникає з безлічі кодів і моделей, породжених культурним простором, у якому існують і усвідомлюють себе мовець і реципієнт (Барт, 1989: 391).

Соціологічний дискурс відображає свою міждисциплінарність, поєднуючи дискурси різних суспільних наук: політології, психології, історії, релігії, філології тощо, оскільки соціологія є наукою

про суспільство, соціальні процеси та взаємозв'язки різних соціальних спільнот.

Франкомовний соціальний дискурс має власні національно-специфічні мовно-риторичні особливості. Його ключовими поняттями є «суспільство», «соціальні процеси», «соціальна дійсність» тощо, а характерні особливості відображаються в таких характеристиках, як логічна структурованість, лінеарність, толерантність, аргументативність, діалогізованість, орієнтація на адресата, експлікація комунікативних інтенцій адресанта, імпліцитна персуазивність. Важлива роль належить також метадискурсивним стратегіям, мовним засобам вираження прагматичного потенціалу, термінології, термінологізованій лексиці. Соціологічний дискурс є соціально-гуманітарним підвидом наукового дискурсу, а його ключовими поняттями є «людина» і «суспільство», які пов'язані з усіма сферами людської діяльності, така складна концептуальна структура впливає на розгалуженість терміносистеми соціології (Батур'ян, 2009: 11).

Соціологічні терміни відображають поняття соціологічної галузі та становлять важливу складову частину дискурсу (Gaudin, 2003). Термінологія складається із трьох прошарків – загальнонаукових термінів: *m développement, m corpus, m pl cycles, m procédé, m moyen*; міжгалузевих: *f validité, f pl monétaires, f victimologie*; власне вузькоспеціальних лексичних одиниць: *f domination masculine, f décarcération, m du khi-carré*.

Як зазначалося вище, частотне функціонування міждисциплінарних термінів пов'язане з розгалуженістю терміносистеми соціології. Отже, у межах досліджуваного дискурсу вживаються лексичні одиниці таких галузей, як: політика: *m bipartisme, m racisme, f révolution, m despotisme, f masse, медицина: f maladie sociale, f manie*; біологія: *f biocénose, f biosphère, f monogamie, f descendance;* психологія: *f réflexivité, f gynophobie*; право: *m pl droits des femmes*; математика: *f matrice;* філологія: *f communication, m barbarisme;* економіка: *m chiffre noir, m tandem, m marketing, m marché, f consommation;* релігія: *f pl béguines, f église, m dogme, m protestantisme, f pl croyances;* історія: *m matriarcat, f classe sociale, f anarchie*.

Ілюстрацією функціонування термінології трьох зазначених прошарків може слугувати приклад уривка наукової роботи, автором якої є відомий французький професор, який написав низку праць із медичної соціології, Франсуа Стедлер:

Le prix de la vie humaine. Les besoins de santé ne cessent de croître dans une société où les besoins élémentaires de conservation (nourriture, protection contre la nature <…>) sont satisfaits. Une nouvelle définition qualitative du besoin de santé apparaît, liée à une aspiration plus vaste à une existence plus saine libérée des contraintes d'une société orientée tout entière vers le rendement et la protection, au détriment de l'état de santé de ses membres (condition de travail, pollution, déchets radio-actifs, etc) (Steudler, 1972: 64).

Семантичний аналіз термінології дозволяє виділити окремі лексико-тематичні групи термінів на позначення: явищ та процесів, що відбуваються в суспільстві: *f pl conventions collectives, f contrainte sociale, m consensus*; результатів цих процесів: *f pl sanctions sociales, m ostracisme, f marginalisation;* соціальних служб і організацій, соціальних рухів, течій, доктрин, теорій, громадянських інститутів: *m PACS – Pacte civil de solidarité, m MLF Mouvement de Libération des Femmes, f UNEDIC Union Nationale interpofessionnelle pour Emploi Dans l'Industrie et le Commerce, m CEPREMAP Centre d'études prospectives d'économie mathématique appliquées à la planification;* методів аналізу, способів, прийомів, шкіл соціології: *f analyse transactionnelle, f école de Francfort;* характеристики актанта, його поведінки: *m SDF – sans domicile fixe, m APS – agent des programmes sociaux, m smiciste, m rmiste, m cégétiste.*

Значна частина термінології соціологічного дискурсу представлена сиглами й акронімами. Сиглами виступають складноскорочені слова, які складаються з алфавітних назв початкових літер слів: *m SGA syndrome général d'adaptation, m SMIC salaire minimum interprofessionnel de croissance.* Акроніми – складноскорочені слова, які утворюються шляхом поєднання початкових звуків слів: *f CAF Caisse des allocations familiales.*

Зазначені абревіатури в текстах досліджуваної галузі можуть уживатися як у скороченому вигляді, якщо це стосується сиглів і акронімів, які часто функціонують у соціологічному дискурсі, так і з розкриттям назви в дужках, коли поняття вводиться вперше або не є загальновідомим у межах певної професійної спільноти:

Depuis quelques années, des études visant à rationaliser les choix en matière de santé se développe: analyse coûts-avantages, recherche opérationnelle, R.C.B. (rationalisation des choix budgétaires). Selon le CREDOC, le taux d'accroissement annuel (à prix courants) <…> de la production et de la consommation de services médicaux est de 15% alors que celui du PNB, n'est que de 10,3% (Steudler, 1972: 59).

Іншим важливим аспектом, який відображає особливості соціологічного дискурсу, є його граматичні характеристики морфологічного та синтаксичного рівнів. Аналіз особливостей

морфологічного рівня дозволив констатувати високий рівень частотності вживання загальних іменників на позначення дії: іменників із суфіксом *-tion* (на позначення процесу): *f adduction, f abstraction, f corrélation, f frustration, f fréquentation,* із суфіксом *-ment* (на позначення результату): *m accomplissement, m effiminement,* за допомогою них у читача формується певна уява про процес без його асоціації з конкретним суб'єктом; на позначення суспільних явищ, характеристик чинників чи процесів, пов'язаних із певними феноменами, уживаються іменники із суфіксами *-isme* та *-té*: *m absolutisme, m alternativisme, m bonapartisme, m conservatisme, m fordisme, m fonctionnalisme*, *m libéralisme*; *f égalité, f objectivité, f nuptialité, f réflexivité*. Значну частку становлять також збірні іменники: *f cohorte, m groupe, f collectivité, f classe*. Для лаконічної передачі інформації використовуються віддієслівні іменники: *le devoir, le savoir.* На позначення ролі актанта чи функціонального значення суб'єкта вживаються іменники із суфіксом *-eur: le docteur, l'instituteur, le travailleur.*

Серед інших груп лексико-граматичних розрядів іменника вживаються власні іменники, які за денотатом зазвичай належать до класу особових імен, тобто антропонімів, а також до класу назв організацій, громадських об'єднань тощо – ергононімів: *Si Durkheim et les psychologues américains ont fait de la déviation et de l'écart la nature même de la maladie, c'est, sans doute, par une illusion culturelle qui leur est commune. La méthode d'évaluation de la vie humaine utilisée par Abraham et Thédié, et reprise dans d'autres études, consiste en fait à considérer que la valeur de la vie de l'individu est essentiellement fonction de la production qu'il représente* (Steudler, 1972: 67).

Аналізуючи особливості функціонування прикметників у межах соціологічного дискурсу, зазначимо, що велику частку становлять відносні прикметники, які вживаються після іменника, уточнюють його значення щодо іншого об'єкта: *f sociologie médicale, f loi sociale, m appareil bureaucratique, f adhésion culturelle, f recherche empirique, f pl relations humaines, f société industrielle, f sociologie militaire, f sociologie rurale, f sociologie clinique.* Серед детермінативних найчастіше вживаються вказівні прикметники для уточнення вказівки на об'єкт: *Cette extension ne relève pas les mesures stables*. *De ce fait, la sociologie, ainsi que d'autres sciences humaines, entre dans le champ médical* (Steudler, 1972: 14).

Особові займенники представлені здебільшого третьою особою однини та множини (*il* – переважно в безособових конструкціях, *elle, ils, elles*): обмежене використання займенників першої та другої особи в межах інституційного дискурсу пояснюється вилученням лексичних одиниць, які можуть бути носіями суб'єктивного викладу інформації.

На позначення узагальненого референту з метою уніфікації використовуються неозначено-особовий займенник *on* та неозначені займенники *tout, tous, chacun, tel, même* тощо: *Chacun de nous fait partie de la société. On revient au même. On pourrait montrer que le système hospitalier français est passé par trois phases. On y parque les chômeurs, les sans-travail, les vagabonds* (Steudler, 19972: 55).

Вказівні займенники (прості *celui, celle, ceux, celles*, складні із частками *ci, là,* займенник *cela*) виконують анафоричну функцію, посилаючись на попередньо вжиті лексичні одиниці, відтворюють їхнє значення, водночас запобігають повтору цих лексичних елементів: *Par exemple, la valeur de la vie de la population féminine se trouve être ainsi inférieure à celle de la population masculine dans la mesure où la valeur marchande du travail féminin est inférieure à celle de l'homme* (Steudler, 1972: 67). *Cela rend la moyenne typique tout à fait différente de la moyenne arithmétique* (Steudler, 1972: 107).

У підрядній частині означального складнопідрядного речення, уточнюючи значення антецедента, уживаються відносні прості та складні займенники (*que, qui, préposition + lequel, dont, préposition + qui ou quoi*): *Les comportements en matière de politique de sécurité qui reflètent en fait des facteurs culturels et des attitudes collectives* (Steudler, 1972: 69).

У результаті аналізу особливостей функціонування дієслова в межах досліджуваного дискурсу, зокрема його граматичних категорій, було визначено, що головним чином для відображення явищ дійсності, процесів, результатів здебільшого використовується дійсний спосіб дієслова (*Indicatif*). Для вираження умов виконання дії, гіпотези, ставлення адресата до інформації, що повідомляється, застосовуються умовний спосіб *Conditionnel* та сюбжонктив *Subjonctif*: *Il faut que les sommes dépensées dans les divers programmes aient des efficacités marginales égales en fonction de l'amélioration de l'indicateur unique de durée de vie et d'état de santé, si on arrive à le définir. On peut cependant objecter qu'il a existé une médecine sociale, mais, dans une large mesure, elle a été pragmatique..elle a utilisé les statistiques dont elle disposait et qui répondaient à ses intentions, sans que les méthodes aient impliqué l'analyse des structures sociales* (Steudler, 1972: 13).

У межах досліджуваного дискурсу використовується також наказовий спосіб *Impératif*,

покликаний сприяти реалізації ініціаційної функції, спонукаючи адресата до здійснення рефлексії; зазвичай уживається форма першої особи множини, що створює ефект безпосередньої участі реципієнта у процесі комунікації: *Imaginons cette situation tous ensemble <…> Laissons dans l'ombre les premières et caractérisons brièvement les secondes* (Steudler, 1972: 199).

У процесі аналізу засобів вираження категорії часу було виявлено, що в межах соціологічного дискурсу здебільшого використовується теперішній час, або *présent de l'indicatif*, оскільки він може замінювати інші часові форми, відтворюючи значення майбутнього і минулого. Теперішній час дійсного способу вважається більш простою за семантичним та морфологічним складом формою, він не має чітких часових обмежень і використовується для фасилітації сприйняття адресатом інформації: *Dans le calcul du prix de la vie humaine interviennent divers éléments* (Steudler, 1972: 67).

Минулий час позначає дію, яка пов'язана з теперішнім часом та впливає на його результат, переважно використовується в підрядній частині складного речення. Може виражатися за допомогою таких часів, як *passé composé, passé simple, imparfait* та *plus-que-parfait*: *Le champ de la sociologie médicale, relativement, neuf, où des théoriciens connus comme Merton ou Parson ont apporté leur contribution, voit le nombre des études et des chercheurs se multiplier* (Steudler, 1972: 7).

Майбутній час *Futur simple* вживається для відображення припущення: *La société pourra-t-elle ou voudra-t-elle accorder à chacun de ses membres le droit de bénéficier au maximum des découvertes médicales?* (Steudler, 1972: 64).

Аналіз категорії стану дієслів дозволив констатувати частотне використання пасивних конструкцій як з агентивним додатком, уведеним прийменниками *par, de*, так і без агентивного додатка, що може бути пов'язане з необхідністю адресанта презентувати певну інформацію узагальнено: *Un tel critère a été défini par tous les chercheurs. La conduite pathologique est considérée <…> comme une conséquence.d'une agression* (Steudler, 1972: 197). Також використовується пасив безособової форми (*il est interdit, il est défendu etc*), який дозволяє не називати суб'єкта дії, а також виразити позицію адресанта в імпліцитній формі.

Результати аналізу синтаксичних особливостей дозволили дійти висновку, що соціологічний дискурс, як різновид інстутиційного, також характеризується різноманітністю та складністю синтаксичних конструкцій. Уживаються прості речення (зазвичай поширені, двоскладні, повні й ускладнені однорідними членами речення та шляхом номіналізації) – їх використання є прагматично зумовленим через відносно просту структуру: *Les trois facteurs sont liés. L'hôpital est affligé de la même exclusion sociale que la léproserie* (Steudler, 1972: 107).

Синтаксична рівноправність усіх складових частин у складносурядному реченні реалізується через сполучники, що можуть використовуватись для зв'язку, роз'єднання, протиставлення двох частин речення. Система зв'язків, що формується за допомогою речень такого типу, здатна чітко відобразити взаємодію подій, фактів між двома частинами речення та викласти інформацію структуровано і чітко.

Зв'язки між двома частинами складнопідрядного речення реалізуються за допомогою різноманітних сполучників, які є мовними носіями низки смислових відношень. У межах соціологічного дискурсу найчастіше вживаються підрядні з'ясувальні речення та підрядні означальні, останні слугують засобом уточнення інформації, що стосується антецедента: *Il a été constaté que la perception de la maladie différait selon la classe sociale. La technologie qui donne les moyens d'atteindre des buts. Le processus de rationalisation des structures hospitalières se heurte à des obstacles fondamentaux qui tiennent à la nature du système sanitaire* (Steudler, 1972: 35). Для позначення причинно-наслідкових зв'язків, вираження припущень, гіпотез уживаються підрядні обставинні причини, поступки, умови: *Si l'on prend comme indicateur la mortalité, on constate une véritable inégalité sociale devant la mort* (Steudler, 1972: 24).

Серед речень з особливими формами предикативних відношень спостерігається функціонування речень з розширеною синтаксичною структурою, зокрема ускладнених однорідними членами для позначення сукупності явищ, ознак, процесів; абсолютних дієприкметникових речень, складних речень, що містять кілька підрядних зв'язків, підрядний та сурядний, підрядний та безсполучниковий, сурядний та безсполучниковий зв'язки: *En fait, en dépit des systèmes de prise en charge des maladies, il semble que les inégalités les plus profondes se situent au niveau des classes sociales, définies non pas seulement en termes de revenus ou de statut mais par rapport à une place dans la production, à une conscience collective d'appartenance, à des modèles de conduite, des valeurs, des attitudes et des aspirations communes* (Steudler, 1972: 24).

За метою висловлювання в межах соціодускурсу домінують розповідні речення, трапляються також окличні та питальні речення, зокрема риторичні питання, які виконують функцію привернення уваги адресата й активізації його мисленнєвої діяльності.

Висновки. Результати дослідження дозволили визначити, що соціодискурс є соціально-гуманітарним підвидом наукового дискурсу, який має свої лінгвістичні й екстралінгвістичні характеристики. Його ключовими концептами, які корелюють з усіма аспектами людської діяльності, є поняття «людина» та «суспільство», що впливає на розгалуженість цієї терміносистеми та визначає її міждисциплінарний характер. Термінологія представлена лексичними одиницями трьох прошарків – загальнонауковими, міждисциплінарними та вузькоспеціальними термінами. У результаті семантичного аналізу термінології було виявлено лексико-тематичні групи термінів на позначення: явищ та процесів, що відбуваються в суспільстві, їхніх результатів; соціальних служб і організацій, соціальних рухів, течій, доктрин, теорій, громадянських інститутів тощо. Визначено, що значна частина термінології соціологічного дискурсу представлена сиглами й акронімами.

Результати проведеного аналізу граматичних особливостей морфологічного рівня соціодискурсу дозволили констатувати високий рівень частотності вживання таких класів лексико-граматичних розрядів іменників, як загальні, збірні, власні назви, представлені антропонімами й ергононімами. Серед прикметників домінують відносні та детермінативні, а серед займенників – особові, неозначено-особовий *on*, неозначені, вказівні. Що стосується граматичних категорій способу та часу, то варто зазначити, що в межах досліджуваного дискурсу переважає вживання дієслів теперішнього часу дійсного способу. У результаті аналізу категорії стану дієслів виявлено частотне використання пасивних конструкцій з агентивним додатком та без нього.

Результати аналізу синтаксичних особливостей дозволили дійти висновку, що соціологічний дискурс характеризується різноманітністю синтаксичних форм, зокрема спостерігається вживання і простих речень, і складних (найбільшу частку становлять підрядні означальні), і речень із розширеною синтаксичною структурою.

Перспективу подальших досліджень убачаємо в аналізі засобів відтворення мовних особливостей франкомовного соціодискурсу в українському перекладі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Барт Р. Избранные работы: Семиотика. Поэтика. Москва : Прогресс, 1989. 616 с.
2. Батурьян М. А. Лингвокультурные и функциональные основы формирования терминологии социологии : автореф. дис. … канд. филол. наук: 10.02.19. Пятигорск, 2009. 22 с.
3. Ільченко О. М. Етикет англомовного наукового дискурсу. Київ : Політехніка, 2002. 288 с.
4. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2006. 716 с.
5. Gaudin F. Socioterminologie : une approche sociolinguistique de la terminologie. Bruxelles : De Boeck Duculot, 2003. 286 p.
6. Steudler F. Sociologie médicale. Paris : Librairie Armand Colin, 1972. 388 p.

REFERENCES

1. Bart R. Izbrannye raboty: Semiotika. Poetika [Selected works: Semiotics. Poetics]. M.: Progress, 1989. 616 p. [in Russian].
2. Baturyan M. A. Lingvokul'turnye i funkcional'nye osnovy formirovaniya terminologi sociologii [Linguo-cultural and functional bases of formation of terminology of sociology]: avtoref. na soiskanie nauch. stepeni kand. filol. nauk: 10.02.19 "Teoriya yazyka". Vestnik PGLU: Pyatigorsk, 2009. 22 p. [in Russian].
3. Il'chenko O. M. Etiket anglomovnogo naukovogo diskursu [Etiquette of English scientific discourse]. K.: Politekhnika, 2002. 288 p. [in Ukrainian].
4. Selivanova O. O. Suchasna lingvistika: terminologichna enciklopediya [Modern linguistics: terminological encyclopedia]. Poltava: Dovkillya. K, 2006. 716 p. [in Ukrainian].
5. Gaudin F. Socioterminologie : une approche sociolinguistique de la terminologie. [Socioterminology: a sociolinguistic approach to terminology]. Bruxelles : De Boeck Duculot, 2003. 286 p. [in French].
6. Steudler F. Sociologie médicale [Medical sociology]. Paris: Librairie Armand Colin, 1972. 388 p. [in French].

UDC 81'255.4
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/30.212280

Mariia BONDARENKO,
orcid.org/0000-0001-5617-864X
Graduate Student at Hryhoriy Kochur
Department of Translation Studies and Contrastive Linguistics
Ivan Franko National University of Lviv
(Lviv, Ukraine) mariya.bondarenko@lnu.edu.ua

TRANSLINGUALISM TRANSLATED: APPROACHES TO RENDERING JAMES JOYCE'S LINGUAL EXPERIMENTS (AS BASED ON THE UKRAINIAN EDITION OF THE NOVEL *ULYSSES* TRANSLATED BY O. TEREKH AND O. MOKROVOSLKYI)

This article seeks to discover approaches to translating literary translingualism, which constitutes an essential component of James Joyce's artistic method. The study is based on the latest Ukrainian edition of the novel Ulysses translated by Oleksandr Terekh and Oleksandr Mokrovolskyi (2018). Relying on the definition of translingualism as "phenomenon of authors who write in more than one language or at least in a language other than their primary one" (Kellmann, 2000: ix), I suggest that unlike bi- and multilingualism, i.e. co-existence of two and more languages within a literary text, translingualism involves code-mixing rather than code-switching. Following Maria Tymoczko's basic characteristics of postcolonial writing, I argue that translingualism also manifests itself in the works of the authors with bi- or multilingual background in the form of perturbations in lexis (imported lexical items, unusual collocations, non-standard frequency distributions, variant semantic fields and occasionalisms), unusual syntax and defamiliarized language. The analysis of 125 instances of translingualism demonstrates that homogenization of the translingual narrative is applied in the majority of cases (42%). However, total elimination of the foreign component is considered least desirable for rendering translingual elements. The neutralization tendency is often observed in instances of grammatical interference. The substitution of the ST translingual element with vernacularism or dialectal word is observed in 24% of the analyzed examples. Such strategy is effective for rendering Hiberno-English expressions as the latter function as vernacular in ST. Though the translingual element is also eliminated, the text preserves its stylistic and pragmatic function. Zero translation with a footnote, found in 19% of cases, is successfully used as means of compensation in case of multi- and translingual clusters. Finally, transliteration and loan translation is the least frequent strategy used by the Ukrainian translators of Ulysses (15%). It is particularly effective for rendering Joyce's occasionalisms.

Key words: *Joyce, multilingualism, translingualism, translation, Ulysses.*

Марія БОНДАРЕНКО,
orcid.org/0000-0001-5617-864X
аспірантка кафедри перекладознавства і контрастивної лінгвістики
імені Григорія Кочура
Львівського національного університету імені Івана Франка
(Львів, Україна) mariya.bondarenko@lnu.edu.ua

ТРАНСМОВНІСТЬ У ПЕРЕКЛАДІ: ПІДХОДИ ДО ВІДТВОРЕННЯ МОВНИХ ЕКСПЕРИМЕНТІВ ДЖЕЙМСА ЖОЙСА (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОГО ВИДАННЯ РОМАНУ «УЛІСС» У ПЕРЕКЛАДІ ОЛЕКСАНДРА ТЕРЕХА І ОЛЕКСАНДРА МОКРОВОЛЬСЬКОГО)

У статті сформульовано можливі різновиди відтворення трансмовності як художнього прийому, який є невід'ємною складовою частиною ідіостилю ірландського письменника Джеймса Джойса. Дослідження ґрунтується на матеріалі роману «Улісс» Джеймса Джойса в українському перекладі Олександра Тереха й Олександра Мокровольського (2018 рік). Виходячи з визначення трансмовності як «явища, характерного для творів, написаних нерідною мовою та/або двома й більше мовами» (Kellmann, 2000: ix), авторка припускає, що, на відміну від багатомовності (співіснування двох і більше мов у тексті, та вільне перемикання мовних кодів), трансмовність передбачає змішування кодів двох і більше мов. У статті окреслено такі характеристики явища трансмовності: (1) одивнена мова (запозичення, оказіоналізми, нестандартна лексика); (2) незвичний синтаксис; (3) лексична і граматична інтерференція; (4) гра слів на основі двох і більше мов. Аналіз 125 прикладів трансмовності в романі «Улісс» продемонстрував, що здебільшого (42%) перекладачі вдаються до нейтралізації трансмовного елементу, що призводить до прагматичних втрат. Тенденція до нейтралізації простежується в разі відтворення граматичної інтерференції. Уживання діалектної та/або розмовної лексики спостерігається

у 24% проаналізованих випадків. Цей прийом ефективно застосовується для відтворення гіберно-англійських виразів, які використано як маркер розмовної мови у вихідному тексті. Незважаючи на вилучення трансмовного компоненту, стилістична і прагматична функції тексту зберігаються. Переклад у примітці та перекладацький коментар знайдено в 19% проаналізованих випадків. Цей прийом застосовується передусім в уривках, насичених іншомовними вставками. Транслітерація і калькування вихідної мовної одиниці є найменш уживаним прийомом (15%), який, однак, успішно застосовується для відтворення Джойсових оказіоналізмів.

Ключові слова: *Джойс, багатомовність, трансмовність, переклад, Улісс.*

Problem statement. Globalization and migration have been deemed effective agents of the evolution of the world culture field. Extension of language and cultural contacts inevitably influences the development of a language, which, in turn, stands as a mirror of its speaker's personality. An individual, whose identity has been shaped under the impact of several languages, consciously or subconsciously refers to them in their everyday speech and creative writing. The linguistic canvas of the literary works written by the author with a bi- or multilingual background is laced not only with explicit foreign language borrowings but also with implicit ones – incorporated into the grammatical and lexical structure of a text in the form of calques, syntactic and lexical interference and, significantly, translation (*translated* metaphors, idioms, puns etc.). Steven G. Kellman relates such texts to the category of *translingual literature*. Thus, the task of translating translingual literature calls for the research of the appropriate translation methods.

Research analysis. In his seminal paper *Translingual Imagination*, Kellman defines literary translingualism as a "phenomenon of authors who write in more than one language or at least in a language other than their primary one" (Kellman, 2000: ix). The scholar considers instances of code-switching as the phenomenon of translingualism. Such an approach, however, does not allow one to draw the line between translingualism, bi- and multilingualism. Unlike bilingualism and multilingualism, i.e. the equal command of two or more languages and the ability *to switch* between them, translingualism is suggested to involve code-mixing rather than code-switching. Though seemingly monolingual, a translingual piece of literature is not written in a "standardized" language but, in Viktor Shklovskyi's terms, its defamiliarized variety – the language with a double code and, consequently, twofold meaning. Multilingualism presupposes co-existence of languages within the text; in turn, translingualism is seen as their intermingling. The boundaries between languages are blurred in the translingual literary writing, so that literature gets the chance to escape from the linguistic restrictions.

Drawing the parallel between translation procedure and postcolonial writing, Maria Tymoczko points to the certain commonalities between them. The following characteristics may be also related to the phenomena of translingualism: *"perturbations in lexis* (including imported lexical items, unusual collocations, non-standard frequency distributions, variant semantic fields and occasionalisms), *unusual syntax* and *defamiliarized language*, including unexpected metaphors and unusual turns of speech" (Tymoczko, 2000: 148). The scholar uses the term conventional translation equivalents (CTEs) to designate lexical items acting as "vehicles of polyvalent writing" (Tymoczko, 2000: 148) or, in other words, those translingual elements that participate in the creation of the multilayered nature of the translational literature. Therefore, it would be considered productive to admit the translingual nature of the lexical items attributed by Tymoczko to CTEs.

Although the issue of translating the so-called "linguistically pluralized" texts is not new (Suchet, 2009; Cincotta, 1996; Konvička, 2014), it still provides a fruitful ground for discussion in the field of Translation Studies research. Rendering elements of the translingual writing, which are considered as less explicit and obvious for reader's understanding, is studied in much less detail. *Weltanschauung* of the translingual writer represented in the text is assumed to be the main factor that shapes the complex linguistic structure of the text. Therefore, the knowledge and empathetic understanding of the author's *Weltanschauung* is viewed as the key challenge facing a literary translator. The task of the latter is twofold: (1) to recognize the translingual elements, which are often represented through calques and code-mixing; (2) to re-create the translingual situation found in the source text (ST) by means of the target language (TL).

In his essay *Translation and the Trails of the Foreign*, Antoine Berman states that the process of text translation endures two basic difficulties: being uprooted from its native «soil», i.e. culture and language, the text is replanted to the new ground and should retain its «foreignness» in the new environment. The case of translating the translingual text turns out to be even more complicated, as there are several languages to be replanted. In particular, Berman argues that the text under translation with the language being the core of its literariness – "the

language-based cosmos" – always suffers from "a manipulation of signifiers, where two languages enter into various forms of collision and somehow *couple*" (Berman, 2004: 285). The scholar claims that the translated text is bound to the 12 basic tendencies or forces "that cause translation to deviate from its essential aim" (Berman, 2004: 285). In other words, translation/-tor tends towards naturalization and resistance against foreign to a greater or lesser extent. According to Berman, the formal looseness, heterogeneous, and unstable nature of the prose work makes it extremely vulnerable to deforming forces while translation. Being aware of the latter helps a translator to avoid possible inconsistencies. On the other hand, certain changes are considered to be unavoidable and even necessary for the adequate perception of the target text. It may be suggested that the following of Berman's deforming forces are often revealed in the translingual texts:

– Clarification – the movement from indefinite to definite, i.e. opening up something that was intentionally concealed in the ST;

– Quantitative impoverishment – the lexical loss while text transfer;

– Destruction of vernacular networks or their exoticization – neutralization of the language varieties involved in the narrative;

– Effacement of the superimposition of languages – homogenization of the heterogeneous linguistic pattern of the text (Berman, 2004: 289–296).

Therefore, it is reasonable to elucidate an issue of the so-called translatability potential of the translingual texts. Firstly, I would admit that it is not productive to describe such texts as untranslatable in spite of the obvious difference in *Weltanschauung* embodied in the text and one of the target reader. In turn, it is suggested to view such texts rather as "difficult to translate" – the umbrella term proposed by Martin Konvička (Konvička, 2014: 17). However, I argue that possible "untranslatability" could be compensated and pragmatic equivalence – the supposed effect of the TT onto the target reader – could be reached. The use of footnotes and commentaries is suggested to be one of the possible strategies of compensation.

Purpose of the article. Drawing on the corpus of the existing research and hypotheses formulated above, this article particularly **aims** at (1) analyzing multi- and translingual nature of James Joyce's literary works and (1) finding out possible approaches to rendering literary translingualism by means of the Ukrainian language. The study is based on the novel *Ulysses* written by the Irish novelist James Joyce (namely Episodes 1, 3, 9, 15, 18) and its latest Ukrainian translation by Oleksandr Terekh and Oleksandr Mokrovolskyi (2018). In the course of the research, 125 instances of translingualism were analyzed. The commentaries and Irish-English dictionaries were used for the sake of a comprehensive analysis.

Discussion. The professional and personal habitus of James Joyce was obviously shaped in the complex multilingual environment. What is more, Joyce can be characterized as a very linguistically sensitive personality, as mastering various languages and incorporating them into his artistic texts became Joyce's lifetime experiment. Though having been born and grown up in Ireland during the turbulent times of national revival, the young novelist had never learned Irish as the first language. Furthermore, he did not even appropriately studied it either at schools or at the University College Dublin: the one and only attempt was the Irish language course quickly quitted by Joyce due to the irreconcilable differences between him and the teacher Patrick Pearce (Ellmann, 1982: 61).

However, one cannot say that Joyce had never been exposed to Irish – albeit not Irish (Gaelige) but Irish English variety. Firstly, Joyce's father John Stanislaus Joyce, who influenced the writer a lot and was embodied in the characters of Joyce's small prose and novels – had a strong Cork accent and struggled to hide it. Secondly, his wife and muse Nora Barnacle came from Galway and possibly spoke Irish English. According to Raymond Hickey – the linguist and the author of the work *Irish English: History and Present-Day Forms* – "Galway and Kerry [counties of Ireland] <…> still contain relatively vibrant Irish speaking areas" (Hickey, 2007: 165). Additionally, Joyce's biographer Richard Ellmann mentions Nora's strong Galway accent (Ellmann, 1982: 440). Thirdly, Joyce was surrounded by the Dublin accent a great part of his life. Therefore, the language spoken in Dublin – as well as the ones of Cork and Galway – became features of Joyce's literary texts.

Joyce's mother tongue, the language studied and used for literary writing was English – at least, it seemingly looked like that. English was considered the language of the educated in Ireland, while Irish was believed to be the vernacular variety largely spoken by peasants. Although the knowledge of the Irish language was a "must have" for the Irish nationalists, it was still heavily suppressed by the long-time dominance of English (thriving in the Irish lands since the Middle Ages) – in press, literature, and everyday life. However, a lot of Irishmen had been speaking Hiberno-English or Irish-English – the first used as «a collective term for all varieties of English in Ireland»

and the second as "the language of those for whom Irish is their first language" (Hickey, 2007: 5).

Joyce's lifetime interest to the languages influenced and was influenced by the cultural and social environment he lived in. Having been learning English as a first language, constantly being exposed to Irish and its varieties, Joyce grew up to be a polyglot and, in fact, philologist. The writer learned French and Italian in the University College Dublin with the teachers who were native speakers; as a result, he received a degree of Bachelor of Arts focusing on the mentioned languages (Ellmann, 1982: 59). He also studied Greek, Latin, and German; was interested in Hebrew and Polish; being excited by the Dano-Norwegian playwright Henrik Ibsen, Joyce made attempts to learn Norwegian (Ellmann, 1982: 76). Interestingly, Joyce was an aspiring translator known for trying to translate poetry by Verlaine and two plays written by German playwright Gerhard Hauptmann. However, the quality of the latter was claimed to be poor due to Joyce's lack of proficiency in German dialects.

Joyce's emigration experience was perhaps one of the most important factors of his multilingualism. Living in a self-initiated exile in France, Italy, Austria-Hungary, and Switzerland, Joyce once and again dived into the new language environment. In turn, his writings, particularly the novel *Ulysses*, are all about longing for home while living abroad. Written in the period of "exile", *Ulysses* became a reflection of Joyce's personality: impeccably polyglot and irrevocably Irish.

In one of his letters, Joyce outlined the aim he supposedly wanted to achieve in his writings: "I'd like a language, which is above all languages, a language to which all will do service. I cannot express myself in English without enclosing myself in a tradition" (Ellmann, 1982: 397). The language of Joyce's writings – particularly the novel *Ulysses* – goes far beyond the borders of any of the existing languages. That is why *Ulysses* remains strange and obscure for both the Irish and Anglophone reader. The text incorporates various languages and language varieties extravagantly interconnected, mimed and parodied. Particularly, it includes numerous citations and expressions translated from multiple foreign languages.

Given all of the above-mentioned facts, one can assume the translingual nature of Joyce's literary style particularly revealed in his novel *Ulysses*. The English language of the novel is considered as an act of resistance: the language of the long-time suppressor (i.e. British Empire) is literally taken away from and used against its speakers through multi- and translingualism. So, the reproduction of the feature is considered to be essential both for stylistic and conceptual comprehensiveness of the TT.

The analysis of the 125 instances of translingualism allowed one to single out the basic strategies pursued by the translators of the Ukrainian *Ulysses*, which are as follows:

1) Transliteration and loan translation;
2) Zero translation with a footnote;
3) Substitution of the ST translingual element with vernacularism or dialectal word;
4) Homogenization of the translingual narrative.

The attempt to reproduce the translingual situation by interweaving the TL unit with the elements of the foreign language is represented in 19 examples. **Transliteration and loan translation** are found to be the most productive methods of rendering translingualism in this case. The following lines found in the Episode 3 illustrate the everyday reflections of the polyglot – the main character of the novel Stephen Dedalus, who is watching two ladies strolling down the beach:

ST: *Number one swung* ***lourdily*** *her midwife's bag, the other's gamp poked in the beach* (66).

TT: *Та, що під номером один, помахувала* ***лурдно*** *акушерською сумкою, друга тикала в пісок великим парасолем* (79).

In the course of the Episode, Stephen occasionally switches from English to other languages he speaks; what is more, the code mixing frequently takes place. To that end, the adverb ***lourdily*** is not typically found neither in the Standard English nor in any of its varieties and dialects. It appears to be an Anglicized version of the French adjective ***lourd*** meaning ***heavy*** (Online Collins French-English Dictionary). Thus, the introduction of the French lexeme disguised as the English one apparently makes the excerpt difficult for the monolingual reader's understanding; its meaning opens up to the one knowing both French and English. The French lingual substratum makes the text defamiliarized, so that the translingual nature of the excerpt appears to be obvious.

The Ukrainian translators took on the same pragmatic strategy. By transliterating the ST lexeme the translators keep the TT obscure for the monolingual reader while possibly revealing its complete meaning to the speakers of Ukrainian and French only. The ST defamiliarized excerpt remains defamiliarized in the TT; the SL translingualism is replanted to the TT, so that the pragmatic and stylistic aim is fulfilled.

Literal translation is another translingual technique used by Joyce. The following scene from The Episode 15 features the phantasmagoric nightmare featuring most of *Ulysses* characters, particularly a ghost of Leopold Bloom's Hungarian grandfather

Lipoti Virag. The Episode is organized in the form of the play with multilingual dialogues:

ST: He had a father, forty fathers. He never existed. ***Pig God****!* (Joyce, 2012: 894).

TT: Батька він мав? Чи сорок батьків! Та й самого його ніколи не було. ***Бог свиней****!* (Джойс, 2018: 519).

The exclamation ***Pig God*** is a literal translation of the Italian curse ***Porco dio*** used in the expressions of surprise or annoyance. The exclamation is considered to be very offensive for Christians (Urban Dictionary). The closest English synonym would be the exclamation ***God damn!*** which is still milder. The curse is hidden in the text: only the reader, who understands both English and Italian, may grasp the double meaning of the line and its stylistic colouring. The Ukrainian translators take on the same strategy: the English calque was literally translated into Ukrainian, but the word order was changed. However, I would offer a slightly different wording, such as ***свинячий бог*** in order to preserve the word order that may visually prompt the reader to the Italian substratum of the character's speech.

However "perfect" may such a strategy seem, a translator risks to make the TT completely "unreadable" if exclusively keeping the foreign element incomprehensible for the monolingual target reader. On the other hand, by keeping the TT foreignized the translators do not intervene in the reading process. Nevertheless, the analyzed strategy is rarely found in the Ukrainian translation, i.e. in 13% of cases under analysis.

Zero translation with a footnote may be used as compensation for the possible information and pragmatic loss while rendering translingual episodes in *Ulysses*. The following multi- and translingual scene is taken from Episode 15 and belongs to the cosmopolitan exile with a speaking multilingual name Don Emile Patrizio Franz Rupert Pope Hennessy:

ST: ***Werf*** *those eykes to* ***footboden****, big grand* ***porcos*** *of* ***johnyyellows todos*** *covered of gravy!* (Joyce, 2012: 971).

TT: ***Werf*** *цих нікчем* ***footboden****, цих гладких* ***porcos****,* ***джоніжоні todos****, викачаних у підливі!** (Джойс, 2018: 562).

Apparently, the first part of the sentence contains reference to the German language with the lexeme *werf* being an imperative form of the verb *werfen* meaning *to throw* and the lexeme *footboden* being an Anglicized German noun *Fußboden* designating *floor* (Online Collins German-English Dictionary). The translation of German references as well as translators' commentary on the translingual nature of the lexeme *footboden* is provided in the footnote. This enables the fulfillment of two aims: (1) to preserve the translingual nature of the excerpt and (2) to avoid the information and pragmatic loss for the monolingual reader. The subsequent Spanish references, i.e. *porcos* meaning *pigs* and *todos* meaning *all*, are rendered in a similar way with a footnote provided. However, the Ukrainian translators might have mistranslated the expression *porcos of johnyyellows todos*. There are no commas in the ST expression, so that it can be interpreted as *all big grand pigs of johnyyellows*, i.e. *усі ці* ***гладкі кляті*** *джоніжоні* or more literally ***гладкі свині*** *джоніжоні*. The wrong use of commas certainly distorts the correct interpretation of the excerpt. Joyce's occasionalism *johnyyellows* deserve a special attention as far as it also based on the foreign lingual cultural substratum, namely reference to *John Bull* – a character who represents a typical Englishman or the English people; traditionally depicted as a fat man wearing a waistcoat with the British flag on it (Online Oxford English Dictionary). In Ireland, the character was traditionally named *Seán Buidhe* that can be literally translated from Irish as *John the Yellow* or *Yellow John* (*Seán* – Irish equivalent to the Biblical name John, *buidhe* is Irish for *yellow*). Rendering the occasionalism with the Ukrainian portmanteau *джоніжоні* the translators put an emphasis on both the foreign component as well as phonetic form of the word.

The combination of annotated translation with transliteration also proves to be fruitful in case of Ukrainian *Ulysses*, particularly Joycean translingual occasionalisms. The following lines are found in the Episode 15 and said by yawning Father Coffey in the context of Paddy Dignem's death:

ST*: (Yawns, then chants with a hoarse croak)* ***Namine****.* ***Jacobs****.* ***Vobiscuits****. Amen* (Joyce, 2012: 838).

TT*: (спочатку позіхає, а тоді починає хрипко наче квакати)* ***Наміне****.* ***Джекобс****.* ***Вобісквіт**** (Джойс, 2018: 487).

Joyce's translingual wordplay is obviously ironic: the chaplain initially characterized as "toadbellied, wrynecked" shows his indifference and ignorance to what is happening and confuses the traditional Roman Catholic salutation *Domine Vobiscum* (i.e. the Lord be with you) with the title of the Dublin biscuit manufacturer *Jacobs & Co*. (Gifford, 1988: 469). The Ukrainian translators preserve the foreign element within the text by means of the transliteration on the one hand, and provide the translation along with the commentary about the corrupted Latin in the footnote on the other hand. Though the allusion to the Dublin locality might have been lost – at least unless the reader has a profound knowledge

of the Dublin cultural life of that time – such strategy helps involve the target reader in Joyce's linguistic game and keep him/her informed about the source of translingualism in the TT.

The literal translation followed by a footnote is found in several instances. For example, the utterance *this is the appearance is on me* found in the Episode 14 is the calque of the Irish expression *Seo é an chuma atá orm* meaning *this is the condition I am in* (Gifford, 1988: 431). The Ukrainian translators recognize the unusual construction and provide the literal translation with the explanatory commentary in the footnote (*ось зовнішність, що на мені* (Джойс, 2018: 441)). Thus, the possible loss is compensated and the intended effect is reproduced.

The issue of the appropriateness of using the so-called "thick translation" strategy, i.e. introduction of the translator's commentary, is still a debatable question, especially concerning *Ulysses* – both in translation and as an original text. The English *Ulysses* is traditionally published without any commentaries, except of special students' editions. Instead, books of commentaries and annotated glossaries are published separately to assist the reading process if necessary. Nevertheless, the discussed approached can be found in 24 examples, which constitutes 19% of the corpus. It is observed that such strategy works well in case of multi- and translingual clusters, i.e. the sequence of several foreign language units.

Homogenization of the heterogeneous linguistic pattern of the text is a common shift occurring during translation of the translingual episodes. To a certain degree, it is natural and unavoidable. In case of Ukrainian *Ulysses*, the translingual nature of the ST is **frequently rendered by introducing dialectal and vernacular words and expressions**. The following lines expose Stephen Dedalus' watching a gypsy woman walking along the sea shore and carrying a heavy load. The picture invokes translingual reverberations in his mind:

***ST**: She **trudges, schlepps, trains, drags, trascines** her load* (Joyce, 2012: 163).

***TT**: Вона **волочиться, плентається, плуганиться, тарабаниться, тарганить** свою ношу* (Джойс, 2018: 89).

Practically, five verbs used in the first sentence have the similar meaning – to pull (someone or something) along forcefully, roughly, or with difficulty (Online Oxford Dictionary) – but they belong to different languages, namely English, German, French and Italian. All the verbs are anglicized, i.e. agreed with the subject in person and number according to the English grammar rules. As one can see, the Ukrainian translators did not preserve ST translingual episode by reducing it to the single language – Ukrainian. The interlingual synonyms of the ST are replaced by intralingual Ukrainian synonyms.

trudges – English	*волочитися* – to putter along (СУМ)
drags – English	*плентатися* – to move slowly (marked as vernacular) (СУМ)
schlepps – from German *schleppen*	*плуганитися* – to slug (marked as dialectal) (СУМ); from Czech *plouhati se.*
trains – from French traîner	*тарабанити* – to carry something heavy and big (marked as vernacular and figurative) (СУМ)
trascines – from Italian *trascinare*	*тарганити* – to drag, to pull (marked as dialectal); from Polish *targać* – to tweak, to drag, to tear.

Thus, Terekh and Mokrovolskyi replaced the interlingual translation by the intralinagual one, using lexemes of different language layers, i. e. conventional, dialectal, vernacular. Thus, the ST discourse is made defamiliarized and linguistically heterogeneous by the resources of the SL.

The following example illustrates the substitution of the translingual unit with the substandard rarely used verb:

***ST**: What is he **foostering** over that change for?* (Joyce, 2012: 127).

***TT**: Чого він **дляється**, шукаючи той гріш?* (Джойс, 2018: 112).

The lexeme *foostering* derives from Irish word *fústar*, i. e. bustle, fussy behaviour (Online Oxford Dictionary). The verb means *to busy oneself in a restless or agitated way* (Online Oxford Dictionary). Terekh and Mokrovolskyi recognize the Anglicized Irish lexeme and refer to the compensation strategy: the dialectal ST item is replaced by the Ukrainian nonstandard lexeme *длятися* meaning *to be slow, to muddle about* (СУМ). The Explanatory Dictionary of the Ukrainian Language marks the lexeme as colloquial and rarely used. By replacing nonstandard by nonstandard, the Ukrainian translators managed to reproduce the suggested pragmatic effect of the ST, i.e. to demonstrate the bilingual background of Leopold Bloom as the typical Dubliner.

The translators frequently referred to vernacular Ukrainian for the sake of compensation for the ST pragmatics: e.g. the Anglicized Irish noun *shanderadan* meaning old rackety rattle trap of car

as *старезна чортопхайка* (marked as vernacular and ironic); the noun *bockedy* (from Irish *bacach*) meaning *lame, defective* is rendered as *горопаха* (marked as vernacular). The expression *woman of the house* (Joyce, 2012: 868), which is believed to be a literal translation from the Irish *bean [an] tighe* meaning *housewife*, *mistress* (Wall, 1987: 52), is translated as *хазяєчко* (Джойс, 2018: 504) – the use of the diminutive suffix gives the utterance the vernacular colouring.

The strategy is used in 30 cases (24%). It is generally observed that the analyzed strategy is effective for rendering Hiberno-English and Anglicized Irish expressions as the latter function as vernacular in ST. Though the translingual play is absent, the text preserves its emphatic function.

The complete effacement of the foreign lingual cultural substratum is considered to be least desirable for rendering translingual inclusions. In this case, the target reader is deprived of the opportunity to find out the double meaning of the writer's work, which, in turn, obviously affects the artistic value of the latter. The following example illustrates the **neutralization** of the Irish-English code-mixing in the speech of the peasant milkwoman:

ST: *– **Is it French you are talking, sir**? – the old woman said to Haines.*

*– Irish, Buck Mulligan said. **Is there Gaelic on you**? <…>*

*– I'm ashamed I don't speak the language myself. I'm told it's a grand language **by them that knows*** (Joyce, 2012: 24).

TT: *– **Це ви французькою**, сер?*

*– Ірландською, – пояснив Красень Муллігaн. – **А ви гельську розумієте**? <…>*

*– Мені самій соромно, що я не вмію по-нашому. **Знаючі люди кажуть**, що мова велика* (Джойс, 2018: 56).

The phrase *is it French you are talking* is the calque from Irish *an i an Fhraincis atá tú ag labhairt*? Buck Mulligan – the second participant of the conversation – also uses Hiberno-English in his reply to the woman: the expression *is there Gaelic on you?* is a literal translation from Irish *an bhfuil Gaeilge ag? – Do you speak Irish?*. The woman recognizes the importance of the Irish language referring to "those that knows" – another Hiberno-English colloquial construction. The translators use conventional Ukrainian language so that the foreign lingual substratum gets lost in the TT. Such a homogenizing strategy eliminates the multilingual nature of the ST discourse created by Irish and English. The function of the ST is not reproduced in the translation.

Thus, the strategy of homogenization, i.e. substitution of the translingual ST unit by the monolingual one, manifests itself in the majority of cases (52 instances, or 42%). It is mostly observed when ST translingual element is represented in the form of grammatical interference and multilingual wordplay.

Conclusions. Literary translingualism proves to be a creative experiment both for writer and translator. The results of the study show that rendering translingual elements calls for a thorough study of the ST, as they can be hidden in the text in the forms of calques, code-mixing manifested as both lexical and grammatical interference. In the course of this research, four approaches to rendering translingualism were singled out: 1) homogenization of the translingual narrative; 2) substitution of the ST translingual element with vernacularism or dialectal word; 3) zero translation with a footnote; 4) transliteration and loan translation. The conducted analysis of 125 instances of translingualism found in Terekh and Mokrovolskyi's translation of *Ulysses* demonstrated a tendency towards neutralization, i.e. substitution of the translingual element(s) with monolingual unit(s). The homogenizing strategy was found in 42% of the analyzed cases, though total elimination of the foreign component obviously leads to the pragmatic and stylistic losses in the TT.

The substitution of the ST translingual element with vernacularism or dialectal word manifests itself in 24% of instances under analysis. In particular, it proves to be effective for rendering Hiberno-English expressions as the latter function as vernacular in ST. Though the translingual element is also eliminated, the text preserves its stylistic and pragmatic function.

Zero translation with a footnote proves to be an effective way of compensation for the possible information and pragmatic loss occurred while rendering translingualism in *Ulysses*. Found in 19% of the analyzed cases, it often manifests itself in the multi- and translingual clusters. However, there is still a fine line between the sufficient amount of commentaries and their excess that impedes the reading process.

Rendering translingualism with the use of transliteration or loan translation is the least frequent strategy used by Terekh and Mokrovolskyi (15%). It is particularly effective for rendering Joyce's occasionalisms: e.g. ST *lourdily* (from French *lourd – heavy* [5]) – TT *лурдно*. At the same time, the translator risks to make the TT completely unreadable if exclusively keeping the foreign element incomprehensible for the monolingual target reader.

BIBLIOGRAPHY

1. Джойс Дж. Улісс. Пер. з англ О. Тереха, О. Мокровольського. Київ : Видавництво Жупанського, 2018. 755 с.
2. Словник української мови : в 11-ти т. URL: http://sum.in.ua (дата звернення: 15.05.2020).
3. Berman A. Translation and the Trials of the Foreign. *Translation Studies Reader /* ed. by L. Venuti. London and New York : Routledge, 2012. P. 240–253.
4. Cincotta M. Naturalising Linguistic Aliens: The Translation of Code- Switching. *Conference on Interpreting and Translation. Sydney* : University of Western Sydney, 1996. P. 1–11.
5. Ellmann R. James Joyce. New and Revised Edition. New York ; Oxford ; Toronto : Oxford University Press, 1982. 887 p.
6. Gifford D., Seidman R. J. Ulysses Annotated. Berkeley : University of California Press, 1988. 694 p.
7. Hickey R. Irish English: History and Present-Day Forms. Cambridge : Cambridge University Press, 2007. 526 p.
8. Joyce J. Ulysses. Richmond : Alma Classics. 2012. 817 p.
9. Joyce P. English as We Speak It in Ireland. London : Longmans, Green & Co., 1910. 368 p.
10. Kellman S. Translingual Imagination. Lincoln and London : University of Nebraska Press, 2000. 134 p.
11. Konvička M. Translating the Untranslatable: The Case of Czech-German and Czech-English Code-Switching. *Slavia Occidentalis.* 2014. № 71/1. P. 13–25.
12. Online Collins German-English Dictionary. URL: https://www.collinsdictionary.com/dictionary/german-english (дата звернення: 15.05.2020).
13. Online Collins French-English Dictionary. URL: https://www.collinsdictionary.com/dictionary/french-english (дата звернення: 15.05.2020).
14. Online Collins Italian-English Dictionary. URL: https://www.collinsdictionary.com/dictionary/italian-english (дата звернення: 15.05.2020).
15. Online English-Greek Dictionary. URL: http://www.ectaco.co.uk/English-Greek-Dictionary (дата звернення: 15.05.2020).
16. Online Oxford English Dictionary. URL: https://www.oxforddictionaries.com (дата звернення: 15.05.2020).
17. Suchet M. Translating literary heterolingualism: *Hijo de hombre's* French variations. *Translation Research Projects 2 /* ed. by A. Pym, A. Perekrestenko. Tarragona : Intercultural Studies Group, 2009. P. 161–174.
18. Tymoczko M. Translations of Themselves: The Contours of Postcolonial Fiction. *Changing the Terms. Translating in Postcolonial Era* / ed. by Sh. Simon, P. St-Pierre. Ottawa : University of Ottawa Press, 2000. P. 147–163.
19. Urban Dictionary. URL: https://www.urbandictionary.com (дата звернення: 15.05.2020).
20. Wall R. An Anglo-Irish Dialect Glossary for Joyce's Works. Syracuse, New York : Syracuse University Press, 1987. 132 p.

REFERENCES

1. Joyce J. Uliss [Ulysses] / trans. by O. Terekh and O. Mokrovolskyi. Kyiv : Vydavnytstvo Zhupanskoho, 2018. 755 p. [in Ukrainian].
2. Slovnyk ukrainskoi movy v 11 tomakh [Dictionary of the Ukrainian language in 11 volumes]. URL: http://sum.in.ua (accessed on: 15.05.2020) [in Ukrainian].
3. Berman A. Translation and the Trials of the Foreign. *Translation Studies Reader /* ed. by L. Venuti. London and New York : Routledge, 2012. P. 240–253.
4. Cincotta, M. S. Naturalising Linguistic Aliens: The Translation of Code- Switching. *Conference on Interpreting and Translation. Sydney* : University of Western Sydney, 1996. P. 1–11
5. Ellmann R. James Joyce. New and Revised Edition. New York, Oxford, Toronto : Oxford University Press, 1982. 887 p.
6. Gifford D., Seidman R. J. Ulysses Annotated. Berkeley : University of California Press, 1988. 694 p.
7. Hickey R. Irish English: History and Present-Day Forms. Cambridge : Cambridge University Press, 2007. 526 p.
8. Joyce J. Ulysses. Richmond : Alma Classics, 2012. 817 p.
9. Joyce P. W. English as We Speak It in Ireland. London : Longmans, Green & Co., 1910. 368 p.
10. Kellman S. G. Translingual Imagination. Lincoln and London : University of Nebraska Press, 2000. 134 p.
11. Konvička M. Translating the Untranslatable: The Case of Czech-German and Czech-English Code-Switching. *Slavia Occidentalis.* 2014. 71/1. P. 13–25.
12. Online Collins German-English Dictionary. URL: https://www.collinsdictionary.com/dictionary/german-english (accessed on: 15.05.2020).
13. Online Collins French-English Dictionary. URL : https://www.collinsdictionary.com/dictionary/french-english (accessed on: 15.05.2020).
14. Online Collins Italian-English Dictionary. URL: https://www.collinsdictionary.com/dictionary/italian-english (accessed on: 15.05.2020).
15. Online English-Greek Dictionary. URL: http://www.ectaco.co.uk/English-Greek-Dictionary (accessed on: 15.05.2020).
16. Online Oxford English Dictionary. URL: https://www.oxforddictionaries.com (accessed on: 15.05.2020).
17. Suchet M. Translating literary heterolingualism: *Hijo de hombre's* French variations. *Translation Research Projects 2 /* ed. by A. Pym and A. Perekrestenko. Tarragona : Intercultural Studies Group, 2009. P. 161–174.
18. Tymoczko M. Translations of Themselves: The Contours of Postcolonial Fiction. *Changing the Terms. Translating in Postcolonial Era* / ed. by Sh. Simon and P. St-Pierre. Ottawa : University of Ottawa Press, 2000. P. 147–163.
19. Urban Dictionary. URL: https://www.urbandictionary.com (accessed on: 15.05.2020).
20. Wall R. An Anglo-Irish Dialect Glossary for Joyce's Works. Syracuse, New York : Syracuse University Press, 1987. 132 p.

УДК 811.161.2'034:37.01
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/30.212281

Володимир БОРИСОВ,
orcid.org/0000-0001-7468-727X
кандидат філологічних наук, доцент,
декан факультету іноземної філології
Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди
(Харків, Україна) borisovl@icloud.com

СПЕЦИФІКА СТРУКТУРНОГО МОДЕЛЮВАННЯ ТЕРМІНІВ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ОСВІТИ

У статті йдеться про формальні характеристики термінів української освіти. Виділено й описано структурні моделі та варіанти цих моделей, за якими утворено складні й складені номени, визначено ступінь продуктивності окремих моделей.

Термінологія забезпечує номінування об'єктів, явищ і процесів, що виникають у різних галузях знань і царинах діяльності людини. Метою статті є дослідження специфіки моделювання термінів освіти, виокремлення структурних моделей, за якими утворено складні (синтетичні) і складені (аналітичні) номени. Різнорівневе вивчення галузевих терміносистем є суголосним часові, тож актуальність запропонованої розвідки визначається необхідністю дослідження процесів термінотворення і терміновживання у сфері освіти, потребою подальшого аналізу термінів освіти як системи понять, а також ґрунтовного дослідження вживання означених термінів в освітньому просторі з метою їх стандартизації та кодифікації в умовах євроінтеграції та новацій в освіті.

У дослідженні термін розуміємо як одиницю, оформлену за законами певної мови, що має спеціальне значення, яке віддзеркалює основні й суттєві на цьому рівні розвитку науки ознаки відповідного поняття. Крім цього, спеціальний характер одиниці може бути підтверджений за допомогою обліку критеріїв концептуальної цілісності та знаковості, зокрема інформаційного, статистичного, семантичного й логіко-інтуїтивного. У цій статті термінологія освіти розглядається в динаміці, тому критерій нормативності має меншу значущість.

Проведений аналіз формально-змістових параметрів термінів освіти може слугувати певним орієнтиром для коректного термінотворення й терміновживання в межах освітньої парадигми. Терміни – складні слова й терміни-словосполучення характеризуються семантичною цілісністю. Найбільша кількість термінів є словосполученнями, вони не тільки висловлюють приналежність до того чи того класу, що віддзеркалює родо-видові відношення понять, але й забезпечують однозначність і системність термінологічних рядів.

Ключові слова: *терміни освіти, структурно-семантичні моделі, складні (синтетичні терміни), складені (аналітичні терміни), родо-видові відношення.*

Volodymyr BORYSOV,
orcid.org/0000-0001-7468-727X
Candidate of Philology, Associate Professor,
Dean of the Faculty of Foreign Philology
H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University
(Kharkiv, Ukraine) borisovl@icloud.com

SPECIFICS OF TERMS STRUCTURAL MODELLING IN MODERN UKRAINIAN EDUCATION

The article deals with formal characteristics of the term in Ukrainian education. Structural models and their variants for creating complex and compound terminological items are singled out and described; productivity of some models is defined.

Terminology provides nomination of objects, phenomena and processes which appear in new fields of knowledge and spheres of human activity. The aim of the research is to study the specifics of terms modelling in the sphere of education, to define typical structural models which are employed for complex (synthetical) and compound (analytical) terms formation. Multiaspect study of terminology is vital, so the topicality of the article is predetermined by the necessity to trace processes of terms creation and terms usage in Ukrainian education, by the need for further analysis of educational terms as a system of concepts, as well as a thorough study of the terms under analysis usage in the sphere of education aiming at standardizing and codifying them within the framework of European integration and innovations in education.

In this research, the term means a unit created according to the laws of a certain language, which has its special meaning reflecting basic and essential features of the concept at this level of science development. Special nature of the unit can be confirmed by taking into account the criteria of conceptual integrity and significance, including informational,

statistical, semantic and logical-intuitive ones. In this article, the terminology of education is considered in its dynamics, so the criterion of normativeness is less important.

The analysis of formal semantic characteristics of terms in the sphere of education can serve as a guide for correct terms formation and terms usage in the domain of educational paradigm. Compound terms and complex terms are characterised by semantic integrity. The largest number of terms is compound ones, they express their belonging to a class, which reflects generic and specific relations of notions, and provide uniqueness and systemic organisation of terminological rows.

Key words: *terms of education, structural-semantic models, complex (synthetical terms), compound (analytical terms), generic and specific relations.*

Постановка проблеми. Вивчення галузевих терміносистем є одним з актуальних завдань сучасного мовознавчого дискурсу. Серед численних проблем, пов'язаних з описом і класифікацією термінів, важливим є питання їх творення та моделювання.

Сьогодні стрімко розвиваються міжнародні контакти, що зумовлює активне впровадження новітніх технологій, методів і прийомів навчання, нової термінологічної лексики в освітній простір, появу нових галузевих понять. Тож вибір термінології освіти як об'єкта дослідження пояснюємо, з одного боку, важливістю цієї галузі в житті світової спільноти, необхідністю її уніфікації та вдосконалення, з іншого – недостатнім вивченням специфіки цього термінoресурсу та закономірностей його функціонування як особливої підсистеми сучасної української мови. Сучасні мови професій, галузеві метамови, зокрема й освіти, стали не тільки достатніми за обсягом лексичного складу, але й значною мірою самостійними.

Такий стан термінів освіти характерний не тільки для української мови, а й для всіх мов, це вимагає об'єктивного висвітлення й виявлення будь-яких закономірностей ефективного використання цих термінів у професійному мовленні.

Аналіз досліджень. Українська освітня термінологія стрімко розвивається, це підтверджують відомі моніторингові дослідження в галузі освіти й педагогіки, відбиті у працях вітчизняних і закордонних авторів: А. Бєлкіна, Б. Блума, Дж. Вілмута, М. Грабара, Т. Гусена, А. Качалова, О. Локшиної, Т. Лукіної, О. Ляшенка, А. Майорова, Е. Нарді, О. Патрикеєвої, В. Приходька, В. Попова, Р. Торндайка; у статті М. Голець «Українська термінологія моніторингу в галузі освіти» (2010 р.); колективній роботі «Державне управління у сфері освіти» (2013 р.) Н. Протасової, В. Лугового, Ю. Молчанової (у терміносистемі цієї галузі увиразнена низка типових процесів, властивих сучасній освітній термінології загалом – *В. Б.*).

Метою статті є дослідження специфіки моделювання термінів української освіти, виокремлення структурних моделей, за якими утворено складні й складені номени.

Термінологія освіти заслуговує на глибоке наукове дослідження й опис. Необхідність опису українських термінів в освіті пояснюємо розумінням поняття *освіта*: «Освіта – за концепцією Міжнародної стандартної класифікації освіти 2011, 2013 рр. (ЮНЕСКО, ООН) – процеси, якими суспільство цілеспрямовано передає накопичену інформацію, знання, розуміння, погляди, цінності, уміння, компетентності та вчинки від покоління до покоління. Вони містять комунікацію з метою навчання / навченості. Комунікація передбачає передавання інформації, повідомлень, ідей, знань, принципів» (Артьомов, 2015: 110–111).

Актуальність наукової студії зумовлена низкою чинників. В останні роки науковий інтерес до вивчення й опису термінознавства загалом і галузевих термінологій зокрема помітно зріс, термінологія стала динамічнішою внаслідок удосконалення наукового знання, виявлення основних тенденцій її розвитку, визначення закономірностей семантичної і структурної організації української термінології освіти й перетворення її на термінологічну систему. Також актуальність теми дослідження визначаємо залученням терміна до парадигми сучасних лінгвістичних досліджень, наявними лакунами в теоретичній розробленості його як репрезентативної одиниці процесу пізнання.

У статті подаємо опис української освітньої термінології на базі аналізу особливостей її формування, розвитку та структурних ознак, принципів їх формування, а також визначаємо найбільш поширені структурні моделі означених термінів.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання:

1. Здійснити відбір термінологічного матеріалу для подальшого його опису й аналізу.

2. Представити типологію українських термінів освіти (класифікація за частинами мови).

3. Вивчити структурні особливості українських термінів освіти й установити ступінь їхньої продуктивності.

З-поміж загальнонаукових методів залучено дедуктивно-індуктивний аналіз, що забезпечив теоретико-практичні узагальнення й дав змогу сформулювати конкретні висновки дослідження,

а також уможливив об'єктивну інтерпретацію мовних фактів, отриманих у процесі аналізу емпіричного матеріалу; описовий метод посприяв формуванню всебічного уявлення про предмет аналізу в усьому різноманітті його функціональних виявів; метод зіставного аналізу (установлення відмінних і спільних ознак складних і складених термінів).

Виклад основного матеріалу. Аналіз української термінології сфери освіти в межах історико-діахронічного й синхронічного підходів є внеском у розвиток загальної теорії терміна. Значущість проведеного дослідження полягає в обґрунтуванні змоги цілісного підходу до вивчення терміна як специфічної, комплексної (семантична, формальна, функціональна) одиниці мовної системи.

Українська термінологія освітньої галузі пройшла тривалий період свого становлення, можна виділити три стадії, яким властиві різні ступені продуктивності способів термінотворення:

1. Тенденція до інтернаціоналізації термінології. Українська наукова мова формується за міжнародним стандартом, тому семантичні лакуни в її терміносистемі заповнюють внаслідок запозичень, адже, на думку лінгвістів, «інтермовна термінологія є запорукою пришвидшення інтелектуальної інтеграції українських науковців у світовий інформаційний простір» (Гриценко, 2008).

2. Дієслова-терміни мають самостійне термінологічне значення, оскільки семантика термінадієслова виражає поняття конкретного процесу, явища, що описують у певній ситуації, водночас відбувається творення особливих підсистем спеціальних понять.

3. Термінологічна метафоризація є закономірним явищем і посідає важливе місце у формуванні української термінології освітньої галузі. Специфіка семантичних зв'язків термінів освітньої галузі визначається екстралінгвальною зумовленістю явищ внутрішньогалузевої синонімії, міжгалузевої полісемії й омонімії в досліджуваній термінології.

Реалії освіти в Україні вимагають від сучасного термінознавства унормованої, класифікованої термінології, що зумовлює необхідність ґрунтовного вивчення природи терміна, його структурної будови, способів творення, місця й ролі в певній терміносистемі.

Термінологічна система української освіти відзначається динамічністю, результатом чого є зміни структурних параметрів терміна, зокрема збільшення кількості аналітичних термінів. Це зумовлено тим, що вироблені синтетичні терміни не завжди спроможні задовольнити потреби науки в наявності оптимального поняттєвого апарату, наприклад: *андрагогіка, антрепренер, гуманоцентризм, едукологія, етнопедагогіка, інтерактивність, логопедія, моніторинг, педоцентризм, професіограма, профкваліфікація, психотехніка, постдоктор, самоосвіта, самоплагіат, сурдопедагогіка, тифлопедагогіка, школознавство*. Тому постає питання про взаємозв'язок синтетичних й аналітичних термінів, а також про умови їх варіювання (Купіна, 2018: 85).

Аналітичні терміни – це реакція на сучасні вимоги термінологічної номінації; з одного боку, це прозова мотивованість, а з іншого – ускладнення поняттєвого апарату. Загальномовні словотвірні моделі, за допомогою яких творяться синтетичні терміни, не можуть вичерпати всі можливі й необхідні терміноназви у сфері освіти, тому із цією метою використовують самостійний і продуктивний сьогодні спосіб номінації за допомогою аналітичних назв.

За допомогою комбінаторного методу вивчення лексики, зокрема моделювання, виділяємо структурні моделі термінів, які вказують на частиномовну належність і морфемний склад компонентів терміна, а також на розміщення елементів у зазначеному терміні (Кияк, 1989: 104).

Серед структурних моделей аналітичних освітніх термінів, за вже встановленою в мовознавстві класифікацією, виділяємо двокомпонентні, трикомпонентні, чотирикомпонентні та багатокомпонентні. Для експліцитного уявлення значення і внутрішньої форми будемо використовувати такі позначення: A – прикметник, N – іменник, V – дієслово.

Двокомпонентні термінологічні сполучення визначаємо такими моделями: а) A + N: *післядипломна освіта, освітні послуги, освітня програма*, б) N + N: *управління освітою, педагогіка партнерства, професійне зростання, принцип дитиноцентризму, процес виховання, автономія школи, експертні оцінки, освітня субвенція.*

Трикомпонентні терміни мають відповідні структури: а) A + A + N: *вища професійна освіта, індивідуальна освітня траєкторія, інклюзивне освітнє середовище, індивідуальний навчальний план, публічні освітні ресурси*; б) N + A + N: *суб'єкт освітньої діяльності, якість освітньої діяльності, система дошкільної діяльності, здобуття дошкільної освіти, фінансування малокомплектних шкіл, сертифікація педагогічних працівників*; в) A + N + N: *освітня програма школи, бакалаврська система освіти, бюджетне фінансування шкіл*; г) N + N + N: *реформування системи освіти, система управління освітою*,

авторитарний стиль керівництва, бюджетне фінансування шкіл, успішна самореалізація особистості, підвищення кваліфікації вчителів, спеціальні заклади освіти.

Збільшення кількості компонентів і збільшення можливостей різноманітних варіантів перебувають у пропорційній залежності. Чотирикомпонентні терміни утворюються на основі трикомпонентної структури й поступово примножують кількість моделей: а) A + A + A + N: *якісна та доступна дошкільна освіта;* б) N + N + N + N: *Міністерство освіти і науки України;* в) N + N + A + N: *методика навчання освітніх галузей;* г) A + N + A + N: *Державний стандарт початкової освіти.*

Багатокомпонентні терміни мають різну кількість складників: *навчання дітей з особливими освітніми проблемами, Комісія з питань вищого корпусу державної служби, вивчення материнської мови у школі, Національне агентство з питань держаної служби, Генеральний директор директорату вищої освіти і освіти дорослих, інклюзивне та інноваційне суспільство освіченого загалу, якісна вища освіта та розвиток освіти дорослих, Державний стандарт базової середньої освіти на основі компетентнісного підходу, порядок проведення моніторингу якості освіти, положення про центри професійного розвитку педагогічних працівників, нормативно-правове забезпечення загальної середньої освіти, нормативно-правове регулювання відносин у системі загальної середньої освіти, комплектування системи загальної середньої освіти педагогічними працівниками, Державні стандарти загальної середньої освіти, державне інспектування закладів загальної середньої освіти, ліцензування закладів загальної середньої освіти, документ про загальну середню освіту для дітей із порушенням зору, закон зростаючої суб'єктивності та інтелектуальності в управлінні.* Багатокомпонентні терміни сучасної освіти відтворюють самостійне наукове значення й сприймаються як неподільне ціле, у них розпізнається семантика складників, що не суперечить значенню терміна загалом. Форма аналітичної конструкції здатна більш точно відтворити зміст конкретного поняття освітньої галузі.

Моделювання та легітимізація аналітичних термінів освіти передбачають опору на граматичні структури, що перебувають у стадії формування. У зазначених аналітичних термінах переважають міжнародні або запозичені елементи, що так чи інакше адаптувалися в сучасній українській мові.

Зазначена розгалуженість серед термінів освіти відбивається в переважній кількості аналітичних термінологічних сполук порівняно із синтетичними термінами.

Дослідження формування термінологічних систем окремої мови потребує залучення екстралінгвальних чинників, але особливу увагу слід звернути не на культурно-історичні, економічні, політичні особливості, а на поняттєвий апарат термінологічних систем у мові, бо це сукупність елементів спеціальної лексики, яка сприяє розвитку освіти, науки й культури народу.

Висновки. Формування галузевих термінологій як сукупностей термінів спеціальної царини знань – це здебільшого тривалий процес, що проходить кілька етапів. Поетапна робота з моделювання термінополя освітньої галузі дозволяє створити багаторівневу класифікаційну структуру. Найхарактернішими для термінології сучасної освіти є двокомпонентні, трикомпонентні, чотирикомпонентні та багатокомпонентні словосполучення. Кількісно найбільшу частку серед проаналізованих термінів освітньої галузі становлять моделі: «прикметник + іменник», «іменник + іменник»; моделі із трьома компонентами: «прикметник + прикметник + іменник»; «іменник + прикметник + іменник»; «іменник + іменник + іменник». Багатокомпонентних термінів в освіті найбільше, це невід'ємний складник означеної терміносистеми, існування якої вимагають сучасні реалії, зокрема нові напрями розвитку освіти.

Структурні особливості будь-якої терміносистеми є важливим чинником для вивчення, систематизації та використання її термінологічних одиниць, зокрема, аналіз номінативних особливостей термінології сфери освіти української мови доводить, що вона є відкритою і динамічною системою, яка вдосконалює свій функціональний статус, тому закономірності її розвитку потребують уваги мовознавців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гриценко П. Українська термінологія і термінографія на етапі розбудови. *Українська наукова термінологія: стан та перспективи :* збірник наукових праць 1-ї Наукової конференції. Київ : Наук. думка. 2008. С. 5–16.
2. Інновації у вищій освіті: глосарій термінів і понять / уклад. І. Артьомов. Ужгород : ПП «Аутодор – Шарк», 2015. 160 с.
3. Кияк Т. Лингвистические аспекты терминоведения : учебное пособие. Киев, 1989. 104 с.

4. Купіна І. Формування термінологічної компетентності майбутніх педагогів під час вивчення курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)». *Теорія і методика навчання: проблеми та пошуки : збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди.* Харків : ХНПУ. 2018. Вип. 15. С. 54–59.
5. Онищук Л. Нова українська школа: реалії і перспективи. *Український педагогічний журнал*. Київ, 2018. С. 2–15.

REFERENCES

1. Hrytsenko P. Yu. (2008) Ukrainska terminolohiia i terminohrafiia na etapi rozbudovy [Ukrainian terminology and terminography at the stage of development]. Zbirnyk naukovykh prats 1-yi naukovoi konferentsii "Ukrainska naukova terminolohiia: stan ta perspektyvy". Kyiv : Nauk. dumka, 2008, pp. 5–20 [in Ukrainian].
2. Innovatsii u vyshchii osviti: hlosarii terminiv i poniat [Innovations in higher education: a glossary of terms and concepts] / uklad. : I. V. Artiomov. Uzhhorod : PP "AUTDOR – SHARK", 2015, 160 p. (Seriia "Ievrointehratsiia: ukrainskyi vymir". Vyp. 25) [in Ukrainian].
3. Kyiak T. R. Lingvisticheskie aspekty terminovedeniya : ucheb. posobie [Linguistic aspects of terminology: manual]. Kyiv, 1989, 104 p. [in Russian].
4. Kupina I. O. Formuvannia terminolohichnoi kompetentnosti maibutnikh pedahohiv pid chas vyvchennia kursu "Ukrainska mova (za profesiinym spriamuvanniam)" [Developing terminological competence of future teachers while studying "Ukrainian Language (for professional purposes)"]. Zbirnyk naukovykh prats KhNPU imeni H. S. Skovorody "Teoriia i metodyka navchannia: prroblemy ta poshuky". Kharkiv : KhNPU, 2018, pp. 54–59 [in Ukrainian].
5. Onyshchuk L. A. Nova ukrainska shkola: realii i perspektyvy [New Ukrainian school: realities and prospects]. Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal. Kyiv, 2018, pp. 2–15 [in Ukrainian].

УДК 821.161.2:641.5
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/30.212282

Євгенія БУРНОС,
orcid.org/0000-003-3070-5450
старший викладач кафедри мовної підготовки іноземних громадян
Сумського державного університету
(Суми, Україна) y.burnos@drl.sumdu.edu.ua

ПРЕДМЕТНО-ТЕМАТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЛЕКСИКИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЇЖІ ТА НАПОЇВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ

У статті зазначається, що назви українських страв і напоїв є найбільш культурно й національно специфічними прошарками лексики. Одиниці, що належать до поля кулінаронімів, посідають важливе місце в повсякденному житті людини та відображають особливості національної свідомості. Лінгвістичне вивчення назв страв української кухні нерозривно пов'язане з історико-етнографічними дослідженнями, оскільки питання про склад їжі, способи її приготування є одним із найважливіших елементів матеріальної культури, який детально відбито саме в мові.

Наводиться предметно-тематична характеристика найменувань страв і напоїв у сучасній українській літературній мові, класифікація цих номенів за тематичними групами та мотиваційними ознаками.

Подаються класифікації спосібів обробки продуктів для приготування їжі. Традиційними для української кухні вважають такі способи обробки, як варіння і тушкування. Застосовують також інші: печіння, смаження, пряження, сушіння, квашення, в'ялення, вудження тощо.

Здійснено спробу класифікувати назви їжі відповідно до сучасних уявлень про способи її вживання, раціону харчування. Згідно із цим принципом були виділені такі тематичні групи:

– лексика на позначення перших страв;
– номінація других страв:
а) назви страв із м'яса і птиці;
б) назви страв із рослинних продуктів;
в) лексика на позначення молочних продуктів;
– номінація виробів із тіста;
– назви напоїв.

У кожній групі визначається її склад, подається тлумачення значень окремих лексем, встановлюються системні зв'язки між окремими членами лексичної мікропарадигми.

Теоретична та практична цінність класифікації полягає в можливості використання отриманих результатів на заняттях української мови в загальноосвітніх навчальних закладах під час вивчення термінології (кулінарної), на заняттях із розвитку зв'язного мовлення, на уроках української літератури під час вивчення фольклору українського народу та вивчення народознавства на заняттях з української мови як іноземної.

Ключові слова: *національна кухня, національна культура, страва, харчування, приготування.*

Yevheniia BURNOS,
orcid.org/0000-003-3070-5450
Senior Lecturer at the Department of Language Training for Foreign Citizens
Sumy State University
(Sumy, Ukraine) y.burnos@drl.sumdu.edu.ua

SUBJECT-MATTER OF FOOD AND DRINK VOCABULARY IN THE MODERN UKRAINIAN LITERARY LANGUAGE

Culinary names play important role in people's life and belong to one of the most culturally specific classes of lexis. Thus, the purpose of the article is to study subject-matter of the names of dishes and drinks in the modern Ukrainian literary language, to classify them by thematic groups and to identify motivational features underlying the culinary names nomination.

The main research methods are:

– the descriptive method, used for inventory and systematization of collected material;
– the comparative-historical method, used to determine the dynamics of the vocabulary development and its state in different time periods; to match it with other Slavic and non-Slavic languages.

The result of the research is the integrated study of the culinary names in the Ukrainian language. For the first time structural types of compound names on food and drink are formed out. The combination of linguistic and ethnographic aspects of the study of Ukrainian culinary names is also an original one.

In our study an attempt is made to classify the food names according to the modern approaches to consumption and diet. Therefore, we identify the following thematic groups:
– *vocabulary to denote the first course;*
– *vocabulary to denote the second course:*
a) naming units for meat and poultry;
b) naming units for vegetable products;
c) naming units for dairy products;
– *vocabulary for pastry;*
– *vocabulary for drinks.*

Theoretical and practical value lies in the possibility of using the obtained results in classes on the Ukrainian language at general educational establishments when studying cooking terminology, in classes on the development of coherent speech, on the Ukrainian literature lessons while studying the Ukrainian folklore, and during the classes on Ukrainian as a foreign language that are dedicated to ethnic studies.

In our study an attempt is made to classify the culinary names according to modern views on consumption and diet, therefore, four thematic groups with subgroups in one of them are characterized.

Key words: *national cuisine, national culture, dish, food, cooking.*

Постановка проблеми. Багатовікові кулінарні традиції українського народу відбиті в численних назвах страв та напоїв, серед яких є як дуже давні, так і зовсім нові, споконвічні й запозичені з інших мов. Цей прошарок лексики посідає одне із провідних місць у системі лексикону за багатством та розмаїттям структурно-семантичних і граматичних форм, протягом декількох десятиліть викликає інтерес багатьох лінгвістів. Дослідження номінації, семантики явищ традиційної матеріальної та духовної культури певної нації належить до важливих завдань сучасної лінгвістики.

Аналіз досліджень. В етнографічних розвідках (Н. Маркевич, П. Чубинський, Хв. Вовк, Л. Артюх, О. Воропай, Т. Гонтар, Р. Кобальчинська, Г. Кожолянко й ін.) кулінароніми досліджуються як знак і засіб самоідентифікації етносу, як відбиття особливостей національної свідомості. Лінгвістичний аспект вивчення номенів на позначення їжі розроблявся як у діахронічних дослідженнях (В. Німчук, В. Невойт, З. Козирєва, С. Яценко), так і на матеріалі українських говірок (З. Ганудель, Е. Ґоца, М. Волошинова, Є. Турчин). Останнім часом з'явилися нові аспекти дослідження найменування страв у різних мовах: когнітивний, семіологічний, аксіологічний, лінгвокультурологічний, дискурсивний.

Мета статті полягає в дослідженні предметно-тематичної характеристики найменувань страв і напоїв у сучасній українській літературній мові, класифікації цих номенів за тематичними групами та виявленні мотиваційних ознак, покладених в основу номінації кулінаронімів.

Виклад основного матеріалу. Лексика на позначення їжі викликає неабиякий інтерес мовознавців, оскільки не лише пов'язана з повсякденною потребою кожної людини, а й відбиває традиції та звичаї будь-якого народу чи етносу. Лінгвістичне вивчення назв страв української кухні нерозривно пов'язане з історико-етнографічними дослідженнями, оскільки питання про склад їжі, способи її приготування є одним із найважливіших елементів матеріальної культури, який детально відбито саме в мові.

Українським народним харчуванням здавна цікавилися дослідники культури та побуту. Хоча до початку XX ст. в етнографії майже не було спеціальних узагальнювальних праць, присвячених українській народній їжі, харчуванню та напоям, однак окремі розділи етнографічних розвідок, у яких здійснено спробу дослідити це питання, з'явилися ще в середині XIX ст. Тут варто згадати дослідження Н. Маркевича, П. Чубинського, Хв. Вовка (Маркевич, 1991; Чубинський, 1995; Вовк, 1995), у яких подано не лише докладні описи й частково локальну характеристику, але й зроблено спробу етнографічної систематизації назв народних страв.

На думку Н. Загнітко, лексико-семантична група назв страв і напоїв «є чітко структурованим утворенням, що складається з тісно пов'язаних лексичних мікропарадигм» (Загнітко, 2008: 247). Однак предметно-тематична класифікація назв їжі може здійснюватися на різних підставах.

В етнографічних дослідженнях ці назви диференціюють залежно від мети приготування, поділяють на три групи: щоденна (повсякденна), святкова, обрядова (ритуальна) їжа (Макарчук, 2004; Артюх, 1982).

В основу класифікації може бути покладений спосіб обробки продуктів для приготування їжі. Так, традиційними для української кухні вважають такі способи обробки, як варіння і тушкування. Проте застосовують й інші: печіння, смаження, пряження, сушіння, квашення, в'ялення, вудження тощо (Артюх, 1982).

Досить поширені класифікації, побудовані на розподілі видів страв залежно від характеру використовуваної сировини. У такому разі виділяють

дві основні групи: продукти рослинного і тваринного походження. Окремо можуть бути виділені напої. Серед страв із продуктів рослинного походження виділяють: а) приготовані із зернових культур; б) овочеві. Їжу тваринного походження поділяють на м'ясні, молочні та рибні страви.

Крім назв конкретних страв, деякі мовознавці описують також загальні назви їжі (Загнітко, 2008; Ґоца, 2001), лексику, пов'язану із часом споживання їжі: сніданок, обід, вечеря, підвечірок тощо (Ґоца, 2001).

Е. Ґоца у процесі дослідження назв їжі в українських карпатських говорах розподіляє їх на такі групи: 1) загальні назви їжі; 2) назви хлібних та інших виробів із тіста; 3) номінація страв з інших рослинних продуктів; 4) назви їжі тваринного походження; 5) назви рідких страв, напоїв і приправ (Ґоца, 2001).

У статті здійснено спробу класифікувати назви їжі відповідно до сучасних уявлень про способи її вживання, раціон харчування. Згідно із цим принципом були виділені такі тематичні групи:

1. Лексика на позначення перших страв.
2. Номінація других страв:
а) назви страв із м'яса і птиці;
б) назви страв із рослинних продуктів;
в) лексика на позначення молочних продуктів.
3. Номінація виробів із тіста.
4. Назви напоїв.

Лексика на позначення перших страв. Типовими для української кухні першими стравами є рідкі страви – відвари, супи, борщі й ін. Тому сема «рідка страва» наявна в семантичній структурі всіх назв, об'єднаних у даній тематичній групі. У деяких лексем це значення входить у саме лексикографічне тлумачення, пор.:

Суп, -у, *ч.,* Рідка страва, яка являє собою перев. м'ясний, рибний або грибний відвар з овочами, крупами і т. ін.; юшка (СУМ, т. IX, с. 844)[1].

Сьорбанка, -и. *ж., розм.* Юшка, рідка страва (СУМ, т. IX, с. 915).

Голощак, -а, *ч., діал.* Пісна рідка страва (ВТССУМ, с. 251).

Замішка, -и, *ж.* Рідка страва з борошна, запареного окропом і завареного (ВТССУМ, с. 406).

В інших випадках сема «рідка страва» імпліцитно наявна в лексикографічному описі. Її можуть репрезентувати компоненти «зварена», «відвар», що передбачає рідку консистенцію страви:

Капусняк, -у, *ч.* Страва, зварена переважно із квашеної капусти з додаванням інших продуктів (ВТССУМ, с. 522).

Огірочник, -а, *ч.* Юшка, зварена із солоними огірками (СУМ, т. V, с. 614).

Щерба, -и, *ж., заст.* Відвар із чого-небудь, рідкий суп (СУМ, т. XI, с. 581).

Бульйон, -у, *ч.* Чистий відвар із м'яса без овочів і приправ (ВТССУМ, с. 102).

Крім експліцитного або імпліцитно репрезентованої семи «рідина», до семантичної структури багатьох назв перших страв входять семи, що називають інші важливі компоненти, необхідні для її приготування: *картоплянка* – картопляна юшка; *крупник* – юшка із крупів; *капусняк* – страва із квашеної капусти; *огірочник* – юшка із солоними огірками.

Головна перша страва української кухні – *борщ* – натепер ніяк не пов'язана своєю назвою із продуктами, з яких вона готується. Хоча етимологи пов'язують цю назву з відомою в багатьох слов'янських мовах рослиною «борщівник» (heracleum), з якого колись готували цю страву (ЭСРЯ, с. 173–174). Українське слово *борщ* було запозичене російською, польською й іншими мовами.

Діалектною назвою виду пісного борщу є лексема *просілне*:

Просілне, -ного, *с., діал.* Вид пісного борщу (ВТССУМ, с. 1168).

Ще однією національною стравою є *куліш*:

Куліш, -лешу, *ч.* Густий суп (здебільшого із пшона) (ВТССУМ, с. 595). Наприклад: «Густенька каша, та не наша, а наш несолоний куліш – як хочеш, так його і їж» (Номис).

Крім проаналізованих вище, до складу описуваної тематичної групи входять також лексеми: *розсільниця, розсольник, поливка,* діалектне *зупа.*

Внутрішня форма деяких назв перших страв містить відомості про продукти, з яких вони готуються (*капусняк, огірочник, картоплянка, крупник*), спосіб їх переробки (*окрошка, замішка*), колір страви (*зелений борщ*), температуру страви (*холодник*), спосіб споживання (*сьорбанка*), вміст необхідних компонентів (*голощак*), основні смакові властивості (*квасок, розсольник*).

Номінація других страв. У даній тематичній групі виокремлені такі підгрупи, що називають другі страви: «Назви страв із м'яса та птиці», «Назви страв із рослинних продуктів», «Лексика на позначення молочних продуктів». Деякі страви готують, поєднуючи продукти тваринного і рослинного походження. Вони умовно віднесені до тієї чи іншої підгрупи других страв.

Назви страв із м'яса та птиці. Своєрідність національної української кухні стосовно приготування м'ясних страв виражається в переважному

[1] Тут і далі див.: Список умовних скорочень.

використанні продуктів харчування зі свинини. С. Макарчук у праці «Етнографія України» пише: «У будень м'ясні страви українці споживали мало, натомість до важливих свят і родинних подій вони готували їх обов'язково. У бідних сім'ях м'ясо і сало використовували передусім як приправи. Серед м'ясних продуктів найуживанішою була свинина, менше – баранина. Яловичину автохтони України вживали спорадично. На свята селяни різали також домашню птицю – курей, гусей і качок. Населення історико-етнографічної Волині, Поділля, Середнього Подніпров'я й інших регіонів України розводило із цією ж метою індиків» (Етнографія, 2004). Такі смакові вподобання українців відбилися на лексиці назв других страв. Тлумачні словники подають низку визначень м'ясних страв, у предметній характеристиці яких фігурує семантичний компонент «свинина»:

Бекон, -у, *ч.* Малосольна свинина з туш особливим способом відгодованих молодих свиней (СУМ, т. I, с. 155).

Буженина, -и, *ж*. Особливим способом приготовлена свинина (ВТССУМ, с. 100).

Верещака, -и, *ж.* Страва зі свинячої грудини (СУМ, т. I, с. 329).

Сальтисон, -у, *ч*. Очищений промитий і проварений свинячий шлунок, начинений шматочками вареної головизни, язика тощо, приправлений спеціями; ковбик, кендюх (ВТССУМ, с. 1268).

У лексикографічному описі деяких із цих номенів наявні також семантичні компоненти, що вказують на поєднання продуктів тваринного і рослинного походження:

Голубці, -ів, *мн*. (одн. голубець, -бця, ч.), *кул*. Страва з м'ясного або іншого фаршу, тушкованого в капустяних листках (ВТССУМ, с. 251).

У межах розглянутої групи страв проаналізовані різноманітні парадигматичні зв'язки, як-от: синонімія, полісемія, гіпонімія, омонімія. Внутрішня форма назв страв із м'яса та птиці містить відомості про частину туші, з якої готується страва (*флячки, кендюх*), температуру страви (*холодець, захолод, студенець*), продукти, що є основою страви (*ліверка, кров'янка, яєчня*), спосіб їх переробки (*січеник, товченик*), форму кулінарного виробу (*крученик, завиванець*), спосіб термічної обробки (*смажениця, тушонка, печеня*).

Назви страв із рослинних продуктів. Страви рослинного походження налічують меншу кількість найменувань, на відміну від страв із м'яса та птиці, проте в українській кухні вони також відіграють важливу роль.

Значне місце в повсякденному харчовому раціоні жителів України посідала і посідає каша. О. Боряк у своїй книзі «Україна: енциклопедична мозаїка» зазначає: «Каша – одна з найархаїчніших за походженням страв. Готували її із пшеничної, ячмінної, гречаної, кукурудзяної, пшоняної та інших круп» (Боряк, 1982). Це була повсякденна обідня страва, друга після борщу.

«Великий тлумачний словник сучасної української мови» дає такий лексикографічний опис слова *каша*:

Каша, -і, *ж* . 1. Страва з крупів, пшона, рису тощо, зварена на воді або молоці; куліш, кандьор. 2. *перен., розм.* Напіврідка маса, що своїм виглядом нагадує цю страву (про багно, сніг тощо). 3. *перен., розм*. Безладна суміш чого-небудь (ВТССУМ, с. 531). Наприклад: «Вари воду, вода й буде – а вкинь круп, каша буде» (Номис).

У прямому значенні гіперонім «каша» наявний у лексикографічному тлумаченні кількох гіпонімів:

Рябко, -а, *ч*. Каша з пшона й розтертого у дрібні кульки борошна (ВТССУМ, с. 1281).

Манка, -и, *ж., розм.* Манна каша (СУМ, т. IV, с. 623).

Мамалига, -и, *ж*. Густа каша з кукурудзяного борошна (ВТССУМ, с. 631).

Кандьор, -у, *ч., розм.* Рідка пшоняна або гречана каша (СУМ, т. IV, с. 85).

Кутя, -і, *ж., етн.* Обрядова каша з ячмінних або пшеничних зерен, уживана із солодкою підливою напередодні Різдва чи Водохреща (СУМ, т. IV, с. 419).

У межах описаної групи наявні такі парадигматичні зв'язки, як: гіпонімія, полісемія, синонімія. Внутрішня форма деяких страв рослинного походження містить відомості про основні смакові властивості (*киселиця, кисіль*), консистенцію (*кваша*), продукти, з яких вони готуються (*манка, картопляник*), спосіб переробки (*варення, квашенина*). Крім традиційних народних назв, у цій лексико-семантичній групі наявні також запозичені слова (*рагу, пюре, салат, вінегрет*).

Лексика на позначення молочних продуктів. Цілющі якості молочних виробів були відомі ще з давніх часів. Молока й кисломолочних продуктів українці завжди споживали багато. Найпоширенішою стравою було свіже коров'яче молоко, кип'ячене або парене в печі. На свіжому молоці варили каші, локшину, ним заправляли картоплю, полуднували. З пареного молока робили ряжанку. Уживали в їжу й кисле молоко. З нього також витоплювали сир, який споживали як окрему страву або використовували як начинку для вареників, млинців, пирогів (Українська, 1993).

У найбільш узагальненому вигляді назви молочних продуктів втілено в лексемі *молоко*.

Слово це багатозначне. До описуваної мікросистеми входить лише один із ЛСВ полісемантичної лексеми:

Молоко, -а, *с.* <…> 2. Рідина, одержувана від деяких сільськогосподарських тварин як продукт харчування // Коров'яче молоко як їжа (ВТССУМ, с. 686).

Сему «свіжовидоєне молоко» у сучасній українській мові репрезентовано здебільшого багатослівними номенами: *парне молоко, свіже молоко, утрішнє молоко*, *обіднє молоко*, *вечірнє молоко* (Волошинова, 2015).

Сему «загускле кисле молоко» у літературній мові представлено назвами *кисляк, кефір, простокваша, йогурт.*

Номінація виробів із тіста. Українці – спрадавна хліборобський народ, відтак і традиційна українська культура ґрунтується на цінностях хліборобської праці та шануванні хліба. Любов до хліба відобразилася й у традиційному меню українців, яке в усіх районах України в основному складалося із хлібних страв і борошняних виробів. С. Макарчук наголошує на тому, що «особливу роль у повсякденному харчовому раціоні українців відігравав хліб, що відображено в багатьох народних приказках і прислів'ях: «Усяке добро за хлібом», «Хліб – усьому голова», «Хліб та вода – то й нема голода», «Хліб та вода – козацька їда», «Без хліба – суха біда», «Без хліба половина обіда», «Коли хліб, тоді й розум» тощо (Етнографія, 2004).

Тематична група «Номінація виробів із тіста» є найчисельнішою групою назв страв в українській мові. На базі цих лексем можуть бути утворені численні описові багатокомпонентні звороти: *хліб житній, вареник з вишнями, макарони по-флотськи, пряник медовий, піца із грибами, кекс ванільний* тощо.

До складу цієї групи входять як родові (*хліб, корж, пиріг, печиво*), так і видові (*паляниця, пампушка, вергуни, шулики* й ін.) назви. Нами зафіксовані різноманітні системні зв'язки в межах описуваної лексичної парадигми: полісемія, омонімія, синонімія, варіантність.

Назви напоїв. Традиційна українська кухня налічує велику кількість напоїв, серед яких є як дуже давні, так і зовсім нові. Деякі з них застосовувалися як головний атрибут на святковій вечері, інші вважалися напоями повсякденного вжитку.

У межах досліджуваної тематичної групи можна виділити дві підгрупи:

1) назви спиртних напоїв;
2) назви безалкогольних напоїв.

Перша група є більш численною. М. Волошинова, яка вивчала назви напоїв у словнику Б. Грінченка, зафіксувала 51 слово на позначення алкогольних напоїв (Волошинова, 2015). Велику кількість назв хмільних напоїв в українській мові XIV–XVII століть відзначає дослідник С. Яценко. На його думку, «у старожитності було багато нагод до вживання хмільних напоїв: різні свята, зокрема храмові, хрестини, весілля, дружні зустрічі, приймання гостей, бенкети тощо» (Яценко, 2006).

У сучасних словниках назв спиртних напоїв значно менше, проте з урахуванням діалектного матеріалу ця група є досить репрезентативною. Вона містить як родові (*горілка, наливка, самогон, вино, пиво*), так і видові (*лимонівка, зубрівка, ожинівка, малинівка, вишнівка, спотикач, первак* та ін.) назви.

Назви напоїв мотивуються:

1) назвами продуктів, з яких виготовлено напої: *дулівка* – «наливка на грушах-дулях»; *малинівка* – «наливка малинова», *бодянівка* – «горілка, настояна на бодяні»; *шапранівка* – «горілка, настояна на шафрані»; *морелівка* – «наливка з морелі» (пор.: *мореля* – сорт абрикосів із дрібними плодами), *афиняк* – «наливка із чорниць» (*афини* – діалектна назва чорниць); *перцівка* – «горілка, настояна на перці»; *медуха* – «хмільний напій із меду» тощо;

2) способом приготування: *узвар* (бо його варять); *тертуха* (розтерті із цукром суниці, залиті горілкою); *квас* (від *киснути*); *запіканка* – «горілка, витримана в гарячій печі»; *варенуха* – «горілка, зварена з медом, фруктами та ягодами»; *самогон* – «горілка, виготовлена в домашніх умовах»;

3) стадією приготування: *первак*;

4) наслідками впливу на організм людини: *веселуха*, *спотикач, лепетуха, кусака*, *запридух*, *гострогляд.*

В аналізованій тематичній групі наявна значна кількість словотвірних варіантів, утворених за допомогою суфіксів суб'єктивної оцінки *-очк-, -ечк-, -еньк-, -оньк-: горілочка, горілонька, вишнівочка, варенушечка, самогоночка, зубрівочка* й ін.

На базі лексем із тематичної групи «Назви напоїв» можуть бути утворені численні описові багатокомпонентні звороти: *компот вишневий, чай із лимоном, узвар ягідний, наливка з ожини, кава з молоком, квас по-домашньому* тощо.

Висновки. Отже, етнографи та лінгвісти здійснюють предметно-тематичну класифікацію назв страв та напоїв на різних підставах. Деякі з дослідників класифікують назви продуктів харчування залежно від мети приготування (Етнографія, 2004; Артюх, 1982). Існують класифікації, в основу яких кладуть спосіб обробки продуктів

для приготування їжі, інші класифікації побудовані на розподілі видів страв залежно від характеру використовуваної сировини. У статті здійснено спробу класифікувати назви кулінаронімів відповідно до сучасних уявлень про способи їх уживання та раціон харчування. Охарактеризовано чотири тематичні групи назв їжі, одна з яких має свої підгрупи.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ВТССУМ – Великий тлумачний словник сучасної українсьої мови.
СУМ – Словник української мови.
ЭСРЯ – Этимологический словарь русского языка.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Артюх Л. Народне харчування українців та росіян південно-східних районів України. Київ : Наук. думка, 1982. 112 с.
2. Боряк О. Україна : етнокультурна мозаїка. Київ : Либідь, 2006. 328 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2009. 1736 с.
4. Вовк Хв. Студії з української етнографії та антропології. Київ : Мистецтво, 1995. 335 с.
5. Волошинова М. Назви молока та молочних продуктів в українських східнослобожанських говірках. *Лінгвістика* : збірник наукових праць. Луганськ : ЛНУ ім. Тараса Шевченка, 2011. № 3. Ч. І. С. 56–65.
6. Волошинова М. Характеристика лексики на позначення напоїв (на матеріалі словника української мови Б. Грінченка). 2015. URL: http://www.library.lg.ua.
7. Ґоца Е. Назви їжі й кухонного начиння в українських карпатських говорах : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Ужгород, 2001. 21 с.
8. Етнографія України : навчальний посібник / за ред. С. Макарчука. 2-ге вид. Львів : Світ, 2004. 520 с. URL: http://www.ebk.net.ua/Book/history/makarchuk_eu/part12/1202.htm.
9. Загнітко Н. Загальні назви їжі в східностепових говірках. *Лінгвістичні студії* : збірник наукових праць. Донецьк : ДонНУ, 2008. Вип. 17. С. 247–251.
10. Маркевич Н. Обычаи, поверья, кухня и напитки малороссиян. Киев : Добровольное общество любителей книги УССР, 1991. 184 с.
11. Словник української мови : в 11-ти т. Київ : Наукова думка, 1970–1980.
12. Українська минувшина : ілюстрований етнографічний довідник / А. Пономарьов та ін. Київ : Либідь, 1993. 256 с.
13. Чубинський П. Мудрість віків: українське народознавство у творчій спадщині П. Чубинського : у 2-х кн. / упоряд. : С. Гаркавий, Ю. Іванченко. Київ : Мистецтво, 1995.
14. Этимологический словарь русского языка. Т. 1. Вып. 2 (Б) / автор-составитель Н. Шанский. Москва : Изд-во Московского университета, 1965. 271 с.
15. Яценко С. Традиційна народна їжа як предмет етнографічного дослідження. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка.* 2006. Вип. 28. С. 233–236.

REFERENCES

1. Artiukh L. F. (1982) Narodne kharchuvannia ukraintsiv ta rosiian pivdenno-skhidnykh raioniv Ukrainy. [Folk food of Ukrainians and Russians in the south-eastern regions of Ukraine]. Kyiv: Naukova dumka, 112 p. [in Ukrainian].
2. Boriak O. A. (2006) Ukraina : etnokulturna mozaika. [Ukraine: ethnocultural mosaic]. Kyiv: Lybid, 328 p. [in Ukrainian].
3. Busel V. T. (Ed.) (2009) Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy. [Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]. Kyiv, Irpin: Perun, 1736 p. [in Ukrainian].
4. Vovk Khv. (1995) Studii z ukrainskoi etnohrafii ta antropolohii. [Studies in Ukrainian ethnography and anthropology]. Kyiv: Mystetstvo, 335 p. [in Ukrainian].
5. Voloshynova M. O. (2011) Nazvy moloka ta molochnykh produktiv v ukrainskykh skhidnoslobozhanskykh hovirkakh. [Names of milk and dairy products in Ukrainian East Slobozhan dialects]. *Linhvistyka, 3, part 1,* 56–65. [in Ukrainian].
6. Voloshynova M. O. Kharakterystyka leksyky na poznachennia napoiv (na materiali slovnyka ukrainskoi movy B. Hrinchenka). [Characteristics of vocabulary for drinks (on the material of the dictionary of the Ukrainian language of B. Hrinchenko)]. Retrieved from http://www.library.lg.ua. [in Ukrainian].
7. Gotsa E. D. (2001) Nazvy yizhi y kukhonnoho nachynnia v ukrainskykh karpatskykh hovorakh. [Names of food and kitchen utensils in Ukrainian Carpathian dialects]. Synopsis diss. Cand. Of Phil. Sciences: 10.02.01. Uzhhorod. 21 p. [in Ukrainian].
8. Makarchuk S. A. (Ed.) (2004) Etnohrafiia Ukrainy. [Ethnography of Ukraine]. (2nd ed.). Lviv: Svit, 520 p. Retrieved from http://www.ebk.net.ua/Book/history/makarchuk_eu/part12/1202.htm. [in Ukrainian].
9. Zahnitko N. H. (2008) Zahalni nazvy yizhi v skhidnostepovykh hovirkakh. [Common names of food in Eastern steppe dialects]. *Linhvistychni studii, 17,* 247–251. [in Ukrainian].
10. Markevych N. (1991) Obychay, poveria, kukhnia y napytky malorossyian. [Customs, beliefs, cuisine and drinks of Little Russians]. Kyiv: Dobrovolnoe obshchestvo liubytelei knyhy USSR, 184 p. [in Russian].

11. Slovnyk ukrainskoi movy : v 11 t. [Dictionary of the Ukrainian language: in 11 volumes]. (1970–1980) Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].

12. Ponomarov A. P., Artiukh L. F., Kosmichna T. V., et al. (Eds.) (1993) Ukrainska mynuvshyna. Iliustr. etnohr. dovid. [Ukrainian past. Illustrated ethnographic directory]. Kyiv: Lybid, 256 p. [in Ukrainian].

13. Harkavyi S. K., Ivanchenko Yu. O. (Eds.) (1995) Chubynskyi P. Mudrist vikiv: ukrainske narodoznavstvo u tvorchii spadshchyni P. Chubynskoho : u 2 kn. [Chubynsky P. Wisdom of the ages: Ukrainian ethnography in the creative heritage of P. Chubynsky: in 2 books.]. Kyiv: Mystetstvo. [in Ukrainian].

14. Shanskyi N. M. (1965) Etymolohycheskyi slovar russkoho yazyka. [The etymological dictionary of the Russian language]. Volume 1, Issue. 2. Moskva: Moscow University Publishing House, 271 p. [in Russian].

15. Yatsenko S. A. (2006) Tradytsiina narodna yizha yak predmet etnohrafichnoho doslidzhennia. [Traditional folk food as a subject of ethnographic research]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni I. Franka, 28,* 233–236. [in Ukrainian].

УДК 81'373.611
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/30.212283

Людмила ВОЗНЮК,
orcid.org/0000-0001-7402-6287
преподаватель кафедры иностранных языков по профессиональной направленности
Национального педагогического университета имени М. П. Драгоманова
(Киев, Украина) vozmila@ukr.net

УСТОЙЧИВЫЕ ВЫРАЖЕНИЯ ПЕРИФРАСТИЧЕСКОГО ХАРАКТЕРА ТЕМАТИЧЕСКОЙ ГРУППЫ «ПРЕДСТАВИТЕЛИ МИРА МОДЫ» В ГАЗЕТНЫХ ТЕКСТАХ УКРАИНЫ

В статье исследуются устойчивые выражения перифрастического характера, которые описывают представителей мира моды в газетных публикациях Украины. Язык современных газетных публикаций подвергается существенным изменениям в зависимости от политических, социально-культурных, экономических факторов. Журналисты активно используют разные средства стилистической экспрессии (в том числе и перифразы) не только для устранения повторов в тексте, но и для более точной характеристики того или иного объекта. Перифрастические выражения, которые встречаются на страницах газетных изданий, в той или иной мере влияют на восприятие информации читателем. Благодаря перифрастическим оборотам прослеживается отношение публициста к описываемому объекту, предмету или ситуации. В предлагаемой статье речь идет о перифрастических выражениях, которые описывают модельеров, дизайнеров и моделей. А также в тексте указываются основные обоснования для образования устойчивых перифраз и употребления данных выражений журналистами на страницах русскоязычной прессы Украины. А именно: популярность и значимость в определенном окружении, отличительные черты характера и внешнего вида, образ жизни, уровень профессионального мастерства и место рождения того или иного представителя фешен-индустрии. Следует отметить более активное использование перифраз, причиной образования которых являются известность, черты характера, внешний вид и уровень профессионализма дизайнера или модели. Кроме того, в статье приведены примеры трактовки понятия перифразы несколькими учеными, которые определяют перифразу как вторичную номинацию с присущей ей эмоционально-экспрессивной характеристикой, которая указывает на отличительный признак. Автор обращает внимание на универсальные и индивидуальные перифразы, а также на частотность употребления перифрастических выражений с опорными компонентами «король», «легенда», «звезда» и «икона». В данной публикации отмечено, что подавляющее большинство перифрастических оборотов имеют положительную оценку, характеризуют достаточно успешных и состоятельных представителей данной тематической группы на страницах русскоязычной периодики Украины.

Ключевые слова: *устойчивая перифраза, мир моды, перифрастический оборот, газеты Украины.*

Людмила ВОЗНЮК,
orcid.org/0000-0001-7402-6287
викладач кафедри іноземних мов за професійним спрямуванням
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова
(Київ, Україна) vozmila@ukr.net

СТІЙКІ ВИРАЗИ ПЕРИФРАСТИЧНОГО ХАРАКТЕРУ ТЕМАТИЧНОЇ ГРУПИ «ПРЕДСТАВНИКИ СВІТУ МОДИ» У ГАЗЕТНИХ ТЕКСТАХ УКРАЇНИ

У статті аналізуються стійкі вирази перифрастичного характеру, які описують представників світу моди в газетних публікаціях України. Мова сучасних газетних публікацій зазнає істотних змін і залежить від політичних, соціально-культурних і економічних чинників. Журналісти активно використовують різні засоби стилістичної експресії (перифрази також) не тільки для усунення повторів у тексті, а й для більш точних і влучних характеристик того чи іншого об'єкта. Перифрастичні звороти, які вживаються на сторінках газетних видань, так чи інакше впливають на сприйняття інформації читачами. Завдяки таким вторинним найменуванням можна простежити ставлення публіциста до особи, предмета чи ситуації, які висвітлюються у статті. Перифразами можуть бути вирази або навіть цілі речення. У запропонованій публікації йдеться про стійкі перифрастичні звороти, що описують модельєрів, дизайнерів та моделей. А також указуються основні причини для створення стійких перифраз і вживання даних виразів журналістами на сторінках російськомовної преси України. А саме: популярність і значущість у певному оточенні, відмінні риси характеру та зовнішнього вигляду, спосіб життя, рівень професійної майстерності та місце народження того чи іншого представника фешн-індустрії. Варто зауважити частотність використання публіцистами саме перифраз, поштовхом для утворення яких стають

популярність, риси характеру, зовнішність та рівень професіоналізму дизайнера чи моделі. Крім того, у статті наведено приклади трактування поняття перифрази декількома вченими, які визначають перифразу як вторинну номінацію із притаманною їй емоційно-експресивною характеристикою, яка вказує на відмінну ознаку. Автор акцентує увагу на універсальних та індивідуальних перифразах, а також на частоті вживання перифрастичних виразів з опорними компонентами «король», «легенда», «зірка» й «ікона». У поданій публікації відзначено, що більшість перифрастичних зворотів мають позитивну оцінку й характеризують досить успішних і заможних представників даної тематичної групи на сторінках російськомовної періодики України.

Ключові слова: *перифраза, світ моди, перифрастичний зворот, газети України.*

Liudmyla VOZNIUK,
orcid.org/0000-0001-7402-6287
Lecturer at the Departament of Foreign Languages for Professional Purposes
National Pedagogical Drahomanov University
(Kyiv, Ukraine) vozmila@ukr.net

PERIPHRASES OF THE THEMATIC GROUP "REPRESENTATIVES OF THE FASHION WORLD" IN UKRAINIAN NEWSPAPERS

In this article the author analyses the widely used periphrases characterizing representatives of the fashion world in the Russian-language newspaper articles in Ukraine. Nowadays there are a lot of set periphrases which are used by journalists in their articles. It is discussed modelers, designers and models. Periphrases used by journalists in newspaper publications to some extent affect the perception of information by readers. The periphrasis can be a phrase or even a whole sentence. Periphrases serve as a means to avoid repetition in the text, at the same time they characterize the second-named object. This makes paraphrasing an irreplaceable stylistic device, organically inherent in the language of the press of any period. The purpose of the publication is the analysis of periphrases describing representatives of the fashion world in the Ukrainian newspaper articles. It is emphasized the main reasons of appearing and functioning set periphrases in the language of the Russian-speaking newspapers of Ukraine. There is popularity and importance in certain surroundings, distinguishing features of character and original appearance, way of life, level of professional mastery and birth-place of some representatives of the fashion industry. There are not many periphrases which related to way of life of fashion person. In addition the article provides examples of interpretation of the concept of periphrasis by several scientists, who define the periphrasis as secondary nomination with inherent emotional and expressive characteristics, which indicates a distinctive feature. The author focuses on universal and individual periphrases and also on frequency of the using set phrases with supporting components "king", "legend", "star" and "icon". The submitted publication notes that the vast majority of periphrastic phrases have a positive assessment and characterize quite successful, beautiful and wealthy representatives of this thematic group in the pages of Russian-language periodicals of Ukraine.

Key words: *periphrases, fashion world, set phrases, newspapers of Ukraine.*

Постановка проблемы. В современную эпоху демократичности и вседозволенности язык газеты как нельзя лучше отражает происходящие процессы в политической, общественной и культурной сферах. Газетные публикации насыщены разнообразными средствами художественной изобразительности, среди которых немаловажная роль отводится перифразам. Перифразы, используемые журналистами в газетных публикациях, в той или иной мере влияют на восприятие информации читателями. Перифразу можно определить как неоднословную вторичную номинацию описательного, преимущественно эмоционально-экспрессивного, оценочного характера, представляющую собой семантически неделимое выражение, косвенно указывающее на существенные, отличительные либо субъективно выделенные носителем языка признаки (признак) обозначаемого объекта или явления действительности (Рапаева, 2013: 90).

Анализ исследований. Перифрастические выражения являлись объектом научных работ многих исследователей (Е. Регушевский, И. Белодед, Л. Булаховский, Т. Бытева, О. Литвинникова). Перифразам также посвящены словарные материалы А. Новикова и В. Мокиенко Тем не менее перифразы публицистических изданий Украины являются актуальным объектом изучения в современном мире.

Цель статьи – рассмотреть перифрастические выражения тематической группы «представители мира моды», проанализировать обоснования возникновения перифраз данной группы на материале русскоязычной прессы Украины.

Изложение основного материала. Перифразы служат средством, помогающим избежать повторов в тексте, одновременно они характеризуют вторично называемый объект, раскрывая какой-либо его признак. Это делает перифразирование незаменимым стилистическим приемом, органически

присущим языку прессы любого периода. Возникновение перифразы окказионально, но уже первое ее употребление – потенциальная возможность приобрести устойчивость (Новиков, 2004: 4). Перифразой может быть словосочетание или даже целое предложение, характеризующее предмет, личность, понятие или явление на основании отличительного признака. Она может быть универсальной и указывать на несколько объектов в определенной сфере, а может быть индивидуальной, присущей конкретному объекту.

В статье исследуются основные обоснования для возникновения перифраз, объединенных общим значением «представители мира моды». К ним относятся устойчивые сочетания, характеризующие модельеров, дизайнеров, моделей и так далее: *«Знаменитая супермодель Наоми Кэмпбелл, похоже, не особенно заботится о своем сексуальном образе. Папарацци сумели запечатлеть* ***королеву подмостков*** *на яхте в довольно неприглядном виде»* («Жизнь как она есть», 11 августа 2007 г.).

Анализируя перифрастические выражения данной группы, следует указать на то, что большинство устойчивых сочетаний отличаются в основном положительной оценкой и характеризуют успешных, знаменитых и красивых людей. На **известность личности и ее отличительные качества** указывают перифразы, основным компонентом которых являются субстантивы «звезда» и «король» («королева»): *«Скандальная супермодель Наоми Кэмпбелл, известная своим неуравновешенным характером, приступила к работе в лондонском приюте для бездомных <...> Черная Пантера взбесилась, узнав, что работники аэропорта потеряли ее багаж.* ***Звезда мирового подиума*** *не только закатила истерику, но и пару раз стукнула прибежавших на шум полицейских»* («Бульвар Гордона», сентябрь 2008 г., № 37). Сюда же отнесем следующий пример: *«Коко Шанель появилась на свет экстремально <...> Шанель сняла с женщин корсеты, так как считала, что они старят тело и не дают развиваться мускулам. Взамен она подарила дамам маленькое черное платье. На самом деле* ***королеву моды*** *при рождении называли Габриэль»* («Комсомольская правда в Украине», 28 августа 2008 г.). Следует отметить, что устойчивое сочетание «король моды» («королева моды») является универсальным и применяется ко многим известным кутюрье. В газете «Сегодня» (3 июня 2008 г.) читаем название рубрики: *«****Король моды****. Ив Сен-Лорана обожали миллионы женщин, но он так и остался одинок».* Эта же устойчивая перифраза относится еще к одному представителю сферы моды: *«В 1968 г. за знаменитую «Белую коллекцию» модные издания прозвали Валентино* ***«Королем моды»*** *и* ***«Шейхом шика»*** *(именно в этой коллекции впервые появился логотип "V")»* («Газета по-киевски», 22 января 2008 г.). Обратим внимание на перифразу «шейх шика», которая является менее употребительной по сравнению с устойчивым сочетанием «король моды». Словарная статья свидетельствует о том, что «шейх» в переводе с арабского означает «вождь» и указывает на главу рода, общины в арабских странах. В Аравии «шейх» – титул правителя княжества или вождя кочевых племен (Кузнецов, 2007: 934). Как видим, в вышеизложенной цитате лексема «шейх» трансформировалась в сферу моды и имеет связь с исходным значением, обозначая человека, занимающего высокое положение в этой сфере.

Следует отметить также частотность использования в данной тематической группе устойчивых перифрастических выражений с базовым компонентом «икона»: *«Достигнув 75-летия,* ***икона мира моды*** *Валентино изрек: «Настало время уходить»»* («Газета по-киевски», 22 января 2008 г.). Сюда же отнесем следующие примеры: *«Сегодня она одна из самых популярных персон Великобритании и давно признанная* ***икона стиля****. Чтобы получить этот статус, Кейт Миддлтон было достаточно стать девушкой принца <...> Ее конек – умение сочетать вещи с аксессуарами: этим, простым на первый взгляд, искусством владеет далеко не каждая модница»* («Обзор», 15 апреля 2008 г.). Вышеуказанное устойчивое сочетание является универсальным, так как употребляется также по отношению к другой личности: *«А за океаном в таких колготах ходит* ***икона стиля*** *Сара Джессика Паркер, известная как главная героиня культового сериала «Секс в большом городе»»* («Блик», 6 июня 2009 г.).

Из примеров следует, что устойчивое сочетание «икона стиля» характеризует человека, имеющего хороший вкус и разбирающегося в модных тенденциях (умеющего хорошо одеваться). Расширенный семантический вариант перифрастического выражения находим в следующем примере: *«Анна Винтур, которая стала прототипом героини фильма «Дьявол носит Prada", на протяжении многих лет, наоборот, считалась образцом хорошего вкуса. Газеты и журналы неоднократно признавали Винтур* ***«иконой стиля по обе стороны Атлантики»»*** («Пульс Киева», 17 декабря 2008 г.). Современный словарь русского языка предлагает следующее объяснение субстантива «икона» – живописное изображение Бога или

святого (святых), являющееся предметом религиозного поклонения; образ (Кузнецов, 2007: 241). Примечательным является то, что вышеуказанные устойчивые переименования не имеют никакого отношения к религии. Следовательно в современном мире субстантив «икона» приобрел переносное значение и указывает на личность, которая является высшим образцом и примером для подражания в сфере моды.

На **исключительность и значимость** в мире моды указывают устойчивые переименования с базовым компонентом «легенда». В подзаголовке газетного материала читаем: *«**Легенда мирового модельного бизнеса**, основатель компании "Elite Model Managment" Джон Касабланкас, создавший знаменитых супермоделей, на днях посетил Украину»* («Факты», 24 мая 2008 г.).

На высокий профессионализм и качественную работу модельера указывает перифрастическое сочетание, в основе которого лежит субстантив «мастер»: *«Что же касается выходов Клочковой, то за соответствующую часть гардероба отвечает **мастер вечерних нарядов** Евгений Фененко»* («2000»: «Уикенд», 21 мая 2009 г.). Отметим, что переименования с данным главным компонентом являются менее употребляемыми.

Обоснованием для образования устойчивых сочетаний тематической группы «представители мира моды» являются также **внешний вид и особенности характера личности:** *«Супермодель Наоми Кэмпбелл никак не угомонится. На сей раз в немилость к **Черной Пантере** попал один из российских отелей, в котором Кэмпбелл останавливалась во время своего тайного июльского визита в Москву»* («Вечерком», 11 августа 2008 г.). Скандальность и вспыльчивость характера модели соответствуют качествам хищного животного, а адъектив **«черная»** указывает на цвет кожи британской топ-модели. Следующий пример, относящийся к вышеуказанной личности, также акцентирует особенности ее внешности и значимость в мире моды: *«Еще бы, саму Наоми Кэмбелл ждали! Поглазеть на **Черную Жемчужину** пришел, кажется, весь VIP-Киев»* («Газета по-киевски», 22 февраля 2008 г.). **Жемчужина** – о ком- , чем-л. выделяющемся своими достоинствами среди других, являющемся украшением чего-либо (Кузнецов, 2007: 188).

Отметим значительно меньшую частотность употребления перифрастических выражений данной группы, которые характеризуют **образ жизни** того или иного представителя сферы моды. В результате замкнутой, уединенной, отшельнической жизни знаменитого кутюрье возникли такие устойчивые сочетания, как «одинокий монах» и «отшельник от-кутюр». В заголовке газетного материала читаем: ***«Отшельник от-кутюр**. В Париже умер **«одинокий монах»** и знаменитый кутюрье Ив Сен-Лоран»* («Сегодня», 3 июня 2008 г.). Словарь русского языка предлагает следующее объяснение вышеуказанных базовых компонентов данных перифрастических образований: **отшельник** – о человеке, живущем в уединении, избегающем общества людей (Кузнецов, 2007: 486). **Монах** – о мужчине, ведущем аскетический образ жизни (Кузнецов, 2007: 357).

Также менее частотны на газетных полосах устойчивые выражения перифрастического характера, обоснованием для возникновения которых является **место рождения модели и их счастливые судьбы**. Рассмотрим следующий пример: *«Зато уже заявила себя народу **«нижегородская Золушка»** Наталья Водянова. Всемирно известная модель, которая в паре с Андреем Малаховым станет ведущей полуфиналов, прибыла в Москву»* («Газета по-киевски», 12 мая 2009 г.). Судьба Натальи Водяновой, выросшей в провинции и ставшей одной из самых востребованных моделей мира, напоминает сюжет сказки «Золушка». Отсюда возникла перифраза с главным компонентом «Золушка». В данном случае адъектив «нижегородская» указывает на место рождения представительницы рассматриваемой тематической группы.

Обоснованием для переименования являются также **профессиональные качества** модельера: *«Второе восхождение Коко получилось даже успешнее первого, и все-таки Ив Сен-Лоран до последнего оставался **главным раздражителем творцов марки «Шанель» –** сначала Коко, потом – Карла Лагерфельда»* («События», 13 октября 2008 г.). В основу возникновения данного устойчивого сочетания легла серьезная конкуренция между самыми влиятельными модельерами мира.

Выводы. Таким образом, перифразы в русскоязычных газетах Украины имеют различные обоснования для переименования. Основными из которых являются: степень известности представителя данной группы, отличительные качества, исключительность и значимость в мире моды, внешний вид и особенности характера, профессиональные качества личности, образ жизни и место рождения представителя мира моды. Отметим также частотность употребления устойчивых перифраз с опорными компонентами «звезда», «король», «икона» и «легенда».

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Новиков А. Словарь перифраз русского языка (на материале газетной публицистики). Москва : Русский язык, 2004. 352 с.
2. Рапаева Ю. Структура перифразы и ее типы. *Современная филология :* материалы II Международной научной конференции. Уфа : Лето, 2013. С. 90–91.
3. Современный толковый словарь русского языка / гл. ред. С. Кузнецов. Санкт-Петербург : Норит, 2007. 934 с.

REFERENCES

1. Novikov A. B. Slovar perifraz russkogo yazyka (na materiale gazetnoi publitsistiki) [Russian Periphrase Dictionary] M.: Russian language, 2004. 352 p. [In Russian].
2. Rapaieva Yu. V. Struktura perifrazy i yeio tipy [The structure of the periphrase and its types] Modern philology. Materials of the II International scientific konf. Ufa: Leto, 2013. P. 90–91 [in Russian].
3. Sovremennyi tolkovyi slovar russkogo yazyka [Modern explanatory dictionary of the Russian language] Gl. red. S. A. Kuznetsov. SPb.: Norit, 2007. 934 p. [In Russian].

УДК 81'25:811.111:343
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/30.212284

Анна ВОЛОВИК,
orcid.org/0000-0001-5362-5328
кандидат філологічних наук,
асистент кафедри теорії і практики перекладу
Донецького національного університету імені Василя Стуса
(Вінниця, Україна) volovyk.anna@gmail.com

ЖАНРОВО-СТИЛІСТИЧНА ДИВЕРСИФІКАЦІЯ НАРОДНОЇ Й ЛІТЕРАТУРНОЇ КАЗОК

У статті проаналізовано та виокремлено спільні та відмінні інваріантні риси народної і літературної казок української і англійської лінгвокультур. За результатами дослідження в роботі запропоновано модель аналізу народної та літературної казок, на підставі якої визначаються інваріантні ознаки за походженням, функціонуванням та структурою. Щодо походження, літературна казка виникла на основі народної. Проте, незважаючи на розлогість часових меж виникнення між двома магістральними різновидами жанру казки, обом притаманний тісний зв'язок із міфами та традиціями носіїв певної культури. За функціонуванням обом жанрам властиві розважальна та морально-етична функції, що знову ж зумовлено спільним корінням їх походження. Основні відмінності між двома жанрами спостерігаються на рівні структури, зокрема: а) на сюжетно-композиційному рівні: статичність сюжету та композиції народної казки та гнучкість сюжетно-композиційних характеристик авторської казки; деталізація опису місцевості, подій, персонажів літературної казки / відсутність конкретизації деталей у народній; лінійність композиції народної казки / композиційна нелінійність літературної; б) на характерологічному рівні: ідеалізованість, полярність позитивної / негативної оцінності, відсутність детальних описів героя, статичність складу персонажів та функцій, які вони виконують у народній казці; варіативність персонажної системи, відсутність семантики ідеальності, детальна портретизація, залежність функцій персонажів від інтенцій автора в літературній казці; в) на хронотопному рівні: аксіологічність побутового й амбівалентна оцінність чарівного простору, невизначеність часу та простору, послідовність та замкнутість хронотопу фольклорної казки; незамкнутість, нелінійність хронотопу літературної казки, протиставлення побутового та чарівного простору за ознаками – «негативність» першого та «позитивність» другого.

Ключові слова: *казка, літературна та народна казка, інваріантні ознаки казок, характерологічний контекст, хронотопний контекст, сюжетно-композиційний контекст.*

Anna VOLOVYK,
orcid.org/0000-0001-5362-5328
Candidate of Philological Sciences,
Teaching Assistant at the Department of Theory and Practice of Translation
Vasyl' Stus Donetsk National University
(Vinnytsia, Ukraine) volovyk.anna@gmail.com

GENRE-STYLISTIC DIVERSITY OF FOLKTALES AND LITERARY FAIRY TALES

The article is dedicated to the analysis and identification of common and divers features of folktales and literary fairy tales in Ukrainian and English linguo-cultures. According to the results of the conducted analysis, a specific model of folktales and literary fairy tales is worked out. The common and divers invariant features are distinguished on the basis of origin, functionality and structure. Pursuant to the origin, folktales appeared earlier than literary fairy tales. However, despite a wide gap in time of origin, both abovementioned genres are closely connected with myths and traditions of culture members. As to functionality, both genres perform entertaining and moral-ethical functions that is also preconditioned by the same origins. The basic differences between two genres occur at the structural level, in particular: 1) at the compositional level, where one can distinguish the static character of the plot of folktales in contrast to flexibility of compositional features of literary fairy tales; detailed description of events, places, characters in literary fairy tales and absence of concrete details in folktale; linear composition of folktales and non-linear compositional nature of literary fairy tales; 2) at the characterological level, where one can single out detailed description of characters, static composition of characters and their functions in folktales and variation of composition of characters, absence of their ideal features, detailed characters' portraits and dependence of characters' functions on the author's intentions; 3) at the chronotopic level, where one can pinpoint indefiniteness of space and time, succession of events and closeness of chronotope in folktales and non-linear nature and openness of chronotope of literary fairy tales. It is important to mention that household and magical spaces are perceived differently in folktales and literary fairy tales.

Key words: *fairy tale, folktale and literary fairy tale, invariant features of fairy tales, characterological context, chronotopic context, compositional context.*

Постановка проблеми. Фольклорна та літературна казки мають багато спільних і відмінних рис, на основі яких можна провести жанрову диверсифікацію зазначених різновидів жанру казки. Виділення інваріантних жанрово-стилістичних ознак як народної, так і літературної казок є суттєвим для літературознавців, а також перекладачів, які працюють із різними текстами жанру казки, оскільки від збереження та точної передачі інваріантних маркерів цих жанрових різновидів залежить адекватна ідентифікація жанрової приналежності тексту оригіналу цільовою аудиторією.

Аналіз досліджень. Дослідженню жанру «казка» присвячена значна кількість теоретико-практичних розвідок у межах різних аспектів вивчення цього поняття. Зіставленням жанрово-стилістичних ознак піджанрів казки, зокрема народної та літературної, цікавилися низка дослідників, з-поміж яких виділяємо: С. Гладьо (2016 р.), О. Горбонос (2016, 2017 рр.), С. Дєдову (2016 р.), О. Зубенко (2012 р.), О. Сорокотенко (1996 р.), С. Томпсона (1946 р.) та інших.

Мета статті – проаналізувати й виокремити спільні та відмінні інваріантні риси народної і літературної казок української й англійської лінгвокультур.

Виклад основного матеріалу. Ґрунтуючись на моделі аналізу літературної та чарівної казок на основі жанрово-типологічного методу та принципів структурно-генетичного аналізу, запропонованій дослідницею О. Сорокотенко (1996 р.), пропонуємо власну доповнену модель аналізу народної та літературної казок, на підставі якої визначатимемо інваріантні ознаки обох різновидів жанру казки. З-поміж магістральних жанрово-стилістичних ознак, які входять до зазначеної моделі, виділяємо: 1) походження; 2) функціональність; 3) структуру (тематичні, характерологічні, хронотопні, сюжетно-композиційні та лексико-семантичні ознаки).

За походженням народна казка виступає «первинним жанром» (термін М. Бахтіна (1986 р.)) або «праобразом» (термін О. Веселовського (1989 р.)) щодо літературної казки й актуалізується крізь призму жанрової архаїчної семантики. Народна казка глибоко сягає своїм корінням міфопоетичної традиції та виникає у зв'язку з «деритуалізацією та десакралізацією міфу, послабленням віри у справжність міфологічних подій, розвитком «свідомої вигадки», поступовою втратою конкретного етнографічного змісту, заміною міфічних героїв звичайними людьми, а міфічного часу – невизначеним казковим часом» (Мелетинский, 1968: 49).

Щодо часу виникнення, то казки про тварин беруть свій початок ще у стародавні часи, основані на спостереженнях за тваринами, тоді як соціально-побутові зароджуються з початком формування сім'ї, класового суспільства. Чарівна казка, як уважав В. Пропп, виникає з обрядів (обряд ініціації; обряди, пов'язані зі смертю), міфів і елементів первісного мислення (первісні люди оперували лише такими категоріями, як «простір», «час», «множинність») (Пропп, 2000: 120–128), тому можна стверджувати, що, як і казки про тварин, цей різновид народної казки починає свій розвиток ще з появою первісних людей. Незважаючи на розлогість часових меж виникнення трьох різновидів народної казки, усім їм притаманний тісний зв'язок із міфами, обрядами, ритуалами та традиціями носіїв певної культури, які визначають «каркас» народної казки на рівні композиції, сюжету, хронотопу та персонажної системи. Як наголошує дослідник А. Дандес (Дандес, 1965: 284), фольклор, зокрема народна казка, виступає «дзеркалом культури», оскільки відображає традиції, ставлення, погляди та вірування людей, які створюють культури свого народу. Отже, нехтування інформацією щодо історичного коріння народної казки може призвести до неадекватної інтерпретації жанрово-стилістичних ознак народної казки.

Під час проведення аналізу походження літературної казки насамперед варто зазначити, що остання виникає пізніше народної, багато в чому наслідує свою попередницю. Попри відмінності в колективно зумовленій та індивідуально-авторській художньо-естетичних системах, автор літературної казки завжди запозичує щось із народної казки. Так, І. Франко, досліджуючи своєрідність авторської казки, зазначав, що письменник уводить у сюжет народної казки «свою тенденцію» (Франко, 1982: 449). Отже, автор літературної казки виступає носієм не лише індивідуальної, але й універсально-образної картин світу.

Окрім писемного побутування й авторського начала, літературна казка від початку свого існування відзначалася розкриттям нагальних проблем суспільства, їх осмисленням та сприйняттям людиною (Зубенко, 2012: 79). Звідси можна стверджувати, що літературна казка пройшла декілька еволюційних етапів, що уможливили її становлення як різновиду жанру казки, відомого людству сьогодні. Отже, релевантною сучасній літературознавчій традиції постає така генеза жанру казки: «міф – фольклорна казка – літературна казка» (Горбонос, 2017: 135).

Наступний критерій виділення інваріантних ознак народної та літературної казок пов'язаний

із функціями, які вони виконують у суспільстві. Поряд з естетичною функцією, властивою будь-якому жанру художньої літератури та фольклору, виокремлюють також пізнавальну, морально-етичну, розважальну тощо (Горбонос, 2017: 137). Казки виступають своєрідним «скриптом» прийнятої в суспільстві поведінки людей (Tanku, 2013: 463), тому виконують разом з іншими функціями ще й суспільно-виховну. До своєрідних функцій народної казки Л. Овчиннікова відносить світомоделюючу, самопізнавальну та людинознавчу (Овчинникова, 2007: 75). Літературна казка, на думку Дж. Зайпса, націлена на те, щоб донести до суспільства значущу й естетично оформлену інформацію за допомогою соціальних кодів, норм та цінностей, що можна сформулювати як функцію соціалізації (Zipes, 2006: 14).

Незважаючи на незначні розбіжності у функціонуванні двох різновидів жанру казки, народна і літературна казки виконують передусім розважальну та морально-етичну функції, знайомлять читача у спрощеній формі з такими універсальними поняттями, як «добро» і «зло», а також із нормами поведінки, прийнятими в суспільстві, тому саме ці функції та засоби їх актуалізації повинні бути збереженні в перекладі таких текстів цільовою мовою.

Найсуттєвіші відмінності між фольклорною та літературною казками спостерігаються на рівні структури. Інваріантними сюжетно-композиційними ознаками фольклорної казки виступатимуть лінійна композиція із чіткою послідовністю та регламентацією наративних елементів, універсальність колізії, відсутність деталізації, наявність основних сюжетних компонентів (випробовування, нагорода, покарання) (Сорокотенко, 1996: 4). У народних казках персонажі, а також окремі фрагменти сюжету можуть мігрувати з однієї в іншу (Зубенко, 2012: 81). За твердженням Л. Епоєвої, у сюжетах народної казки переплітаються дві розповідні лінії: сакральна (мова міфів та ритуалів) і описова (мова опису подій, які не стосуються особистого досвіду та пам'яті слухача та розповідача) (Эпоева, 2007: 42), тому важливим елементом народної казки виступає опис побуту й уявлень народу про природні явища. У чарівній казці особливого значення набуває сакральна розповідна лінія, оскільки в сюжеті відображається «певне ритуальне дійство, переважно чоловіча та жіноча ініціації» (Дунаєвська, 1998: 10).

До інваріантних ознак літературної казки належать сюжетно-композиційна гнучкість. В авторській казці розв'язка та зав'язка не виступають чітко регламентованими елементами, оскільки в тексті казки може використовуватися епілог перед зачином, можуть бути наявні також ретроспекції та проспекції (Сорокотенко, 1996: 5). Автор може перекручувати сюжет та міняти місцями основні композиційні компоненти залежно від своїх естетичних намірів та цілей. Крім того, на відміну від народної казки, сюжет та персонажі літературної казки найчастіше не переносяться в інший авторський твір (за винятком серії казкових творів одного автора), можуть простежуватися також сакральна й описова розповідні лінії. В авторській казці все індивідуалізовано, обставини дії деталізуються та репрезентують життєву конкретність (Горбонос, 2016: 8).

Отже, диференційними інваріантними сюжетно-композиційними ознаками народної та літературної казок виступатимуть статичність сюжету та композиції народної казки відповідно до гнучкості сюжетно-композиційних характеристик авторської казки; деталізація опису місцевості, подій, персонажів літературної казки / відсутність конкретизації деталей у народній; лінійність композиції народної казки / композиційна нелінійність літературної.

Під час аналізу характерологічних ознак варто зазначити, що в народній казці, зокрема чарівній, набір персонажів регламентований функціями, які вони виконують у творі. Так, за В. Проппом, у чарівній казці виділяється сім типів персонажів: 1) герой; 2) його суперник(и); 3) дарувальник; 4) відправник; 5) помічник; 6) лжегерой; 7) царівна (її батько) (Пропп, 2001: 88–89). У літературній казці система персонажів та їхні функції залежать від авторського задуму і не можуть бути чітко визначені, як у народній.

Варто наголосити на «гнучкості» персонажної системи народної казки, адже персонажі можуть транспонуватися з казки в казку, чого не можна помітити в літературній, де автор створює неповторні, деталізовані образи кожного з героїв, незважаючи на їх кореляцію з персонажами народних казок. Як зазначають С. Гладьо та С. Дєдова, автор наділяє своїх персонажів характерами, описує їх портретно та зображає картину їхнього внутрішнього життя (Гладьо, Дєдова, 2016: 352).

Ще однією інваріантною характерологічною ознакою, яка найчастіше проявляється в народних казках, зокрема української лінгвокультури, виступає ідеалізованість героя-протагоніста, характер якого охоплює всі найкращі позитивні риси, притаманні людині. У літературній казці відсутня семантика ідеальності: героєм може стати будь-хто, як доросла людина, так і дитина (Зубенко, 2012: 82). У літературній казці героєм може бути пересічна людина зі своїми позитивними та нега-

тивними рисами, що відрізняє головного персонажа авторської казки від протагоніста народної.

Отже, інваріантними рисами, які характеризують персонажну систему народної казки, виступатимуть: ідеалізованість, полярність позитивної / негативної оцінності, відсутність детальних описів героя, статичність складу персонажів та функцій, які вони виконують у казковому творі. Для літературної казки релевантними постають такі ознаки: варіативність персонажної системи, відсутність семантики ідеальності, детальна портретизація, залежність функцій, що виконують персонажі в казці, від інтенцій автора. Усі ці риси мають враховуватися літературознавцями, а також перекладачами під час відтворення текстів народної й авторської казок, щоб уникнути жанрово-типологічного зсуву, за якого очікування цільової аудиторії не будуть виправданими.

Хронотоп народної та літературної казок також характеризується низкою інваріантних ознак. Простір народної, зокрема чарівної, та літературної казок поділяється на побутовий та чарівний і актуалізується через опозицію «свій» / «чужий» за допомогою маркерів розмежування обох просторів. Різниця полягає в тому, що в народній казці побутовий простір завжди оцінюється позитивно, а чарівний у чарівній казці сприймається амбівалентно. У літературній казці, навпаки, побутовий простір сприймається читачем, зокрема дитиною молодшого віку, негативно, оскільки він репрезентує нудний і одноманітний світ дорослих, тоді як чарівний простір аксіологічно позитивний, тому що ігровий (Сорокотенко, 1996: 7).

Невизначеність часу та простору у фольклорній казці виступає однією з характерних жанрово-стилістичних ознак, однак іноді в народній казці уточнюються місце та час, як це, наприклад, відбувається в англійських народних казках через уведення ініціальних формул: *"In the days of the great Prince Arthur"* (Jacobs, 1980: 89); *"In the reign of the famous King Edward III"* (Jacobs, 1980: 105).

Хронотоп літературної казки завжди насичений конкретними історико-національними реаліями, а тому досить легко ідентифікується з реальним простором і часом. Таким способом автор створює ефект «ілюзії достовірності» (термін І. Лупанової) (Лупанова, 1981: 81). Поряд із цим простір фольклорної чарівної казки чітко регламентований: герой переміщується від локусу до локусу (із зупинками) та завжди рухається вперед (Комлева, 1992: 68). Натомість головний герой літературної казки не обмежений лінійністю дій, а навпаки, може рухатись як завгодно, повсякчас повертаючись до чарівного простору.

У народній чарівній казці простір постає структуроутворювальною категорією композиції, оскільки остання базується на переміщенні героя, а час як реальна форма мислення наче цілковито відсутній (Пропп, 2000; Топоров, 1983). Час у цьому типі казки наділений такими ж рисами, що й простір, а саме замкнутістю, лінійністю, послідовністю. У літературній казці кожна ситуація локалізується у своєму мікрочасі і не пов'язана з попередніми та наступними ситуаціями (Сорокотенко, 1996: 8).

Отже, народна казка, особливо чарівна, протиставляється літературній позитивною аксіологічністю побутового й амбівалентною оцінністю чарівного простору, невизначеністю, послідовністю та замкнутістю хронотопу. У літературній казці побутовий простір, навпаки, сприймається як нудний, а чарівний простір характеризується позитивною оцінністю. Простір і час авторської казки незамкнуті, нелінійні й іноді чітко визначені. Отже, ключові структурні відмінності між літературною та фольклорною казками спостерігаються на рівні хронотопу. Перелічені риси визначають приналежність тексту до окремого різновиду жанру казки, а їх відтворення в цільовому тексті має суттєве значення для збереження жанрово-стилістичної домінанти народної або авторської казок.

Під час розгляду лексико-семантичних особливостей обох різновидів жанру казки варто зазначити, що, ураховуючи усну форму побутування народної казки, її мова наближена до розмовної, несе в собі колорит епохи, тоді як у літературній казці, за спостереженням дослідниці О. Зубенко (Зубенко, 2012: 82), автор відшліфовує кожне слово, а вибір художніх засобів, які використовуються в такому різновиді казки, залежить від виду, літературного напряму й індивідуальних рис письменника / поета. Окрім цього, використані в народній казці емоційно-експресивні засоби націлені на актуалізацію розважальної функції (Дунаєвська, 1998: 10), тоді як в авторській вони спрямовані на опис почуттів, переживань і психологічних станів героя.

Висновки. У підсумку варто зазначити, що різниця між народною та літературною казками простежується майже за кожною проаналізованою ознакою. Однак особливо важливими виступають розбіжності на рівні хронотопу, оскільки він визначає жанрово-стилістичну домінанту казкового твору. Перекладачам, які працюють із текстами народних та літературних казок, варто враховувати всі інваріантні хронотопні ознаки обох жанрових різновидів, адже елімінація таких ознак може призвести до неадекватної ідентифікації жанру цільовою аудиторією.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бахтин М. Формы времени и хронотопа в романе. Очерки по исторической поэтике. Литературно-критические статьи. Москва, 1986. С. 234–407.
2. Веселовский А. Историческая поэтика. Москва : Высшая школа, 1989. 648 с.
3. Гладьо С., Дєдова С. Англійська народна versus авторська казка: жанрово-композиційні та лінгвістичні аспекти. *Молодий вчений*. 2016. № 12. С. 351–354.
4. Горбонос О. Жанр літературної казки як діалектична єдність літературних та фольклорних традицій. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. 2017. С. 134–141.
5. Горбонос О. Жанрова парадигма літературної казки в науковій рецепції І. Франка, 2016. URL: http://ekhsuir.kspu.edu/handle/123456789/2275 (дата звернення: 01.06.2020).
6. Дунаєвська Л. Українська народна проза (легенда, казка). Еволюція епічних традицій : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 1998. 36 с.
7. Зубенко О. Співвідношення літературної та фольклорної казки. *Філологічні науки*. 2012. Вип. 12. С. 78–83.
8. Комлева Г. Пространственная композиция фольклорной сказки. *Проблемы исторической поэтики*. 1992. Вып. 2. С. 67–73.
9. Лупанова И. Современная литературная сказка и ее критики. *Проблемы детской литературы*. Петрозаводск, 1981. С. 76–90.
10. К построению модели волшебной сказки / Е. Мелетинский и др. *Тезисы докладов в Третьей летней школе по вторичным моделирующим системам*. Тарту, 1968. С. 166–177.
11. Овчинникова Л. Русская литературная сказка XX века (история, классификация, поэтика) : дис. … докт. филол. наук. Москва, 2007. 387 с.
12. Пропп В. Исторические корни волшебной сказки. Москва : Наука, 2000. 336 с.
13. Пропп В. Морфология волшебной сказки. Москва : Лабиринт, 2001. 144 с.
14. Сорокотенко О. Літературна казка: порівняльний та типологічний аспекти : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Одеса, 1996. 16 с.
15. Топоров В. Пространство и текст. *Текст: семантика и структура*. 1983. С. 227–284.
16. Франко І. Національний колорит у казках Бодянського : збірник творів : у 50-и т. Київ, 1982. Т. 34. С. 449–456.
17. Эпоева Л. Лингвокультурологические и когнитивные аспекты изучения языка волшебной сказки: на материале английского и русского языков : дис. … канд. филол. наук. Краснодар, 2007. 147 с.
18. Dundes A. The Study of Folklore. US : Prentice Hall College Div., 1965. 481 p.
19. Jacobs J. English Fairy Tales. Pennsylvania, 1890. 295 p. URL: https://archive.org/details/englishfairytal00jacogoog (дата звернення: 19.08.2019).
20. Tanku P. Translation Implication for Cultural and Literary Equivalence in Translating Fairy Tales. *Academic Journal of Interdisciplinary Studies.* 2013. Vol 2. № 2. P. 463–479. DOI: 10.5901/ajis.2013.v2n2p463.
21. Thompson S. The Folktale. New York : The Dryden Press, 1946. 510 p.
22. Zipes J. Why Fairy Tales Stick: The Evolution and Relevance of a Genre. New York : Routledge, 2006. 332 p.

REFERENCES

1. Bakhtin M. M. Formy vremeni i khronotopa v romane. Ocherki po istoricheskoi poetike. Literaturno-kriticheskiie stati [Forms of Time and Chronotope in a Novel. Articles on Historical Poetics. Literary and Critical Articles]. Moskva, 1986. P. 234–407 [in Russian].
2. Veselovskii A. N. Istoricheskaia poetika [Historical Poetics]. Moskva: Vysshaia shkola, 1989. 648 p. [in Russian].
3. Gladio S. V., Diedova S. N. Anhliiska narodna kazka versus avtorska kazka: zhanrovo-compozytsiina ta lingvistychni aspekty [English Folktale versus Literary Fairy-tale: Aspects of Genre, Composition and Linguistic]. Young Scientist. 2016. № 12. P. 351–354 [in Ukrainian].
4. Gorbonos O. V. Zhanr literaturnoii kazky yak dialectychna yednist literaturnykh ta folklornykh tradytsii [The Literary Tale's Genre as the Dialectal Unity of Literary and Folk Traditions]. Scientific Journal of National University of Bioresources and Natural Resources of Ukraine. 2017. P. 134–141 [in Ukrainian].
5. Horbonos O. Zhanrova paragyhma literaturnoi kazky v naukovii retseptsii I. Franko [The Genre Paradigm of Literary Tales in I. Franko's Scientific Reception]. 2016. URL: http://ekhsuir.kspu.edu/handle/123456789/2275 (data zvernennya: 01.06.2020). [in Ukrainian].
6. Dunaievska L. F. Ukrainska narodna proza (legenda, kazka). Evoliutsiia epichnykh tradytsii [Ukrainian National Prose. The Evolution of epic traditions]: PhD thesis. Kyiv, 1998. 36 p. [in Ukrainian].
7. Zubenko O. Spivvidnoshennia literaturnoi ta folklornoi kazky [Ratio of Literary and Folk Tales]. Philological Tractates. 2010. Issue № 12. P. 78–83 [in Ukrainian].
8. Komleva H. A. Prostranstvennaia kompozitsiia folklornoi skazki [Spacial Composition of Folktale]. Problems of historical poetics. 1992. Issue № 2. P. 67–73 [in Russian].
9. Lupanova I. P. Sovremennaia literaturnaia skazka i iee kritiki [Modern Literary Fairy Tale and its Criticism]. Problems of children's literature. 1981. P. 76–90 [in Russian].
10. Meletinskii E. M., Nekliudov S. Yu., Novik Ye. S., Sehan D. M. K postroieniiu modeli volshebnoi skazki [Composition of the Fairy Tale Model]: theses to the Third Summer School on secondary modeling systems. Tartu, 1968. P. 166–177 [in Russian].
11. Ovchinnikova L. V. Russkaia literaturnaia skazka XX veka (istoriia, klassifikatsiia, poetika) [Russian Literary Fairy Tale of XX century (history, classification, poetics)]. PhD thesis. Moskva, 2007. 387 p. [in Russian].

12. Propp V. Ya. Istoricheskiie korni volshebnoi skazki [Historical Roots of Fairy Tale]. Moskva: Nauka, 2000. 336 p. [in Russian].
13. Propp V. Ya. Morfolohiia volshebnoi skazki [Morfology of Fairy Tale]. Moskva: Labirint, 2001. 144 p. [in Russian].
14. Sorokotenko O. V. Literaturna kazka: porivnialnyi ta typolohichnyi aspekty [Literary Fairy Tale: comparative and typological aspects]. PhD thesis. Odesa, 1996. 16 p.
15. Toporov V. N. Prostranstvo i tekst [Space and Text]. Text: semantics and structure. 1983. P. 227–284. [in Russian].
16. Franko I. Natsionalnyi koloryt u kazkakh Bodianskoho: zbirka tvoriv u 50 tomakh [National Colouring in Bodianskyi's Fairy Tales: collection of 50 volumes]. Kyiv, 1982. Vol. 34. P. 449–456. [in Ukrainian].
17. Epoieva L. V. Linhvokulturolohicheskiie i kohnitivnyie aspekty izucheniia yazyka volshebnoi skazki: na materiale anhliiskoho i russkoho yazykov [Linguo-cultural and Cognitive Aspects of Fairy Tale: based English and Russian languages]. PhD thesis. Kranodar, 2007. 147 p. [in Russian].
18. Dundes A. The Study of Folklore. US: Prentice Hall College Div., 1965. 481 p.
19. Jacobs J. English Fairy Tales. Pennsylvania, 1890. 295 p. URL: https://archive.org/details/englishfairytal00jacogoog (data zvernennya: 19.08.2019).
20. Tanku P. Translation Implication for Cultural and Literary Equivalence in Translating Fairy Tales. Academic Journal of Interdisciplinary Studies. 2013. Vol 2. № 2. P. 463–479. DOI: 10.5901/ajis.2013.v2n2p463.
21. Thompson S. The Folktale. New York: The Dryden Press, 1946. 510 p.
22. Zipes J. Why Fairy Tales Stick: The Evolution and Relevance of a Genre. New York: Routledge, 2006. 332 p.

УДК 81'367
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/30.212285

Ирина ГАРБЕРА,
orcid.org/0000-0001-5365-054X
кандидат филологических наук,
доцент кафедры общей и прикладной лингвистики и славянской филологии
Донецкого национального университета имени Василия Стуса
(Винница, Украина) iryna.garbera@gmail.com

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ ЛИНГВОКУЛЬТУРНЫЙ АНАЛИЗ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ РУССКОГО И УКРАИНСКОГО ЯЗЫКОВ СО СТРУКТУРОЙ «*БРАТЬ* / *БРАТИ* + СОМАТИЗМ»

*В статье представлены результаты сравнительного лингвокультурологического анализа фразеологии русского и украинского языков со структурой «**брат** / **брати** + соматизм». Исследование основано на позиции, согласно которой культура воплощает свое ценностное значение в языке как наиболее универсальном средстве представления окружающей среды. Для реализации цели исследования использовались метод поиска (фразеология была выбрана из соответствующих словарей), метод компонентного анализа (была охарактеризована структура фразеологизмов, выбраны токены-соматизмы), метод сравнения (сопоставлены структура и значение фразеологизмов русского и украинского языков, выявлены и описаны лингвистическая и культурная семантика изучаемой фразеологии). Отмечается, что код культуры – основной инструмент лингвистического и культурного анализа – является вторичной системой знаков, которая структурирует, классифицирует, оценивает материальный и духовный миры человека и представлена различными этнокультурно отмеченными языковыми единицами, в том числе фразеологическими. Соматический код культуры – это набор номинаций для представления тела и его частей, свойств человеческого тела и его физического состояния. Выяснилось, что компоненты в русском языке «брать» / в украинском «брати» в структуре изучаемых фразеологизмов принимают значения «хватать, охватывать своими руками», «получать», «совершать определенное действие, работать», «охватывать кого-либо» (о чувствах, физическом состоянии и так далее). Установлено, что ключевыми культурными маркерами-индикаторами соматического кода для обоих языков являются «рука», «горло», «зуб», «сердце»; периферия – «голова», «плечо», «рог», «язык». Уникальными для русской фразеологии этой структуры являются соматизмы «бок», «глотка», «грудки», «грудь», «крыло», «крылышко», «микитки», «рот», «хрип», «шкирка», а для украинского – «бас», «горб», «жабри», «карк», «копито», «крик», «око», «печінка», «пуп», соматический комплекс «голова» + «рука».*

Ключевые слова: *культурный код, сравнительный лингвокультурологический анализ, соматизм, фразеология.*

Ірина ГАРБЕРА,
orcid.org/0000-0001-5365-054X
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри загального та прикладного мовознавства і слов'янської філології
Донецького національного університету імені Василя Стуса
(Вінниця, Україна) iryna.garbera@gmail.com

ПОРІВНЯЛЬНИЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЙНИЙ АНАЛІЗ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ РОСІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ ЗІ СТРУКТУРОЮ «*БРАТЬ* / *БРАТИ* + СОМАТИЗМ»

*У статті наведені результати порівняльного лінгвокультурологійного аналізу фразеологізмів російської та української мов зі структурою «**брать** / **брати** + соматизм». Дослідження ґрунтовано на положенні про те, що культура втілює свій ціннісний зміст у мові як найбільш універсальному засобі репрезентації довкілля. Для реалізації мети студіювання використано пошуковий метод (відібрано фразеологізми з відповідних словників), метод компонентного аналізу (охарактеризовано структуру фразеологічних одиниць, виділено з її складу лексеми-соматизми), порівняльний метод (зіставлено структуру і значення фразеологічних одиниць російської та української мов), лінгвокультурологійний метод (виявлено й описано мовно-культурну семантику досліджуваних фразеологізмів). Зазначено, що код культури – основний інструмент лінгвокультурологійного аналізу – це вторинна знакова система, що структурує, категоризує, оцінює матеріальний і духовний світи людини і представлена різноманітними етнокультурно маркованими мовними одиницями, зокрема фразеологічними; соматичний код культури – сукупність номінацій для репрезентації тіла і його частин, властивостей людського організму і його фізичного стану. З'ясовано, що компонент російської мови «брать» / української «брати» у структурі*

досліджених фразеологічних одиниць реалізує значення «хапати, охоплювати руками», «добувати, діставати», «виконувати певну дію, роботу», «опановувати, охоплювати кого-небудь» (про почуття, фізичний стан тощо). Установлено, що ключовими культурними маркерами-показниками соматичного коду для обох мов виступають «рука», «горло», «зуб», «серце»; периферія – «голова», «плече», «ріг», «язик»; унікальними для російської фразеології означеної структури постають соматизми «бок», «глотка», «грудки», «грудь», «крыло», «крылышко», «микитки», «рот», «хрип», «шкирка», а для української – «бас», «горб», «жабри», «карк», «копито», «крик», «око», «печінка», «пуп», соматичний комплекс «голова» + «рука».

Ключові слова: *код культури, порівняльний лінгвокультурологійний аналіз, соматизм, фразеологізм.*

Iryna HARBERA,
orcid.org/0000-0001-5365-054X
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of General and Applied Linguistics and Slavic Philology
Vasyl' Stus Donetsk National University
(Vinnytsia, Ukraine) iryna.garbera@gmail.com

COMPARATIVE LINGUISTIC AND CULTURAL ANALYSIS OF PHRASEOLOGICAL UNITS OF THE RUSSIAN AND UKRAINIAN LANGUAGES WITH THE STRUCTURE OF «*БРАТЬ* / *БРАТИ* + SOMATISM"

*The article presents the results of a comparative linguistic and cultural analysis of phraseological units of the Russian and Ukrainian languages with the structure of «**брать** / **брати** + somatism". The study is based on the proposition that culture embodies its value meaning in language as the most universal means of representing the environment. To achieve the goal of the study, a search method was used (phraseological units from the corresponding dictionaries were selected), a component analysis method (the structure of phraseological units was characterized, lexemes-somatisms were selected from its structure), a comparative method (the structure and meaning of phraseological units of the Russian and Ukrainian languages were compared), linguocultural method (the cultural and linguistic semantics of the studied phraseological units have been identified and described). It is noted that the culture code – the main tool of linguoculturological analysis – is a secondary sign system that structures, categorizes, evaluates the material and spiritual worlds of a person and is represented by various ethnoculturally marked language units, in particular phraseological; somatic code of culture – is a set of nominations for the representation of the body and its parts, the properties of the human body and its physical condition. It turned out that the component of rus. «брать» / ukr. «брати» in the structure of the studied phraseological units realizes the meaning of "grab with hands", "get", "perform a certain action, work", "master, embrace someone" (about feelings, physical condition, etc.). It has been established that the key cultural markers-indicators of the somatic code for both languages are рука, горло, зуб, сердце; the periphery form «голова», «плечо», «рог», «язык»; unique for Russian phraseology of the designated structure are somatisms «бок», «глотка», «грудки», «грудь», «крыло», «крылышко», «микитки», «рот», «хрип», «шкирка», and for Ukrainian – «бас», «горб», «жабри», «карк», «копито», «крик», «око», «печінка», «пуп», somatic complex «голова» + «рука».*

Key words: *culture code, comparative linguistic and cultural analysis, somatism, phraseological unit.*

Постановка проблемы. Лингвокультурологический анализ во фразеологии базируется на положении о том, что культура воплощает своё ценностное содержание в языке как наиболее универсальном средстве репрезентации окружающего мира. Его цель – выявить механизмы, способы и средства воплощения культуры в составе фразеологических единиц. Актуальной сегодня является проблема комплексного лингвокультурологического анализа разноязыковых фразеологизмов, описывающих человека. Объект исследования – фразеологизмы русского и украинского языков со структурой «*брать* / *брати* + соматизм». Предмет – специфика репрезентации соматического кода культуры на материале фразеологических единиц означенной структуры.

Цель статьи – проанализировать в лингвокультурологическом аспекте фразеологизмы русского и украинского языков со структурой «*брать* / *брати* + соматизм». Для реализации цели использованы поисковый метод (для отбора фразеологизмов из соответствующих словарей (БФСРЯ, 2006; СФУМ, 2003)), метод компонентного анализа (для характеристики структуры фразеологической единицы, выделения из её состава лексемы-соматизма), сравнительный метод (для сопоставления структуры и значения фразеологических единиц русского и украинского языков), лингвокультурологический метод (для выявления и описания языково-культурной семантики исследуемых фразеологизмов).

Анализ исследований. Теоретической основой нашего исследования определяем следующие положения:

1. Предметная область лингвокультурологии – сфера взаимодействия культуры и природ-

ного языка, сознания и речи (Карасик 2005; Колесов 2004).

2. Фразеологизмы – вербальные знаки культуры, являющиеся важнейшим объектом лингвокультурологии, что объясняется совокупностью выполняемых ими функций: знаковой, суть которой в тропеичности, столкновении и синтезе в семантике фразеологизма механизмов образного отображения реального мира с его культурными знаками и собственно языковых семантических особенностей (Ковшова, 2009: 6); культурной, так как фразеологическая единица выступает средством сохранения и передачи культурной информации о человеке и окружающем мире (Степанов, 2004: 12); символической, поскольку фразеологизм воплощает в себе стойкие символические, стереотипные, эталонные смыслы, присущие мировоззрению того или иного народа (Пименова, 2007: 7).

3. Система кодов культуры – основной инструмент лингвокультурологического исследования. Лингвокультурологи определяют код культуры следующим образом: это совокупность знаков (символов) и их смыслов, которые имеются в любом предмете культуры определенной национальной лингвокультурной общности; находит проявление также в этническом языке, языковой картине мира (Воркачёв, 2001: 64); это семиотическая система для кодирования определённого культурного содержания, система знаков материального и духовного мира, которые стали носителями культурных смыслов (Маслова, 1999: 18); это «сеть», которую человек «набрасывает» на окружающую среду, членя, категоризируя, структурируя и оценивая её (Красных, 2002: 232); это соответствующая национальная этнокультурная информация, кодируемая в форме, способной идентифицировать культуру, через совокупность вторичных знаков и символов, наделённых такими смыслами (и их комбинациями), которые могут проявляться в предметах материальной и духовной деятельности человека на уровне семиотического пространства (Савченко, 2013: 88); это сеть членения, категоризации, оценки интериоризированного мира и внутреннего опыта человека, обусловленная культурой данного общества и представленная в семиотических системах естественного языка, искусства, обрядов, обычаев, верований, в нормах морали, поведении членов этнической общности (Селиванова, 2004: 43); это вторичные знаковые системы, использующие материальные и формальные средства для кодирования одинакового содержания, которые и образуют картину мира, менталитет определённого общества (Телия, 1996: 215). Таким образом, под кодом культуры в работе понимаем вторичную знаковую систему, которая структурирует, категоризирует, оценивает материальный и духовный миры человека и представлена разнообразными этнокультурно маркированными языковыми единицами (в нашем случае – фразеологизмами).

4. Соматический код культуры – это совокупность обусловленных культурой стереотипных представлений о свойствах, характеристиках, действиях, пространственных и временных «измерениях» тела в целом или его частей; это совокупность номинаций для репрезентации тела и его частей, свойств человеческого организма и его физического состояния, в частности действий и видов деятельности (Савченко, 2013: 89).

Изложение основного материала. Главным структурным компонентом в анализируемых фразеологических единицах русского и украинского языков выступает глагол русск. **брать** / укр. **брати**. В составе исследуемых фразеологизмов он реализовывает такие значения: «хватать, обхватывать руками», «добывать, доставать», «выполнять определённое действие, работу», «овладевать, охватывать кого-нибудь» (про чувства, физическое состояние и так далее). Относительно зависимого компонента, наиболее продуктивными для анализируемого фразеологического материала выступают соматизмы **рука** (формирующий межъязыковые фразеологические эквиваленты (далее – МФЭ) – фразеологизмы русского / украинского языков, полностью либо практически полностью совпадающие по структуре и образно-мотивационной, денотативной, культурной семантике): русск. *брать в руки* – «решительно подчинять себе, заставлять повиноваться» (*«Павлу досталась хорошая, работящая, серьёзная женщина. Она* ***взяла*** *его* ***в руки****, и жизнь их определенно наладилась бы, если бы не помешала война»* (В. Солоухин)) / укр. *брати в руки* – «заставлять подчиниться» (*««Я* ***візьму*** *співців тих* ***в руки****!» Коли чує, десь близенько Залунали пісні гуки»* (Леся Украинка)), а также более активный именно для русской фразеологии: русск. *брать в свои руки* – «принимать на себя руководство, управление чем-либо»; «забирать, захватывать» (*«Напрасно вы беспокоитесь <…> Вот что, папаша <…> Или вы дайте мне полную волю, или всё мое дело* ***берите в свои руки****, – всё берите! Всё, до рубля!»* (Максим Горький)); *брать голыми руками* – «захватывать, овладевать без значительных усилий, без особого труда» (*«Вот когда нас можно будет* ***голыми руками брать****, без всякой войны–когда эти детки вырастут!»* (Д. Усвятова));

не брать в руки – «не прикасаться к чему-либо; не заниматься чем-либо в течение некоторого времени» (*«До сих пор благодарен судьбе и ребятам, что уберегли от уголовщины, с тех пор никогда **не беру в руки** карт <…>»* (Г. Лохова))); **горло** (МФЭ: русск. *брать за горло* – «принуждать, притеснять кого-либо; заставлять поступать определённым образом» (*«Осенняя тоска подкатывала тихо, незаметно, **брала за горло** нежных барышень и впечатлительных поэтов, заставляя вздыхать глубоко и парить высоко, в мечтах, в рифмах, в облаках <…>»* (И. Туманова)) / укр. *брати за горло* – «ставя кого-то в безвыходное положение или ведя решительное наступление против кого-то, настойчиво или силой добиваться своего; ссориться» (*«Завдавати прикрощів. Працювати по-старому – самогубство. Будь-яке вузьке місце відразу **бере за горло**, б'є по прибутку, фондах»* (из газеты)); только в русск. *брать горлом* – «добиваться чего-либо криком, руганью» (*«А в крестнике уже сейчас чувствуется личность, добивается чего надо, **берёт горлом**, чуть что – лезет в драку с сёстрами, а те сразу в рёв и бегут жаловаться, что одна – восьмилетняя барышня, что другая – четырёхлетняя»* (И. Бачинская))); **зуб** (русск. *брать на зуб* – «отведывать, пробовать на вкус что-либо»; «проверять что-либо, не доверяя другим» (*«Любую еду она стремится **брать на зуб**, иначе не ест и детям своим не даёт»* (из интернет-поста)); укр. *брати на зуби* – «выбирать кого-то объектом пересудов, насмешек, сплетен; судить, осуждать; подхватывать что-то, сказанное остроумно, удачно» (*«Коли приходив котрийсь з багачів, Мандрика або Підпара, ті, що мокли під ґанком зборні, **брали** його **на зуби**»* (М. Коцюбинский)); *братися зубами* – «решительно, настойчиво добиваться чего-то» (*«Вона могла так **взятися зубами** й іти до перемоги, що всі й не раді були, що насмілилися з нею змагаться»* (из интернет-поста))); **сердце** (МФЭ: русск. *брать к сердцу* – «сильно переживать что-либо» (*«Слишком близко всё **берёшь к сердцу**. По телефону такие чудеса всё равно не разгадать. Вот придёт на днях, и разберёмся, что к чему»* (А. Кушаков)) / укр. *брати близько до серця* – «болезненно воспринимать, переживать что-то; проникаться чем-то, сочувственно относиться к чему-то; относиться к чему-то с интересом, придавая ему большое значение» (*«Мирослава <…> дуже любила брата та і всю його родину. І інтереси їх **близько брала до серця**»* (А. Головко)); только в укр. *брати за серце* – «волновать, тревожить или трогать кого-то чем-то; охватывать кого-то (про чувства)» (*«Жакет, в якому Поліна приїхала до міста, досі зберігав запах рідної хати. Жалісний щем **взяв за серце** ще дужче»* (А. Хорунжий)).

Периферию соматического кода культуры в исследуемых фразеологических единицах формируют такие показатели: **голова** (русск. *брать в голову* – «принимать во внимание» (*«Если ты станешь **брать в голову** такую чушь, как непочтение какой-то фифочки, совсем сойдёшь с ума от нервных нагрузок»* (Л. Филановская)); укр. *братися за голову* – «быть в отчаянии» (*«Призначають у середню школу пташа жовтороте, а потім **беруться за голови**»* (Ю. Збанацкий)); **плечо** (МФЭ: русск. *брать на свои плечи* – «добровольно принимать на себя какие-либо тяжёлые обязанности» (*«Не **бери на свои плечи** бремя долгов и обязанностей, которое на тебя никто не взваливал. Иди радостно»* (В. Грузин)) / укр. *брати на свої плечі* – «перегружать себя работой, заботами, хлопотами» (*«Матуся у них в домі сильна, роботяща, з такою матусею не заживеш мозолів, усе **бере на свої** натруджені **плечі**»* (Ю. Бедзик)); **рог** (русск. *брать за рога* – «разорять; лишать необходимого кого-либо»; «начинать с основного, главного» (*«И типа – раз он такой ловкий шалунишка – значит уже прямо тут можно **брать за рога** и своё в чужое совать»* (Я. Полуэктов)); укр. *брати за роги* – «действовать решительно, настойчиво требуя чего-то от кого-то» (*«Я, князю, ледь-ледь пишу, недавно лише навчився <…> – почав було викручуватися, та князь **взяв** його **за роги**: – Знаю, що ти великий книжник, що ти сидів два роки в хаті у Бориславича й читав літописи»* (В. Шевчук)); **язык** (русск. *брать на язык* – «пробовать на вкус что-либо» (*«Ребёнку всегда интересно попробовать этот белый порошок, он **берёт на язык** немного порошка и сейчас же прополаскивает рот»* (В. Фокина)); укр. *брати на язики* – «распускать сплетни про кого-то, судить, порицать» (*«Як відомо, в Сосниці таємниць не існувало, тож і **взяли на язики** молодиці Марту і Ладька»* (Н. Зарудный)).

Специфическими только для русской фразеологии выступают соматизмы: **бок:** *брать за бока* – «привлекать к ответственности»; «заставлять, принуждать делать что-либо» (*««Удовольствуемся ролью поверенного нескольких гражданских истцов. Всё-таки громкий процесс. Можно выдвинуться, конечно, с помощью печати. Надо **взять за бока** Петухова – пусть трубит», – соображал он с довольной улыбкой, сидя у камина в своём кабинете»* (Н. Гейнце)); **глотка:** *брать за глотку* – «принуждать, притеснять кого-либо; заставлять поступать определённым образом»; «разорять, отбирать последнее,

необходимое»; «одолевать» (о каком-либо чувстве, болезни) (*«Я знаю, что люди становятся всё мягче душой в наши высококультурные дни и даже когда* ***берут за глотку*** *своего ближнего с явною целью удушить его, так стараются сделать это с возможной любезностью и с соблюдением всех приличий, уместных в этом случае»* (Н. Михайловский)); **грудки:** *браться за грудки* – «ссориться, доходя до драки» (*«Кто-то чего-то не поделил и теперь,* ***взявшись за грудки****, выяснял отношения»* (Д. Дашко)); **грудь:** *брать грудью* – «побеждать дружным, сильным напором» (*«****Возьмём*** *эту проблему* ***грудью****, сообща»* (из интернет-поста)); **крыло:** *брать под своё крыло* – «окружать вниманием, заботой, опекать; оказывать покровительство кому-либо» (*«Будто неведомая сила* ***брала под своё крыло****, укрывая от нападок и атак»* (Т. Хмельницкая)); **крылышко:** *брать под своё крылышко* – «окружать вниманием, заботой; опекать» (*«Сестра меня пилила всю жизнь, что я племянничку никак не помогаю, не* ***беру под своё крылышко****, а меня кто брал?»* (Е. Арсеньева)); **микитки:** *брать под микитки* – «решительно, силой или властью заставлять, принуждать кого-либо делать что-либо» (*«Ноне наша власть. Бедняцкая. Твоя да моя.* ***Брать*** *его надо* ***под микитки****»* (И. Акулов)); **рот:** *не брать в рот* – «не есть, не пить»; «совсем не пить спиртного» (*«Его уложили в постель, наказали не вставать и* ***не брать в рот*** *ничего, кроме воды, пока ему не скажут, что можно возобновить приём пищи»* (Г. М. Шелтон)); **хрип:** *брать за хрип* – «притеснять, принуждать кого-либо, подчиняя своему влиянию, власти» (*«С первого раза он их всех разнёс по зауголочкам, так что они сделались умнее: один неуловимым, рассчитанным движением накидывал на горло бунтовщика платок и таково-то* ***брал за хрип****, что надо было выбирать: или полечь тотчас же, тут же, ни за что ни про что, или отступить перед явно превосходящими силами противника – покуда отступить»* (Е. Арсеньева)); **шкирка:** *брать за шкирку* – «силой заставлять, принуждать кого-либо к чему-либо; ставить в безвыходное положение» (*«Чтобы педагогов-новаторов по всей стране* ***брали за шкирку*** *и выбрасывали пинком за ворота»* (А. Агафонов)).

Лишь в украинском употребляются следующие показатели соматического кода культуры на материале фразеологии: **бас:** *брати на бас* – «смеяться над кем-то» (*«Цього, брате-товаришу, не* ***візьмеш на бас****»* (Н. Рудь)); **горб:** *брати своїм горбом* – «достигать чего-то ценой больших усилий, тяжёлым трудом» (*«А хто ж владає цим добром, що ви* ***взяли*** *своїм трудом, своїм трудом,* ***своїм горбом****? Так! Хто вони?»* (М. Рыльский)); **жабри:** *брати за жабри* – «заставлять кого-то что-то делать; настойчиво добиваться чего-то; притеснять кого-то, ограничивать в действиях, ставить в затруднительное, безвыходное положение» (*«Воронцов не міг на цьому заспокоїтись і сам теж невтомно снував від підрозділу до підрозділу, виступаючи, де треба, з промовою, а в іншому місці <…>* ***брав*** *когось* ***за жабри*** *не гірше, ніж Самієв»* (О. Гончар)); **карк:** *брати за карк* – «ставить кого-то в тяжёлое, безвыходное положение, ущемлять кого-то» (*«Тепер* ***візьмем*** *їх* ***за карк*** *та й трясонемо, щоб злодійське тіло вилізло з шкіри»* (М. Стельмах)); **копито:** *брати з копита* – «судить про кого-, что-то сгоряча, не разобравшись» (*««А ти так дуже не* ***бери з копита****», – понизив голос Оксен, і в голосі йому зазвучала образа»* (Г. Тютюнник)); **крик:** *брати криком* – «добиваться, достигать чего-то, поражая кого-то громкими возгласами, руганью» (*«Заткнися, тільки й можеш, що* ***брати криком****»* (из интернет-поста)); **око:** *брати на пильне око* – «внимательно следить за кем-, чем-то» (*«****Візьміть*** *цих крадіїв* ***на пильне око****, щоб ще раз не повторилося»* (из интернет-поста)); **печінка:** *брати за печінки* – «очень донимать, укорять кого-то, задевая самое больное» (*«Та досить мене* ***брати за печінки*** *– й без тебе тошно й повіситься хочеться»* (из интернет-поста)); **пуп:** *брати на пупа* – «делать что-то с огромным напряжением» (*«Усе вони* ***взяли на пупа****, ледь достроїли ту баню»* (из интернет-поста)); соматический комплекс **голова + рука:** *брати голову в руки* – «серьёзно задуматься над чем-то, сосредоточиться на чём-то» (*«Вам <…> треба* ***взяти голову в руки*** *та подумати до кінця і забути все минуле»* (И. Микитенко)).

Выводы. Язык – универсальное средство для отображения культуры русского и украинского народов. Наиболее концентрировано, образно и ярко культурные смыслы воплощаются во фразеологизмах. Цель сравнительного лингвокультурологического анализа разноязыковых фразеологических единиц – исследовать механизмы и способы репрезентации культурных особенностей этносов с помощью образных устойчивых словосочетаний, а основной инструмент – код культуры (вторичная знаковая система, которая структурирует, категоризирует, оценивает материальный и духовный миры человека и представлена разнообразными этнокультурно маркированными фразеологизмами). В процессе анализа соматического кода культуры (номинаций для репрезентации тела и его частей, свойств человеческого организма и его физического состояния) на материале

русской / украинской фразеологии структуры «*брать* / *брати* + соматизм» установлено, что ключевыми культурными маркерами – показателями кода для обоих языков выступают **рука**, **горло**, **зуб**, **сердце**; периферию формируют **голова**, **плечо**, **рог**, **язык**; уникальными для русской фразеологии означенной структуры являются соматизмы **бок**, **глотка**, **грудки**, **грудь**, **крыло**, **крылышко**, **микитки**, **рот**, **хрип**, **шкирка**, а для украинской – **бас**, **горб**, **жабри**, **карк**, **копито**, **крик**, **око**, **печінка**, **пуп**, соматический комплекс **голова + рука**. Все исследуемые фразеологические единицы данной структуры являются антропоцентрическими, описывая действия человека, связанные с его характером и поведением, отношениями с социумом и окружающей действительностью.

В перспективе планируется продолжить исследовать способы репрезентации соматического кода культуры на материале русских и украинских фразеологизмов других структур.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Воркачёв С. Лингвокультурология, языковая личность, концепт. *Филологические науки*. 2001. № 1. С. 64–72.
2. Карасик В. Базовые характеристики лингвокультурных концептов. *Антология концептов* / под ред. В. Карасика, И. Стернина. Т. 1. Волгоград, 2005. С. 10–13.
3. Ковшова М. Семантика и прагматика фразеологизмов: лингвокультурологический аспект : автореф. дис. … докт. филол. наук: 10.02.19. Москва, 2009. 48 с.
4. Колесов В. Концепт культуры: образ – понятие – символ. *Слово и дело: из истории русских слов*. Санкт-Петербург, 2004. С. 57–72.
5. Красных В. Этнопсихолингвистика и лингвокультурология. Москва, 2002. 284 с.
6. Маслова В. Фразеология в контексте культуры. Москва, 1999. 780 с.
7. Пименова М. Концепт *сердце*: Образ. Понятие. Символ. Кемерово, 2007. 500 с.
8. Савченко Л. Функции соматического кода культуры в формировании фразеосистемы русского и украинского языков. *Учёные записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации»*. 2013. Т. 27 (66). № 1. Ч. 2. С. 88–92.
9. Селіванова О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти). Київ ; Черкаси, 2004. 276 с.
10. Степанов Ю. Константы : Словарь русской культуры. Москва, 2004. 992 с.
11. Телия В. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. Москва, 1996. 286 с.
12. БФСРЯ : Большой фразеологический словарь русского языка : значение, употребление, культурологический комментарий / отв. ред. В. Телия. Москва, 2006. 784 с.
13. СФУМ : Словник фразеологізмів української мови / уклад. : В. Білоноженко, І. Гнатюк, В. Дятчук. Київ, 2003. 1104 с.

REFERENCES

1. Vorkachev S. (2001) Lingvokul'turologija, jazykovaja lichnost', koncept [Linguoculturology, linguistic personality, concept]. *Filologicheskie nauki*. № 1. S. 64–72. [in Russian].
2. Karasik V. (2005) Bazovye harakteristiki lingvokul'turnyh konceptov [Basic characteristics of linguocultural concepts]. Antologija konceptov / pod red. V. Karasika, I. Sternina. Tom 1. Volgograd. S. 10–13. [in Russian].
3. Kovshova M. (2009) Semantika i pragmatika frazeologizmov: lingvokul'turologicheskij aspekt [Semantics and pragmatics of phraseological units: a linguocultural aspect] : avtoref. dis. … d-ra filol. nauk: 10.02.19. M., 48 s. [in Russian].
4. Kolesov V. (2004) Koncept kul'tury: obraz – ponjatie – simvol [Culture concept: image – concept – symbol]. *Slovo i delo: iz istorii russkih slov*. SPb. S. 57–72. [in Russian].
5. Krasnyh V. (2002) Jetnopsiholingvistika i lingvokul'turologija [Ethnopsycholinguistics and Linguoculturology]. M., 284 s. [in Russian].
6. Maslova V. (1999) Frazeologija v kontekste kul'tury [Phraseology in the context of culture]. M., 780 s. [in Russian].
7. Pimenova M. (2007) Koncept *serdce*: Obraz. Ponjatie. Simvol [*Heart* concept: Image. Concept. Symbol]. Kemerovo. 500 s. [in Russian].
8. Savchenko L. (2013) Funkcii somaticheskogo koda kul'tury v formirovanii frazeosistemy russkogo i ukrainskogo jazykov [The functions of the somatic code of culture in the formation of the phrase system of the Russian and Ukrainian languages]. *Uchenye zapiski Tavricheskogo nacional'nogo universiteta im. V. I. Vernadskogo. Serija "Filologija. Social'nye kommunikacii"*. Tom 27 (66). № 1. Ch. 2. S. 88–92 [in Russian].
9. Selivanova O. (2004) Narysy z ukrainskoi frazeolohii (psykhokohnityvnyi ta etnokulturnyi aspekty) [Essays on Ukrainian phraseology (psycho-cognitive and ethnocultural aspects)]. K. ; Cherkasy. 276 s. [in Ukrainian].
10. Stepanov Ju. (2004) Konstanty: Slovar' russkoj kul'tury [Constants: Dictionary of Russian Culture]. M., 992 s. [in Russian].
11. Telija V. (1996) Russkaja frazeologija. Semanticheskij, pragmaticheskij i lingvokul'turologicheskij aspekty [Russian phraseology. Semantic, pragmatic and linguocultural aspects]. M., 286 s. [in Russian].
12. BFSRJ: Bol'shoj frazeologicheskij slovar' russkogo jazyka: znachenie, upotreblenie, kul'turologicheskij kommentarij [Large phraseological dictionary of the Russian language: meaning, use, cultural commentary] / otv. red. d-r filol. nauk V. Telija. M. : AST-PRESS KNIGA, 2006. 784 s. [in Russian].
13. SFUM: Slovnyk frazeolohizmiv ukrainskoi movy [Dictionary of phraseological units of the Ukrainian language] / [uklad. V. Bilonozhenko, I. Hnatiuk, V. Diatchuk]. K. : Naukova dumka, 2003. 1104 s. [in Ukrainian].

УДК 81'37
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/30.212286

Айтадж Садиг ГАСАНОВА,
orcid.org/0000-0001-5900-6130
докторант отдела теоретического языкознания
Института языкознания имени Насими Национальной академии наук Азербайджана
(Баку, Азербайджан) aytac.hasanova11@gmail.com

ИЕРАРХИЯ И ВЗАИМОЗАМЕЩЕНИЕ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИХ ВАРИАНТОВ В СЕМАНТИЧЕСКОЙ СТРУКТУРЕ СЛОВА

В статье рассматривается взаимозависимость компонентов в семантической структуре слова и изменений, происходящих в процессе исторического развития языка. Семантическая структура многозначного слова состоит из нескольких лексико-семантических вариантов. Семантическая структура обогащается под влиянием различных языковых и экстралингвистических причин и является одним из общих законов развития языка.

Язык заключает в себе сущность общей коммуникативной системы. Здесь номинативное или основное значение внутренних компонентов не всегда играет ключевые роли и может восприниматься носителями языка как производное значение. Изменения в порядке значений, составляющих семантическую структуру на разных этапах исторического развития, являются результатом длительного и многоэтапного процесса. Наблюдения над различными языками показывают наличие возможности перехода от основного значения к периферическому или наоборот. В некоторых случаях один из компонентов вообще может покинуть семантическую структуру.

В семасиологии проблема многозначности изучается в двух аспектах: диахроническом и синхроническом. В диахроническом аспекте многозначность оценивается как историческое событие. Изменение семантической структуры слова воспринимается как увеличение или развитие в целом. Говоря о многозначности, мы имеем в виду, что слово сохраняет свое первоначальное значение и в то же время приобретает одно или несколько новых значений. В синхроническом аспекте многозначность понимается как сосуществование различных значений одного и того же слова в текущем периоде развития языка.

При сравнении отдельных значений, составляющих семантическую структуру, частота их использования носителями языка в речи берется в качестве основного критерия. Существующие иерархические взаимоотношения между лексико-семантическими вариантами и оттенками значений, которые составляют семантическую структуру слова, говорят об их взаимозависимости.

Ключевые слова: *многозначность слов, семантическая структура, номинативное значение, вариативность, производное и переносное значения.*

Айтадж Садиг ГАСАНОВА,
orcid.org/0000-0001-5900-6130
докторант відділу теоретичного мовознавства
Інституту мовознавства імені Насімі Національної академії наук Азербайджану
(Баку, Азербайджан) aytac.hasanova11@gmail.com

ІЄРАРХІЯ ТА ВЗАЄМОЗАМІЩЕННЯ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОГО ВАРІАНТА В СЕМАНТИЧНІЙ СТРУКТУРІ СЛОВА

У статті розглядається взаємозалежність компонентів у семантичній структурі слова і змін, що відбуваються в процесі історичного розвитку мови. Семантична структура багатозначного слова складається з декількох лексико-семантичних варіантів. Семантична структура збагачується під впливом різних мовних і екстралінгвістичних причин і є одним із загальних законів розвитку мови. Мова містить у собі сутність загальної комунікативної системи. Тут номінативне або основне значення внутрішніх компонентів не завжди відіграє ключові ролі і може сприйматися носіями мови як похідне значення.

Зміни в порядку значень, які складають семантичну структуру на різних етапах історичного розвитку, є результатом тривалого і багатоетапного процесу. Спостереження над різними мовами показують наявність можливості переходу від основного значення до периферичного або навпаки. У деяких випадках один з компонентів взагалі може покинути семантичну структуру.

У семасіології проблема багатозначності вивчається в двох аспектах: діахронічному і синхронічному. У діахронічному аспекті багатозначність оцінюється як історична подія. Зміна семантичної структури слова сприймається як збільшення або розвиток загалом. Говорячи про багатозначність, ми маємо на увазі, що слово зберігає своє первинне значення і в той же час набуває одного або кілька нових значень. У синхронічному аспекті багатозначність розуміється як співіснування різних значень одного і того ж слова в поточному періоді розвитку мови.

При порівнянні окремих значень, які складають семантичну структуру, частота їх використання носіями мови в мовленні береться в якості основного критерію. Існуючі ієрархічні взаємини між лексико-семантичними варіантами і відтінками значень, які складають семантичну структуру слова, вказують на їхню взаємозалежність.

Ключові слова: *багатозначність слів, семантична структура, номінативне значення, варіативність, похідне і переносне значення.*

Aytaj Sadig HASANOVA,
orcid.org/0000-0001-5900-6130
Doctoral Student at the Department of Theoretical Linguistics
Nasimi Institute of Linguistics of the National Academy of Sciences of Azerbaijan
(Baku, Azerbaijan) aytac.hasanova11@gmail.com

THE HIERARCHY AND REARRANGEMENT OF LEXICO-SEMANTIC VARIANTS IN THE SEMANTIC STRUCTURE OF WORD

The present article investigates the problem of interdependence between the components in the semantic structure of word and the changes that take place during the historical development of language. The semantic structure of a polysemantic word comprises several lexical and semantic variants. As one of the general pattern of language development the semantic structure develops under the influence of various linguistic and extralinguistic factors. Language is a general communicative system.

Here the main nominative meaning may not always carry out the leading role and may be accepted by native speakers as a secondary meaning. The changes in the arrangement order of meanings in the semantic structure in different periods of historical development is the result of a process involving several stages. Observations reveal the possibility of transference from the main meaning to peripheral or contrariwise. Sometimes the cases are encountered when one of the components totally abandon the semantic structure.

In semasiology, the problem of polysemy is studied in two aspects: diachronic and synchronic. In the diachronic aspect, polysemy is assessed as a historical event. A change in the semantic structure of a word is perceived as an increase or development in general. When we talk about polysemy, we mean that a word retains its original meaning and at the same time acquires one or more new meanings. In the synchronic aspect, polysemy is understood as the coexistence of different meanings of the same word in the current period of language development.

When comparing the individual meanings that make up the semantic structure, the frequency of their use by native speakers in speech is taken as the main criterion. The existing hierarchical relationships between lexical-semantic variants and shades of meanings that make up the semantic structure of a word speak of their interdependence.

Key words: *polysemy of word, semantic structure, nominative meaning, variability, derivative and figurative meanings.*

Постановка проблемы. Проблема взаимосвязи и взаимозависимости между компонентами, составляющими семантическую структуру многозначного слова, и различными значениями может быть выражена таким образом: какой из семантических компонентов возник ранее? В какой степени новые значения зависят от уже существующих?

Еще в начале XIX века немецкий ученый К. Рейзиг, утверждая, что семиотика является самостоятельной наукой, отметил, что необходимо изучать условия изменения и развития смыслов. В 1883 году, когда М. Бреаль ввел термин «семантика» в лингвистику, он также считал, что необходимо изучить законы изменения значения (Арбекова, 1977: 74).

Слово, которое выражает определенное событие или явление, демонстрирует динамичность. То есть оно в историческом аспекте претерпевает различные семантические изменения и таким образом развивается. Как и все материальные объекты нашего мира, слова имеют неустойчивую природу. Прежде всего, следует отметить, что в семантической структуре многозначного слова существует синхронная связь между компонентами. Отсутствие такой связи считается возникновением омонимии. Некоторые лингвисты считают, что полисемантизм в языке возник гораздо позже, чем омонимия и антонимия (Кобозева, 2000).

Как уже упоминалось, семантическая структура слова достаточно изменчива. Поэтому в разные периоды исторического развития то или иное значение становится более выраженным, то есть со временем появляются определенные различия в статусе основного значения. Поэтому порядок значений, составляющих семантическую структуру, может существенно измениться. Значение, которое считается вторичным с диахронической точки зрения, может выступать в качестве основного, центрального значения слова (Ginzburg, 1966: 54). Таким образом, при диахроническом и синхроническом подходах к многозначности становится ясно, что взаимосвязи и взаимозависимости между различными значениями слова могут быть описаны с двух точек зрения. Эти два

подхода дополняют друг друга в анализе многозначных слов.

Семантическая структура слова динамична, устойчива и имеет двойственную природу. Значение слова меняется под влиянием различных языковых и экстралингвистических факторов. Его семантическая структура обогащена новыми элементами. С другой стороны, в выражаемом смысле слова определенная часть его всегда остается неизменной. Одной из определяющих особенностей слова являются его парадигматические и синтагматические связи. Смысл слова, дифференциация оттенков смысла обусловлены синтаксическими формами, с которыми оно связано с другими словами. Поэтому среди факторов, которые привели к эволюции значения слова, следует особо отметить семантику языковых единиц в одном и том же синтаксическом ряду.

Говоря о лингвистических причинах развития или полного изменения значения, следует подчеркнуть влияние других слов и, что наиболее важно, синонимов. Слово "*harvest"* означало время года, то есть «*осень»* на древнеанглийском языке. Однако из-за столкновения этого значения с синонимичными словами *autumn* и *fall* значение сузилось. Оно было заменено современным смыслом «*урожай»*. Как видно, в значениях слова *autumn* и урожай (*the crops gathered*), этимологический или первоначальный смысл любого слова может сильно отличаться от его современного значения. Здесь семантический архаизм возник в результате того, что слово полностью отошло от своего прежнего смысла и приобрело новое значение.

Одной из экстралингвистических причин семантического развития различными авторами указывается изменение социально-политической структуры общества, мировоззрения людей. Считается, что одной из основных причин изменения семантической структуры слова является бесконечная многозначность и разнообразие объективной реальности. Одной из причин возникновения многозначности считается характер мышления человека, его способность обобщать. Человек называет новые или схожие понятия одноименными на основе логико-ассоциативных отношений. Это дает основание утверждать, что полисемия, одна из тенденций семантического развития, органически связана с мыслительным процессом. Таким образом, существует общность на уровне единицы реальности или смыслового признака, воспринимаемого в сознании носителями языка.

Цель статьи состоит в том, чтобы рассмотреть существующие иерархические отношения между лексико-семантическими вариантами и оттенками значений, которые составляют семантическую структуру слова, а дополнительной задачей является отслеживание движений между компонентами как одной из закономерностей в историческом развитии языка.

Изложение основного материала.

1. Роль индивидуальных и личностных факторов в семантических заменах.

Иногда в процессе устной речи проявляется индивидуальное содержание. При этом слово под влиянием субъективных факторов выражается в другом, отличном от устоявшегося семантического смысла значении. Однако самобытность субъективного значения совершенно не означает, что его надо отдалять от основного смысла. В противном случае, когда говорящий и слушающий находятся в схожей или подобной ситуациях и не воспринимают ее, речь не будет в состоянии выполнить свою коммуникативную функцию.

Согласно когнитивной лингвистике психологическая структура смысла возникает в сознании индивидов на фоне концептуализации и категоризации единиц знаний в различных жизненных процессах. Компоненты, составляющие семантическую структуру, создаются со ссылкой на наиболее важный аспект этого бытия или события, минимальную единицу, воспринимаемую человеком.

М. Аскеров считает язык общеактивной системой или лингво-психологической категорией, возникающей в результате мозговой деятельности и обретающей свою истинную сущность при повторном сочетании с мозговой активностью (Аскеров, 2015: 162–163). Как отмечает Л. Щерба, единство языковой системы приводит к появлению сходных реакций на одно и то же содержание, а активность речи вызывает изменение языковой системы (Щерба, 1974: 28–29).

Первое объективное значение слова, получившее устойчивую позицию в общественном сознании, играет роль поддержки его производных значений. И. Мамедов пишет о том, что «содержание основного значения слова, используемого в качестве денотата определенного имени, в сознании людей сравнивается с любым знаком, и это первоначальное значение приобретает сигнификативное содержание в направлении позитивно-негативной шкалы. Это содержание служит отправной точкой для производных значений слова» (Мамедов, 2006: 239). То есть значение слова, понятого в индивидуальном субъективном значении, развивается на основе его объективного смысла, который усиливается в общественном сознании и считается значением, зависящим от последнего.

Общество может влиять как на процесс использования языковых структурных единиц, так и на процесс их понимания с точки зрения различных аспектов, таких как культурные нормы, ценности и контекст. В. И. Кодухов пишет о связи языка с общественным сознанием: «Язык как средство общения и мышления связан не только с мышлением и перцептивной деятельностью любого человека, но и с материальной и духовной деятельностью людей в целом, основой и надстройкой, общественным бытием и общественным сознанием. Язык, будучи орудием общения и мышления, связан не только с мыслительной и познавательной деятельностью отдельного человека, но и с производственной и духовной деятельностью людей, с базисом и надстройкой, то есть с общественным бытием и общественным сознанием» (Кодухов, 1983: 36).

На семантические изменения может повлиять развитие таких сфер как наука и техника, социальный контекст, пол, возрастная группа.

2. О семантической структуре слова

А. Гурбанов объясняет структуру значения так: «Все значения, выраженные словами в языке, называются семантической структурой слов. Семантическая структура слова также называется объемом значения, системой значения» (Гурбанов, 2003: 307). По мнению некоторых ученых, семантическая структура слова состоит из основных и производных реальных значений, а также метафорических значений этнического плана. Иногда эти новые, дополнительные значения настолько близки к предыдущему значению слова, что их трудно отличить друг от друга. Оттенки значения – это значения, которые не совсем отличаются от предыдущего значения слова, но вместе с тем могут частично изменяться» (Виноградов, 1977: 117–120).

Исследователи называют весь набор значений слова *лексемой*, каждое отдельно взятое значение лексемы – *семемой*, а внутренние элементы или компоненты, составляющие семему, – *семой*. Ученые считают, что отличительные и обобщающие признаки семы важны для формирования так называемой многозначности и связывают основную причину изменения значения с семой (Виноградов, 1977: 295–298). Например, первая семема лексемы *"bal"* («мед») обозначает твердое сладкое вещество, а семы – это пчела, цветочные и фруктовые соки, консистенция, сладость.

По мнению С. Д. Кацнельсона, деривативная структура многозначности характеризуется иерархией: здесь доминирующая роль принадлежит главному значению; другие прямо или косвенно подчиняются ему. «Деривационная структура полисемии характеризуется иерархией: главенствующую роль играет всегда одно – основное, или главное значение; все остальные значения прямо либо косвенно подчинены главному (Кацнельсон, 1965: 59).

И. В. Арнольд считает, что чем выше относительная частота слова в языке, тем больше вариантов, составляющих его семантическую структуру. Все лексические и лексико-грамматические варианты слова вместе образуют семантическую структуру или семантическую парадигму (Arnold, 1986: 50–52).

Рассмотрим, как компоненты, составляющие семантическую структуру, названы в разных источниках. Исследование проблемы многозначности выявило многочисленные соображения об иерархии лексико-грамматических вариантов и оттенков значения в семантической структуре слова. В пределах лексических значений слова различаются основные и подчиненные значения. Основное значение слова – это, как правило, прямое и номинативно активное значение, которое служит источником других значений.

Известно, что слово относится к реальности и тесно связано с ней как часть лексико-семантической системы языка. И потому в рамках этой системы значений прямое, то есть номинативное значение, которое непосредственно выражает объект, событие, действие и знак в реальности, особо отличается. Некоторые авторы связывают языковую «свободу» номинативного значения с тем фактом, что его способность сочетаться с другими словами с точки зрения языковых законов бесконечна (Вердиева и др., 1979: 118).

Первичное осмысление непосредственно связано с образным способом отражения конкретных объектов и ситуаций, вплетенных во множество связей и отношений, которые формируются в процессе всей жизни человека (Бубнова и др., 2017: 148).

По словам В. Виноградова, номинативный смысл является основой всех других значений, основой, понятной обществу. Номинативные значения, включенные в основной словарный запас языка, особенно свободны и стабильны. Все остальные значения слова считаются производными по отношению к номинативному значению. В. Виноградов пишет, что обработка слова не зависит от его значения: «От значения слова отличается его употребление. Употребление – это или след былых применений слова, не создавших особого значения, или новое применение одного из значений слова в индивидуальном, но вполне обычном фразеологическом окружении, в своеобразной ситуации с новой образной направленностью» (Виноградов, 1977: 171–182).

При применении слова его первоначальный смысл порождает новые оттенки переносного значения. Однако эти семантические нюансы не имеют самостоятельного значения. Они переменчивы.

В семантической структуре слова есть последующие номинативные значения, основанные на первом значении. Они называются *производными номинативными значениями*. Р. А. Гинзбург считает, что термины «второй» и «производный» несколько синонимичны. Например, *стол* в значении *еда* является результатом метонимического перевода и считается производным.

Р. А. Гинзбург различает денотативные и коннотативные семантические компоненты в семантической структуре слова. Первое из них он интерпретирует как лексическое значение, а второе – как своеобразный стилистический подход к значению слова (Ginzburg, 1966: 49–50). Когда слово используется, его первоначальный смысл порождает новые оттенки переносного значения. Однако эти семантические нюансы не имеют самостоятельного значения. Они переменчивы.

В. Виноградов подчеркивает, что вторые, производные номинативные значения отличаются от метафорических и переносных значений. Например, использование слова *капли* в русском языке в медицинском смысле может служить примером производного номинативного значения (Виноградов, 1977: 172). К. Рзаева также считает, что образное значение является продуктом образного мышления и отличается от основного и производного номинативного значения слова. Образное значение относительно далеко от основных значений, но не отклоняется от него (Рзаева, 2015: 31).

Т. Арбекова классифицирует значения многозначных слов по различным признакам: «При классификации словарных значений многозначного слова в синхронном плане основаниями могут служить: 1) способ наименования предметов объективной действительности; 2) сравнительная коммуникативная ценность; 3) относительная частота реализации».

Согласно методу именования объектов в объективной реальности различаются действительные и переносные значения. Т. Арбекова называет образные слова семантически производными. Образное значение обязательно включает в себя ассоциативный компонент. Многие слова с метафорическими, метонимическими значениями имеют эмоциональный тон. Автор также использует термины *основное и подчиненное* значение (Арбекова, 1977: 84–85).

Таким образом, многозначные слова имеют уникальную семантическую структуру. В основе этой семантической структуры лежит предметно-истинный, или основной номинативный или первичный номинативный смысл. Это основа или источник для других значений, которая занимает свободное, особенно стабильное и устойчивое место в словаре языка. Слово выполняет номинативную функцию в основном путем именования. В процессе исторического развития основное предметно-истинное значение может иметь несколько дополнительных таких же значений. Они также упоминаются в различных исследованиях как дополнительные истинные, производные номинативные и второстепенные номинативные значения. Производные номинативные значения подчинены истинному значению, их может быть одно или несколько.

В научной литературе появление слов, выражающих новые понятия и исходящих из определенной связи, называется семантической деривацией. Переносный смысл формируется за счет метафор и метонимии, образного мышления. Метафорическое значение формируется путем ссылки на сходство междисциплинарных признаков, а метонимическое значение основывается на времени, пространстве, причинно-следственной связи между ними. Таким образом, в традиционной лингвистике выделяются основные номинативные, производные номинативные и образные значения, составляющие семантическую структуру многозначного слова. Семантическая структура слова содержит новые, развивающиеся элементы, а также устаревшие и неразвивающиеся элементы.

Не все значения слов одинаковы, но существует качественная разница в структуре разных лексических значений. В семантической структуре доминирующая позиция принадлежит основному номинативному значению, последующие позиции – производному номинативному значению и образному (метафорическому и метонимическому) значению. Производные номинативные и переносные значения отличаются от основного номинативного значения.

3. Исторические изменения в семантической структуре

В результате расширения значения в семантической структуре слова наблюдаются такие этапы его развития:

1) новые и старые компоненты продолжают сосуществовать и используются параллельно. В этом случае наблюдаются два варианта: ожидается иерархия между компонентами или происходитт смена позиции. Это именно то, что меня интересует в этой статье;

2) иногда использование одного из компонентов, изменяющих его положение, прекращается, и это значение покидает семантический ряд в целом.

Разные значения могут продолжать сосуществовать в семантической структуре слова, например глагол "*to see*" (видеть, контролировать).

'You've brought your luggage with you, haven't you, my dear?'

'Yes, ma'am'.

'I'll *see* it carried into your room,' she said, and bustled out (Charlotte Brontë. "Jane Eyre". Chapter 11, p. 98). В этом примере из известной работы, опубликованной в 1847 году, имеется в виду «я буду контролировать или обеспечивать доставку ваших вещей в комнату». В толковом словаре Merriam-Webster это значение интерпретируется только как 5-е значение: 5. *to make sure* (чтобы убедиться).

Слово может иметь разные значения в зависимости от синтаксической конструкции. Рассмотрим различные примеры использования глагола *to enter* в английском языке:

1) *to enter a room* (войти в комнату);

2) *to enter upon one's duties* (выполнять свои обязанности);

3) *to enter into conversation* (вступать в разговор);

4) *to enter smth. into a notebook* (написать что-либо в тетрадь) (Orembovskaya, 1964: 35). В этих примерах доминирующее положение принадлежит основному номинативному значению.

Основное внимание в этом исследовании уделяется изменению положения компонентов, то есть переходу от основного значения к периферийному или наоборот. Исследователи об этом пишут, что «в процессе семантического развития языка в компонентах значения происходят определенные изменения. Иными словами, компонент, который был ключевым в течение некоторого времени, может играть не ключевую роль в другом историческом процессе развития. Такое изменение внутренней семантической структуры слов заставляет слово приобретать новое значение в языке (Гурбанов, 2004: 225).

Синхронная многозначность относится к сосуществованию в течение существующего исторического периода. Давайте посмотрим на порядок компонентов, которые составляют семантическую структуру слова *машина* в разных языках. На современном этапе развития азербайджанского и русского языков параллельно используются значения и *механизм*, и *автомобиль*. Тем не менее, наблюдения показывают, что *автомобиль*, который на самом деле является производным значением, получил ведущее положение. Это произошло в каждом из указанных языков.

В английском и немецком языке ситуация иная. Слово *machine* (*die maschine*) есть в этих языках, но оно используется в смысле механизма, устройства, аппарата, а не автомобиля. Это *washing-machine* в английском языке, *machine translation* и так далее; в немецком языке в словосочетаниях *die Schreibmaschine* (пишущая машинка), *die Nähmaschine* (швейная машина) и так далее.

В значении «автомобиль» в английском языке используются слова *car, automobile*, а в немецком – *das Auto*, *der Wagen*. *Машина сломана* (рус.). *Das Auto ist kaputt* (нем.). Такие ситуации могут привести к неадекватному переводу. Чтобы выразить это, французские лингвисты М. Кёслер и Ж. Дероккиньи используют термин «*ложные друзья переводчика*», введенный в науку в 1928 году, например в словах *list (список) – лист*, fabric (ткань) – *фабрика*.

В процессе исторического развития языка одно из производных номинативных значений заменяет основное номинативное значение, поэтому в семантической структуре многозначного слова может произойти изменение положения. Например, в английском языке основное значение, которое составляет семантическую структуру слова *traffic* (торговля) считается в наше время производным. То есть в настоящее время основным значением является *дорожное движение*, трафик: *traffic jam* – пробка, *traffic lights* – светофор.

Для лексикографического объяснения посмотрим в *Longman Dictionary of Contemporary English*: 1) the vehicles moving along a road or street (транспортные средства, движущиеся по дороге или улице); 2) the movement of aircarfts, ships, or trains from one place to another (перемещение воздушных судов, кораблей или поездов из одного места в другое); 3) the movement of people or goods by aircrafts, ships, or trains (перемещение людей или товаров воздушным транспортом, кораблем или поездом); 4) the secret buying and selling of illegal goods (тайная покупка и продажа запрещенных товаров).

Возможно, что один из семантических элементов станет семантическим архаизмом, например как в слове "*harvest*", приведенным выше. Рассмотрим другой пример. Американский лингвист Л. Блумфильд считает, что если человек слышал только некоторые посторонние значения, он будет использовать это постороннее значение, принадлежащее этой форме, в качестве центрального значения. Это означает, что он будет использовать

ту же форму таким образом, что другие люди будут использовать ту же форму в этом смысле только в особых условиях.

В конце средневековья слово *Kopf* в немецком языке имело центральные значения – *чашка, миска, горшок* и еще значение *голова*. В современном немецком языке *Kopf* означает *голова* (Блумфильд, 2014: 421). Основные значения слова *der Kopf* в немецком языке были вымыты из семантической структуры и больше не используются. Как и в слове *Kopf*, влияние индивидуального, то есть субъективной эмоциональной оценки, на изменение значения очевидно. В целом присвоение имен предметам и событиям через одно слово также отражает субъективное эмоциональное отношение говорящего к соответствующим предметам. В этом случае содержание слова меняется и приобретает новую сущность.

В некоторых случаях семантический компонент, который теряет свою прежнюю позицию в результате сужения значения, используется в словосочетаниях. В английском языке слово *room* раньше означало место. В XV веке появился современный специализированный или конкретизированный смысл *комната*, то есть произошел переход от общего значения к конкретному. Элемент общего значения, бывший до специализации, используется в таких выражениях как *to make room*, *no room for*, а также в фразеологических сочетаниях таких как *room for doubt*, в современном языке. Хотя этот семантический компонент был перенесен на задний план в результате смены позиции, но он все еще актуален и в наше время.

Аналогичная ситуация наблюдается, когда слово сохраняет свое полностью архаичное, устаревшее значение в определенных словосочетаниях. Например, в английском языке архаичное значение слова "*quick*" означает *живой*, а "*quicksilver*" – ртуть. Слово *meat* раньше означало не только мясо, но и любой пищевой продукт. Это значение все еще присутствует в языке в терминах таких выражений как *mincemeat* (сладкая начинка с изюмом и миндалем), *meat and drink* (еда и напитки). Как видно из приведенных примеров, порядок значений в семантической структуре слова в определенном историческом периоде является результатом семантического развития слова в языковой системе.

Выводы. Слово имеет широкий диапазон значений и множество переходов, поэтому границы его значения иногда могут быть совершенно неопределенными. Смысл слова, дифференциация оттенков смысла обусловлены синтаксическими формами, через которые оно связано с другими словами.

Таким образом, система значений многозначного слова развивается постепенно. Семантическое развитие переходит от одного смысла к простой семантической структуре, охватывающей только два или три значения, а на следующем этапе формируется все более сложная семантическая структура. Здесь первое значение – это лексико-семантическое ядро многозначного слова, которое входит в основной словарный запас языка. Это номинативное значение, которое особенно устойчиво и стабильно в языке.

В семантической структуре слова есть и последующие номинативные значения, основанные на первом значении. Они называются производными номинативными значениями. Номинативные значения, полученные из основного значения, считаются зависимыми от него и реализуются в определенном контексте. Эквивалентные производные номинативные значения продолжают существовать в языке рядом с основным значением.

Основываясь на наблюдениях за закономерностями употребления слов, можно сделать вывод, что со временем в результате межкомпонентного смещения в семантической структуре основное значение может быть отодвинуто на задний план и принято как производное значение. Не исключено, что элемент значения, который в настоящее время подвержен смене позиции, в будущем будет полностью устаревшим. Это означает, что в результате семантического развития значения, которое меняет свою позицию на более поздних стадиях, оно иногда продолжает сосуществовать в языке, а иногда становится устаревшим.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Арбекова Т. И. *Лексикология английского языка*. М. : Высшая школа, 1977.
2. Arnold I. V. *The English Word. Лексикология современного английского языка*. Издание третье. М. : Высшая Школа, 1986.
3. Блумфильд Л. *Язык*. Баку, 2014.
4. Бубнова И. А., Зыкова И. В., Красных В. В., Уфимцева Н. В. *(Нео) и (психо)лингвокультурология: новые науки о человеке говорящем.* М. : ГНОЗИС, 2017.
5. Вердиева Н. З., Агаева Ф. М., Адилов М. И. *Семантика азербайджанского языка.* Баку, 1979.
6. Виноградов В. *Лексикология и лексикография*. М., 1977.
7. Гурбанов А. *Современный азербайджанский литературный язык.* Том I. Баку : Нурлан, 2003.

8. Гурбанов А. *Общая лингвистика.* Том I. Баку, 2004.
9. Аскеров М. Б. *Лингвопсихологическая теория единства*. Баку : Наука и образование, 2015.
10. Кобозева И. М. *Лингвистическая семантика*. М. : Едиториал УРСС, 2000. 352 с.
11. Ginzburg R. A. A *Course in Modern English Lexicology*. Moscow : 1966.
12. Кацнельсон С. Д. *Содержание слова, значение и обозначение*. М. : Наука, 1965.
13. Кодухов В. И. *Введение в языкознание*. М. : Просвещение, 1987.
14. Мамедов И. *Семантика азербайджанского языка*. Баку, 2006.
15. Orembovskaya M. N., Gvardzhaladze T. S., Orembovskaya T. N. *Lexicology of the English language*. Tb. : Tsodna, 1964.
16. Рзаева К. *Семантика прилагательного в азербайджанском языке*. Баку, 2015.
17. Щерба Л. В. *Языковая система и речевая деятельность*. Л. : Наука, 1974.

REFERENCES

1. Arbekova T. I. Leksikologiya anglijskogo yazyka (1977). [*Lexicology of the English language*]. M. : Vysshaya shkola [in Russian].
2. Arnold I. V. (1986). The English Word. Leksikologiya Sovremennogo Anglijskogo yazyka. [*The English Word. Lexicology of Modern English*]. Izdanie trete. M. : Vysshaya Shkola [in Russian].
3. Blumfild L. (2014). Yazyk [Language]. Baku [in Russian].
4. Bubnova I. A., Zykova I. V., Krasnyh V. V., Ufimceva N. V. (Neo) i (psiho)lingvokulturologiya: novye nauki o cheloveke govoryashem [(*Neo) and (psycho) cultural linguistics: new sciences about the person speaking*]. M. : GNOZIS, 2017 [in Russian].
5. Verdieva N. Z., Agaeva F. M., Adilov M. I. (1979). Semantika azerbajdzhanskogo yazyka [*Semantics of the Azerbaijani language*]. Baku [in Russian].
6. Vinogradov V. (1977). Leksikologiya i leksikografiya [*Lexicology and lexicography*]. M. [in Russian].
7. Gurbanov A. (2003). Sovremennyj azerbajdzhanskij literaturnyj yazyk. [Modern Azerbaijani literary language]. Baku : Nurlan [in Russian].
8. Gurbanov A. (2004). Obshaya lingvistika [*General linguistics*]. Tom I. Baku [in Russian].
9. Askerov M. B. (2015). Lingvopsihologicheskaya teoriya edinstva [*Linguopsychological theory of unity*]. Baku : Nauka i obrazovanie [in Russian].
10. Kobozeva I. M. (2000). Lingvisticheskaya semantika [*Linguistic semantics*]. M. : Editorial URSS. 352 s. [in Russian].
11. Ginzburg R. A. (1966). *A Course in Modern English Lexicology*. Moscow.
12. Kacnelson S. D. (1965). Soderzhanie slova, znachenie i oboznachenie [*Content of the word, meaning and designation*]. M. : Nauka [in Russian].
13. Koduhov V. I. (1987). Vvedenie v yazykoznanie [*Introduction to linguistics*]. M. : Prosveshenie [in Russian].
14. Mamedov I. (2006). Semantika azerbajdzhanskogo yazyka [*Semantics of the Azerbaijani language*]. Baku [in Russian].
15. Orembovskaya M. N., Gvardzhaladze T. S., Orembovskaya T. N. (1964). *Lexicology of the English language*. Tb. : Tsodna.
16. Rzaeva K. Semantika prilagatelnogo v azerbajdzhanskom yazyke [*Semantics of the adjective in the Azerbaijani language*]. Baku, 2015 [in Russian].
17. Sherba L. V. Yazykovaya sistema i rechevaya deyatelnost [*Language system and speech activity*]. L. : Nauka, 1974 [in Russian].

УДК 821.161.2.09'18/19'(092)
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/30.212291

Адріана ГЕНЦ,
orcid.org/0000-0002-3874-334X
аспірантка кафедри української літератури імені академіка Михайла Возняка
Львівського національного університету імені Івана Франка
(Львів, Україна) adriana.hents@lnu.edu.ua

ТИПОЛОГІЯ ПЕРІОДИЗАЦІЙ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО ПИСЬМЕНСТВА XIX – XX СТОЛІТТЯ

У статті окреслено основні детермінанти періодизації, групування та аналізу художніх текстів в історіях української літератури XIX – XX століття. Проаналізовано теоретико-методологічні засади структурування літературного матеріалу. Систематизовано типи періодизацій в історіях української літератури І. Могильницького, Я. Головацького, І. Вагилевича, М. Костомарова, П. Куліша, М. Петрова, М. Дашкевича, Ом. Огоновського, І. Франка, Б. Лепкого, М. Грушевського, М. Возняка, В. Коряка, М. Гнатишака, М. Оглоблина, Д. Чижевського в контексті еволюції історико-літературних поглядів, що дозволило стратифікувати українську історіографію письменства окресленого періоду.

Доведено, що періодизування в історіях письменства є синтезом численних історіографічних модусів, методологічних принципів відбору текстів, результатом консенсусу різних естетичних та філософських спрямувань. Структурування в літературній історіографії є однією з важливих закономірностей побудови вартісного і науково обґрунтованого корпусу історії письменства.

Тип періодизації в досліджених історіях української літератури XIX – XX століття здебільшого залежав від теоретичних визначень, формальних характеристик, предмету дослідження та наративних стратегій автора (методів або способів організації історіографічного дискурсу), оскільки будь-яка періодизація передбачає певну оцінку вартості твору на загальновизнаних підставах. Типологія періодизацій в історіях літератури XIX – XX століття – це насамперед розвиток від формально-структурних критеріїв побудови до жанрово-стилістичної, естетичної та соціологічної методології.

У статті з'ясовано, що рубрикування літературного матеріалу не лише допомагає чітко окреслити предмет історико-літературного дослідження, але й відображає рівень розвитку письменства загалом та естетичні смаки конкретних істориків літератури зокрема.

Ключові слова: *історія літератури, історіографія, типологія, літературна періодизація, методологія.*

Adriana HENTS,
orcid.org/0000-0002-3874-334X
Postgraduate Student at the Department of Ukrainian Literature
named after Academician Mykhailo Vozniak
Ivan Franko National University of Lviv
(Lviv, Ukraine) adrianahence@gmail.com

THE TYPOLOGY OF PERIODIZATION OF HISTORY OF UKRAINIAN LITERATURE OF THE XIX – XX CENTURIES

The article outlines the main determinants of periodization, grouping and analysis of literary texts in the histories of Ukrainian literature of the XIX – XX centuries. Theoretical and methodological principles of structuring literary material are analyzed. The author systematizes types of periodizations in the histories of Ukrainian literature by I. Mohylnytskyy, I. Holovatskyy, I. Vahylevych, M. Kostomarov, P. Kulish, M. Petrov, M. Dashkevych, Om. Ogonovskyy, I. Franko, B. Lepkyy, M. Hrushevskyy, M. Voznyak, V. Koryak, S. Yefremov, M. Hnatyshak, M. Ogloblyn, D. Chyzhevskyy in the context of the evolution of historical and literary views, which allowed to stratify the Ukrainian literary historiography of the outlined period.

It is proved that periodization in the histories of literature is a synthesis of numerous historiographical modes, methodological principles of text selection, the result of consensus of different aesthetic and philosophical directions. Structuring in literary historiography is one of the important laws of constructing worthy and scientifically sound history of literature.

The type of periodization in the researched histories of Ukrainian literature of the XIX – XX centuries mainly depended on theoretical definitions, formal characteristics, subject of research and narrative strategies of the author (methods or ways of organizing historiographical discourse). Any periodization involves a certain assessment of the value of the work on generally accepted grounds. The typology of periodizations in the histories of literature of the XIX – XX centuries is first of all a development from formal-structural criteria of construction to genre-stylistic, aesthetic and sociological methodology.

The article ascertains that the rubrication of literary material not only helps to clearly outline the subject of historical and literary research, but also reflects the level of development of literature in general and the aesthetic tastes of specific literary historians in particular.

Key words: *history of literature, historiography, typology, literary periodization, methodology.*

Постановка проблеми. Періодизація – це описова абстракція, яка насамперед служить для структурування літературного минулого, полегшення розуміння розвитку письменства та вивчення історико-літературних процесів і явищ. У сучасному українському літературознавстві, на жаль, немає усталеного визначення літературної періодизації.

У «Літературознавчій енциклопедії» зазначено, що це – «*умовний поділ еволюції письменства на основні періоди, що якісно відрізняються один від одного*» (Літературознавча енциклопедія, 2007: 204). У «Літературознавчому словнику-довіднику» (Літературознавчий словник-довідник, 2007) терміну «періодизація» взагалі не знаходжу. Таке загальне тлумачення цього денотата де-факто занадто спрощує його багатоаспектну концептуальну основу та можливість застосування, оскільки періодизація є стрижнем класифікації літературного матеріалу на певному діахронічному зрізі.

Аналіз досліджень. В українському літературознавстві багато зроблено для окреслення ключових особливостей комплектації історій літератури та теоретико-методологічних засад історіографічного дискурсу, проаналізовано індивідуальний авторський стиль і методологію окремих істориків національного письменства, однак це безперервний процес, який потребує сучасного узагальнення та системного аналізу.

Тому основним джерелом для осмислення типології періодизування історико-літературних розвідок XIX – XX століття насамперед є теоретичні напрацювання як із літературної історіографії окресленого періоду (І. Франка, С. Єфремова, М. Возняка, Л. Білецького), так і сучасних дослідників цієї проблематики (М. Наєнка, М. Гнатюка, О. Головій, Л. Демської-Будзуляк, В. Микитюка та інших).

Мета статті. Принципи періодизації є не лише основою теоретико-методологічного підходу історика літератури, а й вектором форми та змісту історіографії. Сучасна дослідниця Л. Демська-Будзуляк, аналізуючи принципи періодизації та канонотворення в українських літературних історіографіях другої половини XIX – першої третини XX століть, виокремлює *суспільно-політичні* та *культурно-стильові* засади (Демська-Будзуляк, 2012: 80).

Загалом доцільно виділити два підходи періодизації в історії письменства: 1) *зовнішній*, який здебільшого ґрунтується на критеріях, не пов'язаних із літературою (соціальних, культурних); 2) *внутрішній*, який формально базується на критеріях, властивих саме письменству.

Літературознавець В. Микитюк, розширюючи межі першого підходу, виокремлює *формально-історичний* тип (поділ на періоди відносно історичних подій) і *механічно-історичний* тип (поділ літературного процесу на часові проміжки) (Микитюк, 2010: 160). Звісно, що одночасно можуть застосовуватися різні методи періодизації, і вона може базуватися на кількох принципах.

Варто погодитися із аксіоматичним твердженням про умовність будь-якої класифікації чи рубрикації як письменства, так і методології конкретного історика літератури (Микитюк, 2010: 163), оскільки кожна періодизація є синтезом численних критичних оцінок, методологічних принципів відбору текстів, результатом консенсусу різних естетичних та літературно-критичних спрямувань. Тому метою цієї статті є окреслення та систематизація критеріїв періодизації літературного процесу в історіях українського письменства XIX – XX століть.

Виклад основного матеріалу. Перші історики літератури застосовували зовнішню механічно-історичну періодизацію, засновану на мовному критерії як віддзеркаленні розвитку літературного процесу. Зразком такої розвідки є історіографічний огляд І. Могильницького **«Відомість о руськім язиці»**.

Великою заслугою вченого насамперед було те, що він звернув увагу на старі літературні пам'ятки, які стояли біля витоків нашого письменства і в яких вперше простежуються риси української мови. С. Єфремов слушно зауважив, що цей дослідник XIX століття був «*запальною любов'ю до правди захоплений та озброєний свідомістю й знанням, керований почуттями, можна сказати, історичної реальності*» (Єфремов, 1995: 17).

Наступник Могильницького І. Вагилевич в огляді **«Замітки о руській літературі»** (1848 рік) теж застосував механічно-історичний тип періодизації, але вже чітко окреслив чотири етапи становлення української літератури: 1) від 988 року до XIII століття; 2) XIII століття, коли, на думку І. Вагилевича, почала розвиватися «питома руськая література»; 3) литовська доба (XIV – XVI століття); 4) від «Енеїди» І. Котляревського до середини XIX століття (Вагилевич, 1965: 161).

На жаль, послідовно застосувавши мовний критерій рубрикування, Вагилевич спромігся лише на констатацію літературних явищ, майже не проаналізувавши самих текстів, не звернув уваги на їхні естетико-формальні ознаки та вплив на становлення українського письменства. М. Наєнко слушно вважає, що звернення до «*місцевої» мови, трактування зв'язків фольклору*

та професійної творчості з історією і буттям українського народу вказують на належність цієї праці до історичної школи літературознавства» (Наєнко, 2001: 56–57).

Хронологічної періодизації, заснованої на мовних особливостях художніх текстів, дотримувався Я. Головацький, автор **«Трьох вступительних предподованій о руській словесності»** (1849 рік). Учений загалом виділив три періоди у розвитку нашого письменства: 1) від 988 року до середини XIV століття; 2) від середини XIV століття до появи «Енеїди» І. Котляревського; 3) від «Енеїди» до 40-х років XIX століття.

Найґрунтовніше мовний критерій періодизації українського письменства знайшов відображення в нарисі М. Костомарова **«Обзор сочинений, писанных на малороссийском языке»** (1843 рік). Незважаючи на еклектизм різновекторних методологій, нечітку межу між критикою та історією літератури, а також відсутність оригінальних історіографічних ідей, М. Костомаров вперше звернув увагу на важливість дослідження народної творчості й на мову як стрижневий фактор розвитку літературного процесу.

Продовженням синтетичного огляду літератури на основі мовних особливостей став нарис П. Куліша **«Обзор украинской словесности»** (1861 рік). Варто зауважити, що дослідник літературний поступ сприймав як процес, в основі якого рух, розвиток і змінність. Він дійшов висновку, що мова, національний характер і письменство перебувають у чітких взаємопозиціях.

Важливо, що П. Куліш не лише вказав на можливість існування української літератури як окремої європейської, але й окреслив її подальший розвиток. Якщо говорити про обшир історико-літературної періодизації П. Куліша, то він обмежився лише чотирма постатями: «Климентій», «Котляревский», «Артемовский-Гулак», «Гоголь как автор повести из украинской жизни». І тут чи не найсуттєвіший недолік літературної історіографії П. Куліша: українське письменство XVII – XVIII століть дослідник вважав схоластичним, а літературу княжої доби – не вартою уваги (причина полягала у мовних особливостях текстів).

Кінець XIX століття став перехідним етапом у розвитку української літературної історіографії. В періодизації більшості історико-літературних оглядів панівними все ще залишалися формально-структурні критерії (мова, біо-бібліографічний фактаж), але водночас з'являлися й корпуси, побудовані на основі жанрово-стилістичної методології.

Вперше такі принципи періодизації літератури з'явилися в нарисах історії письменства М. Петрова: **«Очерки малорусской литературы преимущественно драматической XVII – XVIII в.»** (1881 рік) та **«Очерки истории украинской литературы XIX столетия»** (1884 рік). Літературознавець виділив чотири періоди становлення української літератури: псевдокласицизм, сентименталізм, романтизм, націоналізм і демократизм.

Дослідник наголошував, що не всіх письменників можна ввести в рамки стильової класифікації, можливо тому літературознавцю так і не вдалося системно дотриматися стильового принципу. Варто погодитися із сучасною дослідницею О. Головій, яка вказує на роздвоєність, однакову увагу до аналізу естетико-літературних і суспільно-світоглядних явищ у корпусі історії української літератури М. Петрова (Головій, 2014: 28).

Стильової рубрикації літературного матеріалу також дотримувався М. Дашкевич. Він був першим, хто фахово звернув увагу на історію літератури Петрова в рецензії **«Отзыв о сочинении господина Петрова «Очерки истории украинской литературы XIX столетия»** (1888 рік). Вчений не обмежився дослідженням праці свого колеги, а виклав і власні погляди щодо становлення українського письменства, детально охарактеризувавши досягнення письменників XIX століття.

Так, проаналізувавши принцип періодизування у М. Петрова, Дашкевич звернув увагу на два літературні стилі: «*В українській літературі постійно переважав реалізм, і романтизм також був наближений до реалізму, особливо у вивченні старини і народності*» (Дашкевич, 2013: 285). Загалом він виокремив три течії-періоди в українській літературі: гумористичну (І. Котляревський, М. Гулак-Артемовський, окремі твори Г. Квітки-Основ'яненка, О. Павловський, В. Гоголь); романтичну (Л. Боровиковський, О. Бодянський, К. Тополя, А. Метлинський, окремі твори Г. Квітки-Основ'яненка); українофільське народництво (Т. Шевченко, М. Костомаров). Саме Дашкевич вперше в українському літературознавстві застосував ідеологічний підхід до вивчення художніх текстів, наголосивши на значенні письменства для суспільного поступу.

Синтез різних типів періодизації найяскравіше помітний в **«Історії літератури руської»** О. Огоновського, започаткованій у 1886 році. Вчений поділив українську літературу хронологічно за родами (застосувавши внутрішній підхід до періодизації) та зосередив увагу на мовних особливостях художніх текстів.

О. Огоновський виокремив п'ять періодів розвитку українського письменства: 1) слов'яно-руський (від XI століття до татаро-монгольської

навали); 2) від татаро-монгольської навали до 1386 року; 3) польсько-руський (від приєднання Західної Русі до Польщі до заснування Києво-Могилянської колегії); 4) схоластичний (від 1632 року до творчості І. Котляревського); 5) народний (від І. Котляревського до кінця 80-х років XIX століття).

Дослідник, застосувавши формально-естетичну методологію, рубрикував художні тексти за родовими та жанровими характеристиками, а щодо стильової диференціації письменства зазначав, що вона *«не виправдає себе в літературі українській, тому що, наприклад, ті письменники, які дотримувалися сентиментального напряму літературного, у своїх творах показували також прикмети реалізму»* (Огоновський, 1890: 44). На жаль, через відсутність чіткої позиції, значну кількість лакун переказування текстів і частковий аналіз змісту творів можна розглядати тип періодизації «Історії літератури руської» здебільшого як біо-бібліографічний.

І. Франко, нещадно критикуючи методологію свого університетського викладача, в історико-літературних оглядах фактично теж обмежився біо-бібліографічним критерієм зовнішньої періодизації. У **«Плані викладів історії літератури руської»** (1898-1899 роки) вчений визначив три хронологічні епохи української словесності: староруську (IX – XVI століття), середньоруську (XVI – XVIII століття) та новочасну, або русько-українську (XVIII – XIX століття).

Такий поділ «*випадає з самої річі, все-таки має зглядну вартість, бо на ділі переходи від епохи до епохи є повільні і незначні через тисячі невидних посередніх ступнів*» (Франко, 1984: 24–25). Натомість спробу цілісного монографічного огляду нашої літератури від найдавніших часів до кінця XIX століття Франко здійснив у **«Нарисі історії українсько-руської літератури до 1890 року»** (1909 рік). Недоліком періодизації «Нарису» теж є наскрізний еклектизм: давнє письменство Франко розглядав за тематичними групами, літературу XIX століття – за короткими хронологічними відрізками, а нове письменство рубрикував за географічними особливостями.

У наступній синтезі **«Історія української літератури. Часть перша. Від початків українського письменства до Івана Котляревського»** (1907-1909 роки) І. Франко літературні пам'ятки давнього письменства поділив на тематичні групи, оскільки «*великі маси творів безіменні, не допускають датування, хіба при помочі дуже скрутних дослідів і комбінацій, що завше лишаються гіпотезами. От тим-то їх приходиться трактувати групами, зрікаючися надії на їх хронологічне впорядкування*» (Франко, 1983: 70). Та все ж через надмірні поклики, життєписний фактаж і зосередження на змісті творів (а часто й зовсім їхній надмірно деталізований переказ) ця Франкова історія письменства тяжіє до бібліографічної та хрестоматійної літератури.

«Начерк історії української літератури» (1909 рік, 1912 рік) Б. Лепкого теж заснований на зовнішній хронологічній періодизації. Загалом дослідник окреслив такі періоди літературного процесу: усну народну творчість, літературу до нападу монголо-татар, письменство литовсько-польської доби, літературу козаччини, письменство доби романтизму, літературу після Т. Шевченка.

Показово, що вчений, застосувавши елементи стильової диференціації художніх текстів, намагався розглянути розвиток літературного процесу крізь призму естетичної наповненості письменства. «*Признаюсь, що найбільше промовляло би мені до серця* – писав у вступі дослідник, – *розслідити, як почуття естетичне об'являлося у нас в творах словесних (говорених і писаних), як розвивалося у нас в них чуття та як росла уява; значиться, безумовним постулатом літератури покласти красу, до котрої рветься дух людський, а котрої докази дав і наш народ у своїх прекрасних піснях*» (Лепкий, 1909: 22–23).

М. Грушевський у 6-томній **«Історії української літератури»**, розпочатій в 1914 році, насамперед теж використав хронологічну модель періодизації українського письменства. Вчений окреслив чотири етапи літературного процесу: антська доба (IV – VIII століття), києво-галицька доба, серединна доба (від татарської навали до «першого відродження» XVI – XVIII століття), друге відродження (від «Енеїди» І. Котляревського до XX століття).

Історіографічна методологія М. Грушевського була синтезом зовнішньої та внутрішньої методології, зокрема естетичного та ідейного підходів. В. Дорошенко переконливо вважав, що «Історія української літератури» М. Грушевського – це «*рішучо найкращий компендіум історії української літератури*» (Дорошенко, 1923: 6–7).

Зовнішній критерій рубрикування літературного минулого переважав і в **«Історії української літератури»** в трьох томах (1920-1924 роки) М. Возняка. На цій основі дослідник виокремив три періоди літературного процесу: давній (X – XV століття), середній (XVI – XVIII століття) і новий (від кінця XVIII століття). Хоча, на думку вченого, історіографія письменства – це не лише

наука, «*що студіює літературні твори в їх генетичній послідовності, досліджує їх мистецькі форми й ідеї*» (Возняк, 1992b: 55), але й «*частина великої історії духу*» (Возняк, 1992a: 55).

У трактуванні розвитку письменства для М. Возняка не менш важливим був мовний чинник: *«Без мови нема народності, рідна мова найкраще відбиває в собі думки й почування окремої людини, цілої суспільності всього народу»* (Возняк, 1992a: 44). М. Возняк вважав, що давню добу можна охарактеризувати пануванням староболгарської мови, у середню вже з'являються елементи української мовної стихії, а нова стає утвердженням української народної мови.

На початку XX століття одним із провідних типів структурування літературного матеріалу стає ідеологічний, заснований на твердженні, що література має бути стрижнем соціальних явищ і пульсувати в унісон із потребами часу. Найбільш комплексно і системно застосував ідеологічний принцип періодизації С. Єфремов в **«Історії українського письменства»** (1924 рік).

Загалом він виділив три ідеї, які впливали на розвиток літературного процесу: 1) «визволення людини з усіх тих пут і кайданів, які накладено на неї формами людського існування» (Єфремов, 1995: 10); 2) «визвольно-національна ідея» (Єфремов, 1995: 11); 3) «поступова течія народності в змісті і формі» (Єфремов, 1995: 14).

На основі національно-визвольної ідеї С. Єфремов окреслив такі хронологічні етапи розвитку українського письменства: добу національно-державної самостійності (від найдавніших часів до кінця XIV століття); добу національно-державної залежності (від кінця XIV до XVIII століття) і добу національного відродження (від кінця XVIII століття до XIX століття).

Важливо зауважити, що дослідник не обмежився ідеологічним принципом, застосувавши також і мовний критерій оцінки літературного процесу. Таким чином, перший період українського письменства, за визначенням Єфремова, є наскрізь церковно-слов'янським, другий найкраще характеризує «течія народності в мові», яскравою ознакою третього є *«щиронародна мова в письменстві»* (Єфремов, 1995: 13).

С. Єфремову здебільшого через його критику «постулатів краси», естетичних принципів відбору літературного матеріалу в «Начерку історії української літератури» Б. Лепкого несправедливо вказують на те, що він у своїй ідеологічній інтерпретації абсолютно ігнорував естетичний критерій. З цим складно погодитися, бо сам Єфремов зазначав, що історія літератури – це «*насамперед історія в людській творчості ідей, а не ідеї*» (Єфремов, 1995: 8).

Безперечно, дослідник крізь призму засадничих ідей українського письменства не міг оминути естетичних критеріїв. Власне, і не оминув. Аналіз художньої форми текстів – один зі стрижневих методів історико-літературного огляду, але не варто «*скрізь і всюди його самого тільки висовувати, в ньому бачити альфу і омегу літературного життя і на ньому тільки й обмежуватися, будуючи всю історію письменства – це означало б зводити велике й серйозне явище до мізерних наслідків, плутатися у непотрібних трюїзмах*» (Єфремов, 1995: 8).

Спрощену основу ідеологічної методології застосовували також представники радянської історіографії літератури. В. Коряк у **«Нарисі історії української літератури»** (1927–1929 роки) задекларував недоцільність поділу літературного процесу на періоди, що відображають зміни формальних літературних течій і запропонував виділяти такі етапи розвитку українського письменства: добу родового побуту, добу раннього феодалізму, українське середньовіччя, добу торговельного капіталізму, добу промислового капіталізму, добу фінансового капіталізму.

Цікаво, що В. Коряк не заперечував стильової диференціації письменства, розуміючи стиль не як певні зовнішні чи структурні ознаки літературної епохи, а як відображення соціальної проблематики кожного з періодів. «*Стиль* – писав літературознавець, *– є виразом усіх тих почувань, думок, настроїв, уявлень релігійних, вражінь, провідних у житті ідей, що вони сповнюють собою певну добу життя людства*» (Коряк, 1994: 6). Безперечним недоліком періодизації В. Коряка є те, що основними критеріями свого історіографічного корпусу він обрав прорадянські догми, класовість і партійність.

В історіографії української літератури середини XX століття основним принципом періодизації стає виявлення стильових тенденцій і напрямів, урахування естетичної специфіки художніх текстів. Ґрунтовно і системно застосував стильовий принцип комплектації літературного матеріалу М. Гнатишак. В **«Історії української літератури»** (1941 рік) він виокремив дев'ять періодів українського літературного процесу: староукраїнський, візантійський, пізньовізантійський, український ренесанс, козацьке бароко, псевдокласика, романтика, реалізм, модерн.

Варто зауважити, що М. Гнатишак також зважав і на мовний критерій, виділивши такі чотири періоди письменства: 1) український (йдеться про фольклор); 2) староболгарський; 3) книжно-середньо-український; 4) український (йдеться про

письменство). Окрім того, системним історіографічним принципом дослідник обрав ідейно-етичний естетизм, конкретизований в українському націоналізмі й християнській етиці (Гнатишак, 1994: 19), що стало засадничим концептом його авторського корпусу. Саме на основі цих принципів автор історії здійснив стильову рубрикацію літературного матеріалу, яка підкреслила функціональну спроможність словесності як різновиду мистецтва.

У ракурсі естетичного та стильового критеріїв періодизації важливе критичне осмислення літературного процесу знаходимо в **«Історії українського письменства»** (1942 року) М. Оглоблина-Глобенка. Вчений виділив п'ять основних стилів українського письменства: староукраїнський стиль, класицизм, романтизм, реалізм і модернізм. Дослідник, як і згаданий вище О. Огоновський, послідовно застосовував родовий критерій, поділивши літературний матеріал у кожному з розділів на прозу, лірику та драму. Безсумнівною заслугою М. Глобенка було насамперед зміщення кута огляду із соціологічної інтерпретації та формального аналізу на естетичні чинники, стильові засади і на концепції рецептивної естетики. Все це увиразнило іманентні особливості літературного процесу в українській історіографії.

Д. Чижевський в **«Історії української літератури від найдавніших часів»** (1956 року), застосувавши стильову рубрикацію письменства, запропонував хвилеподібну модель історико-літературного процесу, основними критеріями якої є стилі, що постійно перебувають у бінарних опозиціях: монументальний стиль (IX – XI століття), орнаментальний стиль (XII – XIII століття), Ренесанс та Реформація (кінець XVI століття), бароко (XVII – XVIII століття), класицизм (межа XVIII – XIX століття), романтика (кінець 20-х – початок 60-х років XIX століття), бідермаєр, реалізм (з 60-х років XIX століття), символізм (початок XX ст.). Доказом оптимальності сформульованої моделі є її застосування в сучасних літературознавчих напрацюваннях та корпусах історії українського письменства XXI століття.

Висновки. Аналіз основних типів періодизації в історіях української літератури XIX – XX століть дозволяє виокремити, потрактувати та систематизувати стрижневі магістралі комплектації літературного матеріалу. Загалом історіографії українського письменства притаманні такі основні критерії: 1) *мовний*; 2) *біо-бібліографічний*; 3) *ідеологічний*; 4) *естетичний*; 5) *стильовий*.

На початковому етапі розвитку літературна історіографія насамперед базувалася лише на нагромадженні матеріалу і лише на частковому критичному осмисленні крізь призму формальних (мовних) показників. Натомість стрижневим завданням історика письменства другої половини XIX століття було встановлення синхронічного й діахронічного зв'язку між окремими літературними явищами на основі аналізу жанрово-стилістичних елементів, соціальних і суспільно-політичних чинників. Переймаючи досвід минулого, навчаючись на його традиціях, історики літератури XX століття насамперед синтезували різні методологічні модуси рубрикування художніх текстів.

Сучасна історіографія українського письменства потребує цілісного і системного дослідження та нового трактування явища періодизації літератури, трансформації її старих критеріїв комплектації та пошуку нових методів реалізації структурування історико-літературного дискурсу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білецький Л. Основи української літературно-наукової критики / Л. Білецький / упоряд., авт. іст.-біогр. нарису та приміт. М. М. Ільницький. Київ : Либідь, 1998. 408 с.
2. Вагилевич І. Замітки о руській літературі. *Письменники Західної України 30-50 років XIX століття*. Київ, 1965. С. 153–170.
3. Возняк М. Історія української літератури: у 2 книгах : навчальне видання. Львів : Світ, 1992. Вид. 2-ге, перероб. Кн. 1. 696 с.
4. Возняк М. Історія української літератури у 2 книгах. Львів : Світ, 1992. Вид. 2-ге, перероб. Кн. 2. 555 с.
5. Гнатишак М. Історія української літератури. *Нариси історії української літератури й критики М. Гнатишака (1941), Д. Чижевського, М. Глобленка-Оглоблина (1942), А. Ковалівського з історії української критики (1926)* / фотопередрук з післясловом О. Горбача. Мюнхен, 1994. С. 1–134.
6. Головій О. Творчість Т. Шевченка в рецепції М. Петрова та О. Огоновського: до проблеми становлення шевченкознавства. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки. Філолологічні науки. Літературознавство,* 2014. № 19(296). С. 26–34.
7. Дашкевич Н.П. Отзыв о сочинении Петрова «Очерки истории украинской литературы XIX столетия» / упоряд., передмова, примітки, покажчик імен Г. А. Александрової. Донецьк : ЛАНДОН-XXI, 2013. 352 с.
8. Демська-Будзуляк Л. М. Принципи періодизації в українських літературних історіографіях другої половини XIX – першої третини XX ст. *Магістеріум. Літературознавчі студії*. 2012. Вип. 48. С. 77–85.
9. Дорошенко В. Михайло Грушевський. Історія української літератури. Київ; Львів, 1923, Т. 1, ст. 360; Т. 2, ст. 231; Т. 3, ст. 295. *Діло*. 1923. № 183. С. 6–7.

10. Єфремов С. Історія українського письменства. Київ. : Femina, 1995. 538 с.
11. Коряк В. Нарис історії української літератури. Література буржуазна / фотопередрук з післясловом О. Горбача. Мюнхен, 1994. 620 с.
12. Лепкий Б. Начерк історії української літератури: у двох книгах. Коломия : Галицька Накладня Якова Оренштайна, 1909. Книжка І. 420 с.
13. Літературознавча енциклопедія: у двох томах / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ : Видавничий центр «Академія», 2007. Т. 2. 624 с.
14. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р. Т. Громяка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. Київ : Видавничий центр «Академія», 2007. 752 с.
15. Микитюк В. Періодизація історії української літератури у синтезах Омеляна Огоновського та Михайла Возняка. *Українське літературознавство*. 2010. Вип. 69. С. 160–169.
16. Наєнко М. Історія українського літературознавства : підручник. Київ : Видавничий центр «Академія», 2001. 360 с.
17. Огоновський О. Моєму критикови. Львів, 1890. 47 с.
18. Франко І. Історія української літератури. Часть перша. Від початків українського письменства до Івана Котляревського. *Зібрання творів у 50 т.* Київ : Наукова думка, 1983. Т. 40. С. 7–362.
19. Франко І. План викладів історії літератури руської. Спеціальні курси. Мотиви. *Зібрання творів у 50 т*. Київ : Наукова думка, 1984. Т. 41. С. 24–74.

REFERENCES

1. Biletskyy L. Osnovy ukrayinskoyi literaturno-naukovoyi krytyky [Fundamentals of Ukrainian literary and scientific criticism] / L. Biletskyy / uporyad., avt. ist.-biogr. narysu ta prymit. M. M. Ilnytskyy. Kyyiv : Lybid, 1998. 408 s. [in Ukrainian].
2. Vagylevych I. Zamitky o ruskiy literature [Notes about Ukrainian literature]. Pysmennyky Zakhidnoyi Ukrayiny 30-50 rokiv XIX st. Kyyiv, 1965. S. 153–170 [in Ukrainian].
3. Voznyak M. Istoriya ukrayinskoyi literatury [History of Ukrainian literature]: u 2 knyhakh: navchalne vydannya. Lviv : Svit, 1992. Vyd. 2-ge, pererob. Kn. 1. 696 s. [in Ukrainian].
4. Voznyak M. Istoriya ukrayinskoyi literatury [History of Ukrainian literature]: u 2 knyhakh. Lviv : Svit, 1992. Vyd. 2-ge, pererob. Kn. 2. 555 s. [in Ukrainian].
5. Hnatyshak M. Istoriya ukrayinskoyi literatury [History of Ukrainian literature]. Narysy istoriyi ukrayinskoyi literatury y krytyky: M. Gnatyshaka (1941), D. Chyzhevskogo, M. Globlenka-Ogloblyna (1942), A. Kovalivskogo z istoriyi ukrayinskoyi krytyky (1926) / fotoperedruk z pislyaslovom O. Gorbacha. Myunkhen, 1994. S. 1–134 [in Ukrainian].
6. Holoviy O. Tvorchist T. Shevchenka v retseptsiyi M. Petrova ta O. Ogonovskogo: do problemy stanovlennya shevchenkoznavstva [T. Shevchenko's creativity in the reception of M. Petrov and O. Ogonovsky: to the problem of formation of Shevchenko studies]. Naukovyy visnyk Skhidnoyevropeyskogo natsionalnogo universytetu im. Lesi Ukrayinky. Filolologichni nauky. Literaturoznavstvo. 2014. № 19 (296). S. 26–34 [in Ukrainian].
7. Dashkevych M. P. Otzyiv o sochineniyi g. Petrova "Ocherki istoriyi ukrainskoy literatury XIX stoletiya" [Feedback on the work of Petrov "Essays on the History of Ukrainian Literature of the 19th Century"] / uporyad., peredmova, prymitky, pokazhchyk imen H. A. Aleksandrovoyi. Donetsk : LANDON-XXI, 2013. 352 s. [in Russian].
8. Demska-Budzulyak L. M. Pryntsypy periodyzatsiyi v ukrayinskykh literaturnykh istoriografiyakh drugoyi polovyny XIX – pershoyi tretyny XX st [Principles of periodization in Ukrainian literary historiographies of the second half of the 19 – first third of the 20 century]. Magisterium. Literaturoznavchi studiyi. 2012. Vyp. 48. S. 77–85 [in Ukrainian].
9. Doroshenko V. Mykhaylo Grushevskyy. Istoriya ukrayinskoyi literatury [Mykhaylo Hrushevskyy. History of Ukrainian literature]. Kyyiv; Lviv, 1923, T. 1, st. 360; T. 2, st. 231; T. 3, st. 295. Dilo, 1923. № 183. S. 6–7 [in Ukrainian].
10. Yefremov S. Istoriya ukrayinskogo pysmenstva [History of Ukrainian literature]. Kyyiv : Femina, 1995. 538 s.
11. Koryak V. Narys istoriyi ukrayinskoyi literatury. Literatura burzhuazna [Essay on the history of Ukrainian literature. Bourgeois literature] / fotoperedruk z pislyaslovom O. Gorbacha. Myunkhen, 1994. 620 s. [in Ukrainian].
12. Lepkyy B. Nacherk istoriyi ukrayinskoyi literatury [Essay on the history of Ukrainian literature]: u dvokh knyhakh. Kolomyya : Galytska Nakladnya Yakova Orenshtayna, 1909. Knyzhka I. 420 s. [in Ukrainian].
13. Literaturoznavcha entsyklopediya [Literary encyclopedia]: u dvokh tomakh / avt.-uklad. Yu. I. Kovaliv. Kyyiv : Vydavnychyy tsentr "Akademiya", 2007. T. 2. 624 s. [in Ukrainian].
14. Literaturoznavchyy slovnyk-dovidnyk [Literary dictionary-reference book] / za red. R. T. Gromyaka, Yu. I. Kovaliva, V. I. Teremka. Kyyiv : Vydavnychyy tsentr "Akademiya", 2007. 752 s.
15. Mykytyuk V. Periodyzatsiya istoriyi ukrayinskoyi literatury u syntezakh Omelyana Ogonovskogo ta Mykhayla Voznyaka [Periodization of the history of Ukrainian literature in the syntheses of Omelyan Ogonovskyy and Mykhaylo Voznyak]. Ukrayinske literaturoznavstvo. 2010. Vyp. 69. S. 160–169 [in Ukrainian].
16. Nayenko M. Istoriya ukrayinskogo literaturoznavstva [History of Ukrainian literary criticism]: pidruchnyk. Kyyiv : Vydavnychyy tsentr "Akademiya", 2001. 360 s. [in Ukrainian].
17. Ogonovskyy O. Moyemu krytykovy [To my critic]. Lviv, 1890. 47 s. [in Ukrainian].
18. Franko I. Istoriya ukrayinskoyi literatury. Chast persha. Vid pochatk iv ukrayinskogo pysmenstva do Ivana Kotlyarevskogo [History of Ukrainian literature. Part one. From the beginnings of Ukrainian literature to Ivan Kotlyarevsky]. Zibrannya tvoriv u 50 t. Kyyiv : Naukova dumka, 1983. T. 40. S. 7–362 [in Ukrainian].
19. Franko I. Plan vykladiv istoriyi literatury ruskoyi. Spetsialni kursy. Motyvy [Plan of presentations of the history of Ukrainian literature. Special courses. Reasons]. Zibrannya tvoriv u 50 t. Kyyiv : Naukova dumka, 1984. T. 41. S. 24–74 [in Ukrainian].

УДК 811.111:81'25
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/30.212292

Ігор ГОНТА,
orcid.org/0000-0002-8784-4059
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов хіміко-фізичних факультетів
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(Київ, Україна) ihonta@ukr.net

ВІДТВОРЕННЯ АНГЛІЙСЬКИХ АД'ЄКТИВНИХ КОМПОЗИТ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЗОВНІШНОСТІ ЛЮДИНИ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ В ПЕРЕКЛАДІ РОМАНУ ДЖ. РОУЛІНГ «ГАРРІ ПОТТЕР ТА ФІЛОСОФСЬКИЙ КАМІНЬ»

У сучасному суспільстві набуває широкої популярності новий літературний жанр фентезі, що потребує належної уваги науковців, зокрема переклад творів даного жанру. Стаття присвячена аналізу способів відтворення тридцяти ад'єктивних композит англійської мови на позначення зовнішності людини, вибраних із роману Дж. Роулінг «Гаррі Поттер та філософський камінь» у процесі перекладу цього твору українською мовою, з акцентуванням уваги на їхній структурній та семантичній трансформації. Виокремлено п'ять словотвірних моделей утворення ад'єктивних композит, вибраних із твору, з яких виділено модель (adj + n) + ed як найпродуктивнішу. Розглянуто кожний випадок перекладу ад'єктивної композити в контексті, описано основні трансформації на лексичному та синтаксичному рівнях, до яких вдається перекладач; проаналізовано ступінь еквівалентності в перекладі та вказано способи досягнення еквівалентного перекладу (як повного відтворення і збереження семантики в цільовій мові). У перекладі ад'єктивні композити можуть відтворюватися шляхом підбору українських відповідних композит (з повним або частковим збереженням семантики) – 7 випадків перекладу, відповідних українських структурно простих або похідних лексем – у 13 випадках. Низка англійських ад'єктивних композит під час перекладу заміщуються синтаксичними конструкціями, прийменниковими та безприйменниковими словосполученнями, компаративними словосполученнями, підрядними реченнями, дієприкметниковими зворотами, – у 10 випадках. Багато ад'єктивних англійських композит суттєво змінюють семантику (денотативне, асоціативне, метафоричне значення) у процесі перекладу через низку суб'єктивних і об'єктивних причин. Вказуються причини, що ведуть до структурних та семантичних змін у перекладі ад'єктивних композит, зокрема значно менша роль композитного словотвору в українській мові, другорядна роль прикметника в передачі інформації і, відповідно, більш вільний вибір перекладача у творчому процесі.

Ключові слова: *ад'єктивна композита, словотвірна модель, перекладацька трансформація, перекладацький еквівалент.*

Ihor HONTA,
orcid.org/0000-0002-8784-4059
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Foreign Languages for Chemistry
and Physics Faculties Department
Taras Shevchenko National University of Kyiv
(Kyiv, Ukraine) ihonta@ukr.net

TRANSLATION OF ENGLISH COMPOUND ADJECTIVES DENOTING APPEARANCE OF A PERSON INTO UKRAINIAN IN THE TRANSLATION OF THE NOVEL "HARRY POTTER AND THE SORCERER'S STONE" BY JOANNE ROWLING

In the modern society a new literature genre fantasy is gaining popularity, which requires proper attention from scholars, in particular, translation of the works of the genre. The article is dedicated to the ways of translating thirty compound adjectives denoting appearance of a person, selected from the novel "Harry Potter and the Sorcerer's Stone" by Joanne Rowling in the process of its translating into Ukrainian with the focus on their structural and semantic transformations. Five derivative models of forming compound adjectives are singled out, of which the model (adj + n) + ed is the most productive. Every translation of an adjective compound is investigated in the context; main transformations on the lexical and syntaxical levels resorted to by the translator are described; degrees of equivalence in translation are analysed and the ways of achieving equivalence (the complete reproduction and preservation of semantics in the target language) are indicated. In the process of translation adjective compounds can be reproduced by choosing Ukrainian

corresponding compounds (with complete or partial preservation of their semantics) – in 7 cases of translation, by choosing corresponding Ukrainian lexemes with simple or derivative morphological structure – in 13 cases of translation. In the process of translation a number of English adjective compounds are substituted by syntactical constructions (prepositional and non-prepositional word combinations, comparative word combinations, participle clauses) – in 10 cases of translation. In the process of translation many English adjective compounds essentially change their semantics (denotative, associative and metaphorical meaning) on a number of subjective and objective reasons. The reasons leading to the structural and semantic changes in the translation of compound adjectives are indicated, in particular, a considerably less significant role of compounding in the word-formation of the Ukrainian language, the secondary role of the adjective in information transition and, correspondingly, much wider choice of a translator in his/her creative work.

Key words: *compound adjective, derivative model, translation transformation, translation equivalent.*

Постановка проблеми. У часи всеохоплючої глобалізації гостро постає проблема передачі величезних масивів інформації у процесі перекладу в усіх сферах людської діяльності, включаючи і художній переклад. Художня література відображає культурологічні особливості соціуму, а жанр фентезі є відносно новим жанром літератури або відгалуженням від жанру фантастики, повна свобода автора в утворенні цілковито нового магічного світу наражає перекладача на неабиякі складнощі (Воробьйова, 2016: 103). Прикметники не номінують реалії, але характеризують їх, несучи допоміжну але суттєву інформацію. Ця інформація має бути перекладена належним чином, що і становить **актуальність** дослідження.

Аналіз досліджень. Композитний спосіб словоутворення є одним із найпоширеніших у сучасному словотворі англійської мови (Зацний, 2004: 225; Зацний, 2008; Дембовська, 2011: 17; Омельченко, 1989; Lipka, 2008; Plug, 2020; Enesi, 2017; Ratih, 2018). Однією із причин поширення композитного словотвору є можливість економити мовні ресурси та мовленнєві зусилля у процесі словотвору та передачі інформації. Досить ємна інформація компресується в межах композити, що стосується іменників, прикметників, дієслів, прислівників, числівників. Об'єктом нашого дослідження є 30 ад'єктивних композит на позначення зовнішності людини в романі Дж. Роулінг «Гаррі Поттер та філософський камінь», предметом дослідження – способи їх перекладу українською мовою.

Важливими для нашої роботи є дослідження структури англійських прикметників (Cinque, 2010), структурно-семантичних моделей англійських композитних прикметників (Омельченко, 1989), метафоричної мотивації англійських композитних прикметників (Гонта, 2008), перекладу композит-бахуврихи (частиною яких є прикметники), складнопохідних прикметників узагалі (Гонта, 2014) та перекладу англійських композит із метафоричним значенням (Гонта, 2015),

Метою статті є аналіз способів та еквівалентності перекладу англійських ад'єктивних композитів на позначення зовнішності людини в романі Дж. Роулінг «Гаррі Поттер та філософський камінь» українською мовою.

Виклад основного матеріалу. Прикметники становлять набагато менш суттєву частину серед усіх композит англійської мови, серед композит-метафор вони становлять лише 17,3% (Гонта, 2000, 114). У вибраному творі Дж. Роулінг «Гаррі Поттер та філософський камінь» ад'єктивні композити на позначення зовнішності людини – лише 30 лексем. Дані композити утворюються за характерними словотвірними моделями, кожна з яких характеризується спільною структурою й узагальненою семантикою. За найчисельнішою моделлю **(adj + n) + ed** утворено14 лексем: *round-faced; pink-faced; sandy-haired; open-mouthed; high-heeled; wide-eyed; beady-eyed; black-haired; black-bodied; white-faced; tight-lipped; ashen-faced; red-headed; purple-faced*. За моделлю **n + adj** – 5 лексем: *jewel-bright, emerald-green, jet-black, brand-new, chalk-white*. Інші словотвірні моделі композитних прикметників у творі: модель **adj + pt1** (4 лексеми): *scared-looking; severe-looking; wilder-looking; wild-looking.* Модель **adj + adj** (4 лексеми): *wild-long; bright-green; glittery-black; white-blond.* Модель **n + n** (1 лексема): *half-moon*.

Композитний спосіб словотвору має набагато менше значення в українській мові порівняно з англійською, що відповідним чином відображається у процесі художнього перекладу. Неможливість передачі інформації, що міститься в межах англійської композити, змушує перекладача вдаватися до низки перекладацьких трансформацій, результатом якої є мовні одиниці як лексичного, так і синтаксичного рівня.

Залежно від характеру перетворень перекладацькі трансформації поділяються на лексичні та семантичні (генералізація, диференціація, конкретизація, смисловий розвиток, антонімічний переклад, компенсація та повна перестановка сегментів тексту) та граматичні (переміщення, граматичні зміни, додавання та пропуски) трансформації (Максімов, 2006: 114).

Варто зазначити, що ад'єктиви є частиною мови, що передає характеристику предмета

та виступає у формі означення. Загальноприйнятним правилом є те, що переклад прикметників у перекладі художніх творів не завжди потребує точного еквівалентного перекладу і допускає трансформації на лексичному та синтаксичному рівнях згідно з вибором перекладача, оскільки інформація, що передається прикметником, є менш важливою, ніж інформація, що передається іменником або дієсловом.

Детальний аналіз перекладацьких трансформацій виявив, що лише у 7 випадках англійські композити були перекладені українськими композитами (зберегли структурну еквівалентність), проте лише у трьох випадках українські композити цілком зберегли семантику у процесі перекладу відповідних англійських композит. Наприклад, у перекладі слова ***round-faced***: *1. He passed a* ***round-faced*** *boy. Він проминув* ***кругловидого*** *хлопця.* 2. *There was a knock on the door of their compartment and the* ***round-faced*** *boy Harry had passed on platform nine and three quarters came in. He looked tearful. Хтось постукав, і до купе увійшов заплаканий* ***кругловидий*** *хлопець, якого Гаррі бачив на платформі номер дев'ять і три чверті.* Виявити повну тотожність семантики слів ***кругловидий*** та ***round-faced*** дозволяє компаративний аналіз дефініцій цих лексем.

Інші випадки повного збереження семантики композит у перекладі: *Harry had a thin face, knobby knees, black hair, and* ***bright-green*** *eyes. Гаррі мав худе обличчя, гострі коліна, чорне волосся і* ***ясно-зелені*** *очі.*

У наступному перекладі можна також спостерігати майже повну відповідність семантики композит, *"Nine and three-quarters! – pipped a small girl, also* ***red-headed****." – Дев'ять і три чверті! – пискнула маленька, теж* ***рудокоса*** *дівчинка, що трималася за її руку.* Хоча в разі покомпонентного перекладу ***red-headed*** звучало б як ***рудоголова,*** перекладач цілком зберігає смисл англійської композити.

У наступному випадку переклад вже не є цілком еквівалентним, хоча й максимально наближений до еквівалентного: *While Hagrid asked the man behind the counter for a supply of some basic potion ingredients for Harry, Harry himself examined silver unicorn horns at twenty-one Galleons each and minuscule,* ***glittery-black*** *beetle eyes (five Knuts a scoop). Поки Геґрід розпитував чоловіка за лядою про необхідні Гаррі компоненти зілля, сам Гаррі розглядав срібні роги єдинорогів по двадцять одному ґалеону за штуку й манюсінькі* ***лискучо-чорні*** *очка жуків (по п'ять кнатів за ківшик).* Якщо порівняти дефініції слів ***glittery*** та ***лискучий***, можна помітити суттєву різницю в дефініціях цих слів: в англійській композиті наявні семи на позначення характеристики інтенсивності світла (мерехтіння), тоді як у слові ***лискучий*** таких сем немає.

Переклад композити ***beady-eyed*** можна також уважати майже цілком еквівалентним: *"If anyone looked out of their window now, even* ***beady-eyed*** *Mrs. Dursley". Ніхто, навіть* ***гостроока*** *місіс Дурслі, не зауважив би нічого на бруківці, якби раптом визирнув із вікна.*

У перекладі композити ***emerald-green*** семантична невідповідність ще більша, оскільки слово *яскраво-зелений* не обов'язково асоціюється зі словом *смарагд*: *Harry had torn open the parcel to find a thick, hand-knitted sweater in* ***emerald-green*** *and a large box of homemade fudge. Гаррі розірвав папір і побачив там пухнастий* ***яскраво-зелений*** *светр і велику коробку домашнього печива.*

У наступних 13 прикладах семантика композитних прикметників передається за допомогою їх заміщення українськими морфологічно-простими або похідними ад'єктивними лексемами. Так, композитний ад'єктив ***white-blond*** перекладається за допомогою еквівалентного значення ***біляве***: *A centaur was standing over him, not Ronan or Bane; this one looked younger; he had* ***white-blond*** *hair and a palomino body. Над ним стояв кентавр, але не Ронан і не Бейн – цей був молодший, мав* ***біляве*** *волосся й золотисте тіло.*

Наступний приклад – *переклад композити* ***black-haired****: "You know that* ***black-haired*** *boy who was near us in the station?" – Пам'ятаєш того* ***чорнявого*** *хлопця на вокзалі біля нас?* Даний еквівалентний переклад повністю передає значення композити ***black-haired,*** хоча в українській мові слово «чорнявий» має кілька лексико-семантичних варіантів. Інший приклад: *The tall, thin,* ***black-haired*** *man standing next to her put his arm around her. Високий, худий,* ***чорнявий*** *чоловік, який стояв біля неї, пригорнув її до себе.*

Переклад слова ***sandy-haired*** уважаємо також еквівалентним, тобто таким, що повністю передає денотативне значення, проте під час перекладу не зберігається його асоціативне значення. *Seamus Finnigan, the* ***sandy-haired*** *boy next to Harry in the line, sat on the stool for almost a whole minute before the hat declared him a Gryffindor. Шеймус Фініґан, хлопчина* ***з рудуватим волоссям****, що стояв попереду Гаррі, просидів на ослінчику мало не цілу хвилину, перш ніж капелюх призначив його до Ґрифіндору.*

Це ж можна стверджувати і про наступний переклад: *Harry had torn open the parcel to find a thick, hand-knitted sweater in* ***emerald-green.***

Містер Дурслі аж знетямився, побачивши, що там не тільки молодь: таж отой чоловік у ***смарагдовій*** *мантії навіть старший за нього!*

Семантично еквівалентним можна вважати і переклад прикметників ***scared-looking, funny-looking, wild-looking***: *There he was, reflected in it, white and* ***scared-looking****, and there, reflected behind him, were at least ten others. Бачив там себе, блідого й* ***переляканого****, і бачив за собою відображення принаймні ще десятьох людей; "Owls <…> shooting stars <…> and there were a lot of* ***funny-looking*** *people in town today". Сови <…> зорепади <…> а в місті сьогодні було повно* ***чудернацьких*** *людей <…>*

Про семантичну еквівалентність можна говорити, аналізуючи переклад прикметника ***wild-looking***, оскільки англійський і український ад'єктиви ***wild*** та ***навіжена*** є полісемантичними, та певні їх ЛСВ цілковито збігаються за семантикою: *A* ***wild-looking*** *old woman dressed all in green had waved merrily at him once on a bus. Іншого разу в автобусі йому радісно помахала рукою якась* ***навіжена*** *старушенція в зеленому вбранні.*

Проте під час перекладу англійських ад'єктивів моделі *adj + pI* (***scared-looking, funny-looking, wild-looking)*** втрачається суттєвий семантичний компонент, що передається другим компонентом – ***looking***, значення якого можна назвати модальним, оскільки семантика слова *looking* – «такий, що виглядає», є авторсько-суб'єктивною характеристикою об'єкта номінації, саме цей компонент значення цілком втрачається у процесі перекладу.

У перекладі композити ***pink-faced*** значення суттєво розширюється (генералізація), оскільки слово ***рум'яна*** може передавати як рожевий, так і червоний колір: *A* ***pink-faced*** *girl with blonde pigtails stumbled out of line, put on the hat, which fell right down over her eyes, and sat down.* ***Рум'яна*** *дівчинка з русявими косами підійшла, спотикаючись, до ослінчика, настромила собі по самі очі капелюх і присіла.*

Генералізацією можна назвати і такий переклад: *He looked simply too big to be allowed, and so* ***wild-long*** *tangles of bushy black hair and beard hid most of his face, he had hands the size of trash can lids, and his feet in their leather boots were like baby dolphins. Він здавався неймовірно великим і якимсь несамовитим:* ***довгі*** *пасма кошлатого чорного волосся й бороди закривали йому обличчя, долоні були здоровенні, наче накривки сміттєвих бачків, а ноги у шкіряних чоботях скидалися на дельфінів.* Слово ***довгі*** не повністю відповідає авторському оказіоналізму ***wild-long***, хоча втрачені компоненти значення цього слова частково компенсуються в найближчому українському контексті.

У наступному прикладі спостерігається повне семантичне збереження в перекладі композити ***white-faced*** та смисловий розвиток у перекладі слова ***tight-lipped***: *As Gryffindors came spilling onto the field, he saw Snape land nearby,* ***white-faced*** *and* ***tight-lipped*** *– then Harry felt a hand on his shoulder and looked up into Dumbledore's smiling face. Коли на поле вибігали ґрифіндорці, Гаррі помітив* ***блідого й розлюченого*** *Снейпа, що сідав неподалік, а тоді відчув на плечі чиюсь руку й побачив перед собою усміхнене обличчя Дамблдора.*

Досить цікавим є переклад прикметника ***half-moon*** прикметником ***серпасті***, коли в результаті перекладацької трансформації цілковито змінюється образне метафоричне значення слова ***half-moon***. Окуляри в українському перекладі порівнюються із серпами: *«Exactly», said Dumbledore, looking very seriously over the top of his* ***half-moon*** *glasses. – Авжеж, – підтвердив Дамблдор, поважно дивлячись поверх своїх* ***серпастих*** *окулярів.*

У перекладі композити ***brand-new*** спостерігається спрощення структурної форми і часткова зміна семантики: *"That evening, Dudley paraded around the living room for the family in his* ***brand-new*** *uniform". Того вечора у вітальні Дадлі показував родині свою* ***новісіньку*** *форму.*

Решта десять англійських ад'єктивних композит перекладається шляхом їх розгортання в синтаксичні конструкції. Оскільки композита в англійській мові є продуктом згортання синтаксичної конструкції, члени якої можуть перебувати в різних релятивних стосунках, передаючи її значення українською мовою, перекладач вдається до використання різноманітного арсеналу словосполучень і навіть підрядних речень.

Так, у перекладі ад'єктива ***openmouthed*** значення передається за допомогою розгортання у словосполучення, що є дієприслівниковим зворотом. Крім цього, перекладач об'єднав це речення в українському перекладі з попереднім англійським реченням: *"They pointed and gazed* ***openmouthed*** *as owl sped overhead". Адже він не бачив, як повз вікна серед білого дня літали сови, хоча перехожі тицяли на них пальцями і стежили за ними,* ***роззявивши рота****.*

У чотирьох випадках англійські ад'єктивні композити перекладаються за допомогою компаративних словосполучень. Так, під час перекладу композити ***chalk-white***, що за семантикою та структурою є скомпресованим порівнянням, ця композита трансформується у словосполучення-порівняння, у якому образне значення цілком зберігається: *It was* ***chalk-white*** *with glaring red eyes and slits for nostrils, like a snake. Обличчя було*

***біле, мов крейда**, мало лихі червоні очі й щілини замість ніздрів, як у змії.*

У наступному прикладі композита ***jet-black***, що за семантикою також є метафорою, трансформується у словосполучення-порівняння, у якому образне значення є суттєво відмінним: *"Under a tuft of **jet-black** hair over his forehead they could see a curiously shaped cut". На чолі, під жмутиком **чорного, як смола**, волосся виднівся дивної форми знак, подібний на блискавку.*

Приблизно це ж спостерігається і у прикладі з перекладом композити ***ashen-faced***: *"Where was I? – said Hagrid, but at that moment, Uncle Vernon, still **ashen-faced**" – На чому я спинився? – замислився Гегрід, але тут наперед ступив дядько Вернон – і далі **блідий, як полотно**, проте дуже сердитий.*

У перекладі композити ***jewel-bright*** образне значення також змінюється, водночас спостерігається конкретизація значення: *Twenty minutes later, they left Eeylops Owl Emporium, which had been dark and full of rustling and flickering, **jewel-bright** eyes. Через двадцять хвилин вони вже виходили із «Совиного Торговельного Центру Айлопс», який виявився темним приміщенням, сповненим шарудіння й мерехтіння **яскравих, наче смарагди**, очей.*

Композита ***purple-eyed*** трансформується у прийменникове словосполучення ***з буряковим обличчям***, водночас змінюється асоціативна семантика слова: *It was Uncle Vernon, still **purple-faced**, still mustached, still looking furious at the nerve of Harry, carrying an owl in a cage in a station full of ordinary people. Це був дядько Вернон – **з** тим самим **буряковим обличчям** і вусами, з тим самим лютим виразом, – ще б пак! – Гаррі ніс клітку з совою по вокзалу, переповненому звичайними людьми.*

У наступних прикладах композити трансформуються у прийменникові словосполучення: 1. *"Instead he was smiling at a rather **severe-looking** woman". Натомість він усміхався радше **суворій на вигляд** жінці <...>.* 2. *A movement in the trees behind Ronan made Hagrid raise his bow again, but it was only a second centaur, **black-haired and -bodied** and **wilder-looking** than Ronan. Якийсь рух у деревах позаду Ронана змусив Гегріда знову підняти арбалет, але то був ще один кентавр – **із чорним волоссям і вороним тілом**, який **видавався дикішим**, ніж Ронан.*

У наступному прикладі композита ***half-moon*** трансформується в підрядне речення, водночас перекладач повністю зберігає образність: *"His blue eyes were light, bright, and sparkling behind **half-moon** spectacles". За окулярами, **що скидалися на два півмісяці**, іскрилися голубі очі.*

Висновки. Як показує аналіз структурних та семантичних змін, що мають місце у процесі перекладу ад'єктивних композит на позначення зовнішності людини, перекладач вдається до низки перекладацьких трансформацій, водночас далеко не всі приклади повністю передають еквівалентне лексичне значення композит, часто змінюючи метафоричну, асоціативну семантику таких лексем. Лише в 7 випадках під час перекладу зберігається композитна структура англійської лексеми (тобто український відповідник також є композитою), у 13 випадках англійська композита замінюється некомпозитною (простою або похідною) українською лексемою. У 10 випадках переклад ад'єктивних композит відбувається шляхом заміни англійської композити синтаксичною конструкцією в українському перекладі, зокрема компаративними, прийменниковими або безприйменниковими словосполученнями, дієприкметниковими зворотами та підрядними реченнями. Такий вільний переклад передусім пояснюється меншою роллю композитного словотвору в українській мові, другорядною роллю прикметника, який передає вторинну і менш суттєву інформацію порівняно з іменником або дієсловом, що, як наслідок, не впливає суттєво на акт комунікації. Ад'єктивні композити містять досить ємну і складну інформацію, що часто не має узуальних еквівалентів і аналогів на лексичному рівні в українській мові, тому перекладач часто передає цю інформацію на синтаксичному рівні для збереження норм української мови. Варто також зауважити, що художній переклад допускає широку свободу порівняно з перекладом інших видів літератури, перекладач може проявляти власну суб'єктивну креативність, тому критика неточностей у перекладі ад'єктивних композит не є доцільною.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Воробьйова І. До проблеми адаптації реалій у перекладі творів жанру фентезі. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства.* Хмельницький : ФОП Бідюк Є. І., 2016. Вип. 10. С. 103–106.

2. Гонта І. Ад'єктивні композити англійської мови з метафоричним значенням та проблема їх перекладу. *Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова.* Серія 9 «Сучасні тенденції розвитку мов». 2015. Вип. 12. С. 3–35.

3. Гонта І. Особливості перекладу англійських композит-бахуврихи українською мовою. *Наукові записки.* Серія «Філологічні науки». Кн. 3. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2014. С. 50–53.

4. Гонта І. Метафорично мотивовані композити-прикметники в англійському мовному субстандарті. *Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики :* збірник наукових статей. Вип. 13. Київ : КНУ ім. Т. Шевченка, 2008. С. 96–100.

5. Гонта И. Структурные и семантические особенности композит-метафор в американском сленге : дис. … канд. филол. наук. Киев, 2000. 194 с.

6. Дембовська Л. Пряма і непряма композитна номінація в англійській мові: соціодискурсивний аспект : дис. … канд. філол. наук. Київ, 2011. 233 с.

7. Зацний Ю., Пахомова Т., Зацна В. Соціолінгвістичні аспекти вивчення словникового складу сучасної англійської мови. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2004. 284 с.

8. Зацний Ю., Янков А. Інновації у словниковому складі англійської мови початку XXI ст. : англо-український словник. Вінниця : Нова книга, 2008. 360 с.

9. Максімов С. Практичний курс перекладу (англійська та українська мови). Теорія та практика перекладацького аналізу тексту для студентів факультету перекладачів та факультету вечірнього та заочного навчання : навчальний посібник. Київ : Ленвіт, 2006. 157 с.

10. Омельченко Л. Английская композита: структура и семантика : дис. ... докт. филол. наук: 10.02.04. Киев, 1989. 493 с.

11. Cinque G. The syntax of adjectives : A comparative study. *The MIT Press.* 2010.

12. Enesi M. The effect of teaching word formation theory to English students. *European Journal of Language and Literature Studies*. 2017. № 3 (2). P. 7–12.

13. Lipka L. Lexical creativity, textuality and problems of metalanguage. *Lexical creativity, texts and contexts* / J. Munat (Ed.). Amsterdam : J. Benjamin Publishing Company, 2008. № 58. P. 3–13. URL: http://journals.euser.org/files/articles/ejls_jan_apr_17/Miranda.pdf.

14. Plag I. Word-formation in English. Cambridge : Cambridge University Press, 2002.

15. Ratih E., Gusdian R. Word formation processes in English new words of Oxford English dictionary (OED) online. *A Journal of Culture, English Language Teaching, Literature & Linguistics*. 2018. № 5 (2). P. 24–35. DOI: 10.22219/CELTICUMM.

16. Роулінг Дж. Гаррі Поттер і філософський камінь. Київ : А-ба-ба-га-ла-ма-га, 2004.

REFERENCES

1. Vorobiova I. I. Do problem adaptatsiyi realiy u perekladi tvoriv zhanru fentezi [Concerning the problem of adapting realities in works of fantasy genre] // Actual problems of Phylology and Translation Studies. Issue 10. Khmelnytsky: FOP Bidyuk, Ye.I., 2016. P. 103–106 [in Ukrainian].

2. Honta, I. A. Adiektyvni kompozyty anhliyskoii movy z metaphorychnym znachenniam ta problema yih perekladu [Metaphorically motivated compound adjectives and the problem of their translation] // Scientific Chronicle of M. P. Drahomanov National Pedagogical University. Serie 9. Modern Tendencies of the Development of Languages. Issue 12. Kyiv.: M. P. Drahomanov National Pedagogical University Publishers, 2015. P. 31–35 [in Ukrainian].

3. Honta, I.A. Osoblyvosti perekladu compozyt-bahuvrryhy ukrayinskoyu movoyu [Peculiarities of translating compound bahuvrihis into Ukrainian] // Scientific Notes. Series: Philological Sciences. Volume 3. – Nizhyn: M. Gogol National State University, 2014. P. 50–53 [in Ukrainian].

4. Honta, I.A. Metaforychno motyvovani kompozyty-prykmetnyky v anhliyskomu movnomu substandarti [Metaphorically motivated compound adjectives in American non-standard language] // Problems of Semantics, Pragmatics, and Cognitive Linguistics: Scientific Articles Collection. Volume 13. Kyiv: Taras Shevchenko Kyiv National University (KNU), 2008. P. 96–100 [in Ukrainian].

5. Honta, I. A. Structural and semantic peculiarities of compound metaphors in the American slang. Dissertation for the candidate degree in Philology, Kyiv State Linguistics University (KSLU). Kyiv, 2000. 194 p. [in Russian].

6. Dembobska, L. M. Direct and indirect compound nomination in the English language: Socio-discourse aspect. Dissertation for the Candidate Degree in Philology. International University. – Kyiv, 2011. – 233 p. [in Ukrainian].

7. Zatsnyi Y. A. Socio-linguistic aspects of studying vocabulary of the modern English language / Y. A. Zhatsnyi, T. O. Pahomova, and V. Y. Zhatsna (Eds.) – Zaporizhya: Zaporizhya National University. 2004. 284 p. [in Ukrainian].

8. Zatsnyi Y. A. and Yankov, A. V. Innovations in vocabulary of the English language at the beginning of the XXI century: English-Ukrainian dictionary. – Vinnytsya: Nova Knyha, 2008. – 360 p. [in Ukrainian].

9. Maksimov, S. Ye. Practical Course of Translation (English and Ukrainian). Theory and Practice of Translation Analysis for the Students of Translation Faculty: Textbook. – Kyiv: Lenvit, 2006. 157 p. [in Ukrainian].

10. Omelchenko, L. F. English compound: Structure and semantics: Dissertation for the Candidate Degree in Philology: 10.02.04. Kyiv, 1989. 493 p. [in Russian].

11. Cinque, G. (2010). The syntax of adjectives: A comparative study. The MIT Press.

12. Enesi, M. (2017). The effect of teaching word formation theory to English students. European Journal of Language and Literature Studies, 3 (2), P. 7–12 [in English].

13. Lipka, L. (2008). Lexical creativity, textuality and problems of metalanguage. In J. Munat (Ed.), Lexical creativity, texts and contexts. Amsterdam: J. Benjamin Publishing Company, 58, 3–13. http://journals.euser.org/files/articles/ejls_jan_apr_17/Miranda.pdf [in English].

14. Plag, I. (2002). Word-formation in English. Cambridge University Press. [in English].

15. Ratih, E. & Gusdian, R.I. Word formation processes in English new words of Oxford English dictionary (OED) online. A Journal of Culture, English Language Teaching, Literature & Linguistics, 2018, 5 (2), 24–35. doi:10.22219/CELTICUMM [in English].

16. Rowling, J.K. (2001). Harry Potter and the Sorcerer's Stone. Bloomsbury [in English].

УДК 81/37:373.7:008
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/30.212293

Мар'яна ГОЦАНЮК (КАНЮК),
orcid.org/0000-0002-1296-7476
аспірантка кафедри української мови
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»
(Івано-Франківськ, Україна) kaniuk.mariana@gmail.com

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ З КОМПОНЕНТОМ «СЛЬОЗА» В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У статті представлено аналіз семантичних та етнокультурних особливостей фразеологізмів із компонентом «сльоза» в українській мові. Актуальність дослідження зумовлена загальною спрямованістю сучасних лінгвістичних досліджень на комплексне, поглиблене вивчення ускладнених мовних знаків у мовному та мовленнєвому аспектах, на подальше вивчення й аналіз процесів утворення і розвитку фразеологізмів, їх системної організації, структурних і семантичних особливостей з урахуванням мовних і позамовних чинників. Дослідження фразем із компонентом «сльоза» української мови дає змогу розкрити нову грань номінації, демонструє глибинні зв'язки фразеологічної семантики з національним менталітетом, сприяє глибшому розумінню процесів формування мовної картини світу.

Матеріалом дослідження стали діалектологічні словники та словники фразеологізмів сучасної української мови: «Фразеологічний словник української мови» у 2-х томах за редакцією В. Білоноженка, «Фразеологічний словник української мови» за редакцією Л. Паламарчука, «Галицько-руські народні приповідки» І. Франка й інші.

Наукові методи опису й аналізу були використані для того, щоб виявити, систематизувати, класифікувати семантичні особливості українських фразеологізмів із компонентом «сльоза». Укладено реєстр фразеологізмів із компонентом «сльоза» та подано їх семантичну класифікацію. Умовно було диференційовано досліджувані одиниці на 11 семантичних груп, деякі з них членуються на підгрупи: 1) оцінна характеристика самої сльози; 2) кількісна характеристика; 3) часова оцінка дії, стану; 4) обставинна характеристика дії, стану; 5) інтенсивність дії, стану; 6) якісна характеристика особи; 7) характеристика емоційного стану людини; сюди відносимо фразеологізми, що позначають дію різної інтенсивності із загальним значенням «плакати» (хотіти заплакати; почати плакати; плакати (невтішно, гірко плакати; плакати з горя; плакати через щось або над ким-, чим-); стримувати плач; втратити здатність плакати); 8) характеристика поведінки, дій особи; 9) способу життя людини; 10) стосунків між людьми; 11) фразеологізми, що позначають побажання, прокляття.

Семантичний аналіз фразеологізмів із компонентом «сльоза» доводить, що в українській мові досліджувані одиниці в основному мають негативну семантику, зокрема виражають негативні риси осіб (плаксивість, лицемірство, жорстокість), проте є і позитивні (чесність), негативні почуття, емоції (плакати, страждати), скрутне становище (бідувати) тощо.

Дослідження етнокультурних особливостей фразеологізмів із компонентом «сльоза» доводить, що сльоза за народними віруваннями має очищувальну і цілющу силу, також є символом чистоти й чесності; у фольклорі, літературі сльози символізували невимовне горе, бідність, злидні тощо.

У результаті дослідження доведено, що фразеологізми з компонентом «сльоза» становлять в українській фразеології великий за кількістю і різний за семантикою пласт і репрезентують світосприйняття і спосіб життя українського народу.

Ключові слова: *фразеологічна одиниця, семантика, мовна картина світу, концепт, символ.*

Mariana HOTSANIUK (KANIUK),
orcid.org/0000-0002-1296-7476
Graduate Student at the Department of Ukrainian Language
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine) kaniuk.mariana@gmail.com

PHRASEOLOGICAL UNITS WITH THE COMPONENT "TEAR" IN THE UKRAINIAN LANGUAGE

The analysis of the semantic and ethnocultural peculiarities of phraseological units with the component "a tear" in the Ukrainian language is introduced in the article. The relevance of the topic is determined by the general orientation of contemporary linguistic researches on complex, in-depth study of complicated linguistic signs in lingual and speech aspects, for further study and analysis of processes of formation and development of phraseological units, their system organization, structure and semantic peculiarities considering linguistic and extralinguistic factors. The investigation of the phrasemes with the component "a tear" of the Ukrainian language enables to uncover a new facet of the nomination.

It demonstrates deep connections of phraseological semantics with national mentality. It promotes deeper understanding of the processes of formation of the language picture of the world.

The material of the research is the dialectological dictionaries and phraseological dictionaries of the modern Ukrainian language: Phraseological Dictionary of the Ukrainian language edited by V. Bilonozhenko, Phraseological dictionary of the Ukrainian language edited by L. Palamarchuk, Galician-Russian folk tales by I. Franko, and others.

The scientific methods of description and analysis have been used in order to determine, systemize, classify the semantic peculiarities of the Ukrainian phraseological units with the component "a tear". List of phraseological units with the component "a tear" has been put and their semantic classification has been presented. Eleven semantic groups of the investigated units have been conditionally differentiated. Some of them are divided into subgroups: 1) an evaluated characteristic of tear; 2) a quantitative characteristic; 3) a time estimate of action, state; 4) a circumstantial characteristic of action, state; 5) intensity of action, state; 6) a qualitative characteristic of person; 7) a characteristic of man's emotional state; here we include phraseological units that denote the action of different intensity with a general meaning "cry" (to want to cry; to start/begin to cry; to cry (disappointingly, to cry bitterly; to cry because of grief; cry over someone or something); to restrain cry; to lose the ability to cry); 8) a characteristic of behavior, action, person; 9) a person's lifestyle; 10) relationships between people; 11) the phraseological units that denote a wish, a curse.

Semantic analysis of phraseological units with the component "a tear" has proved that in the Ukrainian language investigated units mostly have negative semantics in particular express negative people's features (tearfulness, hypocrisy, cruelty), but there are also positive (honesty), negative feelings, emotions (to cry, to suffer), a tough situation (to need) and so on.

The research of ethnocultural peculiarities of phraseological units the component "a tear" has proved that "a tear" according to folk beliefs has cleaning and healing power, also there is a symbol of purity and honesty; in folklore, literature tears symbolize unspeakable grief, poverty, indigence and so on.

As a result of the research has been proved that the phraseological units with the component "a tear" make quantitatively big and semantically various layer in Ukrainian phraseology. They represent the world view and the way of life of the Ukrainian people.

Key words: *phraseological unit, semantics, concept, language picture of the world.*

Постановка проблеми. В епоху бурхливого розвитку міжкультурної комунікації ідіоетнічний колорит конкретної національного мови являє собою невичерпний інтерес для лінгвістів. Дослідження мови крізь призму відображення в ній національно-культурного досвіду її носіїв дозволяє краще зрозуміти історичне минуле, духовне життя, цінності, менталітет, звичаї, традиції певної етнічної спільноти (праці Н. Арутюнової, В. Жайворонка, О. Назаренка, В. Ужченка).

Особливого значення в цьому зв'язку набуває вивчення фразеологічного фонду мови. У фразеології, як зазначає Н. Щербакова, «чи не найяскравіше відбивається досвід народу, своєрідність його світобачення» (Щербакова, 2002: 1). Українські стійкі вислови формувалися протягом тривалого розвитку української спільноти, засвоюючи базові моделі світогляду, поведінки, дозвілля, морально-етичних норм і трансформуючи їх у вербальні схеми. Стереотипи поведінки етносу представлені в його культурі, традиціях, звичаях тощо, а вербалізовані, зокрема, у мовній фразеосистемі (Селіванова, 2004: 11). У фразеологізмах української мови відображено типове, стереотипне, і тому з їхньою допомогою ми пізнаємо українські реалії щодо внутрішнього й зовнішнього буття народу. Це живі пам'ятки, що характеризують народ як особистість і представляють дух чи характер народний у його первісному, природному стані.

Аналіз досліджень. Різні компоненти фразеологічних одиниць (далі – ФО) неодноразово були об'єктом дослідження мовознавців. Відомі праці присвячені вивченню семантичних та етнокультурних особливостей фразем із соматичним компонентом (Н. Скоробагатько), зоонімічним (В. Бойко, Д. Ужченко), фітонімічним (О. Куцик), з компонентами – назвами одягу і взуття (Г. Купрікова) тощо. Наша увага спрямована на аналіз фразеологізмів із компонентом «сльоза», які натепер комплексно не досліджені лінгвістами, що й зумовлює **актуальність** роботи.

Метою статті є структурно-семантична й етнокультурна характеристика фразеологізмів із компонентом «сльоза» в українській мові.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

1) визначити пласт фразем із компонентом *сльоза* в українській мові, їхні семантичні особливості;

2) з'ясувати роль культурологічної інформації, закладеної у внутрішній формі ФО, у формуванні фразеологічного значення.

Матеріалом дослідження послужили фразеологічні одиниці з компонентом *сльоза*, зафіксовані в таких словниках фразем, як: «Фразеологічний словник української мови» у 2-х т. за ред. В. Білоноженка, «Фразеологічний словник української мови» за ред. Л. Паламарчука, «Галицько-руські народні приповідки» І. Франка й ін.

Виклад основного матеріалу. Натепер дослідження спрямовані на вивчення механізмів мовної концептуалізації і категоризації світу. Однією з головних категорій є поняття «картини світу», яка визначається як цілісна сукупність образів дійсності в колективній свідомості (Карасик, 2004: 88). Картина світу, як мозаїка, складається з концептів і зв'язків між ними, тому її іноді називають концептуальною картиною світу (Хроленко, 2009: 56). Мовна і концептуальна картини світу синтезуються у проблемі концепту. Загальноприйнятого, сталого визначення концепту немає. Найчастіше під концептом розуміють певну лексему, що співвідноситься з поняттям, суттєвим для життя людини, найближчим поняттям до концепта визнаємо поняття, запроваджене Ж. Соколовською (Соколовская, 1990: 12).

Концепт *сльоза* однаково відображено в концептуальній картині світу, яка об'єднує всіх людей. Українці осмислюють це поняття особливо, яке й міститься в їхній мовній картині світу.

Лексема *сльоза* також може виступати як концепт, що представляє різні аспекти діяльності людини. Ці аспекти реалізуються на різних мовних рівнях: лексико-семантичному, фразеологічному, синтаксичному. На фразеологічному рівні ця лексема функціонує у складі фразеологізмів.

Сучасний тлумачний словник української мови подає такі значення лексеми *сльоза*: «безбарвна прозора солонувата рідина, яку виділяють розміщені в очній ямці залози при деяких фізіологічних або психічних станах (при подразненні, болі або сильних душевних переживаннях і т. ін.)», «*перев. мн.* плач, ридання», «*перев. мн.* горе, страждання», «*перев. мн., перен.* краплини соку, вологи, що виділяються на поверхні чого-небудь» (СУМ, 1970–1980, т. 9: 386).

Суцільна вибірка фразем із компонентом *сльоза*, вилучених із фразеологічних словників української мови, становить 120 одиниць. Умовно можемо виділити такі семантичні групи фразеологізмів із вищезаначеним компонентом:

– оцінна характеристика самої сльози: *горючі сльози* – «гіркі сльози» (СУМ, 1970–1980, т. 2: 139), *сльози капают як горох* – «грубі, рясні сльози» (Франко, 1909: 113); *Адамові слізки, жарт.* (Білоноженко, 2003: 667), *дітські (жінчини, сирітські) сльози, несхв.* (Сагаровський, 2015: 180), *Марусини (Марусьчини) сльози, жарт.* (Сагаровський, 2015: 180), у значенні «алкогольні напої», *сльози радості* – «горілка» (Ставицька, 2003: 241), *бабусині (жіночі) сльози* – «горілчаний магазин» (Ужченко, 2005: 287);

– кількісна характеристика: *з Антонову сльозу, жарт.* (Ужченко, 2005: 287), *як горобинячі сльози, жарт.* (Ужченко, 2005: 287), *як котячих сліз (сльоз), жарт.* (Ужченко, 2005: 287), *[і] котові на сльози нема (немає, не вистачить / т ін.)* (Білоноженко, 2003: 430) – «дуже мало»;

– часова оцінка дії, стану: *очі не висихають (не просихають) [від сліз] чиї, у кого, рідко кому* (Білоноженко, 2003: 477), *очі сльозами (слізьми) сходять чиї, кому* (Білоноженко, 2003: 478) – «хтось часто, постійно плаче», *облити свою душу слізьми* – «багато, часто плакати, страждати» (Паламарчук, 1993: 569), *[і] сміх і сльози* – «одночасно смішно і сумно; трагікомічно» (Паламарчук, 1993: 834);

– обставинна характеристики дії, стану: *крізь сльози (сміятися)* – «плачучи» (Глуховцева, 2013: 263), *сльози течуть річками у кого* – «хтось невтішно плаче» (Білоноженко, 2003: 668), *котяться (линуть) / покотилися дрібні (рясні, пекучі і т. ін.) сльози [градом] у кого* – «хтось плаче гірко, невтішно» (Паламарчук, 1993: 831);

– інтенсивність дії, стану: *до сліз* – «дуже сильно, надзвичайно» (Космеда, 2017: 128), *сльози заливають / залили очі (лице)* – «хтось дуже плаче, ридає» (Білоноженко, 2003: 668), *сльозами (слізьми, слізно) молити кого* – «дуже просити кого-небудь про щось» (Білоноженко, 2003: 402);

– якісна характеристика особи: *чистий як сльоза (скло, кришталь і т. ін.)* – «дуже чесний, відвертий (про людину та її вчинки)» (Космеда, 2017: 317), *тонкий на сльози* – «який плаче з будь-якого приводу; плаксивий» (СУМ, 1970–1980, т. 10: 187), *сльози на гвіздочку, жарт.* – «про схильність до плачу; тонкосльозість; готовність капризувати, плакати» (Сагаровський, 2015: 180);

– характеристика емоційного стану людини, зокрема сюди відносимо фраземи з компонентом *сльоза*, що позначають дію різної інтенсивності із загальним значенням «плакати»: а) хотіти заплакати: *киплять сльози в (на) очах перев. чиїх* (Білоноженко, 2003: 667), *очі туманяться слізьми (сльозами) чиї* (Паламарчук, 1993: 600), *тремтять сльози на очах у кого* (Паламарчук, 1993: 831); б) почати плакати: *сльози закипіли (закрутилися) / закипають на (в) очах у кого, кому* (Білоноженко, 2003: 667), *ударитися в сльози* (Білоноженко, 2003: 733; в) плакати: *мити сльозами лице (обличчя, бороду / т. ін.)* (Білоноженко, 2003: 389), *лити (проливати) / пролити сльози* (Білоноженко, 2003: 336); невтішно, гірко плакати: *давати / дати волю сльозам* (Білоноженко, 2003: 177), *виливати / вилити сльози* (Білоноженко, 2003: 75), *захлинатися сльозами* (Паламарчук, 1993: 320), *котяться*

(линуть) / покотилися дрібні (рясні, пекучі і т. ін.) сльози [градом] у кого (Паламарчук, 1993: 831), *обливатися (рідше заливатися; обсипатися / т. ін.) і облитися (рідше залитися, обсипатися / т. ін.) [гіркими (гарячими, буйними / т. ін.)] слізьми (сльозами)* (Білоноженко, 2003: 451), *умиватися (рідко митися) / умитися слізьми (сльозами, сльозою)* (Білоноженко, 2003: 735); плакати з горя: *втирати сльози* (Білоноженко, 2003: 136), *у (в) сльозах* (Космеда, 2017: 302); плакати через щось або над ким-, чим-небудь: *обливати (рідше обмивати) / облити (рідше обмити) [гіркими (гарячими, рясними / т ін.)] слізьми (сльозами) що, рідше кого* (Білоноженко, 2003: 451), *обмивати / обмити слізьми кого, що* – «плакати з якого-небудь приводу; оплакувати когось, щось» (Паламарчук, 1993: 572); г) стримувати плач: *збирати сльози в тряпочку* (Глуховцева, 2013: 180), *ковтати сльози* (Космеда, 2017: 180), *сльози давлять (душать) / удавили кого* (Білоноженко, 2003: 670), *ховати сльозу* (Паламарчук, 1993: 929); ґ) втратити здатність плакати: *сльози скипілися у кого* (Білоноженко, 2003: 668), *сльози в горлі застрягли кому* (Білоноженко, 2003: 667);

– характеристика поведінки, дій особи: *лити крокодилячі сльози, ірон.* – «нещиро вболівати за кого-, що-небудь; лицемірити» (Білоноженко, 2003: 336), *пити сльози чиї* – «мучити, кривдити кого-небудь, знущатися з когось» (СУМ, 1970–1980, т. 9: 386) *насисатися (нассатися) сліз* – «жорстоко експлуатувати кого-небудь» (СУМ, 1970–1980, т. 5: 185), *розпікати (розпекти) до сліз кого* – «глузуючи, насміхаючись і т. ін., виводити з рівноваги, доводити до плачу кого-небудь» (СУМ, 1970–1980, т. 9: 386), *видавлювати / видавити [з очей] сльози (сльозу) перев. з кого* – «зворушуючи, впливаючи на почуття або вражаючи чимсь, доводити кого-небудь до плачу» (Білоноженко, 2003: 67), *пробити сльозою кого* – «розчулити, зворушити кого-небудь плачем» (Паламарчук, 1993: 703), *давити слізьми кого, що* – «викликати спазматичні приступи плачу в кого-небудь» (Паламарчук, 1993: 218), *виточити сльози з очей чиїх, кого* – «своїми вчинками, поведінкою викликати в кого-небудь страждання, плач» (Паламарчук, 1993: 107), *висушувати / висушити сльози (сльозу) у кого, чиї, чию* – «втішати, заспокоювати того, хто плаче» (Білоноженко, 2003: 88), *обсушити (обтерти, осушити і т. ін.) [гіркі (гарячі)] сльози (рідше очі) чиї, кому* – «заспокоїти, втішити кого-небудь; повернути комусь радість» (Білоноженко, 2003: 457), *пускати / пустити сльозу (сльози)* – «жалітися кому-небудь, викликаючи до себе співчуття» (Білоноженко, 2003: 586), *на сльози, зі сл. залишити, лишати і тощо* – «залишити недопиту склянку зі спиртним у гостях» (СУМ, 1970–1980, т. 9: 386);

– способу життя людини: *у сльозах* – «бідуючи, в нестатках, злиднях» (Білоноженко, 2003: 667), *очі сльозами сходять чиї, кому* – «хто-небудь часто плаче від горя, життєвих труднощів» (Паламарчук, 1993: 600), *засівати землю слізьми* – «переживати нестатки, злидні, горе» (Паламарчук, 1993: 317);

– стосунків між людьми: *віділлються (відізвуться) сльози кому* – «хто-небудь буде покараний за заподіяне комусь зло» (Білоноженко, 2003: 667);

– ФО, що позначають побажання, прокляття: *бодай тя мої сльози побили* – «прокляття заплаканої жінки» (Франко, 1909: 113), *вже би гот ї сльози втопили* – «говорила жінка проплакуючи свого кривдника» (Франко, 1909: 113).

Національні асоціації і, відповідно, національно-мовні картини світу досить яскраво виявляються у словах-символах. Слово-символ є своєрідним текстом, воно сконденсовано містить великі сюжети, зафіксовані в пам'яті людей. Семантика символу виявляється лише в контексті світоглядної традиції певного народу, через що носій іншої культури не може декодувати символ (Лихачев, 1993: 79).

Сльоза – символ запліднюючого начала; невигойного горя; біди, мук; каяття; духовного очищення; радості; чистоти; дощу. У багатьох міфологічних системах сльози символізують запліднююче начало: із них утворюються ріки, озера, квіти. Наприклад, за міфами, із сліз Афродіти виросли анемони, із сліз Геліади, дочки бога сонця Геліоса, – янтар, із сліз корейської русалки Іно – блискучі перлини. Стародавні єгиптяни вшановували могутнього бога сонця Ра, зі сліз якого, за віруваннями, народилися люди. Язичники вірили, що роса виникла із сліз богині Зорі, християни – із сліз Богородиці. Існували перекази про походження бджіл із сліз Ісуса Христа. У духовних віршах Стародавньої Русі згадується плакун-трава, яка мала чарівну силу. Вона нібито виросла зі сліз Богородиці під час хресних мук Ісуса Христа (Коцур, 2015: 760).

У повір'ях українців сльози мають очищувальну й цілющу силу. У колядках часто натрапляємо на Божу сльозу, з якої розливаються дунаї, де купається сам Господь. О. Потебня вважав, що образи святих, які плачуть, мають бути відрізнені від рік і морів, що постають із сліз, бо вирази на зразок *плаче, як річка тече, сльоза моря не виповнить* традиційно народні (Жайворонок, 2006: 552). Щиро плачучи, людина ніби омивається й очищується,

звідси й маємо фраземи *умиватися, обливатися, заливатися, захлинатися, розливатися сльозами.* Сльози є символом чистоти – *чистий, як сльоза*.

За народними віруваннями, сльози близьких людей не дають людині спокійно вмерти – *віділлються (відізвуться) сльози кому*. У фольклорі, літературі сльози символізували невимовне горе: *у сльозах*, *очі сльозами сходять чиї, засівати землю слізьми* тощо.

Висновки. Підсумовуючи зазначене вище, можемо констатувати, що фразеологізми з компонентом *сльоза* в українській фразеології становлять великий за кількістю і різний за семантикою пласт. ФО із проаналізованим компонентом мають в основному негативну семантику, зокрема виражають негативні риси осіб (*плаксивість, лицемірство, жорстокість*), але є й позитивні (*чесність*), негативні почуття, емоції (*страждання, муки, сум*), скрутне становище (*бідувати, горювати*) тощо. Наведена фразеологічна концептуалізація відображає світоглядно-аксіологічні пріоритети й орієнтири нації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білоноженко В., Винник В. Фразеологічний словник української мови. Київ : Наукова думка, 2003. 1098 с.
2. Глуховцева І. Словник модифікованих стійких сполучень слів в узусі кінця XX – початку XXI століття. Луганськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. 328 с.
3. Жайворонок В. Знаки української етнокультури : словник-довідник. Київ : Довіра, 2006. 704 с.
4. Карасик В. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Москва, 2004. 477 с.
5. Космеда Т. Короткий українсько-польський словник усталених виразів: еквіваленти слова, фразеологізми, прислів'я та приказки. Харків ; Познань ; Дрогобич : Коло, 2017. 407 с.
6. Коцур В., Потапенко О. Енциклопедичний словник символів культури України. Корсунь-Шевченківський : Вид. В. М. Гавришенко, 2015. 911 с.
7. Лихачев Д. Концептосфера русского языка. *Известия Российской академии наук.* СЛЯ. 1993. № 1. С. 3–9.
8. Паламарчук Л. Фразеологічний словник української мови. Київ : Наукова думка, 1993. 984 с.
9. Сагаровський А. Матеріали до фразеологічного словника Центральної Слобожанщини (Харківщини). Харків : ХНУ, 2015. 226 с.
10. Селіванова О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти) : монографія. Київ ; Черкаси : Брама, 2004. 276 с.
11. Словник української мови : в 11-ти т. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. I–XI.
12. Соколовская Ж. Проблеми системного описання лексической семантики. Киев : Наукова думка, 1990. 183 с.
13. Ставицька Л. Короткий словник жарґонної лексики української мови. Київ : Критика, 2003. 334 с.
14. Ужченко В. Фразеологічний словник східнослобожанських і степових говірок Донбасу. Луганськ, 2005. 351 с.
15. Франко І. Галицько-руські народні приповідки : у 3-х т. *Етнографічний збірник.* Львів, 1909. Т. 27. URL: http://elib.nplu.org/view.html?&id=135/
16. Хроленко А. Основы лингвокультурологии. Москва : Флинта, 2009. 184 с.
17. Щербакова Н. Фразеологізми з назвами людей у лексичному наповненні : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Харків, 2002. 18 с.

REFERENCES

1. Bilonozhenko V., Vynnyk V. Frazeolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy [Phraseological Dictionary of the Ukrainian language]. K.: Naukova dumka, 2003. 1098 p. [in Ukrainian].
2. Hlukhovtseva I. Ya. Slovnyk modyfikovanykh stiikykh spoluchen sliv v uzusi kintsia XX – pochatku XXI stolittia [Dictionary of collocations with modification in the usage of the end of the XX – beginning of the XXI century]. Luhansk: DZ "LNU imeni Tarasa Shevchenka", 2013. 328 p. [in Ukrainian].
3. Zhayvoronok V. Znaky ukrayinskoyi etnokultury [Signs of Ukrainian ethnoculture]: Slovnyk-dovidnyk. K.: Dovira, 2006. 704 p. [in Ukraine].
4. Karasyk V. Y. Yazykovoi kruh: lychnost, kontsepty, dyskurs [Language circle: personality, concepts, discourse]. M., 2004. 477 p. [in Russian].
5. Kosmeda T. Korotkyi ukrainsko-polskyi slovnyk ustalenykh vyraziv: ekvivalenty slova, frazeolohizmy, pryslivia ta prykazky [Ukrainian-Polish concise dictionary of idiomatic expressions: word equivalents, phraseological units, proverbs and sayings]. Kharkiv; Poznan; Drohobych: Kolo, 2017. 407 p. [in Ukrainian].
6. Kotsur V. P., Potapenko O. I. Entsyklopedychnyi slovnyk symvoliv kultury Ukrainy [Encyclopedic dictionary of symbols of Ukrainian culture]. Korsun-Shevchenkivskyi: Vyd. V. M. Havryshenko, 2015. 911 p. [in Ukrainian].
7. Lykhachev D. S. Kontseptosfera russkoho yazyka [The sphere of concepts of the Russian language]. Yzv. RAN – SLIa, 1993. № 1. P. 3–9. [in Russian].
8. Palamarchuk L. S. Frazeolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy [Phraseological dictionary of the Ukrainian language]. K.: Naukova dumka, 1993. 984 p. [in Ukrainian].
9. Saharovskyi A. A. Materialy do frazeolohichnoho slovnyka Tsentralnoi Slobozhanshchyny (Kharkivshchyny) [Material to the phraseological dictionary of Central Slobozhanshchyna (Kharkiv region)]. Kharkiv: KhNU, 2015. 226 p. [in Ukrainian].
10. Selivanova O. Narysy z ukrainskoi frazeolohii (psykhokohnityvnyi ta etnokulturnyi aspekty): Monohrafiia [The essays on Ukrainian phraseology (psychocognitive and ethnocultural aspects)]. K. – Cherkasy: Brama, 2004. 276 p. [in Ukrainian].

11. Slovnyk ukrainskoi movy v 11 tomakh [Dictionary of the Ukrainian language in 11 volumes]. K.: Naukova dumka, 1970–1980. T. I–XI. [in Ukrainian].

12. Sokolovskaia Zh. P. Problemy systemnoho opysanyia leksycheskoi semantyky [Problems of a systematic description of lexical semantics]. K.: Naukova dumka, 1990. 183 p. [in Russian].

13. Stavytska L. O. Korotkyi slovnyk zhargonnoi leksyky ukrainskoi movy [Concise dictionary of Ukrainian language slang vocabulary]. K.: Krytyka, 2003. 334 p. [in Ukrainian].

14. Uzhchenko V. D. Frazeolohichnyi slovnyk skhidnoslobozhanskykh i stepovykh hovirok Donbasu [Phraseological dictionary of east slobozhan and steppe dialects of Donbass]. Luhansk, 2005. 351 p. [in Ukrainian].

15. Franko I. Halytsko-ruski narodni prypovidky u 3 tomakh [Galician-Russian folk tales in 3 volumes]. Etnohrafichnyi zbirnyk. Lviv, 1909. T. 27: [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu: http://elib.nplu.org/view.html?&id=135 [in Ukrainian].

16. Khrolenko A. T. Osnovy lynhvokulturolohyy [Basics of of Linguoculturology]. M.: Flynta, 2009. 184 p. [in Russian].

17. Shcherbakova N. V. Frazeolohizmy z nazvamy liudei u leksychnomu napovnenni [Phraseological units with people's names in lexical content]: avtoref. dys. na zdobuttia naukovoho stupenia kand. filol. nauk: spets. 10.02.01 "Ukrainska mova". Kharkiv, 2002. 18 p. [in Ukrainian].

УДК 81'373.61
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/30.212294

Марія ГРАБОВИЧ,
orcid.org/0000-0001-6679-3531
магістр середньої освіти,
асистент кафедри англійської філології
Донецького національного університету імені Василя Стуса
(Вінниця, Україна) gmv78492@gmail.com

СЕНСОРНІ МОДУСИ СВІТОСПРИЙНЯТТЯ ТА ЇХ ЗНАЧЕННЯ В ПОБУДОВІ ХУДОЖНЬОГО ПРОСТОРУ ТВОРУ Е. М. РЕМАРКА «ТРИ ТОВАРИШІ»

У статті досліджуються сенсорні модуси світосприйняття в романі Еріха Марії Ремарка «Три товариші». Перцептивна лексика, що репрезентує ці модальності, розглядається в аспекті побудови художнього простору твору. Найпоширеніші випадки візуальної й акустичної сенсорики. Особливо частотні в межах цієї модальності лексеми та грамеми на позначення жовтого кольору та контрасту білого й чорного кольорів. Ці засоби ми кваліфікуємо як укорінені у глибинних пластах культури. Мовні засоби, що представляють ці випадки, беруть участь у формуванні символічного поля роману. Символізм твору варто розглядати в аспекті стилістики прози «втраченого покоління», а також манери, що передбачає максимальну конденсованість виражальних засобів. Простір твору, таким чином, будується великою мірою на рівні підтексту («ефект айсберга») та метафорики. Простір твору можна характеризувати як утворений двома способами: світ безпосередній і світ опосередкований. Метафори Е. М. Ремарка часто створюються завдяки синестезії. З погляду психології явища синестезії у своїх крайніх проявах можуть визначатися як певні девіації. З погляду естетики експресіонізму синестетичні явища в сенсориці роману Е. М. Ремарка – це невід'ємна складова частина загальної стилістики та техніки письменника. Модуси сенсорики світосприйняття в романі, утворені завдяки синестезії, полягають у взаємодії візуального й акустичного, акустичного та тактильного, акустичного і просторового планів. Синестетичні модуси сенсорики є продуктом як тривалої естетичної традиції в європейській культурі, так і експерементальної техніки письменників-експресіоністів першої половини XX століття. У романі Е. М. Ремарка «Три товариші» можна спостерігати надзвичайно складні та різноманітні прояви модальності сенсорного світосприйняття, що в естетичному плані сигналізують про функціонування експресіоністської стилістики

Ключові слова: *Еріх Марія Ремарк, «Три товариші», сенсорика, модальність, художній простір, синестезія.*

Mariia HRABOVYCH,
orcid.org/0000-0001-6679-3531
Master of Secondary Education,
Assistant Lecturer at the Department of Foreign Languages
Vasyl' Stus Donetsk National University
(Vinnytsia, Ukraine) gmv78492@gmail.com

SENSORY MODES OF PERCEPTION OF THE WORLD AND THEIR IMPORTANCE IN BUILDING THE ARTISTIC SPACE OF THE E.M. REMARQUE'S WORK "THREE COMRADES"

This article explores sensory modes of perception of the world in the novel by Erich Maria Remarque "Three Comrades". The perceptual vocabulary representing these modalities is considered in the aspect of constructing the artistic space of a work. The most common are cases of visual and acoustic sensors. Especially frequent within this modality are lexemes and grams to indicate yellow and the contrast of white and black. We qualify these funds as rooted in deep strata of culture. The language means representing these cases are involved in the formation of the symbolic field of the novel. The symbolism of the work should be considered in the aspect of the stylistics of the prose of the "Lost Generation", as well as the manner that provides for the maximum condensation of expressive means. The space of the work, therefore, is built largely on the level of subtext ("iceberg effect") and metaphor. The space of a work, therefore, can be characterized as formed in two ways: the direct world and the indirect world. Remarque metaphors are often formed due to synesthesia. From the point of view of psychology, the phenomena of synesthesia in their extreme manifestations can be defined as certain deviations. From the point of view of the aesthetics of expressionism, synesthetic phenomena in the sensory of Remarque's novel are an integral part of the writer's overall style and technique. The sensory modes of world perception in the novel, formed due to synesthesia, consist in the interaction of visual and acoustic, acoustic and tactile, acoustic and spatial plans. Synaesthetic modes of sensory are the product of a long aesthetic tradition in European culture, as well as the experimental technique of expressionist writers of the first half of the twentieth century. In the novel by E. M. Remarque "Three Comrades", one can observe extremely complex and diverse manifestations of the modality of sensory perception of the world, which, in aesthetic terms, signal the functioning of expressionist stylistics

Key words: *Erich Maria Remarque, "Three Comrades", sensory, modality, artistic space, synesthesia.*

Постановка проблеми. Проза Еріха Марії Ремарка є одним із вершинних проявів естетики так званого «втраченого покоління», що сформувалася як унікальний феномен у літературному процесі XX ст. Нетривалий період межі століть явив собою справжню революцію в художньому світосприйнятті, яка дотепер повною міорю не осмислена.

Аналіз досліджень. Феномен естетики прози «втраченого покоління», зокрема специфіки роману Е. М. Ремарка «Три товариші», є об'єктом дослідження різних філологічних дисциплін. У статті запропоновано розв'язання проблеми естетики роману в аспекті лінгвістичної когнітології, а саме у плані функціонування різнорівневих явищ мовної системи, породжених специфікою сенсорного сприйняття та структурування автором світу художнього твору. У вітчизняній науці творчість представників прози «втраченого покоління» у цьому аспекті загалом не досліджена, що зумовлює актуальність статті.

Мета статті – кваліфікація та систематизація мовних способів сенсорного сприйняття світу, наявних у романі Е. М. Ремарка «Три товариші», а також вплив цих способів на формування стилістики та стилю письменника.

Виклад основного матеріалу. Як зауважує О. І. Демчук (Демчук, 2017: 28–36), нині в сучасній науковій парадигмі на перший план висувається антропоцентричний підхід до мови, чим пояснюється дедалі інтенсивніше зацікавлення лінгвістів у проблемі вивчення чуттєвого відображення об'єктивної реальності та його вербальної репрезентації. У центрі таких досліджень перебуває людина, що відчуває та пізнає навколишню дійсність через контакти із предметним світом.

На думку Л. О. Овчиннікової (Овчинникова, 2009: 7), у світлі антропоцентричного підходу, що визначає напрями сучасних лінгвістичних досліджень, актуальне звернення до мовного віддзеркалення модусів перцепції, а також до дослідження вербальної репрезентації полімодальності й інтермодальності, інакше кажучи, до виявлення взаємозв'язку мови як інструменту пізнання навколишнього світу та сенсорних відчуттів, прояв яких визначається як фізіологічними можливостями людини, так і культурою в широкому її розумінні, у якій індивід формувався й живе.

Особлива увага вченими приділяється специфіці розмежування безпосередньої й опосередкованої картин світу. Безпосередня картина світу складається в результаті прямого пізнання дійсності за допомогою органів почуттів і абстрактного мислення.

Опосередкована картина світу – це результат фіксації концептосфери вторинними знаковими системами. Прикладом такої знакової системи є мова, отже, мовна картина світу – це зафіксована в мові та специфічна для певного мовного колективу схема сприйняття дійсності.

Здатність до витворення мовної картини світу поряд з універсальними уявленнями про дійсність включати в себе індивідуальні, унікальні ідеї зумовлює можливість формування індивідуально-авторських картин світу, що виникають у свідомості читача (глядача) під час сприйняття ним художнього твору.

Специфіка прози «втраченого покоління» загалом та роману Е. М. Ремарка «Три товариші» зокрема полягає в тому, що особливості сенсорної репрезентації світобудови мають не лише естетичний, а й аксіологічний характер. Це художній світ імпліцитного символізму, що цілком узгоджується з відомою метафорою Е. Гемінґвея про «ефект айсберга».

Ця імпліцитна символічність сенсорних модусів світосприйняття реалізується вже з перших рядків роману.

Візуальний модус. «Небо ще було жовте, як латунь, не закурене димом. За дахами фабричних корпусів воно аж сяяло. От-от мало зійти сонце. Я глянув на годинник. Скоро восьма. За чверть години» (Ремарк, 1986: 195) ("Der Himmel war gelb wie Messing und noch nicht verqualmt vom Rauch der Schornsteine. Hinter den Dächern der Fabrik leuchtete er sehr stark. Die Sonne mußte gleich aufgehen. Ich sah nach der Uhr. Es war noch vor acht. Eine Viertelstunde zu früh" (E. M. Remarque)).

За часів Августа в Римі латунь називалася «орихалк» (лат. *aurichalcum* – буквально «золотомідь»), з неї карбувалися сестерції та дупондії. Орихалк дістав назву від кольору сплаву, схожого на колір золота. Однак у Римської імперії до завоювання Британії в I ст. н. е. латунь не виготовлялася, оскільки в римлян не було доступу до джерел цинку (які з'явилися й стали розроблятися тільки після утворення провінції Британії у складі імперії), до цього цинк міг тільки ввозитися еллінськими й римськими торговцями, власного його видобутку в континентальній Європі та Середземномор'ї не було (Guest, 1852: 188–189). I ст. – це доба найвищого злету Римської імперії і водночас поворот до повільного її згасання. Парадоксально «жовте» небо в Е. М. Ремарка – це вказівка на певний застій, уповільнення життєвих процесів.

Відоме захоплення, яке викликав в Е. М. Ремарка Ф. М. Достоєвський, неприйняття жовтого кольору

яким є загальновідомим. Так, у «Записках із підпілля» останнього жовтина навколишньої дійсності однозначно репрезентує негативні емоції: «Нынче идет снег, почти мокрый, **желтый**, мутный», або ж: «Помещался этот Антон Антоныч у Пяти углов, в четвертом этаже и в четырех комнатках, низеньких и мал мала меньше, имевших самый экономический и **желтенький** вид» (виділено нами – *М. Г.*) (Достоевский).

Опис комірчини Раскольнікова – головного героя «Злочину і кари» – у Ф. М. Достоєвського провадиться в тій самій візуальній, з апеляцією до почуття млості, модальності: «Небольшая комната, в которую прошел молодой человек, с **желтыми** обоями, геранями и кисейными занавесками на окнах, была в эту минуту ярко освещена заходящим **солнцем**. «И тогда, стало быть, так же будет **солнце** светить! <…>» – как бы невзначай мелькнуло в уме Раскольникова, и быстрым взглядом окинул он всё в комнате, чтобы по возможности изучить и запомнить расположение. Но в комнате не было ничего особенного. Мебель, вся очень старая и из **желтого** дерева, состояла из дивана с огромною выгнутою деревянною спинкой, круглого стола овальной формы перед диваном, туалета с зеркальцем в простенке, стульев по стенам да двух-трех грошовых картинок в **желтых** рамках, изображавших немецких барышень с птицами в руках, – вот и вся мебель» (Достоевский).

Як своєрідна модернізація візуальної перцепції, а також її кваліфікація в оцінному вимірі постає сприйняття жовтого кольору під час підготовки героями автівки: «Брюнетка була за ясну кіновар, але пекар, що носив іще жалобу, був проти червонястих відтінків. Він запропонував бляклий **жовтувато-сірий колір**.

– Та ти що! – закопилила губки чорнява.– «Форд» треба лакувати яскравими фарбами, бо інакше він **не матиме ніякого вигляду**» (виділено нами – *М. Г.*) (Ремарк, 1986: 271).

Кульмінацією «несприйняття» жовтого кольору є типовий для романістики XIX–XX ст. прояв різкої реакції на «хронотоп порога»: «Я відчинив двері. Мить повагавшись, увімкнув світло. Перед нами, як бридка довга кишка, зяяв **жовтий** коридор» (виділено нами – *М. Г.*) (Ремарк, 1986: 298). Видатний філолог М. М. Бахтін, який фундаментально розробив цю проблему, назвав ці моделі хронотопу (хронос + топос, час і простір) (Бахтин, 1975). Хронотопи від початку пронизані смислами, будь-який митець свідомо чи несвідомо це враховує. Варто нам сказати про когось: «Він на порозі чогось <…>», як ми миттєво розуміємо, що йдеться про щось велике та важливе. М. М. Бахтін уважав, що хронотоп порога є одним із найпоширеніших у культурі, і варто нам його «включити», як відкривається смислова глибина. Сьогодні термін хронотоп є універсальним і позначає просто просторово-часову модель, що історично склалася. Часто водночас «етикетно» посилаються на авторитет М. М. Бахтіна, хоча сам М. М. Бахтін розумів хронотоп вужче – саме як стійку модель, що «мандрує» із твору у твір.

Крім амбівалентного характеру візуальної сенсорики Е. М. Ремарка щодо жовтого кольору, у романі «Три товариші» наявні вкрай важливі для естетики експресіонізму випадки антитетичної перцепції чорного та білого кольорів у різноманітних варіаціях. Наприклад, у чудовому описі грози: «Поки я платив, брук іще був у **темних** цяточках від краплин дощу, наче **пантера**, але ми ще не встигли дійти до дверей, як він **почорнів** і ніби бризкав **сріблом** – з неба лив безперервний потік води. Я не вмикав світла. Блискавки **освітлювали** кімнату. Над містом шаленіла гроза. Безугавно гуркотів грім» (Ремарк, 1986: 323).

Кольорова символіка чорного та білого відсилає до найдавніших пластів людської свідомості, що стала сприймати те, що відбувається, поділяючи його на прийнятне і неприйнятне. Символами добрих і поганих очікувань стали природні явища: світло і темрява, світанок і сутінки тощо. Дуальність набула морального та релігійного осмислення у християнському богослов'ї, апокрифах і єресях, що продовжували жити в середні віки (високе, праведне, благосно-божественне і низьке, диявольськи-гріховне, спокусливо-демонічне; дороговказ віри – невіра, що все заперечує). Особливо наочним цей дуалізм є в маніхействі, ученні про дві одвічно протиборчі одна з одною субстанції: добра і зла, душі і плоті, духу та матерії.

Ця дуальна символіка була сприйнята експресіоністами. Чорне і біле – поширені кольори експресіоністської палітри, позначеної аскетизмом. Чорно-біла гамма визначала характер експресіоністської графіки, гравюри; чорно-білим було кіно та фотографія. Чорно-біле було реальною тональністю міського пейзажу, особливо робітничих околиць (Серія гравюр Ф. Мазереля «Пристрасті за людиною») (Элькан, 2017:152).

Для ремарківського експресіонізму сенсорне сприйняття та репрезентація світу в різкому контрасті чорного та білого є важливими не лише з погляду аксіологічного й естетичного – майже завжди ця антиномічність супроводжує важливі злами людської екзистенції. Чорно-білий опис грози у «Трьох товаришах» є пороговим хронотопом у долях головних героїв: «**Чорні** силуети

дерев на кладовищі на якусь мить з'являлися на тлі **сліпучо**-синього неба, а тоді, поглинуті гуркотом, враз зникали в **пітьмі**, під час спалахів у рамі вікна, наче сама випромінюючи **світло**, виникала гнучка постать Пат. Я обняв її за плечі; вона пригорнулась до мене; я відчув її уста, її віддих і забув про все на світі <…>» (Ремарк, 1986: 323).

Як ми побачили, візуальна сенсорика у «Трьох товаришах» щільно взаємопов'язана зі звуковою. Це можна бачити як в описових фрагментах, так і в окремих синтагмах. Одним із найчастотніших візуальних концептів «Трьох товаришів» є концепт темряви. Він є вкрай важливим у розглянутому вище аспекті контрастності й антиномічності експресіоністського світосприйняття: «Світло не світить у ясний день. Воно світить лише в **темряві**. Вип'ємо за **темряву**! <…> Є зорі, які ще й досі світять, хоч вони вибухнули й розсипалися десятки тисяч світлових років. <…> Хай живе нещастя! Хай живе **темрява**!» (Ремарк, 1986: 490). Тим цікавіший безпосередній контакт візуального модусу світосприйняття з авдіальним («слухати темряву»), що неодноразово трапляється в тексті роману. Це явище – відоме під назвою синестезії – характеризує насамперед імпресіоністську манеру (наприклад, дуже часто спостерігається в малій прозі М. М. Коцюбинського та В. П. Підмогильного). Концептосфера роману «Три товариші» утворюється, зокрема, завдяки різним проявам змішування та взаємодії синестетичних сенсорних модусів світосприйняття. Одним із найпоширеніших (як перцептивне словосполучення «слухати темряву») різновидів синестетичної сенсорики в романі є хроместезія (або фонопсія) – це об'єднання звуків і кольорів. Для деяких людей звуки на кшталт відчинення дверей, сигналів машин і людської мови можуть спровокувати відчуття бачення кольору. В інших людей кольори виникають під час програвання нот або мелодій.

Кольори, що викликаються певними звуками, або будь-які інші синестетичні зорові відчуття відіграють роль фотизмів.

Здатність людини відчувати асоціацію почутого звуку з будь-яким кольором у тексті роману можна визначити (у психологічному плані – *М. Г.*) як кольоровий слух. Так, у багатьох музикантів і композиторів кожна тональність асоціюється з яким-небудь своїм кольором. Можливий і зворотний процес.

На думку невролога Річарда Сайтовіка (Cytowic, 2002: 134–135), хроместезія (фонопсія) – це «щось на зразок феєрверка»: «Голос, музика і різноманітні звуки навколишнього середовища, як-от дзвін посуду або гавкіт собаки, викликають відчуття кольору і феєрверк форм, що виникають, переміщаються, а потім зникають, коли звук припиняється. Звук часто змінює сприйняття відтінків, яскравості, мерехтіння та спрямованості руху. Деякі люди бачать музику ніби на «екрані» перед їхніми обличчями. У Дені Саймона музика виробляє хвилеподібні лінії, як на осцилографі, – лінії рухаються в кольорі, часто металевому, зі своєю висотою, шириною і, найголовніше, глибиною. Моя улюблена музика має лінії, що простягаються горизонтально за межі «екрана»».

У романі «Три товариші» інколи стається так, що різні прояви синестетичної сенсорики у вкрай концентрований спосіб наявні в межах однієї фразової єдності. Розглянемо, наприклад, опис почуттів, що були викликані в головних героїв музикою Жака Оффенбаха: «**Музика** до «Гофманових казок» заворожила зал. Вона була ніби **південний вітер**, ніби **тепла ніч**, ніби **напнуте вітрило** десь у піднебессі – така нереальна і фантастична. Під її впливом відкривалися далекі **барвисті простори**, у ній ніби **гомонів могутній потік** нетутешнього життя, не було вже ні **меж простору**, ні **ваги тіл**, лишилися тільки **блиск, мелодія**, **кохання**; не можна було навіть уявити собі, що десь там, за стінами, панують **недоля, муки й розпач**, панують саме в той час, коли лунає ця музика» (Ремарк, 1986: 343).

В одному невеликому фрагменті можна спостерігати дію найрізноманітніших сенсорних модуляцій, що є наслідком естетично трансформованих даних психологічного досвіду. Так, крім хроместетичних феноменів (музика – блиск, музика – барвисті простори), тут наявні такі різновиди синестетичної перцепції, як:

1) кінестетико-слухова синестезія. У психологічному аспекті це здатність деяких людей «чути» звуки під час спостереження за рухомими предметами або за спалахами, навіть якщо вони не супроводжуються реальними звуковими явищами, була відкрита американськими вченими Мелісою Саенс і Крістофом Кохом. Щодо модусів сенсорного сприйняття, наявних у романі, здебільшого йдеться про зворотний механізм кінестетико-слухової синестезії, явленої в метафоричних конструкціях (музика – межі простору, музика – вага тіл);

2) акустико-тактильна синестезія. Одна з найменш поширених з емпірично-психологічного погляду форм синестезії, що, проте, є широко репрезентованою в модусах сенсорного світосприйняття в романі Е. М. Ремарка (музика – тепла ніч, музика – південний вітер);

3) місофонія (музика – кохання, музика – емпатичні переживання: недоля, муки й розпач). Із психологічного погляду це неврологічний розлад, за якого негативні переживання (гнів, збудження, ненависть, відраза) викликаються певними звуками. Річард Сайтовік передбачає, що місофонія пов'язана із синестезією або, можливо, є одним із її різновидів (Cytowic, 2009). Мирен Едельштейн та її колеги порівняли місофонію й синестезію з погляду зв'язку між різними зонами мозку, а також їхніми специфічними симптомами. Вони сформулювали гіпотезу про те, що «патологічне викривлення зв'язків між слуховою корою та лімбічними структурами мозку може викликати форму звуко-емоційної синестезії» (Edelstein, 2013: 26–27).

Висновки. Отже, у романі Е. М. Ремарка «Три товариші» можна спостерігати надзвичайно складні та різноманітні прояви модальності сенсорного світосприйняття, що в естетичному плані сигналізують про функціонування експресіоністської стилістики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бахтин М. М. Формы времени и хронотопа в романе. *Вопросы литературы и эстетики* / М. М. Бахтин. Москва : Искусство, 1975. С. 123–264.
2. Демчук А. И. К проблеме изучения языкового отражения перцептивной картины мира. *Записки з романо-германської філології.* 2017. Вип. 1 (38). С. 28–36.
3. Достоевский Ф. М. Преступление и наказание. URL: https://ilibrary.ru/text/69/p.1/index.html.
4. Достоевский Ф. М. Записки из подполья. URL: http://az.lib.ru/d/dostoewskij_f_m/text_0290.shtml.
5. Овчинникова Л. О. Сенсорная лексика как средство выражения ценностной картины мира Ю. Н. Куранова : автореф. дис. … канд. филол. наук. Калининград, 2009. 23 с.
6. Ремарк Е. М. Три товариші. Твори : у 2-х т. / Е. М. Ремарк Т. І : На західному фронті без змін ; Три товариші. Київ : Дніпро, 1986. С. 195–570.
7. Элькан О. Б. Антиномичность творческого метода экспрессионистов. *Вестник* Московского государственного университета культуры и искусств. 2017. № 5 (79). С. 146–156.
8. Cytowic R. E. Synesthesia: A Union of the Senses. Cambridge, Massachusetts : MIT Press, 2002. 321 p.
9. Cytowic R. E., Eagleman D. M. Wednesday is Indigo Blue: Discovering the Brain of Synesthesia (with an afterword by Dmitri Nabokov). Cambridge : MIT Press, 2009. 234 p.
10. Misophonia: Physiological Investigations and Case Descriptions / M. Edelstein et al. *Frontiers in Human Neuroscience.* 2013. № 7. P. 24–53.
11. Guest E. On certain Foreign Terms, adopted by our Ancestors prior to their Settlement in the British Islands. Part II. *Proceedings of the Philological Society.* London, 1852. Vol. 5. № 124. P. 188–189.
12. Remarque E. M. Drei Kameraden. URL: http://knigger.org/remarque/drei_kameraden/lang/de/.

REFERENCES

1. Bahtin M. M. Formy vremeni i hronotopa v romane [Forms of time and chronotope in the novel]. Bahtin M. M. Voprosy literatury i estetiki. Moskva: Iskusstvo, 1975. S. 123–264. [In Russian].
2. Cytowic R. E. Synesthesia: A Union of the Senses. Cambridge, Massachusetts: MIT Press, 2002. 321 p.
3. Cytowic R. E., Eagleman D. M. Wednesday is Indigo Blue: Discovering the Brain of Synesthesia (with an afterword by Dmitri Nabokov). Cambridge: MIT Press, 2009. 234 p.
4. Demchuk A. I. K probleme izucheniya yazykovogo otrazheniya perceptivnoj kartiny mira [To the problem of studying the language reflection of the perceptual picture of the world]. Zapiski z romano-germans'koï filologiï. Vip. 1 (38). 2017. S. 28–36. [In Russian].
5. Dostoevskij F. M. Prestuplenie i nakazanie [Crime and Punishment]. URL: https://ilibrary.ru/text/69/p.1/index.html. [In Russian].
6. Dostoevskij F. M. Zapiski iz podpol'ya [Notes from Underground]. URL: http://az.lib.ru/d/dostoewskij_f_m/text_0290.shtml. [In Russian].
7. Edelstein M., Brang D., Rouw R., Ramachandran V. S. Misophonia: Physiological Investigations and Case Descriptions. Frontiers in Human Neuroscience. 2013. № 7. P. 24–53.
8. El'kan O. B. Antinomichnost' tvorcheskogo metoda ekspressionistov [The antinomy of the creative method of expressionists]. Vestnik MGUKI. 2017. № 5 (79). S. 146–156. [In Russian].
9. Guest E. On certain Foreign Terms, adopted by our Ancestors prior to their Settlement in the British Islands (Part II). Proceedings of the Philological Society. London, 1852. Vol. 5. № 124. P. 188–189.
10. Ovchinnikova L. O. Sensornaya leksika kak sredstvo vyrazheniya cennostnoj kartiny mira Yu. N. Kuranova [Sensory vocabulary as a means of expressing the value Yu. N. Kuranov's picture of the world]: Avtoref. diss. kand. filol. nauk. Kaliningrad, 2009. 23 s. [In Russian].
11. Remark E. M. Try tovaryshi [Three comrades]. Remark E. M. Tvory v 2-h tomah. T. I: Na zahidnomu fronti bez zmin; Try tovaryshi. Kyiv: Dnipro, 1986. S. 195–570. [In Ukrainian].
12. Remarque E. M. Drei Kameraden. URL: http://knigger.org/remarque/drei_kameraden/lang/de/.

UDC 81'42:328.131
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/30.212295

Natalia HUMENIUK,
orcid.org/ 0000-0002-2275-1396
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of English Philology and Translation
Borys Grinchenko Kyiv University
(Kyiv, Ukraine) n.humeniuk@kubg.edu.ua

STYLISTIC ASPECT OF THE JEREMY CORBYN REALIZATION OF THE DISCREDITING OPPONENT TACTICS WITHIN THE UK PRIME MINISTER QUESTION TIME DISCOURSE, 09.04.2019

The following work deals with the investigation of the Expressive means and Stylistic devices used by Jeremy Corbyn within the Question Time of the UK Prime Minister discourse, 09.04.19, with the purpose to discredite the UK Prime Minister Boris Johnsons and his Conservative Party as a whole. It is underlined that the Question Time of the UK Prime Minister discourse as a subtype of the parliamentary debates discourse is an aggressive, conflict, confronting communication. It has the global strategic purpose to gain and retain power and the immediate purposes to discredite opponents, to praise the allies, to make self-praising, self-presentation. The long-term struggle of the Conservative and Labour Parties for power in the country determines the confronting nature of the Question Time of the UK Prime Minister discourse in the House of Commons. It is underlined that discrediting means to diminish somebody's authority, significance and importance with the aim to dominate, to be the leader, deprive opponents to be leaders. It is pointed out that Jeremy Corbyn uses the discrediting tactics "Opponent is a liar", "Opponent is non-professional, incompetent". It is stressed that all the used tactics are intertwined and interconnected within the given discourse and aimed to discredite the individual or the collective opponent. It is pointed out that realization of these tactics is possible with the help of the Stylistic devices and Expressive means usage to provoke the addressee attention to the information important for the addressor of message. This is possible to realize by appealing to the feelings and emotions of the addressee, by making the given information stressed and acute with its elements used in the unusual or strong position, by using a great many of provoking elements within the limited space of message. It is stated that Jeremy Corbyn uses a set of Stylistic devices and Expressive means to realize the discrediting opponent tactics: metaphors, detachments, parenthetical sentences, climax, enumerations, repetitions, parallel constructions, epithets, nominative sentences, intensifiers, antithesis, transposition.

Key words: *stylistic devices and expressive means, discrediting, discrediting tactics, the Question Time of the UK Prime Minister discourse, constellation, foregrounding of information.*

Наталя ГУМЕНЮК,
orcid.org/ 0000-0002-2275-1396
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри англійської філології та перекладу
Київського університету імені Бориса Грінченка
(Київ, Україна) n.humeniuk@kubg.edu.ua

СТИЛІСТИЧНИЙ АСПЕКТ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЖЕРЕМІ КОРБІНОМ ТАКТИКИ ДИСКРЕДИТАЦІЇ ОПОНЕНТА В МЕЖАХ ДИСКУРСУ ВІДПОВІДІ НА ЗАПИТАННЯ ПРЕМ'ЄР МІНІСТРОМ СПОЛУЧЕНОГО КОРОЛІВСТВА У ПАРЛАМЕНТІ, 04.09.2019

Подана робота присвячена дослідженню використаних Джеремі Корбіном стилістичних прийомів та засобів у межах дискурсу відповідей на запитання Прем'єр-міністром Сполученого Королівства в парламенті від 04.09.19 р. з метою дискредитувати Прем'єр-міністра Сполученого Королівства Бориса Джонсона та Консервативну партію в цілому. Вказується, що дискурс відповідей на запитання Прем'єр-міністром Сполученого Королівства у парламенті як підтип дискурсу парламентських дебатів є агресивною, конфліктною, конфронтуючою комунікацією. Поданий дискурс має глобальну стратегічну мету отримати та утримати владу та безпосередні цілі дискредитувати опонентів, хвалити союзників, займатися самовихваленням, презентацією самих себе. Довготривала боротьба між Консервативною та Лейбористською партіями за владу в країні позначилась на конфронтуючій природі дискурсу відповідей на запитання Прем'єр-міністром Сполученого Королівства в парламенті в Палаті громад. Підкреслюється, що дискредитувати означає зменшити чийсь авторитет, значимість, важливість із метою свого домінування, з метою бути лідером та позбавити опонента можливості бути лідером. Зауважується, що Джеремі Корбін використовує дискредитуючі тактики «Опонент – брехун»,

«Опонент не професійний, не компетентний». Підкреслюється, що всі використанні тактики в межах поданого дискурсу є переплетеними та взаємопов'язаними і націлені дискредитувати індивідуального чи колективного опонента. Вказується, що реалізація цих дискредитуючих тактик можлива за допомогою використання стилістичних засобів та прийомів із метою привернути увагу адресата до важливої для адресанта інформації. Це стає можливим за рахунок апелювання до почуттів та емоцій адресата, за рахунок подання цієї інформації як напруженої та гострої з її елементами у незвичайних або ж сильних позиціях, за рахунок використання сконцентрованої кількості приваблевих елементів в межах лімітованого простору висловлювання. Стверджується, що Джеремі Корбін використовує арсенал стилістичних засобів та прийомів у межах дискурсу відповідей на запитання Прем'єр-міністром Сполученого Королівства в парламенті для реалізації дискредитуючих тактик: метафори, вставні слова, вставні речення, зростання, перерахування, повтор, паралельні конструкції, епітети, номінативні речення, підсилювачі значення, антітеза, транспозиція.

Ключові слова: *стилістичні засоби та прийоми, дискредитація, дискредитуючі тактики та техніки, дискурс відповідей Прем'єр-міністром Сполученого Королівства в Парламенті, констеляція, висування інформації.*

Problem statement. Human communication is characterized either by the cooperative or aggressive, conflict vector of its realization. It means either to respect the others, to cooperate, to co-exist with them or to dominate, to discredite opponents. Any political discourse is characterized by the confronting, conflict nature with the global purpose to gain and retain power. Its realization is possible by the usage of the certain tactics and techniques, by the usage of the Expressive means and Stylistic devices to provoke addressee attention to the given ideas, to appeal to the feelings and emotions of addressee, to represent information important for the addressor.

Literature review. In our work we differentiate the Question Time of the UK Prime Minister discourse as a political discourse (Дьяченко, Халин, 2019; Карасик, 2000; Крячкова, 2019; Шейгал, 1998; Coxall, Robins, 1994; Coxall, Robins 2003; Humeniuk, 2019) and as a subtype of the parliamentary debates discourse (Басюк, 2019; Зернецький, Зернецька, 2004; П'єцух, 2016, 2017). As a newly differentiated discourse, the Question Time of the UK Prime Minister discourse needs further investigation, and this fact makes the scientific research acute.

The aim of the given paper is to investigate Expressive means and Stylistic devices used by the Jeremy Corbyn during the Question Time of the UK Prime Minister on the 4-th of September, 2019, with the aim to discredite opponents – UK Prime Minister Boris Johnsons and the Conservative Party. Method of simple calculation, method of immediate constituents discourse analysis method, pure sampling and comparative method are used to realize the aim of the given work.

The material of the article. The Question Time of the UK Prime Minister (PMQs) as an official process of the UK Prime Minister (PM) answering questions of the MPs (members of UK Parliament) in the House of Commons of the UK Parliament occurs each Wednesday from 12 – 12.30 p. m. It is broadcasted by radio, TV, internet and receives its full transcription in the UK Parliament edition Hansard.

In our work we use the term "Question Time of the UK Prime Minister discourse" as socio-cultural phenomenon of language usage in speech chain with its pragma-communicative purposes oriented on the addressor-addressee communication, where the explicit addressor-addressee communication is represented by the UK Prime Minister and the UK MPs relations in the House of Commons, as well as the implicit addressor-addressee communication is oriented on the communication with the UK voters, who are absent during the given communication in the House of Commons, but potentially present as outsider observer. The communicative purpose of the Question Time of the UK Prime Minister discourse is obvious, to control the in-home and out-of -home activity of the UK Government with the UK Prime Minister at the head. The pragmatic purposes of it are subordinate to the global strategic purpose to gain and retain power in the country and represented as a set of the immediate purposes: 1) to discredite opponents; 2) to praise the allies; 3) to make self-praising, self-presentation (Руженцева, 2004: 11).

So, being the subtype of the parliamentary debates discourse with the features of the political (Шейгал, 1998: 22–28; Рябоконь, 2009: 44) and institutional (Карасик, 2000: 37–64) discourses the Question Time of the UK Prime Minister is an aggressive, conflict, confronting communication.

It's known that discrediting means to diminish somebody's authority, significance and importance (Руженцева, 2004: 21). Any communication based on the discrediting of the opponent communicators is a conflict, aggressive and confronting communication, the aim of which is to dominate, to be leader, to deprive opponents to be leaders.

It is known that long-term confrontation of the Conservative and Labour Parties in the form of struggling for power in the country (Forman, Baldwin, 1998: 209; Рябоконь, 2009: 20) determines the confronting nature of the Question Time of the UK Prime Minister discourse, as the UK Government and the UK Prime Minister Boris Johnsons

are representatives of the Conservative Party and the Opposition is represented by the Labour Party members with Jeremy Corbyn at the head at the moment of the given discourse realization.

So, we can state that the Question Time of the UK Prime Minister in the House of Commons resembles the fight, the battle between the UK Prime Minister and the MPs from the competitive Labour Party to discredit each other by appealing to the values and wishes, emotions and feelings of the people of the UK community, of the UK voters.

In our work we differentiate the collective opponent (the competitive party as a unity) and the individual opponent (the leaders of the parties, the members of the parties).

We can state, that the discrediting tactics within the Question Time of the UK Prime Minister discourse are focused on the discrediting, on the diminishing the importance and values either of the of the collective opponent (competitive party) or of the individual opponent (leaders and members of the competitive parties).

The analysis of the given discourse shows that the discrediting individual opponent tactics prevails within the Question Time of the UK Prime Minister discourse.

We differentiate the following discrediting tactics used by the head of Opposition in the UK Parliament Jeremy Corbyn to discredite the UK Prime Minister Boris Johnsons and his Conservative Party within the Question Time of the UK Prime Minister discourse into : a) Opponent is a liar; b) Opponent is non-professional, incompetent. The mentioned tactics are not given in pure forms, they are intertwined, interconnected within the Question Time of the UK Prime Minister discourse to realize the global purpose – to gain and to retain power in the country.

In this case, "Opponent is a liar" tactics and "Opponent is non-professional, incompetent" tactics are tactics based on the demonstration of the opponent negative features grounded on the opponent system of values.

This demonstration is possible with the usage of the language units with negative meaning as well as with the usage of Stylistic devices and Expressive means to provoke and arrest the addressee attention by foregrounding information important for the addressor, by influencing the emotions and feelings of addressee.

The analysis of the Question Time of the UK Prime Minister discourse shows that Jeremy Corbyn organizes his discrediting tactics in the form of accusation similar to the court procedure. He presents solid facts, he gives valid arguments, he puts questions to the UK Prime Minister Boris Johnsons giving him chance to prove his innocence, not guilty.

Using the "Opponent is a liar" tactics Jeremy Corbyn tries to accuse the UK Prime Minister Boris Johnsons of being a liar who gives false information about: a) the results of the Brexit negotiations with the EU; b) the present and future consequences of Brexit realization.

Using the "Opponent is non-professional, incompetent" tactics Jeremy Corbyn tries to accuse the UK Prime Minister Boris Johnsons of being non-professional, incompetent to rule the country, to run the Government, to realize the plans of Brexit.

Jeremy Corbyn organizes his accusation of the UK Prime Minister Boris Johnsons by using a series of valid arguments and facts, by appealing to the authoritative points of view of specialists, politicians, competent organizations and institutions: *the Chancellor of Germany and the Taoiseach of Ireland, the Chancellor of the Duchy of Lancaster, the Yellowhammer documents, the British Retail Consortium, the Freedom of Information Act from the Glasgow-based Poverty Alliance, the DWP.*

In his messages Jeremy Corbyn not only mentions their authoritative points of view but even he is ready to cite them, to give their quotations:

... British Retail Consortium said that that was "categorically untrue".

All the messages of Jeremy Corbyn within the Question Time of the UK Prime Minister discourse are organized with the same scheme: 1) reaction with serious arguments to the previous Boris Johnsons answer for the question; 2) arguments for the next question to the UK Prime Minister; 3) question itself. All the elements of the given scheme are organized to realize Jeremy Corbyn's plans to discredite the Conservative Party with Boris Johnsons at the head of the UK Government.

We can state that a great amount of questions given by Jeremy Corbyn to the UK Prime Minister Boris Johnsons is rather polite commands to do something than questionery:

So I ask the Prime Minister again: will he publish the Yellowhammer documents in full, so that people can see which foodstuffs are not going to be available, which medicines are not going to be supplied and what will happen given the shortages of vital supplies in every one of our hospitals all over the country?

So, the mentioned above general question sounds like a polite command to show and publish the Yellowhammer documents in full to demonstrate the negative consequences of Brexit in the form of foodstuffs, medicine and vital supplies shortages as a result of the UK Prime Minister and his Cabinet activity.

The discrediting tactics "Opponent is a liar" is realized by the Jeremy Corbyn repetition of the same word "to hide", "hiding" for several time within the gives discourse to show that the UK Prime Minister gives false information, and this may be dangerous for the UK community:

1. *Will the Prime Minister publish that analysis? If he won't, what has he got to hide?*

2. *He is hiding the facts.*

We can state that antithesis is widely used to discredite the UK Prime Minister as a liar. The usage of the antithesis is based on the oppositions "question – answer", "making progress – no proposals":

1. *My first question to the Prime Minister, and no answer given! I asked what proposals had been put to the EU.*

2. *The Prime Minister and his Cabinet colleagues have said he is making progress. The EU's chief negotiator, the Chancellor of Germany and the Taoiseach of Ireland say that no proposals have yet been made by the UK.*

We can assume that Jeremy Corbyn uses a lot of means of negation: *no, nothing, none* to accuse the UK Prime Minister of giving false information about the Brexit negotiations with the EU and the consequences of Brexit.

The analysis shows that Jeremy Corbyn uses metaphors to realize his plan to discredite the UK Prime Minister Boris Johnsons as a liar:

The negotiations that he talks about are a sham.

The usage of the conceptual metaphor "The negotiations are a sham» makes it possible to transfer the idea of "negotiations" by Boris Johnsons into the idea of «sham», which belongs to the kind of criminal activity. It is known, that criminal activity is associated with hiding its evil deeds and results, where lie is a weapon of criminal activity. So, using this metaphor Jeremy Corbyn is able to influence the UK inhabitants by appealing to their feelings and emotions, as well as by appealing to their mental abilities to make analysis and synthesis of the inappropriate activity of the UK Government with Boris Johnsons at the head.

The usage of epithets makes the Jeremy Corbyn messages colorful and picturesque to arrest the addressee attention to the described facts: *undermining negotiations, accurate reports, lengthy peroration…*

Parallel constructions of the anaphoric type with the repeated initial part of the sentences "He+ V" and of the epiphoric type with the repeated final part of the sentences "…know(s) it is not» are used by Jeremy Corbyn to make stress on the information relevant for him with the purpose to discredite the UK Prime Minister Boris Johnsons as a liar:

1. *He refuses to publish the Yellowhammer documents. He talks about scaremongering.*

2. *He knows it is not, and they know it is not.*

Ironical effect has information about the Chancellor 's of the Duchy of Lancaster point of view about food prices rising. Jeremy Corbyn stresses:

At the weekend, the Chancellor of the Duchy of Lancaster said that food prices would go up under no deal…

The Prime Minister Boris Johnsons tries to deny the given information about food prices rising:

The Chancellor of the Duchy of Lancaster said absolutely no such thing, and I can tell the right hon…

The reaction of Jeremy Corbyn to the attempt s of Boris Johnsons to deny the given information was given in witty and ironical form:

When the Chancellor of the Duchy of Lancaster denied that there would be shortages of fresh food, the British Retail Consortium said that that was "categorically untrue".

To realize the discrediting tactics "Opponent is a liar" Jeremy Corbyn uses parenthetical sentences and detachments to express his attitude to the given information, to give some additional information to the described facts:

1. *If the Prime Minister does to the country what he has done to his party in the past 24 hours, a lot of people have a great deal to fear from his incompetence, his vacillation and his refusal to publish known facts – that are known to him –about the effects of a no-deal Brexit.*

2. *Where does the information come from, other than his office in his Government?*

The usage of the parenthetical sentence "*that are known to him*" and detachment "*other than his office in his Government*" makes it possible for Jeremy Corbyn to express his attitude to the described facts, to realize his plans to discredite the UK Prime Minister as a liar.

The usage of the detachments within the Question Time of the Prime Minister discourse makes it possible for Jeremy Corbyn not only to express his attitude to the described facts and events, but to represent the chronology of the given events:

1. *In six weeks, he has presented nothing to change the previous Prime Minister's deal, which he twice voted against.*

2. *At the weekend, the Chancellor of the Duchy of Lancaster said that food prices would go up under no deal.*

It is known that the idea of Brexit is proposed to realize in the form of leaving the EU with (*a deal Brexit, a deal*) and without (*no deal Brexit, no deal*) withdrawal agreement with the EU. The usage

of the words *no deal, a deal* as a type of Brexit and the usage of the word combination *a great deal* used in the direct meaning of the word «*deal*» makes it possible to use pun or play upon words:

If the Prime Minister does to the country what he has done to his party in the past 24 hours, a lot of people have a great deal to fear from his incompetence, his vacillation and his refusal to publish known facts–that are known to him–about the effects of a no-deal Brexit.

The usage of pun makes the message of Jeremy Corbyn witty, colorful, picturesque to arrest addressee attention, to appeal to their feelings and emotions with the purpose of Boris Johnsons discrediting. Moreover, the given condition sentence is rather emotionally stressed because it sounds like a warning of the harmful consequences of the Boris Johnsons and his Cabinet activity.

The usage of anti-climax in the form of series of words with the first strongest element makes it possible to provoke addressee attention to the enumerated items to show the decrease of quality of the given items as a result of the Conservative Party activity:

The Prime Minister failed to answer my questions about food supplies, about medicine supplies and about the problems in hospitals.

The discrediting tactics "Opponent is non-professional, incompetent" is used by Jeremy Corbyn to discredite the UK Prime Minister Boris Johnsons as non-professional, incompetent person to rule the Government and the country, to solve the urgent problems of UK society. That is why the words *incapable, incompetence* are used several times by Jeremy Corbyn to discredite Boris Johnsons.

The discrediting tactics "Opponent is non-professional, incompetent" is realized by Jeremy Corbyn by using antithesis in the form of opposition "question –answer", "to to ask- to answer":

My first question to the Prime Minister, and no answer given! I asked what proposals had been put to the EU. We asked yesterday – many colleagues asked –and he seems utterly incapable of answering. Any rational human being would assume therefore that none have been put and there is no answer.

Within the given example we can observe the usage of the great many of the Stylistic devices and Expressive means within the limited space of message known as constellation.

The usage of the Parallel constructions of the anaphoric type with the repeated "Somebody (I, we, many colleagues) asked" are used to prove Boris Johnsons's incapability to answer questions. The parenthetic sentence "*many colleagues asked*" gives the details of he described facts. Nominative sentences "*My first question to the Prime Minister*", "*...and no answer given*" on the background of the two-membered sentences sound rather emotionally coloured and stressed to provoke addressee attention. The epithets incapable, rational are used to influence the emotions and feeling of the addressee of information, while intensifier utterly is able to intensify the meaning of the word combination "incapable of answering".

So, all the mentioned above Stylistic devices and Expressive means are used to realize the discrediting plans of Jeremy Corbyn to demonstrate the UK Prime Minister Boris Johnsons as non-professional, incompetent and incapable person for the role of the UK Prime Minister.

We can state that usage of the antithesis based on the opposition "question – no answer" is repeated by Jeremy Corbyn several times within the Question Time of the UK Prime Minister discourse to discredite Boris Johnsons. The number of antithesis given distantly with an emphasis on the time of their occurrence – the past moment (*yesterday, in his third day in office*), the present moment (*my first question, my question*) – are used to prove the Boris Johnsons incapability to occupy the post of the UK Prime Minister as in past, as in present:

1. *My first question to the Prime Minister, and no answer given! I asked what proposals had been put to the EU. We asked yesterday – many colleagues asked – and he seems utterly incapable of answering*

2. *The Prime Minister failed to answer my questions about food supplies, about medicine supplies and about the problems in hospitals.*

3. *In his third day in office, after five questions from me, we have not had an answer to any of them.*

The number of antithesis is given distantly with the rising quantity of the questions which Boris Johnsons is incapable to answer. The number of them is rising from one ("*My first question*") to three (the enumeration "*my questions about food supplies, about medicine supplies and about the problems in hospitals*" is used here) and up to five (the detachment "after five questions from me" is used here), demonstrating the rising incapability of Boris Johnsons to occupy the post of the UK Prime Minister, to solve the urgent problems of the UK community. Its usage is based on the dialectal law idea that rising in quantity may change the quality of the given items – rising incapability of Boris Johnsons to rule the country may be harmful for the whole UK community.

The usage of climax by Jeremy Corbyn is rather effective to discredite the UK Prime Minister Boris Johnsons within the Question Time of the UK Prime Minister discourse:

Mr Speaker, you don't have to go very far from the portals of this House to see real destitution: people begging and sleeping on the streets; child poverty is up compared with 2010; pensioner poverty is up; and in-work poverty is up.

Climax represented by the enumerated items with rising quality of them (*people begging and sleeping on the streets; child poverty, pensioner poverty, and in-work poverty*) is able to demonstrate the rising negative consequences of the Boris Johnsons and his Cabinet activity. The discrediting effect of climax usage is intensified by the usage of the enumerated items as elements of the Parallel constructions, which makes it possible to influence the addressee emotions and feelings, as well as to make this information memorable for them.

It is known that non-professional, incompetent persons are frightened of being accused of making errors, mistakes and fails in the process of scrutiny. The idea that Boris Johnsons is frightened of his activity scrutiny is nominated and realized by Jeremy Corbyn by the usage of repetitions "*desperate, to avoid scrutiny*", by the usage of intensifier "*absolutely"* to intensify the meaning of the word "*desperate"*, by the usage of detachments "*absolutely desperate*"; "*no plan, no authority and no majority*" to give the details of the described facts, of the Boris Johnsons failures as a result of his incompetence, by the usage of climax "no plan, no authority and no majority" to demonstrate the increase of quality of the UK Prime Minister Boris Johnsons incompetence:

He is desperate – absolutely desperate – to avoid scrutiny. [Interruption.]…I can see why he is desperate to avoid scrutiny: he has no plan to get a new deal – no plan, no authority and no majority.

All the used Expressive means and Stylistic devices within the limited space of Jeremy Corbyn's message during the Question Time of the UK Prime Minister, known as constellation, are able to influence the addressee of information – the inhabitants of the UK – with the purpose to discredite the UK Prime Minister Boris Johnsons and his Conservative Party.

Conclusions

Summing up the material, we can state that realization of Jeremy Corbyn's plans to discredite the UK Prime Minister Boris Johnsons and his Conservative Party during the Question Time of the UK Prime Minister is possible by his successful implementation of the discrediting tactics: "Opponent is a liar", "Opponent is non-professional, incompetent". All the discrediting tactics used by Jeremy Corbyn within the Question Time of the UK Prime Minister discourse are intertwined, interconnected.

Realization of the discrediting tactics presupposes the usage of the Stylistic devices and Expressive means to provoke addressee attention to the information important for the addressor of message by appealing to the feelings and emotions of addressee, by making this information stressed.

To realize the discrediting purposes Jeremy Corbyn uses the following Stylistic devices and Expressive means: metaphors, detachments, parenthetical sentences, climax, enumerations, repetitions, parallel constructions, epithets, nominative sentences, intensifiers, antithesis, transposition.

It is perspective to investigate the pragma-communicative features of Speaker within the Question Time of the UK Prime Minister discourse.

BIBLIOGRAPHY

1. Басюк Л. М. Дебати в парламентському дискурсі Великої Британії і США : лінгво-прагматичний аспект : автореф. дис. ...канд. філол. наук : 10.02.04 ; Київський університет імені Бориса Грінченка. Київ, 2019. 20 с.
2. Дьяченко Н. М., Халін В. В. Комунікативні стратегії в сучасному українському політичному дискурсі. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Сер.: Філологія*. 1(89). 2019. С. 56–62.
3. Зернецька О. В., Зернецький П. В. «Чи прийме парламент нашу подяку?» Дещо про мовний вишкіл британських парламентарів. *Віче*. 2004. № 9. С. 73–74.
4. Карасик В. И. Этно-культурные типы институционального дисукрса. *Этно-культурная специфика речевой деятельности. Сб. обзоров.* Москва : ИНИОН РАН, 2000. С. 37–64.
5. Крячкова А. П. Лингопрагматические средства реализации вербальных атак на имидж политических партий Германии : дис. ...канд. филол. наук : 10.02.04 ; Московский гос. ин-т международных отношений. Москва, 2019. 170 с.
6. П'єцух О. І. Емотивність політичного дискурсу парламентських дебатів у Сполученному Королівстві. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. № 25. Т. 2. 2016. С. 103–105.
7. П'єцух О. І. Нормативність політичного дискурсу парламентських дебатів у Сполученному Королівстві Великої Британії та Північній Ірландії. Science and Education a New Dimention. *Philololgy*. Т (31). № 118. 2017. С. 61– 64.
8. Руженцева Н. Б. Дискредитирующие тактики и приемы в российском политическом дискурсе : монография. Уральский гос. пед. ун-т. Екатеринбург, 2004. 294 с.
9. Рябоконь Г. Л. Дискурсивні особливості інтернет публікацій дебатів Британського парламенту : дис. ...канд. філол. наук : 10.01.08 ; Нац. університет «Київо-Могилянська академія». Київ,2009. 276 с.
10. Шейгал Е. И. Структура и граница политического дискурса. Филология- Philologica. Краснодар, 1998. С. 22–29.

11. Coxall B., Robins L. Contemporary British Politics. NY : Palgrave Macmillan, 1994. P. 509.
12. Coxall B., Robins L., Leach R. Contemporary British Politics. NY : Palgrave Macmillan, 2003. P. 452.
13. Forman F. N., Baldwin N. B. Mastering British Politics. Macmillan, 1996. 478 p.
14. Humeniuk N. H. Pragma-communicative aspects of the Boris Johnson' first speech as a Prime Minister (July, 24, 2019). *Закарпатські філологічні студії.* В.12. Видавничий дім «Гельветика», 2019. С. 68–74.
15. Humeniuk N. H. Stylistic aspect of the Boris Johnsons' ideological discourse of his first speech as a Prime Minister, 07.24.19. *Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка. Серія «Філологічні науки». Мовознавство*. № 12. 2019. Дрогобич, 2019. С. 39–42.
16. Parliament UK. Commons. 2019-09-04 Debates. Hansard, 2019. URL: https://hansard.parliament.uk/commons/2019-09-04/debates/917B81A6-57F8-48C3-AABE-63224897F16E/Engagements.

REFERENCES

1. Basiuk L.M. Debaty v parlamentskomu dyskursi Velykoi Brytanii i SSA: linhvo-prahmatychnyi aspekt: avtoreph. dys. ... kand. philol. nauk : 10.02.04. [Debates in the parliamentary discourse of Great Britain and the United States: linguistic-pragmatic aspect: abstract. diss. ... cand. philol. sciences: 10.02.04]. Kyivskyi universitet imeni Borysa Grinchenko. Kyiv, 2019. 20 p.[in Ukrainian].
2. Diachenko N.M., Khalin V.V. Komunikatyvni stratehii v suchasnomu ukraiinskomu politychnomu dyskursi. [Communicative strategies in contemporary Ukrainian political discourse]. Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universitetu imeni Ivana Franka. Ser .: Philology. 1 (89). 2019. P.56–62 [in Ukrainian].
3. Zernetska O.V, Zernetsky P.V. Shchi pryime parlament nashu podiaku? Deshcho pro movnyi vyshkil brytanskykh parlamentariv. [«Will Parliament accept our thanks?» Something about the language training of British parliamentarians]. Viche. 2004. № 9. P. 73–74 [in Ukrainian].
4. Karasik V.I. Etno-kulturnye tipy institucionalnogo diskursa. [Ethno-cultural types of the institutional discourse]. Ethno-cultural specificity of speech activity. Coll. reviews. Moskva: INION RAN, 2000, P. 37–64 [in Russian].
5. Kryachkova A.P. Lingvopragmaticheskie sredstva realizacii verbalnyh atak na imidzh politicheskih partii Germanii : diss. ... kand. philol. nauk : 10.02.04. [Linguo-pragmatic means of the verbal attacks of the political parties image :diss. ... cand. philol. sciences: 10.02.04]. Moscow state institute of the international affairs. Moskva, 2019. 170 p. [in Russian].
6. Pjetsukh O.I. Emotyvnist politychnoho dyskursu parlamentskykh debativ u Spoluchennomu Korolivstvi Velykoi Brytanii. [Emotiveness in the political discourse of the UK Parliamentary debates]. Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universitetu. Ser. : Philolohiia. Vol. 2 № 25. 2016. P. 103–105[in Ukrainian].
7. Pjetsukh O.I. Normatyvnist politychnoho dyskursu parlamentskykh debativ u Spoluchennomu Korolivstvi Velykoi Brytanii. [Normativity in the political discourse of the UK Parliamentary debates]. Science and Education a New Dimention. Philology. Vol. 31 № 118. 2017. P. 61–64 [in Ukrainian].
8. Ruzhenceva N.B. Diskreditiruiushpie taktiki i priyomy v rossijskom politicheskom diskurse: monographiya. [Discrediting tactics and techniques in Russian political discourse: a monograph]. Uralskij gos. ped. universitet. Ekaterinburg, 2004. 294 p. [in Russian].
9. Riabokon H.L. Dyskursyvni osoblyvosti internet publikatsii debativ Brytanskoho parlamentu: dys. ... kand. philol. nauk; 10.01.08. [Discourse features of the online publications of the British Parliament debates: diss. ... Cand. philol. Sciences: 10.01.08.] Natsionalnyi Universitet «Kyivo-Mohylianska Academiia». Kyiv, 2009. 276 p. [in Ukrainian].
10. Sheigal E.I. Structura i granica politicheskogo diskursa. [The structure and boundary of political discourse]. Philologiya. Krasnodar, 1998. P. 22 –29 [in Russian].

UDC 371.3; 371.31
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/30.212298

Sevil GURBANOVA,
orcid.org/0000-0002-1909-7442
Candidate of Philological Sciences,
Department of Innovation in Teaching
Azerbaijan University of Languages
(Baku, Azerbaijan) rus_rahimli@yahoo.com

ERROR CORRECTION IN WRITING

In this article, the study of error correction in writing is carried out. Useful and new methods of correcting errors and the usage of the best techniques in writing error correction have been thoroughly researched. Besides, the error feedback strategies have been determined, the accuracy and objectiveness of teachers' error feedback have been analysed. In general, error feedback in writing is challenging for teachers. Though students prefer to receive written corrective feedback over alternative feedback such as peer and oral feedback, teachers face some difficulties in explaining their errors when it is written.

According to researches, there are two general approaches to error correction in writing: 1. Comprehensive 2. Selective.

The comprehensive (or unfocused) approach is an approach which involves that the teachers correct all errors in the written texts without categorizing them. If students are in the final stages of producing a text and teachers want to show them the need for carefully proofreading and editing an entire piece of writing, they might use more comprehensive feedback. The selective approach (or focused) is the method of correcting the errors belonging to any category, for example linguistics point only, leaving the other unfocused errors uncorrected. If teachers' goal is to help students identify and learn to edit their most pervasive error patterns, they may provide selective, pattern-oriented error feedback at a particular point in time. Research on error correction has repeatedly pointed out that there are advantages and disadvantages of these two approaches in correcting errors of the written tasks. Besides disadvantages, a comprehensive approach has an advantage. This approach may help students to focus their attentions not only on errors in writing, but also on other aspects of the language such as grammar, punctuations, usage of vocabulary. It is proven that more error feedback may lead to faster development of grammatical accuracy in writing. Evaluation criteria and percentage on grammar, punctuation or context and organization errors for objective evaluation have been given in the result of the article.

Key words: *error correction, writing, spelling, feedback, correction codes.*

Севіль ГУРБАНОВА,
orcid.org/0000-0002-1909-7442
кандидат філологічних наук,
кафедра інновацій у навчанні
Азербайджанського університету мов
(Баку, Азербайджан) rus_rahimli@yahoo.com

ВИПРАВЛЕННЯ ПОМИЛОК У ПИСЬМОВІЙ ФОРМІ

У цій статті проводиться вивчення виправлення помилок у письмовій формі. Ретельно досліджені корисні та нові методи виправлення помилок та використання найкращих методик виправлення помилок. Крім того, визначено стратегії зворотного зв'язку з помилками, проаналізовано точність та об'єктивність зворотного зв'язку вчителів. Загалом зворотний зв'язок з помилками в письмовій формі є складним для викладачів. Хоча учні вважають за краще отримувати письмові корективні відгуки щодо альтернативних зворотних зв'язків, таких як зворотний зв'язок з однолітками, але вчителі стикаються з певними труднощами в поясненні своїх помилок під час написання.

Згідно з дослідженнями є два загальні підходи до виправлення помилок у письмовій формі: комплексний, вибірковий.

Комплексний (або нефокусований) підхід – це підхід, який передбачає, що викладачі виправляють усі помилки в написаних текстах, не класифікуючи їх. Якщо учні перебувають на завершальній стадії створення тексту, а вчителі хочуть показати їм необхідність ретельної коректури та редагування цілого твору, вони можуть використовувати більш вичерпні відгуки. Вибірковий підхід (або сфокусований) – це метод виправлення помилок, що належать до будь-якої категорії, наприклад, лише мовної лінгвістики, залишаючи невиправленими інші помилки. Якщо мета викладачів – допомогти учням визначити та навчитися редагувати їх найпоширеніші шаблони помилок, вони можуть надавати вибіркові, орієнтовані на зразки та зворотний зв'язок з помилками в певний момент часу. Дослідження виправлення помилок неодноразово вказували на наявність переваг

та недоліків цих двох підходів у виправленні помилок у написаних завданнях. Крім недоліків, комплексний підхід має і перевагу. Такий підхід може допомогти студентам зосередити свою увагу не лише на помилках у письмовій формі, а й на інших аспектах мови, таких як граматика, пунктуація, використання лексики. Доведено, що більше зворотного зв'язку з помилками може призвести до швидшого розвитку граматичної точності в письмовій формі. Критерії оцінювання та відсоток від граматики, пунктуації або контексту та організаційних помилок для об'єктивного оцінювання наведені у висновках.

Ключові слова: *виправлення помилок, написання, написання, написання зворотного зв'язку, коди виправлення.*

Introduction. Error correction is the most widely used method for responding to student's knowledge. It plays an important role in foreign language teaching because it shows an accomplishment of any student's work and helps students to understand their mistakes and work on them. It is often regarded as the most exhausting and time-consuming of teachers' work. (Ferris 2002; Mantello 1997) Errors can be seen in writing more obviously. Error correction in writing can be considered more visual evidence than correction in speaking and it is the most challenging one. It always arose the question among the researchers if it is important to give error feedback to students and what to correct: grammar, punctuation, or word spelling. The lively debate on these topics can be obviously seen in the works of Truscott (1996) and Ferris (1997, 2002). While Truscott (1996) strongly argued for the abolition of grammar correction in writing courses, Ferris (1995) puts forward that students appreciate their teachers pointing out their grammar problems. Though some authors (Hillocks 1986, Knoblauch &Brannon 1981) think that error correction has no importance in acquiring a language well, nowadays error correction remains one of the main evaluation points of student's knowledge because students want to have their errors corrected and teachers think it is their responsibility to correct errors.

In general, error feedback in writing is challenging for teachers. Though students prefer to receive written corrective feedback over alternative feedback such as peer and oral feedback, teachers face some difficulties in explaining their errors when it is written. They are afraid of being not objective or cannot explain the correction thoroughly. Researches and studies (Cohen 1991, Ferris 1995, 1997, Leki 1991, Hedgcock & Lefkowitz 1994) which were conducted to investigate student preferences about correction prove that students prefer their teachers' written feedback. However, teachers have some hesitations in giving feedback to students' writing. Some of them tend to correct each error in writing, while the others consider some errors don't need correction.

1. Strategies in error correction

Which errors should be corrected? *When* should error feedback be provided? *How* should teachers give error feedback? These questions have always been debatable among the researchers for finding the most effective strategies in error correction of writing. Excessive attention to error correction in writing may affect to students' motivation badly and may be time consuming for teachers. Some teachers pay more attention to grammar constructions, the usage of tenses appropriately and give feedback on grammatical mistakes; others think content and vocabulary usage are the more important parts for writing and error feedback should be based on them. Students are eager to receive written feedback corrective feedback over alternative feedback such as peer and oral feedback from their teachers. For finding the best strategies in error correction in writing, some ways are suggested by the experts.

1.1. Comprehensive versus Selective Error Correction

In the error feedback techniques that teachers use, one fundamental question is whether to mark all student errors or not. In a study by Ferris (2006), the three English as a second language composition teachers, who were attempting to mark and code nearly all of the student errors in conjunction with the research project, would sometimes mark well over 100 errors on one paper (slightly less than 800 words long) – and yet the researchers noted that the instructors did not, despite their best efforts, catch all of the students' errors. Some authors (Hedgcock & Lefkowitz 1996) suggested that error feedback may be most effective when it focuses on patterns of error. They think that these selective feedbacks can help students to understand their weak points and to work on their weakness. Both sides of the comprehensive versus selective debate have their own reasons for supporting their points.

According to researches, there are two general approaches to error correction in writing:

1) comprehensive;
2) selective

The comprehensive (or unfocused) approach is an approach which involves that the teachers correct all errors in the written texts without categorizing them. If students are in the final stages of producing a text and teachers want to show them the need for carefully proofreading and editing an entire piece of writing, they might use more comprehensive feedback.

For example: Teacher gives summary to any writing with the feedback:

– Work on the strong sentence skills (grammar, punctuation, vocabulary)

– There are many irrelevant sentences.

– Give more examples and support.

In this example, the teacher doesn't categorize the errors, just gives general feedback on the writing.

The selective approach (or focused) is the method of correcting the errors belonging to any category, for example linguistics point only, leaving the other unfocused errors uncorrected. If teachers' goal is to help students identify and learn to edit their most pervasive error patterns, they may provide selective, pattern-oriented error feedback at a particular point in time.

Research on error correction has repeatedly pointed out that there are advantages and disadvantages of these two approaches in correcting errors of the written tasks. Zamel (1982, 1985) has pointed out that excessive attention to student errors has turned writing teachers into grammar teachers, deflecting them from other more important concerns in writing instruction. Ellis, Loewen, and Erlam (2006) state that a comprehensive approach is not an effective approach because students have limited processing capacity. They consider that error correction that covers all linguistic aspects may lead to a cognitive overload. Another problem with comprehensive error feedback is that when teachers adopt this approach, they may end up spending time and effort improving students' writing style, apart from marking grammatical errors. It is proven that more error feedback may lead to faster development of grammatical accuracy in writing.

Besides disadvantages, a comprehensive approach has an advantage. This approach may help students to focus their attentions not only on errors in writing, but also on other aspects of the language such as grammar, punctuations, usage of vocabulary. The selective approach has its positive and negative sides too. The disadvantage of the selective approach is that selecting some aspects to check and give error feedback can put aside the other aspects which also need correction. As noted by Ferris (2010), we do not really know what the "optimal" number of error types to treat at one time might be – two? five? ten? Students have a right to know about their all mistakes and they need to learn how to edit *all* of their errors, not simply the few patterns picked out for them by teachers or researchers. In this case, unfocused approach to error feedback may help the students' to improve their writing better than a focused, selective approach.

Besides its disadvantages, the selective approach has advantages which are put forward by many experts. Error feedback is most effective when it "focuses on patterns of error, allowing teachers and students to attend to, say, two or three major error types at a time, rather than dozens of disparate errors" (Ferris, 2002, p. 50), that is, when teachers choose to give error feedback selectively. This selective error-correction strategy helps students learn to make focused passes through their texts to find particular types of errors to which they may be most prone and to master grammatical terms and rules related to those specific errors. Writing is not based on grammar and punctuation correctness only; it has its own characteristic features, which must be focused in checking and correcting as well.

After analyzing these approaches, we can say that both approaches are important in error correction. Teachers should know when and how to use these approaches. If the teacher's goal is to help students identify and learn to edit their important error patterns, he or she may give selective, pattern-oriented error feedback at a particular point in time. Besides, if students are at an early stage of developing their writing skill and teachers aim to focus their feedback especially on content rather than language, the teacher should provide selective error feedback. However, if students are in the final stages of writing and teachers want to show them the need for carefully proofreading and editing an entire piece of writing, it is advisable to prefer more comprehensive feedback.

1.2. Direct versus Indirect Feedback

In the process of error correction in writing, teachers use direct or indirect feedback strategies. In direct (overt) feedback teachers provide students with explicit written corrections in response to error. "If students are revising or rewriting their papers after receiving teacher's feedback, they are expected merely to transcribe the teachers' suggested corrections into their texts" (Ferris 2011). Indirect feedback is when the teacher underlines errors using general comments, gives students the opportunity to fix errors themselves. Some teachers, when giving indirect feedback, locate errors directly by underlining or circling the errors, while others may locate errors indirectly, for instance, by putting a mark in the margin to indicate an error on a certain line. Whether teachers locate errors directly or indirectly, they can further decide if they want to identify the error types – by using symbols, codes, or verbal comments. For direct location of errors, teachers normally put the symbols, codes or comments right above or next to the errors underlined or circled. For indirect location of errors, teachers may put a code or symbol in the margin to identify the error type on a certain line.

Example:

Direct feedback: The first and foremost reason formulating the viewpoint is that the early childhood are[is] the most intensive stage of mind development in a life of a human being. Children who are 0-7 years old have young and black[blank] brains that are very active and ready to grasp all information. Childs[Child's] brain creates new outlook and knowledge from each experience. It is sensitive to all influences of the environment. At these ages, the brains of children can be easily directed and formed to any desired way. Therefore, early childhood should be under strickt[strict] control. Aristotle had wide information about the stage of the brain development, and he put forward this idea to explain that early childhood is the decisive stage for shape[shaping] the brain of any person.

Indirect feedback: The first and foremost reason formulating the viewpoint is that the early childhood are[gr] the most intensive stage of mind development in a life of a human being. Children who are 0–7 years old have young and black[ww] brains that are very active and ready to grasp all information. Childs[gr] brain creates new outlook and knowledge from each experience. It is sensitive to all influences of the environment. At these ages, the brains of children can be easily directed and formed to any desired way. Therefore, early childhood should be under strickt[sp] control. Aristotle had wide information about the stage of the brain development, and he put forward this idea to explain that early childhood is the decisive stage for shape[gr] the brain of any person.

Researches show that the majority of students prefer direct feedback; they think teachers' correction are helpful to them; however, teachers use indirect strategy more frequently stating that this method makes students think over their mistakes and not repeat them again. It forces students to be more reflective and analytical about their errors than if they simply transcribed teacher corrections. Like the other methods, direct and indirect feedbacks have advantages and disadvantages too. The advantages of indirect feedback are the followings:

– Studies show that indirect feedback "is more helpful to student writers in most cases because it leads to greater cognitive engagement, reflection, and 'guided learning and problem-solving'" (Ferris 2011).

– Although the number of errors is greatly reduced from one draft to the next as students respond to direct feedback, students' writing as a whole improves over time as a result of indirect feedback when students are asked to find errors, and solutions to errors, on their own. Since students are required by indirect feedback to take more responsibility for their errors, they are likely to learn more from the process, to acquire the troublesome structures, and to make long-term progress in finding, correcting, and eventually avoiding errors.

– It has great potential to help students grow in autonomy in monitoring their own writing. Researches support this argument for indirect error feedback in writing courses. In a classroom- based study of teachers' error correction strategies and student progress in revision and over time, it was found that while direct error correction led to a higher percentage of correct *short-term revisions* (from one draft to the next), students who received more indirect feedback made more progress in *long-term written accuracy* (Ferris, 2006). Where students have been asked to evaluate their options for receiving teacher error feedback, they have consistently opted for the indirect option, likely sensing that this would be most beneficial to them in the long run (for example, Ferris 2006; Ferris et al. 2010; Ferris & Roberts 2001; Leki 1991).

Direct feedback has its own advantages such as:

– when students are at beginning levels of English language, direct feedback is more preferable. Students at these levels are not enough knowledgeable to edit and correct their work.

– when errors are "untreatable". As it is known, there are treatable and untreatable errors in writing. Treatable error is "related to a linguistic structure that occurs in a rule-governed way. It is treatable because the student writer can be pointed to a grammar book or set of rules to resolve the problem" (Ferris 2011). An untreatable error is "idiosyncratic, and the student will need to utilize acquired knowledge of the language to self-correct it" (Ferris 2011). The most common errors of this type are errors in word choice, word form, and awkward or unidiomatic sentence structure. In such cases, it may be more helpful for the teacher to suggest a different word or a restatement of the sentence than to simply underline the word or sentence and mark "wc" (word choice) or "ss" (sentence structure). It also may be more effective to address more complex untreatable errors in direct way.

– Finally, direct correction may be useful if the teacher gives direct feedback about an error for students to focus their attention primarily on some other pattern of error. For instance, when students make many errors in tense forms, indirect feedback will not be more helpful. It is better to give direct feedback in order to focus student's attention on this error pattern but not others.

Though students prefer direct feedback, its frequent usage can make them lazier to learn on their mistakes because it requires less effort on their part to

make the correction. Overuse of direct feedback may also lead to teacher "appropriation" of the student text. A potential danger of direct feedback is that the teacher, in providing the correction rather than guiding the writer to do his or her own editing, will misinterpret the student's original intent about what she or he wanted to say.

It is advisable to use direct feedback with great care and only under the specific circumstances previously outlined. Direct feedback also requires teachers to have a high degree of confidence that they are correctly interpreting the student writer's intentions. It is also a time-consuming method for teachers to give detailed feedback on each error.

Error correction research is fraught with controversy regarding the benefits of different error correction strategies. Is direct feedback more beneficial than indirect feedback, for instance? There is research evidence showing that direct and indirect feedback has no different effects on student accuracy in writing

However, there are studies which suggest that indirect feedback brings more benefits to students' long-term writing development than direct feedback (Ferris 2003; Lalande 1982) through "increased student engagement and attention to forms and problems" (Ferris 2003). The danger of direct feedback, according to Ferris (2002), is that teachers may misinterpret students' meaning and put words into their mouths. Direct feedback, however, may be appropriate for beginner students and when the errors are "untreatable," that is, when students are not able to self-correct, such as syntax and vocabulary errors (Ferris 2002, 2003).

In short, both ways of giving feedback to error in writing are helpful if they are used appropriately. Teachers should take into account students' level, their knowledge while choosing the direct or indirect error feedback.

2. Error Correction Codes

While teachers think of identifying errors as part of indirect or direct correction, they must choose whether to use a set of error codes, to use correction symbols. There were always arguments whether to give coded or uncoded feedback. Is it more beneficial than uncoded feedback? Coded feedback rests on the premise that students are better able to correct errors when alerted to the error types. One advantage of coded feedback is that the error codes provide a common ground for teachers and students to discuss errors (Raimes 1991). Error identification, however, can be "cumbersome for the teacher and confusing for the student" (Ferris 2002) However, Lee (1997) has cautioned that teachers may be overestimating students' ability in using marking codes, and that teachers may be "using a wider range of metalinguistic terms than students could understand " The usefulness of marking symbols/codes has been further questioned by Ferris & Helt (2000) and Ferris and Roberts (2001), who found that students did not correct more errors when they were provided with error codes. Research has yet to find out how useful and meaningful it is for teachers to mark student writing all over the place with codes, especially with codes that are unfamiliar to or not yet mastered by students.

Using codes or symbols is speedy and effective. Teachers can write *"sp"* more quickly than *"spelling,"* and as they mark hundreds or even thousands of errors during a course, this labor-saving device is not insignificant. The use of error codes to help students correct their writing has often been proved to be an effective method to facilitate error correction. Riddell (2001) states that teachers can use correction symbols (correction codes) to give feedback to students on their writing, and teachers can underline the errors to signify the errors and write the symbols for these errors in the margin. Then students can correct the errors by themselves. Hedge (1988) suggests that teachers can indicate "an error and identify the kind of error with a symbol, e.g. wo -wrong word order". Correction symbols are also called minimal marking. Using correction codes is a convenient way of giving learners information on where they have gone wrong and "it is convenient to have a system of signals to the pupil in

Table 1

Similar effects of direct and indirect feedback

Type of error feedback	Explanation	Example
Direct feedback	Locate and correct errors	Has went gone
Indirect feedback (Direct location of errors)	Locate errors	Has went
	Locate errors and identify error types	Has went verb form
Indirect feedback (Indirect location of errors)	Indirectly locate errors	e.g., putting a mark in the margin to indicate an error on a specific line
	Indirectly locate errors and identify error types	e.g. by writing "verb form" (or "v") in the margin to indicate a verb form error on a specific line

(Robb, Ross, & Shortreed 1986; Semke 1984)

order to help him to know what he is looking for before he has acquired much proof-reading skill" (Bright & McGregor 1970). In addition, "this technique makes correction neater and less threatening than masses of red ink and helps students to find and identify their mistakes" (Hyland 2003) and "makes correction look less damaging" (Harmer 2007)). This means that teacher can use correction codes when giving feedback on writing tasks and then students should find out the errors they made from the symbols and re-write their text again with the corrected mistakes. This strategy "encourages learner independence" (Riddell 2001) and students become more responsible for their learning. On the other hand, teachers who use codes or symbols must take extreme care to mark consistently and to make certain that students understand what codes or symbols mean. Surveys of student reactions to teacher feedback have found that student writers resent cryptic codes or symbols that they do not understand for example, Ferris 1995b; Straub 1997). Some teachers, likewise, may find it more time consuming to learn, remember, and use a coding system consistently than to simply write the key word or term on a student's paper. Even when using complete words or phrases, though, the burden is on instructors to make sure that students understand what those references mean as well.

Correction symbols refer to the indication of types and locations of students' mistakes through the use of correction codes such as those suggested by Oshima &Hogue (1997). The application of correction codes is "normally done by underlining the mistakes and using some kind of symbols to focus the attention of the students on the kind of mistake they have made" (Byrne 1988). When teachers locate errors directly for students, they are assuming that students are unable to do so. Robb et al. (1986) have found that students' performance in error correction was not affected by the salience of error feedback, including whether error location was made explicit for students. In Lee's (1997) study, it has been shown that direct prompting of error location was more helpful than indirect prompting, since students were able to correct more errors when errors were directly located for them.

Conclusions. Errors are important for both learners and teachers. They are important in teaching to show learners accomplishment; on the other hand, they are equally important for learners, as students can learn from these errors.

– Teachers should try to create a friendly atmosphere to help freshmen learners to overcome this fear, as it is very important stage in their education.

– Teachers should set realistic goals for error feedback. Error correction should not be seen as the means to eradicate of all student errors but to encourage gradual but consistent improvement in accuracy over time, acquisition and application of linguistic knowledge,

Correction symbols:

Symbol	Meaning	Example of error	Corrected Sentence
P	Punctuation	I live^{p} , and go to school here	I live and go to school here.
^	missing word	I^writing a letter right now.	I am writing a letter right now.
Cap	Capitalization	We live in boston^{cap}	We live in Boston.
Vt	verb tense	I work^{vt} as a doctor 5 years ago.	I worked as a doctor 5 years ago.
s/v agr	subject-verb agreement	She listen$^{s/v\ agr}$ to music every day.	She listens to music every day.
pron agr	pronoun agreement	Everyone was waiting for <u>their</u>$^{pron\ agr}$ relatives.	All were waiting for <u>their</u> relatives.
Ro	run on	George came to school late he was punished.^{ro}	George came to school late, so he was punished.
Frag	Fragment	Came to school^{frag}	He came to school.
Ww	wrong word	The food is delicious. Besides^{ww}, the restaurant is always crowded.	The food is delicious. Therefore, the restaurant is always crowded.
Sp	Spelling	She was unware^{sp} about it	She was unaware about it
sing/pl	singular or plural	She treats her employees like slave$^{sing/pl}$	She treats her employees like slaves
Cs	comma splice	George came to school late, he was punished.^{cs}	George came to school late, so he was punished.
Wf	wrong word form	This film is interested.^{wf}	This film is interesting.
X	unnecessary word	My the^{X} new dress was torn.	My new dress was torn.
Ref	pronoun reference error	The restaurant's specialty is fish. They^{ref} are always fresh.	The restaurant's specialty is fish. It is always fresh.
not //	not parallel	Most of our regular customers are <u>friendly and and generous tippers.</u>$^{not//}$	Most of our regular customers are friendly and and tip generously

(Oshima & Hogue 1997)

and development of effective self-editing strategies (Ferris 2008).

– Teachers should remember that teacher-student conferences (whether out of class or mini-conferences during class), peer feedback, and self evaluation are legitimate and valuable alternatives to written feedback for various phases of the writing process, including the editing phase (Ferris 2003; Ferris & Hedgcock 2005).

BIBLIOGRAPHY

1. Benson, P. & Voller, P. Does the teacher have a role. Autonomy & independence language learning. UK: Addison Wesley Longman Limited. 1997.
2. Biggs, M. Learning Theories for Teachers, 3rd ed. New York : Harper & Row. 1976.
3. Bright, J.A., and G.P. McGregor. Teaching English as a Second Language: Theory and techniques for the secondary stage. Longman Group Ltd. 1970.
4. Byrne, D. Teaching Writing Skills. Longman Group UK Ltd. Curriculum Development Committee (CDC) 1983. *Syllabus for English (Forms IV)*. The Government Printer, Hong Kong. 1988.
5. Cohen, A. Feedback on Writing: the use of verbal report. *Studies in second language acquisition*. Cambridge University Press.1991.
6. Ellis, R, Loewen, S, & Erlam, R. Implicit and Explicit corrective feedback and acquisition of L2 grammar. *Studies in Second Language Acquisition.2006.*
7. Ferris D.R. The case for grammar correction in L2 writing classes: A response to Truscott (1996). *Journal of Second Language Writing*, *8*(1), 1–11. 1999.
8. Ferris, D.R. *Treatment of error in second language student writing*. Ann Arbor, MI : The University of Michigan Press. 2002.
9. Ferris, D.R. *Response to student writing: Implications for second language students*. Mahwah, NJ : Lawrence Erlbaum Associates. 2003.
10. Ferris, D.R. & Hedgcock J.S. Teaching ESL composition. Purpose, Process, and Practice. Routledge: New York, London.2009.
11. Ferris, D.R., & Helt, M. *Was Truscott right? New evidence on the effects of error correction in L2 writing classes?* Paper presented at the American Association of Applied Linguistics Conference, Vancouver, B.C., Canada. March, 2000.
12. Ferris, D.R., & Roberts, B. Error feedback in L2 writing classes : How explicit does it need to be? *Journal of Second Language Writing*, *10*(3), 2001.
13. Harmer, J. How to teach English. Pearson Education Limited. 2007.
14. Hedge, T. Writing. Oxford : Oxford University Press. 1988.
15. Hedge. T. Teaching and Learning in the Language Classroom. Oxford University Press. 2000.
16. Hillocks, G. Research on written composition: New directions for teaching. Urbana, IL. ERIC Cleaninghouse on Reading and Communication Skills and the National Conference on Research in English. 1986.
17. Hyland, K. Second Language Writing. Ed. J. C Richards. Cambridge : Cambridge University Press. 2003.
18. James, C. Errors in Language Learning and Use. London : New York. 1998.
19. Knoblauch, C & Brannon, L. Teacher Commentary on Student Writing: The State of the Art. Freshman English News. 10 (2), 1–4. 1981.
20. Lalande, J.F. Reducing composition errors: An experiment. *Modern Language Journal, 66*, 140-149. 1982.
21. Lee, I. ESL learners' performance in error correction in writing: Some implications for teaching. *System*, *25*(4), 1997.
22. Lee, I. L2 writing teachers' perspectives, practices and problems regarding error feedback. *Assessing Writing*, *8*(3), 2003.
23. Long, M. Teacher feedback on learner error: Mapping cognitions. In Brown, Yorio and Crymes (Eds.), On TESOL '77: Teaching and Learning English as a Second Language: Trends in Research and Practice TESOL: Washington, D.C. TESOL. Michigan P, 2002.
24. Allwright, R. L. Problems in the study of the language teacher's treatment of learner error. In M.K. Burt & H.C. Dulay (Eds). New Directions in Second Language Learning Teaching and Bilingual Education. Selected papers from the Ninth Annual TESOL Convention, Los Angeles, March 1975. Washington, D.C. TESOL. 1975.
25. Mantello, M. A touch of-class! Error correction in the L2 classroom. *The Canadian Modern Language Review* 54 (1). 1997
26. Oshima, A and Hogue, A. Introduction to Academic Writing. Addison Wesley : Longman. 1997.
27. Raimes, A. Errors: Windows into the mind. *College ESL*, *1*(2), 1991
28. Robb, T., Ross, S., & Shortreed, I. Salience of feedback on error and its effect on EFL writing quality. *TESOL Quarterly*, *20*(1) 1986
29. Riddell, D. Teach yourself. Teaching English as a foreign language. London: Hodder Headline Ltd.2001.
30. Semke, H. (1984), The effects of the red pen. *Foreign Language Annals*, *17*(3). 1984
31. Straub R. Students' reactions to teacher comments: An exploratory study. *Research in the Teaching of English.* 31/1.1997.
32. Truscott, J. The case against grammar correction in L2 writing classes. *Language Learning*, *46*(2). 1996.
33. Truscott, J. The case for "The case against grammar correction in L2 writing classes": A response to Ferris. *Journal of Second Language Writing*, *8*(2).1999.
34. Zamel, V. Writing: The process of discovering meaning. *TESOL Quarterly*, *16*(2). 1982.
35. Zamel, V. Responding to student writing. *TESOL Quarterly*, *19*(1). 1985.

REFERENCES

1. Benson, P. & Voller, P. Does the teacher have a role. Autonomy & independence language learning. UK: Addison Wesley Longman Limited. 1997.
2. Biggs, M. Learning Theories for Teachers, 3rd ed. New York: Harper & Row. 1976.
3. Bright, J. A., and G. P. McGregor. Teaching English as a Second Language: Theory and techniques for the secondary stage. Longman Group Ltd. 1970.
4. Byrne, D. Teaching Writing Skills. Longman Group UK Ltd. Curriculum Development Committee (CDC) 1983. *Syllabus for English (Forms IV)*. The Government Printer, Hong Kong. 1988.
5. Cohen, A. Feedback on Writing: the use of verbal report. *Studies in second language acquisition*. . Cambridge University Press.1991.
6. Ellis, R, Loewen, S, & Erlam, R. Implicit and Explicit corrective feedback and acquisition of L2 grammar. *Studies in Second Language Acquisition.2006*
7. Ferris, D. R. The case for grammar correction in L2 writing classes: A response to Truscott (1996). *Journal of Second Language Writing*, *8*(1), 1–11. 1999.
8. Ferris, D. R. *Treatment of error in second language student writing*. Ann Arbor, MI: The University of Michigan Press. 2002.
9. Ferris, D. R. *Response to student writing: Implications for second language students*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates. 2003.
10. Ferris, D. R. & Hedgcock J. S. Teaching ESL composition. Purpose, Process, and Practice. Routledge: New York, London.2009.
11. Ferris, D. R., & Helt, M. *Was Truscott right? New evidence on the effects of error correction in L2 writing classes?* Paper presented at the American Association of Applied Linguistics Conference, Vancouver, B.C., Canada. March, 2000.
12. Ferris, D. R., & Roberts, B. Error feedback in L2 writing classes: How explicit does it need to be? *Journal of Second Language Writing*, *10*(3), 2001.
13. Harmer, J. How to teach English. Pearson Education Limited. 2007.
14. Hedge, T. Writing. Oxford: Oxford University Press. 1988.
15. Hedge. T. Teaching and Learning in the Language Classroom. Oxford University Press. 2000.
16. Hillocks, G. Research on written composition: New directions for teaching. Urbana, IL. ERIC Cleaninghouse on Reading and Communication Skills and the National Conference on Research in English. 1986.
17. Hyland, K. Second Language Writing. Ed. J. C Richards. Cambridge: Cambridge University Press. 2003.
18. James, C. Errors in Language Learning and Use. London: New York. 1998.
19. Knoblauch, C & Brannon, L .Teacher Commentary on Student Writing: The State of the Art. Freshman English News. 10 (2), 1-4. 1981.
20. Lalande, J. F. Reducing composition errors: An experiment. *Modern Language Journal, 66*, 140-149. 1982.
21. Lee, I. ESL learners' performance in error correction in writing: Some implications for teaching. *System*, *25*(4), 1997.
22. Lee, I. L2 writing teachers' perspectives, practices and problems regarding error feedback. *Assessing Writing*, *8*(3), 2003.
23. Long, M. Teacher feedback on learner error: Mapping cognitions. In Brown, Yorio and Crymes (Eds.), On TESOL '77: Teaching and Learning English as a Second Language: Trends in Research and Practice TESOL:Washington, D.C. TESOL. Michigan P, 2002.
24. Allwright, R. L. Problems in the study of the language teacher's treatment of learner error. In M.K. Burt & H.C. Dulay (Eds). New Directions in Second Language Learning Teaching and Bilingual Education. Selected papers from the Ninth Annual TESOL Convention, Los Angeles, March 1975. Washington, D.C. TESOL. 1975.
25. Mantello, M. A touch of-class! Error correction in the L2 classroom. *The Canadian Modern Language Review* 54 (1). 1997
26. Oshima, A and Hogue, A. Introduction to Academic Writing. AddisonWesley: Longman. 1997.
27. Raimes, A. Errors: Windows into the mind. *College ESL*, *1*(2), 1991
28. Robb, T., Ross, S., & Shortreed, I. Salience of feedback on error and its effect on EFL writing quality. *TESOL Quarterly*, *20*(1) 1986
29. Riddell, D. Teach yourself. Teaching English as a foreign language. London: Hodder Headline Ltd.2001.
30. Semke, H. (1984), The effects of the red pen. *Foreign Language Annals*, *17*(3). 1984
31. Straub R. Students' reactions to teacher comments: An exploratory study. *Research in the Teaching of English.* 31/1.1997
32. Truscott, J. The case against grammar correction in L2 writing classes. *Language Learning*, *46*(2). 1996.
33. Truscott, J. The case for "The case against grammar correction in L2 writing classes": A response to Ferris. *Journal of Second Language Writing*, *8*(2).1999.
34. Zamel, V. Writing: The process of discovering meaning. *TESOL Quarterly*, *16*(2). 1982.
35. Zamel, V. Responding to student writing. *TESOL Quarterly*, *19*(1). 1985.

УДК 82-1/-9
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/30.212299

Нармина Назим кызы ГУСЕЙНОВА,
orcid.org/0000-0003-2403-5702
диссертант отдела теории литературы
Института литературы имени Низами Гянджеви
Национальной академии наук Азербайджана
(Баку, Азербайджан) huseynova.1983@inbox.ru

ОБРАЗЫ «МАЛЕНЬКОГО» ЧЕЛОВЕКА И «ЛИШНЕГО» ЧЕЛОВЕКА В ЛИТЕРАТУРЕ XIX ВЕКА

Образы «маленьких» и «лишних» людей входят в число основных типажей художественной литературы. Истоки, формирующие характер «лишнего человека», связаны с социальной средой и его психологическим состоянием, и данность эта не ограничивается какими-либо пространственными (географическими) границами, его сфера существования разрастается до бесконечности. Во многих чертах они схожи, но есть особенности, которые отличают их друг от друга. Характерные черты, присущие этим образам, в исследованиях иногда трактуются не совсем правильно.

В статье обобщены основные стереотипы поведения людей, входящих в вышеуказанные условные группы, и проведен сравнительный анализ образов, созданных отдельными художниками слова. Особую роль в процессе становления этих образов в литературной среде сыграла русская литература XIX века.

Считается, что «вне всякого сомнения, «лишний человек» по своим интеллектуальным возможностям значительно превосходит человека «маленького». Однако он напоминает «ничто», полностью исчерпавшее себя, достигшее края, подвергшееся чему-то невосстановимому. Его можно назвать «вчерашним днем» без всяких надежд, без веры в завтрашний день, к тому же лишенного будущего. Было бы наивно ожидать от него чего-то позитивного. Рассмотрение отличительных черт этих образов помогает определению сути характера и идейного содержания их в азербайджанской литературе.

Образы «маленького» и «лишнего» человека были наиболее характерны и для азербайджанской литературы начала XX века, когда метод критического реализма еще только формировался. Впрочем героев, схожих с ними, можно найти в образцах азербайджанской литературы, относящихся и к другим эпохам. Но общие черты, характерные для этих героев, в большей части сформировались к началу XX столетия. Это подтверждается соответствующими исследованиями и рядом произведений. Однако именно русская литература XIX века внесла неоценимый вклад в создание образов «маленького» и «лишнего» человека и в целом в развитие критического реализма.

Ключевые слова: *русская литература, азербайджанская литература, А.С. Пушкин, Дж. Мамедкулизаде, критический реализм, «лишний» человек, «маленький» человек.*

Нарміна Назім ГУСЕЙНОВА,
orcid.org/0000-0003-2403-5702
дисертант відділу теорії літератури
Інституту літератури імені Нізамі Гянджеві
Національної академії наук Азербайджану
(Баку, Азербайджан) huseynova.1983@inbox.ru

ОБРАЗИ «МАЛЕНЬКОЇ» ЛЮДИНИ І «ЗАЙВОЇ» ЛЮДИНИ В ЛІТЕРАТУРІ XIX СТОЛІТТЯ

Образи «маленьких» і «зайвих» людей входять до основних типажів художньої літератури. Витоки, що формують характер «зайвої людини», пав'язані із соціальним середовищем і його психологічним станом, і даність ця не обмежується будь-якими просторовими (географічними) межами, його сфера існування розростається до нескінченності. У багатьох рисах вони схожі, але є особливості, які відрізняють їх один від одного. Характерні риси, властиві цим образам, у дослідженнях іноді трактуються не зовсім правильно.

У статті узагальнено основні стереотипи поведінки людей, які входять до вказаних вище умовних груп, і проведено порівняльний аналіз образів, створених окремими митцями слова. Особливу роль у процесі становлення цих образів в літературному середовищі відіграла російська література XIX століття.

Вважається, що «зайва людина» за своїми інтелектуальними можливостями значно перевершує людину «маленьку». Однак вона нагадує «ніщо», яка повністю вичерпала себе, досягла краю, піддалося чомусь невідновному. Її можна назвати «вчорашнім днем» без будь-яких надій, без віри в завтрашній день, до того ж позбавлену майбутнього. Було б наївно очікувати від неї чогось позитивного. Розгляд особливостей цих образів допомагає визначенню суті характеру і ідейного змісту їх в азербайджанській літературі.

Образи «маленької» і «зайвої» людини були найбільш характерні і для азербайджанської літератури початку XX століття, коли метод критичного реалізму ще тільки формувався. Втім героїв, схожих із ними, можна знайти в зразках азербайджанської літератури, які належать і до інших епох. Але загальні риси, характерні для цих героїв, здебільшого сформувалися до початку XX століття. Це підтверджується відповідними дослідженнями і творами. Саме російська література XIX століття внесла неоціненний вклад у створення образів «маленької» і «зайвої» людини, в розвиток критичного реалізму загалом.

Ключові слова: *російська література, азербайджанська література, А.С. Пушкін, Дж. Мамедкулізаде, критичний реалізм, «зайва» людина, «маленька» людина.*

Narmina Nazim HUSEYNOVA,
orcid.org/0000-0003-2403-5702
Dissertation at the Department of Literature Theory
Nizami Ganjavi Literature Institute of the National Academy of Sciences of Azerbaijan
(Baku, Azerbaijan) huseynova.1983@inbox.ru

IMAGES OF "LITTLE" AND "EXTRA" HUMAN IN THE LITERATURE OF THE XIX CENTURY

Images of "little" and "extra" people are among the main types of fiction. Since the sources that shape the character of the "extra person" are connected with the social environment and its psychological state, and this reality is not limited to any spatial (geographical) boundaries, its sphere of existence grows to infinity. In many ways, they are similar, but there are features that distinguish them from each other.

The characteristic features inherent in these images are sometimes not fully interpreted in studies. The article summarizes the main stereotypes of the behavior of people included in the above conditional groups and a comparative analysis of the images created by individual word artists. A special role in the formation of these images in the literary environment was played by Russian literature of the 19th century. It is believed that without a doubt, the "extra" person in its intellectual capabilities is significantly superior to the person "small".

However, it resembles "nothing," which has completely exhausted itself, has reached the edge, has undergone something unrecoverable. It can be called "yesterday" – without any hope, without faith in tomorrow, moreover, devoid of the future. It would be naive to expect something positive from him. Consideration of the distinctive features of these images helps to determine the essence of the nature and ideological content of them in Azerbaijani literature. The images of the "small" and "superfluous" people were most characteristic of Azerbaijani literature at the beginning of the twentieth century, when the method of critical realism was just being formed.

However, heroes similar to them can be found in samples of Azerbaijani literature relating to other eras. But the common features characteristic of these heroes, for the most part, were formed by the beginning of the twentieth century. This is confirmed by relevant studies, and a number of works. However, it was Russian literature of the 19th century that made an invaluable contribution to the creation of images of a "small" and "superfluous" person and in general, to the development of critical realism.

Key words: *Russian literature, Azerbaijani literature, A.S. Pushkin, J. Mamedkulizade, critical realism, "extra" person, "small" person.*

Постановка проблемы. Образы, которые являются героями художественной литературы, есть типажами. «Лишний человек» со своими сформировавшимися характеристиками также занимает определенное место в системе литературных типажей. На первый взгляд, определение это носит некий иронический оттенок ввиду того, что называть кого-то «лишним человеком» не совсем корректно. Однако в любом элементе, исходящим от литературы, искусства слова, заложена функциональная смысловая нагрузка. С этой точки зрения словосочетание «лишний человек» можно считать удачной находкой, являющейся результатом внимательного наблюдения писателей за реалиями жизни. В художественном творчестве типажи обычно выступают в качестве носителей специфических черт людей, составляющих определенную социальную категорию.

Таким образом, «лишний человек» является одним из литературных типажей. Его характерные особенности формулируют таким образом: «это литературный тип, характерный для русской литературы 20-х – 50-х гг. XIX века. Главные черты: отчуждение от официальной жизни России, от родной ему социальной среды (обычно дворянской), по отношению к которой герой осознает свое интеллектуальное и нравственное превосходство, и в то же время у него душевная усталость, глубокий скептицизм, разлад между словом и делом и общественная пассивность» (Краткая литературная энциклопедия: 400).

Описанные характерные черты «лишнего человека» проистекают от невозможности нахождения

общего языка с обществом и преградами, которое оно ставит перед его добрыми начинаниями. С другой стороны, общество как бы культивирует отрицательные, вредные (по отношению к самому себе и обществу) качества этого человека. То есть «талантливый человек», лишенный поддержки среды, направляет свою энергию на самоутверждение, предпринимая порой крайние шаги, или же предается утехам, морально опускаясь, становясь жертвой привходящих обстоятельств. «Не находя реализации своим талантам в высших кругах, герой проводит жизнь в праздных увлечениях или пытается преодолеть скуку дуэлями, любовными интригами, азартными играми, авантюрными приключениями, участием в военных действиях и так далее» (Никольский, 2017: 67).

Об образе «лишнего человека». Среда может оказывать свое отрицательное влияние на психологию «лишнего человека» в двух направлениях. Если в определенной ситуации она подвергает давлению сознание человека, создавая для него непреодолимые препятствия, то в ряде других случаев возникают психологические синдромы, связанные с перенасыщенностью житейскими благами. Эти люди в большей степени представляют интерес для литературы и искусства, нежели для общества. «Лишний человек», лишившись возможности стать героем в общественной жизни, превращается в один из типов героя, облюбованных литературой.

Здесь «общение» между писателем и «лишним человеком» происходит в весьма удобной форме. Автор, предлагая его образ обществу, тем самым демонстрирует бездушие и никчемность этого самого общества. Тем самым раскрывается внутренний мир и самого писателя, где ощущаются некие «родственные чувства» между ним и «лишним человеком». Возникает ощущение, что писатель в некоторых случаях относит и себя к «лишним людям» или же живет в перманентной тревоге, чтобы избежать участи стать «лишним». Он раскрывает психологию этого человека в отдельных моментах, стараясь защитить и себя, и читателя от подобной угрожающей «опасности».

Существует также нечто очень близкое, параллельное образу «лишнего человека» – типаж под названием «маленький человек». Его сходство с «лишним человеком» обнаруживается в недостаточной реализации собственных возможностей. Однако «маленький человек», в отличие от «лишнего», независимо от своих потенциальных возможностей покорно соглашается с ролью, отведенной ему обществом. Такое впечатление, что «маленькие люди» созданы по единому образцу. Они придерживаются собственных норм и поведенческих стереотипов, четкое следование которым приносит им внутреннее успокоение (к примеру, Новрузали из рассказа «Почтовый ящик» Дж. Мамедкулизаде или У. Зейнал из одноименного рассказа того же автора).

По мнению обычных людей, иногда какое-то заурядное событие может внести настоящую сумятицу в течение их жизни (нарушение жизненного уклада дяди Мухаммеда Хасана из повести «События в селении Данабаш» Дж. Мамедкулизаде). Если посмотреть на суть вопроса со стороны, то даже повседневные нормы жизни, счастье этих типажей обусловлены незначительными обстоятельствами. Достаточно им немного оступиться или подвергнуться незначительному воздействию со стороны, как жизнь их превращается в ад. Они мгновенно теряют присутствие духа и не находят выхода из положения, в котором внезапно оказались (Пирверди из рассказа «Петух Пирверди»). Что же касается «лишнего человека», то он никогда не примиряется с обстоятельствами. Он выражает недовольство существующими нормами бытия, старается отдалиться от надоевшей ему среды обитания и желает продолжить жизнь в совершенно иной духовно-нравственной обстановке.

В определенных случаях под воздействием пессимистического мироощущения этот человек духовно отгораживается от окружающих людей, строит для себя иллюзорный мир. Если «маленький человек» однотипен, и характер его достаточно упрощен, то упоминая «лишнего» человека, следует отметить его более сложную психологическую суть. Двойственность упомянутого лица обусловлена конфликтом между его самосознанием и социальными условиями среды, в которой он обитает. «Лишний человек» ощущает свою ненужность и находится в сложных отношениях с окружающими его людьми.

Характеристика героев в русской литературе XIX века. В исследованиях о литературном творчестве представителей критического реализма XIX – XX веков достаточно подробно рассмотрены и вышеуказанные типы героев. Следует отметить, что иногда нечетко различаются сугубо типические черты персонажей, вследствие чего возникает определенная путаница. К примеру, герой, по своим качественным параметрам относящийся к «маленьким людям», ошибочно рассматривается как «лишний человек». То же самое происходит и в обратном порядке. Чтобы установить близость в характерах типажей или предотвратить их механическое смешение, а также проследить общий процесс зарождения и развития

литературных героев, отличающихся схожестью черт, необходимо провести типологическое сопоставление.

Достаточно емкое научное определение «маленькому человеку» наведено в таком отрывке: «…мал этот человек именно в социальном плане, поскольку занимает одну из нижних ступенек иерархической лестницы. Его место в обществе мало или вовсе незаметно. Человек считается «маленьким» еще и потому, что мир его духовной жизни и притязаний также до крайности узок, обеднен, наполнен всевозможными запретами. Для него не существует исторических и философских проблем. Он пребывает в узком и замкнутом круге своих жизненных интересов» (Шурупова, 2014: 120). «Маленький человек» действительно влачит жалкое существование в «подвале» иерархической лестницы. Однако поскольку «маленькие люди» могут быть причислены к разным слоям общества, то сфера их социального действия заметно расширяется.

Становление образов «маленького человека» и «лишнего» человека в качестве типажа может считаться приобретением мировой сокровищницы словесного искусства посредством русской литературы. Впервые они были созданы А.С. Пушкиным в его богатой галерее образов. Справедливости ради надо указать и на то обстоятельство, что и героя комедии Грибоедова «Горе от ума» Чацкого (Грибоедов, 2015) также причисляют к «лишним людям». Однако именно Пушкин в дальнейшем в своем романе «Евгений Онегин» закрепил характерные черты этого героя. Если одноименный герой «Евгения Онегина» (Пушкин, 2011) определенно является «лишним человеком», то следует отметить, что многие исследователи русской литературы называли первым совершенным образом «маленького человека» Самсона Вырина из повести «Станционный смотритель» А.С. Пушкина, входящей в цикл «Повести Белкина».

Чуть позже герой повести Н.В. Гоголя «Шинель» Акакий Акакиевич и Беликов из рассказа «Человек в футляре» А.П. Чехова уверенно продолжили эту «миссию». В дальнейшем подобные персонажи вошли в когорту ведущих типов, созданных писателями-классиками.

В повести «Станционный смотритель» Пушкина образ «маленького человека» раскрыт во всех чертах, что позволило этому типажу прочно утвердиться в литературе. Герой произведения вобрал в себя все основные черты такого человека, став, пожалуй, образцом для других литераторов.

Как уже было сказано, вторым после пушкинского героя удачным образом «маленького человека» в русской литературе можно считать персонаж из «Шинели» Гоголя. Этот герой, будучи продолжателем наследия Самсона Вырина, представляет особый интерес в контексте развития и самоутверждения образа «маленького человека» (Гоголь, 1994). Описывая незначительное событие из жизни своего героя, Гоголь делится размышлениями о его жизни, смерти и даже потустороннем существовании.

Этот человек, к которому окружающие относятся пренебрежительно, через смысл своего существования, место, занимаемое в обществе, отношение к нему других людей проливает свет как на особенности среды своего обитания, так и на чисто человеческие нюансы в отношениях между людьми. Это обстоятельство позволяет герою Гоголя стать одним из самых запоминающихся образов в мировой литературе.

Самсон Вырин А.С. Пушкина, не сумев пережить потерю самого драгоценного для него существа – дочери, умирает. Акакий Акакиевич, оставшись без шинели, испытывает ту же судьбу. На первый взгляд, рассказ производит трагикомическое впечатление, ибо возведение факта исчезновения шинели в трагедию может вызвать смех. Однако гений Гоголя заключается в том, что ему своим писательским мастерством удалось заставить читателя поверить в муки, испытываемые Акакием Акакиевичем, проникнуться его чувствами. «Н. Гоголь в «Шинели» предпринял попытку раскрыть внутренний мир «маленького человека» (Имамалиева, 2015: 167). Автору это удалось, и энергия, излучаемая героем произведения, вызывает у читателя соответствующие чувства.

Одним из писателей, которому удалось превратить образ «маленького человека» в литературного героя и закрепить его место в истории литературы, является А.П. Чехов. Его «маленьких людей» можно разделить на две категории. В первую категорию входят чистосердечные люди, страдальцы, наподобие тех, чьи образы представлены в творчестве Пушкина и Гоголя. Другую же категорию формируют «маленькие люди» с новыми, иными чертами. Будучи людьми «маленькими», они своим поведением воздействуют на эмоции окружающих, привлекают их внимание анормальными действиями и отношением к другим членам общества.

Они могут раздражать человека, поскольку не являются людьми «чистосердечными» или «страдальцами». Такие люди вызывают смех и чувство брезгливости. Но если они вдруг исчезнут, растворятся в небытии, то общество не почувствует их

отсутствие. Пожалуй, это единственное обстоятельство, которое роднит их с теми героями Пушкина, Гоголя и Чехова, которые относятся к первому типу «маленького человека». Более того, их исчезновение будет воспринято обществом с чувством облегчения, как в рассказе «Человек в футляре», когда коллеги учителя Беликова возвращаются с его похорон с чувством удовлетворенности (v, 1957).

И смерть Червякова из рассказа «Смерть чиновника» не вызывает особого сочувствия. Наоборот эта кончина освобождает его и генерала, на которого он по неосторожности своей чихнул, от лишней траты нервной энергии. В рассказе «Унтер Пришибеев» после ареста главного героя жители села с облегчением вздыхают, так как он перестает их беспричинно преследовать. Конечно же, этот список можно продолжить.

Наблюдая за действиями таких героев, невольно зарождается мысль о том, что при желании они могли бы вести тихую, скромную жизнь. Но, имея привычку делать из мухи слона и тем самым «громко» заявляя о себе, эти люди приносят страдания и в свою жизнь, и в жизнь окружающих. Создается впечатление, что у них есть какие-то психологические проблемы (Чехов, 1983).

Это также обнаруживается в их своеобразной реакции на окружающую действительность, в поведенческих стереотипах, которые отличаются от действий людей. Р. Кулиева, подметившая в творчестве Чехова эту характерную особенность, пишет: «Объективная действительность и индивидуальное сознание, «внутренние» и «внешние» факторы проявляют себя в творчестве Чехова как монолитная конструкция» (Гулиева, 2009: 7). Напряжение, возникающее от противостояния этих факторов, иной раз формирует образ человека, подверженного глубоким психологическим проблемам. Герои такого типа отражают нечто среднее между «маленьким» и «лишним» человеком.

В этом смысле образ станционного смотрителя может быть воспринят как образец, соответствующий указанным параметрам. Велика роль Гоголя и Чехова в доведении этого типа до нужных «кондиций». М. Эпштейн, проделавший солидную работу для теоретического обоснования типажа «маленького человека» в русском литературоведении, также уделяет большое внимание соответствующим произведениям и героям указанных писателей (Эпштейн, 2005).

Об образе «лишнего» человека в творчестве Мирзы Джалила. Дж. Мамедкулизаде, которого считают основателем критического реализма в азербайджанской литературе, также создал первые «образы» «маленького» и «лишнего» людей. Подчеркивается, что «вызывающая интерес типология закономерно проявляет себя и в нашей литературе. Современный положительный герой отечественной литературы критического реализма в его начальной фазе формируется как герой ординарный, а затем из прозы перебирается в поэзию, творчество Сабира.

Мирза Джалил как будто заменяет реалистическое зеркало прозы стеклом увеличительным. Здесь уже явственно проступают все черты обыкновенного, мелкого, маленького. Писателя интересует не образ какого-либо мудрого философа или идеального героя, а судьба, эмоции, размышления выходцев из народных низов таких как Кебле Маммедали, Мешеди Гуламгусейн, дядя Мухаммедгасан. Ибо ближайшее будущее связано именно с этими обычными людьми. Эти люди в скором времени станут участниками рабочего движения, пламенными борцами за свободу. Колесо истории уже не может вращаться без участия обычного человека (Гараев, 1980: 177).

Создавая образы простого крестьянина, мастера, бакалейщика и других представителей народа, он постепенно вводил «маленьких людей» в азербайджанскую литературу. Герои, созданные его пером, как и «маленькие люди» из русской литературы отражали образы граждан, не имеющих никакого представления о своих потенциальных возможностях, не способных занять достойное место в обществе. Они могут находить отдушину в мелочах. Но иногда раздувают что-либо несущественное до грандиозных масштабов и запутываются в проблемах не столь уж сложных, что превращает их жизнь в трагедию.

Авторитетный специалист в области изучения реализма Яшар Караев отмечал, что «в конце XIX – в начале XX веков основу концепции героя и характера в азербайджанской литературе критического реализма составляли характерные персонажи – «маленькие люди». Толкование характерных особенностей этих образов более всего помогает раскрытию специфических свойств отечественного критического реализма» (Гараев, 1980: 161). В целом исследователи отдавали предпочтение анализу отличительных черт именно «маленького человека», не заостряя внимание на специфике «лишнего» человека.

Вместе с тем литературно-художественная действительность позволяет утверждать, что с функциональной точки зрения «одним из самых характерных образов» наряду с «маленьким человеком» можно считать и человека «лишнего». При анализе этих типов выясняется, что «маленький человек» по сравнению с «лишним» имеет более

простую структуру. Поэтому не представляет особого труда определить его место в литературе и привлечь к соответствующему анализу.

В азербайджанской литературе как и в русской замечены в основном два типа «маленького человека»: а) страдальцы, чистосердечные люди; б) люди невежественные, которые привыкли делать из мухи слона. Они отличаются мелочным характером, что создает проблемы и им самим, и другим.

Среда, которую описывал Дж. Мамедкулизаде, изобиловала страдальцами и теми, кто потерял свои права под воздействием определенного общественного порядка. Если в русской литературе «маленький человек» становился просто героем произведения, то в сочинениях Дж. Мамедкулизаде он превращался в основу целого мира образов. Так, в одном его рассказе можно увидеть ни один образ «маленького человека». Помимо того, здесь легко обнаружить и женские образы, представленные в качестве «маленького человека».

Если некоторые из них не могут смириться со своим бедственным положением и прибегают к протесту, то другие не придают значения попранию их законных прав, продолжают влачить жалкое существование в орбите мелких желаний и ежедневных забот. Такие литературные герои широко представлены в творчестве Дж. Мамедкулизаде, Ю.В. Чеменземинли, М.А. Сабира, А. Назми, А. Гамкусара и других.

Литературоведы, затрагивая тему проблем, связанных с «маленьким человеком», прежде всего заостряют внимание на образах дяди Мухаммедгасана и Новрузали. По существу эти герои представляют собой модель для создания других образов с подобными характеристиками. Несмотря на богатую палитру персонажей Дж. Мамедкулизаде, у каждого из этих «маленьких людей» в той или иной степени заметны определенные черты, присущие дяде Мухаммедгасану и Новрузали.

В повести «События в селении Данабаш» основным образом, имеющим прямое отношение к «маленькому человеку», является дядя Мухаммедгасан. Но было бы вполне логично поставить в один литературный ряд с ним и его бездельничающих соседей, приседающих на корточки, чтобы выкурить трубку. Дело в том, что все **эти люди очень похожи друг на друга. Автор, описывая образ одного из них, дяди Мухаммедгасана, создает общее впечатление об их желаниях и чаяниях, о положении в обществе. «Бедность – не помеха, дядя Мухаммедгасан очень хороший** человек…» (Мамедкулизаде Дж., 2004: 46), «Дядя Мухаммедгасан в исключительной степени скромен и непритязателен…» (Мамедкулизаде Дж., 2004: 46), «Единственное богатство дяди Мухаммедгасана – осёл…» (Мамедкулизаде Дж., 2004: 50).

Приведенные примеры вносят определенную ясность в характеристику этого образа. Из содержания произведения становится ясно, что дядя Мухаммедгасан – всего лишь рядовой крестьянин. Более всего на свете он желает посетить святыню мусульман Кербелу. И животное было куплено им именно с этой целью. Пропажа длинноухого перечеркивает все его мечты и надежды. К сожалению, этот страдающий человек не имеет другого плана действий, не обладает какими-либо целями и «запасными» возможностями, чтобы достичь своей заветной мечты. И совершенно очевидно, что его мечта не в силах нанести вред кому-либо. Все перечисленное позволяет отнести этот персонаж к когорте чистосердечных представителей из серии «маленький человек».

Новрузали из другого рассказа Дж. Мамедкулизаде также является человеком, который и мухи не обидит. Это типичный «маленький человек» без особых устремлений, который к тому же не в состоянии разобраться в том, что происходит вокруг него. Жизненные обстоятельства ввергли его в пучину невежества, заключили в «темницу», которая полностью перекрыла ему путь к какой-либо информации. Такие люди отличаются специфическим отношением к жизни. Они находятся в плену верований, насильно вбитых им в голову, обладают весьма ограниченным мировоззрением, поэтому мыслят и могут действовать только в рамках определенных схем.

В рассказе «Уста Зейнал» автор предает гласности жизненные принципы своего героя его же устами, чем проясняет истоки невежества подобных людей. Один из персонажей рассказа так отзывается об Уста Зейнале: «Уста Зейнал набожен. Он действительно раб божий, имеет представление о чести, отличается постоянством, к тому же способен работать. Отличается проворностью, умом, исключительной верностью. И до сих пор ни разу не пытался увильнуть от намаза (молебна) (Мамедкулизаде, 2004: 150).

Уста Зейнал хоть и молится в соответствии с религиозными предписаниями, тем не менее, не очень-то соблюдает данные другим людям обещания. С религиозной точки зрения он должен отдавать себе отчет в том, что нехорошо нарушать обещания и портить продукты, за которые люди платят деньги. Так, за время его пространственных речей гажа для штукатурки в лохани несколько раз затвердевает. К тому же, в ней он гасит окурки от сигарет. В этом случае повинна не религия, во власти которой Уста Зейнал находится. Вся беда в том, что между его религиозностью и действиями зияет пустота.

Герой рассказа «Петух Пирверди» дядя Гасым является простым крестьянином, погрязшим в мелких жизненных суетах. В начале рассказа он представлен как помощник жены, оказывающий ей поддержку в бытовых делах. Но как-то раз он по поручению супруги отправляется по делам в соседнюю деревню. Здесь дядя Гасым по наущению муллы заключает временный брак с другой женщиной и возвращается в родное село. В описанном случае нарушается принцип чистосердечности и готовности к страданиям, присущие «маленькому человеку».

Стоит мулле описать привлекательность ног Пернисы, как дядя Гасым загорается желанием вступить с ней во временные интимные отношения. Если это желание проистекает от невежества этого человека, то связано оно и с его безответственностью, скорее даже со сластолюбием. Вследствие подобного соблазна в семье дяди Гасыма и в его личной жизни возникают серьезные проблемы, которые выливаются в продолжительные ссоры.

Другим рассказом Дж. Мамедкулизаде, где изображены герои, то есть «маленькие» люди, которые абсолютно бесполезны обществу, к тому же привыкли возводить в ранг трагедии незначительные события из своей жизни, является рассказ «Беспокойство». Персонажи этого произведения съехались в Тифлис из разных уголков Азербайджана. Поселившись на ночь в гостинице, они готовы часами вести разговор о собственных мелких неурядицах, которые, по их мнению, стали серьезной проблемой в их жизни. Они поочередно вспоминают события из прошлого, вызывающие у них беспокойство, тревогу и заостряют на них внимание. Из последней фразы рассказа, оброненной автором, становится ясно, что он также обеспокоен и это связано с никчемностью людей, ведущих подобные беседы: «Действительно, нет в мире ничего хуже беспокойства», – провозглашает писатель (Мамедкулизаде, 2004: 78).

В творчестве Дж. Мамедкулизаде можно столкнуться и с коллективными образами «маленьких людей». Писатель часто прибегает к описанию таких образов. С этой точки зрения любопытен его рассказ «Гурбанали бек». Здесь крестьяне собираются у окна пристава, в гости к которому приехал начальник, подбрасывают вверх папахи с криками «Ура!», а затем пускаются в коллективный пляс «Яллы». Эту сцену можно считать образцом коллективного представления читателю «маленьких людей». Таким образом в творчестве писателя проблема героя предстает в новом измерении. Т. Маммад считает, что «героем этих сочинений является масса, а предмет их состоит из превращений, которым она (масса) подвергается» (Мамед, 1999: 133). Это заключение может быть отнесено как к прозе, так и драматургии писателя.

Не только в творчестве Дж. Мамедкулизаде, но и вообще в азербайджанской литературе того периода создана целая плеяда образов «маленьких людей». Есть представители этих образов и в произведениях, созданных в более поздний период, что может стать темой отдельного исследования.

В отличие от «маленького человека», «лишний» человек отдает себе отчет касательно собственного положения и потенциальных возможностей по жизни. Вместе с тем, будучи порождением определенной среды, он не в состоянии реализовать свой потенциал из-за условий, которые эта среда «диктует». «Маленький человек» в простодушной форме вступает в диалог с обществом. Что же касается «лишнего человека», то он все дальше отдаляется от общества и находит утешение в пристрастии к чему-либо.

Внутренний, тайный потенциал, сопряженный с перспективой «пробуждения», «воскресения», в нем не обнаруживается. Лишен он также революционной энергии» (Гараев, 1980: 161). Эти утверждения интересны с точки зрения проведения разграничительной черты между «маленьким» и «лишним» человеком.

Вместе с тем выявленные при этом отличия сами по себе сомнительны и противоречивы. Вроде бы «лишний человек» превосходит человека «маленького». При этом автор, награждая его эпитетом «ничто», называя «вчерашним днем без надежд, без веры в день завтрашний», «лишенным будущего», проявляет некоторые сомнения. В чем же состоит превосходство «лишнего человека»? Я. Караев не дает исчерпывающего ответа на этот вопрос. Дж. Мамедкулизаде в определенных случаях добивался в своих сочинениях художественной неопределенности в отношении будущего «лишнего человека», оставляя тем самым небольшой «зазор», позволяющий надеяться на его пробуждение. Так, у Искандера из пьесы «Мертвецы» и Муллы Аббаса из «Сборища сумасшедших» все еще сохраняется шанс на «пробуждение», «воскресение». В целом Я. Гараев в значительной степени завышает роль «маленького человека» и занижает роль человека «лишнего».

Выводы. В заключение хочется отметить, что критический реализм, ставший одним из основных направлений в литературе XX столетия, не может быть привлечен к полновесному исследованию без должного внимания к образам «лишнего» и «маленького» человека, к проблеме их своеобразия, связанного с конкретным литературно-историческим контекстом.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Грибоедов А. С. *Горе от ума*. М. : Олма Медиа Групп, 2015. 160 с.
2. Никольский Е. В. Ещё раз о проблеме «лишнего человека» в русской классической литературе // *ART LOGOS*, 2017, № 1/1, с. 7–22.
3. «Лишний человек» // *Краткая литературная энциклопедия*. Т. 4 // URL: feb-web.ru (дата обращения: 13.02.2020).
4. Шурупова О. С. Образ «маленького человека» в петербургском и лондонском текстах // *Вестник Череповецкого государственного университета*, 2014, № 4(57), с. 120–123.
5. Пушкин А. С. *Евгений Онегин*. М. : Издательский Дом Мещерякова, 2011. 184 с.
6. Эпштейн М. Н. Маленький человек в футляре: синдром Башмачкина-Беликова // *Вопросы литературы*, 2005. № 6, с. 193–203.
7. Имамалиева Л. *Жанр рассказа в русской и азербайджанской литературе (конец XIX – начало XX веков).* Баку : «Мутарджим», 2015.
8. Гараев Я. *Реализм: искусство и истина*. Баку : «Элм». 1980.
9. Гулиева Р. «Наш современник Чехов». // *Чехов А. П. Избранные сочинения*. Баку : «Шарг-Гарб», 2009. Предисловие к книге, с. 5–9.
10. Мамедкулизаде Дж. Сочинения в 4-х томах, том первый. Баку : «Ондер», 2004.
11. Мамед Т. *Поэтика азербайджанской драматургии XX века*. Баку : «Элм», 1999.
12. Гоголь Н. *Шинель*. // Н. В. Гоголь. Собрание сочинений в девяти томах. Т. 3. М. : Русская книга, 1994.
13. Чехов А. П. *Человек в футляре.* М. : Изд. детской литературы, 1957. 32 с.
14. Чехов А. П. *Смерть чиновника* // А. П. Чехов. Полное собрание сочинений и писем в 30 томах. Сочинения в 18 томах. М. : Наука, 1983. Т. 2, С. 505–507.

REFERENCES

1. Griboedov A. S. Gore ot uma [*Woe from the mind*]. M. : Olma Media Grupp, 2015. 160 s. [in Russian].
2. Nikolskij E. V. Eshyo raz o probleme «lishnego cheloveka» v russkoj klassicheskoj literature // ART LOGOS [*Once again about the problem of the "extra man" in Russian classical literature // ART LOGOS*], 2017, № 1/1, s. 7–22 [in Russian].
3. "Lishnij chelovek" //Kratkaya literaturnaya enciklopediya [*Brief literary encyclopedia*]. T. 4 // URL: feb-web.ru (Date of treatment: 02/13/20) [in Russian].
4. Shurupova O. S. Obraz "malenkogo cheloveka" v peterburgskom i londonskom tekstah // Vestnik Cherepoveckogo gosudarstvennogo universiteta [*The image of the "little man" in St. Petersburg and London texts // Bulletin of the Cherepovets State University*] 2014, № 4 (57), s. 120–123 [in Russian].
5. Pushkin A. S. Evgenij Onegin [*Eugene Onegin*]. M. : Izdatelskij Dom Mesheryakova, 2011. 184 s. [in Russian].
6. Epshtejn M. N. Malenkij chelovek v futlyare: sindrom Bashmachkina-Belikova // "Voprosy literatury" [*A small man in a case: Bashmachkin-Belikov syndrome // "Literature Issues*"]. 2005. № 6, s. 193–203 [in Russian].
7. Imamalieva L. Zhanr rasskaza v russkoj i azerbajdzhanskoj literature (konec XIX – nachalo HH vekov). [*Genre of the story in Russian and Azerbaijani literature (late XIX – early XX centuries*)]. Baku : "Mutardzhim", 2015 [in Russian].
8. Garaev Ya. Realizm: iskusstvo i istina [*Realism: art and truth*]. Baku : "Elm". 1980 [in Russian].
9. Gulieva R. "Nash sovremennik Chehov". Chehov A. P. Izbrannye sochineniya ["Our contemporary Chekhov". *Chekhov A.P. Selected Works*]. Baku : "Sharg-Garb", 2009, predislovie k knige, s. 5–9 [in Russian].
10. Mamedkulizade Dzh. Sochineniya [*Compositions*], v 4-h tomah, tom pervyj. Baku : "Onder", 2004 [in Russian].
11. Mamed T. Poetika azerbajdzhanskoj dramaturgii HH veka [*Poetics of Azerbaijani dramatic art of the twentieth century*]. Baku : "Elm", 1999 [in Russian].
12. Gogol N. Shinel. // N. V. Gogol. Sobranie sochinenij v devyati tomah. T. 3. [*N. V. Gogol. Collected works in nine volumes*. *T. 3*.]. M. : Russkaya kniga, 1994 [in Russian].
13. Chehov A. P. Chelovek v futlyare [*The man in the case*]. M. : Izd. detskoj literatury, 1957. 32 s. [in Russian].
14. Smert chinovnika // A. P. Chehov. Polnoe sobranie sochinenij i pisem v tridcati tomah. Sochineniya v vosemnadcati tomah [*A. P. Chekhov. Complete works and letters in thirty volumes. Works in 18 volumes*]. M. : Nauka, 1983. T. 2, s. 505–507 [in Russian].

УДК 811.111'42:316.346.2-005.2
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/30.212300

Наталя ДОЛУСОВА,
orcid.org/0000-0002-4151-5049
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри лексикології і стилістики англійської мови
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова
(Одеса, Україна) natalya.dolusova@onu.edu.ua

КОНЦЕПТ *SEA* В АМЕРИКАНСЬКОМУ ЖІНОЧОМУ ДИСКУРСІ XX–XXI СТ.

Стаття присвячена аналізу лексичних одиниць, які репрезентують концепт SEA у творах американських письменниць. Матеріалом дослідження є романи та короткі оповідання, написані американками за період XX – XXI ст.

Концепт SEA посідає значне місце в культурі англомовних країн. Розглядати концепт SEA крізь репрезентацію образу моря в жіночих художніх творах не можливо без відсилання до архетипного, універсального символу води. Сучасна психологія трактує символ моря як позасвідомий, який асоціюється з неформальною, динамічною, мотивуючою, жіночою стороною особистості. Відбувається проекція материнського образу на воду, що наділяє її властивостями, характерними для жіночої ідентичності.

В аналізованих творах море є одним із рекурентних текстових метафоричних художніх образів. Інший архетипний образ, який часто зустрічається в романах і безпосередньо пов'язаний із образом моря, – образ високої трави. Трава на лугу чи у преріях порівнюється з морем, а протагоністки «плавають» у ній. Крім того, архетипний образ моря також виявляється іншими пейзажними замальовками – річкою, що впадає у морську гавань, і водою в басейні. Всі ці художні образи мають схожу функцію – вони слугують фоном для зображення самоусвідомлення жінки як сильної особистості, яка має право на свободу вибору.

Концепт SEA є важливим складником жіночої картини світу. В аналізованих текстах цей концепт репрезентується лексикою з узуальним і контекстуальним значенням. Узуальні маркери репрезентують ядро концепту. Контекстуальні маркери вербалізують ближню периферію та дальню периферію концепту.

Концепт SEA набуває ключового значення, оскільки він є засобом зображення жіночої ідентичності у творах. Лексичні маркери концепту SEA також імплікують свободу жінки. Проте вони можуть набувати протилежного значення. Так, образ брудної, темної, мертвої води чи трави позначає відсутність свободи, тобто пригнічення жінки.

Ключові слова: *концепт, жіноча ідентичність, архетипний образ.*

Natalia DOLUSOVA,
orcid.org/0000-0002-4151-5049
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of English Lexicology and Stylistics
Odesa I.I. Mechnikov National University
(Kyiv, Ukraine) natalya.dolusova@onu.edu.ua

THE CONCEPT "*SEA*" IN AMERICAN WOMEN'S DISCOURSE OF THE XX–XXI CENTURIES

The article is devoted to the analysis of lexical units that represent the concept SEA in the texts by the writers in the USA. The research is based on novels and short stories written by American women during the XX – XXI centuries.

The concept SEA occupies a significant place in the culture of English-speaking countries. When analysing this concept it is necessary to consider the representation of the image of the sea in female texts referring to the archetypal, universal symbol of water. Modern Psychology interprets the symbol of the sea as unconscious, associated with the informal, dynamic, motivating, feminine side of personality. Water is associated with the image of Mother, thus representing characteristics of female identity.

In the texts under investigation the sea is one of the recurrent textual metaphorical artistic images. Another archetypal image, common in novels and directly related to the image of the sea, is the image of grass. The grass in the meadow or in the prairies is compared to the sea, and the female protagonists "swim" in it. In addition, the archetypal image of the sea is also manifested in other landscape sketches – a river flowing into the harbour and dark water in the pool. All these artistic images have a similar function – they serve as a background for depicting a woman's self-awareness, self-actualization as a strong person who has a right to claim her freedom.

The concept SEA is an important component of the female picture of the world. In the analyzed novels and short stories this concept is represented by vocabulary with usual and contextual meanings. Usual markers represent the core of the concept. Contextual markers verbalize the near periphery and the far periphery of the concept.

The concept of SEA is gaining importance because it is a means of depicting female identity in fiction. Lexical markers of the concept SEA also imply women's freedom. However, they may mean the opposite. Thus, the image of dirty, dark, dead water or grass indicates a lack of freedom, i.e. the oppression of women.

Key words: *concept, female identity, archetypal image.*

Постановка проблеми. Мова – це дзеркало соціуму, тому вона фіксує соціокультурний компонент, в якому можна окреслити різні види нерівності та дискримінаційні практики. У фокусі уваги автора цієї статті – жіночий ґендер і жіноча картина світу, репрезентовані у художніх творах.

Аналіз досліджень. Науковими засадами дослідження є здобутки у сфері ґендерної лінгвістики, яка започаткувалася зі спроб переосмислити причини та наслідки ґендерної диференціації мови та мовлення, приклади якої знаходили серед різних мов. Першою найвагомішою працею у цьому напрямі є книга Робін Лакофф «Мова та місце жінки», де було обґрунтовано андроцентричну структуру мови (Lakoff, 1973).

Дослідники зазначають, що на мовному рівні простежується домінування чоловічого ґендеру, тоді як жіночий є маргіналізованим. Соціальна ієрархія знаходиться у сприйнятті жіночої мови як «мови підкорених», тобто у мовній поведінці жінок наявні риси, притаманні марґінальним групам і суспільним меншинам. Такий дисбаланс призвів до особливостей «жіночої мови».

Проблеми ґендерних особливостей мовлення вивчає чимало вчених, які виділили характеристики жіночого мовлення на фонетичному, лексичному, синтаксичному, семантичному, концептуальному рівнях і на рівні вербальних стереотипів. Так, для американських жінок властиве вживання інтонаційних шкал та ядер, які асоціюються з вираженням ввічливості, невпевненості та здивування. Комунікативні стратегії жінки відрізняються схильністю до кооперативності, до підтримки бесіди.

Жінка більш схильна вживати прохання замість наказу, агресивність у неї носить завуальований характер, вона подає критику як позитивні вислови; жіноче мовлення емоційне та характеризується меншою схильністю до вживання вульгаризмів, термінів, неологізмів, більшою схильністю до вживання архаїзмів, діалектизмів, евфемізмів та тропів; жінка частіше використовує пестливі звертання та суфікси, частіше визнає наявність співрозмовника, вживаючи займенники *we*, *you* замість займенника *I* (Lakoff, 1973; Tanen, 1993).

Окрім цих явних ознак, «жіноча мова» відрізняється своєрідним кодом, зрозумілим лише тим, хто знаходиться у цій системі. Саме тому найвідоміша теоретик фемінізму Юлія Крістева назвала жіночу мову «семіотичною», на відміну від чоловічої – «символічної». Якщо чоловіча мова заснована на суворих опозиціях і чіткій категоризації, то жіноча мова – на принципі поєднання цих опозицій (Kristeva, 1984).

Стаття присвячена аналізу лексичних одиниць, які репрезентують концепт SEA у творах американських письменниць.

Мета статті – не лише виявити репрезентацію цього концепту, а довести його архетипність, що робить його важливим складником жіночої картини світу. Матеріалом дослідження є романи та короткі оповідання, написані американками за період XX – XXI ст. У творах письменниць знаходимо певні схожі коди, що співвідносяться з архетипним символізмом жіночого та жіночості. Одним із таких важливих кодів є вербалізований концепт SEA.

Концепт SEA посідає значне місце в культурі англомовних країн. Так, для англійців море було сакральним локусом і осмислювалося не як чуже, а як своє (Савченко, 2017: 230). О. Д. Савчин проаналізувала сполучуваність лексеми *sea* (n) і дійшла висновку, що «лексичні одиниці, пов'язані з базовою лексемою синтагматично, номінують різні, інколи навіть протилежні ознаки цього поняття: море описується з точки зору езотеричних, міфологічних, космологічних, геофізичних, кліматичних, практичних, якісних, оціночних та інших характеристик» (Савчин: 4). У творах письменниць США море є одним із рекурентних текстових метафоричних художніх образів.

Розглядати концепт SEA крізь репрезентацію образу моря у жіночих художніх творах не можливо без відсилання до архетипного, універсального символу води. У цій статті я, як і Л. С. Гоц, розрізняю терміни «архетип – універсальна незмінна інваріантна базова психічна структура, регулятор психічного життя, що організує зовнішній і внутрішній досвід індивідуума відповідно до передзаданого зразка» та «архетипні образи – необмежено варіативні, конкретні репрезентанти архетипу в свідомості (образи та мотиви сновидінь, міфів, казок, художніх творів тощо), внутрішня структура яких зумовлена універсальними інваріантами, «прихованими» архетипами» (Гоц, 2017: 54). Таке термінологічне уточнення дозволить більш широко трактувати концепт SEA, оскільки можна виділити єдиний

архетип, який у жіночих американських творах втілюється не лише в архетипному образі моря, а й у образах, схожих на море, таких як трава і луг, де трави колихаються, як море.

Сучасна психологія трактує символ моря як позасвідомий, який позначає «рідке тіло», що асоціюється з неформальною, динамічною, мотивуючою, *жіночою* стороною особистості. Відбувається проекція материнського образу на воду, що наділяє її властивостями, характерними для матері. Це й символ початку та кінця усього на землі, смерті та відродження (Керлот, 1994: 116). Символ «море» є своєрідною алюзією на праматір усіх богів, на жіночий початок – загублений до ери патріархату та знову виявлений наприкінці цієї ери.

Виклад основного матеріалу. Концепт SEA в аналізованих художніх творах репрезентується лексемою *sea* і набуває особливого значення.

Образ моря, тобто вод океанів, розглядається не лише як джерело життя, але і як його мета, а «повернення до моря» трактується як повернення до лона матері, тобто як смерть (Керлот, 1994: 329).

Таке трактування можна дослідити в романі «Пробудження» американської письменниці Кейт Шопен *(Kate Chopin "The Awakening")*. Протагоністка Една Понтельє – заміжня молода жінка з двома дітьми «пробуджується» *(awakens)* та усвідомлює, що вона має відповідати очікуванням суспільства того часу, але не може вирватися з меж жорсткого ґендерного стереотипу. Вона робить спроби стати незалежною особистістю не лише морально, але й матеріально. Це наштовхується на непорозуміння з боку чоловіка, суспільства і навіть коханця, а також завдає шкоди дітям, які є стимулом стримування жінки. Наприкінці роману Една закінчує життя самогубством – вона полишає все і пливе у море.

Отже, мотив моря є лейтмотивним у романі, а іменник *sea* набуває додаткових контекстуальних значень. Перший опис героїні Едни, яка усвідомлює себе людиною, що має право на свободу вибору, присутній паралельно із описом моря:

In short, Mrs. Pontellier was beginning to realize her position in the world as a human-being, and to recognize her relations as an individual to the world within and without her (Chopin: 35).

Іменники *human-being, individual, position (in the world)* є маркерами усвідомлення протагоністки себе як незалежної особистості. Поряд із цим надається дуже поетичний, персоніфікований опис моря, що вербалізує концепт SEA на лексичному рівні:

The voice of the sea is seductive: never ceasing, whispering, clamoring, murmuring, inviting the soul to wander for a spell in abysses of solitude. The voice of the sea speaks to the soul. The touch of the sea is sensuous, enfolding the body in its soft, close embrace (Chopin: 35).

Словосполучення *abysses of solitude* експлікує самотність героїні. Персоніфікація архетипного образу досягається завдяки словосполученню *voice of the sea*. В цьому описі вживаються звуконаслідувальні слова, які передають по-різному шум хвиль і наділяють море якостями людини: *whispering, clamoring, murmuring.* Крім лексики, що репрезентує почуття слуху, в описі моря присутня лексика, яка позначає почуття дотику: *enfolding the body in its soft, close embrace.*

Звук моря у прикладі передається також завдяки алітерації, що виражається у постійному вживанні фонеми [s], яка репрезентує цей концепт на фонетичному рівні: *voice of the sea is seductive: never ceasing, whispering / The voice of the sea speaks to the soul / the sea is sensuous.* Ця лексика надає художньому образові м'якості та спокуси, що є натяками на якості жіночої ідентичності. Усвідомлення цього породжує в Едни бажання злитися з морем.

При описі моря простежується проспекція подальшої долі протагоністки:

The everlasting voice of the sea broke like a mournful lullaby upon the night (Chopin: 27).

Прикметник *mournful* надає іменникові *sea* контекстуального значення «смерть», що додає трагічності опису моря. Самогубство Едни у морі неоднозначне в романі. Це й трагедія жінки, яка зрозуміла своє безправне становище під тиском ґендерного стереотипу того часу в США, також повернення до моря можна трактувати як повернення до жіночої ідентичності.

Іншим архетипипним образом у романі, безпосередньо пов'язаним із образом моря, є образ високої трави. Біля моря Една згадує свої почуття у дитинстві, коли вона «плавала» у траві на лузі:

"The sight of the water stretching so far away made me think of a meadow that seemed as big as the ocean to the very little girl walking through the grass, which was higher than her waist. She threw out her arms as if swimming when she walked, beating the tall grass as one strikes out in the water" (Chopin: 37).

Іменники *water, meadow, ocean, grass* стають контекстуальними синонімами та є лексичними репрезентантами концепту SEA у романі «Пробудження». Образ трави контекстуально асоціюється з образом моря, набуває значення «свободи» та вербалізує концепт FEMINISM (Соколова, 2007: 171–172).

Така ж асоціація трави та моря характерна і для інших американських жіночих творів. Прикладом є роман К. Е. Портер «Блідий кінь, блідий вершник» *(Katherine Anne Porter "Pale Horse, Pale Rider")*, написаний у 1939 році. Протагоністкою є молода жінка Міранда – персонаж, який зустрічається в інших творах авторки і прототипом якого є вона сама. Головними темами роману є жіноче сприйняття війни та економічного становища жінки в американському суспільстві того часу.

Тут концепт SEA реалізується художніми образами моря та лугу, які також є засобами опису внутрішнього світу протагоністки Міранди:

… and there remained of her only a minute fiercely burning particle of being that knew itself alone. Miranda, enchanted, altogether believing, looked upon a deep clear landscape of sea and sand, of soft meadow ... the great bow that arched over the burning blue of the sea and the cool green of the meadow (Porter: 533).

Прикметники *clear, soft* надають позитивної конотації усьому контексту. Іменники *sea* та *meadow* мають схоже значення, позначаючи широкий простір, що колихається. Саме ця подібність репрезентації моря та лугу є засобом, завдяки якому ці художні образи стають архетиповими, а іменники – контекстуальними синонімами, що вербалізують концепт SEA.

У тексті роману Міранда порівнюється з хвилею у морі, тоді як лексема *sea* набуває значення «жінка» та «жіноча ідентичність»:

They ... turned their entranced faces again towards the sea, and she moved along them easily as a wave among waves (Porter: 533).

Порівняння з хвилею *she moved as a wave* імплікує тісний зв'язок між морем і відчуттям свободи протагоністки.

Художній образ трави відіграє важливу роль і в романі У. Катер «Моя Антонія» *(Willa Cather "My Antonia")*, написаниму в 1918 році. Пейзажний опис трави у прерії співвідноситься з архетипним образом моря, що репрезентує концепт SEA у романі:

I felt that the grass was the country, as the water is the sea. The red of the grass made all the great prairie the colour of wine-stains, or of certain seaweeds when they are first washed up (Cather: 15).

Іменники *water, sea, seaweeds* є узуальними маркерами цього концепту в тексті, тоді як іменники *grass, prairie* є його оказіональними маркерами. Подальший опис трави дозволяє зробити висновок, що в тексті роману лексема *grass* символізує свободу. Детальний опис трави з'являється у першій частині роману, коли Антонія була дівчинкою та почувалася вільною і спроможною вибрати свій шлях у житті:

The new country lay open before me: there were no fences in those days, and I could choose my own way over the grass uplands ... and sunflower-bordered roads always seem to me the roads of freedom (Cather: 28–29).

Словосполучення *no fences* поряд із прямим значенням набуває контекстуального переносного значення відсутності перешкод у досягненні свободи, яка репрезентується іменником *freedom*. Образ темної трави з'являється, коли Антонія починає переживати, що вона не може піти до школи вчитися. Родина вважає, що дівчинці не потрібна освіта, вона має вести господарство та працювати у полі. Вона заздрить хлопчику, якого примушують ходити до школи:

'I ain't got time to learn. ... School is all right for little boys' ... She ... looked off at the red streak of dying light, over the dark prairie (Cather: 123).

Іменник *prairie* є контекстуального заміною іменника *grass*. Словосполучення *dying light, over the dark prairie* пейоративно конотатоване та імплікує негативне ставлення авторки до пригнічення жінки.

Наприкінці роману волелюбна молода жінка перетворюється на дружину та матір купи малюків. У цій частині авторка вводить образ зникаючої трави:

... the red grass was disappearing, and the whole face of the country was changing (Cather: 306).

Іменник *grass* у романі є символом свободи жінки, її права вибору та права на щастя, незважаючи на суворі патріархатні закони американського суспільства того часу.

В американських жіночих романах архетипний образ моря також виявляється іншими пейзажними замальовками. Однією з них є ріка, що впадає у море, в романі Д. Б. Френк «Шем Крік» (*Dorothea Benton Frank "Shem Creek: a Lowcountry Tale"*, 2003 рік), названого на честь маленького містечка на струмку Шем у Південній Кароліні. Детальний опис струмка зустрічається наприкінці роману у сильній позиції, в передостанньому абзаці, коли протагоністка Лінда починає підбивати підсумки та міркувати, чого вона досягла у житті:

I could follow the path of the creek and see the exact point where it spilled out into the glistering teal waters of Charleston's harbor ... I had become a serious woman ... I wondered why I had denied myself something so splendid for so long. ... Yes, and almost forgotten who I was ... (Frank: 341).

Іменник *harbor* є узуальним маркером концепту SEA, оскільки позначає морську гавань, куди згодом впадає маленький струмок. Тому значення іменника *creek* розширюється, набуваючи контекстуального значення «відкритий водний простір», тому він стає контекстуальним маркером цього концепту. За описом струмка наведено розмірковування протагоністки про себе як про жінку, що підкреслює цей взаємозв'язок.

Словосполучення *to deny herself something splendid, to almost forget who she is* маркують обмеження жіночої особистості, які вона змогла подолати та здобути силу протистояти незгодам (*serious woman*). Лінда самоусвідомлюється поряд зі струмком як жіночі персонажі згаданих вище романів біля моря чи у траві, яка схожа на море. Ця лексика надає іменникам *creek, water, harbor* значення «усвідомлення жінкою своєї сутності» та «спроможності бути сильною особистістю», що додає додаткових сенсів концепту SEA.

Аналогічно художньо описано і води у басейні, що має спільні риси з архетипним описом моря. Загалом образ чистої води в творах американських письменниць асоціюється зі свободою, тоді як образ брудної, темної води репрезентує пригнічення жінки. В оповіданні К. Брейвермен «Неймовірні казки з дельти річки Меконг» (*Kate Braverman "Tall Tales from the Mekong Delta"*, 1991 рік) образ води представлено басейном біля дому, куди коханець везе протагоністку поплавати та провести ніч. Жінка напівсвідомо розуміє, що вона знаходиться в залежності від цього чоловіка, але не може супротивитися йому. Тут виникає образ темної, нечистої, хворої води, що створюється прикметниками *strange, icy, hideous, troubled, contaminated*:

The water felt strange and icy. It was nothing like she expected. There were shadows on the far side of the pool. The shadows were hideous. ... The water beneath the shadows looked remote and troubled and green. It looked contaminated. The more she swam, the more the infected blue particles clustered on her skin. There would be no way to remove them (Braverman: 178).

Лексичні одиниці з пейоративною конотацією *shadows, infected particles, no way to remove them* імплікують очікування чогось жахливого. Пригнічення, яке вона відчуває, асоціюється з образом зараженої води та хворим тілом її коханця, якому, незважаючи на фізичну огиду, вона підкоряється:

She was thinking that he brought his sick body to her, that he was bloated enormous with pathology and bad history, with jails and demented resentments (Braverman: 174).

Висновки. Отже, концепт SEA в американських жіночих романах репрезентується узуальною та контекстуальною лексикою. Узуальними маркерами є іменники *sea, water, harbor, ocean, wave,* які репрезентують ядро концепту. Однак важливими для створення архетипного образу моря у жіночих творах є контекстуальні маркери цього концепту. Іменники *creek, pool* вербалізують ближню периферію, оскільки мають значення «води», тоді як слова *grass, meadow, prairie* репрезентують дальню периферію концепту SEA, набуваючи цього значення у контексті.

Концепт SEA в романах американських письменниць має ключове значення, оскільки він є засобом розкриття жіночої ідентичності у творах, а образи моря / трави стають архетипними та відтворюють архетип жіночості. Лексичні маркери концепту SEA також імплікують свободу жінки. Проте вони можуть також набувати протилежного значення – образ брудної, темної, мертвої води чи трави, який означає відсутність свободи, тобто пригнічення жінки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гоц Л. С. Архетип і архетипний образ: проблеми термінології у дослідженнях культури. Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв, 2017. № 4. С. 52–57.
2. Керлот Х. Э. Словарь символов. М., 1994. 608 с.
3. Савчин О. Д. Лексичні засоби об'єктивації концепту SEA / МОРЕ в англійській мові. URL: http://dspace.univer.kharkov.ua/bitstream/123456789/6510/2/11sodvam.pdf (дата звернення: 11.06.2020).
4. Савченко О. О. Етнокультурні особливості семантики паремій із компонентом МОРЕ / SEA. Молодий вченний, 2017. № 4.3 (44.3). С. 228–233.
5. Соколова Н. В. Вербалізація концептосфери «фемінізм» в американському жіночому дискурсі XIX – XX ст. : Дис. канд. наук: 10.02.04, 2007. 253 с.
6. Braverman K. Tall Tales from the Mekong Delta. *The Scribner Anthology of Contemporary Short Fiction*. New-York, 1999. P. 167–181.
7. Cather W. My Antonia. Boston, 1954. 372 p.
8. Chopin K. The Awakening. Boston, 2000. 139 p.
9. Frank D. B. Shem Creek: A Lowcountry Tale. New-York, 2004. 349 p.
10. Kristeva J. Revolution in Poetic Language. New-York, 1984. 271 p.
11. Lakoff R. Language and woman's place. *Language in Society,* 1973. 1(2). P. 45–80.

12. Porter K. A. Pale Horse, Pale Rider. *Nine Short Novels by American Women*. New-York, 1993. P. 497–538.
13. Tannen D. Gender and Conversation Interaction. New-York, 1993. 439 p.

REFERENCES

1. Hots L. S. Arkhetyp i arkhetypnyi obraz: problemy terminolohii u doslidzhenniakh kultury [Archetype and archetypal image: problems of terminology in cultural research]. *Bulletin of the National Academy of Management of Culture and Arts,* 2017, № 4, P. 52–57 [in Ukrainian].
2. Kerlot Kh. A. Slovar symvolov [Dictionary of symbols]. M., 1994. 608 p. [in Russian].
3. Savchyn O. D. Leksychni zasoby obiektyvatsii kontseptu SEA / MORE v anhliiskii movi [Lexical means of objectification of the concept SEA in the English language] [in Ukrainian]. URL: http://dspace.univer.kharkov.ua/bitstream/123456789/6510/2/11sodvam.pdf.
4. Savchenko O. O. Etnokulturni osoblyvosti semantyky paremii z komponentom MORE / SEA. [Ethnocultural features of the semantics of the proverbs with the component SEA]. *A young scientist.* 2017. № 4.3 (44.3), P. 228–233 [in Ukrainian].
5. Sokolova N. V. Verbalizatsiia kontseptosfery "Feminizm" v amerykanskomu zhinochomu dyskursi XIX – XX st. [Verbalization of the conceptosphere "Feminism" in the American women's discourse of the XIX – XX centuries]: PhD Thesis: 10.02.04, 2007, 253 p. [in Ukrainian].
6. Braverman K. Tall Tales from the Mekong Delta. *The Scribner Anthology of Contemporary Short Fiction*. New-York, 1999. P. 167–181 [in English].
7. Cather W. My Antonia. Boston, 1954. 372 p. [in English].
8. Chopin K. The Awakening. Boston, 2000. 139 p. [in English].
9. Frank D. B. Shem Creek: A Lowcountry Tale. New-York, 2004. 349 p. [in English].
10. Kristeva J. Revolution in Poetic Language. New-York, 1984. 271 p. [in English].
11. Lakoff R. Language and woman's place. *Language in Society.* 1973. 1(2), P. 45–80 [in English].
12. Porter K. A. Pale Horse, Pale Rider. *Nine Short Novels by American Women*. New-York, 1993. P. 497–538 [in English].
13. Tannen D. Gender and Conversation Interaction. New-York, 1993. 439 p. [in English].

УДК 821.163.41-3.09:7.038.12
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/30.212302

Дмитро ДРОЗДОВСЬКИЙ,
orcid.org/0000-0002-2838-6086
кандидат філологічних наук,
науковий співробітник відділу західних та слов'янських літератур
Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка Національної академії наук України
(Київ, Україна) drozdovskyi@ukr.net

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕХОДУ ПОСТМОДЕРНІЗМУ В ПОСТПОСТМОДЕРНІЗМ У БРИТАНСЬКОМУ ТА АМЕРИКАНСЬКОМУ РОМАНАХ

У статті здійснено зіставлення результатів дослідження сучасного (написаного після 2000-го р.) американського роману із результатами аналізу британських постпостмодерністських романів, схарактеризовано спільні типологічні риси, що дають підстави визначити спектр світоглядних параметрів постпостмодерністського англомовного роману у Великій Британії та США й сформулювати окремі філософські засади постпостмодернізму. Дослідження сучасного американського роману, яке здійснила Н. Висоцька, засвідчує низку рис (жанрова гетерогенність, переосмислення концепції епістемологічного та онтологічного сумніву, відмова від іронії або поєднання іронічного та серйозного модусів письма, взаємодія реалістичного письма з ігровими або експериментальними формами репрезентації дійсності, уведення автобіографічних, фактологічних або псевдоавтобіографічних елементів, зміщення хронотопу та інші), які водночас представлені в дослідженні вже британського постпостмодерністського роману. Знайдені типологічні подібності засвідчують трансформаційну динаміку переходу постмодернізму в постпостмодернізм у літературах США й Великої Британії. Сучасний британський літературний процес оприявнює комплекс рис і характеристик, які визначають розрив із постмодернізмом. Принцип іронічного світосприйняття заміщено гуманістичними настановами, мотив дистанціювання від реальності (концепт «транквільного суб'єкта») змінено на образ персонажа, який активно осмислює навколишню дійсність, виявляючи форми раціонального, наукового розкладання наявних проблем і прогнозування викликів із позиції сцієнтистського світогляду або ж такого, що наближається до нього. Схарактеризовано світоглядні параметри британського постпостмодерністського роману, у якому ідея епістемологічного сумніву зазначає змін, натомість у його лоні актуалізовано мотив пізнання дійсності в усій складності фізичних та метафізичних явищ, із якими мають справи персонажі. Визначено окремі позиції постмодерної філософії, експлікованої через персонажів, що репрезентує їх прагнення упорядкувати хаос навколо людини шляхом залучення технологій, науки й релігії, інтуїтивного досвіду схоплення суті речей.

Ключові слова: *постмодернізм, постпостмодернізм, британський роман, американський роман, епістемологічний сумнів.*

Dmytro DROZDOVSKYI,
orcid.org/0000-0002-2838-6086
Candidate of Philological Sciences,
Academic Fellow at the Department of Western and Slavic Literatures
Shevchenko Institute of Literature of the National Academy of Sciences of Ukraine
(Kyiv, Ukraine) drozdovskyi@ukr.net

SPECIFICS OF THE TRANSFORMATION OF POSTMODERNISM INTO POST-POSTMODERNISM IN THE BRITISH AND AMERICAN NOVELS

In the paper, the results of the study of the contemporary (written after 2000-s) American novels have been compared to the results of the analysis of British post-postmodern novels outlining common typological features that give reasons to define the range of worldview parameters of British and US post-postmodern English-language novels and some principles of post-postmodernism. The research of the contemporary American novel (provided by N. Vysotska) reveals a number of features (genre heterogeneity, rethinking of the concept of epistemological and ontological doubt, rejection of irony or the combination of ironic and serious modes, interaction of realistic writing with narrative and stylistic experiments, combination or facts and pseudo-autobiographical elements, chronotope displacements, etc.), which are simultaneously represented in our study of the contemporary British novel. The typological similarities demonstrate the transformational dynamics of the transition of postmodernism into post-postmodernism in the literatures of the United States and the United Kingdom. The contemporary British literary process has exploited a set of features that determine the break with postmodernism. The principle of ironic worldview is replaced with humanistic intentions; the concept of tranquil subject is transformed into the image of a character who actively comprehends the reality revealing forms of rational, scientific analysis of existing problems and forecasting challenges from the positivistic point of view. The outlook parameters

of the British post-postmodern novels are characterized, in which the idea of epistemological doubt indicates post-postmodern transitions. Moreover, the motive of understanding of reality in the complexity of physical and metaphysical phenomena that the characters deal with is discussed. Some peculiarities of post-postmodern philosophy, explicated through the characters in the novels, are analyzed. Post-postmodern mind reveals the desire to organize the chaos around the person reinforcing technologies, sciences and religion, intuitive experiences, etc.

Key words: *postmodernism, post-postmodernism, British novel, American (US) novel, epistemological doubt.*

Постановка проблеми. Дослідження англомовних літератур (передусім британських, американських, канадських та інших романів, написаних після 2000-го р.) дедалі рельєфніше виявляє відмінність нового культурно-історичного періоду від постмодерністського. Знаковим в американському (як доводить Н. Висоцька [1]) та британському варіантах (Дроздовський, 2019) є інтенсифіковане осмислення гуманізму.

Ольга Джумайло в розвідці «За межами гри: англійський постмодерністський роман. 1980–2000» (2007) та пізніших індивідуальних монографіях про інтелектуально-філософський роман Великої Британії 1980–2000-х рр. однією з перших на пострадянському науковому просторі англістики поставила питання про специфіку англійського постмодернізму і про наявність у його лоні філософських проблем. Для зарубіжної англістики це питання не є новим, оскільки ще М. Бредбері, на чому наголошує сама російська дослідниця, говорив про особливу природу англійського постмодернізму. Ключовою тезою, яку обстоює О. Джумайло (Джумайло, 2007), є питання про відмову від «гри заради гри», тобто від дистанційованості художнього простору англійських постмодерністських романів від філософських питань, зокрема таких, що стосуються етики, розуміння людини в світі тощо: «Англійський постмодерністський роман 1980–1990-х успішно експлуатує набір ігрових стратегій, однак ані філософські, ані формальні ігри постмодернізму не стали для британців самодостатніми. Гра заради самої гри, тотальна іронія в епоху втрати «великих наративів» лише загострюють увагу на «маленьких»» (Джумайло, 2007). Осмислюючи феномен «гри» як чинник постмодернізму, важливо наголосити, що існують різні вияви гри (як і різні форми та типи карнавалу): на горизонтальному та вертикальному рівнях. Ігри «вертикального» плану репрезентують філософські шукання персонажів і оповідачів, які через взаємодію з іншими в художньому просторі виявляють специфіку світоглядних моделей. Суто наративна гра з хронотопом, стильова дифузія та інші не задовольняють англійських авторів, які розробляють у постмодерністському романі теми мультикультуралізму й осмислюють проблеми *реального* життя. Такі світоглядні передумови зумовлюють потребу в *реалістичному* письмі, у якому прийоми гри поєднано з філософськими настановами на пошук істини, на розуміння тих внутрішніх спонук, які визначають життя людини та її взаємодію з іншими.

О. Джумайло наводить міркування про наявність філософських інтенцій у романах, які реактуалізують пошуки в площині епістемології та етики, зокрема, це стосується романів П. Акройда, А. С. Баєтт, А. Картер, М. Еміса, І. Мак'юена та інших. Дослідниця розглядає твори І. Мак'юена, написані до 2000 р. Відповідно, є коректним їх аналіз у площині постмодерністської поетики й естетики. Загалом висновок дослідниці полягає в утвердженні особливого шляху англійського постмодернізму, у якому виразним є тенденція до репрезентації реалізму. Уже в компендіумах 2018–2019 рр., виданих у Великій Британії (The Routledge companion, 2018), про що як зазначав раніше в розвідках (Дроздовський, 2019), ідеться не про утвердження думки про реалізм сучасної британської постпостмодерністської прози, а про наявність «реалізмів». У попередніх розвідках (Дроздовський, 2019) я вже окреслював особливість постмодернізму й постпостмодернізму в британській прозі, поставивши питання про її *телеологічність* (наявність цілепокладання). Саме це питання видається ключовим і в розвідках О. Джумайло, хоча в статті 2007 року поняття «телеологічності» не згадано. Крім того, в сучасних романах, написаних після 2000-го р., ідеться про репрезентацію детермінізму, зокрема й «метафізичного детермінізму» («Хмарний атлас» Д. Мітчелла), проте осмислення впливів на розвиток цивілізації, ресурсів, які формують світогляд особистості й моделі взаємодії в соціумі представлено ще в англійських постмодерністських романах.

Крім того, в постмодернізмі, репрезентованому у Великій Британії, дається взнаки специфіка розвитку емпіричної філософії, у якій важливу роль відіграють раціональні первні. Аналітичність англійської прози зумовила в XX ст. розвиток такого жанру, як *інтелектуальний роман*, який постав викликом на технологічні, політичні, соціальні негаразди. Філософія раціоналізму значною мірою спонукає письменників до аналітич-

ного сприйняття дійсності та її художньої репрезентації в реалістичноподібній парадигмі. Під поняттям «реалістичноподібна», услід за А. Компаньйоном (Компаньон, 2001), стверджую, що літературний реалізм як стиль передбачає нездатність абсолютно повного відтворення дійсності.

Аналіз досліджень. Аналізуючи романну панораму американської літератури XXI ст., Н. Висоцька наголошує на гуманістичному потенціалі досліджуваних творів, наприклад, романів Майкла Чейбона. Вивчення американських романів, написаних після 2000-го р., який у монографії «Єдність множинного» здійснила Н. Висоцька, потверджує теоретичні припущення, які ми експлікували, послуговуючись результатами аналізу британських романів цього ж періоду (Дроздовський 2019). Дослідниця наголошує на актуалізації мотивів, що дають можливість визначити гуманістичну настанову як один із важливих компонентів сучасного американського роману. Гуманізм постає важливим чинником і в британській романістиці: так, у «Хмарному атласі» Д. Мітчелла (2004 р.) жанрова гетерогенність (використання жанрових моделей різних типів усередині одного твору) сприяє загостренню читацької уваги на моментах, пов'язаних із негативними сторонами прогресу, капіталізму, споживацтва, медіаманіпуляцій та ін. Подібна тенденція в американській літературі після 2000-го р. експлікована в романі «Дивовижні пригоди Каваліра та Клея» (2001 р.). Як зауважує Н. Висоцька, це «багатоплановий та поліжанровий епічний твір, що інтегрує елементи соціально-психологічного, (квазі) історичного, шахрайського роману із вкрапленням фрагментів культурологічного нарису. У тематичній площині оповідь центрується навколо здійснення «американської мрії» двох бідних єврейських хлопців — одного уродженця Брукліну, другого – свіжого іммігранта, якому дивом пощастило втекти з уже окупованої фашистами Праги. Дія розгортається на тлі золотої доби коміксу, що відіграє важливу сюжетотворчу роль, – адже протагоністи здобувають славу та багатство саме як партнери-творці нового коміксового супергероя, Ескейпіста, змодельованого за зразком славетних Супермена та Бетмена. Водночас засаднича міфологема американського успіху – from rags to riches – аранжована в романі у гірко-іронічній тональності, з наголосом на його моральній та особистісній ціні, що включає компроміси, жертви, зради щодо себе та інших» (Висоцька, 2010: 224). Мотив пізнання життя через численні розчарування й трагічні злами проходить через усі п'ять історій «Хмарного атласу», передусім він стосується Л. Рей, Р. Фробішера та інших персонажів. Отже, доцільно говорити про експлікацію мотивів, властивих містеріальному метажанровому патерну, коли персонаж здобуває просвітлення й нове життя (і новий світогляд), переживши «трагічний апофеоз» (за Б. Шалагіновим).

У романі «Дивовижні пригоди Каваліра та Клея» М. Чейбона, якому притаманний мотив трагічного апофеозу й прозріння, лише наприкінці, «коли герої усвідомлюють неминучість та необхідність прийняття себе, слідування власним шляхом, чи то у коханні, чи то у творчості, перед ними знову займеться на світло» (Висоцька, 2010: 226).

Мета статті – на основі типологічних подібностей у корпусі світоглядно-філософських питань і наративних технік, експлікованих у британських та американських романах, написаних після 2000-го р., виявити специфіку трансформації постмодернізму в постпостмодернізм.

Виклад основного матеріалу. Ключовою в романі Д. Мітчелла є гуманістична спрямованість, що виявляє рису, яку британський теоретик Сем Солнік (Sam Solnick) визначає антропоценом ("anthropocene") (The Routledge companion, 2019: 225–238). Зауважу, що антропоценний художній світ, представлений у романах, загострює читацьку увагу на особливостях природних явищах, які розглядаються з позиції суб'єктності, чия цінність не визначена здатністю бути корисною для розвитку цивілізації. Д. Мітчелл у «Хмарному атласі» послуговується, зокрема, жанровою моделлю роману-антиутопії, щоб змалювати суспільство майбутнього, у якому він у режимі *альтернативної історії* проєктує політику, яка сьогодні властива державам із тоталітарною формою правління (як Північна Корея). Перемога ідеології тотального контролю держави над людиною, як прогностично показує автор, призводить до бунту, пам'ять про який у вигляді збережених записів (як трагічний символ неповернення до минулого й пересторога людству) репрезентовано уже в шостій, останній історій «Хмарного атласу»: жанр постапокаліптичного роману поєднано з моделями роману-утопії та антиутопії (дистопії). Подібна тенденція представлена і в американському романі «Дивовижні пригоди Каваліра та Клея»: на «основному рівні тексту – історії Каваліра та Клея – в топосі міста реалізується окреслена вище траєкторія діалектичного руху між утопією та дистопією» (Висоцька, 2010: 234).

Д. Мітчелл послуговується різними жанровими моделями, які сукупно актуалізують важливість гуманізму й людиноцентризму

(антропоцентрична настанова постпостмодернізму), оприявнюючи одвічне намагання держави за допомогою різних технологій контролювати людину. Однією з таких технологій у романі Д. Мітчелла постає споживацтво (консьюмеризм), що набуває гіпертрофованого вияву, стаючи своєрідною релігією, причому й для самих біороботів. Крім жанрової гетерогенності, в романі наявне поєднання двох метажанрових (за Б. Шалагіновим) форм: *карнавальної* (властивої світу біороботів у п'ятій частині) та *містеріальної*, реалізованої через систему трагічних апофеозів, властивих персонажам перших п'яти історій. Загальна інтенція шостої частини пов'язана з утвердженням нового світогляду, який сформовано внаслідок осмислення негативного досвіду минулого. Британський письменник наголошує на руйнівних аспектах капіталізму, який перетворює і книговидавничу індустрію зокрема й ентертейнтмент загалом на інструменти маніпулятивного контролю влади над більшістю.

Н. Висоцька, аналізуючи роман «Блакитний ангел» (2000 р.) Френсін Проуз, зауважує, що в ньому «постмодерністський принцип «радикального епістемологічного та онтологічного сумніву» (Х. Бертенс) не просто актуалізується, а й тематизується» (Висоцька, 2010: 261).

У постпостмодерністському романі утверджено не сумнів, а прагнення персонажів пізнати дійсність, ба й розуміючи, що для цього немає наразі інструментарію. Спектр тем сучасних американських і британських романів (осмислення ролі Голокосту, єврейської ідентичності та її часової репрезентації в різні періоди, трагічні сторінки світової історії в XX ст., проєктування цих негативних наслідків на сконструйоване в режимі альтернативної історії дистопічне майбутнє тощо) оприявнює тенденцію, яка наближає романну інтенцію до утвердження онтологічної істини, а не сумніву щодо неї. Так, у романі «Спілка єврейських поліцейських» (2007 р.) художній світ «спирається на фундамент, зведений за допомогою вельми популярного сьогодні жанру «альтернативної історії». Що сталося б, якби держава Ізраїль не витримала під натиском чисельно більшого арабського оточення <…>» (Висоцька, 2010: 222).

Результати досліджень Н. Висоцької утверджують тенденції американського постпостмодернізму, які властиві й британській романістиці після 2000-го р., в аспекті відмови від *епістемологічного сумніву*, уваги до експлікації *екзистенційних істин*, до представлення нового типу мислення людини, яка, перебуваючи в період криз і цивілізаційних викликів, сформувала в собі здатність чинити опір паніці й ситуативному неспокою. Передусім постпостмодерністський роман актуалізує здатність сприймати реальність раціонально, не заперечуючи інтуїтивної можливості прогнозувати розвиток тих чи тих тенденцій, які наразі перебувають у нелінійному взаємозв'язку. Гетерогенність і дифузія письма є не лише стратегією гри, а чинником поєднання, на перший погляд, непоєднуваного, що водночас і засвідчує специфіку нового мислення, нової психології персонажів, які не бояться зіставляти те, що раніше сприймалося як неможливе (Бог і медицина, релігія й біохімія людини тощо). Така тенденція засвідчує проєктування людини як внутрішньо гетерогенного феномена, свідомість якого детермінована різними чинниками (суспільними, релігійними) й може бути потрактована як результат мультикультурної та транскультурної політики.

Використання впізнаваних елементів у постпостмодерністському романі поєднано з ідеєю телеологічного письма (цілепокладального), яке оприявнює корпус філософських ідей і екзистенційних мотивів, що розкривають новий аспект художньої репрезентації людини. Цілепокладання набуває важливого епістемологічного статусу в системі постмодерністського художнього твору. Телеологічність постпостмодерністської літератури випливає передусім із того, що в центрі її художнього осмислення є сама людина: зображення нового мислення, психології, комунікативних аспектів взаємодії між людьми, комунікативних поразок тощо. Так, у сучасному британському романі експліковано свідомість постпостмодерних персонажів, які постають стресостійкими, і їх резистентність до нових викликів зумовлена вже не здатністю до іронічного захисту, а до аналізу дійсності, її інтелектуального препарування, оскільки персонажі володіють ґрунтовними науковими знаннями. Генрі в «Суботі» «обрав мозок, бо це було найцікавіше, ніж сечові міхури чи колінні суглоби» (Мак'юен, 2007: 47). Кризо- й стресостійкість може виявлятися в тому, як автори реконструюють поведінку й мислення персонажів, хворих на невралгічні розлади (аутизм чи хвороба Асперґера в «Дивному випадку з собакою вночі» М. Геддона), або ж репрезентують мислення персонажа, який є фаховим лікарем (нейрохірургом, як Генрі Пероун у «Суботі»). Персонажу властивий аналітично-науковий підхід у сприйнятті дійсності, мінімізація емоційного збудження та раціональне розкладання проблеми: «Пероун знає, що коли могутня імперія – ассирійська, римська, американська – оголошує війну й подає обґрунтовані

підстави, історія не буде сильно вражена. Він також непокоїться, що вторгнення й окупація обернуться бідою. Демонстранти можуть мати рацію. А ще він вказує на випадкову природу поглядів; якби він не зустрів професора, або той би йому не сподобався, він міг би думати про війну, яка наближається, інакше, менш амбівалентно. Погляди залежать від того, «як карти випадуть» (Мак'юен, 2007: 70). Крім того, усезнаючий наратор роману «Субота» виявляє добру обізнаність у медицині, чим також сприяє зближенню художнього й наукового модусів письма у постпостмодерністському романі, формуючи виважену оповідь: «Банальністю батьківства й сучасної генетики стало вже те, що батьки не мають ніякого або дуже незначний вплив на характер своїх дітей. Ніколи не відомо, хто у вас з'явиться. Життєві можливості, здоров'я, перспективи, вимова, поведінка за столом – це ви ще в стані сформувати. Але насправді тип особистості, яка з'являється, щоб жити з вами, визначається тим, який сперматозоїд зустріне яку яйцеклітину, як випадуть карти у двох колодах, як вони потім перетасуються, розділяться й поєднаються в момент утворення нової генної структури під час запліднення» (Мак'юен, 2007: 28). Ідея медикалізованого бачення дійсності знаходить своє відображення ще в романі «Амстердам» (1998 р.), який доцільно розглядати як твір із виразними тенденціями переходу постмодернізму (іронічність) у постпостмодернізм (відмова від «онтологічного та епістемологічного сумніву» (Х. Бертенс)» (Висоцька, 2010: 261). В «Амстердамі» наявні приклади іронії:

– Дослідження власного пупа, – підказав Джеремі Болл.

– Не зовсім. «Дослідження» – занадто інтелектуально. Більше як «тари-бари про пуп» (Мак'юен, 2017: 162).

Водночас у романі І. Мак'юена наявні форми медикалізованого бачення дійсності («Ця думка теж була затишна, тож доки хімічні сполуки досягли мозку, Клайв підтягнув коліна до грудей і звільнився» (Мак'юен, 2017: 36)), так і мотив кардинальної зміни поглядів і цінностей у момент трагічного прозріння, спричинений смертю близького персонажа (елемент містеріального патерну): «Її смерть піднесла його над загальним презирством. Він виріс на дюйм-два, спина у нього випросталася, голос поглибився, віднайдене почуття гідності звузило його благальні пожадливі очі» (Мак'юен, 2017: 9).

Природа постпостмодерністського британського, як і американського роману, в чому переконують розвідки Н. Висоцької, передбачає жанрову гетерогенність і залучення нелітературних елементів, на чому ми наголошували раніше, розвиваючи підходи Т. Бовсунівської. Нелітературні елементи сприяють поглибленню «реальності» в романах, інтенсифікуючи стирання між вигадкою й фактом, що доволі виразно представлено в романістиці М. Чейбона (США) та М. Левицької, Г. Ментел та інші (Велика Британія). Фікціоналізація зображуваних топосів у постпостмодерністських романах зберігає «сліди реального», які, на мою думку, посилюють гуманістичну інтенцію творів, оскільки дають читачам відчуття того, що розказане у романах може відбутися в реальності (навіть якщо в художніх творах ідеться про режим альтернативної історії). Використання стратегії конструювання реальності «в режимі якби» в постпостмодернізмі не підпорядковано ідеї розхитування епістемологічної істини чи взяття під сумнів онтології буття. Генрі в «Спокуті» окреслює корпус проблем, на які шукає відповідь, розуміючи, що саме від цього й залежатиме реальний цивілізаційний поступ: «Світ повинен – якщо повинен – удосконалюватися маленькими кроками. Люди найчастіше обирають екзистенціальну позицію – необхідність підмітати вулиці, щоб заробити на життя, виглядає (перекладачеві варто було б ужити «має вигляд, видається — ***Д.Д.***) як просте невезіння. Це не епоха провидців. Вулиці мають бути чистими. Нехай невдахи зголошуються» (Мак'юен, 2007: 71). З огляду на це виразною рисою постпостмодерністського наративу доцільно вважати інтенцію, що орієнтує читачів до пошуків відповіді на екзистенційні запитання, які мають важливість, незалежно від часу й простору, у якому відбуваються події. Крізьчасова мандрівка «Історії» в «Хмарному атласі» потверджує цей принцип, перетворюючи історії різних персонажів саме на «Історію» як метадискурс, який має власну телеологію. У романі «Дружина мандрівника у часі» (2003 р.) Одрі Ніффенеґґер «змодельована можливість потрапити не лише «туди» (до колишнього чи прийдешнього), а й «назад» підкреслює нерозривність часопрсторового континууму. У цьому сенсі «мандрівка крізь час» асоціюється з граматичною формою перфекту, яка прямо постулює «присутність» минулого у цій миті <…>» (Висоцька, 2010: 265). Подібна філософія часу представлена і в «Хмарному атласі» Д. Мітчелла.

Висновки. Дослідження американських романів, які здійснила в монографії «Єдність множинного» Н. Висоцька, потверджують ідею транзитності літератури після 2000-го р. та її переходу від постмодернізму в бік постпостмодернізму.

Ця транзитність детермінована відмовою від епістемологічного сумніву та іронії як тотального модусу постмодерністського роману, який реалізує принцип гри й налаштований на експлікації форм карнавалу (на рівні світогляду, наративної організації, поетики). Натомість у британському постпостмодернізмі карнавал, який є одним із компонентів наративу, поступається містерії, що актуалізує пошуки (зокрема й трагічні) в площині екзистенції людини, окреслюючи спектр проблем, що мають екзистенційний характер, а не стосуються пропозиційної істини. Трагічні сторінки в минулому (зображення Голокосту, мотив знищення євреїв та їх втечі до США в романах М. Чейбона; реалізація принципів імперської вищості щодо колонізованого в Д. Мітчелла; осмислення викликів глобальних катастроф. Як тероризм у І. Мак'юена тощо) поглиблюють містеріальні мотиви в романах, актуалізуючи момент переживання розриву персонажа й намагання знайти причини такого розриву. Результатом постає формування нового світогляду, здатного забезпечити існування людства без деструктивних тенденцій, що призводять до апокаліптичного самознищення («Хмарний атлас» Д. Мітчелла). Вихід із кризи може бути знайдений не шляхом відкидання персонажами одних практик і настанов (у царині політики, соціального добробуту, медицини, науки, релігії тощо), а їх взаємодії, приймаючи за аксіоматичне твердження, що кожний із цих доменів буття може бути корисним для побудови гармонійного суспільства майбутнього. Зазначена тенденція позначає перехід постмодерністського роману в постпостмодерністський, причому такий перехід трапляється як у літературі Великої Британії, так і в літературі США після 2000-го р.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Висоцька Н.О. Єдність множинного. Американська література кінця XX – початку XXI століть у контексті культурного плюралізму. Київ : Видавничий центр КНЛУ, 2010. 456 с.
2. Джумайло О.А. За границами игры: английский постмодернистский роман. 1980–2000. Вопросы литературы. 2007. № 5. С. 7–45. URL: https://voplit.ru/article/za-granitsami-igry-anglijskij-postmodernistskij-roman-1980-2000/.
3. Джумайло О.А. Английский исповедально-философский роман 1980-2000. Ростов-на-Дону : Издательство Южного федерального ун-та, 2011. 320 с.
4. Дроздовський Д. Містерія й карнавал як метаформи постпостмодерністського британського роману. *Філологічний дискурс*. 2019. Вип. 9. С. 47–64. DOI: https://doi.org/10.31475/fil.dys.2019.09.05.
5. Дроздовський Д. Постмодернізм vs постпостмодернізм: світоглядно-філософські відмінності (на матеріалі сучасного британського роману). *Філологічні трактати*. 2019. Т. 11, № 3–4. С. 32–40. DOI: https://doi.org/10.21272/Ftrk.2019.11(3-4)-4.
6. Дроздовський Д.І. Психологічна ідентичність персонажів британських постпостмодерністських романів: дискурс его-літератури. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філологічні науки.* 2019. Вип. 1. С. 48–55. DOI: https://doi.org/10.35433/philology.1(89).2019.48-55.
7. Компаньон А. Демон теории. Литература и здравый смысл. Пер. С. Зенкин. Москва : Издательство имени Сабашниковых, 2001. 336 с.
8. Мак'юен І. Амстердам; пер. з англ. О. Смольницька; Київ : КМ-Букс, 2017. 224 с.
9. Мак'юен І. Субота; пер. з англ. В. Дмитрук ; Львів : Кальварія, 2007. 256 с.
10. Шалагінов Б.Б. Карнавал і містерія: роздуми про історичні долі двох метаформ європейського мистецтва. *Всесвіт*. 2011. № 3–4. С. 249–255.
11. Mitchell D. Cloud Atlas: a novel. London : Random House, 2004. 509 p.
12. The Routledge companion to twenty-first century literary fiction; edited by D. O'Gorman and R. Eaglestone. London-New York : Routledge, 2018. 474 p.

REFERENCES

1. Vysotska N.O. (2010). *Yednist mnozhynnoho. Amerykanska literatura kintsia XX – pochatku XXI stolit u konteksti kulturnoho pliuralizmu* [The Unity of the Plural. Late 20th – early 21st cc. American Literature in the context of cultural pluralism]. Kyiv : Vydavnychyi tsentr KNLU, 456 [in Ukrainian].
2. Dzhumajlo O.A. (2007). Za granicami igry: anglijskij postmodernistskij roman. 1980–2000 [Beyond the frontiers of game: English postmodern novel. 1980-2000]. *Voprosy literatury* [Issues of Literature]. № 5. С. 7–45. https://voplit.ru/article/za-granitsami-igry-anglijskij-postmodernistskij-roman-1980-2000/ [in Russian].
3. Dzhumaylo O.A. (2011). Angliyskiy ispovedalno-filosofskiy roman 1980-2000 [English Confessional Philosophical Novel 1980–2000]. Rostov-na-Donu: Izdatelstvo Yuzhnogo federalnogo universiteta. 320 s. [in Russian].
4. Drozdovskyi D. (2019). Misteriia y karnaval yak metaformy postpostmodernistskoho brytanskoho romanu [Mystery and Carnival as Metaforms of Post-Postomodernistic British Novel]. *Filolohichnyi dyskurs* [Philological Discourse]. Vyp. 9, 47–64. DOI: https://doi.org/10.31475/fil.dys.2019.09.05 [in Ukrainian].
5. Drozdovskyi D. (2019). Postmodernizm vs postpostmodernizm: svitohliadno-filosofski vidminnosti (na materiali suchasnoho brytanskoho romanu) [Postmodernism vs Post-Postmodernism: Philosophical Distinctions (on the Material of the Contemporary British Novel)]. *Filolohichni traktaty* [Philological Tractates]. T. 11, №3-4, 32–40. DOI: https://doi.org/10.21272/Ftrk.2019.11(3-4)-4 [in Ukrainian].

6. Drozdovskyi D. (2019). Psykholohichna identychnist personazhiv brytanskykh postpostmodernistskykh romaniv: dyskurs ego-literatury [Psychological Identity of Characters of British Post-Postmodern Novels: Discourse of Ego-Literature]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka. Filolohichni nauky* [Zhytomyr Ivan Franko State University Journal. Philological Sciences]. Vyp. 1, 48–55. DOI: https://doi.org/10.35433/philology.1(89). 2019. 48–55 [in Ukrainian].

7. Kompan'on A. (2001). Demon teorii. Literatura i zdravyj smysl. [Demon of Theory. Literature and Reason]. Moskva. Izdatel'stvo imeni Sabashnikovyh, 336 s. [in Russian].

8. Makiuen I. (2017). *Amsterdam* [Amsterdam]. Kyiv : KM-Buks, 224 [in Ukrainian].

9. Makiuen I. (2007). *Subota* [Saturday]. Lviv : Kalvariia, 256 [in Ukrainian].

10. Shalahinov B.B. (2011). Karnaval i misteriia: rozdumy pro istorychni doli dvokh metaform yevropeiskoho mystetstva [Carnival and Mystery: Reflections on the Historical Fates of Two Metaphors of European Art]. *Vsesvit* [Universe]. № 3-4, 249–255 [in Ukrainian].

11. Mitchell D. (2004). *Cloud Atlas*: a novel. London : Random House, 509 p.

12. *The Routledge companion to twenty-first century literary fiction* (2018). Eds. D. O'Gorman and R. Eaglestone. London-New York : Routledge, 474.

УДК 811.161
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/30.212303

Марія ДРУЖИНЕЦЬ,
orcid.org/0000-0001-82-32-0216
доктор філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
(Одеса, Україна) mriiad68@gmail.com

УКРАЇНСЬКЕ УСНЕ МОВЛЕННЯ В ОРФОЕПІЧНОМУ АСПЕКТІ: ОСНОВНА ПРОБЛЕМАТИКА

Стаття присвячена проблемам українського усного мовлення в орфоепічному аспекті, зокрема обґрунтовано провідні тенденції, співіснування рівноправних / нерівноправних паралельних чи варіативних форм та прогресивні лінії розвитку сучасної орфоепії.

У розвідці увиразнено предмет орфоепії; подано трактування терміна «орфоепія» українськими та іноземними вченими; доведено, що варіювання – це об'єктивний та неминучий вияв мовної еволюції, з іншого боку – подолання вимовних паралелізмів, фонетичних дублетів є однією з найважливіших прогресивних ліній розвитку сучасної орфоепії (чеської, сербської, хорватської й української зокрема); акцентовано увагу на дії тенденції до зближення орфоепії з орфографією, а також на тенденції до подальшої фонологічної диференціації звуків у системі консонантизму за ознакою їх непалатальності й палатальності; звернено увагу на імперативні та диспозитивні орфоепічні норми, рівноправні і нерівноправні паралельні чи варіативні форми, зокрема до останніх унаслежнено вимову роз- перед глухими, крім шиплячих, як [роз-] і [рос-], роз-, без- перед кореневим [ш] як [рожш], [бе^{и}жш]; варіант роз-, без- перед кореневим [ч] як [рожч], [бе^{и}жч], оскільки вони в усному мовленні не простежуються.

Таким чином, усне мовлення в орфоепічному аспекті розглядається в колі відповідності УМ системі літературної мови, загальноприйнятим та узвичаєним у цій мові нормам вимови, наголошування, інтонування та складоподілу. Вимовні норми є сформованою усталеною системою, яка відзначається стійкістю та еволюцією, що є результатом дії внутрішніх законів розвитку мовної системи. Українська орфоепія має варіативні кодифіковані форми, в ній простежуються тенденції до зближення з орфографією, до дальшої фонологічної диференціації звуків та подолання орфоепічних паралелізмів, що виходять за рамки літературної вимовної норми.

Ключові слова: *українське усне мовлення, орфоепія, варіювання, провідні тенденції, прогресивні лінії розвитку.*

Maria DRUZHYNETS,
orcid.org/0000-0001-82-32-0216
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Ukrainian Language Department
Odesa I. I. Mechnikov National University
(Odessa, Ukraine) mriiad68@gmail.com

UKRAINIAN ORAL SPEECH IN THE ORPHOEPIC ASPECT: MAIN ISSUES

The article is devoted to the problems of Ukrainian oral speech in the orthoepic aspect, in particular, the leading tendencies, coexistence of equal / unequal parallel or variable forms and progressive lines of development of modern orthoepy are substantiated.

The subject of orthoepy is emphasized in the research; interpretation of the term "orthoepy" by Ukrainian and foreign scientists is given; proved: variation is an objective and inevitable manifestation of linguistic evolution and, on the other hand, overcoming pronunciation parallelisms, phonetic doublets is one of the most important progressive lines of modern orthoepy development (Czech, Serbian, Croatian and Ukrainian in particular); attention is focused on the actions of the tendency to converge orthoepy with orthography, as well as on the tendency to further phonological differentiation of sounds in the system of consonantism on the basis of their non-palatality and palatality; attention is paid to imperative and dispositive orthoepic norms, equal and unequal parallel or variable forms, in particular, the latter includes pronunciation in front of invoiced sounds, except sibilant sounds, such as [роз-] and [рос-], роз-, без- before the root sound [ш] as [рожш], [бе^{и}жш]; variant роз-, без- before the root [ч] як [рожч], [бе^{и}жч], because they are not traced in oral speech.

Thus, oral speech in the orthoepic aspect is considered in the circle of conformity of Ukraine language to the system of literary language, generally accepted and customary in this language norms of pronunciation, stress, intonation and syllable division. Ukrainian orthoepy has variable codified forms, it shows tendencies to converge with orthography, to further phonological differentiation of sounds and to overcome orthoepic parallelisms which are beyond the literary pronunciation norm.

Key words: *Ukrainian oral speech, orthoepy, variations, leading tendencies, progressive lines of development.*

Постановка проблеми. Українське усне мовлення в орфоепічному аспекті представляє собою орфоепічну систему, що функціонує як категорія наддіалектна, зі своєю нормативною базою, що сприяє збереженню її структурної цілісності та протидіє всьому, що таку цілісність розхитує і руйнує, а одним з основних принципів її є територіальна та соціальна недиференційованість (Жовтобрюх, 1976: 72).

Вимовні норми кожної національної мови виробляються поступово, разом із формуванням і розвитком цієї мови. Вони складаються спочатку, звичайно, як «норми» того діалекту, що через певні історичні умови лягає в основу формування мови нації, а вже потім, у процесі розвитку і зміцнення національної мови, набувають поступово характеру загальнонародних норм. Потреба єдиної уніфікованої вимови дуже зростає з формуванням національної мови, коли стрімко розвиваються різні форми публічного мовлення і відчувається така потреба у звуковій системі (вимові) між діалектами цієї мови.

Вимовна система мови, подібно до граматичної, відзначається загалом великою стійкістю, бо звукова будова кожної мови складалася протягом віків. У процесі свого розвитку вона зазнала, зрозуміло, низки змін. Поступове збагачування мови, її виразових засобів, удосконалення її структури, в тому числі і вимовної системи, – один із найважливіших законів мовного розвитку (Тоцька, 1981: 9).

Аналіз досліджень. Серед досліджень вимовної системи української мови відомі праці Л. Булаховського, П. Житецького, М. Жовтобрюха, А. Кримського, А. Москаленка, М. Наконечного, В. Сімовича, О. Синявського, П. Тимошенка, Н. Тоцької, М. Лесюка, І. Фаріон, Я. Радевича-Винницького, М. Фащенко та інших. Обрана проблема, безперечно, є **актуальною**, оскільки недостатньо вивчено становлення орфоепічної нормалізації української літературної мови та й з усіх норм сучасної української літературної мови найменш засвоєними практично є орфоепічні.

Мета статті – обґрунтувати основні проблеми українського усного мовлення в орфоепічному аспекті, зокрема провідні тенденції, співіснування рівноправних / нерівноправних паралельних чи варіативних форм та прогресивні лінії розвитку сучасної орфоепії у трактуванні українських та іноземних науковців.

Виклад основного матеріалу. Звукова система кожної національної (літературної) мови загалом визначається її діалектною базою. Сучасна українська літературна мова глибоко народна у своїй основі, історично постала й зросла, як відомо, на широкій базі говірок середньої Наддніпрянщини (південно-східного діалектного типу). У подальшому своєму розвитку вона інтенсивно вбирала (і вбирає) в себе й елементи інших українських діалектів, зокрема різних говорів південно-західного і північного типу, одночасно збагачуючись міжнародними лексико-фразеологічними елементами та запозиченнями з інших мов (Наконечний, 1958, № 1: 12). Предмет орфоепії, у межах якого і вивчають вимову, мовознавці трактують по-різному. Одні розуміють цей розділ лінгвістики як сукупність правил вимови окремих звуків та їх сполучень, другі вважають предметом також норми наголошування, інші – й інтонування висловлень (Блик, 1997: 112). Погоджуємось, що включати до орфоепії всі складові елементи звукового оформлення усного мовлення, як вважає Н. Тоцька, цілком логічно. Адже наголос є надзвичайно важливою стороною оформлення усного мовлення, тому відривати наголос від звукового складу неможливо (Тоцька, 1981: 142). Безперечно, наголос має великий вплив на вокалізм української мови. Наголошені голосні, крім [і], звучать чітко; ненаголошені голосні, крім [і], [а], [у], у зв'язку з послабленням напруження артикуляційних органів менш виразні, зазнають деяких змін, зокрема, ненаголошений [е] наближається до [и], [і]: *[де^{и}пута´т], [за´je^{і}ц'],* ненаголошений [и] – до [е] [vиепробо´wywan':a]. У багатоскладових словах побічний наголос впливає на вимову голосного звука, наближаючи його до наголошеного (*використовуватимете [vи^{е}кори^{е}сто´wywати^{е}мете]).* З іншого боку, проміжні склади, зокрема перший перед наголошеним, більшою мірою можуть підлягати певним змінам у вимові (*село [се^{и}ло´], несу [ни^{е}су´], несіть [ни^{е} с'і´т'])* (Бондар, Карпенко, Микитин-Дружинець, 2006: 112). Вимову не можна розглядати й поза нормами інтонування, адже інтонація – це звукові мовленнєві засоби, передусім ритмомелодичні, що служать для вираження всіх нюансів повідомлюваної думки і ставлення мовця до цієї думки, тобто її комунікативний, емоційний та модальний сенс. Інтонація – це важлива умова культури мовлення, що характеризує звукову систему української мови та сама характеризується нею (Тоцька, 1981: 142). Предметом орфоепії є інтонація синтагматична, наприклад, у запитанні *Ви були на лекції?* логічний наголос змінює його зміст: *Ви були на лекції (чи не ви), Ви були на лекції? (чи не були), Ви були на лекції? (чи деінде).* Тільки правильна інтонація робить речення розповідним, спонукальним чи питальним, надає йому потрібних смислових та емоційних відтінків

(Бондар, Карпенко, Микитин – Дружинець, 2006: 112). М. Наконечний вважає, що пряме відношення до орфоепії мають і складоподіл та будова складу. Правильна вимова [дж͡], [д͡з] як єдиних звуків (африкат) у словах *сиджу, подзвонити, кукурудза* тощо можлива лише за умови правильного поділу їх на склади *(си-джу, по-дзвонити, кукуру-дза)* (Наконечний, 1969: 372). Отже, орфоепія тісно пов'язана з акцентологією, зокрема, з питаннями наголошення слів, зі складоподілом та будовою слова.

Орфовимова перетинається й з ученням про звукову систему мовлення, адже в основі вимови лежить фонетична система. Проте орфоепія – поняття значно ширше. Крім звукової системи, в поняття вимови входить закріплення місця наголосу в окремих групах слів, індивідуальні варіанти основних інтонаційних структур, звукове оформлення окремих слів або груп слів (*сердечний і сердешний, ручний і рушник, корисний і контрастний*). Таким чином, предметом орфоепії є звукові особливості мовлення, правильна вимова звуків, їх сполучень, а також окремих слів та їхніх граматичних форм з урахуванням суперсегментних одиниць наголосу й інтонації, сегментної одиниці – складу. Але, як зазначає В. Лобода, ні наголос, ні складоподіл, як і дикція та інтонація, в повному обсязі орфоепією сучасної української мови не вивчаються, бо стратегічне завдання орфоепії – вивчення правильної вимови, подолання вимовних помилок (Лобода, 2000: 84).

Термін «орфоепія» (з грец. orthoéreia «правильна вимова») виник у процесі осмислення звукової організації національної мови. Він відображає передусім її фонетичну систему, тобто звуки мови, їх якість і зміни в певних фонетичних умовах залежно від позиції або впливу сусідніх звуків. Отже, орфоепія – сукупність вимовних норм літературної мови, що охоплюють правила вимови звуків, звукосполучень у мовному потоці, наголошування слів, а також такі суперсегментні фонетичні явища, як інтонування фрази, ритмомелодика; це розділ мовознавства, що вивчає норми літературної вимови (Єрмоленко, 2000: 417). За визначенням М. Наконечного, орфоепія – це система загальноприйнятих правил літературної вимови, які забезпечують єдність звукового оформлення мови відповідно до її національних норм (Сучасна українська мова, 1969, Кн.1: 370). М. Кочерган, наприклад, орфоепію визначає як: 1) вимову, що відповідає прийнятим у мові нормам (сукупність вимовних норм); 2) розділ мовознавства, який встановлює систему вимовних норм (Кочерган, 2000: 142). Схожого визначення дотримуються І. Ющук та О. Блик, де останній зазначає, що оскільки орфоепія – це правила вимови, то вони нормують усне літературне мовлення (Блик, 1997: 9). За Н. Тоцькою, під літературною вимовою (орфоепією) розуміють сукупність правил загальнонародної вимови (Тоцька, 1981: 142); сукупність правил вимови, що становлять систему норм літературної мови, необхідних для збереження її єдності; розділ мовознавства, що вивчає і систематизує норми літературної вимови. В академічному тлумаченні орфоепія – це система загальноприйнятих правил літературної вимови, які забезпечують єдність звукового оформлення мови відповідно до її національних норм (Сучасна українська літературна мова, 1969: 370). Польські лінгвісти визначають орфоепію як науку поправної вимови; правильне висловлювання; правила правильного використання мовних форм (Tokarski, 1988: 536), науку, що встановлює норми правильного мовлення (Kopaliński, 2000 : 365); в чеському мовознавстві орфоепія, тобто літературна вимова, – це набір норм, які визначають літературний стандарт звукової форми мови (Palkova, 1994 : 320); в англійській – це: 1) правильна або загальноприйнята вимова; 2) наука, що вивчає правильну чи загальноприйняту вимову (Murrey, 2001), наука про вимову слів (The american heritagie college dictionary, 2000: 964); в німецькому – це стандартна вимова (Krech, Stook, Hirschfeld, Lutz, 2010: 6), у французькому – наука, яка займається вивченням і встановленням узуальних форм вимови (Robert Paul, 2014: 1763), в іспанському – мистецтво правильної вимови (Diecionario dela lengva espanola, 2001: 636). Отже, орфоепія – система норм літературної вимови, що охоплює правила вимови звуків, звукосполучень у рідномовних та іншомовних словах у мовленнєвому потоці, наголошування слів, а також інтонування; розділ мовознавства, що вивчає норми літературної вимови (Бондар, Карпенко, Микитин, Дружинець, 2006: 112).

Основним поняттям орфоепії є орфоепічна норма, тобто науково обґрунтоване, соціально узаконене правило вимови звуків, звукових комплексів, організації звукового потоку (Сучасна українська мова, 2001: 22). Орфоепічні норми бувають імперативними, порушення яких розглядається як факт слабкого володіння мовою; диспозитивними, що допускають варіанти вимови, наприклад, у наголошенні слів (там само: 22). Орфоепічні норми сучасної української літературної мови складалися протягом тривалого часу й оформилися як правила української вимови, що становлять основу загальної культури української

літературної мови (Лобода, 2000: 84). До сукупності правил вимови О. Селіванова уналежнює: а) вимову фонем та алофонів; б) постановку словесного наголосу; особливості зміни наголосу в системах словозміни в мовах із рухомим наголосом; г) закономірності інтонування фрази й ритмомелодики, що є актуальними для ЗМІ, деяких видів мистецтва та вивчення мови як іноземної (Селіванова, 2006: 436). Літературна вимова припускає співіснування паралельних, або варіативних форм. Наприклад: *[с'м'іх] і [см'іх], [розказати] і [росказати].* До вимовних варіантів відносимо і вимову роз- перед глухими, крім шиплячих, як [роз-] і [рос-]; вимову роз-, без- перед шиплячими [ш], [ч] як [рож-], [бе^{И}ж-] і [рош-], [бе^{И}ш-]: [роз]+[ш]→[рош:] і [рожш]: *[р^{о}ош:н^{у}ур^{у}ywa´ти] і [р^{о}ожшн^{у}ур^{у}ywa´ти] (розшнурувати);* [без]+[ш]→[бе^{И}ш:] і [бе^{И}жш]: *[бе^{И}ш:wa] і [бе^{И}жшwa´] (без шва);* [роз]+[ч]→[рошч] і [рожч]: *[р^{о}ошче^{И}са´ти] і [р^{о}ожче^{И}са´ти] (розчесати);* [без]+[ч]→[бе^{И}шч] і [бе^{И}жч]: *[бе^{И}шче´сний] і [бе^{И}жче´сний] (безчесний)* та інші. Варіанти орфоепічної норми, на думку О. Селіванової, можуть бути рівноправними і нерівноправними (за умови домінування одного варіанта) (Селіванова, 2006: 436), в українській орфоепії до нерівноправних, наприклад, уналежнюють вимову роз- перед глухими, крім шиплячих, як [роз-] і [рос-], бо частіше вимовляється варіант з оглушенням прикінцевого приголосного (Наконечний, 1969: 398), до цього ж різновиду ми уналежнюємо і варіант *роз-, без-* перед кореневим [ш] як [рожш], [бе^{И}жш]; варіант *роз-, без-* перед кореневим [ч] як [рожч], [бе^{И}жч], оскільки вони в усному мовленні не простежуються. З одного боку, варіювання – це об'єктивний та неминучий вияв мовної еволюції (Бондар, Карпенко, Микитин-Дружинець, 2006: 114; Правопис српског језика, 1994: 10; Brozovic, 1998: 161), воно цілком закономірне і відбиває живі процеси звукового розвитку мови (Жовтобрюх, 1967: 136). Влучно щодо цього зазначає чеський мовознавець М. Крчмова: «сьогоднішній стан мови не дозволяє літературній вимові мати єдину норму» (Krčmová, 2008: 13). Сучасна українська орфоепія становить струнку систему з чіткою взаємозалежністю її елементів. Вона ґрунтується на фонетичній системі сучасної загальнонаціональної української літературної мови і має незначні вимовні варіанти (Жовтобрюх, 1967: 136). З іншого боку, подолання вимовних паралелізмів, фонетичних дублетів є однією з найважливіших прогресивних ліній розвитку сучасної орфоепії (чеської (Krčmová, 2008: 13), сербської (Klajn, 2005: 18), хорватської (Brozovic, 1998: 162) й української зокрема (М.Наконечний, П. Тимошенко, Н. Тоцька, М. Фащенко)), оскільки вони розхитують орфоепічну норму і можуть стати регіональним варіантом. Ця тенденція насамперед виявляється в усуненні вимовних паралелізмів, так би мовити, територіального характеру. Відомо, що в практиці літературного мовлення на західноукраїнській території, коли вона була відірвана державними кордонами від основної частини української землі, витворилася під впливом місцевих діалектів оглушена вимова дзвінких на кінці слова: *дуб [дуп], сад [сат].* У наш час вона поступово обмежується й у цій позиції засвоюється дзвінка вимова приголосних, що є загальнонаціональною орфоепічною нормою української мови (Жовтобрюх, 1967: 136). Поступове подолання паралелізмів в українській орфоепії зумовлене перш за все піднесенням ролі усного літературного мовлення в суспільному житті української нації, розширенням його комунікативних функцій, що вимагає єдності та внормованості виразових засобів на всіх рівнях мови. Звичайно, це не може повністю знівелювати індивідуальних особливостей літературного мовлення та не виключає виникнення і поступового подолання нових орфоепічних паралелізмів, які викликаються постійно діючим процесом дальшого збагачення й удосконалення літературної мови (там само: 131). Однією із закономірних рис фонетичної системи сучасної української літературної мови є зазвичай дзвінка вимова дзвінких приголосних у кінці слова, в кінці складу, в середині слова перед глухими *([н'іж], [ри´бка], [б'і´гти]),* відсутність переходу їх у цих позиціях у глухі приголосні за наявності уподібнення дзвінких приголосних наступними глухими на початку слів або складів *[с'ц'іди´ти], [н'і´хт'і]* (Наконечний, 1969: 371). Отже, вимова *[н'іш], [ри́пка], [б'і´хти],* що відбиває діалектний або іншомовний вплив, є порушенням загальноприйнятих орфоепічних норм української літературної мови. Не можна не помітити, що в українській орфоепії певною мірою діє тенденція до зближення її з орфографією, тобто орфографія може впливати на норми орфоепії (наприклад, вилучення літери *ґ* у деяких словах призвело до зміни орфоепічної норми) (Селіванова, 2006: 436). В. Бойко з приводу цього питання у статті «Проблема орфоепії української літературної мови» зазначає, що орфоепічна норма не повинна далеко відходити від правопису, хоч і не треба прагнути відповідності її з нормою орфографічною (Бойко 1937, №11: 115). Проте така тенденція може виявлятися тільки тоді, коли зближення орфоепії й орфографії не вступає в протиріччя із загальними закономірностями розвитку

фонетичної системи української літературної мови загалом (Жовтобрюх, 1967: 135). Спираючись на фонетичні процеси, орфоепія визначає індивідуальні норми для різних випадків (наприклад, для вимови шиплячих перед свистячими як індивідуальні норми маємо [ш]+[с']→[с':], [ж]+[с']→[з'с'], [ч]+[с']→[ц'с'], [ш]+[ц']→[с'ц'], [ж]+[ц']→[з'ц], [ч]+[ц']→[ц':]) і обирає із наявних варіантів вимови те, що найбільше відповідає прийнятим традиціям і тенденціям розвитку мови (Кочерган, 2000: 142). На думку М. Жовтобрюха, українська орфоепія характеризується чіткістю і простотою. Простота правил літературної вимови зумовлюється, з одного боку, тим, що в українській орфографії переважає фонетичний принцип передачі звуків на письмі, а це зменшує розбіжність між вимовою та її писемним оформленням. З іншого боку, українській орфоепії не властива надлишкова варіантність вимовних норм, які не мають істотного фонологічного навантаження (Жовтобрюх, 1967: 135). Її функційна досконалість забезпечується загальнонародним наддіалектним характером, відповідністю вимовних норм закономірностям фонетичної системи літературної мови та її стабільністю (Жовтобрюх, 1976, № 6: 75).

Сучасна українська орфоепія відбиває також тенденції до подальшої фонологічної диференціації звуків у системі консонантизму, за ознакою їх непалатальності й палатальності. Виразно вона помітна, на думку М.А. Жовтобрюха, у сфері зубних приголосних, а зумовлюється тим, що опозиція непом'якшених і пом'якшених зубних у сучасній українській мові має фонологічне навантаження (Жовтобрюх, 1967: 132).

Сьогодні орфоепічні норми усталені і загальнообов'язкові. Їх повинен дотримуватися кожен, хто говорить по-українськи, оскільки нормативність забезпечує адекватне сприйняття висловленого, полегшує процес спілкування. Дотримання норм літературної вимови є одним із показників загальної культури особистості, створює необхідні передумови для ефективного користування літературним мовленням у різних сферах суспільної практики.

Висновки. Отже, усне мовлення в орфоепічному аспекті розглядається в колі відповідності УМ системі літературної мови, загальноприйнятим та узвичаєним у цій мові нормам вимови, наголошування та інтонування. Українська орфоепія має варіативні кодифіковані форми, в ній простежуються тенденції до зближення з орфографією та подолання орфоепічних паралелізмів, що виходять за рамки літературної вимовної норми. На сучасному етапі українські орфоепічні норми є сформованою усталеною системою, що відзначається стійкістю, розвитком, виплеканим у минулому і скерованим у майбутнє під впливом живої мовленнєвої практики носіїв мови, що є результатом дії внутрішніх законів розвитку мовної системи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Блик О. П. Українська мова. Київ : Четверта хвиля, 1997. Ч. ІІ. 208 с.
2. Бойко В. Проблема орфоепії української мови. *Мовознавство.* 1937. № 11. С. 41–46.
3. Бондар О. І., Карпенко Ю. О., Микитин-Дружинець М.Л. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія : навч. посіб. Київ : ВЦ «Академія», 2006. 367 с.
4. Жовтобрюх М. А. Основа і принципи української літературної вимови. Українська мова та література в школі. 1976. № 6. С. 63–75.
5. Жовтобрюх М. А. Про деякі тенденції в розвитку сучасної української орфоепії. Українське усне літературне мовлення. Київ : Наук. думка, 1967. 308с.
6. Єрмоленко С. Я. Орфоепія. Українська мова: енциклопедія / редкол. Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін. Київ : Укр. енцикл., 2000. 752 с.
7. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства. Київ : ВЦ «Академія», 2000. 368 с.
8. Лобода В. В. Орфоепія. Сучасна українська літературна мова / за ред. М. Я. Плющ. Київ : Вища шк., 2000. 430 с.
9. Наконечний М. Ф. Орфоепічні норми та їх значення. Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика / відп. ред. І. К. Білодід. Київ : Наук. думка, 1969. С. 370–401.
10. Наконечний М. Ф. Орфоепічні норми та їх значення. *Українська мова в школі.* 1958. № 1. С. 3–15.
11. Селіванова Олена. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2006. 716 с.
12. Сучасна українська мова / за ред. О. Д. Пономарева. Київ : Либідь, 2001. 400 с.
13. Сучасна українська мова: у 5 кн. / за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наук. думка, 1969. Кн. 1. 436 с.
14. Тоцька Н. І. Сучасна українська літературна мова. Фонетика, орфоепія, графіка, орфографія. Київ : Вища шк., 1981. 183 с.
15. Brozović D. Aktuelna kolebanja hrvatske jezične norme. *Jezik.* Zagreb, 1998. Br. 5. S. 161–176.
16. Diecionario dela lengva espanola. Real academiaespanola Editorial Espasa Calpe. 2001. Tomo II. 2368 s.
17. Klajn I. Gramatika srpskog jezika. Beograd: Zavod za udzbenike i nastavna stedstva. 2005. 286 s.
18. Kopaliński Władysław. Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych z almanachem. Warszawa, 2000, 365 s.
19. Krčmová M. Fonetika a fonologie. Brno : Masarykova univerzita, 2008. 155 с.

20. Krech Eva Maria, Stook Eberhard, Hirschfeld Ursula, Lutz Christian Andres. Deut sches aussprache worterbuch. Berlin / New York : De Gruyter, 2010. 1076 s

21. Murrey James. The New Oxford Dictionary of English Oxford University. Pressh. URL: ttps://archive.org/details/in.ernet. dli.2015.99992/page/n5520.

22. Palkova Zdena. Fonetika a fonologie cestiny s obecnym uvodem do problematiky oboru. Pragha: Karolinum, 1994. 320 s.

23. Правопис српское езика / Сост. М. Пешикан, І. Јерковиh, М. Пижурица. Београд : Матица Српса, 1994. 503 с.

24. Robe ert Paul. Le Petit Robert. Dictionnaire alhabetique et analogique de la langve frangaise. Paris : Petit Robert, 2014. 2837 s.

25. The american heritagie college dictionary. Boston / New York : Haghton mifflin company, 2000. 1630 s.

26. Tokarski Jan. Słownik Wyrazów obcych PWN. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa , 1988. nr 17. 536 s.

REFERENCES

1. Blyk O. P. Ukrainska mova. [Ukrainian language]. Kyiv : Chetverta khvylia, 1997. Ch. II. 208 s. [in Ukrainian].

2. Boiko V. Problema orfoepii ukrainskoi movy. [The problem of orthoepy of Ukrainian language]. *Movoznavstvo.* 1937. № 11. S. 41–46. [in Ukrainian].

3. Bondar O. I., Karpenko Yu. O., Mykytyn-Druzhynets M.L. Suchasna ukrainska mova: Fonetyka. Fonolohiia. Orfoepiia. Hrafika. Orfohrafiia. Leksykolohiia. Leksykohrafiia : navch. posib. [Modern Ukrainian language: Phonetics. Phonology. Orthoepy. Graphics. Orthography. Lexicology. Lexicography]. Kyiv : Publishing Center "Academia", 2006. 367 s. [in Ukrainian].

4. Zhovtobriukh M. A. Osnova i pryntsypy ukrainskoi literaturnoi vymovy. Ukrainska mova ta literatura v shkoli. [The basis and principles of Ukrainian literary pronunciation]. 1976. № 6. S. 63–75. [in Ukrainian].

5. Zhovtobriukh M.A. Pro deiaki tendentsii v rozvytku suchasnoi ukrainskoi orfoepii. Ukrainske usne literaturne movlennia. [About some tendencies in the development of modern Ukrainian orthoepy]. Kyiv: Nauk. dumka, 1967. 308 s. [in Ukrainian].

6. Iermolenko S. Ya. Orfoepiia. [Orthoepy].Ukrainska mova: entsyklopediia / redkol. Rusanivskyi V. M., Taranenko O. O. (spivholovy), Ziabliuk M. P. ta in. Kyiv : Ukr. entsykl, 2000. 752 s. [in Ukrainian].

7. Kocherhan M. P. Vstup do movoznavstva. [Introduction to linguistics]. Kyiv : Akademiia, 2000. 368 s. [in Ukrainian].

8. Loboda V. V. Orfoepiia. [Orthoepy]. Suchasna ukrainska literaturna mova / za red. M. Ya. Pliushch. Kyiv : Vyshcha shk., 2000. 430 s. [in Ukrainian].

9. Nakonechnyi M. F. Orfoepichni normy ta yikh znachennia. [Orthoepic norms and their meaning]. Suchasna ukrainska literaturna mova. Vstup. Fonetyka / vidp. red. I. K. Bilodid. Kyiv : Nauk. dumka, 1969. S. 370–401. [in Ukrainian].

10. Nakonechnyi M. F. Orfoepichni normy ta yikh znachennia.[Orthoepic norms and their meaning].Ukrainska mova v shkoli. 1958. № 1. S. 3–15. [in Ukrainian].

11. Celivanova Olena. Suchasna linhvistyka: terminolohichna entsyklopediia. [Modern linguistics: a terminological encyclopedia]. Poltava: Dovkillia-K, 2006. 716 s. [in Ukrainian].

12. Suchasna ukrainska mova [Modern Ukrainian language] / za red. O. D. Ponomareva. Kyiv : Lybid, 2001. 400 s. [in Ukrainian].

13. Suchasna ukrainska mova: u 5 kn. [Modern Ukrainian language] / za red. I. K. Bilodid. Kyiv : Nauk. dumka, 1969. Kn. 1. 436 s. [in Ukrainian].

14. Totska N. I. Suchasna ukrainska literaturna mova. Fonetyka, orfoepiia, hrafika, orfohrafiia. [Modern Ukrainian literary language. Phonetics, orthoepy, graphics, spelling].Kyiv : Vyshcha shk., 1981. 183 s. [in Ukrainian].

15. Brozović D. Aktuelna kolebanja hrvatske jezične norme. *Jezik.* Zagreb, 1998. Br. 5. S. 161–176. [in Croatian].

16. Diecionario dela lengva espanola. Real academiaespanola Editorial Espasa Calpe. 2001. Tomo II. 2368 s. [in Spanish].

17. Klajn I. Gramatika srpskog jezika. [Grammar of the Serbian language.] Beograd: Zavod za udzbenike i nastavna stedstva.[Belgrade: Institute for Textbooks and Teaching Savings.] 2005. 286 s. [in Serbian].

18. Kopaliński Władysław. Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych z almanachem. [Dictionary of foreign words and phrases with almanac.] Warszawa, 2000, 365 s. [in Polish].

19. Krčmová M. Fonetika a fonologie. [Phonetics and phonology.] Brno : Masarykova univerzita, 2008. 155 c. [in Czech].

20. Krech Eva Maria, Stook Eberhard, Hirschfeld Ursula, Lutz Christian Andres. Deut sches aussprache worterbuch. [German pronunciation dictionary] Berlin / New York : De Gruyter, 2010. 1076 s. [in German].

21. Murrey James. The New Oxford Dictionary of English Oxford University. Pressh. URL: ttps://archive.org/details/in.ernet. dli.2015.99992/page/n5520. [in English].

22. Palkova Zdena. Fonetika a fonologie cestiny s obecnym uvodem do problematiky oboru. [Phonetics and phonology of Czech with a general introduction to the field.] Pragha: Karolinum, 1994. 320 s. [in Czech].

23. Правопис српское езика / Сост. М. Пешикан, І. Јерковиh, [Spelling of the Serbian language/ M. Peschican, I. Jerkov] М. Пижурица. Београд : Матица Српса, 1994. 503 с. [in Serbian].

24. Robe ert Paul. Le Petit Robert. Dictionnaire alhabetique et analogique de la langve frangaise. [Alphabetical and analogical dictionary of the French language] Paris: Petit Robert, 2014. 2837 s. [in French].

25. The american heritagie college dictionary. Boston / New York: Haghton mifflin company, 2000. 1630 s. [in English].

26. Tokarski Jan. Słownik Wyrazów obcych PWN. [PWN Dictionary of Foreign Words.] Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa , 1988. nr 17. 536 s. [in Polish].

УДК 811.112.2'81'37
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/30.212304

Віталій ЖУГАЙ,
orcid.org/0000-0003-1381-6028
студент магістратури ІІ курсу кафедри германської філології та перекладу
Інституту філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(Київ, Україна) vzhuhay@gmail.com

Олена МАТЕРИНСЬКА,
orcid.org/0000-0003-3414-5307
доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри германської філології та перекладу
Інституту філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(Київ, Україна) olenamaterynska@ukr.net

ЗАСОБИ МОВНОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ ТА ФУНКЦІЇ ГУМОРУ У НІМЕЦЬКОМУ КІНЕМАТОГРАФІ

У фокусі цього дослідження один з важливих елементів міжкультурного спілкування, який формує світогляд будь-якої лінгвоспільноти, а саме – гумор, зреалізований у масмедійному вимірі кінематографу. На меті цієї розвідки не тільки спростувати за допомогою лінгвопрагматичного аналізу розповсюджений стереотип про відсутність почуття гумору в німців, але й розробити модель аналізу гумору на базі теорії семантичних скриптів та Загальної теорії вербального гумору американських дослідників Віктора Раскіна й Сальваторе Аттардо, а також даних соціолінгвістичного експерименту. Емпіричний матеріал цієї розвідки представлений 10 німецькими комедійними кінострічками за період з 1985 по 2017 рік, за допомогою яких було визначено засоби мовної реалізації та функції гумору в німецькому кінематографі.

На підставі даних соціологічного опитування було відібрано 288 мікроконтекстів з 10 кінострічок та проаналізовано приклади найбільш успішних (гумористичних), помірно гумористичних та невдалих сцен. Результати анкетування та роботи з фокус-групою дозволяють стверджувати, що гумор у німецькому кіно, безперечно, існує, виявлено, яким чином мовні засоби впливають на успішність його реалізації та встановлено ступінь його впливу на глядача (за допомогою респондентів).

Вихідним постулатом для цієї розвідки в межах Загальної теорії вербального гумору є розуміння того, що гумор базується на накладанні та / або протиставленні (опозиції) скриптів та складається у своєму довільному вираженні з таких ключових ресурсів, як: опозиція скриптів, логічний механізм, ситуація, ціль (також жертва), наративна стратегія й мова.

З'ясовано, що для сприйняття гумору мовець повинен володіти достатнім рівнем соціокультурної компетентності, розуміти ширший історичний та політичний контекст, у якому функціонує сміхова культура певного етносу.

Ключові слова: *скрипт, опозиція скриптів, теорія семантичних скриптів, загальна теорія вербального гумору, соціолінгвістичне опитування, кінематограф, стереотип.*

Vitalii ZHUHAI,
orcid.org/0000-0003-1381-6028
Second year of the Master's degree at the Department of German Philology and Translation
Institute of Philology
of Taras Shevchenko National University of Kyiv
(Kyiv, Ukraine) vzhuhay@gmail.com

Olena MATERYNSKA,
orcid.org/0000-0003-3414-5307
Doctor of Philological Sciences, Professor,
Professor at the Department of German Philology and Translation
Institute of Philology
of Taras Shevchenko National University of Kyiv
(Kyiv, Ukraine) olenamaterynska@ukr.net

MEANS OF LANGUAGE REALIZATION AND FUNCTIONS OF HUMOR IN GERMAN CINEMATOGRAPHY

This article is devoted to one of the most important aspects of intercultural communication, which has a substantial impact on every linguistic community's mentality, namely, the humor. The main point of this research was to debunk

the popular stereotype about the lack of humor in the German culture, as well as to develop a model of humor analysis based on the Semantic Scripts Theory and the General Theory of Verbal Humor developed by the American humor researchers Victor Raskin and Salvatore Attardo, followed by the results of a sociolinguistic experiment. The empirical data in this research is represented by 10 German comedy films, ranging from 1985 to 2017, to determine the specific linguistic means of realization and functions of humor in the German cinematography.

Based on the sociological survey data, 288 microcontexts from 10 films were selected, allowing us to determine the most successful (humorous), moderately humorous, and unsuccessful scenes. The results of the questionnaire and the work with a focus group suggest that humor in German cinema undoubtedly exists, as well as explain how the means of linguistic realization affect the success of its implementation and the degree of its impact on the audience (with the help of respondents).

The starting point for this research within the General Theory of Verbal Humor is the understanding that humor is based on the overlapping and opposition of scripts and consists in its arbitrary expression of the following key resources: opposition of scripts, logical mechanism, situation, goal, narrative strategy, and language.

To perceive humor, the speaker must have a sufficient level of socio-cultural competence and understand the broader historical and political context in which the laughter culture of a particular ethnic group operates.

Key words: *script, the opposition of scripts, the theory of semantic scripts, General Theory of Verbal Humor, sociolinguistic survey, cinema, stereotype.*

Постановка проблеми. Актуальність цієї статті полягає в необхідності дослідження гумору як вагомого складника спілкування в будь-якому мовному середовищі, визначенні його функцій та засобів мовної реалізації, зокрема в німецькому кінематографі, який ще не був у фокусі системних лінгвопрагматичних досліджень гумору.

Гумор є вагомим елементом культури будь-якої лінгвоспільноти, а відтак дуже важливий у міжкультурному кооперативному спілкуванні, утім гумористичний ефект дуже часто втрачається під час трансферу гумору в інше мовне середовище, що створює стереотипні уявлення про його відсутність у певних етносів. Зокрема, побутує стереотипне уявлення про відсутність гумору у носіїв німецької мови. Потребує також визначення й методологічного пропрацювання модель лінгвістичного аналізу гумору, яку можна було б застосувати до різномовного матеріалу та яка дозволила б узагальнити та зіставити дані, отримані на конкретному емпіричному матеріалі в різних видах дискурсу. Кінематограф має потужний вплив на глядацьку аудиторію, тож не тільки транслює закріплені у певному мовному середовищі уявлення про навколишній світ, але й формує та визначає світогляд.

Аналіз досліджень. Традиція сміху існує тисячі років, але досі немає універсальної теорії гумору, що може бути пов'язаним з існуванням безлічі пояснень та інтерпретацій цього феномену. Виділяють три основних групи теорій гумору: теорії ворожнечі (hostility theories), теорії невідповідності / несумісності (incongruity theories), теорії звільнення (release theories) (Clark, 1987).

Прихильниками ***теорії ворожнечі*** були, наприклад, давньогрецький філософ Платон, філософ XVII століття Т. Гоббс, які виходили з припущення, що гумор народжується внаслідок усвідомлення власної вищості над іншими або в результаті подолання труднощів та перешкод (Hobbes, 1982; Shelley, 2003).

Теорія невідповідності була вперше сформульована Арістотелем та знайшла своє відображення в працях І. Канта і А. Шопенгауера. Згідно з нею гумор є результатом несумісності очікування та результату (Morreal, 2016). Арістотель звертав увагу на те, що одним з факторів, які відрізняють людину від інших істот, є її здатність сміятися. На відміну від Платона, Арістотель визнавав, що сміх може бути корисним (Aristotles, 2006).

Представник другої половини XVIII століття Іммануїл Кант (1724–1804) запропонував теорію, за якою сміх – це емоція, що виникає від знешкодження напруженого очікування та зведення ситуації у ніщо (Morreal, 2016). Артур Шопенгауер запропонував у XIX столітті власну теорію – невідповідності (автор.), або теорію абсурду, за якою несумісність з фізичними очікуваннями та абстрактними уявленнями може мати комічний ефект. Американський філософ XX століття Джеймс Файблман сформулював розуміння теорії сміху як психічної розрядки від страху та напруження, коли у негативній на перший погляд ситуації наступає несподівана позитивна розв'язка (Morreal, 2016).

Теорії звільнення розглядали гумор та сміх як реалізацію психічної енергії, що дозволяють людині вийти за рамки певних обмежень, наприклад, за межі логіки чи здорового глузду (Morreal, 2016), їх прихильниками, з-поміж інших, були З. Фрейд та М. Істмен (Глинка, 2008).

Американський письменник і літературний критик Макс Істмен (1883–1969) допустив існування «безглуздого гумору, нісенітниці». У 80–90-х роках минулого століття помітно підвищився інтерес до вивчення феномену гумору,

зокрема, було опубліковано «Семантичну теорію гумору» (*Semantic mechanisms of Humor*, 1985) Віктора Раскіна (Raskin, 1984) та «Загальну теорію вербального гумору» (*General Theory of Verbal Humor*, 1991), розроблену В. Раскіним у співпраці з Сальваторе Аттардо (Attardo, 1994). Автори розробили декілька важливих концепцій у межах теорії гумору, серед яких була теорія скриптів (фреймів), яка стала підґрунтям цього дослідження. З погляду авторів, для виникнення комічного ефекту повинно відбутися зіштовхування та/або протиставлення двох між собою несумісних контекстів – скриптів. За версією самих авторів, ця теорія вписується у категорію *теорій невідповідності* / *несумісності* (*incongruity theories*) (Attardo, 1994).

Мета статті – не тільки спростувати популярний міф про відсутність гумору в носіїв німецької мови, але і на прикладі німецького кінематографу, за допомогою лінгвопрагматичного аналізу, наочно продемонструвати засоби мовної реалізації та функції гумору.

Як емпіричну базу дослідження було обрано 10 німецьких фільмів комедійного жанру різноманітної тематики 1985–2017 років виробництва. Список стрічок був сформований з огляду на увагу до них у засобах масової інформації, зокрема, таких німецько- та англомовних онлайн-видань, як Deutsche Welle (Deutsche Welle, 2016) і Paste Magazine (Paste Magazine, 2015). З метою підвищення об'єктивності висновків було також проведено соціолінгвістичне опитування носіїв німецької мови в межах спільного проєкту GIP «Партнерство германістичних інституцій» між Київським національним університетом імені Тараса Шевченка, кафедрою германської філології та перекладу й Рурським університетом м. Бохум (Німеччина), кафедрою германської лінгвістики та лінгводидактики.

Виклад основного матеріалу. Здійснений аналіз досліджень засвідчив, що феномен гумору здатний не тільки викликати сміх та розважати, але й віддзеркалювати менталітет і загальні риси соціальної групи людей. Як вже зазначалося, побутує досить популярний міф, що німці – нація, яка не знає гумору. Наприклад, в опитуванні 2011 року, проведеному міжнародним сайтом знайомств Badoo.com, німців визнали найменш схильною до веселощів нацією (Badoo, 2011). Це лише зміцнило поширений стереотип, що «у цього народу немає почуття гумору», як пише у своїй статті британський суспільний мовник BBC (BBC, 2017).

Ніколь Маклелланд зазначає, що сприйняття гумору залежить від будови мови. Так, у німецькій мові утворення каламбурів (гри слів) здебільшого відбувається за рахунок утворення складних слів, на кшталт «зловтіхи» (Schaden («шкода») + Freude («задоволення») (BBC, 2017). Для унаочнення цього твердження може слугувати наступний приклад: «Як називають іспанця, у якого немає машини? Карлос!» (гра слів: Car (з англ. – «машина, автомобіль) + los (з нім. – «без; бути позбавленим чогось») – популярний німецький анекдот.

У наведених прикладах прослідковується складність з перекладом жартів зі збереженням їх комічного складника, що зумовлено особливостями морфологічної та граматичної структури німецької мови. Проте це не є водночас свідченням того, що весь гумор у німецькій мові не підлягає перекладу та послідовному аналізу.

Концептуальний апарат теорії семантичних скриптів. Згідно з визначенням термін «скрипт» містить інформацію стосовно опису певного явища чи алгоритму. За В. Раскіним, текст може характеризуватися як такий, що містить гумор, якщо (Raskin, 1984): а) текст повною мірою чи частково є сумісним з двома різними скриптами; б) два скрипти, що містяться у тексті, накладаються один на інший або є протилежними один одному.

Сукупність усіх лексичних та нелексичних скриптів у мові, а також варіанти й закономірності їх комбінацій утворюють семантичну мережу, що зберігає всю інформацію про свою культуру. Ось невеликий фрагмент семантичної мережі, запропонований В. Раскіним (Attardo, 1994: 8): «Ложка» – інструмент – «їжа»; «Ложка» – матеріал – «дерево» / «метал» / «пластик»; «Ложка» – гіпонім – «столові прибори». На думку В. Раскіна, семантична теорія повинна складатися з двох компонентів (Attardo, 1994: 9):

1) комплекс усіх можливих скриптів, доступних носіям мови, зокрема німецької;

2) правила комбінування скриптів між собою з їх усіма можливими значеннями, що передбачають відкидання усіх комбінацій, що не утворюють сталих смислових зв'язків.

Процес комбінування скриптів передбачає той факт, що текст може містити більш ніж один варіант інтерпретації, що призводить до активації декількох скриптів одночасно, що позначається терміном «вибух комбінаторних значень» (Attardo, 1994: 17). Накладання одного скрипту на інший може мати повноцінний або частковий характер. У першому разі текст буде сумісним з двома скриптами одночасно. У другому випадку частини тексту або певні деталі не будуть сумісними з одним чи іншим скриптом (Attardo, 1994: 17).

Накладання одного скрипту на інший не може вважатися еквівалентом гумору згідно з С. Аттардо (Attardo, 1994: 18). Тексти з багатозначністю, а також метафоричні, образні, алегоричні, міфічні, тексти з алюзією тощо містять скрипти, що накладаються один на інший, проте не можуть характеризуватися як гумористичні тексти, оскільки у них відсутня друга умова для утворення гумору, – протилежності (опозиції) скриптів.

Для успішного створення жарту повинні поєднатися п'ять «ключових ресурсів» (знань) (Key Resources): «опозиція скриптів», «логічний механізм», «ціль», «наративна стратегія», «мова», «ситуація». Слід коротко розглянути кожен з цих складників окремо (Attardo, 1994: 22):

1) **Опозиція скриптів**: протиставлення двох скриптів є однією з умов для виникнення гумору. Типові приклади опозиції скриптів(Attardo, 1994: 21): «поганий» / «хороший»; «життя» / «смерть»; «пристойне» / «непристойне»; «є гроші» / «немає грошей».

2) **Логічний механізм:** згаданий параметр передбачає застосування особливої грайливої логіки, яка не завжди може бути використана поза контекстом жарту (Attardo, 1994: 26). Логічні механізми можуть варіюватися від прямолінійних несумісних тверджень (автор наводить приклад слогану на футболці: *«Клуб любителів каное в пустелі Гобі»*) до фальшивих аналогій *(«У Мадонни його немає, у Папи є, але він не користується, у Буша* воно коротке, а у Горбачова – довге. Що ж це таке? / – Прізвище»*); хіазмів* (*«Кіптява свічка й ніж щербатий, червінна королева з карт (Б.І. Антонич)»* (Літературознавча енциклопедія, 2007: 557) та інших засобів створення комічного (Attardo, 1994: 25–26).

У своїй праці «Загальна теорія вербального гумору» Сальваторе Аттардо пропонує такий список відомих логічних механізмів: role-reversals («обмін ролями»), almost situations («ситуації, коли майже щось відбулось або не відбулось»), inferring consequences («передбачувані висновки»), coincidence («співпадіння»), proportion («пропорція»), exaggeration («перебільшення»), meta-humour («мета-гумор»), role exchanges («зміна ролей»), juxtaposition («зіставлення, протиставлення»), analogy («аналогія»), reasoning from false premises («аргументація, заснована на хибних судженнях»), parallelism («паралелізм»), ignoring the obvious («ігнорування очевидного»), vicious circle («замкнуте коло»), chiasmus («хіазм»), faulty reasoning («неправдива аргументація»), self-undermining («самоіронія»), missing link («пропущена ланка»), implicit parallelism («імплікований паралелізм»), false analogy («фальшива аналогія») (Attardo, 1994: 27).

3) **Ситуація:** будь-який жарт повинен базуватися на «певній ситуації». Останню можна розглядати як реквізит для жарту (Attardo, 1994: 22–24): *«Бергманн. Давид. Єврей. Ви були в'язнем у концентраційному таборі Саксенхаузен. Яким чином Ви туди потрапили?/ – На лімузині, шофер привіз (Es war einmal in Deutschland, 2017».*

4) **Ціль:** цей ключовий ресурс визначає, хто буде «жертвою» жарту. Якщо йдеться про неагресивний гумор (який не має на меті висміювання певних груп чи осіб), то цей параметр може мати нульове значення (Attardo, 1994: 24), наприклад: *«Один єврей каже іншому: «Німці – недовірливий народ, а коли з євреями справу доводиться мати, то взагалі.* – Інший єврей на це відповідає*: –Ніхто не говорив Тору із сумки одразу діставати» (Es war einmal in Deutschland, 2017)».*

5) **Наративна стратегія:** цей ключовий ресурс передбачає введення гумору в межах обраної наративної організації тексту у формі монологу, діалогу або як ремарку (слова) автора (Attardo, 1994: 23).

6) **Мова:** цей ключовий ресурс відповідає за вербалізацію всієї необхідної інформації в тексті, а також за конкретно обраний порядок слів та розташування функціональних елементів речення (тексту) з кульмінацією в кінці, наприклад: *«Ви взагалі одружені, Завацькі? / – Ні. / -Я так і подумав. / – І що це повинно означати? / – Щоб завоювати жінку, потрібна мужність, а мужність – це якраз те, чого Вам бракує, Завацькі. Жіночі серця не завойовують стогонами та магією, а потрібно зібрати всю силу в кулак а тоді, Завацькі, а тоді атака! / Вам варто написати книгу порад від Гітлера: «Моя боротьба. Проти моєї дружини»* (Er ist wieder da, 2015).

Під функціональними елементами речення (тексту) автор має на увазі так званий «панчлайн» (з англ. Punchline), або кульмінацію жарту та супровідні елементи, які автори називають «джеб-лайнс» (з англ. jab lines), які підводять до кульмінації (Attardo, 1994: 82–83).

Емпіричне дослідження на базі теорії семантичних скриптів та соціолінгвістичного методу. Теорію семантичних скриптів було застосовано в цьому дослідженні для аналізу 288 мікроконтекстів кінострічок. Уривки, що містять гумор, були визначені та обрані респондентами зі знанням німецької мови після проведення соціолінгвістичного опитування. Метою опитування було: 1) кількісно визначити найбільш смішні уривки з вибраних німецьких фільмів; 2) зменшити фактор суб'єктивності щодо

оцінювання гумору; 3) якісно відрізнити гумор за його впливом на глядача. Соціолінгвістичне опитування шляхом анкетування та організації фокус-групи для роботи з респондентами дало змогу кількісно визначити, які саме сцени із кінострічок будуть обрані для аналізу, а також сформувати «рейтинг» німецьких фільмів з погляду гумору.

Групу респондентів було обрано серед носіїв німецької мови та студентів, які вивчають німецьку мову як іноземну, загальною кількістю 30 осіб. За віковими характеристиками 70% респондентів були віком до 30 років, 30% – віком понад 30 років, за статтю респонденти були дібрані за рівною пропорцією. Респонденти отримали анкету з однаковим переліком із десяти кінострічок для перегляду та відкриті питання щодо кожної з проханням записати час уривків (епізодів), де вони зафіксували наявність гумору. Було визначено такий перелік фільмів: Es war einmal in Deutschland (2017); Almanya: Willkommen in Deutschland (1999); Sonnenallee (1999); Er ist wieder da (2015); Wer früher stirbt, ist länger tot (2005); Alle auf Zucker! (2004); Fack Ju Göhte (2013); Barfuss (2005); Männer (1980); Goodbye, Lenin! (2005).

Респонденти повинні були відповісти на питання в анкеті, зазначивши відповідний характер зафіксованого гумору як: (1) «смішний» (який викликав у респондентів сміх), (2) «дотепний» (який спонукав респондентів усміхнутися) та (3) «невдалий» (респонденти помітили наявність гумору, але він не справив на них очікуваного ефекту). У нижченаведеній таблиці 1 представлено статистичні результати опитування.

Таблиця 1

Оцінка респондентами гумористичного ефекту у переглянутих кінострічках

Назва фільму	К-сть смішних сцен	К-сть дотепних сцен	К-сть невдалих сцен з гумором
Es war einmal in Deutschland (2017)	21	15	5
Almanya: Willkommen in Deutschland (2011)	17	16	4
Sonnenallee (1999)	4	21	20
Er ist wieder da (2015)	11	14	10
Wer früher stirbt, ist länger tot (2005)	7	15	4
Fack Ju Göhte (2013)	16	7	15
Alle auf Zucker! (2004)	10	4	4
Barfuss (2005)	7	5	2
Männer (1985)	1	8	11
Goodbye, Lenin! (2003)	-	2	4

Результати опитування показали, що кінострічкою з найбільшою кількістю «смішних і дотепних сцен» виявилася *Es war einmal in Deutschland* («Одного разу в Німеччині»): із 21 та 15 смішними та дотепними епізодами відповідно проти 5 невдалих. Другим за кількістю гумористичних сцен виявився фільм Almanya: Willkommen in Deutschland («Алманія: ласкаво просимо до Німеччини») із 17 смішними та 16 дотепними сценами проти 4. Фільми Sonnenalee («Сонячна алея») та Er ist wieder da («Він повернувся») обійняли третю позицію з огляду на вищезазначені критерії: із 4 смішними та 21 дотепними епізодами проти 20 невдалих та 11 смішними й 14 дотепними епізодами проти 10 невдалих відповідно. Найменш гумористичним фільмом виявився Goodbye, Lenin! («Бувай, Леніне!») з 2 дотепними сценами і 4 невдалими, що, відповідно, робить його також стрічкою з найбільшим негативним рейтингом з погляду гумору. Є вірогідність похибки у проведеному дослідженні, що зумовлено тим, що були вирахувані середні значення результатів згідно з відповідями усіх респондентів.

Дослідження із застосуванням методу фокус-групи. З метою більш глибокого аналізу переглянутих кінострічок у межах дослідження була також проведена робота з фокус-групою. Респондентами для фокус-групи було обрано 20 осіб, серед них: 10 – чоловіки (50%), 10 – жінки (50%), 15 осіб – віком до 30 років (75%) та 5 осіб – віком 30+ років (25%); 15 осіб, які вивчають німецьку як іноземну мову (75%) та 5 осіб, для яких німецька – рідна мова (25%).

Першим питанням для фокус-групи було обрати, який фільм вони переглянули. Найпопулярнішим фільмом для перегляду серед респондентів стала стрічка «Босоніж» (2005 року) (35% респондентів надали їй перевагу).

На другому місці за популярністю розташувалися фільми: «Пішов ти, Гете» (2013 року), «Сонячна алея» (1999 року) та «Бувай, Леніне» (2003 року) – по 15% кожен. На третьому місці опинилися стрічки: «Він повернувся» (2015 року) та «Одного разу в Німеччині» (2017 року) – по 10% кожен. Фільми «Хто раніше помер, той довше мертвий» (2006 року), «Алманія: ласкаво просимо до Німеччини», «Знайомство з Цукерами» (2004 року), «Чоловіки» (1985 року) набрали по 5% відповідей респондентів.

У відповідь на питання, чому респонденти обрали ту чи іншу стрічку для перегляду, найпопулярнішою відповіддю було: «Це було спонтанне рішення» (40% респондентів). Інший варіант відповіді: «Опис фільму видався мені особливо цікавим» (20% респондентів). На третьому опинився варіант: «Я обрав (-ла) фільм через актора / актрису в головних ролях» (10% респондентів). Також варіантами відповіді

були такі: «Я хотів (-ла) ознайомитись з німецьким гумористичним кіно» (5% респондентів), «Я прочитав (-ла) (…) оригінальну книгу, на якій заснований фільм» (5% респондентів), «Це було домашнім завданням» (5% респондентів), «Я бачив (-ла) його у школі» (5% респондентів), «Мені його рекомендували» (5% респондентів), «Я раніше чув (-ла) позитивні відгуки про цей фільм» (5% респондентів).

Наступне питання мало на меті визначити загальну оцінку фільму респондентами. Загальні враження про фільм у респондентів розділилися на 5 категорій. 70% респондентів вважають переглянутий ними фільм «веселим, забавним», 20% респондентів – «дуже смішним та веселим», 5% відповіли, що гумор у фільмі був «недоречним та/або непристойним».

Діаграма 1

Наступне питання передбачало відповідь на питання: «Чи базувався гумор на протиставленні понять із різних галузей?».

65% респондентів відповіли: «так», 30% респондентів відповіли: «ні» та 10% не зрозуміли питання.

Діаграма 2

Більшість респондентів (45%) визначили, що об'єктом (жертвою) для сміху була «соціальна група людей, 45% визначили «окрему (історичну) особистість» об'єктом жартів. 10% респондентів відповіли, що об'єктом жартів «були не люди», 5% визначили «національну групу об'єктом жартів та 5% респондентів не зрозуміли питання.

Діаграма 3

70% респондентів відповіли, що домінантною наративною стратегією у фільмі були «діалоги між діючими особами», 15% відповіли – «монологи головного героя / героїні», 10% респондентів обрали опцію: «комбінація усіх вищезгаданих пунктів» та 10% обрали опцію: «У фільмі був оповідач».

Діаграма 4

31,6% респондентів відповіли, що гумор був би для них смішним без відповідного аудіовізуального супроводження, проте більшість (47,4%) зазначили, що без відповідного аудіовізуального супроводження гумор на мав би очікуваного ефекту. Ще 21,1% респондентів не визначилися з відповіддю.

Останнє питання було призначено лише для студентів-філологів й передбачало знання певної термінології. Метою цього питання було визначити домінантні логічні механізми для спрацьовування гумору в кожному з фільмів. Респонденти мали право обрати декілька правильних відповідей. Список запропонованих логічних механізмів був залучений з наукової праці «Загальна теорія вербального гумору» Віктора Раскіна та Сальваторе Аттардо (Attardo, 1994: 27).

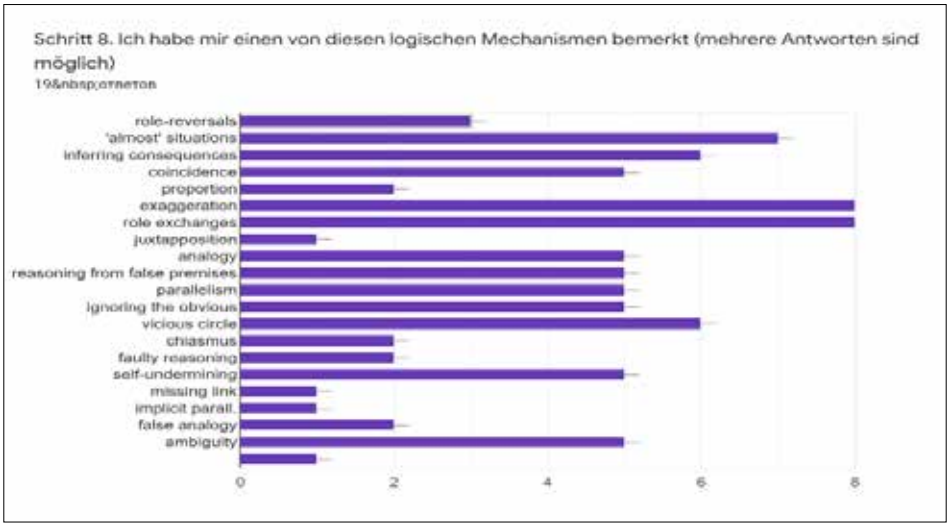

Діаграма 5

Найбільш популярними відповідями були: exaggeration («перебільшення») та role exchanges («перестановка ролей») – по 8 відповідей (42,1% респондентів); на другому місці опинилась відповідь: almost situations («ситуації, де щось «майже» сталося / не сталося») – 7 відповідей (36,8% відповідей); третьою за популярністю була відповідь: inferring consequences («передбачувані наслідки») та vicious circle («замкнуте коло») – по 6 відповідей (31,6% респондентів). 26,3% респондентів обрали такі опції: coincidence («збіг»), analogy («аналогія»), reasoning from false premises («аргументація на базі помилкових суджень»), parallelism («паралелізм»), ignoring the obvious («ігнорування очевидного»), self-undermining («самовисміювання, самоіронія»), ambiguity («двозначність, багатозначність»). 10,5% респондентів обрали опцію: proportion («пропорція»), chiasmus («хіазм»), faulty reasoning («неправдива аргументація»), false analogy («неправильна аналогія»).

5,3% респондентів обрали опцію: juxtaposition («зіставлення непоєднуваного»), missing link («пропущена ланка»), implicit parallelism («імплікований паралелізм») та do not know («не знаю»).

У межах лінгвістичного аналізу було виявлено такі основні мовні засоби реалізації гумору: лексико-семантичні (двозначність, гра слів, метафори, метонімії, інші стилістичні тропи), морфологічні (особливі утворення, деривації, додавання незвичних суфіксів, префіксів та інші видозміни за наявності), функційно-стилістичні (жаргонізми, невідповідності у стилі, професійна лексика та інші засоби за наявності), синтаксичні (вставні слова, конструкції та інші), а також просодичні засоби (інтонація, тон, темп).

Для більш ефективного унаочнення впливу мовних засобів на реалізацію базової функції гумору (розсмішити глядача) за даними соціолінгвістичного опитування далі наведено приклади за трьома блоками, зокрема: а) фільми, що справляють значний гумористичний ефект; б) фільми, що справляють помірний гумористичний ефект; в) фільми, що майже не справляють гумористичного ефекту.

Контекст першого запропонованого прикладу: головний герой Їлмаз, у минулому – запрошений до Німеччини працівник із Туреччини, який переїхав туди разом зі сім'єю, проте ніколи так і не відмовився від своєї (турецької) культури бачить жахливий сон про вручення німецьких паспортів та його нові обов'язки як німця.

А) **Фільм Almanya: Willkommen ins Deutschland, 2011 («Алманія: ласкаво просимо до Німеччини»)** [06: 30–07:30]

Jetzt, fehlt nur noch Punkt 4 auf Anhang 18: verpflichten Sie sich, als baldige deutsche Staatsbürger, die deutsche Kultur als Leitkultur zu übernehmen? (…) Sehr schön, Sie essen zweimal in der Woche Schweinfleisch. Sie sehen jeden Sonntag «Tatort» und verbringen jeden zweiten Sommer auf Mallorca. Ich gratuliere, Sie sind jetzt Deutsche *(«Отже, не вистачає тільки пункту 4 у додатку № 18: чи зобов'язуєтесь Ви як майбутні громадяни Німеччини перейняти німецьку культуру як провідну? (…) Дуже добре, ви будете двічі в тиждень їсти свинину, щонеділі будете дивитися «Місце злочину» і кожне друге літо будете проводити на Майорці. Я вас вітаю, ви тепер – громадяни Німеччини»).*

Опозиція скриптів: німці / бюрократи; турки / німці; мусульмани / християни; **Логічний механізм:** exaggeration («перебільшення»), meta-humor («мета-гумор»). **Ситуація:** головному герою сниться жах. **Ціль:** німці (стереотипи про типових німців). **Наративна стратегія:** діалог. **Мова:** кульмінація в кінці.

Лінгвістичний аналіз виявив наступні експліцитні на імпліцитні мовно-стилістичні засоби, за допомогою яких реалізується гумор у наведеному уривку: пародія на офіційно-діловий стиль з ввічливими зворотами та формальностями, притаманними спілкуванню з чиновниками у місцевій адмінстрації (імпліцитна); гіперболізація: Fehlt nur noch Punkt 4 auf Anhang 18 («не вистачає тільки пункту 4 у додатку № 1»); Sie sehen jeden Sonntag "Tatort" und verbringen jeden zweiten Sommer auf Mallorca *(*«Ви будете двічі на тиждень їсти свинину, щонеділі будете дивитися «Місце злочину» і кожне друге літо будете проводити на Майорці»); антитеза: імпліцитне протиставлення німецької та турецької культур, а також християнських та мусульманських традицій.

Значний гумористичний ефект виникає шляхом поєднання пародійних елементів на німецьку бюрократичну систему, гіперболізації паперистики (18 додатків у документі), стереотипізації популярних занять та місць для відпочинку (подорожі кожного другого літа на Майорку), одночасного з протиставленням двох несумісних культур і ситуативним гумором (головний герой дивиться у своє відображення і бачить вуса, як у Гітлера; дивиться на дружину і бачить її в народному німецькому костюмі).

Б) **Фільм Alle auf Zucker, 2004 («Знайомство з Цукерами»)** [08:33-08:47]

– Mann: Ein Telegramm für Jakob Zuckermann. Niemand war zu Hause, also vielleicht konnte ich Ihnen… / Frau Zuckermann: Jakob Zuckermann? Jemand sagt das noch? Geben Sie das mir! / – Mann: Moment mal, und Sie sind? / Frau Zuckermann: Seine Frau. Seine Exfrau. Seine… zukünftige Exfrau *(«Телеграма для Якоба Цукерманна. Нікого не було вдома, тому можливо я міг би Вам… / Пані Цукерманн: Якоба Цукерманна? Так до сих пір хтось говорить? Дайте це мені! / Чоловік: Хвилиночку, а Ви будете? / Пані Цукерманн: Його Дружина. Його колишня дружина. Його… в майбутньому колишня дружина»).*

Опозиція скриптів: одруження / розлучення. **Логічний механізм:** Juxtaposition («зіставлення / протиставлення»); інший – гра слів. **Ситуація:** прибула телеграма, дома нікого не було. **Ціль:** Пані Цукерманн. **Наративна стратегія:** діалог діючих осіб. **Мова:** панчлайн, кульмінація в кінці.

Лінгвістичний аналіз зазначеного уривку виявив наступні імпліцитні та експліцитні мовні засоби: еліптичні речення: Niemand war zu Hause, also vielleicht konnte ich Ihnen… («*Нікого не було вдома, тому можливо я міг би Вам…»)*;

риторичні питання: Jakob Zuckermann? Jemand sagt das noch? *(«Якоба Цукерманна? Так до сих пір хтось говорить?»)*; окличні речення: Geben Sie das mir! *(«Давайте це мені!»)*; морфологічні засоби: Seine Frau...Seine *Ex*frau; паузи в мовленні / гра слів: Seine… zukünftige Exfrau («*Його… в майбутньому колишня дружина*»).

Гумор у цьому епізоді поступово наростає за допомогою джеб-лайнів "Seine Frau...Seine *Ex*frau" та досягає максимального вираження у панчлайні "Seine… zukünftige Exfrau", що побудований на опозиції між «колишній» та «в майбутньому». Це може потенційно розсмішити, але справляє уповільнений ефект на глядача.

В) **Фільм Good bye, Lenin, 2003 («Бувай, Леніне!»)** [34:14 – 34:24]

– Entschuldigung, ich zahle hier die Miete, und zwar seit 5 Monate. / -Wie großzügig, Reiner! / – Übrigens, für die ganze Wohnung! / – 47,80 Deutsche Mark. Dafür kann man im ganzen Westen nicht mal Telefonrechnung bezahlen. / Dafür im ganzen Osten muss man 10 Jahre auf den Telefonanschluss warten! *(Райнер: Перепрошую! Я взагалі-то плачу за оренду, між іншим, уже 5 місяців! / Алекс: як щедро з твого боку, Райнере! / Райнер: Прошу зауважити, що я оплачую цілу квартиру! / – 47,80 Дойчемарк. За ці гроші на цілому Заході не оплатиш телефонний рахунок. / Райнер: А на цілому Сході ще 10 років чекати треба, поки телефонну лінію проведуть!»).*

Опозиція скриптів: ФРН / НДР. **Логічний механізм:** juxtaposition («зіставлення / протиставлення»), proportion («пропорція»), analogy («аналогія»). **Ситуація:** Алекс домагається того, щоб його сестра та Райнер (її хлопець) звільнили кімнату у їх спільному житлі для матері. **Ціль:** НДР (як менш розвинена частина Німеччини). **Наративна стратегія:** діалог діючих осіб. **Мова:** джеб-лайни, кульмінація, панчлайн в кінці.

Лінгвістичний аналіз виявив у наведеному фрагменті такі засоби: іронія: Wie *großzügig*, Reiner! («Як щедро з твого боку, Райнере!»); сарказм / окличні речення: Dafür kann man im ganzen Westen nicht mal Telefonrechnung bezahlen / Dafür im ganzen Osten muss man 10 Jahre auf den Telefonanschluss warten! («За ці гроші на цілому Заході не оплатиш телефонний рахунок. / Райнер: А на цілому Сході ще 10 років чекати треба, поки телефонну лінію проведуть!»); безособові конструкції: muss man, kann man.

Комічний ефект досягається завдяки іронічно-сатиричному тону Алекса та Райнера, а також через протиставлення ФРН і НДР, де Німецька Демократична Республіка зображена далеко менш розвиненою, ніж держава-сусід, й відірваною від прогресу. Розуміння гумору в цьому епізоді вимагає додаткових знань про згаданий історичний період, а відтак робить його більш вузькоспецифічним, він викликає гумористичний ефект не у всіх респондентів, особливо тих, хто належить до більш молодої генерації й не повністю усвідомлює атмосферу розділеної Німеччини.

Лексико-семантичні засоби виявились найпоширенішою категорією вжитих мовних засобів та були зафіксовані під час аналізу 58 разів (20,14%). На другому місці – синтаксичні засоби, які були виявлені 43 рази (14,93%). Стилістичні засоби були третіми за поширеністю і були визначені в проаналізованих епізодах 22 рази (7,64%). Найменш поширеними мовними засобами для вираження гумору були просодичні 19 (6,6%) та морфологічні засоби – 6 (2,08%). У межах обраних для аналізу мікроконтектсів мовні засоби виявилися релевантними для створення комічного ефекту у 51,39% випадків. У решти (48,61%) мовні засоби не були яскраво виражені або не впливали на гумористичний складник мікроконтекстів.

Висновки. Три групи теорій гумору, висвітлені у цій розвідці: теорії невідповідності, теорії ворожнечі та теорії звільнення з огляду на складну багатогранну та суб'єктивну природу цього феномену не надають системних критеріїв його аналізу. Вихідною гіпотезою цього дослідження є розуміння того, що гумор відповідно до Загальної теорії вербального гумору Раскіна-Аттардо має певну структуру: опозиція скриптів – логічний механізм – ситуація – ціль – наративна стратегія – мова. Згідно з цією теорією будь-який гумор засновується на накладанні та/або опозиції скриптів.

Результати соціолінгвістичного опитування дозволили спростувати тезу про відсутність культури сміху в німецькомовному середовищі, зокрема, в кінематографі. Найпоширенішими мовними засобами, за допомогою яких досягається комічність досліджених мікроконтекстів, були лексико-семантичні, а найменш ефективними виявилися морфологічні засоби. Іншими важливими факторами, які враховувались під час дослідження, проте ще не були акцентовані й мають бути проаналізовані в перспективі, є вплив на реалізацію гумору в мові таких факторів, як: гендер, вік, соціальний статус, релігійні переконання, політичні погляди респондентів тощо. Лінгвістичний інструментарій, розроблений для аналізу дібраних мікроконтекстів, що містять гумор, можна використовувати на заняттях з німецької мови та в подальших дослідженнях гумору в кінематографі, мас-медіа, літературі, музиці та інших сферах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арістотель. Поетика. Переклад Б. Тена ; вступ. ст. і коментарі Й. Кобова. Київ : Мистецтво, 1967. 136 с.
2. Макферсон Е. Чи справді в німців немає почуття гумору? BBC, 2017. URL: https://bbc.in/37fmzao.
3. Глинка К. Теория Юмора. Стихи, пародии, эпиграммы. Игорь Южанин. Москва, 2008. 206 с.
4. Ковалів Ю.І. Хіазм. Літературознавча енциклопедія у 2 т. Київ : ВЦ Академія, 2007. 557 с.
5. Andrew R. J. The Origins and the Evolution of the Calls and Facial Expressions of the Primates. *Behaviour*. 1963. 20. P. 100–109.
6. Attardo S. Translation and Humour: An Approach Based on the General Theory of Verbal Humour. *Translation Humour: special issue of The Translator.* Vandaele, Jeroen (Hrsg.). 2002. Jg. 8. H 2. P. 173–194.
7. Badoo: Germans voted «Least Funny Nationality» in Global Survey. 2011. URL: https://bit.ly/2tORoFu
8. Bergson H. Laughter: An Essay on the Meaning of the Comic, C. Brereton and F. Rothwell (trs.), London: Macmillan. 1901. URL: http://www.gutenberg.org/ebooks/4352
9. Clark M. Humor and Incongruity. *The Philosophy of Laughter and Humor,* John Morreall (ed.). Albany: State University of New York Press. 1987. P. 139–55.
10. Deutsche Welle: Kino favorites: Top 10 German comedies. 2016. URL: https://bit.ly/31ECSN2.
11. Eastman M. Enjoyment of Laughter. New York : Halcyon House. 1936.
12. Evans M. Germany officialy the world's least funny country. *The Telegraph.* 2011. URL: https://goo.gl/nuhZ6R
13. Freud S. Jokes and Their Relation to the Unconscious (Der Witz und seine Beziehung zum Unbewußten), James Strachey (tr.). New York : Penguin. 1905 [1974].
14. Grice P. Studies in the way of words. 1989. URL: https://bit.ly/2WQ3SHc.
15. Gruner C. R. The game of humor: a comprehensive theory of why we laugh. New Brunswick, N.J. : Transaction. 1997. 197 p.
16. Hobbes T. Leviathan. New York : Penguin. 1651 [1982]. P. 35–45.
17. Morreall J. Philosophy of Humor. The Stanford Encyclopedia of Philosophy. Edward N. Zalta (ed.). Comedies. 2016. URL: https://stanford.io/2V88jgs.
18. Paste Magazine. Zum Totlachen! 10 German Comedies. 2015. URL: https://bit.ly/2Hcwjru.
19. Raskin V. Semantic Mechanisms of Humor. Dordrecht : Reidel. 1984. P. 325–335.
20. Schopenhauer A. The World as Will and Idea. Die Welt als Wille und Vorstellung. Tr. R. B. Haldane and J. Kemp, 6th ed., London : Routledge & Kegan Paul. 1818/1844 [1907]. P. 201–249.
21. Shelley, C. Plato on the psychology of humor. *Humor: International Journal of Humor Research.* 2003. P. 351–367.

REFERENCES

1. Aristotel. Poetyka. [Poetics]. Pereklad B. Tena; vstup. st. i komentari Y. Kobova. Kyiv : Mystetstvo, 1967. [In Ukrainian].
2. Makferson E. Chy spravdi v nimtsiv nemae pochyttia humoru? [Do Germans really lack a sense of humor?]. BBC, 2017. URL: https://bbc.in/37fmzao [In Ukrainian].
3. Hlynka K. Teoriya Yumora. Stihi, parodii, epigramy [Theory of Humor. Poems, parodies, epigrams]. Ihor Yuzhanin. Moskva, 2008. [In Russian].
4. Kovaliv Y. I. Chiazm. [Chiasm]. Literaturoznavcha entsyklopedia u 2 t. Kyiv : VTS Akademia, 2007. [In Ukrainian].
5. Andrew R. J. The Origins and the Evolution of the Calls and Facial Expressions of the Primates. *Behaviour*. 1963. 20. P. 100–109. [In English].
6. Attardo S. Translation and Humour: An Approach Based on the General Theory of Verbal Humour. *Translation Humour: special issue of The Translator.* Vandaele, Jeroen (Hrsg.). 2002. Jg. 8. H 2. P. 173–194. [In English].
7. Badoo: Germans voted "Least Funny Nationality" in Global Survey. 2011. URL: https://bit.ly/2tORoFu [In English].
8. Bergson H. Laughter: An Essay on the Meaning of the Comic, C. Brereton and F. Rothwell (trs.), London: Macmillan. 1901. URL: http://www.gutenberg.org/ebooks/4352 [In English].
9. Clark M. Humor and Incongruity. *The Philosophy of Laughter and Humor,* John Morreall (ed.). Albany : State University of New York Press. 1987. P. 139–55. [In English].
10. Deutsche Welle: Kino favorites: Top 10 German comedies. 2016. URL: https://bit.ly/31ECSN2 [In English].
11. Eastman M. Enjoyment of Laughter. New York : Halcyon House. 1936. [In English].
12. Evans M. Germany officialy the world's least funny country. *The Telegraph.* 2011. URL: https://goo.gl/nuhZ6R [In English].
13. Freud S. Jokes and Their Relation to the Unconscious (Der Witz und seine Beziehung zum Unbewußten), James Strachey (tr.). New York : Penguin. 1905 [1974]. [In English].
14. Grice P. Studies in the way of words. 1989. URL: https://bit.ly/2WQ3SHc [In English].
15. Gruner C. R. The game of humor: a comprehensive theory of why we laugh. New Brunswick, N.J. : Transaction. 1997. 197 p. [In English].
16. Hobbes T. Leviathan. New York : Penguin. 1651 [1982]. P. 35–45. [In English].
17. Morreall J. Philosophy of Humor. The Stanford Encyclopedia of Philosophy. Edward N. Zalta (ed.). Comedies. 2016. URL: https://stanford.io/2V88jgs [In English].
18. Paste Magazine. Zum Totlachen! 10 German Comedies. 2015. URL: https://bit.ly/2Hcwjru [In English].
19. Raskin V. Semantic Mechanisms of Humor. Dordrecht : Reidel. 1984. P. 325–335. [In English].
20. Schopenhauer A. The World as Will and Idea. Die Welt als Wille und Vorstellung. Tr. R. B. Haldane and J. Kemp, 6th ed., London : Routledge & Kegan Paul. 1818/1844 [1907]. P. 201–249. [In English].
21. Shelley, C. Plato on the psychology of humor. *Humor: International Journal of Humor Research.* 2003. P. 351–367. [In English].

UDC 811.161.2
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/30.212305

Iryna ZALIPSKA,
orcid.org/0000-0002-3651-3081
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of Ukrainian Language
Ivan Horbachevsky Ternopil National Medical University of the Ministry of Health of Ukraine
(Ternopil, Ukraine) zalips_ija@tdmu.edu.ua

WORD-FORMING IDENTITY OF THE MEDICAL TERMINOLOGY AFFIXES (COMPARATIVE ASPECT)

The article analyzes an overview of the scientific literature devoted to the study of the current state of medical terminology research in linguistic. The urgency of studying particular aspects of this problem, their perspective and significance are presented. It emphasizes on the monosemantic basis of the term. Medical terminology is a system of lexical units which is used to accurately describing the human body, including its components, processes, conditions that affect it, and the procedures performed on it.

The source base of the study is English and Ukrainian medical terms. The principles of organization of medical terminology at the morpheme and word-forming levels are analyzed, in particular, the word-forming identity of affixes is considered.

It studies and establishes the dominant common and distinctive features of medical terminology of Ukrainian and English languages in word-formation. It generalizes the sources of medical terms creation. It investigates the affixes according the etymological position. It characterizes the most productive affixes that take part in word-formation. These include -er, -ing, -y - for nouns; -y - for adjectives. The borrowed suffixes from Latin and Greek are -able, -tion, -or, -ous, -ment. It presents the division of clinical terms according their structure, such as one-word terms, derivative one-word terms, complex one-word terms, two-words terms, multicomponents terms and eponymous medical terms. It presents a detailed description of each group of medical terms and examples are given. The frequency schemes of creation of two-words, multi-words and eponymous clinical terms are singled out.

It notes some regularities of word-formation in English and Ukrainian languages and productive affixes. The importance of the researched theme in mastering professional terminology is confirmed.

Key words: *medical terminology, one-word terms, derivative one-word terms, complex one-word terms, two-words terms, multicomponents terms, eponymous terms.*

Ірина ЗАЛІПСЬКА,
orcid.org/0000-0002-3651-3081
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови
Тернопільського національного медичного університету імені І. Я. Горбачевського
Міністерства охорони здоров'я України
(Тернопіль, Україна) zalips_ija@tdmu.edu.ua

СЛОВОТВІРНА ІДЕНТИЧНІСТЬ АФІКСІВ У МЕДИЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ (ПОРІВНЯЛЬНИЙ АСПЕКТ)

У статті представлено огляд наукової літератури, присвяченої вивченню сучасного стану дослідження медичної термінології в лінгвістичній науці. Окреслено актуальність студіювання окремих аспектів зазначеної проблеми, їх перспективність та значущість. Наголошено на моно семантичній основі терміна. Під медичною термінологією розуміємо систему лексем, яка використовується для точного опису людського організму, включаючи його компоненти, процеси, умови, що впливають на нього, та процедури, що виконуються на ньому.

Джерельною базою дослідження послужили англійські та українські медичні терміни. У науковій студії проаналізовано принципи організації медичної термінології на морфемному та словотвірному рівнях, зокрема розглянуто словотвірну ідентичність афіксів.

Вивчено та встановлено домінантні спільні і відмінні риси медичної термінології української та англійської мов у словотворенні. Узагальнено джерела творення медичних термінів, зокрема досліджено афікси з етимологічної позиції. Охарактеризовано найбільш продуктивні афікси, які беруть участь у словотворенні. До них належать -er, -ing, -y – для іменників; -y – для прикметників. Серед запозичених суфіксів із латинської й грецької мов є -able, -tion, -or, -ous, -ment. Представлено поділ клінічних термінів за структурою, зокрема, на одночленні терміни, похідні одночленні терміни, складні одночленні терміни, двочленні терміни, багаточленні терміни та епонімічні медичні терміни. Подано детальну характеристику кожної групи медичних

термінів і наведено приклади. Виокремлено частотні схеми творення двослівних, багатослівних та епонімічних клінічних термінів.

Простежено окремі закономірності творення слів в англійській та українській мовах, зафіксовано продуктивні афікси. Підтверджено важливість досліджуваної теми в опануванні фахової термінології.

Ключові слова: *медична термінологія, одночленні терміни, похідні одночленні терміни, складні одночленні терміни, двочленні терміни, багаточленні терміни, епонімічні терміни.*

Introduction. Medical terminology, like the term system of any other science, is a plurality of interconnected elements that represent a stable unity with specific properties and patterns. Such a macroterminology system has a large number of words and phrases. The medical term as an element of this structure occupies an appropriate place in it, it is in fixed genus-species connections with other terms, and also reflects the current trend of language development. There is a lack of thorough scientific research in Ukrainian and foreign linguistics devoted to the study of the comparative aspect between English-language and Ukrainian-language medical discourses. There is still no single classification of medical terms, no dominant common and distinctive features of medical terminology of Ukrainian and English in word-formation. Therefore, the study of word-forming identity of affixes in medical terminology remains an urgent scientific problem.

Research analysis. The issues of medical discourse, medical topic systems have attracted the attention of many scientists. For example, the medical discourse is actively investigated by N. P. Lytvynenko (2009; 2010), L. B. Shutak (2014) – in Ukrainian linguistics, and in foreign – James M. Wilce (2009), J. Heritage, DW. Maynard (2006a; 2006b); the formation of Ukrainian medical clinical terminology – N. V. Misnyk (2002); the functioning of speech stereotypes in physician communication – V. Ya. Yukalo (2003); the lexico-semantic features of medical terms – A. V. Tkach (2015), V. I. Tykhosha (2003), N. V. Tsisar (2008), V. I. Lysenko (2009), I. Ya. Zalipska (2019); the word-forming identity and variability of Ukrainian medical terminology – A. V. Tkach (2009; 2014); the modeling of medical terminology thesaurus – L. M. Filyuk (2016). It needs to note separately about the scientific works of N. P. Lytvynenko, N. V. Misnyk "Medicine in terms and definitions" (2013) and M. M. Zakaliuzhny, M. A. Andreichyn, R. R. Komarovsky "Clinical Latin with English and Ukrainian equivalents" (2017). The lexicology and morphemic of English are studied by L. Lipka (1992), A. H. Nikolenko (2007), Ye. I. Horot, S. V. Bielova (2008), Yu. Yu. Shamaiev (2010).

The analysis of the Ukrainian medical terminology is presented in the most scientific articles. In blighty and foreign linguistics there is a lack of detailed scientific explorations devoted to the study of comparison of word-forming identity of affixes in Ukrainian and English medical terminology, and their frequency ways of creation. There are no scientific studies on the peculiarities of the functioning of the modern medical terminology system. This motivates the relevance of the research topic.

The purpose of the article is to study comprehensively the principles of organization of medical terminology at the morpheme and word-forming levels.

Results and Discussions. Medical terminology has a stable morphology, for example, the same prefixes and suffixes are used to give meaning to different roots. Roots, prefixes and suffixes often come from Greek or Latin, and also differ from their English and Ukrainian variants. This traditional morphology suggests that as soon as a reasonable number of morphemes are assimilated, very precise terms collected from these morphemes become clear. Many medical nominations are anatomical terminology that refers to the names of different parts of the body.

According to M. M. Zakaliuzhny, M. A. Andreichyn, R. R. Komarovsky, clinical terminology is one of the most complex and voluminous subsystems of medical terminology, covering not only the names of diseases and pathological conditions, processes, but also methods of examination and treatment, names of operations, etc., are heterogeneous in origin. The vocabulary of the ancient Greek language predominates in the clinical terminology (Zakaliuzhny, Andreichyn, Komarovsky, 2017: 31). Medical terminology is a system of lexical units which is used to accurately describing the human body, including its components, processes, conditions that affect it, and the procedures performed on it.

In general, English affixes are classified according to the etymological point of view into two large groups: native (actually English) and borrowed. Here are some examples of English suffixes. The most frequent are: 1) suffix **-er**: *bladder* – сечовий міхур, *cancer* – рак, *catheter* – катетер, *chamber* – камера, *gallbladder* – жовчний міхур, *liver* – печінка, *layer* – шар, *pacemaker* – синусний вузол серця, *shoulder* – плече, *sphincter* – стискальний м'яз, *ulcer* – виразка; 2) suffix **-ing**: *breathing* – дихання,

covering – покривання, *hardening* – склерозування, *probing* – промацування, зондування, *squeezing* – стискання; 3) suffix **-y**: *angiography* – ангіографія, *deficiency* – нестача, відсутність, *excitability* – збудливість, *extensibility* – розтяжність, *heredity* – спадковість, *pregnancy* – вагітність, sensitivity – чутливість.

It should be noted that the English suffix *-ing* is transferred to the Ukrainian *-а-нн(я)*, and the English suffix *-y* – most often to the Ukrainian *-ість*. In addition, not all specifically English affixes have the same Ukrainian equivalents.

According to our observations, one of the frequency suffixes of the adjective is **-y**: *auditory* – слуховий, *dizzy* – запаморочливий, *hereditary* – спадковий, *medullary* – мозковий, *pulmonary* – легеневий, *salivary*–слинний, *scratchy*–що спричиняє свербіж, *sensory* – чутливий, *spongy* – пористий, *sticky* – липкий, *urinary* – сечовий, *voluntary* – довільний, *waxy* – восковий. In the Ukrainian language, the English adjective suffix *-y* is transmitted with the ending *-ий*.

According to their structure, clinical terms are divided into one-word terms (monosyllabic), in which there are no such word-forming elements as prefix and suffix, derivative one-word terms, complex one-word terms, two-words terms, multicomponents terms and eponymous medical terms. Each group of these terms has its own grammatical structure, which corresponds to the relevant principles of term formation (Zakaliuzhny, Andreichyn, Komarovsky, 2017: 31).

One-word clinical terms have mostly fully or partially retained the basic elements of the meanings of classical languages (ancient Greek or Latin). For example: 1) words of Greek origin: *ascites* – асцит, *asthma* – астма, *caries* – карієс, *coma* – кома, *lichen* – лишай; 2) words of Latin origin: *cancer* – рак, *cicatrix* – рубець, *pulse* – пульс, *scabies* – короста, *ulcer* – виразка. The structure of this group of Ukrainian and English terms is the same.

Derived one-word clinical terms are formed with the help of word-forming affixes – prefixes and suffixes, as well as by combining word bases. It is absolutely necessary to know the etymology and meaning of the most commonly used both Latin and Greek terminological elements, which give certain clarity to the term and determine its meaning. It induces to understand their assimilation in a language.

Here are examples of derivatives of one-term medical terms, which were formed with the help of prefixes of:

1) Greek origin: **a-** – *anemia* – анемія, *aphakia* – афакія; **am-** – *amphicrania* – амфікранія; **ana-** – *anamnesis* – анамнез; **anti-** – *antianemic* – протианемічний; **auto-** – *autophobia* – автофобія; **dia-** – *diarrhea* – діарея; **di-** – *dibrachia* – дибрахія; **diplo-** – *diplogenesis* – диплогенез; **dys-** – *dysarthria* – дизартрія; **ec-** – *ecbolic* – екболічний; **endo-** – *endogastric* – внутрішньошлунковий; **epi-** – *epidural* – епідуральний; **eu-** – *euthanasia* – евтаназія; **exo-** – *exosepsis* – екзосепсис; **hemi-** – *hemidystrophy* – гемідистрофія; **hetero-** – *heterotrichosis* – гетеротрихоз; **homo-** – *homogeneous* – гомогенний; **hyper-** – *hyperemia* – гіперемія; **hypo-** – *hypogastric* – підчеревний; **meso-** – *mesocardia* – мезокардія; **mono-** – *monochorea* – монохорея; **pan-** – *pandemic* – пандемія; **peri-** – *perianal* – періанальний; **polio-** – *poliomyelitis* – поліомієліт; **poly-** – *polyarthritis* – поліартрит; **pseudo-** – *pseudoarthrosis* – псевдоартроз; **syn-** – *syncanyhus* – синкантус;

2) Latin origin: **ab-** – *abscess* – абсцес; **ap-** – *appendage* – апендикс; **ante-** – *anteflexion* – антифлексія; **circum-** – *circumscribed* – обмежений; **contra-** – *contraindication* – протипоказання; **col-** – *collateral* – побічний; **de-** – *defect* – дефект; **des-** – *desinfection* – дезінфекція; **dis-** – *discission* – розтин; **ex-** – *extraction* – екстракція; **extra-** – *extracerebral* – екстрацеребральний; **im-** – *immature* – неповністю розвинений; **infra-** – *infraaxillary* – підпахвовий; **inter-** – *interarticular* – міжсуглобний; **oc-** – *occipital* – потиличний; **per-** – *perfusion* – перфузія; **post-** – *postoperative* – післяопераційний; **re-** – *recurrent* – рецидивний; **semi-** – *semicoma* – напів кома; **sub-** – *subabdominal* – підчеревний; **super-** – *superacidity* – надмірна кислотність; **trans-** – *transfusion* – переливання. It traces the similarity of prefixes in the above examples in Ukrainian and English.

Suffixes play an important role in the process of term formation. They indicate the type or place of occupation, action or result of action, give the term a diminutive meaning, form words that mean tools, occupation or place of occupation, indicate the quality or abstract concept. Here are some examples of borrowed suffixes, including Latin suffixes: **-able** *(curable* – виліковний*)*, **-ion** *(mitochondrion* – мітохондріон, *suspension* – суспензія, *transfusion* – переливання (крові*)*, **-tion** *(agglutination* – аглютинація, *duplication* – подвоєння, *respiration* – дихання*)*, **-or** *(supinator* – супінатор*)*, **-ar** *(glandular* – залозистий, *semilunar* – півмісяцевий*)* and others. Greek suffixes are such as: **-ac**: *cardiac* – серцевий; **-ic**: *gastric* – шлунковий.

It notes the following suffixes of French origin: **-ous** (*cancerous* – раковий, *pernicious* – злоякісний), **-ment** (*filament* – волокнина, нитка, *ligament* – зв'язка, *nourishment* – живлення) and others. It traces some similar features between Ukrainian and English medical terms, in particular the English *--able, -ar* are transmitted by the adjective ending *ий (ій) (-а (я), -е (є), -і)*, *-tion* – by *-а-нн(я)*.

Complex one-word clinical terms are formed by combining two or more roots (bases) of words of Greek origin using the connecting vowel **-o-** or without such, if the initial term element ends with a vowel letter or the final begins with such. For example: *nephroptosis* – нефроптоз, *nephrocystanastomosis* – нефроцистоанастомоз, *nephropyelolithotomy* – нефропієлолітотомія, *phlebectomy* – флебектомія. The bases (roots) of nouns of Greek origin, less often of Latin or Latin and Greek origin, as a rule, are used for creating complex Ukrainian and English clinical terms.

Two-words clinical terms are similar in structure to anatomical terms and are formed in accordance with the principles of matching adjectives with nouns, for example, as in Latin. We consider that it is necessary to single out such schemes for the creation of two-words clinical terms: 1) **adjective + noun**: *acute abscess* – гострий абсцес, *apical abscess* – верхівковий абсцес, *chronic bronchitis* – хронічний бронхіт, *interdigital ulcer* – міжпальцева виразка, *perforating wound* – наскрізна рана; 2) **noun + noun**: *burn disease* – опікова хвороба, *child disease* – дитяча хвороба, *diet therapy* – дієтотерапія, *kidney abscess* – абсцес нирки; 3) **noun + preposition *of* + noun**: *anemia of newborn* – анемія новонароджених, *cough of pus* – кашель із гнійним мокротинням, *prolapse of iris* – випадання райдужної оболонки, *ulceration of tumour* – вкривання виразками пухлини; 4) **noun + preposition *on* + noun**: *dyspnea on exertion* – задишка під час фізичного навантаження; 5) **noun + preposition *to* + noun**: *injury to lung* – пошкодження легені; 6) **verb + preposition + noun**: *to extend into depth* – проростати вглиб, *to listen to lungs* – прослуховувати легені; 7) **verb + adverb**: *to breathe deeply* – дихати глибоко; 8) **verb + noun**: *to hear / detect rales* – прослуховувати хрипи, *to hold breath* – затримувати дихання. The formation of two-words clinical terms in Ukrainian and English is similar, but it notes that schemes with English prepositions mostly in Ukrainian are without a preposition.

Multicomponents clinical terms can be formed according to different schemes. Here are some examples of them: 1) **adjective + adjective + … + noun**: *acute ascending spinal paralysis* – гострий висхідний спіральний параліч, *hereditary sideroblastic anemia* – спадкова сидеробластна анемія, *primary intraosseous carcinoma* – первинна внутрішньокісткова карцинома; 2) **adjective + noun + preposition + noun**: *hemolytic disease of newborn* – гемолітична хвороба новонароджених, *posthemorrhagic anemia of newborn* – постгеморагічна анемія новонароджених; 3) **noun + preposition + noun + noun**: *erosion of uterine neck* – ерозія шийки матки, *furuncle of nasal vestibule* – фурункул присінка носа; 4) **noun + preposition + adjective + noun**: *glaucoma of right eye* – главкома правого ока, *phlegmon of lacrimal sac* – флегмона сльозового мішка; 5) **adjective + noun + preposition + adjective + noun**: *anaplastic carcinoma of thyroid glan* – недиференційний рак щитоподібної залози; 6) **adjective + adjective + noun + preposition + adjective + noun**: *latent angle-closed glaucoma of left eye* – прихована закритокутова главкома лівого ока.

Eponymous clinical terms are medical terms, the term element of which is borrowed for the name of a certain disease or pathological changes in the body by the author's name, which appears in this name as an inconsistent definition. Such names are also called eponyms, because they are formed from the names of scientists, doctors or patients.

According to our observations, it should be singled out such frequency groups of eponymous clinical terms: 1) **terms that include a lexeme *disease – хвороба***: *Addison's disease* – хвороба *Аддісона, Dele-Galler's disease* – хвороба Деле-Геллера, *Klippel-Feil's disease* – хвороба Кліпель-Феіля, *Parkinson disease* – хвороба Паркінсона, *Riga-Fede disease* – хвороба Ріги-Феде, *Sneddon-Wilkinson disease* – хвороба Снеддона-Вілкінсона; 2) **terms that include a lexeme *syndrome – синдром***: *Holt-Oram syndrome* – синдром Голт-*Орама, Othello syndrome* – синдром Отелло; 3) **terms that include a lexeme *fever – гарячка***: *Grimean hemorrhagic fever* – кримська геморагічна гарячка; 4) **terms that include a lexeme *tube – труба***: *Eustachian tube* – євстахієва труба; 5) **terms that include a lexeme *cups – чаші***: *Kloiber's cups* – чаші Клобера; 6) **terms that include a lexeme *niche – ніші***: *Haudeck's niche* – симптом «ніші»; 7) **terms that include a lexeme *sign – симптом***: *Brudzinsky's sign* – симптом Брудзинського, *Epstein's sign* – симптом Апштайна, *Haenel sign* – симптом Генеля, *Kernig's sign* – симптом Керніга, *Lasegues's sing* – симптом Ласега; 8) **terms that include a lexeme *symptom – симптом***: *Argyll Robertson's symptom (sign)* – симптом Арджилла Робертсона, *Romberg's symptom (sign)* –

симптом Ромберга; 9) **terms that include a lexeme *forceps – щипці, затискач***: *Asch forceps* – щипці *Аша, Barton forceps* – щипці Бартона*, Lövenberg's forceps* – затискач Льовенберґа; 10) **terms that include a lexeme *clamp – затискач***: *Luer's clamp (forcepts)* – затискач Люера; 11) **terms that include a lexeme *paralysis – параліч***: *Weber's paralysis* – параліч Вебера; 12) **terms that include a lexeme *test – проба***: *Romberg's test* – вказівна проба в позі Ромберга*, Zymnitzky's test* – проба Зимницького; 13) **terms that include a lexeme *ring – кільце***: *Pirogov-Waldeyer's ring* – кільце Пирогова-Вальдейєра; 14) **terms that include a lexeme *scissors – ножиці***: *Schtill's scissors* – ножиці Штиля; 15) **terms that include a lexeme *jacket – корсет***: *Minerva jacket* – корсет Мінерви; 16) **terms that include a lexeme *frame – рама***: *Balkan frame* – балканська рама; 17) **terms that include a lexeme *knot – вузол***: *Granny knot* – «бабський» / жіночий вузол; 18) **terms that include a lexeme *gland – залоза***: *Bartholin's gland* – бартолінова залоза; 19) **terms that include a lexeme *key – ключ***: *Lecluse key* – ключ Леклюза; 20) **terms that include a phrase *wire file – дротяна пилка***: *wire file (chain saw) by Djilyi* – дротяна пилка Джильї*, wire file (chain saw) by Olivekron* – дротяна пилка Олівекрона; 21) **terms that include a phrase, which is used only in one term**: *Brown's decapitation hook* – декапітаційний гачок Брауна*, uterine dilator by Hegar* – розширювач шийки матки Гегара; 22) **terms that include a complex phrase**: *Liston's type cutting forceps with double mechanism* – гострозубці типу Лістона з подвійною передачею.

Eponymous medical terms in Ukrainian and English are formed using the same words and phrases. In addition, synonymous words that may change are also duplicated in both languages.

Conclusions. Medical terminology is an integral part of scientific vocabulary. The process of its formation is complex and multifaceted. The current stage of term formation is, on the one hand, orderly and standardized, and on the other hand, it requires a new systematization of the receipts of lexical units. Terms are monosemantic, that is why there is a need for a multifaceted study of medical terms. The main purpose of the medical term is to organize scientific concepts, to convey scientific truths as accurately and as clearly as possible, to facilitate communication both between medical workers and patients.

The study of semantics, structure of medical terminology of the beginning of the XXI century allows to qualitatively assess the functioning of medical terms in the modern space. Medical terminology as a set of interconnected elements requires permanent scientific studies to identify strengths and weaknesses in communication, to create an effective program to improve the formation of the register of medical terms, to identify linguistic patterns of influence on the linguistic society.

BIBLIOGRAPHY

1. Гороть Є. І., Бєлова С. В. Notes on Modern English Lexicology / Нариси з лексикології сучасної англійської мови. Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. 372 с.
2. Закалюжний М. М., Андрейчин М. А., Комаровський Р. Р. Клінічна латина з англійськими та українськими відповідниками. Тернопіль : ТДМУ, 2017. 832 с.
3. Заліпська І. Я. The Lexical-Semantic Organization and the Structure of Medical Terms. *Лінгвістичні дослідження*, Харків, 2019. Вип. 51. С. 13–20. https://doi.org/10.34142/23127546.2019.51.02
4. Лисенко В. І. Терміни-епоніми в українській анатомічній термінології. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології».* 2009. № 648. С. 66–70.
5. Литвиненко Н. П. Дослідження медичного дискурсу у вітчизняному та зарубіжному мовознавстві. *Мовознавство.* 2009. Вип. 17. С. 143–152.
6. Литвиненко Н. П., Місник Н. В. Медицина в термінах і визначеннях. Київ : Книга-плюс, 2013. 304 с.
7. Литвиненко Н. П. Сучасний український медичний дискурс : автореф. дис. … докт. філол. наук. Київ, 2010. 37 с.
8. Місник Н. В. Формування української медичної клінічної термінології : автореф. дис. … Київ, 2002. 20 с.
9. Ніколенко А. Г. Лексикологія англійської мови – теорія і практика. Вінниця : Нова Книга, 2007. 528 с.
10. Ткач А. В. Медичні терміни-словосполучення: структура та особливості функціонування. *Мовознавчий вісник.* 2014. Вип. 18. С. 102–107.
11. Ткач А. В. Принципи організації української медичної термінології на лексико-семантичному рівні. *Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету.* 2015. Вип. 13. С. 218–224.
12. Ткач А. В. Словотвірна ідентичність / варіативність української медичної термінології : автореф. дис. … канд. філол. наук. Київ, 2009. 21 с.
13. Тихоша В. І. Структурно-семантичні особливості медичних термінів української мови. *Філологічні науки [збірник наукових праць].* 2003. Вип. 20. С. 100–104.
14. Філюк Л. М. Моделювання тезаурусу української медичної термінології. *Мова.* 2016. № 25. С. 94–98.
15. Цісар Н. Ономасіологічні аспекти вивчення метафори (на матеріалі медичної термінології). *Вісник Національного університету «Львівська Політехніка». Проблеми української термінології.* 2008. № 620. С. 224–227.
16. Шамаєва Ю. Ю. Лексикологія англійської мови: конспект лекцій (із завданнями). Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2010. 88 с.

17. Шутак Л. Б. Медичний дискурс як невід'ємна частина української дискурсології. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія» (Серія «Філологічна»).* 2014. Вип. 48. С. 256–260.

18. Юкало В. Я. Мовні стереотипи в комунікаціях лікаря : автореф. дис. … канд. філол. наук. Київ, 2003. 24 с.

19. Heritage, J. & Maynard, DW. (2006). *Communication in Medical Care: Interaction Between Primary Care. Physicians and Patients.* Cambridge, UK : Cambridge Univ. Press. URL: https://doi.org/10.1017/CBO97805116071 72.

20. Heritage, J. & Maynard, DW. (2006). Problems and prospects in the study of physician-patient interaction: 30 years of research. *Annu. Rev. Sociol,* 51–74. URL: https://doi.org/10.1146/annurev.soc.32.082905.093959.

21. James, M. Wilce. (2009). Medical Discourse. *Annu. Rev. anthropol,* 199–215. URL: https://doi.org/10.1146/annurev-anthro-091908-164450.

22. Lipka, L. (1992). *An outline of English lexicology: lexical structure, word semantics, and word-formation.* Tübingen : Niemeyer.

REFERENCES

1. Horot, Ye. I., & Bielova, S. V. (2008). *Notes on Modern English Lexicology.* Lutsk: RVV „Vezha" Volyn. derzh. un-tu im. Lesi Ukrainky [in English].

2. Zakaliuzhnyi, M. M., Andreichyn, M. A., & Komarovskyi, R. R (2017). *Klinichna latyna z anhliiskymy ta ukrainskymy vidpovidnykamy [Clinical Latin with English and Ukrainian equivalents].* Ternopil : TDMU [in Ukrainian].

3. Zalipska, I. Ya. (2019). The Lexical-Semantic Organization and the Structure of Medical Terms. *Linhvistychni doslidzhennia – Linguistic investigation*, Kharkiv, *51*, 13–20 [in English]. https://doi.org/10.34142/23127546.2019.51.02

4. Lysenko, V. I. (2009). Terminy-eponimy v ukrainskii anatomichnii terminolohii [Terms of eponyms in Ukrainian anatomical terminology]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika". Seriia "Problemy ukrainskoi terminolohii" – Journal of National university "Lviv Polytechnic", 648,* 66–70 [in Ukrainian].

5. Lytvynenko, N. P. (2009). Doslidzhennia medychnoho dyskursu u vitchyznianomu ta zarubizhnomu movoznavstvi [Research of medical discourse in domestic and foreign linguistics]. *Movoznavstvo – Linguistics, 17,* 143–152 [in Ukrainian].

6. Lytvynenko, N. P., Misnyk, N. V. (2013). *Medytsyna v terminakh i vyznachenniakh – Medicine in terms and definitions*. Kyiv : Knyha-plius [in Ukrainian].

7. Lytvynenko, N. P. (2010). Suchasnyi ukrainskyi medychnyi dyskurs [Modern Ukrainian medical disciurse]. *Extended abstract of Doctor's thesis.* Kyiv [in Ukrainian].

8. Misnyk, N. V. (2002). Formuvannia ukrainskoi medychnoi klinichnoi terminolohii [The formation of Ukrainian medical clinical terminology]. *Extended abstract of candidate's thesis.* Kyiv [in Ukrainian].

9. Nikolenko, A. H. (2007). *Leksykolohiia anhliiskoi movy – teoriia a praktyka [English lexicology – theory and practice].* Vinnytsia : Nova Knyha [in English].

10. Tkach, A. V. (2014). Medychni terminy-slovospolechennia: struktura ta osoblyvosti funktsionuvannia [Terms-word combinations as constructions: semantic and structural features]. *Movoznavchyi visnyk – Linguistical Journal, 18,* 102–107 [in Ukrainian].

11. Tkach, A. V. (2015). Pryntsypy orhanizatsii ukrainskoi medychnoi terminolohii na leksyko-semantychnomu rivni [Principles of Ukrainian medical terminology for the lexical-semantic level]. *Filolohichni studii. Naukovyi visnyk Kryvorizkoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu – Philological Studies. Scientific Journal of Kryvyi Rih state pedagogical university, 13,* 218–224 [in Ukrainian].

12. Tkach, A. V. (2009). Slovotvirna identychnist / variatyvnist ukrainskoi medychnoi terminolohii [Word-forming identity / variability of the Ukrainian medical terminology]. *Extended abstract of candidate's thesis.* Kyiv [in Ukrainian].

13. Tykhosha, V. I. (2003). Strykturno-semantychni osoblyvosti medychnykh terminiv ukrainskoi movy [The structural-semantic features of Ukrainian medical terms]. *Filolohichni studii [zbirnyk naukovykh prats] – Philological Studies [journal of scientific articles], 20,* 100–104 [in Ukrainian].

14. Filiuk, L. M. (2016). Modeliuvannia tezaurusu ukrainskoi medychnoi terminolohii [Modelling thesaurus of Ukrainian medical terminology]. *Mova – Language, 25,* 94–98 [in Ukrainian].

15. Tsisar, N. (2008). Onomasiolohichni aspekty vyvchennia metafory (na materiali medychnoi terminolohii) [Onomasiological aspects of the metaphor study (on the material of medical terminology)]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika". Seriia "Problemy ukrainskoi terminolohii" – Journal of National University "Lviv Polytechnic", 620,* 224–227 [in Ukrainian].

16. Shamaieva, Yu. Yu. (2010). *Leksykolohiia anhliiskoi movy: konspekt lektsii (iz zavdanniamy) [English lexicology: lecture conspectus (with tasks)].* Kharkiv : KhNU imeni V. N. Karazina [in English].

17. Shutak, L. B. (2014). Medychnyi dyskurs yak nevidiemna chastyna ukrainskoi dyskursolohii [Medical discourse as the integral part of the Ukrainian discourse]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia" (Seriia "Filolohichna") – Scientific studies of National university "Ostroh academy" (Philological section), 48,* 256–260 [in Ukrainian].

18. Yukalo, V. Ya. (2003). Movni stereotypy v komunikatsiiakh likaria [Linguistic stereotypes in physician communications]. *Extended abstract of candidate's thesis.* Kyiv [in Ukrainian].

19. Heritage, J. & Maynard, DW. (2006). *Communication in Medical Care: Interaction Between Primary Care. Physicians and Patients.* Cambridge, UK : Cambridge Univ. Press [in English]. URL: https://doi.org/10.1017/CBO9780511607172.

20. Heritage, J. & Maynard, DW. (2006). Problems and prospects in the study of physician-patient interaction: 30 years of research. *Annu. Rev. Sociol,* 51–74 [in English]. URL: https://doi.org/10.1146/annurev.soc.32.082905.093959.

21. James, M. Wilce. (2009). Medical Discourse. *Annu. Rev. anthropol,* 199–215 [in English]. URL: https://doi.org/10.1146/annurev-anthro-091908-164450.

22. Lipka L. (1992). *An outline of English lexicology: lexical structure, word semantics, and word-formation.* Tübingen : Niemeyer [in English].

УДК 821.161.2'06-4.09(092)
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/30.212306

Мирослава ІВАНИШИН,
orcid.org/0000-0002-4219-104X
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри світової літератури та славістики
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Львівська область, Україна) myropetra@gmail.com

ІМАГОЛОГІЧНІ АКЦЕНТИ ПОДОРОЖНІХ НАРИСІВ ГАЛИНИ ПАГУТЯК

Статтю присвячено розгляду подорожніх нарисів Галини Пагутяк «Новий рік у Стамбулі» та «Сентиментальні мандрівки Галичиною» крізь призму імагологічного творення образів «себе», «свого» / «чужого».

Постановка проблеми розгляду творення образу «свого» через жанр подорожнього нарису на прикладі творів Галини Пагутяк визначила напрям нашого дослідження.

Метою статті є актуалізація в науковому дискурсі понять «свій» / «чужий» у контексті літературної імагології на прикладі творів «Сентиментальні мандрівки Галичиною» та «Новий рік у Стамбулі».

Об'єктом дослідження є подорожні нариси Галини Пагутяк. Предметом аналізу є виявлення дискурсивного формування образу «свого» через «чуже» у контексті літературної імагології у подорожніх нарисах авторки.

У статті визначено коло понять, пов'язаних із імагологією, зокрема літературною. На основі сучасних наукових досліджень визначено робоче поняття літературної імагології, що досліджує образи «інших», «чужих», «свого» у художніх текстах. Також окреслено метажанровість подорожніх нарисів, у котрих поєднано і реальне, і образне (художнє), притаманна документальність факту та емоційність оповідача, сприймання простору як культурного.

На прикладі двох книг Галини Пагутяк простежено творення образу «свого» / «чужого» через інший культурний простір, а також через мандрівки рідним простором – віднайдення себе і своєї історії.

Також акцентується на етноімагології, що використовує поняття автообразів – зображення і формування свого культурного Я, та гетерообразів – образів «чужого». Помічено, що твори Галини Пагутяк розкривають не стереотипне сприймання «чужого» і «свого», а використання рефлексій над подорожнім матеріалом як у межах власної країни, так і за її межами, для формування і увиразнення власне «свого», «свого» колективного, що увиразнилося із майданними подіями, та «свого» екзистенційного.

Ключові слова: *подорожній нарис, травелог, імагологія, літературна імагологія, етноімагологія, образи «свій» / «чужий».*

Myroslava IVANYSHYN,
orcid.org/0000-0002-4219-104X
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department World Literature and Slavic Studies
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Drohobych, Lviv region, Ukraine) myropetra@gmail.com

IMAGOLOGICAL ACCENTS OF HALYNA PAHUTYAK'S TRAVEL ESSAYS

The article is devoted to the consideration of Halyna Pagutyak's travel essays "New Year in Istanbul" and "Sentimental Travels in Galicia" through the prism of imagological creation of images of oneself, one's own / foreign.

The formulation of the problem of considering the creation of the image of "one's own" through the genre of travel essay on the example of the works of Halyna Pagutyak determined the direction of our study.

The aim of the article is to actualize in the scientific discourse the concepts of "own" / "foreign" in the context of literary imagology on the example of the works "Sentimental Travels in Galicia" and "New Year in Istanbul".

The object of research is travel essays by Halyna Pagutyak. The subject of the analysis is to reveal the discursive formation of the image of "one's own" through "foreign" in the context of literary imagology in the author's travel essays.

The article defines a range of concepts related to imagology, including literature. On the basis of modern scientific research, the working concept of literary imagology is defined, which investigates the images of "others", "foreign", "one's own" in artistic texts. The meta-genre travel of essays, which combine both real and figurative (artistic), the inherent documentary nature of the fact and the emotionality of the narrator, the perception of space as cultural, is also outlined.

On the example of two books by Halyna Pagutyak, the creation of the image of "one's own" / "foreign" through another cultural space is traced, as well as through travels through one's native space of finding oneself and one's history.

It also emphasizes the concept of ethnoimagology, which uses the concept of self-images – the image and formation of their cultural self, and hetero-images – images of "others". Observations that the works of Halyna Pagutyak reveal not a stereotypical perception of "foreign" and "own", but the use of reflections on travel material, both within their own country and abroad, to form and express their own "own". Actually "one's own" collective, which was expressed with the events on the square, and "one's own" existential.

Key words: *travel essay, travelogue, imagology, literary imagology, images "own" / "foreign".*

Постановка проблеми. У статті нам важливо виявити та увиразнити образ «свого» щодо «чужого» через рефлексії оповідача у творах Галини Пагутяк мандрівного жанру, зокрема подорожнього нарису. Для цього беремо до уваги напрацювання в українському літературознавстві у галузі визначень особливостей мандрівної літератури, зокрема травелогу та його метажанровості, зображення у такому жанрі героя-мандрівника як культурного героя, увиразнення розуміння своєї культури через призму іншої. Отже, спираємося на дослідження подорожнього нарису (травелогу) та літературної імагології.

Аналіз досліджень. У контексті імагології явища української літератури розглянуто у дисертації В.А. Якимович (Якимович, 2019), теоретичним положенням якої у результаті синтезу ідей імагології компаративістичної є твердження, що імагологія «насамперед досліджує образи «чужих» країн і народів, а літературна імагологія – образи «інших», «чужих» націй, країн та культур в художніх текстах» (Якимович, 2019: 5). Авторка застосовує методологічний апарат літературознавчої імагології для виявлення взаємовідносин культур у текстах досліджуваних авторів з метою виявлення поетикальних рис образу «свій – чужий», дає розлогу характеристику поняттям «літературний етнообраз» та «етнічні (національні) стереотипи».

Важливими для статті є положення роботи Ю.О. Запорожченко (Запорожченко, 2009), у котрій важливими є спостереження над витоками імагології як науки про «народну психологію», «національну суть окремого народу», «розуміння національного характеру» в І. Тена, М. Фішера, Ф. Бальденсперже, П. Азара, про її літературне спрямування у Д. Наливайка, а також дослідження жанрових ознак подорожнього нарису.

Також важливим є дослідження М. Шульгун (Шульгун: 2017), у якому, зокрема, йдеться про розгляд на корпусі, у тому числі й творів сучасного українського літературного процесу, переосмислення традиційних національних образів, зображення новаторських особливостей «свого», «чужого» та Іншого.

Мета статті полягає у виявленні увиразнення образу «свій» через «чужий» у подорожніх нарисах Галини Пагутяк у контексті літературної імагології.

Виклад основного матеріалу. Все частіше замість подорожніх нотаток вживається термін «травелог», основною жанроутворювальною рисою якого, за визначенням А. Майги, є «прагнення до достовірного зображення «чужого» світу, пропущеного через сприйняття мандрівника» (Майга, 2014: 258).

Глобалізаційні процеси, відкриті кордони, можливість не тільки подорожувати, а й жити в інших країнах роблять цей жанр надзвичайно популярним та затребуваним для сучасного читача.

Відтак в українській та світовій літературі з'являються численні тексти як професійних письменників, що подорожують, так і колумністів-мандрівників, тревел-блогерів, експатів про погляд на інший світ з позиції «свій» – «чужий» У таких творах спостерігаємо коло таких тем, як культурне просвітництво, умови виживання в екзотичних країнах, про звички, побут, їжу, поведінку, ментальність інших народів (Гілберт Е. «Їсти, молитися, кохати», С. Сисоєва «Подорожі без турагенств», Е. Станканеллі «Я росла у Флоренції», М. Кідрук «Мексиканські хроніки», «На Зеландію», «Навіжені в Перу», «Любов і піранії», проєкт Міли Іванцової – серія «Відкритий світ», до якої увійшли книги Ю. Смаль «Китайський щоденник української мами: збірка оповідань», А. Войтко «Реверанс її Величності: збірка есе», Є. Кононенко, Л. Воронина, Т. Зарівна, О. Ящук-Коде та інші. «Париж такий, як є, і іншого немає. Збірка оповідань», В. Гончарова-Ямборова «Моя Чехія, моя Словаччина», Л. Оленд «Італія під мікроскопом», Г. Ів «Японські історії», А. Багряна «Македонські оповідки» та інші, Г. Пагутяк «Новий рік у Стамбулі»).

Розглядаючи розвиток подорожнього нарису у міжвоєнний період 20–30-х років XX ст. в українській літературі, М. Васьків слушно зауважує, що «прикметною рисою всіх мандрівних нарисів міжвоєнного двадцятиліття були «український» погляд на все, що відтворюється, велика увага до місця співвітчизників у різних кутках Союзу й закордону. Нічого дивного, що українством у нерідних краях цікавилися нарисовці, котрі потрапляли на Кубань (Д. Гуменна, П. Лісовий) чи Далекий Схід (І. Багмут, М. Пічугін, Е. Райцин та інші» (Васьків). Тобто «інший» світ актуалізує інтерес до «свого».

Жанровими ознаками подорожнього нарису, за Ю.О. Запорожченко (Запорожченко, 2009: 161), є: «поєднання реальної (географічної) і концептуальної (образної) сфери; емоційна насиченість образів простору, яким мандрує оповідач; інтенсифікація художнього образу коштом динамічного й активного подолання простору» (Запорожченко, 2009: 161).

Розглянемо на прикладі двох метажанрових видань Галини Пагутяк – «Новий рік у Стамбулі» та збірки мандрівних нарисів «Сентиментальні мандрівки Галичиною» – створення образу «свого» через «чуже» і себе через свій простір.

Чужий простір, простір іншої культури для авторки подорожнього нарису Галини Пагутяк «Новий рік у Стамбулі», а також чужий світ слугує джерелом рефлексій над собою, своєю країною, історією, зрештою сьогочасної війни. Зміна локації не змінює внутрішнього стану героїні, її дім метафізично з нею: *«все, що я привезла до Стамбулу, то був мій смуток і якась дивовижна туга за Батьківщиною»* (Пагутяк, 2015: 9), *«мене охопило почуття туги за Львовом, де я встановлюю сама правила»* (Пагутяк, 2015: 11), *«а тут час такий самий, як у Львові»* (Пагутяк, 2015: 18), *«я заварила каву, яку привезла зі Львова»* (Пагутяк, 2015: 19). Навіть сам факт реальної подорожі у плані корисності для пізнання «іншого» піддається сумніву, адже прихильниця «освіченого серця», інтелектуалка, вона знає про місто багато і, маючи багату уяву, може віртуально його зобразити: «Я могла б написати про Стамбул, якби навіть там не була» (Пагутяк, 2015: 5).

Ю. О. Запорожченко, аналізуючи у контексті дослідження подорожнього нарису працю Д. Замятіна «Метагеографія: простір образів й образи простору», резюмує, що «подорожі сприяють зміні свідомості мандрівника, що зумовлено зміною емоційного стану, і мандрівник починає сприймати і відчувати навколишній світ за новими стандартами. Саме завдяки своїй функції фіксатора мінливих станів, настроїв, відчуттів подорожні нотатки або замальовки викликають незмінний інтерес читачів (Запорожченко, 2009: 160).

Однак у Галини Пагутяк події майдану та війни у своїй країні породжують значно сильніші емоції, аніж емоції від нового культурного середовища. Авторку мучить сумління, що вона не в країні, *«не знає, що відбувається у Львові чи на фронті»* (Пагутяк, 2015: 18). Біда в країні, сумні телевізійні новини не покидають авторку і в Стамбулі: «*Рік тривоги. Я думала, що поїздка трохи злагіднить емоції… Але мені так тяжко на серці. Вдома зараз дівчина – біженка з Луганська»* (Пагутяк, 2015: 19).

Уже в передмові по твору, котрий сама авторка умовно визначає як жанр повісті, акцентується на відмінності місцевих мешканців від українців: вони «стримані» і «спокійні», а в українців в очах «біль і надія» (Пагутяк, 2015: 5).

У подорожньому нарисі «Новий рік у Стамбулі» об'єктами зображення є побут, звичаї, вірування, менталітет, історія та релігія Туреччини і Сходу загалом, увесь геоісторичний життєвий матеріал цього травелогу екстраполюється на український світ: фізичний, історичний, культурологічний. Схід асоціюється в авторки із романами П. Загребельного, З. Тулуб, Ю. Опільського. Відвідини Археологічного музею нагадують про дитинство авторки, коли, *«начитавшись Зенона Косідовського «Коли сонце було богом», в купі піску на подвір'ї робила усипальниці шумерських царів або єгипетських фараонів»* (Пагутяк, 2015: 24).

Зали, присвячені Шумеру та Межиріччю, асоціюються із власною війною *«Твої сини порубані в крові лежать». Твої, Шумере, і Твої, Україно»* (Пагутяк, 2015: 25), Троянський виставковий зал наводить на розмисли про поділ світу, війну проти високої духовності і традиції, *«з якими і йде зараз війна по всьому світу. І в Україні також. З обох боків. З одного, східного, намагаються знищити національну культуру, а із західного – не допустити в Європу проникнення іншої точки зору, крім схвалення ліберальних цінностей»* (Пагутяк, 2015: 30).

У контексті останніх політичних подій в Україні, зокрема євромайданних месиджів, авторка у Стамбулі відчула несприйняття сучасної Європи у світлі війни в Україні: *«Мені така Європа не потрібна, Європа, яка сміється над чужими богами і пророками, і над своїми власними також»* (Пагутяк, 2015: 30).

Спостерігаючи за традиційними турецькими клубами для чоловіків як способом зберегти ідентичність, в авторки виникають паралелі над збереженням українських традицій, наприклад, не прати чи прибирати в неділю: *«Те, що не всюди в Україні шанують цю традицію, мабуть, пов'язане з нашестям росіян»* (Пагутяк, 2015: 36).

Саме про увиразнення «свого» через «чуже» зазначає Д. Наливайко в історичному огляді становлення імагології: «Книги мандрів, спогади, щоденники, листи й трактати людей, які відвідали віддалені або доти не відомі країни, знайомили з їхнім життям <…> Та крім екзотичних дивоглядів, читачі знаходили в цих описах і розповідях багато схожого, близького, а то й аналогічного Своєму» (Наливайко, 2006: 99).

В. Будний (Будний, 2007: 54) поділяє у контексті етноімагології образи на автообрази – зображення і формування свого культурного Я, та образ Іншого, гетерообраз – образ «чужого». Цікавим у нашому спостереженні є не стереотипне сприймання «чужого» і «свого» у нарисах Галини Пагутяк, не літературний дискурс творення етнообразів «український» / «Інший», а використання рефлексій над подорожнім матеріалом, як у межах власної країни, так і за її межами, для формування і увиразнення власне «свого», «свого» колективного, що увиразнилося із майданними подіями, та «свого» екзистенційного. Подорож породжує рефлексії щодо

самості авторки: «*Я побувала в найбільших містах світу, але лише Стамбул змусив мене боротись з чорною тінню смерті*» (Пагутяк, 2015: 6).

Однак для того, щоб змінити себе, наповнитися новими відчуттями і враженнями, пізнати інше, трансформуючи їх у літературне слово, не обов'язково їхати за три моря. Свідченням цьому є книга Г. Пагутяк «Сентиментальні мандрівки Галичиною» (Пагутяк, 2014), котру жанрово можна віднести до подорожнього нарису. У передмові авторка пише: «*Треба подорожувати, куди маєш змогу, чи коли щось здригається в тобі від однієї назви міста, ріки чи села. Ану ж між вами існує якийсь глибинний зв'язок? Треба перевірити. Для цього не потрібно багато грошей і часу, зате ти змінюєш себе і приносиш частку себе в інший світ, бо приходиш зі своєю місією – зустрічаючись з людьми, розповідаєш про свій світ, а потім розповідаєш про їхній, коли повертаєшся*» (Пагутяк, 2014: 7).

Для віднайдення та реконструкції образу «свого» Я авторка вирушає маленькими містечками і селами Галичини, а головно своєю малою батьківщиною, Франковим краєм – Урожем, Підбужем, Опакою, Дрогобичем, Бриславом, Самбором та іншими, котрий змалював Іван Франко у циклі «По селах», і авторка відсилає читача до нього: «*Настав час, коли я вирішила подивитися на ці села, захотіла їх побачити очима мандрівника…. Настав час, коли я почала вишукувати своє коріння. Моє життя було б прожите марно, якби я цього не зробила…*» (Пагутяк, 2014: 23). Отже, мандрівка селами, спілкування з людьми, відвідування цвинтарів, церков, і численні дороги, автобуси, електрички ведуть її до пізнання себе.

Мандрівка стає алюзією дороги до самої себе, до своїх коренів, навіть якщо це знайомі місця, однак вони міняються, і міняється людина: «*Одна річ, коли ти приїжджаєш вперше у це місце й ходиш навпомацки та наосліп, шукаючи пригоди і яскравих вражень, і зовсім інша – шукати себе у знайомому місці, яке за десятиліття змінилося*» (Пагутяк, 2014: 29).

Корені батьківської лінії героїня відшуковує у Сторонні, адже боїться, «аби село мого тата не зникло, як марево» (Пагутяк, 2014: 39). Їй важливі для цього не так живі люди, як природний ландшафт, цвинтар, церква («*Культурно-історичний ландшафт я вже навчилась читати, навіть якщо від архітектури й планування нічого не залишилося*» (Пагутяк, 2014: 29), відчитування імені померлих на цвинтарі. І розуміє, в чому сила цього села – у родових стосунках: люди жили кланами, і це їх підтримувало, а там, за межами, за «східною хвіткою», вони втрачали ту підтримку і мусіли розраховувати тільки на себе.

Художнє «мандрівне слово» Г. Пагутяк не глянцево-гламурне, не енциклопедично-путівникове, про яке говорить герой М. Йогансена у «Подорожі ученого доктора Леонардо і його майбутньої коханки прекрасної Альчести у Слобожанську Швейцарію»: «Буває і тепер, що, повернувшись з-за кордону, люди вміють розповісти тільки про те, як у німецьких готелях улаштовані ванни, який обід можна знайти в Парижі, як одягаються холуї в Лондоні, і як кусаються клопи в готелях Іспанії» (Йогансен, 2009), а виражене у мандрівних нотатках як на внутрішньому, так і інокультурному матеріалі, творить дискурс національної ідентичності – «залежне від національного світогляду (чи, в іншій термінології, національної або націоналістичної ідеології) систематичне висловлювання, що стосується осмислення й формування національної самобутності окремого індивіда («Я») та цілого народу (колективного «Я»)» (Див. Іванишин, 2015: 15) у межах травелогу.

Висновки з дослідження і перспективи подальших пошуків. Загалом можемо зробити висновки, що жанр подорожньої літератури в українській літературі, зокрема в подорожніх нарисах Галини Пагутяк, слугує потужним джерелом актуалізації самоусвідомлення, саморефлексій, акцентування на власній історії, культурі, побуті, ментальності, розумінні свого через чуже. У подальших дослідженнях вбачаємо перспективу розширення кола текстів означеної авторки та постановки інших імагологічних тез щодо увиразнення образів «свого» / «чужого».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Будний В. Розгадка чарів Цірцеї: національні образи та стереотипи в освітленні літературної етноімагології. *Слово і час*. 2007. № 3. С. 52–63.
2. Васьків М. Національне відродження як «батько» мандрівного нарису. URL: https://day.kyiv.ua/uk/article/poshta-dnya/nacionalne-vidrodzhennya-yak-batko-mandrivnogo-narisu (дата звернення 10.03.2020).
3. Запорожченко Ю.О. Концепт Європи в нарисах Д.Гойови, Ю. Андруховича, А. Стасюка: компаративний дискурс» : дис. на здобут. наук. ступ. канд. філол. наук. 10.01.05. Одеса. 2009. 229 с.
4. Іванишин М. Дискурс національної ідентичності в українському постколоніальному літературознавстві: монографія, Дрогобич: Посвіт, 2015. 208 с.
5. Йогансен М. Подорож ученого доктора Леонардо і його майбутньої коханки прекрасної Альчести у Слобожанську Швейцарію / Майк Йогансен. *Вибрані твори* / Майк Йогансен ; [перед. Р. Мельникова]. Київ : Смолоскип, 2009, С. 291–508.

6. Майга А.А. Литературный травелог: специфика жанра / *Филология и культура*. №3 (37). 2014. С.254–258.
7. Наливайко Д. Теорія літератури й компаративістика. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія». 2006. 347 с.
8. Пагутяк Г. Новий рік у Стамбулі: Повість , Львів : ЛА «Піраміда», 2015. 84 с.
9. Пагутяк Г. Сентиментальні Мандрівки Галичиною. Львів : ЛА «Піраміда», 2014. 192 с.
10. Шульгун М. «Метажанр подорожі в контексті перехідного художнього мислення (кінець XX – початок XXI ст.) : дис. на здобуття наук. ступ. доктора філолог. наук. 10.01.06 – теорія літератури 10.01.05 – порівняльне літературознавство. Київ, 2017. 485 с.
11. Якимович В.А. «Імагологічний дискурс прози М. Матіос та Д. Рубіної» : дис. на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук. 10.01.05. – Порівняльне літературознавство. Кременець, 2019. 210 с.

REFERENCES

1. Budnyj V. Rozhadka chariv Circeyi: nacional'ni obrazy ta stereotypy v osvitlenni literaturnoyi etnoimaholohiyi [Unraveling the magic of Circe: national images and stereotypes in the coverage of literary ethnoimagology]. *Slovo i chas.* 2007. № 3. pp. 52–63. [in Ukrainian].
2. Vas'kiv M. Nacional'ne vidrodzhennya yak "bat'ko" mandrivnoho narysu [National revival as the "father" of the traveling essay]. Available at: https://day.kyiv.ua/uk/article/poshta-dnya/nacionalne-vidrodzhennya-yak-batko-mandrivnogo-narisu (access date 10.03. 2020). [in Ukrainian].
3. Zaporozhchenko Yu.O. Koncept Yevropy v narysax D.Hojovy, Yu. Andruxovycha, A. Stasyuka : komparatyvnyj dyskurs [The concept of Europe in the essays of D. Goyova, Y. Andrukhovych, A. Stasiuk: comparative discourse] : Dis. to obtain. science. stup. cand. philol. Science. 01/10/05 Odessa. 2009. 229 p. [in Ukrainian].
4. Ivanyshyn M. Dyskurs nacional'noyi identychnosti v ukrayins'komu postkolonial'nomu literaturoznavstvi [Discourse of national identity in Ukrainian postcolonial literary criticism] : monograph, Drohobych : Posvit, 2015. 208 p. [in Ukrainian].
5. Johansen M. Podorozh uchenoho doktora Leonardo i joho majbutn'oyi koxanky prekrasnoyi Al'chesty u Slobozhans'ku Shvejcariyu [The journey of the scientist Dr. Leonardo and his future mistress the beautiful Alceste to Slobozhanska Switzerland] / Mike Johansen. Selected Works / Mike Johansen; [translated by R. Melnikov]. Kyiv : Smoloskip, 2009. C. 291–508. [in Ukrainian].
6. Majga A.A. Literaturnyj travelog: specifika zhanra [iterary travelogue: the specifics of the genre]. Philology and Culture. №3 (37). 2014. pp. 254–258 [in Russian].
7. Nalyvajko D. Teoriya literatury j komparatyvistyka [Theory of Literature and Comparative Studies]. Kyiv : Type. Kyiv-Mohyla Academy House. 2006. 347 p. [in Ukrainian].
8. Pahutyak H. Novyj rik u Stambuli [New Year in Istanbul] : Story, Lviv : LA "Pyramid", 2015. 84 p. [in Ukrainian].
9. Pahutyak H. Sentymental'ni Mandrivky Halychynoyu [Sentimental Travels in Galicia], Lviv: LA "Pyramid", 2014. 192 p. [in Ukrainian].
10. Shul'hun M. "Metazhanr podorozhi v konteksti perexidnoho xudozhn'oho myslennya (kinec' XX – pochatok XXI st.) [Meta-genre of travel in the context of transitional artistic thinking (late XX – early XXI century)]. Dis. for science degree of doctor of philology science. 10.01.06 – theory of literature 10.01.05 – comparative literary criticism. Kyiv, 2017. 485 p. [in Ukrainian].
11. Yakymovych V.A. Imaholohichnyj dyskurs prozy M. Matios ta D. Rubinoyi [Imagological discourse of prose by M. Matios and D. Rubina]. Dis. for science degree of cand. of philol. science. 01/10/05 – Comparative literature. Kremenets, 2019. 210 p. [in Ukrainian].

УДК 81'42:070
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/30.212308

Елена КАРДАШОВА,
orcid.org/0000-0002-3485-4384
кандидат филологических наук,
старший преподаватель кафедры русского языка
филологического факультета
Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина
(Харьков, Украина) murzila@ukr.net

Татьяна ФИЛЬЧУК,
orcid.org/0000-0001-5307-7210
кандидат филологических наук, доцент,
доцент кафедры русского языка
филологического факультета
Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина
(Харьков, Украина) tanyafilchuk2@gmail.com

СИМУЛЯТИВНАЯ ПРИРОДА ЗНАКОВ В СОВРЕМЕННОМ МЕДИАДИСКУРСЕ

В статье прослеживаются ступени развития знака как симулякра в современном публицистическом дискурсе, выявляется манипулятивный потенциал слов-симулякров. Созданию симуляционной действительности в медиадискурсе способствуют лексемы инновация / инновационный, модернизация, реконструкция, европейский, оптимизация, реорганизация, являющиеся некими сигналами, задающими параметры для формирования общественного мнения.

Дискурс современных медиа отражает процесс симулякризации знака, второй ступенью которого является деформация или маскировка знаком реальности. Проанализированные контексты демонстрируют, что в словах инновация / инновационный, реконструкция, модернизация понятийный компонент значения заменяется коннотативным. Содержание сообщения подавляется оценкой, которая основана не на объективных характеристиках предмета, а определяется идеологической матрицей.

Доминирование прагматического компонента приводит к редукции семантики знака и его превращению в знак, скрывающий отсутствие соотнесенности с объективной реальностью. Такого рода симулятизацию знака обнаруживают лексемы оптимизация и реорганизация. Современный медиадискурс вместо сообщения о каких-то фактах, событиях, процессах, имеющих место в окружающей действительности, воссоздает некую сверхреальность, которая замещает в массовом сознании реальность действительную. В процесс виртуализации включаются мифологемы и мифогенные структуры.

На примере употребления слова европейский демонстрируется последовательное превращение мифологемы в симулякр. Диагностические контексты показывают, что сочетания типа европейский уровень (жизни), европейский стандарт, европейский тренд и тому подобных выступают в качестве знаков виртуальной реальности, которые модифицируют значения в зависимости от интенций говорящего, но всегда наделены положительными коннотациями.

В текстах СМИ реальность подменяется гиперреальностью, наполненной мнимыми объектами, которые отражают (бес)сознательные желания и стремления социума, что обусловливает манипулятивный потенциал симуляции. Установление самоценности знака как «пустой» формы, ориентированной на саму себя, знаменует заключительный этап симулятизации – образ, не скрывающий отсутствие оригинала.

Искаженные, лишенные референции, симулякры обладают суггестивной силой, способной оказывать магически-гипнотизирующее воздействие на адресата. Производство медиадискурса реализуется как тотальная симуляция смысла, информации, коммуникации. В качестве симулякров выступают не отдельные знаки, лексемы, языковые конструкты, а симулякром становится сам публицистический дискурс. Дискурс больше не сообщает о событиях (действительной или виртуальной) реальности, ведь он и есть событие, единственная возможная реальность.

Ключевые слова: *слово-симулякр, публицистический дискурс, манипулятивный потенциал, мифологемы, виртуальная реальность, информационный шум.*

Олена КАРДАШОВА,
orcid.org /0000-0002-3485-4384
кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри російської мови
філологічного факультету
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
(Харків, Україна) murzila@ukr.net

Тетяна ФІЛЬЧУК,
orcid.org/0000-0001-5307-7210
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри російської мови
філологічного факультету
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
(Харків, Україна) tanyafilchuk2@gmail.com

СИМУЛЯТИВНА ПРИРОДА ЗНАКІВ У СУЧАСНОМУ МЕДІАДИСКУРСІ

У статті простежуються ступені розвитку знака як симулякра в сучасному публіцистичному дискурсі, виявляється маніпулятивний потенціал слів-симулякрів. У медіадискурсі створенню симуляційної дійсності сприяють лексеми інновація / інноваційний, модернізація, реконструкція, європейський, оптимізація, реорганізація, які є сигналами, що задають параметри для формування громадської думки. Дискурс сучасних медіа відображає процес симулякризації знака, другим ступенем якого є деформація або маскування знаком реальності.

Проаналізовані контексти демонструють, що в словах інновація / інноваційний, реконструкція, модернізація понятійний компонент значення замінюється конотативним. Зміст повідомлення пригнічується оцінкою, яка ґрунтується не на об'єктивних характеристиках предмета, а визначається ідеологічною матрицею.

Домінування прагматичного компонента призводить до редукції семантики знака та його перетворення на знак, що приховує відсутність співвіднесеності з об'єктивною реальністю. Такого роду симулятизацію знака виявляють лексеми оптимізація і реорганізація. Сучасний медіадискурс замість повідомлення про факти, події, процеси, що мають місце в навколишній дійсності, створює певну надреальність, яка заміщає в масовій свідомості реальність дійсну. До процесу віртуалізації залучаються міфологеми і міфогенні структури.

На прикладі вживання слова європейський демонструється послідовне перетворення міфологеми на симулякр. Діагностичні контексти показують, що поєднання типу європейський рівень (життя), європейський стандарт, європейський тренд тощо виступають як знаки віртуальної реальності, які модифікують значення залежно від інтенцій мовця, але завжди мають позитивні конотації.

У текстах ЗМІ реальність підміняється гіперреальністю, наповненою уявними об'єктами, які відображають (не)свідомі бажання й прагнення соціуму, що зумовлює маніпулятивний потенціал симуляції. Встановлення самоцінності знаку як «порожньої» форми, орієнтованої на саму себе, характеризує заключний етап симулятизації знаку – образу, який не приховує відсутність оригіналу. Спотворені, позбавлені референції симулякри мають сугестивну силу, здатну здійснювати магічно-гіпнотизувальний вплив на адресата.

Виробництво медіадискурсу реалізується як тотальна симуляція сенсу, інформації, комунікації. Як симулякри виступають не окремі знаки, лексеми, мовні конструкти, а симулякром стає сам публіцистичний дискурс. Дискурс більше не повідомляє про події (дійсної або віртуальної) реальності, бо він і є подія та єдина можлива реальність.

Ключові слова: *слово-симулякр, публіцистичний дискурс, маніпулятивний потенціал, міфологеми, віртуальна реальність, інформаційний шум.*

Olena KARDASHOVA,
orcid.org/0000-0002-3485-4384
Candidate of Philological Sciences,
Senior Lecturer at the Department of Russian Language
of the Faculty of Philology
V. N. Karazin Kharkiv National University
(Kharkiv, Ukraine) murzila@ukr.net

Tetiana FILCHUK,
orcid.org/0000-0001-5307-7210
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Russian Language
of the Faculty of Philology
V. N. Karazin Kharkiv National University
(Kharkiv, Ukraine) tanyafilchuk2@gmail.com

SIMULATIVE NATURE OF THE SIGNS IN THE MODERN MEDIA DISCOURSE

The article traces the stages of the sign's development as a simulacrum in modern publicistic discourse, reveals the manipulative potential of the words-simulacrum. The creation of simulation reality in the media discourse is facilitated by lexemes innovation / innovative, modernization, reconstruction, European, optimization, reorganization, which are some signals that set parameters for the formation of public opinion. The discourse of modern media reflects the process of sign simulacrumsation, the second stage of which is deformation or camouflage of reality sign.

The analyzed contexts demonstrate that in words innovation / innovative, reconstruction, modernization the conceptual component of the value is replaced by a connotative component. The content of the message is suppressed by an assessment, which is not based on objective characteristics of the subject, but is determined by an ideological matrix.

The dominance of the pragmatic component leads to the reduction of the sign semantics and its transformation into a sign that hides the lack of correlation with objective reality. This kind of sign simulation is detected by the lexemes optimization and reorganization. Modern media discourse, instead of reporting on certain facts, events, processes that take place in the surrounding reality, recreates a kind of super-reality, which replaces in the mass consciousness the concrete reality.

The virtualization process includes mythologemas and mythogenic structures. The use of the word European demonstrates the consistent transformation of mythologema into simulacrum. Diagnostic contexts show that such combinations as European level (of life), European standard, European trend etc. act as the signs of virtual reality that modify values depending on the speaker intentions, but are always endowed with positive connotations.

In the texts of the media, reality is replaced by the seeming hyper reality, filled with imaginary objects that reflect (un) conscious desires and aspirations of society, which determines the manipulative potential of the simulation. Establishing the self-worth of the sign as an "empty" form oriented to itself, marks the final stage of simulation, an image that does not hide the absence of the original. Distorted, devoid of references, simulacrums have a suggestic power that can have a magically hypnotizing effect on the recipient.

The production of media discourse is implemented as a total simulation meaning, information, communication. Not individual signs, lexemes, language constructs act as simulacrums, the publicistic discourse by itself becomes the simulacrum. Discourse no longer reports on events (real or virtual) reality, it is the event, the only possible reality.

Key words: *word-simulacrum, publicistic discourse, manipulative potential, mythologemas, virtual reality, information noise.*

Постановка проблемы. Современные средства массовой информации, основной функцией которых является информирование и воздействие, в своей содержательной составляющей демонстрируют кризис репрезентации, заключающийся в потере знаком референта. Именно с исчезновением основного постулата репрезентации, утверждающего равнозначность знака и действительности, и начинается, согласно Ж. Бодрийяру, процесс симуляции. По мнению философа, существуют четыре ступени развития знака как симулякра: 1) знак отражает реальность; 2) знак затеняет и деформирует действительность; 3) знак скрывает отсутствие реальности; 4) знак теряет всякую связь с действительностью и становится симулякром (Бодрийяр).

Симулякр представляет собой означающее, которое переживает распад связи с означаемым, и в ходе этого процесса проявляет себя как лишенная содержания форма, способная в силу своей «пустоты» к генерации виртуализированных объектов; как «образ отсутствующей действительности»; как автореферентный знак, не имеющий другого назначения, кроме механического производства дискурса.

Анализ исследований. Теоретической базой исследования являются работы, посвященные теории виртуализации мира, функционированию симулякров в современных средствах массовой информации (Ж. Бодрийяра, Ж. Делеза, Ж. Дерриды, Ж.-Ф. Лиотара, В. Емелина), теории манипулятивного воздействия (С. Кара-Мурзы, Е. Доценко, Г. Копниной, Н. Клушиной, В. Панкратова, М. Сиразетдиновой), средствам реализации речевого манипулирования в публицистических текстах (О. Быковой, А. Васильева, И. Катеневой, П. Паршина, О. Паршиной, Е. Поповой, Л. Синельниковой и других).

Цель статьи состоит в выявлении и описании вербальных средств создания симулякров в публицистическом дискурсе, а также анализе манипулятивного потенциала слов-симулякров.

Изложение основного материала. В публицистическом дискурсе для создания симуляционной действительности используются лексемы, обозначающие значимые реалии, являющиеся некими сигналами, задающими параметры для формирования общественного мнения. Такие слова-маркеры, проходя четыре стадии становления, не просто деформируют, извращают действительность в манипулятивных целях, а создают собственную, альтернативную реальность, в которой реальное заменяется знаками реального, в результате чего слово-симулякр оказывается принципиально несоотносимым с реальностью, а соотносится только с другими симулякрами.

Симулякрам свойственна отстраненность от содержания, которая порождает тотальное распыление мысли, нечеткость и диффузность знаний (Синельникова, 2003: 216, 219). Основная цель использования слов-симулякров – это формирование и поддержание иллюзии истинности, реальности целей и установок, общественных процессов как в прошлом, так и в настоящем, объективности фактов и их документального подтверждения.

Способность некоторых лексем к порождению фиктивных сущностей вызывает интерес у многих исследователей. С. Кара-Мурза называет

такие слова «амебами», Л. Синельникова – симулякрами, А. Васильев – мифогенами. Подобные слова, по мнению Л. Синельниковой, «влияют на концептуальные категории мировидения, формируют свои культурные коды в сознании» (Синельникова, 2003: 216, 219). Эта особенность слов-симулякров обусловливает их манипулятивный потенциал.

Семантическое пространство слова не является жестко фиксированной, статичной структурой – слово предстает как сложно организованная, ниерархичная целостность, предполагающая взаимопроникновение, наложение, интерференцию, осцилляцию смыслов. Благодаря отсутствию единственного, раз и навсегда закрепленного соответствия знака и референта появляется возможность смыслового сдвига, зазора, открывающая широкое пространство для интерпретации, возникновения новых смыслов, неограниченного семиозиса.

Однако в процессе этого стихийного смыслопорождения связь знака с референтом все больше истончается, размывается и в конце концов утрачивается. Особенно отчетливо этот кризис репрезентации проявляется в научном и масс-медийном дискурсах, активно эксплуатирующих знаки с невещественным, абстрактным значением, обладающим высокой степенью обобщенности.

Дискурс современных медиа отражает процесс симулякризации знака, второй ступенью которого является деформация или маскировка знаком реальности. Так, слово *инновация* (и деривационно связанная с ней лексема *инновационный*) – «1. Книжн. Нововведение, новшество. 2. Экон. Комплекс мероприятий, направленных на внедрение в экономику новой техники, технологий, изобретений и тому подобного; модернизация» (Большой толковый словарь) – обнаруживает такого рода смысловой сдвиг, обусловленный суммацией значений.

В сознании реципиента доминирует значение, связанное с комплексными преобразованиями, эффективными экономическими и технологическими трансформациями общества, что позволяет придать событию несвойственную ему масштабность, вызвать у адресата чувство ложной приобщенности к неким важным процессам[1]. Например, (1), (2), (3), (4), (5)[2].

(1) *Антивирусные* ***инновации****. На Урале придумали бесконтактные дверные ручки* (2). (В действительности речь идет о пластиковых насадках на ручку).

(2) *Компания из Днепра Bila Dzyga создала* ***инновационный*** *продукт – бесконтактную станцию для дезинфекции рук* (19). (Инновационным назван предмет, имеющий широко распространенные аналоги, например, бесконтактные дозаторы жидкого мыла).

Аналогичный механизм задействован в случаях употребления лексем *реконструкция* (‘коренное переустройство с целью улучшения, усовершенствования и тому подобного (Большой толковый словарь) и *модернизация* (от англ. modern – современный, передовой, обновлённый) по отношению к (капитальному или косметическому) ремонту, очередному обновлению материально-технической базы, закупке инвентаря и расходных материалов.

Благодаря семам *коренное* и *переустройство* слово *реконструкция* ассоциируется с ресурсоемкой и социально значимой деятельностью, а *модернизация* – с научно-техническим прогрессом, инициирующим кардинальные изменения (этому содействует, в частности, распространенное словосочетание *модернизация производства*), с которыми реципиент связывает содержание сообщения. Ассоциаты, в свою очередь, дают возможность замаскировать несущественный характер изменений, придать ничтожному статус значительного. Например: (6), (7), (8), (9), (10), (11), (12), (13)[3].

---

[1] «Инновация – это не всякое новшество или нововведение, а только такое, которое серьёзно повышает эффективность действующей системы» (Милославский, 2013).

[2] ***Инновации*** *в эпоху коронавируса. Мальчик придумал специальное устройство, которое удерживает резинки медицинских масок на затылке* (41); (4) *В Тюмени роботы изучат* ***инновационный*** *коллектор.* ***Инновационный*** *ремонт 135-метрового аварийного самотечного коллектора <…> продлит срок его службы еще на полвека. <…> внутри старого железобетонного трубопровода <…> методом спиральной навивки построена* ***новая труба*** *из полимерных материалов* (12); (5) *«Херсонводоканал» просит у горсовета* ***4,5 миллиона*** *на* ***инновационный реагент*** *для очистки стоков. Фирма из Днепра предложила ГКП «Херсонводоканал» внедрить* ***инновационный реагент*** *для очищения сточных вод. <…> На закупку необходимого количества* ***импортного реагента*** *коммунальному предприятию необходимо финансирование из горбюджета в сумме около 4,5 миллионов гривен* (43).

[3] (10) ***Реконструкция*** *бульвара Жванецкого: подрядчик не торопится и экономит на материалах, но велодорожка будет.* ***Реконструкция*** *бульвара Жванецкого, на которую город выделил больше* ***92 млн грн****, затягивается. <…> бульвар должны покрыть бетоном. <…> Велодорожку должны были сделать асфальтовой. Вместо этого подрядчик* ***укладывает на бульваре плитку*** *– не самую дешевую, но все же намного дешевле декоративного бетона. Велодорожка будет из нее же <…>* (36); (11) *В Пскове, Острове и Порхове <…> идут работы по* ***модернизации*** *библиотек <…>. Учреждения* ***оснастят*** *современным* ***компьютерным*** *и* ***мультимедийным оборудованием*** *<…>. Дополнительно из областного бюджета каждое из учреждений получит по 500 тысяч рублей, которые будут направлены на* ***обновление книжного фонда****. Так, в Порховской районной библиотеке в настоящее время ведутся работы по* ***замене внутренних электросетей.*** *Затем подрядчик приступит к выполнению* ***косметического ремонта*** *некоторых помещений, возведению многофункционального подиума в читальном зале* (25); (12) ***Модернизацию*** *учреждений допобразования в Псковской области запустили в шести направлениях.*

(6) ***Реконструкция*** *школы-интерната № 3 в Николаеве обойдется областному бюджету в* ***23 миллиона***

<…> ***реконструкция*** *школы предусматривает* ***замену окон, дверей, крыши, внутренний ремонт классов, ремонт туалетов, установку молниезащитного устройства, установку пожарной сигнализации*** *и* ***автоматической системы пожаротушения****, а также* ***замену отопительного, водоснабжающего*** *и* ***канализационного трубопроводов*** (27).

(7) *Областные чиновники проинспектировали ход* ***реконструкции*** *спортивных объектов в Селидово*

<…> Начато ***благоустройство территории стадиона для установки ограждения****, в ближайшее время состоятся демонтажные работы.*

<…> Работники подрядной организации ***укладывают рулоны синтетической травы на площадке, обрезают края и осуществляют подгонку и стыковку****.*

В конце встречи присутствующие также осмотрели спортивную площадку ДЮСШ, на которой завершаются работы по ***реконструкции*** *для дальнейшего* ***обустройства мультифункциональной площадки*** *для занятий игровыми видами спорта* (29).

(8) *В Биньямине завершена модернизация шоссе № 60*

Добавлением светофора *завершились работы по* ***модернизации*** *шоссе № 60 в районе Вади-Хермия в Биньямине* ***<…>****. Эти работы в последние месяцы активно ведет региональный совет Биньямин. Вскоре будут* ***модернизированы*** *перекрестки Офра и Шило* (9).

(9) ***Модернизация*** *ждет ряд школ и больниц в приграничных районах Псковской области*

<…> В сфере образования речь идет о ***строительстве пристроек*** *или* ***реконструкции существующих зданий*** *<…>.*

Модернизация *ждет и ряд больниц <…>. Планируется, что медицинские учреждения будут капитально* ***отремонтированы*** *и* ***оснащены*** *современным медицинским оборудованием и мебелью* (26).

Таким образом, в семантике слов *инновация / инновационный, реконструкция, модернизация* происходит постепенное «вымывание», «устранение» ряда понятийных сем, связанных с качественным «изменением», «переустройством», «техническим прогрессом» (соотнесенных с ожидаемыми существенными преобразованиями). Единственное содержание, сохраняющее актуальность в этих контекстах, – это коннотативный смысл «нового», который аффилирован с диссеминированной в массовом сознании мифологемой новизны, реализующейся в установке «Новое всегда лучше старого».

В современном обществе, в отличие от традиционной культуры, в которой ценится все проверенное временем и опытом, предпочтение отдается новому, которое наделено безусловно положительной оценкой и пользуется высокой степенью доверия. Можно констатировать, что в этих лексемах понятийный компонент значения заменяется коннотативным. Инференция смысла в ходе коммуникации еще возможна, но коммуниканты все меньше опираются на интерсубъективное знание и все больше – на эмоциональные реакции, ассоциативные связи, мифологические конструкты. Такого рода дискурс манипулятивен: содержание сообщения подавляется оценкой, которая основана не на объективных характеристиках предмета, а определяется идеологической матрицей, в рамках которой действует адресант и которую стремится навязать адресату. Апелляция к до-понятийным и вне-понятийным структурам также делает возможным реализацию скрытых интенций – понятийные смыслы намеренно устраняются говорящим в расчете на то, что адресат не заметит потерю, будучи очарован совпадением (реальным или мнимым) ассоциаций.

Безусловное доминирование прагматического компонента приводит к редукции семантики знака и его превращению в симулякр – знак, скрывающий отсутствие смысла как соотнесенности с объективной реальностью. Такого рода симулятизацию знака обнаруживают лексемы *оптимизация* и *реорганизация*. Так, слово *оптимизация*, значение которого определяется в словарях как

В учреждениях <…> продолжается ***обновление материально-технической базы****. Заключено более 90% контрактов на* ***приобретение инвентаря*** *и специализированного* ***оборудования****. <…>* ***Модернизация*** *коснётся физкультурно-спортивных кружков. Для занятий будут* ***приобретены гимнастические скамьи, легкоатлетические снаряды****, а также* ***инвентарь для различных видов спорта****. Во-вторых, будут оборудованы художественные классы. В них* ***появятся новые мольберты, выставочные шкафы, гипсовые модели*** *и* ***наборы муляжей****. Третьим направлением дополнительного образования, которое получит новое оборудование, стало туристическо-краеведческое. В учреждения, <…>, будут* ***закуплены туристические палатки, полосы препятствий, шатры для проведения конкурсов и прочий инвентарь*** (27); (13) ***Модернизация*** *коррекционных школ-интернатов № 3 и № 4 города Волгограда начата в рамках регионального проекта <…>. В ходе работ* ***обновят мастерские и классы, кабинеты*** *психолого-педагогического сопровождения и коррекционной работы. Кроме этого, будет* ***приобретено новое оборудование*** *<…>.* ***Ремонт*** *школ-интернатов № 3 и № 4 обойдется в 40 млн рублей <…>* (10).

‘1. Выбор наилучшего (оптимального) варианта из множества возможных; улучшение какого-либо процесса для достижения его максимальной эффективности. 2. Повышение интенсивности чего-либо в целях достижения высоких результатов’ (Большой толковый словарь), изначально употреблялось в медийных текстах с целью эвфемизации.

Положительная оценка, обусловленная семами *наилучший, улучшение, высокий результат*, а также связь со словами *оптимальный, оптимизм, оптимистичный* (от лат. optimus ‘наилучший’), позволяла формировать у реципиента заведомо позитивное отношение к процессам и явлениям, охарактеризованным как *оптимизация*. Однако диагностические контексты современного медиадискурса, в которых встречается это слово, показывают, что эта лексема употребляется в значении ‘сокращение’, ‘увольнение’, ‘ликвидация’. При этом стратегия эвфемизации не реализуется в полной мере, поскольку негативное содержание сообщаемого не только осознается, но и эксплицируется в тексте. Например: (14), (15), (16), (17)[4].

(14) *Всего, как следует из доклада «**Оптимизация** российской системы здравоохранения в действии», с 2000 по 2015 год количество больниц в стране **сократилось** вдвое <…>. Одновременно **уменьшалась** численность врачей. При этом **сокращать** старались в первую очередь представителей редких специальностей <…>* (3).

(15) *Ставшая образцово-показательной, 40-я больница в Коммунарке, <…>, сама результат **оптимизации** медицины по-московски, когда одно учреждение присоединяют к другому или делают филиалом, затем и вовсе **закрывают** <…>.*

*– В столице за последние десятилетие количество койко-мест **сократилось** вдвое, а для открытия больницы в Коммунарке на Северо-востоке Москвы была фактически **ликвидирована** многопрофильная больница <…>. По этой ситуации с **увольнениями** он действительно описывает ещё одну сторону **«оптимизации»** персонала медучреждений <…>* (38).

Как видим, в приведенных контекстах слово *оптимизация* не способно скрыть, завуалировать общий отрицательный смысл сообщения. Однако эта лексема по-прежнему широко используется в текстах СМИ. Таким образом, медиадискурс конструирует некий альтернативный вариант реальности, механизм порождения которой исключает употребление слов с выраженной негативной оценкой, обусловленной отношением к деструктивным социальным процессам.

Аналогичные трансформации переживает и слово ***реорганизация*** (‘переустройство, преобразование, изменение функций структуры чего-либо’ (Большой толковый словарь), которое употребляется в публицистических текстах в значении ‘слияние’, ‘объединение’, ‘ликвидация’. Например: (18), (19), (20), (21)[5].

(18) *В Мариуполе четыре больницы **объединят** в одну*

*Мариупольские депутаты на <…> поддержали **реорганизацию** четырех учреждений здравоохранения.*

*Речь идет о **слиянии** медико-санитарной части работников департамента морского флота, городских больниц № 5 и № 10, а также Городского центра здоровья в одно коммунальное некоммерческое предприятие «Мариупольская городская больница № 9»* (11).

(19) *Окружной административный суд Харькова поставил точку в скандале, который разразился в городе Первомайский из-за **реорганизации** двух школ – № 1 и № 4. Служители Фемиды поддержали требование директора школы № 4 и отменили решение Первомайского городского совета о **ликвидации** двух городских школ путём **реорганизации**.*

*Напомним, в июне 2018 года Первомайский городской совет принял решение **закрыть***

[4] (16) ***Оптимизация** в образовании Армении грозит **сокращениями**. Решение объединить «Ереванский государственный колледж культуры» с «Ереванским государственным колледжем эстрадного и джазового искусства» в «Ереванский государственный колледж культуры имени Шарля Азнавура» приняло правительство Армении 23 апреля <…>. В решении правительства отмечается, что с учетом изменений производственных объемов, с началом учебного года может быть проведено **сокращение штата сотрудников*** (31); (17) *МЗ поручил областным департаментам здравоохранения собрать полную информацию относительно **оптимизации** сети медучреждений. <…> «Я поручил департаментам здравоохранения предоставить полную информацию относительно планов по так называемой **оптимизации** сети, какие последствия будут относительно **сокращения** медицинских работников <…>», – отметил Степанов* (32).

[5] (20) *В Украине родные тяжелобольных детей выступают против **реорганизации** единственной бесплатной детской больницы <…> В Киевской горадминистрации решили **объединить** детскую клиническую больницу № 7 и городской центр детской нейрохирургии и создать учреждение интенсивного лечения политравмы. Родители больных детей и медработники уверены, что такая **реорганизация** приведет к **закрытию** детской больницы <…>. Дело в том, что после **объединения** центр детской нейрохирургии хотят признать правопреемником всех обязанностей и имущества больницы, а бесплатно лечиться здесь смогут только киевляне. <…>* (20); (21) *Теперь официально: подписано постановление о **реорганизации** Сыктывкарского политехнического техникума. Напомним, о грядущем **объединении** трех организаций среднего профессионального образования стало известно летом. <…>* (42).

школу № 1, а учеников из школы № 4 ***объединить*** *с их сверстниками из школы № 7 и перевести их в здание седьмой школы, так как оно новее* (8).

Таким образом, современный медиа-дискурс демонстрирует смену функциональной парадигмы – вместо сообщения о каких-то фактах, событиях, процессах, имеющих место в окружающей действительности, медиа (вос)создают некую сверхреальность, которая замещает в массовом сознании реальность действительную.

В качестве знаков, инициирующих производство гиперреальности, выступают симулякры – оболочки, лишенные своего предметного содержания и продуцирующие иллюзорные, мнимые, виртуальные объекты. Например:

(22) *В Киеве открыли* ***инновационный*** *сквер и поселили в нем «Ежика в тумане»*

Старый, полузаброшенный сквер превратился в ***инновационный*** *парк, а знаменитому ежику* ***«почистили» иголки****. <…>*

Из унылого сквера зеленая зона превратилась в ***инновационный*** *экопарк. Здесь* ***появились фонари с солнечными батареями и USB-зарядки****, новые* ***лавки*** *и* ***урны*** *для раздельного сбора мусора. Заменили и брусчатку, в состав которой добавили переработанные отходы* (24).

В этом контексте лексема *инновационный* употребляется в качестве «модного, престижного» слова, то есть фактически выполняет чисто эстетическую функцию.

(23) *Столичная девелоперская компания KAN представила очередной ролик о ходе строительства* ***инновационного*** *комплекса UNIT.Home в апреле.*

<…> ЖК UNIT.Home – это жилая часть большого проекта, в котором будет жилая, офисная, торговая составляющая, а также школа и гостиница. Все вместе – это ***инновационный*** *парк, первый подобный формат для Украины, который включает 9 домов разной этажности* (18). (В этом примере в качестве инновации представлен давно существующий (в том числе и в Украине) принцип городского строительства, когда в эксплуатацию вводится комплекс, предусматривающий как жилые здания, так и объекты социально-бытовой сферы)[6].

Если функция публицистического дискурса заключается в том, чтобы давать человеку знания для ориентирования в окружающей действительности, то для него должны быть значимы «цель и истина для адекватного представления образа реальности и эффективного, полезного действования в ней» (Борботько, 2011: 79). Замещение знаков дискурса симулякрами неизбежно приводит к деформации дискурса в целом – вместо представления реальности он симулирует реальность, предлагая вместо истины и цели логику постправды, в которой истина предстает культурно-историческим конструктом (Емелин, 2019). Сообщения в такого рода дискурсе невозможно верифицировать, ведь виртуальная реальность конституирована имманентными ей объектами и отношениями, независимыми от категорий ЛОЖЬ-ИСТИНА.

В современном коммуникативном пространстве особенно активно в процесс симулятизации включаются мифологемы и мифогенные структуры. Слова-симулякры, не имеющие денотативной основы и виртуализирующие действительность, формируют мифологические структуры в индивидуальном и общественном сознании, подчиняют его себе, лишая его тем самым «способности к полноценной самостоятельной ориентации» (Васильев, 2013). Последовательное превращение мифологемы в симулякр может быть продемонстрировано на примере употребления слова *европейский* в публицистических текстах: (24), (25), (26), (27)[7].

(24) *Жителей Днепра ждут нововведения в оплате газа из-за введения новой методики ценообразования <…>.*

Прозрачность тарифообразования в секторе доставки газа позволит ввести ***европейские стандарты*** *<…>*

---

[6] Семантическая выхолощенность слов-симулякров может осознаваться и даже эксплуатироваться говорящим. В текстах СМИ находим примеры акцентированного употребления такого рода лексем, обыгрывания их манипулятивной природы, сатирического подчеркивания бессодержательности этих знаков. Например: ***Модернизация оптимизации****.* ***Модернизация*** *и* ***оптимизация*** *– слова, которыми объясняли* ***сокращение*** *больниц, поликлиник и медпунктов с целью повышения качества медуслуг <…>* (39); ***Оптимизация, модернизация****…* ***приватизация****? <…> 31 мая четыре библиотечных филиала, <…>,* ***прекратили свое существование****. Под* ***сокращение*** *попали семь работников, а 30 тысяч экземпляров книжного фонда сдали в макулатуру* (33).

[7] (25) *Намерены следовать* ***европейскому тренду.*** *Сегодня мы реализуем несколько небольших пилотных проектов в разных областях Украины, проводя* ***замену оборудования и переформатирование сети*** *в отдельно взятых населенных пунктах. Первые результаты позволяют нам говорить о том, что с помощью редизайна системы можно достичь* ***европейских стандартов*** *ее эксплуатации и надежности. Несмотря на то, что порой у нас государство использует средневековые приемы в общении с частным бизнесом, мы верим, что можем привнести в Украину* ***европейскую повестку дня****, чтобы через технологический прорыв сократить цивилизационное отставание* (28); (26) *<…> По его словам, как только мы внедрим* ***европейские нормы*** *работы рынка газа, Газпром сможет прийти на этот рынок и поставлять в таком количестве газ потребителям, как они пожелают* (15); (27) *Премьер Молдовы убежден, что его страна продолжит свой* ***европейский путь****. Республика Молдова продолжит имплементацию Соглашения об ассоциации с Евросоюзом, чтобы обеспечить своим гражданам* ***европейский уровень жизни*** (34).

По новой методике плату за доставку газа отделят от его стоимости. Ее потребители будут оплачивать отдельно (4). (В этом контексте сочетание *европейские стандарты* маскирует, сглаживает негативный смысл сообщения о том, что за газ нужно будет платить дважды, причем даже в летние месяцы).

Симулятивный, а также манипулятивный потенциал слова *европейский* поддерживается не только общей положительной оценкой явлений, так или иначе связанных с Европой (*европейские ценности*), но и распространенными представлениями о европейском уровне жизни, подразумевающем материальное благополучие, социальную защищенность, комфорт и безопасность частной жизни.

Сочетания со словом *европейский* обращены к прочно укрепившимися в массовом сознании мифологемам «Рая», «светлого будущего», «обетованной земли» как места неизменного благополучия, где время и история остановились. Достижение этого локуса является вершиной и оправданием всей человеческой деятельности и первоочередной задачей социума в целом. Сочетания типа *европейский уровень* (жизни), *европейский стандарт*, *европейский тренд* и подобных являются знаками виртуальной реальности, модифицирующими значения в зависимости от интенций говорящего, но всегда наделенными неоспоримыми положительными коннотациями. Например:

(28) *Обязательство* ***поднять цену на газ*** *до* ***европейского уровня*** *взяла бывший премьер Юлия Тимошенко* (30).

(29) *Украина будет прилагать все усилия, чтобы* ***добиться уценки*** *на российский газ до* ***европейского уровня****. «Мы не прекращаем переговоры с Россией. Мы будем искать компромиссы. Наша цель, чтобы мы вышли на цену газа, которая была бы не выше, чем в странах Европы, в странах-соседях», – заявил Президент* (35).

Отметим, что сообщения (28), (29) о разнонаправленных процессах (повышение – понижение цены на газ) апеллируют к *европейскому уровню* – симулякру, посредством которого можно оправдать любой процесс или решение. Таким образом, в текстах СМИ реальность подменяется кажимостью, наполненной мнимыми объектами, которые отражают (бес)сознательные желания и стремления социума, что обусловливает манипулятивный потенциал симуляции.

Присутствие знаков-симулякров в текстах медиа может быть описано в терминах «информационного шума», введенного в научный обиход К. Шенноном, разработавшим основы теории информации. В лингвистике в качестве информационного шума квалифицируют «элементы формальной организации текста, препятствующие восприятию информации – искажающие ее или делающие невозможной ее рецепцию» (Кузнецова, 2012: 9). К такого рода элементам можно отнести знаки-симулякры, затрудняющие порождение, экспликацию, передачу смысла, адекватного реальной действительности. В определенный момент количество «помех» переходит в новое качество дискурса: информационный шум начинают производить уже не отдельные элементы дискурса, а дискурс в целом.

Знаки такого дискурса уже не симулируют реальность. Они не соотносимы с реальностью в принципе, полностью автономны, не означают ничего, не создают даже иллюзии смысла, будучи поистине «пустыми» образами. Установление самоценности «пустой» формы, ориентированной на саму себя, знаменует заключительный этап симулятизации – превращения знака в собственный симулякр, гиперсимулякр. Этот переход, осуществляемый современным дискурсом масс-медиа, иллюстрируют примеры (30), (31), (32), (33)[8].

(30) *Была проведена полная перезагрузка работы. Внедрена система децентрализации полномочий структурных подразделений на всех уровнях. Стратегические антикризисные действия позволили вывести предприятие на новый уровень клиентского сервиса. Мы* ***реорганизовались, оптимизировались****, выросли в клиентоориентированную компанию, которая полностью поломала прежнюю систему работы и нацелена на* ***европейские стандарты*** *качества обслуживания.*

[8] (31) *Анатолий Чубайс требует финансировать* ***инновации*** *из пенсионных денег. Второй крупной неудачей оказалось то, что в России до сих пор не создана полноценная система финансирования* ***инноваций****, которая, по словам главы «Роснано», должна состоять из трех «этажей»:* ***стартапы; венчурные фонды*** *и* ***фонды прямых инвестиций****; некий источник капитала для этих фондов* (1); (32) *Для сомневающихся нелишне повторить:* ***время для такого объединения назрело.*** *Оно <…> интенсифицирует формирование единого пространственного хозяйственного комплекса в целях* ***оптимальной инновационной модернизации*** *экономики объединённой территории и процесс создания крупных логистических узлов, удовлетворяющих потребности отечественных и иностранных предприятий. <…>* (44); (33) *В стране создана нормативная, методологическая и организационная база, которая доказала свою эффективность. Сегодня нужно на основе детального анализа реальной ситуации и потребностей населения в каждом регионе реализовать все заложенные потенциальные возможности* (Вероника Скворцова, Министр здравоохранения РФ) (22).

(Какие направления собирается реформировать «Киевоблгаз», ждать ли потребителям повышения тарифов на распределение, растет ли количество краж газа и зачем компания сама занимается строительством газовых сетей, глава акционерного общества Дмитрий Дронов рассказал в интервью <…>) (16).

Эти тексты, очевидно, не рассчитаны на понимание, ведь отличительной их чертой является принципиальная невозможность инференции какого-либо смысла; они уже не требуют вовлечения воспринимающего сознания, выводящего содержание высказывания. Это обстоятельство позволяет говорить об элиминации адресата из коммуникативного события, разрушении коммуникации и ее замещении разыгрываемым присутствием, формальных позиций коммуникантов.

В этом состоит принципиальное отличие симуляции от традиционных манипулятивных стратегий. Собственно манипулятивный дискурс ориентирован на реальную коммуникацию: он чувствителен к распределению коммуникативных ролей и определенным образом зависим от инстанции адресата. Адресант вынужден учитывать ответные реакции реципиента, прогнозировать формирование в его сознании ментальных структур (мнений, настроений, установок). Однако при производстве симулятивного дискурса коммуникация не осуществляется, а лишь имитируется, позволяя симуляции игнорировать инстанцию адресата как таковую. Более того, сам автор, «субъект» такого самопроизводящего дискурса, становится избыточным по отношению к нему, выступая лишь как «инструмент овеществления симуляции» (Великанов, 2007).

Выводы. Анализ использования лексем инновация / инновационный, модернизация, реконструкция, европейский, оптимизация, реорганизация в текстах СМИ показал, что в современном медиа-дискурсе реализуется последовательная симулятизация знаков: сокрытие и искажение фактов и событий окружающей действительности (осуществляемое, как правило, в манипулятивных целях); отчуждение от фактов и событий действительности и взамен (ре)конструирование фиктивных, мнимых объектов как элементов гиперреальности, производство автономного, самодостаточного, самовоспроизводящего дискурса, принципиально отвлеченного от какого-либо варианта (извода) реальности.

Искаженные, «извращенные» (в терминах Ж. Бодрийяра), лишенные референции, «пустые» и абсурдные симулякры обладают парадоксальной суггестивной силой, оказывая магически-гипнотизирующее воздействие на адресата. По отношению к таким дискурсам реципиент может реализовать, по сути, лишь две стратегии. В рамках одной из них адресат занимает позицию безусловного принятия сообщаемого в СМИ, исключающую его критическое осмысление. Вторая реализуется в попытках индивида оказать сопротивление «завораживающему» действию дискурса. Но поскольку он осознает невозможность фактического, логического опровержения симуляции, постольку он вынужден избирать стратегию тотального недоверия медийному пространству и как следствие самоустранения из этой сферы социальной коммуникации.

Таким образом, производство медиа-дискурса реализуется как тотальная симуляция семиозиса, информации, коммуникации. В качестве симулякров выступают уже не отдельные знаки, лексемы, языковые конструкты, а симулякром становится сам МЕДИА-дискурс, все инстанции которого (смысл, сообщение, автор, адресат) оказываются неустранимо избыточными. Публицистический дискурс больше не информирует о событиях (действительной или виртуальной) реальности – он и есть событие и единственная возможная реальность. Не преследуя иной цели, кроме неограниченного, бесконечного самовоспроизводства, медийный дискурс в то же время разрушает информацию1, препятствует смыслопорождению, продуцирует неопределенность. Это новое состояние дискурса не может быть описано посредством исключительно лингвистического инструментария.

Перспектива дальнейшего исследования связана с привлечением научного аппарата смежных дисциплин: социологии, социальной психологии, теории коммуникации. Рискнем высказать предположение о том, что в современном коммуникативном пространстве масс-медиа уже не представляют собой собственно «медиа» (от лат. media (medium) – средство, посредничество): отчуждаясь от функции «социального посредника», гарантирующей целостность общества, СМИ паразитируют на «массе», «массовости» как дезинтегрированном множестве. Каждый элемент этого множества – дезориентированный индивид, переживающий кризис идентичности, сталкивающийся с невозможностью обнаружить в потоке симуляций сообщение, ему адресованное и для него предназначенное.

[9] Под информацией подразумевается мера упорядоченности структуры, устранения неопределенности (энтропии), мера организации системы.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Анатолий Чубайс требует финансировать инновации из пенсионных денег. *Инвест-Форсайт*. URL: https://www.if24.ru/anatolij-chubajs-trebuet-finansirovat-innovatsii-iz-pensionnyh-deneg/ (дата обращения: 04.05.2020).
2. Антивирусные инновации. На Урале придумали бесконтактные дверные ручки. *Cheltv.ru.* URL: https://www.cheltv.ru/administratsiya-ruchki/ (дата обращения: 04.05.2020).
3. Ашотов К. Пожали вирус. *Наша версия*. URL: https://versia.ru/optimizaciya-mediciny-golikovoj-i-skvorcovoj-obezoruzhila-regiony-pered-covid-19 (дата обращения: 04.06.2020).
4. БезуглаяН. В Днепре ввели серьезные нововведения по оплате газа: важная информация. *Наше Місто*. URL: https://nashemisto.dp.ua/2019/10/26/v-dnepre-vveli-sereznye-novovvedenija-po-oplate-gaze-vazhnaja-informacija/ (дата обращения: 04.05.2020).
5. Бодрийяр Ж. Симулякры и симуляция: онлайн книга. URL: http://loveread.ec/contents.php?id=72978 (дата обращения: 04.06.2020).
6. Большой толковый словарь / гл. ред. С. А. Кузнецов. *Справочно-информационный портал ГРАМОТА.РУ* : веб-сайт. URL: http://gramota.ru/slovari/dic/ (дата обращения: 04.05.2020).
7. Борботько В. Принципы формирования дискурса: от психолингвистики к лингвосинергетике. Москва : Либроком, 2011. 288 с.
8. Бражник С. Скандал в Харьковской области: суд принял решение. *ГородХ. Новостной портал*. URL: https://gx.net.ua/obshhestvo/region/skandal-v-harkovskoj-oblasti-sud-prinyal-reshenie-video-12092019.html (дата обращения: 04.06.2020).
9. В Биньямине завершена модернизация шоссе № 60. URL: https://cursorinfo.co.il/all-news/israel/v-binyamine-zavershena-modernizatsiya-shosse-60/ (дата обращения: 04.06.2020).
10. В Волгоградской области на коррекционные школы выделено 100 млн рублей. *Красная весна*. URL: https://rossaprimavera.ru/news/4bf28bbc (дата обращения: 03.06.2020).
11. В Мариуполе четыре больницы объединят в одну. *mrpl.city*. URL: https://mrpl.city/news/view/v-mariupole-chetyre-bolnitsy-obedinyat-v-odnu-foto (дата обращения: 04.06.2020).
12. В Тюмени роботы изучат инновационный коллектор. *Вслух.ru.* URL: https://vsluh.ru/news/tech/354340 (дата обращения: 04.05.2020).
13. Васильев А. Д. Игры в слова. Манипулятивные операции в текстах СМИ. Санкт-Петербург : Златоуст, 2013. 660 с. URL: http://www.pseudology.org/information/Igry_v_slova2.pdf (дата обращения: 5.05.2020).
14. Великанов А. Симулякр ли я дрожащий или право имею? Москва : Новое литературное обозрение, 2007. 272 с. URL: http://velikanov.ru/simulacrum_intro.asp (дата обращения: 04.06.2020).
15. Газпром возобновит поставки газа в Украину с начала нового года. *ЛІГА.net*. URL: https://biz.liga.net/all/tek/novosti/pyat-ukrainskih-kompaniy-podpisali-kontrakt-s-gazpromom (дата обращения: 04.05.2020).
16. Глава «Киевоблгаза» Дмитрий Дронов: с деньгами могут все, без них – единицы. *Українські новини*. URL: https://ukranews.com/interview/2304-glava-kievoblgaza-dmitrij-dronov-s-dengami-mogut-vse-bez-nih-edinitsy (дата обращения: 04.05.2020).
17. Емелин В. Куда нас приведет болезненная степень бессмысленности. Симулякры постнормального мира. *Независимая*. URL: http://www.ng.ru/scenario/2019-09-23/9_12_7683_simulakr.html (дата обращения: 03.06.2020).
18. Злацкая В. Девелопер KAN презентовал ролик о ходе строительства UNIT.Home в апреле. *КиевВласть*. URL: http://kievvlast.com.ua/news/developer-kan-prezentoval-rolik-o-hode-stroitelstva-unithome-v-aprele (дата обращения: 05.05.2020).
19. Камрад Т. Кузница идей. *Днепр вечерний*. URL: https://dv-gazeta.info/vechyorka/obschestvo1/kuznitsa-idey.html (дата обращения: 05.05.2020).
20. Кононенко И. Родители протестуют против реорганизации детской больницы в Киеве. В ней не смогут лечиться иногородние дети. *Настоящее время*. URL: https://www.currenttime.tv/a/kiev-children-hospital-closed/29981173.html (дата обращения: 05.05.2020).
21. Кузнецова А. В. Проблемы информации и энтропии в медиатексте : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук: 10.01.10 «Журналистика». Ростов-на-Дону, 2012. 25 с.
22. Маленький А. Тайна Госсовета по здравоохранению: кто съел миллиарды и кто съест новые? *Regnum*. URL: https://regnum.ru/news/polit/2789356.html (дата обращения: 04.05.2020).
23. Милославский И. Говорим правильно по смыслу или по форме? Москва : АСТ, 2013. 320 с. URL: https://books.google.com.ua/books?id=BQNiAAAAQBAJ&pg=PT59&lpg=PT59&dq= (дата обращения: 03.06.2020).
24. Михальчук В. В Киеве открыли инновационный сквер и поселили в нем «Ежика в тумане». *Delo.ua*. URL: https://delo.ua/econonomyandpoliticsinukraine/kievskij-ezhik-v-tumane-vernulsja-na-prezhnee-me-362758/ (дата обращения: 04.05.2020).
25. Модернизация библиотек по нацпроекту «Культура» идет в Пскове, Порхове и Острове. *Комсомольская правда*. URL: https://www.pskov.kp.ru/online/news/3861829/ (дата обращения: 03.06.2020).
26. Модернизация ждет ряд школ и больниц в приграничных районах Псковской области. *Псковская лента новостей*. URL: https://pln-pskov.ru/society/376786.html (дата обращения: 04.05.2020).
27. Модернизацию учреждений допобразования в Псковской области запустили в шести направлениях. *Псковское агентство информации*. URL: https://informpskov.ru/news/321988.html (дата обращения: 04.06.2020).
28. Никаноров О. В каком веке будут жить потребители газа. *НВ*. URL: https://nv.ua/biz/markets/v-kakom-veke-budut-zhit-potrebiteli-gaza-50058705.html (дата обращения: 04.05.2020).

29. Областные чиновники проинспектировали ход реконструкции спортивных объектов в Селидово. *ДОНБАСС*. URL: https://dnl.com.ua/news/oblastnye-chinovniki-proinspektirovali-khod-rekonstruktsii-sportivnykh-obektov-v-selidovo_135647 (дата обращения: 03.06.2020).

30. Обязательство поднять цену на газ до европейского уровня взяла бывший премьер Юлия Тимошенко – Артур Герасимов. *Прямий*. URL: https://prm.ua/ru/obyazatelstvo-podnyat-tsenu-na-gaz-do-evropeyskogo-urovnya-vzyala-byivshiy-premer-yuliya-timoshenko-artur-gerasimov/ (дата обращения: 04.05.2020).

31. Оптимизация в образовании Армении грозит сокращениями. *Красная весна*. URL: https://rossaprimavera.ru/news/a91961a1 (дата обращения: 03.06.2020).

32. Оптимизация и сокращение медиков: Минздрав соберет информацию из регионов. *УКРИНФОРМ*. URL: https://www.ukrinform.ru/rubric-society/3010381-optimizacia-i-sokrasenie-medikov-minzdrav-soberet-informaciu-iz-regionov.html (дата обращения: 04.06.2020).

33. Оптимизация, модернизация, приватизация? Что будет в помещениях закрытых библиотек? *Телекомпания «Орбита»*. URL: http://orbita.dn.ua/optimizatsiya-modernizatsiya-privatizatsiya-chto-budet-v-pomeshheniyah-zakry-ty-h-bibliotek.html (дата обращения: 04.05.2020).

34. Премьер Молдовы убежден, что его страна продолжит свой европейский путь. *УКРИНФОРМ*. URL: https://www.ukrinform.ru/rubric-world/2167300-premer-moldovy-ubezden-cto-ego-strana-prodolzit-svoj-evropejskij-put.html (дата обращения: 04.05.2020).

35. Президент пообещал добиться уценки на российский газ до европейского уровня. *СЛОВО і ДІЛО*. URL: https://ru.slovoidilo.ua/promise/4951.html (дата обращения: 04.05.2020).

36. Реконструкция бульвара Жванецкого: подрядчик не торопится и экономит на материалах, но велодорожка будет. *Думская.* URL: https://dumskaya.net/news/budvar-zhvanetckogo-114461/ (дата обращения: 04.05.2020).

37. Реконструкция школы-интерната № 3 в Николаеве обойдется областному бюджету в ₴ 23 миллиона. *НикВести*. URL: https://nikvesti.com/news/politics/181760/ (дата обращения: 04.05.2020).

38. Россиян убивает не коронавирус, а оптимизация медицины. *Svpressa.ru*. URL: http://19rus.info/index.php/ekonomika-i-finansy/item/126168-rossiyan-ubivaet-ne-koronavirus-a-optimizatsiya-meditsiny (дата обращения: 04.06.2020).

39. Рувинский В. Модернизация и оптимизация. *Ведомости*. URL: https://www.vedomosti.ru/opinion/articles/2019/11/04/815403-modernizatsiya-optimizatsii (дата обращения: 04.05.2020).

40. Синельникова Л. Н. Языковые симулякры как материализованная энтропия, или В мире заблуждений. *Структура представлення знань про світ, суспільство, людину: у пошуках нових змістів*. Луганськ, 2003. Т. 1. С. 216–229.

41. Сконечная Я., Махиня Н. Инновации в эпоху коронавируса. Медицинские маски модернизировали в Челябинске. *Cheltv.ru.* URL: https://www.cheltv.ru/innovatsii-epohi-koronavirusa-meditsinskie/ (дата обращения: 04.05.2020).

42. Теперь официально: подписано постановление о реорганизации Сыктывкарского политехнического техникума. *КОМИИНФОРМ*. URL: https://komiinform.ru/news/191992/ (дата обращения: 04.05.2020).

43. «Херсонводоканал» просит у горсовета 4,5 миллиона на инновационный реагент для очистки стоков. *Центр журналистских расследований*. URL: https://nikcenter.org/newsItem/55879 (дата обращения: 04.05.2020).

44. Эксперт: «Объединение регионов – политически правильный шаг». *Регион 29*. URL: https://region29.ru/2020/05/14/5ebd292c764de960375d0ed2.html (дата обращения: 04.06.2020).

REFERENCES

1. Anatolij CHubajs trebuet finansirovat' innovacii iz pensionnyh deneg [Anatoly Chubais demands to finance innovation from pension money]. *Invest-Forsajt*. URL: https://www.if24.ru/anatolij-chubajs-trebuet-finansirovat-innovatsii-iz-pensionnyh-deneg/ (date of access: 04.05.2020) [in Russian].

2. Antivirusnye innovacii. Na Urale pridumali beskontaktnye dvernye ruchki [Antivirus innovation. In the Urals, contactless door handles came up]. *Cheltv.ru.* URL: https://www.cheltv.ru/administratsiya-ruchki/ (date of access: 04.05.2020) [in Russian].

3. Ashotov K. Pozhali virus [Reaped the virus]. *Nasha versiya*. URL: https://versia.ru/optimizaciya-mediciny-golikovoj-i-skvorcovoj-obezoruzhila-regiony-pered-covid-19 (date of access: 04.06.2020) [in Russian].

4. Bezuglaya N. V Dnepre vveli ser'eznye novovvedeniya po oplate gaza: vazhnaya informaciya [Serious innovations in gas payments introduced in Dnipro: important information]. *Nashe misto*. URL: https://nashemisto.dp.ua/2019/10/26/v-dnepre-vveli-sereznye-novovvedenija-po-oplate-gaze-vazhnaja-informacija/ (date of access: 04.05.2020) [in Russian].

5. Bodrijyar Z. H. Simulyakry i simulyaciya [Simulacra and simulation]: onlajn kniga. URL: http://loveread.ec/contents.php?id=72978 (date of access: 04.06.2020) [in Russian].

6. Bol'shoj tolkovyj slovar' / gl. red. S. A. Kuznecov [Great explanatory dictionary / Chief Editor S. A. Kuznetsov]. *Spravochno-informacionnyj portal GRAMOTA.RU*. URL: http://gramota.ru/slovari/dic/ (date of access: 04.05.2020) [in Russian].

7. Borbot'ko V. Principy formirovaniya diskursa: ot psiholingvistiki k lingvosinergetike [The principles of discourse formation: from psycholinguistics to linguosynergetics]. Moscow : Librokom, 2011. 288 p. [in Russian].

8. Brazhnik S. Skandal v Har'kovskoj oblasti: sud prinyal reshenie [Scandal in the Kharkov region: the court ruled]. *GorodH. Novostnoj portal*. URL: https://gx.net.ua/obshhestvo/region/skandal-v-harkovskoj-oblasti-sud-prinyal-reshenie-video-12092019.html (date of access: 04.06.2020) [in Russian].

9. V Bin'yamine zavershena modernizaciya shosse № 60 [Highway 60 completed in Binyamin]. URL: https://cursorinfo.co.il/all-news/israel/v-binyamine-zavershena-modernizatsiya-shosse-60/ (date of access: 04.06.2020) [in Russian].

10. V Volgogradskoj oblasti na korrekcionnye shkoly vydeleno 100 mln rublej [100 million rubles allocated for correctional schools in Volgograd Region]. *Krasnaya vesna*. URL: https://rossaprimavera.ru/news/4bf28bbc (date of access: 03.06.2020) [in Russian].

11. V Mariupole chetyre bol'nicy ob'edinyat v odnu [In Mariupol, four hospitals will be combined into one]. *mrpl. city*. URL: https://mrpl.city/news/view/v-mariupole-chetyre-bolnitsy-obedinyat-v-odnu-foto (date of access: 04.06.2020) [in Russian].

12. V Tyumeni roboty izuchat innovacionnyj kollektor [In Tyumen robots will study an innovative collector]. *Vsluh.ru*. URL: https://vsluh.ru/news/tech/354340 (date of access: 04.05.2020) [in Russian].

13. Vasil'ev A. D. Igry v slova. Manipuljativnye operacii v tekstah SMI [Word games. Manipulative operations in media texts]. St. Petersburg: Zlatoust, 2013. 660 p. URL: http://www.pseudology.org/information/Igry_v_slova2.pdf (date of access: 05.05.2020) [in Russian].

14. Velikanov A. Simulyakr li ya drozhashchij ili pravo imeyu? [Am I a shiver simulacrum, or do I have the right?]. Moscow : Novoe literaturnoe obozrenie, 2007. 272 p. URL: http://velikanov.ru/simulacrum_intro.asp (date of access: 04.05.2020) [in Russian].

15. Gazprom vozobnovit postavki gaza v Ukrainu s nachala novogo goda [Gazprom will resume gas supplies to Ukraine from the beginning of the new year]. *LIGA.net*. URL: https://biz.liga.net/all/tek/novosti/pyat-ukrainskih-kompaniy-podpisali-kontrakt-s-gazpromom (date of access: 04.05.2020) [in Russian].

16. Glava "Kievoblgaza" Dmitrij Dronov: s den'gami mogut vse, bez nih – edinicy [The head of Kyivoblgaz Dmitry Dronov: everyone can do with money, units are without it]. *Ukrainski novyny*. URL: https://ukranews.com/interview/2304-glava-kievoblgaza-dmitrij-dronov-s-dengami-mogut-vse-bez-nih-edinitsy (date of access: 04.05.2020) [in Russian].

17. Emelin V. Kuda nas privedet boleznennaya stepen' bessmyslennosti. Simulyakry postnormal'nogo mira [Where does the painful degree of meaninglessness lead us? Simulacra of the postnormal world]. *Nezavisimaya*. URL: http://www.ng.ru/scenario/2019-09-23/9_12_7683_simulakr.html (date of access: 03.06.2020) [in Russian].

18. Zlackaya V. Developer KAN prezentoval rolik o hode stroitel'stva UNIT.Home v aprele [KAN developer presented a video on the progress of the construction of UNIT.Home in April]. *KievVlast'*. URL: http://kievvlast.com.ua/news/developer-kan-prezentoval-rolik-o-hode-stroitelstva-unithome-v-aprele (date of access: 05.05.2020) [in Russian].

19. Kamrad T. Kuznica idej [Forge of ideas]. *Dnepr vechernij*. URL: https://dv-gazeta.info/vechyorka/obschestvo1/kuznitsa-idey.html (date of access: 05.05.2020) [in Russian].

20. Kononenko I. Roditeli protestuyut protiv reorganizacii detskoj bol'nicy v Kieve. V nej ne smogut lechit'sya inogorodnie deti [Parents protest against the reorganization of the children'ïs hospital in Kiev. Nonresident children cannot be treated in it]. *Nastoyashchee vremya*. URL: https://www.currenttime.tv/a/kiev-children-hospital-closed/29981173.html (date of access: 05.05.2020) [in Russian].

21. Kuznecova A. V. Problemy informacii i entropii v mediatekste [Problems of information and entropy in the media text] : avtoref. dis. na soiskanie uchen. stepeni kand. filol. nauk: 10.01.10 "ZHurnalistika". Rostov-on-Don, 2012. 25 p. [in Russian].

22. Malen'kij A. Tajna Gossoveta po zdravoohraneniyu: kto s'el milliardy i kto s'est novye? [Secret State Health Council: who ate billions and who will eat new?] *Regnum*. URL: https://regnum.ru/news/polit/2789356.html (date of access: 04.05.2020) [in Russian].

23. Miloslavskij I. Govorim pravil'no po smyslu ili po forme? [Speaking correctly in meaning or in form?]. Moscow : AST, 2013. 320 c. URL: https://books.google.com.ua/books?id=BQNiAAAAQBAJ&pg=PT59&lpg=PT59&dq= (date of access: 03.06.2020) [in Russian].

24. Mihal'chuk V. V Kieve otkryli innovacionnyj skver i poselili v nem "Ezhika v tumane" [An innovative square was opened in Kiev and settled "Hedgehog in the Fog"]. *Delo.ua*. URL: https://delo.ua/econonomyandpoliticsinukraine/kievskij-ezhik-v-tumane-vernulsja-na-prezhnee-me-362758/ (date of access: 04.05.2020) [in Russian].

25. Modernizaciya bibliotek po nacproektu "Kul'tura" idet v Pskove, Porhove i Ostrove. [Modernization of libraries on the national project "Culture" is in Pskov, Porkhov and Ostrov]. *Komsomol'skaya Pravda*. URL: https://www.pskov.kp.ru/online/news/3861829/ (date of access: 03.06.2020) [in Russian].

26. Modernizaciya zhdet ryad shkol i bol'nic v prigranichnyh rajonah Pskovskoj oblasti [Modernization awaits a number of schools and hospitals in the border areas of the Pskov region]. *Pskovskaya lenta novostej*. URL: https://pln-pskov.ru/society/376786.html (date of access: 04.05.2020) [in Russian].

27. Modernizaciyu uchrezhdenij dopobrazovaniya v Pskovskoj oblasti zapustili v shesti napravleniyah [Modernization of institutions of additional education in the Pskov region launched in six directions]. *Pskovskoe agentstvo informacii*. URL: https://informpskov.ru/news/321988.html (date of access: 04.06.2020) [in Russian].

28. Nikanorov O. V kakom veke budut zhit' potrebiteli gaza [In what century will gas consumers live]. *NV*. URL: https://nv.ua/biz/markets/v-kakom-veke-budut-zhit-potrebiteli-gaza-50058705.html (date of access: 04.05.2020) [in Russian].

29. Oblastnye chinovniki proinspektirovali hod rekonstrukcii sportivnyh ob'ektov v Selidovo [Regional officials inspected the reconstruction of sports facilities in Selidovo]. *DONBASS*. URL: https://dnl.com.ua/news/oblastnye-chinovniki-proinspektirovali-khod-rekonstruktsii-sportivnykh-obektov-v-selidovo_135647 (date of access: 03.06.2020) [in Russian].

30. Obyazatel'stvo podnyat' cenu na gaz do evropejskogo urovnya vzyala byvshij prem'er YUliya Timoshenko – Artur Gerasimov [The obligation to raise the price of gas to a European level was made by former Prime Minister Yulia Tymoshenko – Arthur Gerasimov]. *Priamyi*. URL: https://prm.ua/ru/obyazatelstvo-podnyat-tsenu-na-gaz-do-evropeyskogo-urovnya-vzyala-byivshiy-premer-yuliya-timoshenko-artur-gerasimov/ (date of access: 04.05.2020) [in Russian].

31. Optimizaciya v obrazovanii Armenii grozit sokrashcheniyami [Optimization in Armenian education threatens with cuts]. *Krasnaya vesna*. URL: https://rossaprimavera.ru/news/a91961a1 (date of access: 03.06.2020) [in Russian].

32. Optimizaciya i sokrashchenie medikov: Minzdrav soberet informaciyu iz regionov [Optimization and reduction of doctors: the Ministry of Health will collect information from the regions]. *UKRINFORM*. URL: https://www.ukrinform.ru/rubric-society/3010381-optimizacia-i-sokrasenie-medikov-minzdrav-soberet-informaciu-iz-regionov.html (date of access: 04.06.2020) [in Russian].

33. Optimizaciya, modernizaciya, privatizaciya? CHto budet v pomeshcheniyah zakrytyh bibliotek? [Optimization, modernization privatization? What will be in the premises of closed libraries?]. *Telekompaniya "Orbita"*. URL: http://orbita.dn.ua/optimizatsiya-modernizatsiya-privatizatsiya-chto-budet-v-pomeshheniyah-zakry-ty-h-bibliotek.html (date of access: 04.05.2020) [in Russian].

34. Prem'er Moldovy ubezhden, chto ego strana prodolzhit svoj evropejskij put' [Moldovan Prime Minister is convinced that his country will continue its European path]. *UKRINFORM*. URL: https://www.ukrinform.ru/rubric-world/2167300-premer-moldovy-ubezden-cto-ego-strana-prodolzit-svoj-evropejskij-put.html (date of access: 04.05.2020) [in Russian].

35. Prezident poobeshchal dobit'sya ucenki na rossijskij gaz do evropejskogo urovnya. [The president promised to achieve markdowns on Russian gas to a European level]. *SLOVO i DILO*. URL: https://ru.slovoidilo.ua/promise/4951.html (date of access: 04.05.2020).

36. Rekonstrukciya bul'vara ZHvaneckogo: podryadchik ne toropitsya i ekonomit na materialah, no velodorozhka budet [Reconstruction of Zhvanetsky Boulevard: the contractor is in no hurry and saves on materials, but there will be a bike path]. *Dumskaya*. URL: https://dumskaya.net/news/budvar-zhvanetckogo-114461/ (date of access: 04.05.2020) [in Russian].

37. Rekonstrukciya shkoly-internata № 3 v Nikolaeve obojdetsya oblastnomu byudzhetu v ₴ 23 milliona [Reconstruction of boarding school № 3 in Nikolaev will manage the regional budget in ₴ 23 million]. *NikVesti*. URL: https://nikvesti.com/news/politics/181760/ (date of access: 04.05.2020) [in Russian].

38. Rossiyan ubivaet ne koronavirus, a optimizaciya mediciny [Russians kill not coronavirus, but medicine optimization]. *Svpressa.ru*. URL: http://19rus.info/index.php/ekonomika-i-finansy/item/126168-rossiyan-ubivaet-ne-koronavirus-a-optimizatsiya-meditsiny (date of access: 04.06.2020) [in Russian].

39. Ruvinskij V. Modernizaciya i optimizaciya [Modernization and optimization]. *Vedomosti*. URL: https://www.vedomosti.ru/opinion/articles/2019/11/04/815403-modernizatsiya-optimizatsii (date of access: 04.05.2020) [in Russian].

40. Sinel'nikova L. N. JAzykovye simuljakry kak materializovannaja jentropija, ili v mire zabluzhdenij [Language simulacra as materialized entropy, or In the world of delusions]. *Struktura predstavlennia znan pro svit, suspilstvo, liudynu: u poshukakh novykh zmistiv*. Lugansk, 2003. T. 1. P. 216–229 [in Russian].

41. Skonechnaya Y. A., Mahinya N. Innovacii v epohu koronavirusa. Medicinskie maski modernizirovaliv CHelyabinske [Innovation in the era of coronavirus. Medical masks modernized in Chelyabinsk]. *Cheltv.ru.* URL: https://www.cheltv.ru/innovatsii-epohi-koronavirusa-meditsinskie/ (date of access: 04.05.2020) [in Russian].

42. Teper' oficial'no: podpisano postanovlenie o reorganizacii Syktyvkarskogo politekhnicheskogo tekhnikuma [Now officially: a resolution on the reorganization of the Syktyvkar Polytechnic College was signed]. *KOMIINFORM*. URL: https://komiinform.ru/news/191992/ (date of access: 04.05.2020) [in Russian].

43. "Hersonvodokanal" prosit u gorsoveta 4,5 milliona na innovacionnyj reagent dlya ochistki stokov [Khersonvodokanal asks the City Council for 4.5 million for an innovative reagent for wastewater treatment]. *Centr zhurnalistskih rassledovanij*. URL: https://nikcenter.org/newsItem/55879 (date of access: 04.05.2020) [in Russian].

44. Ekspert: "Ob'edinenie regionov – politicheski pravil'nyj shag" [Expert: "Unification of regions is a politically correct step"]. *Region 29*. URL: https://region29.ru/2020/05/14/5ebd292c764de960375d0ed2.html (date of access: 04.06.2020) [in Russian].

УДК 811.511
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/30.212309

Вюсала Галиб кызы КЕРИМЛИ,
orcid.org/0000-0002-7216-9046
диссертант кафедры азербайджанского языкознания
Бакинского государственного университета
(Баку, Азербайджан) vusala.karimli@gmail.com

ПОСТРОЕНИЕ СВЯЗИ МЕЖДУ КОМПОНЕНТАМИ СИНТАКСИЧЕСКОГО ЦЕЛОГО В ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ПРОЗЕ МИР ДЖАЛАЛА ПАШАЕВА ПУТЕМ ПОВТОРА МЕСТОИМЕНИЙ

В статье рассматриваются повторы, являющиеся одним из способов соединения компонентов синтаксических единиц в прозе Мир Джалала Пашаева. Синтаксический повтор служит объединению предложений и передаче информации, которую автор хочет донести до читателя в понятной форме. Хотя в работах автора есть разные типы повторов, наиболее часто используемым является лексический повтор. В статье рассматриваются местоимения как тип лексического повтора. В исследовании подчеркиваются типы местоимений, активно участвующие в межкомпонентном общении. Обсуждаются также анафорические и катафорические отношения, являющиеся индикаторами синтаксической целостности. Описаны эти две формы общения и обсуждена важность участия местоимений в анафорических и катафорических отношениях. Существуют различные типы повторов, которые действуют как генерирующие текст факторы, такие как фонетические, лексические, морфологические и синтаксические. Лексические повторы являются наиболее распространенными повторами в творчестве М. Пашаева. Они создают синтаксические образы, придают тексту в целом эмоциональность и выразительность. В лингвистике типы повторов упоминаются как полные, неполные, местоименные и нулевые (эллиптические) лексические повторы. В статье будут обсуждаться местоименные повторы, связанные с творчеством писателя. Повторы носят многогранный характер. Они не ограничиваются одним предложением. Они могут охватывать два или более предложения, параграф или даже главу. Это указывает на широкий диапазон возможностей повторов. Романы Мир Джалала Пашаева и другие образцы его художественного творчества богаты повторами, что доказывает большие художественные возможности по созданию интенсивности и формированию последовательности. Эти повторы никак не делают текст однообразным, напротив, имея символический характер, повышают его выразительность.

Ключевые слова: *Мир Джалал Пашаев, художественная проза, синтаксическое целое, повторы местоимений, анафорическая связь, катафорическая связь.*

Вюсала Галиб КЕРІМЛІ,
orcid.org/0000-0002-7216-9046
дисертант кафедри азербайджанського мовознавства
Бакинського державного університету
(Баку, Азербайджан) vusala.karimli@gmail.com

ПОБУДОВА ЗВ'ЯЗКУ МІЖ КОМПОНЕНТАМИ СИНТАКСИЧНОГО ЦІЛОГО В ХУДОЖНІЙ ПРОЗІ МИР ДЖАЛАЛ ПАШАЄВА ШЛЯХОМ ПОВТОРЕННЯ ЗАЙМЕННИКА

У статті розглядаються повтори, які є одним зі способів з'єднання компонентів синтаксичних одиниць у прозі Мир Джалала Пашаєва. Синтаксична присутність повтору слугує об'єднанню пропозицій і передачі інформації, яку автор хоче донести до читача в зрозумілій формі. Хоча в роботі автора є різні типи повторів, найчастіше використовується лексичний повтор. У статті розглядаються займенники як тип лексичного повтору. У дослідженні підкреслюються типи займенників, які активно беруть участь у міжкомпонентнім спілкуванні. Обговорюються також анафоричні й катафоричні відносини, які є індикаторами синтаксичної цілісності. Описано ці дві форми спілкування та обговорена важливість участі займенників в анафоричних і катафоричних відносинах. Існують різні типи повторів, які діють як утворювальні текст чинники, такі як фонетичні, лексичні, морфологічні й синтаксичні. Лексичні повтори є найпоширенішими з повторів у творчості М. Пашаєва. Вони створюють синтаксичні образи, надають тексту в цілому емоційність і виразність. У лінгвістиці типи повторів згадуються як повні, неповні, займенникові й нульові (еліптичні) лексичні повтори. У статті будуть обговорюватися займенникові повтори, пов'язані з творчістю письменника. Повтори мають багатогранний характер. Вони не обмежуються одним реченням. Вони можуть охоплювати два або більше речення, параграф або навіть главу. Це вказує на широкий діапазон можливостей повторів. Романи Мир Джалала Пашаєва й інші зразки його

художньої творчості багаті повторами, що доводить великі художні можливості по створенню інтенсивності й формуванню послідовності. Ці повтори ніяк не роблять текст одноманітним, навпаки, маючи символічний характер, підвищують його виразність.

Ключові слова: *Мир Джалал Пашаєв, художня проза, синтаксичне ціле, займенникові повтори, анафоричний зв'язок, катафоричний зв'язок.*

Vusala Qalib KERIMLI,
orcid.org/0000-0002-7216-9046
Dissertation at the Department of Azerbaijani Linguistics
Baku State University
(Baku, Azerbaijan) vusala.karimli@gmail.com

CONNECTING BETWEEN THE COMPONENTS OF A SYNTACTIC WHOLE IN ARTISTIC PROSE THE MIR JALAL PASHAYEV BY REPEAT OF LOCATIONS

This article discusses repetitions, which are one way of connecting the components of syntactic units in the prose of Mir Jalal Pashayev. The syntactic presence of repetition serves to unite sentences and transmit information that the author wants to convey to the reader in an understandable form. Although there are different types of repetitions in the author's work, the most commonly used is lexical repetition. The article considers pronouns as a type of lexical repetition. The study emphasizes the types of pronouns that are actively involved in inter-component communication. Anaphoric and cataphoric relationships, which are indicators of syntactic integrity, are also discussed. These two forms of communication are described and the importance of the participation of pronouns in anaphoric and cataphoric relationships is discussed. There are various types of repetitions that act as text-generating factors, such as phonetic, lexical, morphological, and syntactic. Lexical repetitions are the most common of the repetitions in the work of M. Pashayev. They create syntactic images, give the text as a whole emotionality and expressiveness. In linguistics, the types of repetitions are referred to as full, incomplete, pronominal and zero (elliptic) lexical repetitions. In this article, pronoun repetitions related to the writer's work will be discussed. Repetitions are multifaceted. They are not limited to one sentence. They can cover two or more sentences, a paragraph or even a chapter. This indicates a wide range of repetition possibilities. The novels of Mir Jalal Pashayev and other examples of his artistic creation are rich in repetitions, which prove great artistic possibilities for creating intensity and forming a sequence. These repetitions in no way make the text monotonous, on the contrary, having a symbolic character, increase its expressiveness.

Key words: *Mir Jalal Pashayev, prose, syntactic whole, allied repetitions, anaphoric connection, cataphoric connection.*

Введение. Мир Джалал Пашаев – один из авторов, оставивших своими творческими работами глубокий след в азербайджанской литературе. Синтаксические единицы, входящие в творчестве автора в образцы художественной литературы, отличаются богатством композиции. Изучение этого богатства, то есть структуры композиции, формы и средств, с помощью которых обеспечивается связь между компонентами, составляет актуальность этой темы.

Степень исследованности проблемы. В связывании компонентов синтаксического целого участвуют, как известно, различные инструменты. Исходя из соответствующего уровня языка, связанного с этими инструментами, исследователи систематизировали их по-разному. Н. Новрузова делит лексические, морфологические и синтаксические средства на межкомпонентные отношения с участием местоимений, морфологические средства с союзами и союзными словами, вспомогательные части речи, модальные слова. К синтаксическим же средствам она относит порядок слов, структуру предложений, повторы и связь с наличием синонимического параллелизма (Новрузова, 2002: 67–127). Н. Алекперова осуществляла это деление в виде просодических, лексических, морфологических и синтаксических средств (Алекперова, 2014: 186).

К. Абдуллаев предпочел отдельное изучение повторов как текстообразующего фактора между компонентами синтаксического целого. Кроме того, он отметил формальные и семантические средства общения как факторы, которые формируют текст (Абдуллаев, 2012: 111–184). К. Гаджиева также классифицировала отношения между компонентами синтаксического целого как формальные и содержательные. В отличие от подхода К. Абдуллаева, она включила в классификацию повторы в формальной связи (Гаджиева, 2010: 7).

Цель исследования. В работе исследуется проза Мир Джалала Пашаева с точки зрения роли повторения и его разновидности – местоименного повторения – в тексте как средства соединения компонентов синтаксического целого.

Особенности повторов с местоимениями в творчестве автора. Морфологически место-

имение – это «часть речи, которая используется вместо других частей речи, заменяя ее значение и выполняя функцию этого слова» (Гусейнзаде, 2007: 95). Существование местоимений как части речи признают не все лингвисты. Основной причиной этого является отсутствие конкретного лексического значения местоимения. «Местоимения являются частью речи, которая выражает не конкретный, а более общий смысл» (Гурбанов, 2004: 263). Ю. Сеидов охарактеризовал местоимение следующим образом: «Местоимение в каком-то смысле не является именем чего-либо, а в другом смысле – это обозначение всего; с одной стороны, это самые абстрактные, и с другой – самые конкретные слова. Местоимение, взятое отдельно, не реально, оно абстрактно, в тексте же оно реально и конкретно» (Сейидов, 2011: 286).

Следует отметить, что из подхода Ю. Сеидова следует, что местоимения играют важную роль не только в морфологическом, но и в синтаксическом плане. Повторы на основе местоимений создают соединения как в макротеме, так и в микротеме, обеспечивая необходимую связь. Текст представляет собой синтаксическую единицу, сформированную на основе этой синтаксической связи.

Местоимения, будучи применены в предложении, обеспечивают связь между предложениями. Однако их функция не ограничивается одним предложением. За пределами предложения формируются большие синтаксические единицы.

В прозе Мира Джалала Пашаева участие местоимений в организации синтаксической коммуникации между предложениями достаточно активно.

При образовании местоимений встречаются различные типы местоимений. Несмотря на то, что большинство людей используют лишь определенные знаки и вопросительные местоимения, З.Шахбазова подчеркивает возможность участия всех типов местоимений в организации текста (Шахбазова, 2008: 10).

Функция подстановки местоимений делает связь темы и ремы более точной. Эта часть речи играет важную роль в формировании цепной связи, которая является одним из типов логико-семантических отношений, возникающих вследствие актуального членения на уровне синтаксической целостности. В цепеобразной связи предложения зависят друг от друга, и смена темы и ремы последовательно продолжается. То, что ново для первого предложения, уже известно в следующем. В это время реально выступает роль местоимений в установлении связей между компонентами синтаксического целого. Местоимение выражает и заменяет то, что известно. Слушатель или читатель предупрежден об объекте, предмете, знаке, информации, которые заменяет местоимение. Форма и аспект этого предупреждения могут быть определены на основе типа значения используемого местоимения.

В прозе Мир Джалала заслуживает внимания широкое использование личных местоимений как средства соединения предложений внутри синтаксического целого. Местоимения, обозначающие единственное и множественное число I и II лица (я, мы, ты, вы), играют важную роль в замене понятия человека, а использование местоимений, обозначающих единственное и множественное число в III лице (он, она, они), играет важную роль в замене понятия как человека, так и других живых существ:

Невеста была привезена давным-давно. В маленькой комнате внизу вокруг ***нее*** *собрались жены. Ясемен украсили как жертвенного ягненка. Покрывала на ее голове сделали* ***ее*** *похожей на цыганку. Сейчас она под тяжелым бременем. Она не была знакома ни с одной женщиной, которая ее целовала, пересадила, посадила и приласкала. Ясемен превратилась в камень, статую, ее одолевали мысли: прошлое, будущее, дом, муж, чадра* <...> (Мир Джалал, 2013а: 214)

В этом отрывке третье лицо единственного числа – местоимение «она» – используется для обозначения образа невесты Ясемен в других предложениях. Синтаксически слово «невеста» также относится к Ясемен как средство, используемое для предотвращения повторения. Автор использует повтор местоимения, чтобы лексическая единица Ясемен (сирень) не повторялась на протяжении всего синтаксического целого. Продолжение повтора в предложениях в форме местоимений объединяет их вокруг единой семантики. И лексическая единица, и местоимение связаны с именем главной героини.

Другой тип местоимения, используемый после местоимений, – это указательные местоимения. Когда они используются в предложении, местоимения *та, то, те, это, это, эти* соединяют предложение с предложениями до и после него, образуя синтаксическое целое, обеспечивая семантическую полноту:

Малейшее, неосторожное движение может заставить его потерять из виду жителей деревни, и молодой учитель будет вынужден встать и убежать <...>.

Эти *значительные слова звучали в моих ушах все громче. Вот почему он обращал внимание на мою походку, и я боялся смеяться перед детьми*

в классе. И день, и ночь я перелистывал книги задач и примеров, привезенных из города, и готовил уроки. Я старался сделать урок свежим и понятным для детей (Мир Джалал, 2013в: 143).

Синтаксически местоимение «эти» имеет возможность заменить целое предложение. Писатель возвеличил слово до уровня предложения.

Говоря о роли местоимений в создании текста, Г. Гурбанова отмечает сходство и различие между личными и указательными местоимениями. Автор подчеркивает, что оба они создают анафорическую связь. Разница более заметна. Личные местоимения обладают возможностью не только заменить член предложения, но и создавать синтаксическое целое, заменяя не только одну часть предложения, но часто одно или несколько предложений, или даже целый абзац (Гурбанова, 2016: 121).

Наблюдения, основанные на рассказах Мир Джалала Пашаева, показывают, что автор предпочитал личные местоимения указательным, чтобы уменьшить количество повторов в произведении. В частности, третье лицо единственного числа применяется достаточно часто.

Другой способ связать компоненты синтаксического целого – это использование вопросительных местоимений. Вопросительные местоимения часто выполняют свою функцию в качестве вопросов и ответов. Это наблюдается в диалогической речи или в речи автора на уровне вопросов и ответов.

Иногда участие вопросительных местоимений играет существенную роль в формировании текста. Они функционируют как ключевое слово синтаксического целого, даже целого текста. Благодаря этому обеспечивается семантическая целостность.

При использовании вопросительного местоимения в синтаксическом целом наиболее распространены две позиции:

1) в начале синтаксического целого;
2) в конце синтаксического целого.

В первом случае это применение носит вводный характер. Предложения, следующие за вопросительным местоимением, используются, чтобы найти ответ на этот вопрос, и группируются вокруг предложения, чтобы сформировать сетевое синтаксическое целое:

Почему Соне было грустно*? Потому что она оставляла то, чего нельзя было забрать до Судного дня. Она была вынуждена покинуть Баку. Баку был душой Соны, ее молодой жизнью. Уже на воде она все еще смотрела на великолепный вид на берегу, ее мечта все еще витала в классах советской школы, ее сердце было с друзьями, а в душе жили книги истины.*

Она оставляла не только Баку, но и только расцветшую юность, свежий цветник юности, который только расцвел, пламенеющее чувство… Все оставила (Мир Джалал, 2013б: 83).

Во втором случае вопросительное местоимение является заключением, завершает предложение. Оно указывает, почему используются предыдущие предложения, каков ответ, что они хотят передать:

– У нас есть десять или пятнадцать таких попугаев. Я думал, они заслужили твой новый дом, твой просторный балкон. Я принес два. Пусть они вырастут здесь. Я также принес их еду в этой сумке. Они едят щепотку или две в день. Они не причинят никаких неудобств. Эти прекрасные создания природы иногда будут любезно разговаривать друг с другом, прерывать вас, и вам доставит удовольствие наблюдать за ними со стороны. ***Что может быть лучшим развлечением для детей****?* (Мир Джалал, 2013г: 141).

Именно эта позиция как вопросительных, так и других местоимений требует объяснения того, что означают анафорические и катафорические отношения. В лингвистике эти два понятия упоминаются среди понятий, составляющих текст. Эти два термина образуют семантическую связь в тексте. Основной единицей, участвующей в их образовании, являются местоимения.

В лингвистике однозначно принято, что в тексте есть два типа связей. Их можно охарактеризовать как внутреннюю и внешнюю. Внутренняя связь проявляется внутри синтаксического целого, внешняя же связь существует между синтаксическими целыми. Внутреннее общение носит логико-смысловой характер, когерентность, а внешнее общение – это когезия, формируемая при участии различных средств коммуникации. Обе концепции взаимосвязаны и дополняют друг друга.

В больших текстах для управления связной речью используются проспективные и ретроспективные сигналы. Ретроспективное направление предоставленной информации связано с левым контекстом (назад, вверх, вперед), а проспективное направление направлено на правосторонний контекст действия (вперед, вниз, последующее). Термины «анафора» и «катафора» используются как синонимы для ретроспективных и проспективных концепций (Жаббарова, 2012: 1356).

Анафорическое отношение – это связь между словами и фразами, которые отражают содержание одного элемента в другом. Анафорическая связь возникает, когда нет прямой синтаксической связи между частями синтаксического целого (Жеребило, 2010: 32). Местоимение, используемое

в анафорическом отношении, относится к использованной перед ним ссылке. В случае катафоричности все наоборот. Сначала используется местоимение, а затем используется ссылка на местоимение. Поэтому анафора представлена как «взгляд назад», а катафора представлена как «взгляд вперед» (Fedele, 2014).

Также важно объяснить термин «ссылка», чтобы уточнить, что такое анафоричность и катафоричность. Ссылка известна в лингвистике как «*referens*». Чтобы любой объект был ссылкой, это синтаксическое целое должно иметь анафорическую связь. В этом случае проявляется разница между анафорой и *referens*. Анафора проявляется в предложении или между предложениями, она может длиться как синтаксическое целое по всему тексту и используется для вызова *referens*. Это отношение также относится к катафоре (Enour, 2017: 176).

Касаясь развития этих единиц в тексте, Н. Алиева отмечает, что тот факт, что писатель и читатель не участвуют в написании или чтении текста одновременно, препятствует совместному, равному участию в процессе понимания. Чтобы понять текст, автор должен опережать знание текста читателем. Соответственно, читатель должен двигаться навстречу идеям писателя, структуре текста, которую он создает. Таким образом, читатель начинает понимать текст в направлении, указанном автором. Все эти инструменты делают текст понятным (Алиева, 2010: 109). Анафорические и катафорические отношения являются одним из тех инструментов, которые помогают читателю понять текст.

В повести Мир Джалала Пашаева «Прозаседавшийся» есть предложение: «*Куда он спешит*» (Мир Джалал, 2005: 123). Это предложение включает как местоимение «он», так и местоимение «куда». Простая разработка этого предложения поднимает два вопроса: кто он? Куда он спешит?

Отсюда следует, что одного местоимения недостаточно, чтобы сделать речь понятной. Это предложение не в полной мере проясняет сущность синтаксического целого. Синтаксическое целое – это единица, состоящая из предложений. Чтобы прояснить смысл предложения, следует определить значение предложения до и после его появления. Обратим внимание на предложения, использованные перед предложением «**Куда он спешит**»:

Вы знаете прозаседавшегося (Иджлас гурусу – буквально высохший на собрании). Даже если вы не знаете его имени, вы хорошо его знаете. Вы часто видите человека, идущего вперед, с его худым телом, наклоненным вперед и согнутым в коленях, на улице, у дверей офиса, на лестнице (Мир Джалал, 2005: 123).

Из этих предложений ясно, к кому относится местоимение «он»: *прозаседавшийся = он*. Это уравнение представляет собой *referens* и местоименное анафорическое отношение. Использование третьего лица единственного числа относится к выражению «прозаседавшийся», и предотвращает полное повторение фразы, создает повторное местоимение. Такое отношение анафорично, потому что оно предыдущее.

Предложение после местоимения является ответом на второе местоимение – вопросительное: «*Куда он идет? На собрание*!». Местоимение объединяет предложения до и после микротемы.

Также знайте ***и то****, что ни служба Гулама, ни служба Лейлы не являются надуманными или отдаленными, они оба работают в городе. Тысячи девушек, юношей и супружеских пар на их службе живут благополучно и большую часть дня проводят дома с семьей*. (Мир Джалал, 2005: 61).

Этот отрывок отражает катафорическое отношение, то есть ориентир на будущее. Важно, чтобы следующие предложения были разработаны таким образом, чтобы информация, отраженная в местоимении «то», используемом в первом предложении, которое является придаточным дополнительным, была понятна читателю.

Как отметила А. Гусейнова, каждый текст должен иметь начало и конец. Всякий раз, когда раскрывается значение местоимения, текст завершается (Гусейнова, 2016: 113). Окончание этого синтаксического целого также может быть определено по завершению предложений, указывающих на местоимение «то».

В вышеупомянутом синтаксическом целом автор использовал катафорический подход в качестве приема. Здесь катафоричность сопровождается необходимыми эмоциями, привлекая читателя к содержанию текста.

Один из лучших примеров катафорического отношения в творчестве Мира Джалала – начало его рассказа «Мать». Читатель, который не знает названия работы, не представляет, что за образ описан и представлен личным местоимением:

У меня слабая память. Я стала забывать высшие радости, как и мои детские игры. Мои тяжелые печали ушли, как зажившая рваная рана. Я могу забыть штормы, которые пролетали надо мной в детстве, страсти любви, которые преследовали мои соколиные мечты в молодом возрасте, мои страсти, которые не вмещались в узкие улочки села, мои ароматные, как мята, чистые, как воды, надежды, мечты,

желания и страсти, мимолетные, как весенний дождь, переживания.

Но я не могу забыть ее.

***Она** оживает в моих глазах со всей своей жалкостью, одиночеством и беспомощностью. Рука таинственного художника воздвигает вечный памятник **этому** воображаемому лицу в утреннем цветнике моего сердца, души и стремлений. Я помню **ее** лучше, более красивой.*

***Они** влюбились в весенний вечер и воссоединились летним утром. Бесконечные и пламенные страсти огненной молодежи связывали **их** вместе.*

***Их** объединяла чистая любовь, великая страсть. Дни свадьбы с голубиной радостью сменились днями материнства. Любовь **матери**, такая же глубокая, как моря, и ласковая, как солнце, потекла в сердце невинного ребенка. **Отца**, который счастлив лишь дома, будет трепать ветер в суровую погоду, в тяжелые дни, отжимать его тело, как мокрую одежду, по каплям изливать силы на запястья и так **он** будет зарабатывать кусок хлеба для своей семьи* (Мир Джалал, 2013б: 112).

Здесь представлены две синтаксически целых единицы. В первом синтаксическом целом, состоящем из первых трех абзацев, использованы только личные местоимения. Лексическая единица, обозначенная этим личным местоимением, отражается во втором синтаксическом целом. Вторая синтаксически завершенная «материнская» лексема, которая охватывает следующие два абзаца, действует как ссылка, направляющая читателя вперед. Этот процесс создает катафорическую связь между двумя синтаксическими целыми единицами. Подобным образом автор заставляет читателя ждать в неизвестности, и на этой основе возникает интерес к предмету.

Существует также катафорическая связь внутри второй синтаксической единицы. Ссылки на «мать» и «отец» относятся к местоимению «они».

В общем, разве невозможно построить речь без местоимений и местоимений? Конечно, это возможно. Но это сложно. Когда требуется напоминание о каком-либо объекте, субъекте, информации, действии, этот объект, субъект, информация, действие должны быть повторно отправлены. Это создает нагрузку на связную речь, заставляя все вернуться к нормальной жизни. Творчество и мастерство Мир Джалала Пашаева сводят это бремя к минимуму.

Выводы. Исследования по использованию местоимений в творчестве Мир Джалала показывают, что местоимения, используемые в синтаксических единицах в прозе автора, выполняют функцию создания текста, местоимения предотвращают избыточность и тяжесть в речи и формируют в тексте анафорические и катафорические отношения.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Новрузова Н. Синтаксис текста. Баку : Образование, 2002. 184 с.
2. Алекперова Н. Роль соединений в организации синтаксической целостности. *Филологические проблемы*. 2014. № 4. С. 186–191.
3. Абдуллаев К., Мамедов А., Мусаев М., Устунова К., Новрузова Н. и др. Сложные синтаксические единицы в азербайджанском языке. Баку : Мурарджим, 2012. 608 с.
4. Гаджиева К. Лексические повторы как фактор, создающий сложное синтаксическое целое (по материалам азербайджанского и английского языков) : автореф. дисс. … канд. филол. наук. Баку, 2010. 22 с.
5. Гусейнзаде М. Современный азербайджанский язык. Часть III : Морфология. Баку : Шерг-Герб, 2007. 280 с.
6. Гурбанов А. Общее языкознание : в 2-х т. Том 1. Баку : Нурлан, 2004. 748 с.
7. Сейидов Ю. Грамматика азербайджанского языка. Морфология : монографический учебник. Баку : Бакинский Университет, 2011. 368 с.
8. Шахбазова З. Роль неопределенных, определенных и вопросительных местоимений в замыкании компонентов текста. *Известия Бакинского университета*. 2008. № 2. С. 10–15.
9. Гурбанова Г. Местоимения в огузских языках и их роль в формировании текста. Баку : Кооперация, 2016. 144 с.
10. Жаббарова Ф. Синтаксические средства связности в научно-популярных текстах. *Вестник Башкирского университета*. 2012. Т. 17. № 3. С. 1355–1358.
11. Жеребило Т. Словарь лингвистических терминов. Назрань : Пилигрим, 2010. 486 с.
12. Fedele E., Kaiser E. Looking back and looking forward: Anaphora and Cataphora in Italian. *Working Papers in Linguistics* / ed. U. Penn. 2014. Volume 20.1. P. 81–90.
13. Enour Ali M. E. The role of the anaphoric referential relations in facilitating reading. *International Journal of Education and Research*. 2017. Vol. 5. No. 2. February. P. 173–180.
14. Алиева Н. Анафорные отношения. Баку : Издательство Университета Кавказ, 2010. 124 с.
15. Гусейнова А. Роль и значение местоимений в английском и азербайджанском языках. *Филологические проблемы*. 2016. № 2. С. 111–115.
16. Мир Джалал. Произведения : в 5 томах. I в. Баку : Адилоглу, 2013. 442 с.
17. Мир Джалал. Произведения : в 5 томах. II в. Баку : Адилоглу, 2013. 444 с.

18. Мир Джалал. Произведения : в 5 томах. III в. Баку : Адилоглу, 2013. 456 с.
19. Мир Джалал. Произведения : в 5 томах. IV в. Баку : Адилоглу, 2013. 468 с.
20. Мир Джалал. Избранные произведения. Баку : Восток-Запад, 2005. 384 с.

REFERENCES

1. Novruzova N. (2002). Sintaksis teksta [*Text syntax*]. Baku: Obrazovanie. 184 s. [in Russian].
2. Alekperova N. (2014). Rol' soedinenij v organizacii sintaksicheskoj celostnosti // Filologicheskie problemy [*The role of compounds in the organization of syntactic integrity*] // [*Philological problems*]. № 4, s. 186–191. [in Russian].
3. Abdullaev K.M., Mamedov A.YU., Musaev M.M., Ustunova K., Novruzova N.S. i b. (2012). Slozhnye sintaksicheskie edinicy v azerbajdzhanskom yazyke [*Complex syntactic units in the Azerbaijani language*]. Baku: Murardzhim. 608 s. [in Russian].
4. Gadzhieva K.B. (2010). Leksicheskie povtory kak faktor, sozdayushchij slozhnoe sintaksicheskoe celoe (po materialam azerbajdzhanskogo i anglijskogo yazykov) [*Lexical repetitions as a factor creating a complex syntactic whole (based on materials from the Azerbaijani and English languages*)]. Avtoreferat diss. na soisk. uch. stepeni kand. filol. nauk. Baku: 22 s. [in Russian].
5. Gusejnzade M. Sovremennyj azerbajdzhanskij yazyk [*Modern Azerbaijani language*]. CHast' III Morfologiya. Baku: SHerg-Gerb, 2007. 280 s.
6. Gurbanov A. (2004). Obshchee yazykoznanie [*General Linguistics*]. Tom 1. (V 2 tomah). Baku: Nurlan. 748 s. [in Russian].
7. Sejidov YU. (2011). Grammatika azerbajdzhanskogo yazyka. Morfologiya. Monograficheskij uchebnik [*Grammar of the Azerbaijani language. Morphology. Monographic textbook*]. Baku: Bakinskij Universitet. 368 s. [in Russian].
8. SHahbazova Z.A. Rol' neopredelennyh, opredelennyh i voprositel'nyh mestoimenij v zamykanii komponentov teksta // Izvestiya Bakinskogo universiteta [The role of indefinite, definite and interrogative pronouns in the closure of text components // *News of Baku University*], 2008, № 2, s.10–15. [in Russian].
9. Gurbanova G. (2016). Mestoimeniya v oguzskih yazykah i ih rol' v formirovanii teksta [*Pronouns in Oguz languages and their role in the formation of the text*]. Baku: Kooperaciya. 144 s. [in Russian].
10. ZHabbarova F. U. Sintaksicheskie sredstva svyaznosti v nauchno-populyarnyh tekstah // Vestnik Bashkirskogo universiteta [Syntactic means of coherence in popular science texts // *Bulletin of the University of Bashkir*], 2012, T. 17, № 3, s. 1355–1358 [in Russian].
11. ZHerebilo T.V. (2010). Slovar' lingvisticheskih terminov [*Dictionary of linguistic terms*]. Nazran': Piligrim. 486 c. [in Russian].
12. Fedele E., Kaiser E. (2014). Looking back and looking forward: Anaphora and Cataphora in Italian // *U.Penn Working Papers in Linguistics*, volume 20.1, p. 81–90.
13. Enour Ali M.E. (2017). The role of the anaphoric referential relations in facilitating reading // *International Journal of Education and Research*. Vol. 5, No. 2 February, p.173-180.
14. Alieva N. Anafornye otnosheniya [*Anaphor relations*]. Baku: Izdatel'stvo Universiteta Kavkaz, 2010. 124 s. [in Russian].
15. Gusejnova A. (2016), Rol' i znachenie mestoimenij v anglijskom i azerbajdzhanskom yazykah // Filologicheskie problemy [The role and importance of pronouns in the English and Azerbaijani languages // *Philological problems*], № 2, s. 111–115. [in Russian].
16. Mir Dzhalal (2013). Proizvedeniya [Artworks]. V 5 tomah. IC. Baku: Adiloglu. 442 s. [in Russian].
17. Mir Dzhalal (2013). Proizvedeniya [Artworks]. V 5 tomah. II v. Baku: Adiloglu. 444 s. [in Russian].
18. Mir Dzhalal (2013). Proizvedeniya [Artworks]. V 5 tomah. III v. Baku: Adiloglu 456 s. [in Russian].
19. Mir Dzhalal (2013). Proizvedeniya [Artworks]. V 5 tomah. IV v. Baku: Adiloglu. 468 s. [in Russian].
20. Mir Dzhalal (2005). Izbrannye proizvedeniya [*Selected works*]. Baku: Vostok-Zapad. 384 s. [in Russian].

УДК 811.112.2'243'36'271.14
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/30.212310

Світлана КІЙКО,
orcid.org/0000-0003-4964-7043
доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри германського, загального і порівняльного мовознавства
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
(Чернівці, Україна) s.kiyko@chnu.edu.ua

Алла ГАЛАН,
orcid.org/0000-0002-3200-9312
магістр кафедри германського, загального і порівняльного мовознавства
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
(Чернівці, Україна) galanalla0@gmail.com

КАТЕГОРІЯ РОДУ ІМЕННИКІВ У ВИКЛАДАННІ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

Стаття присвячена вивченню інтерференційного впливу роду іменників рідної мови в навчанні іноземної мови в старших класах. Мета дослідження – встановити фонетичні, морфологічні й семантичні принципи присвоєння роду німецьким іменникам учнями, рідною мовою яких є українська.

Матеріалом дослідження слугували 60 іменників, із них 30 фонетичних еквівалентів на кшталт die Idee – ідея, das Problem – проблема, й 30 фонетично різних іменників: der Tee – чай, die Frist – термін. Кожна група містила по 10 іменників чоловічого, жіночого й середнього родів, серед яких наявна однакова кількість кореневих, похідних і складних іменників. Всі іменники підібрані відповідно до певних семантичних, морфологічних і фонетичних правил визначення роду.

Щоб встановити, якими критеріями послуговуються учні під час визначення роду німецьких іменників, здійснено два психолінгвістичні експерименти з проміжком в один місяць. У кожному експерименті взяли участь 30 учнів 11 класу, перед якими поставлено завдання – вирішити, чи вказаний у програмі DMDX рід іменника правильний. Водночас у половині наведених прикладів артикль не відповідав граматичному роду іменника.

Аналіз помилок у визначенні роду дозволив поділити їх на 4 групи: помилки внаслідок міжмовної інтерференції, внутрішньомовної інтерференції, обох впливів одночасно й решта помилок, причину появи яких важко однозначно встановити. Найбільшу кількість помилок виявлено в іменників без експліцитних морфологічних показників. Отримані результати свідчать про те, що рід іменника рідної мови істотно впливає на визначення роду німецького фонетичного відповідника (85% усіх помилок на визначення роду в Експерименті 1 і 47% – в Експерименті 2). Учні старших класів орієнтуються під час вибору правильного роду також на суфікси або закінчення німецьких іменників. Фонетичні або семантичні правила визначення роду відіграють другорядну роль. Рід іменника в рідній мові перешкоджає правильному вибору роду в німецькій мові, що вдвічі частіше зафіксовано для фонетичних еквівалентів.

Ключові слова: *рід іменника, міжмовна інтерференція, внутрішньомовна інтерференція, фонетичні, морфологічні, семантичні принципи визначення роду іменника, німецька мова.*

Svitlana KIYKO,
orcid.org/0000-0003-4964-7043
Doctor of Philological Sciences, Professor,
Head of the Department of German, General and Comparative Linguistics
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
(Chernivtsi, Ukraine) s.kiyko@chnu.edu.ua

Alla HALAN,
orcid.org/0000-0003-3217-0330
Master of Science at the Department of Foreign Languages for Humanities
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
(Chernivtsi, Ukraine) galanalla0@gmail.com

THE CATEGORY OF GENDER IN TEACHING GERMAN

The article is devoted to the study of the interferential influence of gender of native language nouns in foreign language taught in senior classes. The purpose of the study is to establish the phonetic, morphological and semantic principles of assigning gender to German nouns by students whose native language is Ukrainian.

The material of the study was 60 nouns, including 30 phonetic equivalents such as die Idee – idea, das Problem – problem, and 30 phonetically different nouns: der Tee – tea, die Frist – term. Each group had 10 nouns of the masculine, feminine and neutral genders, among which the same number of root, derivative and complex nouns. In addition, all nouns are selected to meet certain semantic, morphological and phonetic rules of gender.

To establish the criteria used by students in determining the gender of German nouns, two psycholinguistic experiments were performed with an interval of one month. Each experiment involved 30 students from parallel classes, that had a task to decide whether the noun gender specified in the DMDX program was correct. Thus in half of the given examples the article did not correspond to a grammatical kind of a noun.

The analysis of errors in determining the gender allowed to divide them into 4 groups: errors due to interlingual interference, intralingual interference, both of the them simultaneously and other errors, the cause of which is difficult to determine at the same time. The largest number of errors was found in nouns without explicit morphological indicators. The results indicate that the gender of the native language nouns significantly affects the definition of the gender of the German phonetic equivalent (85%of all errors in determining the gender in Experiment 1 and 47% in Experiment 2). High school students also focus on the suffixes or endings of German nouns when choosing the correct gender. Phonetic or semantic rules for determining gender play a secondary role. The gender of the noun in the native language prevents the correct choice of the gender in German language, which is twice as often recorded for phonetic equivalents.

Key words: *gender of noun, interlingual interference, intralingual interference, phonetic, morphological, semantic principles of determining the gender of noun, German language.*

Постановка проблеми. Граматична категорія роду, названа К. Кепке однією з найменш логічних і найнепередбачуваніших категорій (Köpcke, 1982: 4–5), є характерною рисою граматичної будови практично всіх індоєвропейських мов. Проблеми категорії роду тісно пов'язані з багатьма важливими аспектами методики вивчення іноземних мов, взаємодією різних мовних рівнів і відношенням між лексичним і граматичним значенням у слові, а тому перебувають у центрі уваги сучасних досліджень.

Поширеною є думка, що вивчення роду іменників німецької мови створює учням значні проблеми й навіть високий рівень опанування німецькою мовою не гарантує відсутності помилок під час вибору роду чи узгодження прикметників з іменниками (Bordag, 2006: 103; Menzel, 2004: 55). В опитуванні вчителів німецької мови, здійсненим під керівництвом Г. Шпербера (Sperber, 1989: 148), помилки у визначенні роду вважають одним із найважливіших джерел помилок у викладанні німецької мови, оскільки рід іменників – категорія довільна. Хоча в численних граматиках німецької мови висувають низку фонетичних, морфологічних і семантичних правил визначення роду іменників, проте Ґ. Хельбіг і Й. Буша зазначають, що для переважної більшості іменників неможливо «встановити зручні для використання правила визначення роду» (Helbig, Buscha, 2001: 245). Так, у німецькій мові багато іменників можуть закінчуватися однаково, але належати до різних родів, як-от: *der Mant**el*** (чол. рід) – *die Fab**el*** (жін. рід) – *das Mitt**el*** (сер. рід), *der Jung**e*** (чол. рід) – *die Ros**e*** (жін. рід) – *das Aug**e*** (сер. рід), *der Lehr**er*** (чол. рід) – *die Fed**er*** (жін. рід) – *das Zimm**er*** (сер. рід) тощо. Попри збіги природнього й граматичного родів на кшталт *der Mann* (чол. рід) – *die Frau* (жін. рід) – *das Kind* (сер. рід), *der Bulle* (чол. рід) – *die Kuh* (жін. рід) – *das Kalb* (сер. рід), можливі випадки їх розбіжностей, як-от: *das Weib* (сер. рід), *das Mädchen* (сер. рід) тощо. Більшість граматичних довідників радять запам'ятовувати іменник відразу з відповідним артиклем, що робить вивчення роду в німецькій мові важким і тривалим процесом. Це означає, що рід у німецькій мові належить до тих граматичних категорій, які ускладнюють процес вивчення мови, уповільнюють репродуктивні характеристики мовлення та слугують для носіїв мови індикатором для розпізнавання іноземців.

Аналіз досліджень. Низка вітчизняних і закордонних авторів намагалася вивести однозначні фонетичні, морфологічні й семантичні правила визначення роду іменників. Фонетичні правила базуються на кількості складів і характеристиках звуків. Так, односкладові іменники, які закінчуються на /t/ з попереднім нескладовим фрикативом, належать до жіночого роду: *die Schlucht, die Luft, die Pacht, die Fracht* (Doleschal, 2004: 4). Односкладові іменники, які починаються на *kn-* або *d/t+r-*, як правило, чоловічого роду: *der Knopf, der Draht*. Чим більше приголосних на початку слова чи в його кінці, тим частіше іменник належить до чоловічого роду: der Strumpf (Köpcke, 1982: 88). Проте з цих правил є численні винятки, зокрема, лише 63,6% односкладових іменників, які закінчуються на /t/ з попереднім нескладовим фрикативом (35 іменників із 55 наявних), мають жіночий рід: *die Fahrt, die Schlacht, die Kunst,* aber: *der Durst, der Frost, der Dienst* тощо. Серед односкладових іменників чоловічого роду, які починаються на *kn-*, є один виняток – *das Knie*, проте кількість іменників, охоплених цим правилом, усього 15 (Köpcke, 1984: 29). Дво- й багатоскладові іменники, які закінчуються на *-e*, належать переважно до жіночого роду (*die Flasche, die Scheibe*), проте тут є численні винятки чоловічого й середнього родів (*der Hase, das Auge*). У зв'язку

із цим Ф. Бевер зазначає, що фонетичні правила допомагають не встановити рід іменника, а радше виключити якийсь один із родів, тому іменники й надалі важко розподілити між два іншими родами, найчастіше між чоловічим і середнім (Bewer, 2003: 90).

Морфологічні правила відносяться до деривaційних афіксів іменників. Е. Шпітц на основі аналізу десяти академічних граматик німецької мови встановив 127 формальних правил для визначення роду (Spitz, 1965: 35–43). За цими правилами, до чоловічого роду належать іменники з суфіксами *-s, -er, -ig, -(l)ing,* запозичення на *-ant, -är, -ent, -et, -eur, -ist, -löge, -iker, -ismus, -or, -us, -tum* і безсуфіксні похідні від дієслів. Іменники жіночого роду мають суфікси *-in, -ei, -heit, -keit, -schaft, -ung*, сюди входять також запозичення на *-age, -ät, -anz, -enz, -ie, -ik, -ion, -ur.* Середнього роду є субстантивовані слова, іменники з суфіксами *-chen, -lein, -icht, -tum,* запозичення на *-ett, -in, -il, -(g)ma, -o, -ment, -um,* збірні іменники з префіксом *Ge-* й більшість іменниківі з суфіксом *-nis.* Проте іменники на *-el* можуть бути як чоловічого (*der Löffel, der Apfel*), так і жіночого (*die Gabel, die Tafel*), і середнього (*das Mittel, das Rätsel*) родів. У. Долешаль зазначає із цього приводу, що суто формальної класифікаційної системи, яка б охопила всі іменники, не існує, тому під час визначення роду іменників доцільно користуватися семантичними критеріями (Doleschal, 2004: 3).

Згідно із семантичними критеріями, наявні угруповання іменників, які співвідносяться з одним із трьох родів. Так, до іменників чоловічого роду належать позначення сторін світу, небесних тіл, опадів і вітрів, мінералів, пір року, місяців, днів тижня, алкогольних напоїв, сортів кави й чаю, автомобілів, валют тощо. Іменники жіночого роду позначають назви дерев, фруктів, квітів, чисел, наукових дисциплін, кораблів, літаків, марки сигарет. Середній рід охоплює іменники на позначення фізичних мас, хімічних елементів і металів, кольорів, мов, літер, ігор, міст, островів і континентів, кафе й ресторанів, сортів пива, готелів, кінотеатрів, медикаментів, засобів миття (Köpcke, 1982: 71; Menzel, 2004: 63–64). Проте така відповідність роду іменника його семантиці відноситься лише до окремих лексичних угруповань. Іменники з високою частотою вживання, як правило, не об'єднують семантично за родами, як-от: позначення частин обличчя (*der Mund, die Nase, das Ohr*), столових приборів (*der Löffel, die Gabel, das Messer*), інструментів (*der Nagel, die Schraube, das Brett*) тощо.

Мета статті. Під час аналізу категорії роду постійно постає питання, за якими критеріями учні відносять певний іменник до одного з трьох родів, тому мета нашого дослідження – встановити принципи присвоєння роду німецьким іменникам учнями, рідною мовою яких є українська. Водночас важливо встановити залежність присвоєного роду від фонетичних, морфологічних чи семантичних особливостей іменника.

Виклад основного матеріалу. Матеріалом дослідження слугували 60 іменників, виписаних із підручника «Німецька мова 11 клас: рівень стандарту» за редакцією С. Сотникової та Г. Гоголєвої (Сотникова, Гоголєва, 2018). Ці іменники поділено на дві групи: 30 фонетичних еквівалентів на кшталт *die Idee – ідея, das Problem – проблема, der Kaffee – кава* і 30 фонетично різних іменників, як-от: *der Tee – чай, die Frist – термін, das Gebäude – будівля* тощо. Кожна група містить по 10 іменників чоловічого, жіночого й середнього родів, серед яких – однакова кількість кореневих, похідних і складних іменників. Усі іменники підібрані так, щоб відповідати певним семантичним, морфологічним і фонетичним правилам визначення роду. Окремо відібрано 12 іменників (6 еквівалентів і 6 фонетично несхожих пар слів) для попередніх вправ.

Щоб встановити, якими критеріями послуговуються учні під час визначення роду німецьких іменників, ми здійснили два психолінгвістичні експерименти з проміжком в один місяць (січень – лютий 2020 р.). У кожному експерименті взяли участь 30 учнів 11-го класу Чернівецької загальноосвітньої школи № 20 із рівнем знань німецької мови А 2. Учні проходили тестування поодинці. Перед ними було поставлене завдання – вирішити, чи вказаний у програмі DMDX (http://www.u.arizona.edu/~kforster/dmdx/download.htm) рід іменника правильний. Водночас у половині наведених прикладів артикль не відповідав граматичному роду іменника.

Спочатку всі учні отримали інструкцію усно, в якій було підкреслено важливість швидкої реакції на іменник і по можливості правильних відповідей. Сам експеримент складався з двох етапів: на першому етапі учні тренувалися працювати з програмою та визначати рід іменників на прикладі 12-ти іменників. Презентація іменників та облік часу реакції відбувалися автоматично за допомогою програми DMDX. Іменники з артиклями мали на екрані достатній розмір (кожна літера – 7 х 8 мм), учні сиділи на відстані 50 см від екрану. Отримані результати не зараховувалися, якщо відповідь слідувала через 4 500 мілісекунд після показу іменника. Експеримент тривав близько 25 хвилин. Час і правильність отриманих відповідей були зведені в таблиці.

Результати Експерименту 1 з фонетичними еквівалентами. Загалом здійснено 900 вимірів, проте 13 з них (4,3%) визнано недійсними через недотримання часу, відведеного на відповідь. У результаті отримано 887 відповідей, з них 442 відповіді для іменників із правильним артиклем і 445 відповідей для іменників із невірними артиклями. Правильні відповіді учнів зафіксовані в 654 випадках (73,7%), помилки – у 232 випадках (див. табл. 1).

Аналіз помилок у визначенні роду дозволяє поділити їх на 4 групи – помилки внаслідок:

1) міжмовної інтерференції – 10 іменників, 117 помилок;

2) внутрішньомовної інтерференції – 2 іменники, 20 помилок;

3) міжмовної або внутрішньомовної інтерференції – 12 іменників, 80 помилок;

4) решта помилок, причину появи яких важко однозначно встановити – 6 іменників, 15 помилок.

Про міжмовну інтерференцію йдеться тоді, коли неправильно наведений рід іменників збігається з родом українського еквівалента. В експерименті опрацьовано 8 однозвучних іменників із різними родами в німецькій та українській мовах – *die Methode, das Problem, das Institut, das Tennis, das Dach, das Horoskop, das Protokoll, die*

Таблиця 1

Результати експерименту 1 (в порядку зростання кількості помилок)

Слово-стимул	Рід			Збіг			Кількість помилок
	у німецькій мові	в українській мові	у програмі DMDX	роду в українській і німецькій мовах	артикля в програмі й роду в українській мові	артикля в програмі й роду в німецькій мові	
Bibliothek	f	f	*f*	+	+	+	0
Idee	f	f	*f*	+	+	+	0
Situation	f	f	*f*	+	+	+	0
Kritik	f	f	*f*	+	+	+	1
Kurs	m	m	*n*	+	+	+	1
Maschine	f	f	*n*	+	–	–	1
Methode	f	m	*f*	–	–	+	1
Kultur	f	f	*f*	+	+	+	2
Computer	m	m	*m*	+	+	+	2
Rhythmus	m	m	*n*	+	–	–	2
Kontakt	m	m	*m*	+	+	+	3
Plan	m	m	*n*	+	–	–	3
Temperatur	f	f	*f*	+	+	+	5
Kalender	m	m	*n*	+	–	–	5
Problem	n	f	*f*	–	+	–	5
Rahmen	m	f	*m*	–	–	+	5
Kaffee	m	f	*f*	–	+	–	6
Institut	n	m	*n*	–	–	+	7
Referat	n	m	*n*	–	–	+	9
Nummer	f	m	*m*	–	+	–	10
Chat	m	m	*n*	+	–	–	10
Plakat	n	m	*n*	–	–	+	13
Instrument	n	m	*m*	–	+	–	13
Tennis	n	m	*m*	–	+	–	14
Dach	n	m	*m*	–	+	–	15
Prozess	m	m	*n*	+	–	–	18
Talent	n	m	*m*	–	+	–	18
Horoskop	n	m	*m*	–	+	–	20
Protokoll	n	m	*m*	–	+	–	21
Region	f	m	*m*	–	+	–	22
Разом	**232**						

Region, до яких учні дали загалом 105 неправильних відповідей. Найбільше помилок припадає на іменники без експліцитного морфологічного маркування, як-от: *das Tennis* (14 помилок), *das Dach* (15), *das Horoskop* (20), *das Protokoll* (21), *die Region* (22). У цьому випадку учні змушені або скористатися своїми знаннями (якщо вони завчили іменник разом з артиклем), або спиратися на рід українського еквівалента. Міжмовна інтерференція спостерігається також у випадках визначення роду англійських запозичень на кшталт **das Computer* і **das Chat*. Обидва слова належать в українській мові до чоловічого роду, а середній рід їм присвоєно з опорою на англійську мову.

Деякі помилки у визначенні роду зумовлені явищем надгенералізації формальних і семантичних правил, тобто внутрішньомовною інтерференцією, встановленою для двох іменників (загалом 20 помилок). Учні присвоїли неправильний рід іменникам з огляду на їхні суфікси й закінчення. Так, латинські запозичення на *-us* належать, як правило, до чоловічого роду, проте окремі іменники (*das Genus, das Plus, das Minus, der / das Rebus*) мають середній рід. Іменник *der Rhythmus* належить в українській і німецькій мовах до чоловічого роду, проте двічі відзначений як іменник середнього роду, очевидно, з опорою на *-us*. Це ж стосується іменника *der Prozess*, який попри чоловічий рід в обох мовах 16 разів віднесений до іменників середнього роду (з опоро на *das Business*) й двічі до іменників жіночого роду (пор. *die Fitness*).

Вплив як міжмовної, так і внутрішньомовної інтерференції спостерігаємо в семи іменників – *die Nummer, der Kaffee, das Talent, das Instrument, das Plakat, das Referat, der Rahmen*, оскільки тут йдеться як про вплив роду українського еквівалента, так і про надгенералізацію морфологічних правил. Так, помилковий чоловічий рід в іменнику *die Nummer* зумовлений або впливом роду українського відповідника, або надгенералізацією типового закінчення чоловічого роду *-er*. Суфікс *-ee* у слові *Kaffee* відповідає морфологічним ознакам середнього роду в словах *das Gelee, das Resümee*, рідше жіночого роду в словах *die Armee, die Tournee, die Livree, die Odyssee* тощо. Помилковий рід **die Kaffee* можна пояснити за аналогією до *die Armee, die Tournee*, а також впливом рідної мови, в якій іменник *кава* жіночого роду.

Особливо багато помилок викликають латинські запозичення з суфіксами *-at, -ent, -en*: *das Plakat* (13 помилок), *das Referat* (9), *das Instrument* (13), *das Talent* (18), *der Rahmen* (5). Суфікс *-at* нечітко вказує на рід: з його допомогою утворені як іменники середнього роду на позначення місця чи інституції (*Konsulat, Sekretariat, Notariat*), процесу (*Diktat, Telefonat, Testat*), результату (*Konzentrat, Filtrat*) і збірні іменники (*Proletariat, Prekariat*), так і набагато частотніші позначення осіб чоловічого роду (*der Stipendiat, Kandidat, Soldat, Asiat, Demokrat, Diplomat*), які зумовлюють помилкове визначення роду в іменниках **der Plakat, *der Referat*. Неправильна аналогія є причиною помилок під час визначення роду також в іменниках **der Talent* і **der Instrument* (пор. *der Student, der Dozent, der Konkurrent*), **der Klingel* (пор. *der Löffel, der Deckel*) тощо. Решта помилок зумовлені неправильним (довільно присвоєним) родом у програмі DMDX. Так, іменники чоловічого роду *der Kurs* і *der Plan* більшість учнів інтерпретувала відповідно до даних програми як іменники середнього роду попри чітко виражені фонетичні критерії. Іменникам *die Kritik, die Kultur, der Kontakt* і *die Temperatur* учні присвоїли помилково середній рід, оскільки вважали їх абстрактними іменниками. Загалом отримані результати свідчать про те, що рід іменника рідної мови істотно впливає на визначення роду німецького фонетичного відповідника (197 помилок, загалом 85%, зумовлених міжмовною інтерференцією).

Результати Експерименту 2 з семантичними еквівалентами. Для експерименту 2 відібрано 30 фонетично різних пар семантичних відповідників. Здійснено 900 замірів, у ході яких жодного разу не було перевищено ліміт часу. В результаті учні дали по 450 відповідей для іменників із правильним і неправильним артиклем. Кількість правильних відповідей становить 711 випадків (78,8%). Під час експерименту зафіксовано 189 помилок, що на 43 помилки менше, ніж в експерименті з міжмовними фонетичними відповідниками (див. таблицю 2).

Аналогічно до помилок у визначенні роду фонетичних еквівалентів поділимо помилки, зафіксовані в Експерименті 2, на 4 групи внаслідок:

1) міжмовної інтерференції – 10 іменників, 89 помилок;

2) внутрішньомовної інтерференції – 5 іменників, 33 помилки;

3) міжмовної або внутрішньомовної інтерференції – 2 іменники, 12 помилок;

4) решта помилок, причину появи яких важко однозначно встановити – 12 іменників, 55 помилок.

Результати свідчать про те, що 47% усіх помилок зумовлені міжмовною інтерференцією (див. іменники *der Fisch, der Urlaub, der Ort, das Geschenk, die Pflicht, die Heirat, das Mitglied, die Vorwahl, die Herkunft, die Frist*), для яких учні

Таблиця 2

Результати експерименту 2 (в порядку зростання кількості помилок)

Слово-стимул	Рід			Збіг			Кількість помилок
	у німецькій мові	в українській мові	у програмі DMDX	роду в українській і німецькій мовах	артикля в програмі й роду в українській мові	артикля в програмі й роду в німецькій мові	
Bier	n	n	*n*	+	+	+	0
Mannschaft	f	f	*f*	+	+	+	0
Mensa	f	f	*f*	+	+	+	0
Mitternacht	f	f	*f*	+	+	+	0
Tee	m	m	*m*	+	+	+	0
Blick	m	m	*m*	+	+	+	2
Zeuge	m	m	*m*	+	+	+	2
Wecker	m	m	*m*	+	+	+	3
Gebäude	n	f	*f*	–	+	–	4
Traum	m	m	*m*	+	+	+	4
Fisch	m	f	*m*	–	–	+	4
Urlaub	m	f	*n*	–	–	–	4
Gefühl	n	n	*f*	+	–	–	5
Name	m	n	*f*	–	–	–	5
Glück	n	n	*m*	+	–	–	5
Ort	m	f	*m*	–	–	+	6
Geschenk	n	m	*m*	–	+	–	6
Unternehmen	n	n	*m*	+	–	–	6
Regel	f	n	*f*	–	–	+	8
Käse	m	m	*f*	+	–	–	9
Ende	n	m	*f*	–	–	–	9
Pflicht	f	m	*f*	–	+	–	9
Heirat	f	n	*m*	–	–	–	9
Ticket	n	m	*n*	–	–	+	10
Mitglied	n	m	*n*	–	–	+	10
Beschwerde	f	f	*n*	+	–	–	12
Vorwahl	f	m	*m*	–	+	–	13
Herkunft	f	n	*n*	–	+	–	13
Frist	f	m	*m*	–	+	–	15
Millieu	n	n	*m*	+	–	–	16
Разом							**189**

вказали неправильний рід із опорою на рід українських відповідників. Внутрішньомовна інтерференція спостерігається в іменниках *der Zeuge, der Name, der Käse, das Ende*, які учні віднесли до жіночого роду, очевидно, з опорою на типовий суфікс *-e*. Іменник *die Regel* помилково зараховано до чоловічого роду на основі типового суфікса *-el*. Вплив обох видів інтерференції зафіксовано в іменниках *das Gebäude* і *das Ticket,* яким присвоєно неправильний рід або з опорою на рід українських відповідників, або з огляду на морфологічну будову іменників. Проте найбільшу кількість помилок виявлено в іменниках без експліцитних морфологічних показників, як-от: *der Blick* (2 помилки), *der Traum* (4), *der Urlaub* (4), *das Gefühl* (5), *das Glück* (5), *die Pflicht* (9), *die Heirat* (9), *die Vorwahl* (13), *die Herkunft* (15). У цих випадках учні повинні були спиратися на свої знання або вирішували на користь певного роду на основі відчуття. Фонетична невідповідність семантичних еквівалентів не дозволяє так широко користуватися родом українських іменників під час визначення роду німецьких, як в Експерименті 1. В окремих випадках важко однозначно встановити чинник, який вплинув на вибір роду, насамперед в іменниках з однаковими родами в обох мовах

та експліцитним морфологічним маркуванням, як-от: *der Wecker, die Beschwerde*, *das Milieu.* Так, іменник *die Beschwerde* зарахований помилково до середнього роду через те, що він абстрактний. Іменник *das Milieu* учні інтерпретували як французьке запозичення та з опорою на двочленну французьку категорію роду визначили в 16 випадках помилково не як іменник середнього роду.

Висновки. Результати двох експериментів свідчать про те, що учні старших класів під час вибору правильного роду орієнтуються насамперед по суфіксах або закінченнях німецьких іменників. Фонетичні або семантичні правила визначення роду відіграють другорядну роль. Під час визначення роду спостерігаються явища інтерференції: рід іменника в рідній мові перешкоджає правильному вибору роду в німецькій мові, що вдвічі частіше зафіксовано для фонетичних еквівалентів.

Перспективами дослідження вважаємо розробку системи вправ на визначення роду іменників у німецькій мові з урахуванням отриманих результатів, що сприятиме успішній роботі з мовним матеріалом, систематизуватиме й узагальнюватиме наявні знання та вміння користуватися фонетичними, морфологічними й семантичними індикаторами роду іменників у німецькій мові, формуватиме навички протидії впливу міжмовної інтерференції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Сотникова С. І., Гоголєва Г. В. Німецька мова. 11 клас : рівень стандарту. Харків : Ранок, 2018. 208 с.
2. Bewer F. Der Erwerb des Artikels als Genus-Anzeiger im deutschen Erstspracherwerb. *Studies on the development of grammar in German, Russian and Bulgarian*. Berlin : ZAS, 2003. S. 87–140.
3. Bordag D. Psycholinguistische Aspekte der Interferenzforschungen in der Flexionsmorphologie des Tschechischen als Fremdsprache. Hildesheim : Georg Olms Verlag, 2006. 300 S.
4. Doleschal U. Genus als grammatische und textlinguistische Kategorie. Eine kognitiv-funktionalistische Untersuchung des Russischen. München : Lincom Europa, 2004. 246 S.
5. Helbig G. Deutsche Grammatik: Ein Handbuch für den Ausländerunterricht. Berlin : Langenscheidt, 2001. 654 S.
6. Köpcke K.-M. Untersuchungen zum Genussystem der deutschen Gegenwartssprache. Tübingen : Niemeyer, 1982. 268 s.
7. Köpcke K., Zubin D. Sechs Prinzipien für die Genuszuweisung im Deutschen. Ein Beitrag zur natürlichen Klassifikation. *Linguistische Berichte*. 1984. Nr. 93. S. 26–50.
8. Menzel B. Genuszuweisung im DaF-Erwerb. Psycholinguistische Prozesse und didaktische Implikationen. Berlin : Weißensee, 2004. 312 S.
9. Sperber H. Mnemotechniken im Fremdsprachenerwerb mit Schwerpunkt „Deutsch als Fremdsprache“. München : Iudicium, 1989. 344 S.
10. Spitz E. Beitrag zur Genusbestimmung der deutschen Substantive. *Deutsch als Fremdsprache*. 1965. Nr. 2. S. 35–43.

REFERENCES

1. Sotnykova S. I., Hoholieva H. V. Nimetska mova. 11 klas: riven standartu [German for Class 11. State board]. Kharkiv: Ranok, 2018. 208 s. [in Ukrainian].
2. Bewer F. Der Erwerb des Artikels als Genus-Anzeiger im deutschen Erstspracherwerb [The purchase of the article as a genus indicator in the German first language acquisition]. *Studies on the development of grammar in German, Russian and Bulgarian*. Berlin: ZAS, 2003. S. 87–140. [in German].
3. Bordag D. Psycholinguistische Aspekte der Interferenzforschungen in der Flexionsmorphologie des Tschechischen als Fremdsprache [Psycholinguistic aspects of interference research in the flexion morphology of Czech as a foreign language]. Hildesheim: Georg Olms Verlag, 2006. 300 S. [in German].
4. Doleschal U. Genus als grammatische und textlinguistische Kategorie. Eine kognitiv-funktionalistische Untersuchung des Russischen [Gender as a grammatical and text category. A cognitive-functionalist study of Russian]. München: Lincom Europa, 2004. 246 S. [in German].
5. Helbig G. Deutsche Grammatik: Ein Handbuch für den Ausländerunterricht [German grammar: a handbook for teaching foreigners]. Berlin: Langenscheidt, 2001. 654 S. [in German].
6. Köpcke K.-M. Untersuchungen zum Genussystem der deutschen Gegenwartssprache [Studies on the enjoyment system of German contemporary language]. Tübingen: Niemeyer, 1982. 268 S. [in German].
7. Köpcke K., Zubin D. Sechs Prinzipien für die Genuszuweisung im Deutschen [Six principles for gender allocation in German]. *Linguistische Berichte*. 1984. 93. S. 26–50.
8. Menzel B. Genuszuweisung im DaF-Erwerb. Psycholinguistische Prozesse und didaktische Implikationen [Allocation of benefits in the acquisition of DaF. Psycholinguistic processes and didactic implications]. Berlin: Weißensee, 2004. 312 s. [in German].
9. Sperber H. Mnemotechniken im Fremdsprachenerwerb mit Schwerpunkt „Deutsch als Fremdsprache“ [Mnemonics in foreign language acquisition with a focus on “German as a foreign language“]. München: Iudicium, 1989. 344 S. [in German].
10. Spitz E. Beitrag zur Genusbestimmung der deutschen Substantive [Contribution to the genus determination of German nouns]. *Deutsch als Fremdsprache*. 1965. Nr. 2. S. 35–43. [in German].

УДК 811.111.'373.6
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/30.212325

Світлана КІЙКО,
orcid.org/0000-0003-4964-7043
доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри германського, загального і порівняльного мовознавства
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
(Чернівці, Україна) s.kiyko@chnu.edu.ua

Тетяна РУБАНЕЦЬ,
orcid.org/0000-0003-3217-0330
асистент кафедри іноземних мов для гуманітарних факультетів
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
(Чернівці, Україна) t.rubanets@chnu.edu.ua

МОДЕЛІ КОНВЕРСІЇ В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Стаття присвячена вивченню явища конверсії, в якому найбільш наочно спостерігається розмитість семантичних меж між предметом, процесом та ознакою, що приводить до їх постійної взаємодії та є відмінною рисою сучасної англійської мови. Саме ця гнучкість співвідношення різнорівневих ознак у наборі категорійних рис кожної частини мови зображує їх призначення для розв'язання різноманітних когнітивних і дискурсивних завдань, що виникають у ситуації щоденного спілкування людей за допомогою мови.

Об'єктом дослідження є явище конверсії в сучасній англійській мові, предметом – її кількісні та якісні особливості й причини появи. Метою дослідження є системний опис конверсії в англійській мові з боку функційного підходу, що передбачає розв'язання таких завдань:

1) розглянути основні принципи опису конверсії та різні підходи до її тлумачення;
2) кількісно описати транспозицію в англійській мові на основі суцільної вибірки конверсивів;
3) проаналізувати засоби породження асиметрії між формою та змістом конверсивів на рівні синтаксису;
4) описати причини, які викликають конверсію.

Джерельною базою конверсивів слугували словники New Webster`s Dictionary, Macmillian English Dictionary, Longman Dictionary Of Contemporary English і The American College Dictionary, з яких методом суцільної вибірки виокремлено понад 18 тисяч конерсивів, які зведено до 4 742 лем і розподілено на 24 моделі. Ці моделі репрезентують наявні в англійській мові відношення між різними лексико-граматичними класами. П'ять із цих моделей охоплюють 98,5% усіх конверсивів (2 335 прикладів). Решта 19 моделей охоплюють лише 1,5% конверсивів і представлені як змінними повнозначними частинами мови (прикметник / дієслово), так і комбінаціями змінних і незмінних повнозначних частин мови. Встановлено, що іменник і дієслово мають транспозиційні зв'язки з рештою сімома лексико-граматичними класами й володіють широкими транспозиційними можливостями.

Аналіз найчастотніших моделей конверсії показав, що важливими чинниками появи конверсивів є здатність людини встановлювати прості причинно-наслідкові відношення у світі, прагнення мовців згорнути частини інформації в компактніші структури, а також розподілити потік інформації в тексті.

Ключові слова: *конверсія, транспозиція, лексико-граматичні класи, частини мови, моделі конверсії.*

Svitlana KIYKO,
orcid.org/0000-0003-4964-7043
Doctor of Philological Sciences, Professor,
Head of the Department of German, General and Comparative Linguistics
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
(Chernivtsi, Ukraine) s.kiyko@chnu.edu.ua

Tetyana RUBANETS,
orcid.org/0000-0003-3217-0330
Lecturer at the Department of Foreign Languages for Humanities
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
(Chernivtsi, Ukraine) t.rubanets@chnu.edu.ua

MODELS OF CONVERSION IN MODERN ENGLISH

The article is devoted to conversion phenomenon studying in which the semantic boundaries blur among the object, process and feature is mostly obviously observed and what leads to their constant interaction and is a distinctive feature

of the modern English language. Just this multilevel features ratio flexibility in a set of categorical indications of every part of speech displays their function for solving various cognitive and discursive tasks, which appear in a situation of people daily language communication. Conversion phenomenon in modern English language is the object of study and its quantitative and qualitative features, causes of appearance are the subject of the study.

Conversion system description in English language in the functional approach line is the aim of the research and it foresees solving of such problems:

1) to study and examine the main principles of conversion description and its various interpretation approaches;

2) to describe quantitatively the transposition in English language based on a conversives continuous sample;

3) to analyze asymmetry generating means between a form and a content at the syntax level;

4) to describe the reasons which cause conversion.

Such dictionaries as New Websters Dictionary, Macmillian English Dictionary, Longman Dictionary Of Contemporary English and the American College Dictionary from which by the continuous sampling method more than18 thousand conversives were singled out, converted into 4 772 lemmas and divided by 24 models were the conversives source base. The models represent the available relations between different lexico-grammatical classes in English language. Five of these models cover 98,5% of all the conversives (2 335 samples). The other 19 models comprise only 1,5% of conversives and are represented both by variable full parts of speech (adjective/verb) and by variable and invariable full parts of speech combination. It was stated that noun and verb are transpositionally connected with the other seven lexico-grammatical classes and have got extensive transposition opportunities.

The analysis of the most frequent conversion models showed that human ability to establish simple causal relationships in the world, the speakers desire to roll up parts of information into more compact structures and also to distribute the information flow in the text are the important factors of conversion emergence.

Key words: *conversion, transposition, lexico-grammatical classes, parts of speech, models of conversion.*

Постановка проблеми. Сучасне наукове бачення природи й сутності мови ґрунтується на її динамічності, відсутності жорстких меж між частинами мови, здатності пристосовуватися до потреб її носіїв. У зв'язку із цим особливої актуальності набуває низка питань, пов'язаних із конверсією мовних одиниць, тобто міжчастиномовним переходом слів. Ще в середині минулого століття Ш. Баллі помітив, що мовні знаки, замкнуті у своїх граматичних категоріях, слугували б вельми обмеженим джерелом засобів для задоволення численних потреб мови. Але завдяки міжкатегорійним замінам думка звільняється, вираз збагачується та набуває різних відтінків (Балли, 2009: 143). Іншими причинами конверсії вважають прагнення до економії мовних засобів, багатоаспектність одиниць мови, потребу в диференціації смислових зв'язків і відношень, семантичну ємність синкретичних утворень тощо. Вживання конверсивів як засобів поповнення номінативних ресурсів різних частин мови визначає, передусім, дія закону економії мовних засобів. Конкретними виявами дії цього закону в конверсивних змінах є, по-перше, тенденція до скорочення матеріального оформлення мовних засобів вираження певної семантики до мінімально необхідного обсягу (субстантивація прикметників) і, по-друге, тенденція до максимального припустимого використання потенціалу наявних матеріальних форм для вираження нових значень (а не створення нових матеріальних форм). Це означає, що конверсія дозволяє обходитися без накопичення в пам'яті людини великої кількості позначень для все нових реалій (Кубрякова, 2012: 55). Ми розглядаємо конверсію як підвид транспозиції та спробуємо описати явище конверсії в сучасній англійській мові з боку функційного підходу. Варто також зазначити, що більшість лінгвістів розглядали конверсію лише на матеріалі окремих, найяскравіших прикладів. Ми проаналізуємо явище конверсії в сучасній англійській мові на основі суцільної вибірки з академічних тлумачних і перекладних словників.

Аналіз досліджень. Питання конверсії розглядають багато лінгвістів як у теоретичному, так і в практичному плані з боку проблематики мовної багатозначності й розуміння текстів природної мови комп'ютером (Лаптева, 2003: 164; Малаховский, 2008: 10). Так, у роботах із лексикології зарубіжних авторів для позначення конверсії вживають терміни *функціональний перехід* або *зміна функції* (Ч. Хоккет, О. Єсперсен, В. Адамс та інші). Проте переважна більшість дослідників розглядають конверсію як один зі способів словотвору за допомогою нульової морфеми (Л. Блумфілд, Р. Марчанд, Р. П. Троїцька), зараховуючи її або до морфологічного способу словотвору (А. И. Смирницький), або до семантико-морфолого-синтаксичного (В. С. Сабельникова), або до морфолого-синтаксичного (А. Я. Загоруйко, В. В. Арнольд, З. А. Харитончик) способу словотвору. У дослідженнях цих авторів зазначено, що англійська як мова аналітичного ладу володіє величезними потенційними можливостями для конверсії, яка є не тільки високопродуктивним, але й типовим для англійської мови способом словотвору. Бідність морфологічних форм як одна з типологічних особливостей англійської мови значно полегшує

процес творіння нових слів способом конверсії. Цьому ж сприяє і відносна простота парадигм частин мови в сучасній англійській мові. Велика кількість одноморфемних слів є ще одним фактором посиленого утворення слів способом конверсії (Дубравська, 2010: 70–87; Смирницкий, 1998: 71). Застосування різних термінів (функціональний перехід, морфолого-синтаксичний спосіб словотвору, нульова афіксація) для позначення одного й того ж явища пов'язане з виокремленням різних сторін та ознак цього явища.

В останні десятиліття лінгвісти розглядають явище конверсії як один із різновидів транспозиції. Оскільки транспозиція не отримала в лінгвістиці однозначного тлумачення, існує широке й вузьке розуміння цього лінгвістичного явища. Так, Ш. Баллі, О. С. Кубрякова, Ю. С. Степанов висувають як обов'язкову умову транспозиції збереження вихідною одиницею мови повної матеріальної тотожності з її джерелом. У межах цього широкого підходу транспозиція містить різні форми перекатегоризації мовних одиниць, охоплюючи явища як синтагматичного, так і парадигматичного плану (Балли, 1955: 130; Кубрякова, 2012: 75; Степанов, 1981: 185). Вужче розуміння транспозиції як створення нових значущостей за умови збереження матеріальної тотожності знака запропоноване в працях С. О. Карцевського, А. В. Ісаченка, О. І. Шендельс, В. В. Бабайцевої, А. В. Бондарко, М. Я. Блоха й низки інших лінгвістів. З цього боку конверсію трактують не як словотвірний засіб, а як особливу форму переосмислення знака. Суть транспозиції частин мови полягає в механізмі обміну функціями між елементами функціонально й семантично різних класів, у переміщенні знака в невластиву йому комунікативну позицію.

Як відомо, даних про поширеність конверсивів у різних мовах практично нема, за винятком ґрунтовних розвідок О. О. Шипнівської на базі української мови (Шипнівська, 2007) і С. В. Кійко на матеріалі німецької мови (Кійко, 2014). О. О. Шипнівська скористалася програмою автоматичного морфологічного аналізу й синтезу парадигм і дослідила більше 3 млн словоформ, з яких на конверсиви припадає близько 2% випадків (10 203 прикладів) від загальної кількості реєстрових одиниць. С. В. Кійко проаналізувала близько 500 тисяч словоформ на основі створеної в Інституті автоматичної обробки мови при Штуттгартському університеті (ФРН) граматичної лексикографічної системи й програми синтезу парадигм Morphy. Шляхом зведення графічно тотожних словоформ авторка виокремила в сучасній німецькій мові 99 550 конверсивів і розподілила їх за 45-ма моделями конверсії. Отримані дані свідчать про те, що конверсія в німецькій мові значно поширеніша, ніж в українській, що зумовлено ступенем синтетичності/аналітичності обох мов. Крім того, авторка встановила, що наявність конверсивів розмиває межі між частинами мови й свідчить про наявність у складі кожного з лексико-граматичних класів ядра, яке утворюють слова, що мають повний набір диференційних ознак цієї частини мови і є її типовими представниками. Навколо ядра групуються різного роду периферійні явища, більш чи менш віддалені від центру, які суміщають диференційні ознаки різних частин мови (Кійко, 2014: 351–375). Дослідження кількісних та якісних особливостей конверсії в англійській мові на основі суцільної вибірки конверсивів досі не проводилося, що й зумовлює **актуальність** нашої статті.

Мета статті – системний опис конверсії в англійській мові з боку функційного підходу, що передбачає розв'язання таких завдань:

1) розглянути основні принципи опису конверсії та різні підходи до її тлумачення;

2) кількісно описати транспозицію в англійській мові на основі суцільної вибірки конверсивів;

3) проаналізувати засоби породження асиметрії між формою та змістом конверсивів на рівні синтаксису;

4) описати причини, які викликають конверсію.

Об'єктом дослідження є явище конверсії в сучасній англійській мові, предметом – її кількісні та якісні особливості й причини появи. Теоретична значущість дослідження полягає в системному аналізі й описі різних аспектів конверсії та узагальненні знань про конверсію з погляду причин її виникнення, практичне значення – у виявленні закономірностей появи конверсивів, що дозволить підвищити ефективність чинних систем автоматичного аналізу тексту, сприятиме удосконаленню наявних і створенню нових лінгвістичних програм обробки тексту.

Виклад основного матеріалу. Джерельною базою конверсивів стали словники New Webster`s Dictionary (Webster's, 1996), звідки методом суцільної вибірки виписано 4 966 конверсивів, Macmillian English Dictionary (Macmillan, 2006) (3 444 конверсиви), Longman Dictionary Of Contemporary English (Longman, 2009) (2 956 конверсивів) і The American College Dictionary (Barnhart, 1969) (6 897 конверсивів). На першому етапі ми виокремили конверсиви,

утворені за моделями «іменник → дієслово», «дієслово → іменник», «іменник → прикметник» і «прикметник → іменник», загалом 18 264 одиниці, що становить близько 2,7% усього словникового складу зазначених тлумачних словників. Під час визначення напряму конверсії ми користувалися такими критеріями:

1) порядковість наведення конверсивів у словниках (як правило, похідні слова наводять після твірних);

2) критерій частоти вживання (менша частота вживання конверсива вказує на його похідність; частоту вживання встановлено на основі даних електронного частотного словника англійської мови www.wordfrequency.info);

3) критерій синонімії (ґрунтується на порівнянні пари слів, утворених по конверсії, з аналогічною синонімічною парою слів);

4) критерій семантичної деривації (ґрунтується на семантичній деривації всередині пари слів, утворених за конверсією).

Результати кількісних розрахунків наведені в таблиці 1 (див. табл. 1).

На другому етапі ми виокремили решту випадків конверсії на основі 4-х словників, не розписуючи напрям конверсії, та звели отримані результати до 4 742 лем, відкинувши повтори. Наявні леми ми розподілили на 24 моделі конверсії, представлені в таблиці 2, в якій використано такі скорочення: *n* – іменник, *adj* – прикметник, *v* – дієслово, *pron* – займенник, *adv* – прислівник, *conj* – сполучник, *prep* – прийменник, *part* – частка, *art* – артикль, *int* – вигук (див. табл. 2).

Згідно з таблицею 2, виокремлені конверсиви розподіляються за 24-ма моделями, які репрезентують наявні в англійській мові відношення між різними лексико-граматичними класами. П'ять із цих моделей охоплюють 98,5% усіх конверсивів (2 335 прикладів). До них належать:

1) іменник/дієслово: *an arm* (n) → *to arm* (v); *a book* (n) → *to book* (v);

2) дієслово/іменник: *to buy* (v) → *a buy* (n); *to change* (v) → *a change* (n);

3) прикметник/іменник: *annual* (a) → *an annual* (n); *comic* (a) → *a comic* (n);

4) іменник/прикметник: *a key* (n) → *key* (a); *a leather* (n) → *leather* (a);

5) іменник/дієслово/прикметник: *a dust* (n) → *to dust* (v) → *dust* (a).

Саме їх можна вважати ядром конверсії в англійській мови. Всі вони представлені змінними повнозначними частинами мови – іменником, прикметником і дієсловом. Як видно з наведених прикладів, конверсійні відношення в межах цих частин мови можуть виникати не лише між двома компонентами, тобто наявні ланцюжки

Таблиця 1

Кількісний склад структурних моделей конверсивів

Структурна модель	Кількість моделей у словниках				Середній показник
	Webster's	Macmil-lan	Longman	The American College	
іменник → дієслово	1094	732	711	1350	972
дієслово → іменник	452	527	412	686	519
іменник → прикметник	261	206	130	509	276
прикметник → іменник	678	255	226	903	516

Таблиця 2

Моделі конверсії в англійській мові

№	Модель	Кількість	№	Модель	Кількість
1	*n / v*	*972*	13	*n / v / adv / i*	*1*
2	*v / n*	*519*	14	*n / v / adj / adv / prep*	*1*
3	*adj / n*	*516*	15	*n / v / prep*	*1*
4	*n / adj*	*276*	16	*n / v / adv / prep*	*1*
5	*n / v / adj*	*26*	17	*n / prep*	*1*
6	*n / v / int*	*6*	18	*n / v / adv / prep / conj / pron*	*1*
7	*n / i*	*5*	19	*n / adv / conj / pron*	*1*
8	*n / v / adj / adv*	*4*	20	*n / prep / art*	*1*
9	*n / v / adv*	*3*	21	*v / adv*	*1*
10	*n / adj / adv*	*3*	22	*v / adv / prep*	*1*
11	*v / adj*	*2*	23	*adj / adv*	*1*
12	*n / v / adj / i*	*1*	24	*conj / art*	*1*

з трьох і більше слів, які перебувають у відношеннях похідності. Так, у нашій вибірці можна виокремити ланцюжки з 3–6 складових, враховуючи водночас конверсію перехідних і неперехідних дієслів і навпаки, як-от:

– тричленна конверсія за моделлю «перехідне дієслово → неперехідне дієслово → іменник»: *to mistake* «невірно зрозуміти» – *to mistake* «помилятися» – *a mistake* «помилка»;

– чотиричленна конверсія за моделлю «перехідне дієслово → неперехідне дієслово → прикметник → іменник»: *to trim* «приводити в порядок» – *to trim* «пристосовуватися» – *trim* «акуратний» – *a trim* «порядок, оздоблення» тощо.

Решта 19 моделей охоплюють лише 1,5% конверсивів і представлені як змінними повнозначними частинами мови (прикметник / дієслово), так і комбінаціями змінних і незмінних повнозначних частин мови, як-от:

– прикметник – прислівник – іменник – перехідне дієслово – неперехідне дієслово: *right* «прямий» – *right* «прямо» – *a right* «право» – *to right* «виправляти, захищати права, вирівнювати» – *to right* «виправлятися, реабілітувати себе»;

– прикметник – іменник – прислівник – прийменник – перехідне дієслово – неперехідне дієслово: *round* «круглий» – *a round* «круг, куля, кільце» – *round* «навколо, весь, цілий» – *round* «навкруги, біля, по» – *to round* «округлити, завершувати» – *to round* «округлятися» тощо.

Аналіз явища конверсії на матеріалі англійської мови показав, що транспозиції підлягають 9 лексико-граматичних класів, виокремлених за прийнятою класифікацією: іменник, дієслово, прикметник, прислівник, займенник, сполучник, прийменник, вигук, артикль (див. табл. 3).

Як видно з таблиці 3, іменник має транспозиційні зв'язки з 7-ма лексико-граматичними класами й володіє широкими транспозиційними можливостями: іменник в англійській мові виходить далеко за межі предметності. Це свідчить про те, що транспозиція як когнітивний феномен відбиває здатність людини встановлювати прості причинно-наслідкові відношення у світі, як-от:

– діяльність тісно пов'язана зі знаряддям, за допомогою якого її здійснюють: *a hammer* «молот, кувалда» → *to hammer* «бити молотом; кувати», *a spade* «лопата, заступ» → *to spade* «копати лопатою», *a knife* «ніж; скальпель» → *to knife* «різати ножем; наносити удар ножем»;

– поведінка людини нагадує відповідні дії тварин: *a fox* «лисиця, лис» → *to fox* «обдурити, підманути», *an ape* «мавпа» → *to ape* «наслідувати, імітувати; передражнювати; кривлятися»; *a cock* «півень» → *to cock* «поводитися зухвало»; *a dog* «пес» → *to dog* «вистежувати; охороняти»;

– явища духовної, емоційної та фізіологічної сфер викликають відповідні стани: *a fear* «страх, побоювання» – *to fear* «боятися, лякатися»; *a hunger* «голод; тривале недоїдання» – *to hunger* «голодувати; відчувати голод» тощо.

Водночас було важливо зіставити якимось чином старий досвід із новим, відоме з невідомим і таким чином задовільнити потребу в нових значеннях, пов'язавши їх з уже наявними значеннями.

Крім того, конверсивна активність іменників зумовлена прагненням мовців згорнути частини інформації в компактніші структури, а також розподілити потік інформації в тексті. Р. Ленекер зазначає із цього приводу, що лексичні одиниці на кшталт англ. *explosion* «вибух» і *explode* «вибухнути» можуть описувати одну й ту ж ситуацію,

Таблиця 3

Комбінації лексико-граматичних класів у конверсійних моделях англійської мови

	Іменник	**Прикметник**	**Дієслово**	**Прислівник**	**Займенник**	**Прийменник**	**Сполучник**	**Вигук**	**Артикль**
іменник	–								
прикметник	+	–							
дієслово	+	+	–						
прислівник	+	+	+	–					
займенник	+	–	+	+	–				
прийменник	+	+	+	+	+	–			
сполучник	+	+	+	+	+	+	–		
вигук	+	+	+	–	–	–	–	–	
артикль	–	–	–	–	+	–	+	–	–

пор. *something exploded* «щось вибухло» й «почувся вибух». Проте тут контрастує саме семантика, оскільки одна й та сама сцена по-різному представлена у свідомості мовців. Так, вживання іменника веде до представлення цієї сцени як єдиного (одномоментного) об'єкта сприйняття: *вибух* – це щось обмежене, воно відповідає окремо взятому стану з усієї дії (*вибухати*). Вживання ж дієслова заставляє уявити все, що відбувається, як щось тривале або як певну подію в часі (Langacker, 1987: 98). Образи, активовані різними мовними формами, відрізняються, тому відрізняються їхні значення.

З таким трактуванням перегукується позиція Л. Телмі (Talmy, 1988), який зазначає, що дискретні й недискретні одиниці, які існують у просторі – це переважно дії та події. Конверсія – це така операція, яка забезпечує зв'язок між ними. Внаслідок цього дію або подію, позначені дієсловом, можна переосмислити шляхом їхньої номіналізації та навпаки. Таке когнітивне переосмислення автори позначають як реіфікацію (опредмечування) та вербалізацію. За допомогою реіфікації процесуальний референт концептуалізується як предмет або субстанція, речовина, маса тощо, водночас він бере участь у діяльності як її партиципант, як-от:

– подія (*John* ***called*** *me* «Джон подзвонив мені») → реіфікація у вигляді об'єкта (*John gave me a* ***call*** (пор. *дзвінок Джона*));

– дія (*John* ***helped*** *me* «Джон мені допоміг») → реіфікація у вигляді маси (*John gave me some* ***help*** «Джон надав мені допомогу») тощо.

Можливий і зворотній процес – вербалізація, коли об'єкт стає «внутрішнім актантом» дії, як-от англ. *I* ***pitted*** *the cherry* «Я витягнув кісточку з черешні» від англ. *pit* «кісточка». Іншими словами, під час номіналізації відбувається перехід в актантну зону, при вербалізації – в процесуальну.

Для аналізу конверсії В. В. Бабайцева (Бабайцева, 2000: 35) пропонує використати універсальну шкалу перехідності, яка допомагає встановити як місце кожної одиниці в мовній системі, так і міру віддаленості від вихідної категорії та наближення до нової частини мови. Критерієм визначення місця певного слова на цій шкалі, на думку авторки, слугує синтаксична функція слова. Важливим є характер синтаксичної функції слова – первинний або вторинний. Коли певна частина мови виступає в первинній для неї синтаксичній функції, вона входить до ядерної групи; якщо ж вона виступає в незвичній для неї вторинній функції, то представляє периферійну групу. Саме в останній позиції можлива взаємодія різних частин мови.

Висновки. Дослідження явища конверсії – це один із можливих шляхів вивчення концептуальних засад виокремлення частин мови, а також розмежування їхніх первинних і вторинних значень. У здатності слів втрачати низку своїх лексико-граматичних ознак, набувати нових, властивих іншим частинам мови й функціонувати в мовленні відповідно до останніх виявляється динамічний характер системи частин мови. Водночас важливими чинниками появи конверсивів є здатність людини встановлювати прості причинно-наслідкові відношення у світі, прагнення мовців згорнути частини інформації в компактніші структури, а також розподілити потік інформації в тексті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабайцева В. В. Явления переходности в грамматике русского языка. Москва : Дрофа, 2000. 638 с.
2. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. 3-е изд. Москва : УРСС, 2009. 416 с.
3. Дубравська Д. М. Конверсія як продуктивний спосіб поповнення словникового складу англійської мови. *Лінгвістика XXI ст.: нові дослідження і перспективи*. Київ : Логос, 2010. С. 70–87.
4. Кійко С. В. Омоніми в мові і мовленні. Чернівці : Родовід, 2014. 544 с.
5. Кубрякова Е. С. Части речи в ономасиологическом освещении. 4-е изд. Москва : УРСС, 2012. 120 с.
6. Лаптева О. А. Речевые возможности текстовой омонимии. 2-е изд. Москва : УРСС, 2003. 415 с.
7. Малаховский Л. В. Теория лексической и грамматической омонимии. 2-е изд. Москва : Изд. Дом «Либроком», 2009. 248 с.
8. Степанов Ю. С. Язык и метод. К современной философии языка. Москва : Языки русской культуры, 1998. 784 с.
9. Смирницкий А. И. Лексикология английского языка. Москва : Изд. МГУ, 1998. 260 с.
10. Шипнівська О. О. Структурно-семантичні та функціональні характеристики міжчастиномовної морфологічної омонімії сучасної української мови : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2007. 21 с.
11. Barnhart C. L. The American College Dictionary. New York : Random House, 1969. 1444 p.
12. Longman Dictionary of Contemporary English. 5th ed. London : Pearson education, 2009. 2082 p.
13. Macmillan English Dictionary: For Advanced Learners / ed. by M. Rundell. London : Palgrave Macmilla, 2006. 1691 p.
14. Webster's New World Dictionary of American English / ed. by Victoria Neufeldt. 3rd ed. New York : A Prentice Hall ; Macmillan Company, 1996. 1574 p.

REFERENCES

1. Babaitseva V. V. Yavlenia perekhodnosti v grammatike russkogo yazyka [Transition phenomena in the grammar of the Russian language]. M.: Drofa, 2000. 638 p. [in Russian].
2. Balli Sh. Obschaya lingvistika i voprosyi frantsuzskogo yazyika [General Linguistics and French Language Problems]. 3-e izd. M.: URSS, 2009. 416 p. [in Russian].
3. Dubravska D. M. Konversiia yak produktyvnyi sposib popovnennia slovnyko-voho skladu anhliiskoi movy [Conversion As A Productive Way of the English Language Vocabulary Enrichment]. *Linhvistyka XX st.: novi doslidzhennia i perspektyvy.* K. : Lohos, 2010. Pp. 70–87. [in Ukrainian].
4. Kiyko S. V. Omonimy v movi i movlenni [Language And Speech Homonyms]. Chernivtsi: Rodovid, 2014. 544 p. [in Ukrainian].
5. Kubriakova E. S. Chasti rechi v onomasiologicheskom osveshchenii [Parts Of Speech In Onomasiological Enlightening]. 4-e izd. M.: URSS, 2012. 120 p. [in Russian].
6. Lapteva O. A. Rechevye vozmozhnosti tekstovoi omonimii [Speech Abilities Of The Text Homonymy]. 2-e izd. M.: URSS, 2003. 415 p. [in Russian].
7. Malakhovskyi L. V. Teoria leksicheskoi i grammaticheskoi omonimii [Lexical And Gammatical Homonymy Theory]. 2-e izd. M.: Librokom, 2009. 248 p. [in Russian].
8. Stepanov Yu. S. Yazyk i metod. K sovremennoi filosofii yazyka [Language And Method. To Modern Philosophy Of Language]. M.: Yazyki russkoi kultury, 1998. 784 p. [in Russian].
9. Smyrnytskyi A. Y. Leksikologia angliyskogo yazyka [Lexicology Of English Language]. M.: MGU, 1998. 260 p. [in Russian].
10. Shypnivska O. O. Strukturno-semantychni ta funktsionalni kharakterystyky mizhchastynomovnoi morfolohichnoi omonimii suchasnoi ukrainskoi movy [Structure-semantic And Functional Characteristics Of The Modern Ukrainian Language]. Av. dys. … kand. fil. nauk. 10.02.01. Kyiv, 2007. 21 p. [in Ukrainian].
11. Barnhart C. L. The American College Dictionary. New York: Random House, 1969. 1444 p.
12. Longman Dictionary of Contemporary English. 5th ed. London: Pearson education, 2009. 2082 p.
13. Macmillan English Dictionary: For Advanced Learners. Ed. by M. Rundell. London: Palgrave Macmillan, 2006. 1691 p.
14. Webster's New World Dictionary of American English. Ed. by Victoria Neufeldt. 3rd ed. New York: A Prentice Hall / Macmillan Company, 1996. 1574 p.

УДК 378.21. м54: 811.1
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/30.212326

Ярослава КОВАЛЬОВА,
orcid.org/0000-0003-2523-2046
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри германської філології
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
(Дніпро, Україна),kovalova.ja@gmail.com

ІНТЕРКУЛЬТУРНИЙ ПРОСТІР ДІАЛОГУ В МЕМУАРИСТИЦІ Е. КАНЕТТІ

Стаття присвячена вивченню інтеркультурного аспекту мемуарної трилогії сучасного австрійського письменника Е. Канетті. Метою дослідження є розкриття специфіки авторської рефлексії національного розмаїття соціуму, в якому зростає самосвідомість і формується картина світу головного герою, що своєю чергою збагачує можливості типологічного узагальнення літературних набутків і створює умови для диференційованого підходу щодо пізнання різних художньо-естетичних типів авторського самовираження та самоусвідомлення в контексті перетину різноманітних культур.

Аналітичну розбудову інтеркультурного феномену на сторінках автобіографічної трилогії Е. Канетті здійснено на основі структурно-семантичного аналізу тексту за допомогою історико-поетологічного методу дослідження, який дозволив багатовекторне зіставлення наративної площини мемуарів із культурними, психоідеологічними реаліями тогочасного суспільства, й із застосуванням інтеркультурної герменевтики як одного з провідних методів сучасного інтеркультурного літературознавства.

Під час дослідження розглянуто найінтенсивнішу в плані «зустрічі культур» частину спогадів – дитячі роки – й виявлено багатошаровість інтеркультурного досвіду героя. У полі авторської емпатії опиняються культурні чинники сефардів, євреїв, болгар, турків, німців, австрійців та англійців, способи осмислення яких варіюються від типового для іміджелогії сталого образу представників певної народності (як то орієнталістський устрій життя), використання образу «чужого» для зіставлення матеріального й духовного вимірів існування індивідуума до вибудовування складної, багатоярусної гносеологічної моделі світу, що об'єднує ідейний, ментальний і психологічний досвід самотворення «я». Визначено, що опанування «чужого» відбувається за логікою конструктивного діалогу й втілює авторську картину світу, що народжується в плідному симбіозі різноманітних культур. Вочевидь, інтеркультурна складова суголосна ідейно-художньому змісту трилогії та унаочнює самобутній для письменника універсалізм та імператив позитивного знання про навколишній світ.

Ключові слова: *інтеркультурність, психоідеологічні реалії, діалогізм, монологічне багатоголосся, універсалізм.*

Yaroslava KOVALOVA,
orcid.org/0000-0003-2523-2046
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of German Philology
Oles Honchar Dnipro National University
(Dnipro, Ukraine), kovalova.ja@gmail.com

THE INTERCULTURAL ROOM OF THE DIALOGUE IN E. CANETTI´S MEMOIRS

The article is devoted to the study of the intercultural aspect of the memoirs in trilogy of the modern Austrian writer E. Canetti. The aim of the study is to reveal the specifics of the author's reflection on the national diversity of society, where the protagonist's self-awareness grows and the picture of his world forms. That enriches the typological generalization of literary achievements and creates conditions for a differentiated approach to knowledge different literary and aesthetic types of author's self-awareness in the context of the intersection of different cultures.

Analytical development of the intercultural phenomenon on the pages of E. Canetti's autobiographical trilogy was carried out on the basis of structural-semantic analysis of the text. It was also used the historical-poetic method of research, which allowed multi-vector comparison of the narrative plane of memoirs with cultural, psycho-ideological realities of contemporary society, the intercultural hermeneutics, which is one of the leading methods of modern intercultural literary criticism.

The study examines the most intense part of the memories in terms of "meeting cultures" – childhood and revealed the multilayered intercultural experience of the hero. In the field of authorial empathy occur cultural factors of Sephardim, Jews, Bulgarians, Turks, Germans, Austrians and English. The ways of their reflection vary from the typical image of a certain nationality (such as the Orientalist way of life) to using of "foreigner" to compare material and spiritual dimensions of the existence of the individual and building a complex, multi-tiered epistemological model of the world,

combining the ideological, mental and psychological experience of self-formation "I". It is determined that the mastery of "foreigner" takes place according to the logic of constructive dialogue and embodies the author's picture of the world, which is born in a fruitful symbiosis of different cultures. Obviously, the intercultural component is consistent with the ideological and literary content of the trilogy and illustrates the original for this writer universalism and the imperative of positive knowledge about the world around.

Key words: *interculturality, psychoideological realities, dialogism, monologue polyphony, universalism.*

Постановка проблеми. Інтеркультурний вектор досліджень у філологічній науці не тільки залишається впродовж останніх років у фокусі ретельної уваги науковців із багатьох причин, але й визначив становлення самостійної наукової галузі як «інтеркультурне літературознавство» зі специфічним спектром проблем, методів, терміносистемою.

Наукові студії з інтеркультурного літературознавства хоча й прийнято застосовувати до творів письменників із так званим «міграційним фоном» (Migrationshintergrund), проте досвід дослідження інтеркультурної складової частини національних літератур із викладенням конкретних проявів культурних трансформацій на кшталт «детериторизації», «гібридизації», «креолізації» уявляється досить об'ємним як у вітчизняній, так і в зарубіжній літературознавчій науці.

У контексті сучасних інтеркультурних літературознавчих штудій аналітична розбудова феномену австрійської мемуарної прози XX ст. уявляється актуальною та плідною, враховуючи полікультурну самобутність австрійського світовідчуття в творах Ф. Кафкі, Е. Канетті, Й. Рота, П. Целана, Р. Ауслендер та інших. Саме всебічне усвідомлення художнього досвіду письменницьких персоналій збагачує можливості типологічного узагальнення літературних набутків, у тому числі авторської рефлексії інтеркультурного досвіду, й створює умови для диференційованого підходу щодо пізнання різних художньо-естетичних типів авторського самовираження та самоусвідомлення в контексті перетину різноманітних культур.

Аналіз досліджень. Вивченню національних та етнічних корінь у мемуаристиці австрійського письменника Е. Канетті присвячено декілька робіт зарубіжних канеттієзнавців. Так, М. Болляхер досліджує єврейські традиції в родини автобіографічного героя. Проте усвідомлення причетності до традицій єврейського народу осмислюється науковцем у ракурсі мовної проблематики на сторінках автобіографії – особливого канеттівського ставлення до вербального плану, яке в дослідженнях М. Болляхера отримало визначення «релігія слова» (Bollacher, 1984: 51). Болгарська культурна спадщина Канетті стає предметом вивчення П. Ангелової в контексті формування своєрідної канеттівської мовної свідомості й ролі теми дитинства в наративі автобіографічного письма. У зв'язку з феноменом поліфонічної оповіді на сторінках автогенезу Канетті пильну увагу самобутній віденській драматургічній традиції приділяє К. Нааб. Таким чином, автобіографічна трилогія Канетті ще не ставала об'єктом інтеркультурного літературознавчого дослідження.

Мета досліджень. У статті здійснено дослідження інтеркультурного потенціалу в автогенезі Е. Канетті на сторінках мемуарної трилогії («Врятований язик», 1977; «Факел у вусі», 1980; «Гра очима», 1985). Поєднання дослідницьких домінант історико-поетологічної та інтеркультурної герменевтічної методологій із використанням елементів структурно-семантичного аналізу дозволить досягти поставленої мети наукових розшуків – осмислити сутність розгорнутої в трилогії самобутньої рефлексії щодо конституювання власної ідентичності на тлі національних та етнічних культурних феноменів XX ст.

Виклад основного матеріалу. Прочитання творів австрійських письменників XIX–XX ст. вже неодноразово ставало, на слушну думку сучасних науковців, предметом багатокультурного дослідження, що зумовлено фактором особливого «культурного простору» (Behar, 1996: 9), який викристалізовується за умов «геополітичного простору» велетенської австро-угорської монархії. Проблематика австрійської ідентичності споріднена з процесом «надзвичайно складного нашарування» не тільки історичних подій, але й багатьох національних та етнічних традицій, співвідношення між якими можна було б характеризувати як такі, що не «заперечували» одна одну, а «підіймалися» одна над одною (Михайлов, 1991: 395).

На слушну думку американської дослідниці Д. Барноу, автобіографічна трилогія Є. Канетті відзначається «монологічним багатоголоссям» (monologische Vielstimmigkeit), що свідчить про культивацію австрійським мемуаристом комунікативного простору всередині вербалізованих власних спогадів. Практика «зближення», але не «злиття», «суголосся багатьох голосів, що доповнюють розуміння» (М. М. Бахтін), яка характеризує сучасний літературний процес та актуальну

тенденцію наукового пізнання (Н. Д. Тамарченко), може бути осмислена щодо мемуарного добутку Канетті також у контексті унікального для цього автора інтеркультурного досвіду, тому що текст трилогії уявляє собою «Schnittstelle sich überlagender Bedeutungsstrukturen und Beziehungsnetze unterschiedlich codierter kultureller Herkunft» (Leskovec, 2011: 6).

Найінтенсивнішого інтеркультурного досвіду автобіографічний герой Канетті зазнав у дитинстві, де зустріч з «іншими» культурами відбувається через переломлення сприйнятої інформації та констатації пов'язаних із нею переживань у найближчому мікросвіті дитини – родині, тема якої набуває для австрійського мемуариста символічного значення, так як «сімейний початок» (Н. О. Ніколіна) пронизує все подальше життя репрезентованого автобіографією індивідуума.

Світ дитинства головного героя автобіографічної трилогії Канетті постає зануреним у «патріархальний» устрій родин сефардійських євреїв Канетті й Ардітті, пращури яких за 400–500 років до того емігрували з Іспанії до Болгарії (тодішньої Османської імперії). Вже в дитячому віці герой робить крок до усвідомлення свого історичного коріння, коли замислюється над джерелами свого походження, але не героїзує іспанських пращурів, а з жалем протиставляє їм теперішніх родичів, «які на Балканах вели орієнтальний тип життя, інший за той, що раніше. *Тими* родичами можна б було пишатися, <…> серед них були доктори, поети, філософи <…>» (Canetti, 2000: 251). Духовним антиподом оповідача уявляється англійський дядько-бізнесмен, чий образ життя та визначена ним поведінка переосмислюються мемуаристом у світлі зіткнення Сходу й Заходу. Образ останнього, комерційного, неодноразово постає на сторінках спогадів як такий, якого герой не зможе прийняти навіть у дорослому житті, засуджуючи хибну для європейського духу культуру споживання.

Обіграну в характерній для дитині манері сцену уяви самозахисту від ненависного дядька оповідач презентує через осмислення дитиною власного імені. Відомо, що письменник надавав особливого значення прізвищу «Канетті» за його походження від грецького слова «canis» зі значенням «собака» Тобто, дитина уявляла себе захищеною у своєму імені як у захисній оболонці від світу комерції, експансії сімейного бізнесу (Canetti, 2000: 247).

До своєї праісторії герой звертається ще раз, вже в зрілому віці, але переосмисленням духовної спадщини має інший вектор. У бесіді з близьким по духу співрозмовником, др. Зонне, іспанську культуру оповідач, який відбувся в європейському просторі як успішний письменник, характеризує як несправедливо «недооцінену»: «Прислів'я та пісні дитинства не забуті, але й не використані в подальшому житті, <…> іспанські родичі зневажались як менш духовно розвинуті, <…> іспанська мова не стала мовою літератури, <…> іспанська духовна традиція не дала героєві жодного імпульсу» (Canetti, 2000: 274). Ситуація, яка знайома кожному мігранту в будь-які часи, отримує під пером майстра художнього слова нового, підвищеного значення в контексті ідеї про єдність культурної спадщини, з якої людина не може бути виключена об'єктивно, але часто робить це суб'єктивно – підсвідомо/несвідомо. «Нічого не зникає у житті», – робить висновок оповідач і вимірює вартість людини тим, що «вона зберігає з того, що пережила й що далі буде переживати» (Canetti, 2000: 276).

Родинна історія розглядається мемуаристом і як даність власне етносу, й може бути прочитана в інтеркультурному контексті як перехрестя єврейської та європейської традицій. Патріархальний побут родини, яка складалася з досить великої кількості родичів, набуває через призму бачення дитини любовно-«архаїчного» змісту через шанобливий культ звичаїв, свят, ритуалів (обрізання, успадкування почесного звання первородного сина), слідування релігійним традиціям (Пурім, Песах, Саббат), значення вирішального слова голови родини, діда Канетті по батьківській лінії («де б тільки він не з'явився, відразу займав центральну позицію, в родині його боялися» (Canetti, 2000: 26)). Показано, що родина Канетті вела сімейну торгівельну справу, в якій «першу скрипку» відігравав дід, що «керував дітьми як нещадний патріарх» (Canetti, 2000: 55). Він мав майже наполеонівські плани – «заснувати філіали свого бізнесу в кожному великому місті Болгарії» (Canetti, 2000: 55). Незважаючи на успішні справи «невтомного» діда, властиві йому хист і силу духа, його історію вже дорослий оповідач подає в ракурсі традиційного для початку століття сприйняття буржуазного розвитку як шляху «духовного збіднення» людини, що проявилося в протистоянні наступної генерації – освіченого, захопленого театром і музикою Жака, батька автобіографічного героя, а також самого оповідача. В рамках сімейних стосунків відбувається класична драма «батьків і дітей», яка є документально-художнім утіленням долі австрійського інтелігента в його нелегких спробах відмежуватися від орієнтально налаштованого устрою єврейської родини.

Батькові героя Жаку, що охарактеризований як «слабкіший за діда» (Canetti, 2000: 55), начебто вдається «звільнитися від тиранії, що звужувала» обрії світосприйняття духовно розвинутішого сина, переїхавши до Англії. Кульмінаційною точкою зображення сімейної драми стає вочевидь театрально зрежисована за формою, але від того не менш фатальна по суті сцена «прокльону» сина батьком, що не простив сімейної втечі-зради. За реплікою Жака: «Так, ми не можемо більше виносити цього життя в Рущуку!» слідує прокльон батька ("verfluchte er ihn feierlich im Garten, seinen Sohn, vor den anwesenden Verwandten"/ «і прокляв він його урочисто, в саду, свого сина, в присутності родичів» (Canetti, 2000: 45)), що завершується «партією хору родичів»: Структурування сцени за принципом театральної стилістики й відчутний натяк на біблейську притчу про зречення батька від свого сина Каїна сприяє загостренню напруження та набуває катастрофічного значення моменту, переломного для подальшого життя родини й, зокрема, долі героя. Охоплений емоційним афектом оповідач боляче переживає розрив, намагається передати безмежність втрати як такої, що стосується дуже близьких, інтимних, навіть святих стосунків. Очевидно, що родинне середовище має виняткове значення не тільки для Канетті-дитини, але й формує його особистість протягом усього життя.

Хоча мотив тиранії сімейного авторитету звучить проникливо, він уявляється вторинним із погляду героя. Насамперед у родині відбувається формування самоусвідомлення хлопчика, який під час ритуальних свят навчається переживати свою причетність до сімейної спільноти й через те визнавати самостійну гідність свого «я». Під час ритуального читання біблейських історій на Пасху його більш за все хвилювало, щоб «дідусь відповів йому на питання», вважаючи цей акт свідоцтвом поваги до нього – «я уявлявся собі важливим» (Canetti, 2000: 33). Самоусвідомлення «я» містить невіддільну форманту родової ідентифікації: «я» постає членом певного колективу й має власне, усталене місце в ньому. За цих умов трагічне за наслідками для всіх без винятку членів родини порушення сімейних уз осмислюється автором як ситуація кризи сім'ї та втрати цілісності світовідчуття сучасної людини, яка, з одного боку, поринає в простір індивідуальної свободи, а з іншого – втрачає щось суттєве, віками накопичене й успадковане нею в колективному соціально-психологічному досвіді. Очевидно, що мемуарист уловлює суттєві імпульси духовно-соціальної дійсності доби. «Метафора єдиного містичного тіла розсипалася», – так характеризують світовідчуття авторів епохи модерну сучасні культурологи (Согомонов, 2001: 210).

З переїздом родини до Англії тема вражливого ставлення до англійського (в лиці дядька-комерсанта) диференціюється, набуває позитивного характеру в переосмисленні нової форми сімейних стосунків, яка будується за європейськими поняттями демократії, зокрема англійськими, що презентовано як вшанування «свободи вибору» кожним окремим індивідуумом і знаходить зображення в актуальних лейтмотивах бесід героя з батьком, захопленим Англією, «вільним, розкріпаченим, з іншим, ніж це прийнято в етносі, ставленням до дітей» (Canetti, 2000: 56) та їх майбутнього: «Ти будеш тим, ким ти схочеш. Тобі не треба буде вести справи. Ти будеш вчитися, і ким ти забажаєш найбільше бути, тим ти й будеш» (Canetti, 2000: 55). У родині батьків героя, Жака й Матильди Канетті, превалює інтелектуальне й духовне виховне тло – книги, розмови, сімейні співи, довірливе спілкування, піднесена атмосфера однодумного загалу.

Тема стосунків високо інтелігентних, інтенсивно емоційних у спілкуванні людей відбита в сюжетній лінії «матір – син» і часто ставала предметом дослідження канеттізнавців (Barnow, 1996: 76). Слід підкреслити, що ці відносини живляться не тільки природними материнськими й синовніми почуттями любові, турботи, підтримки, а складаються з взаємних, дуже напружених, серйозних, відвертих інтелектуальних вимог. Так, мемуарист звертається в спогадах до осмислення найважливіших духовних уроків, засвоєних героєм під час унікальних інтерактивних «вечорів читання» з матір'ю, які визначали надалі суть його «натури», перетворившись у «потаємне життя його духу» (Canetti, 2000: 112). Звертає на себе увагу оригінальний спосіб осмислення майстром художнього слова процесу сприйняття досвіду, знань, що йшли від матері. Літературознавці, зокрема Д. Барноу, в цьому зв'язку ведуть мову про «певні метаморфози» (Barnow, 1996: 67). «Die Figuren, über die sie mich befragte, über die sie dann zu mir sprach, sind so sehr zu meiner Welt geworden, dass ich sie nicht mehr auseinander nehmen kann <…> Ich denke, sie bestimmen, was mich an Menschen, denen ich begegne, anzieht oder abstößt» («Фігури, про які вона мене питала, про які вона мені потім розповідала, такою мірою стали моїм внутрішнім світом, що я не можу їх відокремити. Я думаю, вони визначають, що привертає мене до людей, яких я зустрічаю, або відштовхує від них») (Canetti, 2000: 112). Зазначимо,

що культура стосунків була засвоєна матір'ю героя під час її навчання у Відні та як національна австрійська культурна спадщина увійшла у свідомість героя та сприяла послідовному утворенню своєрідного духовного комплексу людини, який усупереч деструктивним змістам епохи «розпаду цінностей» (Г. Брох) уможливлює та утверджує збереження індивідуумом власної ідентичності, почуття гідності, сенсу життя.

На сторінках своїх спогадів автор на протилежність розповсюдженим декадентським настроям віденського кінця світу (Fin de siècle) віддає належне культурним здобуткам, територіально сконцентрованим із глибини віків у Відні – відлік часу починається з XIV ст., коли був заснований Віденський університет (1365 рік) і сягає сучасності з її «самобутньою австрійською філософією та разом із нею ідеєю Центральної Європи» (Kampits, 1994: 10). У поєднанні філософського досвіду «номіналізму <…>, монадології барочного мислителя Лейбніца, положення якого про гармонію співіснування речей народжуються на віденському ґрунті, <…> вчення про ідеальну сутність речей математика й логіка Б. Больцано, феноменології австрійця Е. Гуссерля, емпіричної філософії Брентано, через якого австрійцями сприйнято вплив англійської традиції емпіризму, <…> розвинуті на австрійській землі ідеї гештальтпсихології К. фон Еренфельса, психоаналізу Фройда» (Kampits, 1994: 10) утворюється національний філософський комплекс, головною стратегією якого стає «універсалістське цілісне сприйняття світу», що, на відміну від німецької трансцендентальної філософії з притаманним їй ідеалізмом, відзначається «емпіричністю, реалістичністю, інтересом до широкого кола наук (природознавчих, психологічних)», і спрямований на «обґрунтування такої життєвої позиції, яка зробить стерпним існування людини в цій дійсності» (Kampits, 1994: 18). В автобіографа Канетті ми спостерігаємо співчутливу толерантність до навколишнього світу, здатність сприймати різнорідні ідейно-філософські тенденції та джерела, переробляючи їх в єдине непротиречиве ціле, що постає як емпіричний відгук на реальне багатство життя. У дитячому, підлітковому конгломераті ідей, які всотувалися сином під час розмов з матір'ю, простежується опосередковане відбиття парадигм духовного життя та психоідеології соціуму Австрійської монархії на початку XX ст., з визначним для формування нового, суто австрійського, світосприйняття процесом цілісного осмислення психоідеологічних реалій дійсності.

Сюжетна лінія родинних стосунків визначається типовими для жанру мемуаристики мотивами повернення. Так, патріархальні сімейні традиції знов стають предметом захоплення оповідача. Йдеться про почуття особливої материнської гордості (іспанські пращури по лінії матері), яке мало в її свідомості сімейне походження як таке, закріплене в понятті «gute Familie» («хороша родина»). Хоча, як констатує оповідач, багато її родичів своїми діями викликали в неї почуття осуду («вона говорила про це відверто» (Canetti, 2000: 212)), але ставлення до поняття родини взагалі незмінно було освячене «гордістю за неї» (Canetti, 2000: 13). Саме пихатість походженнями оповідач відкидає, але почуття гордості, виховане в родинному колі, неодноразово згадується протягом усього тексту трилогії – вже як усвідомлене особистою думкою, цим почуттям він керується в багатьох життєвих ситуаціях, не дозволяючи собі порушувати вимогливі стандарти, закладені сімейним вихованням, що передбачало подальше відчуття особистої гідності. Поняття родинних цінностей набуває для оповідача значно універсальніших контурів у порівнянні з тим, як його досить вузько, приватно-індивідуально усвідомлювала мати. В основу ідейно-художнього змісту трилогії покладено очевидно універсально-людський рівень мислення та розуміння поняття спільноти, в порівнянні з яким почуття гордості за родину може видатися камерним, індивідуально-особистим за своїм масштабом, хоча воно не відміняється, а тим більше не знищується від подібного порівняння. Ставлення до людства як такого визначає етико-філософський модус письменницької діяльності автора: «Є мало чого поганого, що я не міг би сказати про людей як людство. І все ж моя гордість за нього все-таки настільки велика, що я ненавиджу тільки одне: його ворога, смерть» («Es gibt wenig Schlechtes, was ich vom Menschen wie der Menschheit nicht sagen könnte. Und doch ist mein Stolz auf sie noch immer groß, dass ich nur eines wirklich hasse: ihren Feind, den Tod») (Canetti, 2000: 13).

Канетті окреслює особливий у контексті сучасної мемуаристики тип сімейних стосунків, актуалізує етнічне й національне уявлення про єврейсько-європейську й водночас австрійську родину, яка ретельно зберігала витончений і незламний дух і традиції європейських (англійських, віденських) інтелектуалів початку XX ст.

Висновки. Мемуарист Канетті зображує життя автобіографічного героя в «подвійному» контексті: макросімейному (родина обох дідів) та у мікрородині (батько – матір). Устрій і стосунки

в них осмислюються оповідачем у процесі протиставлення матеріального й духовного, патріархального й цивілізаційного складників, набувають ширшого порівняння: «варварського» минулого (Canetti, 2001: 83) в болгарському містечку Рущук, яке усвідомлювалося його мешканцями як неєвропейське («інший світ був Європою» (Canetti, 2000: 11)), й культурного сучасного в метрополіях старого світу. Втім, мемуарист розмірковує про незбагненність модусу нашарувань і переплетінь почуттів, уявлень, досвідів у світоглядній свідомості свого героя, гідність якого не останньою чергою визначається вмінням розгледіти найсуттєвіше, що виокремлює кожну національну культуру, й вмінням піднести його до висот «загальнолюдського», «універсального» в духовному вимірі цивілізації та кожного її громадянина.

Інтеркультурний досвід на сторінках мемуарної трилогії Е. Канетті не може бути обмеженим лише дитячими спогадами. Науковий інтерес викликають авторські рефлексії щодо його уявлення про «зустрічі» австрійської та німецької культурних спільнот у другому томі автобіографії, про особливості австрійсько-англійського співіснування під час Другої світової війни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Михайлов А. В. Традиционное и новое в австрийской литературе второй половины XIX ст. История всемирной литературы: в 9 т. Т. 7. Москва : Наука, 1991. 830 с.
2. Согомонов А. Ю. Открытие социального. Одиссей. Человек в истории. Москва : Наука, 2001. С. 199–215.
3. Barnouw D. Elias Canetti. Zur Einführung. Hamburg : Junius Verlag, 1996. 277 S.
4. Behar P. Herauskristallisierung des österreicheschenen Identitätsgefühls. *Jura Soyfer. Internationale Zeitschrift für Kulturwissenschaften*. 1996. Nr. 4. S. 9.
5. Bollacher M. Zum Verhältnis von Sprache und Judentum bei Elias Canetti. *Anthropologie und Poetik* / E. Canetti ; Hg. von Stefan H. Kaszynski. Poznan : Hanser Verlag, 1984. S. 47–67.
6. Canetti E. Die gerettete Zunge. Geschichte einer Jugend. Frankfurt-am-Meine : Fischerverlag, 2000. 333 S.
7. Canetti E. Augenspiel : Lebensgeschichte 1931–1937. Frankfurt-am-Meine : Fischerverlag, 2001. 306 S.
8. Kampits P. Zwischen Schein und Wirklichkeit: Österreichische Philosophie als Ausdruck eines ambivalenten Verhältnisses zur Realität. *„Sein und Schein – Traum und Wirklichkeit“* : Zur Poetik österreichischer Schriftsteller : innen im 20 Jh. Frankfurt-am-Meine : Peter Lang Europäischer Verlag der Wissenschaft, 1994. – S. 8–18.
9. Leskovec Andrea. Einführung in die interkulturelle Literaturwissenschaft. Darmstadt : WBG 2011. 147 S.
10. Naab K. Das Leben als Vielfalt der Stimmen. *Elias Canettis akustische Poetik.* Frankfurt-am-Meine : Peter Lang Europäischer Verlang der Wissenschaft, 2003. S. 11–61.

REFERENCES

1. Mykhaylov A. V. Traditsionnoye i novoye v avstriyiskoy literature vtoroy poloviny XIX st. [Traditional and new in Austrian literature of the second half of the XIX century]. History of World Literature: in 9 v. M. : Nauka, 1985–1991. T. 7. 1991. 830 p. [in Russian].
2. Sogomonov A. Ya. Otkrytiye cotsialnogo. Odissey. Chelovek v istorii. [The discovery of social. Odysseus. The man in history]. M. : Nauka, 2001. Pp. 199–215 [in Russian].
3. Barnouw D. Elias Canetti. Zur Einführung. – Hamburg : Junius Verlag, 1996. – 277 S.
4. Behar P. Herauskristallisierung des österreicheschenen Identitätsgefühls // Jura Soyfer. Internationale Zeitschrift für Kulturwissenschaften. 1996. Nr. 4. S. 9.
5. Bollacher M. Zum Verhältnis von Sprache und Judentum bei Elias Canetti // E. Canetti. Anthropologie und Poetik / Hg. von Stefan H. Kaszynski – Poznan : Hanser Verlag, 1984. – S. 47–67.
6. Canetti E. Die gerettete Zunge. Geschichte einer Jugend – Frankfurt/M : Fischerverlag, 2000. 333 S.
7. Canetti E. Augenspiel : Lebensgeschichte 1931–1937 – Frankfurt/M : Fischerverlag, 2001. 306 S.
8. Kampits P. Zwischen Schein und Wirklichkeit: Österreichische Philosophie als Ausdruck eines ambivalenten Verhältnisses zur Realität // «Sein und Schein – Traum und Wirklichkeit» : Zur Poetik österreichischer Schriftsteller/innen im 20 Jh. – Frankfurt/M. : Peter Lang Europäischer Verlag der Wissenschaft, 1994. S. 8–18.
9. Leskovec Andrea. Einführung in die interkulturelle Literaturwissenschaft // Darmstadt: WBG 2011. 147 S.
10. Naab K. Das Leben als Vielfalt der Stimmen // Elias Canettis akustische Poetik. Frankfurt/M. : Peter Lang Europäischer Verlang der Wissenschaft, 2003. S. 11–61.

УДК 811.111:070
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/30.212328

Олена КОВАЛЬЧУК,
orcid.org/0000-0002-6933-1751
кандидат філологічних наук,
асистент кафедри іноземних мов для гуманітарних факультетів
Львівського національного університету імені Івана Франка
(Львів, Україна) uniol@i.ua

ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ДИСКУРСИВНОГО АНАЛІЗУ

У статті викладено поняття критичного дискурсивного аналізу, який розглядає комунікацію та досліджує письмовий та усний дискурс як форму соціальної практики, виявляє приховані ідеологічні наміри в медіатекстах у кореляції із соціокультурними явищами; репрезентує аналітичну структуру емпіричного дослідження, що містить три виміри: текст, дискурсивну й соціальну практику (продукування та репрезентацію текстів). Доведено, що головна мета критичного дискурс-аналізу полягає в розумінні смислу тексту, імпліцитних акцентів, за допомогою яких автор новинних статей формує дигітальну реальність. Цей підхід інтерпретує медіатекст як ієрархічну структуру, яка складається з таких категорій: заголовок, короткий огляд подій, основна інформація, контекстуальні рестриктори подій. Основна інформація подається на початку, а далі йде релевантна структура інформаційного тексту. Функційний підхід допомагає адресанту й реципієнту сприйняти інформацію, зрозуміти її передбачуваність, мету й цілі. Питання вибору структури й жанрів різних типів дискурсу, інтеракційних чинників, референтних форм – ключові питання функційного підходу.

Встановлено, що системна функційна лінгвістика визнає потужну роль мови в нашому житті й розглядає створення значення як процес, у ході якого формується мова. Кожна мова пропонує мовцю численні варіанти для інтерпретації значення. Системна функційна лінгвістика займається дослідженням значення в контексті за допомогою текстоформувальної граматики, яка дозволяє дослідникам розпізнати мовний вибір мовця. Вона описує три метафункції (мисленнєва, міжособистісна й текстуальна), які одночасно реалізуються в кожному висловлюванні. Мультимодальність постулює, що мова є одним із багатьох ресурсів створення значення. Це означає, що такий підхід охоплює всі форми текстової репрезентації. Образи, картинки, кольори допомагають конструювати значення.

Ключові слова: *дискурсивний аналіз, критичний дискурсивний аналіз, функційний підхід, системна функційна лінгвістика, мультимодальний підхід.*

Olena KOVALCHUK,
orcid.org/0000-0002-6933-1751
Candidate of Philological Sciences,
Lecturer at the Foreign Languages for the Humanities Department
Ivan Franko National University of Lviv
(Lviv, Ukraine) uniol@i.ua

APPROACHES TO THE DETERMINATION OF DISCOURSE ANALYSIS

The article deals with the notion critical discourse analysis that studies communication and discovers written and oral discourse as a form of social practice, brings up hidden ideological intentions within media texts in regard to social and cultural phenomena, represents the analytical structure of empirical research presupposing three dimensions: a text, discourse and social practice (production and representation of texts). It is proved that the main aim of critical discourse analysis lies in understanding text essence, implicit meanings the author forms a digital reality with. This approach interprets a media text as a hierarchical structure encompassing the following categories: a title, a short revision of events, main information, contextual restrictors of events.

While conducting analysis, four trends of studies have been identified: pragmatic, cognitive, coherence-based, and functional. In addition, the most popular interpretations provided by Ukrainian and foreign researchers have been analyzed. Based on their definitions and analysis of the practical material, the article provides its own explanation of the notion.

It is stated that the systemic functional linguistics recognizes a powerful role of language in our life and regards the creation of meaning as a process through which any language forms. Each language offers a variety of language interpretation. The systemic functional linguistics encourages discovering of meaning in the context via text-forming grammar that enables scholars to identify a speaker's lingual selection. It describes three metafunctions that are simultaneously realized in each utterance.

Multimodality says that language serves as one among other resources of meaning construction. It means this approach includes all forms of textual representation.

Key words: *discourse analysis, critical discourse analysis, functional approach, systemic functional linguistics, multimodal approach.*

Постановка проблеми. Дискурсивний аналіз вивчає мову в контексті суспільства, історії, культури, політики та інших сфер, у яких вербальні засоби допомагають реалізувати певні цілі. За такого розуміння дискурсивний аналіз – це галузь лінгвістики та конструкт соціальних наук. Оскільки зазначений термін релевантний у межах багатьох соціальних і культурних питань, дискурсивний аналіз є міждисциплінарним поняттям для таких дисциплін, як мовознавство, соціологія, історія, антропологія та політологія.

Аналіз досліджень. Існують різні типи дискурсивного аналізу. Деякі з них тісно пов'язані з лінгвістикою, фокусуючи увагу на граматичних феноменах і структурах, які функціонують у різних контекстах (Морозова, 2004; Макаров, 2003; Филлипс, 2004). Інші форми дискурсивного аналізу мають менш стійкий зв'язок з лінгвістикою і досліджують розгортання тем і образів у письмовому або усному дискурсі. Деякі форми дискурсивного аналізу займаються описом і поясненням, у той час коли інші розглядають мову у фокусі політичних, соціальних і культурних проблем. Останній підхід називають критичним дискурсивним аналізом (Кожемякин, 2015).

Мета статті – розкрити специфіку тлумачення дискурсивного аналізу з погляду різних наукових студій.

Виклад основного матеріалу. За сучасних умов медіа-дискурс усе більше спрямований на здійснення впливу, стимулювання цільової аудиторії, що пояснюється важливістю різних типів дискурсу в медіа-середовищі. До сфери мас-медіа належать моральні та міжнародно-правові відносини, у яких реалізуються діяльнісні мотиви учасників дискурсу. За допомогою виокремлених ціннісно-важливих понять у реципієнта конструюється емоційний стан, який заздалегідь запланував адресант. Не можна заперечити той факт, що мовленнєвий аспект сприйняття тексту, а, відповідно, і дискурсу перебуває в центрі інтересів мовознавчих розвідок (Солганик, 2002; Филлипс, 2004). Тому сучасні дослідження медіа-дискурсу перебувають у фокусі критичного дискурс-аналізу, який акцентує увагу на інтенціональних та лінгвокогнітивних чинниках комунікації (Шугаєв, 2019).

Метод критичного дискурс-аналізу відіграє ключову роль в аналізі різних типів дискурсу й уможливлює зосередження уваги не лише на поверхневих характеристиках тексту, але й на низці екстралінгвальних чинників. Якщо розглядати новини як особливий вид дискурсу, структури медіа-текстів є зрозумілими за умов їх аналізу як результату когнітивної і соціальної діяльності журналістів зі створення текстів та їхніх значень, як результат тлумачення текстових фрагментів цільовою аудиторією на основі досвіду спілкування адресатів із мас-медіа (Солганик, 2002).

Критичний дискурс-аналіз охоплює три компоненти: адресанта, реципієнта та текст, за допомогою якого відбувається передача інформації, що дає змогу осягнути когнітивні інтенції (ідеологічні мотиви, інкорпоровані в тексті), лінгвістичні та екстралінгвістичні стратегії адресанта/продуцента повідомлення.

Критичний дискурс-аналіз розглядає комунікацію і досліджує письмовий та усний дискурс як форму соціальної практики, виявляє приховані ідеологічні наміри в медіа-текстах у кореляції з соціокультурними явищами; репрезентує аналітичну структуру емпіричного дослідження, включаючи три виміри: текст, дискурсивну та соціальну практику (продукування й репрезентацію текстів) (Морозова, 2004: 114–117).

Головна мета критичного дискурс-аналізу полягає в розумінні смислу тексту, імпліцитних акцентів, за допомогою яких автор новинних статей формує дигітальну реальність. Цей підхід інтерпретує медіа-текст як ієрархічну структуру, яка складається з таких категорій: заголовок, короткий огляд подій, основна інформація, контекстуальні рестриктори подій. Основна інформація подається на початку, а далі йде релевантна структура інформаційного тексту.

Дискурс-аналіз ідентифікує дискурс як невід'ємну частину соціальної практики. Критичний дискурс-аналіз (далі – КДА) досліджує зміни в дискурсі. Вони відбуваються в результаті процесу інтертекстуальності – засобу, за допомогою якого окремий текст набуває характеристик інших дискурсів. Комбінування низки елементів різних дискурсів призводить до видозмінення соціокультурного середовища. Як стверджують фахівці в царині критичного дискурс-аналізу, дискурс – це форма соціальної практики, яка формує соціальний світ і одночасно створюється за допомогою інших соціальних практик. Діалектичний зв'язок властивий соціальній практиці й дискурсу, він зображує трансформацію соціальних структур (Кирсанова, 2007).

У поле КДА входить поняття «комунікативна подія», яке перебуває в межах логіки дискурсивної практики та має особливості соціального характеру разом із потенціалом лінгвістичного текстового матеріалу. Водночас дослідники враховують причинно-наслідкові зв'язки висловлювань.

Критичний аналіз досліджує соціальні проблеми, які вербалізовані в медійному просторі.

Низка науковців, задіяних у розробці цього напряму, погоджуються з думкою, що «мова є засобом домінування і соціальної сили. Вона слугує для законодавчого закріплення відношень організованої влади. Наскільки законодавчо закріплені відносини влади не виражені, настільки мова ідеологізована» (Wodak, 2001). Лінгвісти, які досліджують соціальні та політичні тенденції в ЗМІ, мають активну громадянську позицію і здійснюють критичний дискурс-аналіз, метою якого є протистояння дискурсивній нерівності на матеріалі дискурсу мас-медіа.

Дискурсивний аналіз вивчає соціальний текст, структуру та організацію дискурсу, сприяє аналізу соціальних відносин на мовному матеріалі, розкриваючи зв'язок між мовою, владою та ідеологією. Окрім того, вивчення лінгвальних інструментів сприяє декодуванню імпліцитної інформації в системі соціальних координат для того, щоб показати приховані механізми впливу дискурсу на певну систему.

Критичний дискурс-аналіз спрямований на розв'язання соціальних проблем, що закріплено в таких фундаментальних принципах:

– дискурс виступає формою соціальної дії;

– дискурс (зокрема історичний) конструює суспільство й культуру;

– критичний дискурс-аналіз розглядає соціальні проблеми;

– дискурс виконує ідеологічну функцію;

– дискурс-аналіз займається інтерпретацією текстового матеріалу;

– зв'язок між текстом і суспільством опосередкований (Young, 2004: 55).

За словами Т. ван Дейка, КДА – це тип дискурсивного аналізу, який передусім вивчає, яким чином породжуються домінування та нерівність, як вони продукуються та протидіють у соціально-політичних координатах (Теун ван Дейк, 1989: 243). Саме тому КДА використовує теоретико-методологічну базу емпіричного дослідження зв'язку між дискурсом та сукупністю соціальних зв'язків і відношень.

Причиною залучення КДА до розвідок є те, що він розглядає соціальну проблематику; відношення домінування, які мають дискурсивну природу; дискурс бере участь у продукуванні та формуванні ідеології; КДА характеризується експланаторністю (Теун ван Дейк, 1989: 243). Якісний детальний аналіз тексту використовується у критичному дискурс-аналізі, виявляючи особливості реалізації дискурсивних процесів з погляду лінгвістики на матеріалі певних текстових фрагментів. Основним аспектом КДА є регулятивний характер мови в процесі соціальних відносин, при цьому враховуються потреби суб'єктів дискурсу. КДА наближений до когнітивно-прагматичної субпарадигми, мета якої – виокремлення та інтерпретація зв'язків між когнітивними процесами та формами їх реалізації у соціальній практиці із урахуванням прагматичних аспектів.

З метою повного аналізу змісту необхідно враховувати форму, оскільки зміст висловлювання завжди імплементується в певній формі.

Критичний дискурс-аналіз репрезентує новий міждисциплінарний напрям у сучасній лінгвістиці, який вивчає шляхи реалізації влади у сфері мас-медіа, досліджує способи контролю ментальних здібностей людини у важливі моменти комунікації і забезпечує теоретико-методологічну базу для наукових розвідок. Базові положення критичного дискурс-аналізу підтверджують думку про те, що тексти не можна аналізувати ізольовано. Розуміння висловлювань можливе у взаємозв'язку із соціальним контекстом.

З дискурсивним аналізом перетинається функційний підхід. Згідно з постулатами цього підходу релевантними є такі елементи мови:

1) контекст, до складу якого входять: поле як соціальна дія (експлікація змісту події), тенор як рольова структура (дефініція статусу, ролей учасників), спосіб як символічна організація тексту, роль мовних засобів;

2) семантика, що складається з трьох компонентів – ідеаційної семантики, інтерперсональної семантики (висловлення ставлення до змісту), текстуальної семантики (тематичної і рематичної структури), а також графічні, фонологічні, лексичні та граматичні аспекти. Особливо важливими є соціальні аспекти мови та їхня комунікативна функція, що є ключовими елементами розуміння граматичних явищ (Macken-Horarik, 2006).

Функційний підхід допомагає адресанту та реципієнту сприйняти інформацію, зрозуміти її передбачуваність, мету та цілі. Питання вибору структури та жанрів різних типів дискурсу, інтеракційних чинників, референтних форм – ключові питання функційного підходу.

У межах цього підходу увагу зосереджено на процесах породження й функціювання дискурсу та його частин. Функцію об'єкта тлумачимо як його призначення в певній системі. Структура є функційно обумовленою сутністю, тобто структура висловлення та семантичний зміст детермінують його функційне призначення й, відповідно, формують його прагматичний зміст. Сучасний функційний підхід, згідно з яким мова є інструментом регулятивного впливу, збагачується за

рахунок когнітивістики та втілюється в когнітивно-прагматичному підході. Відповідно до когнітивної прагматики мова є ефективним засобом проникнення в когнітивну систему реципієнта й виступає як соціальна сила, як засіб нав'язування поглядів. Дискурсивна взаємодія учасників має вигляд регулятивного впливу на концептосферу адресата через апеляцію до певних концептів або їхніх складників. Дискурсивний аналіз знаходить моделі з лінгвістичної інформації. Системна функційна лінгвістика пропонує засоби дослідження значення в мові та віднесення використання мови до соціального контексту.

Системна функційна лінгвістика визнає потужну роль мови в нашому житті та розглядає створення значення як процес, через який формується мова. Кожна мова пропонує мовцю численні варіанти для інтерпретації значення. Системна функційна лінгвістика сприяє дослідженню значення в контексті через текстоформувальну граматику, яка дозволяє дослідникам розпізнати мовний вибір мовця. Вона описує три метафункції (мисленнєву, міжособистісну й текстуальну), які одночасно реалізуються в кожному висловлюванні.

З системного погляду мова розглядається як мережа динамічних і відкритих систем, з яких мовець обирає лінгвальні засоби. Система транзитивності пропонує низку варіантів для ідеаційного значення, що розкриває досвід індивіда: активність, сприйняття, говоріння. Аналіз транзитивності описує граматичну різницю між висловлюванням актанта та адресата.

Системна функційна лінгвістика (далі – СФЛ) стала популярним інструментом для критичного дискурс-аналізу. Її інструменти можуть застосовуватись у різноманітний спосіб з метою дослідження лінгвістичних систем, через які соціальні особи формують значення. Це робить системну функційну лінгвістику цінним ресурсом для міждисциплінарних розвідок. Визначення способу застосування автентичної мови в контексті (розмовна чи письмова форма) часто є викликом. Гнучкий набір засобів СФЛ можна адаптувати до роботи з мультимодальними текстами, а результати СФЛ простежити на основі квалітативних і квантитативних результатів (Young, 2004).

Мова не пасивно відбиває соціальну реальність. Вона є активним посередником у конструюванні реальності. Дискурсивний аналіз визнає діалектичну природу зв'язку між мовою та контекстом, інтерпретуючи значення в мові на рівні жанру, частотності використання лексичних одиниць, зображуючи різницю між мовцями та контекстуальними передумовами. СФЛ використовується соціолінгвістами та аналітиками дискурсу разом з іншими аналітичними інструментами, при цьому розкривається лінгвістична реалізація значень у письмовому та усному дискурсі (Halliday, 2002).

На особливу увагу заслуговує мультимодальний дискурсивний аналіз. Його мета полягає в розробці механізмів, які можуть забезпечити розуміння зв'язку значень суспільства та його семіотичних маніфестацій. Мультимодальний підхід припускає, що мова (мовлення чи письмо) – це засіб репрезентації і продукування значення (Martin, 2006). Мультимодальність постулює, що мова є одним із багатьох ресурсів створення значення. Такий підхід охоплює всі форми текстової репрезентації. Образи, картинки, кольори також допомагають конструювати значення.

Висновки. Таким чином, доходимо висновку, що дискурсивний аналіз виявляється у функційному підході, критичному дискурсивному аналізі, системній функційній лінгвістиці та мультимодальному дискурсивному аналізі. Синтез цих підходів забезпечує достовірність наукових результатів дослідження. Перспективи подальших розвідок вбачаємо в аналізі кореляції дискурсивного аналізу з когнітивно-прагматичними особливостями дискурсивної практики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кожемякин Е. А. Дискурс-анализ как междисциплинарный проект : между методом и идеологией. *Научные ведомости БелГУ. Серия «Гуманитарные науки».* 2015. Т. 25. № 6 (203). С. 5–12.
2. Кирсанова Н. П. Метафорическое моделирование политического дискурса. URL: http://lib.socio.msu.ru/l/library?e=d-000-=CL1&d=.
3. Макаров М. Л. Основы теории дискурса. Москва : Гнозис. 2003. 280 с.
4. Морозова Е. И. Проблема значения в свете современных семантических теорий. В*існик Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна.* 2004. № 635. С. 114–117.
5. Солганик Г. Я. О закономерностях развития языка газеты в XX веке. *Вестник Моск. ун-та. Журналистика.* 2002. № 2. С. 39–53.
6. Теунван Д. Язык. Познание. Коммуникация. Москва : Прогресс, 1989. 312 с.
7. Филлипс Л. Дискурс-анализ. Теория и метод. Харьков : Гуманитарний центр, 2004. 336 с.
8. Шугаєв А. В. Медіадискурс у межах критичного дискурс-аналізу та функціонального підходу. *Науковий вісник ДДПУ імені Івана Франка. Серія «Філологічні науки (мовознавство)»*. 2019. С. 172–176.
9. Halliday M. A. K. Linguistic Studies of Text and Discourse. Vol. 2. London : Continuum, 2002. 312 p.

10. Macken-Horarik M. Recognizing and realizing "what counts" in examination English. *Functions of Language*. 2006. No. 13 (1). P. 1–35.

11. Martin J. R. Genre, ideology and intertextuality: a systemic functional perspective. *Language and the Human Sciences*. 2006. No. 2 (2). P. 275–298.

12. Young L., Harrison C. Systemic Functional Linguistics and Critical Discourse Analysis: Studies in Social Change. London : Continuum, 2004. 306 p.

13. Methods of Critical Discourse Analysis / eds. R. Wodak and M. Meyer. London : Sage Publications, 2001. 201 p.

REFERENCES

1. Kozhemyakin E. A. Diskurs-analiz kak mezhdisciplinarnyj proekt : mezhdu metodom i ideologiej [Discourse analysis as an interdisciplinary project: between method and ideology] Nauchnye vedomosti BelGU. Seriya : Gumanitarnye nauki. 2015. T. 25. № 6 (203). S. 5–12. [in Russian].

2. Kirsanova N. P. Metaforicheskoe modelirovanie politicheskogo diskursa [Metaphorical modeling of political discourse] URL: http://lib.socio.msu.ru/l/library?e=d-000-=CL1&d=. [in Russian].

3. Makarov M. L. Osnovy teorii diskursa [Theory of Discourse Theory] M. : Gnozis, 2003. 280 s. [in Russian].

4. Morozova E. I. Problema znacheniya v svete sovremennykh semanticheskikh teorij [The problem of meaning in the light of modern semantic theories] Visnik Kharkivskogo naczionalnogo universitetu im. V. N. Karazina. 2004. № 635. S. 114–117. [in Russian].

5. Solganik G. Ya. O zakonomernostyakh razvitiya yazyka gazety v KhKh veke [On the patterns of development of the language of the newspaper in the twentieth century] Vestnik Mosk. un-ta. Zhurnalistika. 2002. № 2. S. 39–53. [in Russian].

6. Teun van Dejk. Yazyk. Poznanie. Kommunikacziya [Tongue. Cognition. Communication.] M. : Progress, 1989. 312 s. [in Russian].

7. Fillips L. Diskurs-analiz. Teoriya i metod [Discourse analysis. Theory and Method] Kh. : Gumanitarnij czentr, 2004. 336 s. [in Russian].

8. Shugayev A. V. Media-diskurs u mezhakh kritichnogo diskurs-analizu ta funkczionalnogo pidkhodu. [Media discourse within the framework of critical discourse analysis and functional approach] Naukovij visnik DDPU imeni Ivana Franka. Seriya: Filologichni nauki (movoznavstvo), 2019. S. 172–176. [in Ukrainian].

9. Halliday, M. A. K. (2002) Linguistic Studies of Text and Discourse. Vol. 2. London: Continuum.

10. Macken-Horarik, M. (2006) 'Recognizing and realizing "what counts" in examination English', Functions of Language, 13 (1): 1–35.

11. Martin, J. R. (2006) 'Genre, ideology and intertextuality: a systemic functional perspective', Language and the Human Sciences, 2 (2): 275–298.

12. Young, L. and Harrison, C. (2004) Systemic Functional Linguistics and Critical Discourse Analysis: Studies in Social Change. London: Continuum.

13. R. Wodak and M. Meyer (eds.) (2001) Methods of Critical Discourse Analysis. London: Sage Publications.

УДК 141.319.8:[305:80]
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/30.212330

Ірина КОЛІЄВА,
orcid.org/0000-0002-4232-2994
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов
Дніпровського національного університету залізничного транспорту
імені академіка Всеволода Лазаряна
(Дніпро, Україна) irinakolieva79@gmail.com

Тетяна КУПЦОВА,
orcid.org/0000-0002-0876-0384
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов
Дніпровського національного університету залізничного транспорту
імені академіка Всеволода Лазаряна
(Дніпро, Україна) t.kuptsova@ukr.net

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ОБРАЗУ ЖІНКИ У ЛІТЕРАТУРІ ПОСТМОДЕРНА

Мета – *дослідити особливості викладення образу жінки як авторки й жінки як персонажа в сучасному західному постмодерністському літературному дискурсі через призму феміністської критики.*

Методи: *в дослідженні були використані методи спостереження, аналізу, функціональний та описовий методи.*

Результати. *Розглянуто образ жінки в сучасних західних творах у площині концептуалізації постмодерну з акцентом на суперечностях постмодернізму, який пропонує логіку плюральності. Проаналізовано художні твори Дж. Роулінг серії Поттеріани й романи Дж. Мартіна з циклу «Пісня льоду й полум'я», які, на наш погляд, розкривають особливості постсучасної репрезентації образу жінки в сучасній літературі. Дослідження репрезентації жіночих образів творів спонукає до висновку, що постмодернізм є проблематичним у трактуванні своїх героїнь. Але актуальним є той факт, що класичні феміністські мотиви спротиву, трансгресії та критики культуральних структур все ж трапляються в літературі, хоча й не повною мірою. Доведено, що за допомогою концепції гендеру людина здатна не лише осмислювати своє буття, а й здійснювати культурну трансформацію базових моделей чоловічого й жіночого.*

Висновки. *Проблема репрезентації жінок в літературі й культурі постмодерну особливо актуальна саме з боку суб'єктивізації жінок. Натепер неможливо аналізувати літературу, не зважаючи на «Іншого» цієї культури; водночас, як і раніше, існує потужна апеляція до єдиної культурної свідомості, яку нібито й виявляє письменник, художник, режисер; останнє змушує говорити про провідну роль стереотипів у процесі суб'єктивізації жіночого. В царині літературних і феміністських політик поняття «жінка» виявляється дуже суперечливим, однак теоретики змушені оперувати прийнятним концептом «жінка», визнаючи, що розгляд образу жінки в сталих і постійних термінах є неприпустимим спрощенням. Жінка-суб'єкт піддає ревізії дискурси всередині неї та ззовні, намагаючись визначити свою власну суб'єктивність і свій власний життєвий шлях.*

Ключові слова: *літературний образ, жіночий персонаж, авторка фентезі, феміністська модель, постфемінізм, суб'єкт.*

Iryna KOLIIEVA,
orcid.org/0000-0002-4232-2994
Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Foreign Languages Department
Dnipro National University of Railway Transport named after Academician Vsevolod Lazarian
(Dnipro, Ukraine) irinakolieva79@gmail.com

Tetiana KUPTSOVA,
orcid.org/0000-0002-0876-0384
Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Foreign Languages Department
Dnipro National University of Railway Transport named after Academician Vsevolod Lazarian
(Dnipro, Ukraine) t.kuptsova@ukr.net

THE REPRESENTATION OF A WOMAN IN POSTMODERN LITERATURE

Purpose *– to study the peculiarities of the representation of a woman as an author and as a character in the modern western postmodern literary discourse through the prism of the feminist criticism.*

Methods: *the methods of observation, analysis, functional and descriptive methods have been used in the research.*

Results. *It has been studied the image of a woman in the modern western novels in the sphere of postmodern concepts emphasizing the postmodern conflicts and proposing the plurality logic. The novels of the Harry Potter fantasy series written by J. K. Rowling and the novels of the series of epic fantasy novels A Song of Ice and Fire written by George R. R. Martin have been analyzed. These novels, in our opinion, show the peculiarities of the postmodern representation of a woman in the modern literature. The study of the representation of the female images of the given novels draws the conclusion that postmodernism is problematic when interpreting its female characters. Nevertheless, the fact is that the classical feminist reasons of resistance, transgression and criticism of the cultural structures are still present in literature even not to a full extent. It has been proved that with the help of the gender concept a human is able not only to comprehend their own being, but to provide the cultural transformation of the basic models of male and female.*

Conclusions. *The problem of the representation of a woman in postmodern literature and culture is especially relevant in the sphere of the subjectivity of women. Nowadays it is impossible to analyze literature not paying attention to the "Other" of this culture; at the same time as before there is a strong appeal to the unique cultural consciousness presented by a writer, artist, and director. This fact has made us speak about the leading role of the stereotypes in the process of subjectivity of female images. In the field of the literary and feminist politics the notion of a woman appears to be very controversial, nevertheless the literary critics have to deal with the given concept of a woman, determining that examination of the image of a woman in invariable and persistent terms is intolerable. A woman as a subject examines her inner and outer discourses trying to determine her own subjectivity and her own life.*

Key words: *literary image, female character, fantasy author, feminist model, postfeminism, subject.*

Постановка проблеми. Епоха постмодерну визначається як остаточною втратою віри у деконструкцію (традиційних пануючих наративів), так і стабільною цілісністю індивіду. Ця думка підтверджується багатьма вченими як один з найбільш розповсюджених неприродних конструктів системи патріархату (Harding, 1989: 83–107).

У науковому світі літературного фемінізму існує авторитетний напрямок, який кидає виклик загальній репрезентації жінок у культурі постмодерну, а саме у помилковій репрезентації жінки у різноманітних проявах масової культури: у літературі, кінематографі, телебаченні тощо. Коли йдеться про андроцентризм, який об'єднуючись з універсалізмом, ігнорує специфічність жіночої суб'єктивності, не мається на увазі недостатня репрезентація жінок у «мейнстримі» культури, відповідно і літератури, постмодерну. Проблема полягає у тому, що канон встановлює легітимізацію певних видів репрезентації жінок у різних професійних сферах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Літературне «розуміння» проблем буття людини знаходиться у центрі аналізу більшості теоретиків-постмодерністів (М. Фуко, Ж. Дерріда, Р. Барт, Ю. Кристева, Ж. Делез, Ф. Джеймісон, Л. Хатчеон, В. Франкел, Д. Ферредей, Р. Шубарт, Дж. Андраде й інші). Делез та Гваттарі, наприклад, проводять різницю між мистецтвом та філософією, відмічаючи, що якщо філософія створює нові концепти, мистецтво «розмірковує» не менш, ніж філософія, але мистецтво «думає» за допомогою «афектів та перцептів» (Deleuze, 1997: 34). Не можна не погодитись з думкою дослідників, що саме мистецтво «здатне збагнути події» (Connell, 2005: 160).

Водночас у своїх творах багато письменниць відмежовуються від ідеологічних аспектів фемінізму, вбачаючи своє завдання не у відстоюванні ґендерної самобутності, а в створенні свого роду «андрогінної поетики» (Шоуолтер, 2004: 315). Саме тому нова стратегія в зображенні жінки полягає у звертанні до «організації» власне зображувального поля, включаючи позиції як суб'єкта так і об'єкта сприйняття.

Мета статті – на матеріалі сучасних романів Дж. Роулінг серії Поттеріани та романів Дж. Мартіна з циклу «Пісня льоду та полум'я» здійснити ревізію образу жінки у сучасному літературному дискурсі через призму постмодерністських досліджень.

Методологія дослідження передбачає використання підходів спостереження, аналізу, функціонального та описового методів.

Виклад основного матеріалу.

1. Жінка-автор романів фентезі й наукової фантастики

Слід відмітити, що у жанрах наукової фантастики та фентезі зростає кількість жінок-авторок. Проте у списках бестселерів та авторів, що можуть похизуватися успішною довготривалою кар'єрою, все ще переважають чоловіки.

Авторів жіночої фантазії часто не помічають як шанувальники, так і критики. Протягом багатьох років царину фентезі та наукової фантастики помилково розглядали як переважно чоловічий жанр. Як і в багатьох інших літературних жанрах, чоловіки, як правило, викликають більше поваги за свою роботу в цій галузі, ніж жінки. Коли мова йде про фентезі та фантастику, перш за все, на думку спадають імена Дж. Р. Р. Толкіна та К. С. Льюїса як засновників жанру, або Роберта Джордана, Джо Аберкромбі та Дж. Мартіна.

Безперечно, внесок цих талановитих авторів аж ніяк не можна заперечувати. Але сьогодні існує багато жінок-авторів, праці яких також сприяють розвитку жанрів як фентезі так і наукової фантастики.

2. Образ Герміони Грейнджер як приклад нової літературної феміністської моделі

Слід відмітити, що не існує єдиного всеохоплюючого поняття фемінізму. Це термін протягом багатьох десятиліть викликав занепокоєння та недовіру як у чоловіків, так і жінок через свій соціально-негативний зміст. Не викликає сумнівів, що фемінізм – це ярлик, створений соціальними обставинами. Але важливо розрізняти різні «ракурси» фемінізму, які у сучасній науці поділяються на так звані «хвилі». Кожна хвиля представляє собою своє власне, виразне бачення досягнення ґендерної рівноваги у патріархальному суспільстві. Говорячи про фемінізм Третьої Хвилі, слід згадати, що він отримав свій розвиток у 1990-х роках та був спрямований на захист жінок різних сексуальних орієнтацій, класів, національностей та рас. Це змістило акцент зі спроби визначення єдиної сутності «жінки» (фемінізм Другої Хвилі) на виявлення та дослідження різноманітних обставин та умов, які формують «жінку». Саме у цьому аспекті актуальним і показовим є образ Герміони Джин Грейнджер, борчині за свободу, вченої, героїні, найвидатнішої чарівниці у Поттеріані, яка героїчно долає життєві складнощі та негаразди. Герміона – не просто одна з героїнь популярної серії романів. Дойл підкреслює, що насправді головним героєм є саме Герміона, а Гаррі є «пародією на кожне кліше», якого Дж. Роулінг старанно уникала, зображуючи Герміону. Гаррі не занадто розумний та старанний, але осипаний подарунками та користується прихильністю, бо є спадкоємцем двох величезних статків. Він має перевагу над своїми однокурсниками завдяки своїй славі за те, чого насправді не робив сам. Дослідниця впевнена, що саме через те, що часто персонаж Гаррі викликає роздратування, можна у повній мірі оцінити персонаж Герміони» (Doyle, 2019).

Значущим з проблеми, що досліджується є те, що Герміона виступає як новий феміністичний образ. Хоча така заява викликає критику у деяких дослідників, які стверджують, що Герміона від початку до кінця роману залучена «не у свою боротьбу та не в свої пригоди», «ініціаторами яких є Гаррі та Рон» (Heilman, 2003). Так, Хейлман говорить про те, що оскільки Герміона рідко є єдиним персонажем, який розробляє плани дій, її знання та вміння необхідно розглядати як додаткові, а не як першорядні. Така думка Хейлмана викликає незгоду з боку деяких літературознавців, які говорять про те, що твердження Хейлмана не враховує розвиток характеру Герміони протягом розвитку подій усієї Поттеріани. К. Мікулан підкреслює, що Хейлман посилається на сцену у книзі «Гаррі Поттер та Таємна Кімната», де Герміона готує Обертальне зілля – ключовий елемент сюжету – тільки для того, щоб припуститися прикрої помилки у приготуванні своєї порції зілля, що робить неможливим її участь у виконанні нею ж розробленого плану; або посилання на сюжет, у якому Герміона розгадала вирішальну загадку з василіском, але сама «скам'яніла», ставши недієздатною у вирішальній сутичці та залишаючи усі лаври переможця Гаррі (Mikulan, 2009). "But Harry wasn't looking at Hermione's face. He was more interested in her right hand. It lay clenched on top of her blankets, and bending closer, he saw that a piece of paper was scrunched inside her fist. And beneath this, a single word had been written, in a hand Harry recognised as Hermione's. Pipes. It was as though somebody had just flicked a light on in his brain. 'Ron,' he breathed, 'this is it. This is the answer. The monster in the Chamber's a Basilisk – a giant serpent!" (Rowling, 2014). Слід наголосити, що подібні критики, які вважають Герміону, у кращому випадку, помічницею (a helpmate), підтримують та затверджують традиційні патріархальні системи. Однак, як справедливо зазначає Андраде, Герміона неодноразово проявляє себе та демонструє свою силу протягом усієї Поттеріани – у книжці «Гаррі Поттер та В'язень Азкабану» саме Герміона не тільки повертає Маховик Часу, від якого залежить розв'язка роману, але й рятує життя Сіріуса Блека, відволікаючи на себе перевертня, а у романі «Гаррі Поттер та Орден Феніксу» саме Герміона організує Армію Дамблдора: "I think he'd love to be forming secret Defence societies right under the nose of someone from the Ministry ... She pinned the piece of parchment with all of their signatures on it on to the wall and wrote across the top in large letters: DUMBLEDORE'S ARMY" (Rowling, 2014) та з'ясовує, як усунути Долорес Амбрідж з посади директорки школи, саме Герміона відбиває атаку чисельних Пожирачів Смерті у Департаменті Таємниць у романі «Гаррі Поттер та Дари Смерті» (Andrade, 2008: 164–178). Хоча у першій книзі Герміона виступає «покірною патріархатній гегемонії» (submissive to the patriarchal hegemony), проте, із розвитком сюжету вона може «претендувати на свій власний феміністський простір» (claim her own feminist space), незалежний від традиційного жіночого статусу «вірної подруги» (sidekick status) (Andrade, 2008: 164–178). Головне у Герміоні,

на думку дослідників, такої ж думки є і сама авторка Дж. Роулінг, – це її роль у Трійці (Гаррі, Рон та Герміона) – діяти як мозок, виступати джерелом логіки, знань та раціонального мислення. Кожний член Трійці – тіло (Гаррі), душа (Рон) та розум (Герміона) – є важливим та необхідним, лише разом вони досягають успіху.

3. Образ «сильної жінки» в романах Дж. Мартіна

Не можна оминути увагою і популярний фантазійний бестселер Джорджа Р. Р. Мартіна «Пісня льоду та полум'я» про змагання між претендентами династій королів та королев семи королівств за право стати правителем країни та посісти Залізний Трон. Саме жіночі персонажі Дейнеріс Таргарієн, Серсеї Ланістер, Санси Старк, Арії Старк, Брієнни Тарт та Аши Грейджой репрезентують сучасний літературний образ сильної жінки. Беззаперечно, велика кількість сильних жіночих персонажів робить текст «Пісні льоду та полум'я» обґрунтованим предметом для феміністських досліджень. Переважна більшість літературознавців розглядають серію Мартіна як яскравий приклад ґендерної нерівності та як стереотипне зображення жінок у маскулінному світі. (Frankel, 2014; Ferreday, 2015, Schubart, 2016). Однак слід зауважити, що такі дослідження присвячені, головним чином, поверхневому вивченню образу сильної жінки. Утверджуючи своє право на рівноправне існування, жіночі персонажі у романах Мартіна пережили значні труднощі через гендерні установки та стереотипи. Такі персонажі як Арія Страк, Брієнна Тарт, Аша Грейджой є яскравим прикладом того, що задля виживання і утвердження своєї особистості у чоловічому світі потрібно відкинути свою жіночу сутність. Більш стереотипно-жіночими є образи Санси Старк, Кейтлін Старк та Серсеї Ланістер, які зображуються дещо слабшими тому, що керуються емоціями. Набагато складніше вписатися у рамки традиційно жіночого чи традиційно чоловічого Дейнеріс Таргаріен, адже вона править як король (як чоловік) і одночасно є 'mhysa', тобто матір'ю рабів, яких вона звільнила. "Mhysa!" a brown-skinned man shouted out at her. He had a child on his shoulder, a little girl, and she screamed the same word in her thin voice. "Mhysa! Mhysa!" Dany looked at Missandei. "What are they shouting?" "It is Ghiscari, the old pure tongue. It means 'Mother.'" (Martin, 2011). Дейнеріс є сміливою, сильною та природженою лідеркою, що є прерогативою чоловіків і що традиційно асоціюються з чоловічим світом. Проте, захоплюючись Дейнеріс, ми захоплюємося жінками, які поводяться як чоловіки "women doing what men have been doing" (Truong, 2015).

Сучасні культури у своїх відмінностях демонструють лише символічний поверхневий пласт, який маскує єдину глибинну природу статевого мислення, що приховує «сутнісну» універсальність статевого диморфізму. Слід відмітити, що образи Дейнеріс Таргаріен (архетип Королеви-Воїна та Матері) та Кейтлін Старк (архетип Матері) є одними з найпопулярніших у романах Мартіна, отже їх вплив на читача досить вагомий. Таким чином, важливо зрозуміти, що саме несуть у собі ці образи, чи є ці образи метафоричним зображенням чи справжнім засобом демонстрації жіночої сили.

У своєму дослідженні Софія Макдугал, вивчаючи образ сильної жінки, зазначає, що образи сильних чоловіків зазвичай не обмежуються двома домінуючими рисами характеру (McDougall, 2016). На думку дослідниці, саме обмежені образи (confined characters) з однією чи двома домінуючими рисами є менш привабливими для читача, оскільки не є досконалими. У той же час, образи, що мають певні вроджені вади, недоліки характеру є більш зрозумілими та близькими читачеві саме через свої вади (наприклад образ Шерлока Холмса). Постає питання: «Чому потрібно обмежувати жіночі персонажі лише образом саме сильної жінки?» Хіба сила – це єдина риса, яка притаманна сильним жінкам у романі? Дослідниця наголошує, що чоловічі образи у романі, такі як Теон, Варіс, Тіріон та Джейме Ланністери мають безліч недоліків, у своїх вчинках керуються власними амбіціями та приниженням, якого зазнали у минулому, а жінки виконують одну й ту ж саму роль, поводяться однаково, не маючи можливості вийти за рамки чітко окресленого образу (McDougall, 2016). Навіть такий персонаж як Мелісандра, могутня жриця, не має можливості вийти за межі своєї особистості і обмежена лише однією роллю – спокійної та впевненої у собі жриці Бога Світла та радниці Станніса Баратеона. Образи Брієнни та Арії репрезентують силу, наполегливість,самовпевненість та упертість. Вони здатні постояти за себе у ситуаціях, коли інші люди ведуть себе зверхньо по відношенню до них, але слід наголосити, що ці персонажі є скоріше передбачуваними, ніж багатогранними. Вони демонструють класичний образ сильної жінки – холодної, небагатослівної та жорсткої. Повною протилежністю цим образам є занадто емоційні образи Кейтлін, Серсеї та Санси, емоційність яких є причиною постійного прийняття хибних рішень(Chocano, 2011).

Висновки. Отже, незважаючи на неоднорідність та складність феміністської критики, проблема конфронтації з логосом «патернальної» культури завжди розглядалася вченими-феміністами у руслі рефлексії про особливу інтуїтивно-безсвідому природу жіночого способу осягнення світу й індивідуального буття. Література та медіа репрезентують та затверджують певне дискримінаційне уявлення про слабкість емоційних жінок та силу жінок-стоїків. У цілому, незважаючи на складність питань, що обговорюються, слід відмітити, що головною проблемою залишається осягнення природи чоловіка та жінки: ролі розуму, переваги розуму над емоціями, духу над тілом.

Аналіз творів, представлений вище, свідчить про те, що постфемінізм є проблематичним у трактуванні своїх героїнь. Тим не менш очевидними є класичні феміністські тенденції спротиву, трансгресії та критики культурних структур. Останнє можна легко пояснити, оскільки репрезентація жінок у сучасній літературі прагне до реалізму, усвідомлюючи необхідність позбутися стереотипів, спростувати твердження «постмодернізм – це чоловіча філософія», відмовитися від концепції ізольованості образу жінки в літературі. Сьогодні жінка-суб'єкт чинить опір та піддає ревізії дискурси «зсередини її та ззовні», намагаючись вибрати свою власну ідентичність та свій власний життєвий шлях, що без сумніві відображається в літературі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Harding S. Feminism, Science and the Anti-Enlightenment Critiques. *Feminism/Postmodernism*. New York and London : Routledge, 1989. P. 83–107.
2. Deleuze G. Negotiations. 1972–1990. New York : Columbia University Press, 1997. 221 p.
3. Connell R. W. Masculinities. Berkeley and Los Angeles : Univ. of California Press, 2005. 349 p.
4. Шоуолтер Э. Наша критика: Автономность и ассимиляция в афро-американской и феминистской теории литературы. *Современная литературная теория*. Москва : Флинта: Наука, 2004. С. 314–334.
5. Doyle S. In Praise of Joanne Rowling's Hermione Granger Series. 20 July 2011. URL: http://globalcomment.com/in-praise-of-hermione-granger-series/ (дата звернення: 29.03.2020).
6. Heilman E. Blue Wizards and Pink Witches: Representations of gender Identity and Power. *Harry Potter's World: Multidisciplinary Critical Perspectives* / E. Heilman, New York: Routledge, 2003. 308 p.
7. Mikulan K. Harry Potter through the Focus of Feminist Literary Theory: examples of (Un)Founded Criticism. *The Journal of International Social Research*. 2009. No. 2 (9). Pp. 288–298.
8. Rowling J. K. Harry Potter and the Chamber of Secrets. Bloomsbury, 2014. 384 p.
9. Rowling J. K. Harry Potter and the Order of Phoenix. Bloomsbury, 2014. 816 p.
10. Andrade G. Hermione Granger as Girl Sleuth. *Nancy Drew and Her Sister Sleuths: Essays on the Fiction of Girl Detectives* / M. Cornelius & M. Gregg. Jefferson, NC : McFarland, 2008. Pp.164–178.
11. Frankel V. E. Women in Game of Thrones: Power, conformity and resistance. North Carolina : McFarland, 2014. 216 p.
12. Ferreday D. Game of thrones, rape culture and feminist fandom. *Australian Feminist Studies*. 2015. No. 30 (83). Pp. 21–36.
13. Schubart R. Of women & dragons: Pride, postfeminism, and the female fantasy hero in a game of thrones. *Women of ice and fire: Gender, game of thrones and multiple media engagements* / eds. R. Schubart & A. Gjelsvik. USA : Bloomsbury Publishing, 2016. 288 p.
14. Martin George R. R. A Storm of Swords. Series. Harper Voyager, 2011–2014.
15. Truong A. Redefining strong: what game of thrones can teach us about being an empowered woman. 2015. URL: https://everydayfeminism.com/2015/04/women-game-of-thrones/ (дата звернення: 07.04.2020).
16. McDougall S. I hate strong female characters. 2013. URL: https://www.newstatesman.com/culture/2013/08/i-hate-strong-female-characters (дата звернення: 03.04.2020).
17. Chocano C. Tough, cold, terse, taciturn and prone to not saying goodbye when they hang up the phone. 2011. URL: https://www.nytimes.com/2011/07/03/magazine/a-plague-of-strong-female-characters.html (дата звернення: 05.04.2020).

REFERENCES

1. Harding, S. Feminism, Science, and the Anti-Enlightenment Critiques. / Feminism/Postmodernism. New York and London: Routledge, 1989. 360 p. P. 83–107.
2. Deleuze, G. Negotiations. 1972-1990. New York: Columbia University Press, 1997. 221 p.
3. Connell R.W. Masculinities. Berkeley and Los Angeles: Univ. of California Press, 2005. 349 p.
4. Shaowalter, E. Nasha kritika: avtomomia i assimiliatsia v afro-amerikankoi i feministskoi teorii literatury [Our critics: Autonomy and Assimilation in the Afro-American and Feminist Theory of Literature]. In Sovremennaia literaturnaia teoria. Moskva: Flinta: Nauka, 2004. S. 314–334 [in Russian].
5. Doyle, S. (2011, July 20). In Praise of Joanne Rowling's Hermione Granger Series. URL: http://globalcomment.com/in-praise-of-hermione-granger-series/ (accessed: 29.03.2020).
6. Heilman, E. (2003). Blue Wizards and Pink Witches: Representations of gender Identity and Power. In E. Heilman, Harry Potter's World: Multidisciplinary Critical Perspectives. New York: Routledge.

7. Mikulan, K. (2009). Harry Potter through the Focus of Feminist Literary Theory: examples of (Un)Founded Criticism. The Journal of International Social Research, 2(9), 288–298.
8. Rowling, J.K. (2014). Harry Potter and the Chamber of Secrets. Bloomsbury.
9. Rowling, J.K. (2014). Harry Potter and the Order of Phoenix. Bloomsbury.
10. Andrade, G. (2008). Hermione Granger as Girl Sleuth. In M. Cornelius & M. Gregg, Nancy Drew and Her Sister Sleuths: Essays on the Fiction of Girl Detectives (pp. 164–178). Jefferson, NC: McFarland.
11. Frankel, V. E. (2014). Women in Game of Thrones: Power, conformity and resistance. North Carolina: McFarland.
12. Ferreday, D. (2015). Game of thrones, rape culture and feminist fandom. Australian Feminist Studies, 30 (83), 21–36.
13. Schubart, R. (2016). Of women & dragons: Pride, postfeminism, and the female fantasy hero in a game of thrones. In R. Schubart & A. Gjelsvik (Eds.), Women of ice and fire: Gender, game of thrones and multiple media engagements. USA: Bloomsbury Publishing.
14. Martin, George R.R. (2011). A Storm of Swords. Harper Voyager.
15. Truong, A. (2015). Redefining strong: what game of thrones can teach us about being an empowered woman. URL: https://everydayfeminism.com/2015/04/women-game-of-thrones/ (accessed: 07.04.2020).
16. McDougall, S. (2013). I hate strong female characters. URL: https://www.newstatesman.com/culture/2013/08/i-hate-strong-female-characters (accessed: 03.04.2020).
17. Chocano, C. (2011). Tough, cold, terse, taciturn and prone to not saying goodbye when they hang up the phone. URL: https://www.nytimes.com/2011/07/03/magazine/a-plague-of-strong-female-characters.html (accessed: 05.04.2020).

УДК 811.111'06'373.46
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/30.212331

Катерина КРАВЕЦЬ,
orcid.org/0000-0003-0889-9623
викладач кафедри іноземних мов
юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(Київ, Україна) kravets.katerina@gmail.com

АНАЛІЗ АНГЛІЙСЬКИХ ЮРИДИЧНИХ ТЕРМІНІВ У РОМАНІ «РОЗПЛАТА» ДЖОНА ГРІШЕМА

У пропонованій розвідці представлено структурний, семантичний та стилістичний аналіз англійських юридичних термінів, наявних у романі «Розплата» Джона Грішема.

Термін – це професійний «мовний каркас» будь-якої галузі, який потребує різностороннього та комплексного лінгвокогнітивного дослідження. Термінотворенню притаманна динамічність: одні одиниці детермінологізуються, тобто стають зрозумілими без фахової освіти, інші крокують у термінологічний простір разом із новими відкриттями та проривами. Фахова термінолексика будь-якої мови і галузі має чіткі характерні ознаки, притаманні саме цьому лінгвістичному пласту, а саме: точність, однозначність, системність, офіційність, логічна послідовність, високий рівень стандартизації. Юридичні терміни є частиною загальномовної, цілісної термінологічної системи, а отже, характеризуються стійкими, прозорими, логічними лінгвістичними зв'язками, мають подібні ознаки та функціонують у концептуальній закономірності з іншими термінами.

Джон Грішем – сучасний американський письменник, який вважається беззаперечним майстром юридичного слова в художніх текстах. Автор професійно насичує роман «Розплата» загальновживаними та вузькоспеціальними, моно- та полікомпонентними, синонімічними та антонімічними юридичними термінами, повсякчас вдається до роз'яснень складних правових понять та процесів.

У реферованій розвідці проаналізовано та проілюстровано інтеграцію правових термінів у речення з різноманітними стилістичними прийомами. Юридичним термінам притаманна стилістична нейтральність та відсутність експресивності в межах термінологічного поля, проте Джон Грішем майстерно використовує їх в авторському семантико-лінгвістичному просторі та залучає до різних стилістичних прийомів, де вони набувають образності та суб'єктивно-оцінних відтінків.

Різнобічне дослідження юридичних термінів дає змогу зрозуміти лінгвістичну унікальність та всесвітній успіх юридичного трилера «Розплата» Джона Грішема.

Ключові слова: *термінологія, юридичний термін, юридичний трилер.*

Kateryna KRAVETS,
orcid.org/0000-0003-0889-9623
Teacher at the Foreign Languages Department
of the Faculty of Law
Taras Shevchenko National University of Kyiv
(Kyiv, Ukraine) kravets.katerina@gmail.com

ANALYSIS OF ENGLISH LEGAL TERMS IN "THE RECKONING" BY JOHN GRISHAM

The paper presents the structural, semantic and stylistic analysis of English legal terms in "The Reckoning" by John Grisham.

The term is a professional "language framework" of any field, which requires a diverse, comprehensive linguistic and cognitive research. Term-building is dynamic: some units lose the status of a term, i.e. they become clear without professional education, others step into the terminological space alongside new discoveries and breakthroughs. Professional terminology of any language and field has clear characteristics inherent to this linguistic layer, namely: accuracy, unambiguity, consistency, formality, logical sequence, a high level of standardization. Legal terms constitute a part of the common, coherent terminological system, and are therefore characterized by fixed, transparent, logical linguistic links, they have similar features, and function in conceptual accordance with other terms.

John Grisham is a contemporary American writer who is considered to be the undisputed master of the legal word in literary texts. The author professionally fills his novel "The Reckoning" with commonly used and specialized, mono- and multicomponent, synonymous and antonymous legal terms, frequently resorting to explanations of complex legal concepts and processes.

The given research analyzes and illustrates the integration of legal terms into sentences with various stylistic devices. Legal terms are characterized by stylistic neutrality and lack of expressiveness within the terminological field, but John Grisham skillfully uses them in the author's semantic space and engages in various stylistic devices, where they acquire imagery and subjective evaluations.

A comprehensive linguistic study of legal terms gives us a chance to grasp the linguistic uniqueness and global success of the legal thriller "The Reckoning" by John Grisham.

Key words: *terminology, legal term, legal thriller.*

Постановка проблеми. Фахова термінолексика, юридична зокрема, є багатогранним та важливим професійним пластом сучасної лінгвістики; її аналіз потребує ґрунтовного та комплексного дослідження з огляду на різні підходи до дефініції, детальне виокремлення ознак та функцій. Термін є унікальним лінгвістичним поєднанням професійного, суспільного та наукового спілкування. Цей мовний феномен має різні тлумачення, проте беззаперечними є його основні характеристики: точність, однозначність, системність, офіційність, логічна послідовність, високий рівень стандартизації.

Аналіз досліджень. Значущість термінів у мовній системі підтверджується численними монументальними дослідженнями, які постійно доповнюються новими розвідками. Проблеми тлумачення та становлення фахової термінолексики вивчали слов'янські та зарубіжні дослідники, зокрема В. В. Виноградов, В. М. Лейчик, Д. С. Лотте, Г. О. Винокур, Б. Н. Головін, Е. Ф. Скороходько, А. Ширмер, Дж. Фельбер, Й. Сміт, Ф. Дорнер та інші.

Мета статті – узагальнити значення термінів у мовній системі, проаналізувати структурний розподіл, семантичне навантаження, стилістичну значущість та цільове призначення юридичних термінів у романі Дж. Грішема «Розплата».

Виклад основного матеріалу. Більшість сучасних досліджень пропонують два підходи до визначення терміна: структурно-субстанційний та функціональний. Прихильники першого з них розглядають термін як особливе слово, яке протиставляється за семантичною та граматичною структурою загальновживаному. Прихильники функціонального підходу вважають, що термін – це тип вживання лексичної одиниці, а не особливий тип лексичної одиниці (Яцишин, 2013: 101). В. В. Виноградов пропонує акцентувати не лише на лексикографічній значущості терміна, а й на функціонуванні терміна в мові, і зазначає, що у створенні та визначенні терміна є дві сторони: структурно-мовна та поняттєва, семантична, зумовлена розвитком системи понять тієї чи іншої науки, того чи іншого виробництва, ремесла. Обидві ці сторони взаємопов'язані і разом із тим зумовлені історією, культурно-історичною традицією (Виноградов, 1961: 7).

Аналіз різних критеріїв та принципів дефініції терміна, зокрема зазначених вище, дає підстави стверджувати, що нині немає універсального та уніфікованого визначення поняття «термін». В. Д. Табанакова пояснює цей факт тим, що, з одного боку, мало розроблені теоретичні основи термінознавства, не диференційовані його основні поняття і немає єдиної думки стосовно того, що таке науково-технічний термін. З іншого боку, всілякі визначення, які є в літературі, не завжди і не повною мірою пояснюють суть означуваного явища (Табанакова, 1982: 24).

Специфіка термінів зумовлена сферою функціонування термінологічних одиниць, а також тим, що терміни є номінативними одиницями мови науки й техніки, а не одиницями природної мови загалом. Саме в науковій сфері мови терміни виконують основні функції: номінативну – назви класу спеціальних об'єктів чи їх ознак; сигніфікативну – позначення загального поняття, яке належить до системи спеціальних понять цієї галузі знання; комунікативну – передавання в часі і просторі спеціального знання (Лейчик, 1989: 38–39). Повсякчас виокремлюють ще одну функцію терміна – когнітивно-прагматичну. У межах когнітивної парадигми термінологія розглядається як результат когнітивної діяльності спеціаліста, що полягає в концептуалізації та вербалізації професійних знань. Рівень концептуалізації залежить від професійної компетенції спеціаліста, а також рівня розвитку тієї або іншої галузі знання. Лінгвісти стали усвідомлювати, що в терміні відбиваються і факти, що спостерігаються дослідником, і їх теоретичне осмислення (Міщенко: 82). Однак, на думку А. В. Лємова, ця функція досить обмежена та притаманна лише таким наукам, котрі дають змогу, використовуючи терміни, декларувати власні вподобання та висловлювати певні почуття, переймання (Лемов, 2000: 74).

А. А. Реформатський виокремлює такі ознаки терміна: 1) моносемантичність у межах цієї термінології; 2) відсутність експресивного забарвлення, тобто відношення терміна вичерпуються його логічною та предметною спрямованістю, відсиланням до відповідного предмета або поняття; 3) стилистична нейтральність у межах термінологічного поля; 4) систематичність. Термін має

і лексично, і морфологічно органічно входити у відповідну систему, тобто бути здатним до відтворення похідних термінів і бути максимально парадигматичним (Реформатский, 1997: 52).

Юридичні терміни є частиною загальномовної, цілісної термінологічної системи, а отже, характеризуються стійкими, прозорими, логічними лінгвістичними зв'язками, мають подібні ознаки, та функціонують у концептуальній закономірності з іншими термінами.

Юридична термінолексика, як метамова сучасного правознавства та лінгвістики, успішно залучається до нетипових для неї текстів та жанрів, створюючи особливий «юридичний шарм» у неправничому семантичному полі. Беззаперечним майстром юридичного слова в художніх текстах по праву вважають американського письменника Дж. Грішема, автора численних бестселерів, які перекладено майже всіма мовами світу та багато з яких екранізовані за участю всесвітньо відомих акторів. Саме в юридичному трилері «Розплата» можна повною мірою відчути значущість юридичних термінів для розкриття основного сюжету, створення інтригуючої правничої атмосфери та професійного портрету героїв.

Головна ідея роману «Розплата» – заплановане та відкрите вбивство пастора, вчинене Пітом Беннінгом, героєм війни, взірцевим чоловіком та батьком, віруючим християнином та успішним плантатором. Мотив холодного вбивства – розплата, але, за що саме, головний герой відмовляється зізнаватись, і його страчують. Тому в означеному романі часто зустрічаємо юридичний термін ***murder*** у складі різних словосполучень та структур: *accused of murder, a first-degree murder, a murder trial, a murder case, to be convicted of the murder, in preparation for a murder, a charge of murder, mass murder, to suspect in a murder, to be arrested for a murder, to indict someone for a murder.* Безумовно, холоднокровне та непередбачуване вбивство піддається критичному осуду місцевого народу, родини та суспільства загалом, тому юридичний термін ***murder*** повсякчас забарвлюється експресивними епітетами: *a monstrous murder, a senseless and horrible murder, a well-planned, premidiated and cold-blooded murder, a heartbreaking and infuriating murder, a wanton murder.*

За ступенем вживаності в означеному романі використовуються загальновживані юридичні терміни, тобто ті, які набули статусу звичайного слова та є загальнодоступними і зрозумілими (а *trial, a defendant, to appeal, a lawsuit, a prosecutor, a jury, a jail, a testimony, a will, a testament, to sue, evidence* та інші), та вузькоспеціальні юридичні терміни, які є характерними для професійної правничої сфери і мають семантичну однозначність та конкретність (*an affidavit, double jeopardy, an indictment, to prove a case beyond a reasonable doubt, to be subpoenaed, a clemency petition, a stipulation, an executrix, an injunction* та інші). Рівнопропорційне використання обох типів створює особливий юридичний колорит та атмосферу роману.

Характерною ознакою терміна є наявність дефініції – лаконічного, логічного визначення змісту конкретного поняття. Повсякчас у романі «Розплата» зустрічаємо роз'яснення певних юридичних термінів та процесів, які можуть бути незрозумілими реципієнту без правничої освіти та викликати так званий «інформаційний шум», спотворюючи розуміння тексту:

– *During his rebuttal, Burch Dunlap took off the gloves and demanded punitive damages, damages invoked in only the most offensive cases* (Grisham, 2019: 399).

– *A contractor asked Reed Taylor, a lawyer, about the appeals process. Reed explained that John Wilbanks had thirty days to notify the court that he would appeal, then thirty more to file his briefs and necessary paperwork* (Grisham, 2019: 174–175).

– *It was an attempt to transfer his biggest asset to his children to protect his land. In legal terms it is known as a fraudulent conveyance* (Grisham, 2019: 163).

Юридичний трилер «Розплата» Дж. Грішема насичений юридичними термінами різної композиційної структури, які можна поділити на:

1) однокомпонентні терміни (прості), насамперед іменники та дієслова: *parole, to deliberate, a bailiff, a conviction, a fraud, a legislature, to investigate, a clause, a bond, to validate, a lien, a foreclosure* та інші;

2) двокомпонентні терміни (складні), серед яких превалюють:

– субстантивні словосполучення (стрижневе слово – іменник): *a prison sentence*, *a code section, law enforcement, case law, a death warrant, a prosecution witness, a jury duty* та інші.

– дієслівні словосполучення (стрижневе слово – дієслово): *to plead guilty, to pass a judgement, to tender a witness, to serve time, to issue a ruling, to reject an appeal* та інші.

– ад'єктивні словосполучення (стрижневе слово – прикметник): *a preliminary motion, a fraudulent transfer, civil damages, a split verdict, a final summation, a frivolous petition, a contentious hearing* та інші.

– партиципні словосполучення (стрижневе слово – партицип 1/2): *an alleged victim, adjourned court, an expedited hearing, armed*

robbery, a pending appeal, a closing argument, a closing statement та інші.

В усіх моделях виділяються головний компонент та атрибутивні, які конкретизують значення базового терміна; їх правильна диференціація вкрай важлива для адекватного тлумачення та перекладу юридичних термінів;

3) багатокомпонентні терміни (синтаксичні), які за способом сполучення поділяються на:

– асиндетичні (прийменникові): *to be against the overwhelming weigh of the evidence, to be entitled to relief, initial appearance before the judge, to admit reports into evidence, to take an initial vote on the issue of guilt* та інші.

– синдетичні (безприйменникові): *a wrongful death action, an applicable code section, to impose the death penalty, a jury selection process, to do closing statements, to file post-trial motions, to take a witness stand* та інші.

Дж. Грішем також вдається до використання синонімічних та антонімічних термінів в юридичному трилері «Розплата» з метою уникнення повторів, підкреслення основної сюжетної лінії, деталізації, створення певної психологічної атмосфери та, насамперед, надання роману професійного правничого характеру.

Синоніми: *a death penalty – an execution – a capital punishment – a death sentence, a murder – a killing, to throw in jail – to put in prison, a first suspect – a prime suspect, a jury – a jury box – a jury pool, an imprisonment – an incarceration.* Варто зауважити, що означені синоніми мають різний смисловий, емоційний та професійний відтінок. Так, юридичний термін *a capital punishment* є емоційно нейтральним та вузькоспеціальним, у той час як *a death penalty* є загальновживаним та емоційно обтяженим; *to throw in jail* використовується в розмовному діалогічному мовленні, натомість терміном *to put in prison* користуються адвокати та судді означеного роману і т.д.).

Антоніми: *guilty – innocent, to affirm a conviction – to reverse a conviction, a plaintiff – a defendant, an opening statement – a closing argument, to remain free until trial – to remain in the custody.* Дж. Грішем використовує антонімічні сполучення повсякчас в одному реченні чи вузькому мікроконтексті для підсилення контрасту та полярності.

Широкий діапазон майстерного використання різноманітних юридичних термінів пояснюється тим, що Дж. Грішем за фахом адвокат, тому вся використана правнича лексика професійно та реалістично зображує судову тяганину, викриття злочинів, законодавчі процедури, перемовини тощо.

Юридичним термінам притаманна стилістична нейтральність та відсутність експресивності, проте автор майстерно інтегрує їх у речення з різними стилістичними прийомами, де вони набувають образності та суб'єктивно-оцінних відтінків.

1. Повтор (використовується автором для посилення виразності та драматичності мови героїв):

– анафора: *The were no fixed gallows, no trained executioners, no standard procedures, no protocol* (Grisham, 2019: 186);

– симплока: *Other than that, as John repeatedly explained, there was nothing to stop the execution. No pending appeals. No last-minute legal maneuverings. Nothing* (Grisham, 2019: 188);

– гемінація: *Well, Pete, I didn't make the law, but rules are rules* (Grisham, 2019: 181);

– анаклаза: *In addition to being an ex-con, he was ex-sailor, ex-marine, ex-carnival showboat, ex-hypnotist, and frequent drunkard* (Grisham, 2019: 187).

2. Метафора (розкриття сутності раціонального явища через образність іншого):

– *If we the people execute one of our own, there will be a bloody stain on Ford County that will never wash away* (Grisham, 2019: 165).

3. Гіпербола (навмисне перебільшення для підсилення виразності):

– *Now the rumor that he had murdered their preacher was too incredible to absorb* (Grisham, 2019: 28).

4. Оксюморон (створення протиріччя шляхом поєднання непоєднуваних за значенням слів):

– *His job had lost its luster, primarily because there simply was not enough exiting crime in this corner of northern Mississippi* (Grisham, 2019: 76).

5. Еліпс (навмисне опущення слів, що не впливають на зміст):

– *The trial had been quick, the verdict quicker* (Grisham, 2019: 176).

6. Уособлення (перенесення якостей живих істот на предмети та явища):

– *Those in power would take him away and would probably execute him, but his land would endure forever and support his family* (Grisham, 2019: 4).

7. Епітет (художнє, авторське означення):

– *His plan has been to sow the seed of insanity early in the jury selection process, and then follow it with testimony that would be shocking, sad, credible, and convincing* (Grisham, 2019: 34).

8. Порівняння (уподібнення одного об'єкта іншому):

– *It was a handshake arrangement, one as ironclad as any thick contract, and grounded on implicit trust* (Grisham, 2019: 7).

9. Риторичне питання (запитання, що не потребує відповіді):

– *And who knows what the jury will do in this case* (Grisham, 2019: 388)?

Означені та інші стилістичні прийоми надають юридичним термінам нового конотаційного значення, авторської жанрової індивідуальності, підсилюють образність, експресію та колорит.

Висновки. Отже, Дж. Грішем професійно та майстерно використовує найрізноманітніші мовні засоби в бестселері «Розплата», серед яких чільне місце займають юридичні терміни, що мають різну композиційну структуру, семантичне навантаження, стилістичну значущість та цільове призначення, роблячи цей роман унікальним із точки зору як лінгвістики, так і юриспруденції. Синонімічні та антонімічні юридичні терміни в романі «Розплата» допомагають деталізувати та підкреслити основну сюжетну лінію, створити певну психологічну атмосферу та, насамперед, надати роману професійного правничого характеру.

Інтеграція правничих понять у речення з різноманітними стилістичними засобами (повтор, метафора, гіпербола, оксюморон, еліпс, уособлення, епітет, порівняння, риторичне запитання та інші) збагачує роман додатковим авторським колоритом та конотацією.

Напрямом подальших наукових розвідок є поглиблене вивчення значущості використання правових термінів у художньому дискурсі, зокрема у творчості Дж. Грішема, та оптимізація правильного трактування юридичної термінології в текстах неправового семантичного поля шляхом аналізу більшої кількості фактичного матеріалу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Виноградов В. В. Вступительное слово. *Вопросы терминологии. Материалы Всесоюзного терминологического совещания.* Москва : Изд-во АН СССР, 1961. С. 3–10.
2. Лейчик В. М. Предмет, методы и структура терминоведения : автореф. дис. … докт. филол. наук. Москва, 1989. 46 с.
3. Лемов А. В. Система, структура и функционирование научного термина (на материале русской лингвистической терминологии). Саранск : Изд-во Мордов. ун-та, 2000. 192 с.
4. Міщенко В. Я. Когнітивний підхід до вивчення термінології: наукове поняття та науковий концепт. URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/9376/1/Mishenko_82_83.pdf (дата звернення: 29.04.2020).
5. Реформатский А. А. Введение в языковедение. 5-е изд. Москва : Наука, 1997. 536 с.
6. Табанакова В. Д. Понятие научно-технического термина и требования к его определению. Горький : Изд-во ГТУ, 1982. 110 с.
7. Яцишин Н. П. Юридична термінологія як спеціалізована система правових понять. *Термінологічний вісник.* 2013. № 2(2). С. 101.
8. Grisham J. The Reckoning. UK : Hodder & Stoughton, 2019. 502 с.

REFERENCES

1. Vinogradov, V. V. (1961). Vstupitel'noe slovo [Introductory remarks]. *Terminology issues. Materials of All-Union terminology conference*. Moscow: AS USSR Publ., pp. 3–10 [in Russian].
2. Leichik, V. M. (1989). Predmet, metody i struktura terminoveden'ya: avtoref. dis. dokt. filol. nauk [The subject, methods and structure of terminology: author. diss. Doct. of Philol.]. Moscow, 46 p. [in Russian].
3. Lemov, A. V. (2000). Sistema, struktura i funktsionirovanie nauchnogo termina (na materiale russkoi lingvisticheskoi terminologii) [The system, structure and functioning of a scientific term (based on Russian linguistic terminology)]. Saransk. Mordovia State University Publ., 192 p. [in Russian].
4. Mischenko, V. Ya. Kohnityvnyi pidkhid do vyvchennya terminolohii: naukove poniattya ta naukovyi kontsept [Cognitiv approach to the study of terminology: a scientific notion and scientific concept]. URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/9376/1/Mishenko_82_83.pdf (last accessed: 29.04.2020), [in Ukrainian].
5. Reformatskii, A. A. (1997). Vvedenie v yazykovedenie. 5 izd. [Introduction to linguistics. 5th edition]. Moscow: Nauka, 536 p. [in Russian].
6. Tabanakova, V. D. (1982). Ponyatie nauchno-tekhnicheskogo termina i trebovaniya k ego opredeleniyu [The notion of a scientific and technical term and its definition requirements]. Gor'kii: GTU Publ., 110 p. [in Russian].
7. Yatsyshyn, N. P. (2013). Yurydychna terminologiya yak spetsializovana systema pravovykh poniat' [Legal terminology as a specialized system of legal notions]. *Terminology journal*, Nr 2(2), pp. 101–106 [in Ukrainian].
8. Grisham J. (2019). The Reckoning. UK: Hodder & Stoughton, 502 p. [in English].

УДК 81.2
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/30.212334

Айнур Афсар кызы КУЛИЕВА,
orcid.org/0000-0003-1076-8535
кандидат филологических наук,
преподаватель кафедры лексикологии и стиля английского языка-2
Азербайджанского университета языков
(Баку, Азербайджан) aynurmurad@yahoo.com

ИНТОНАЦИЯ И ЕЕ ОСНОВНЫЕ КОМПОНЕНТЫ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Статья посвящена интонации английского языка и ее основным компонентам. Каждый компонент описан отдельно, проиллюстрирован примерами. Рассмотрены точки зрения ведущих специалистов в данной сфере. Исследование показало, что интонация и ее компоненты являются сложным языковым событием, которое создает разнообразие и красочное словесное выражение. Интонация является наиболее подвижной и изменчивой частью фонетики, и изучение интонации разных типов предложений в современной лингвистике достаточно актуально. Традиционно у интонации сразу несколько ролей, на нее возложенных. Как минимум, с ее помощью можно передать наше отношение к предмету разговора. Иногда можно неразборчиво что-то произнести, но собеседник по интонации может понять, какие чувства вы хотели передать. Она может указывать, на что обратить особое внимание. Интонация – такая вещь, которая получается абсолютно естественным образом, если обращать на нее чуть больше внимания. И чем больше вы воспринимаете английский язык на слух, тем больше перенимаете правильную манеру речи, ритм и ударения. В устной речи именно интонация показывает предложение как сложную единицу речи. Интонация речи в любом языке основана на законах этого языка и в некоторой степени имеет национально-этнический характер. Известно, что предложение – это сложная единица речи, которая возникает из сочетания лексических и грамматических средств для выражения мысли с определенным содержанием и которая имеет определенную интонацию, что используется для различных целей. Одной из главных функций интонации в живой речи является синтаксическая функция. Благодаря этой функции наша речь делится на целые предложения и синтагмы (смысловые единицы). Посредством интонации выражаются предложения разного характера, разного коммуникативного типа, их эмоциональные оттенки. Различные типы интонации формируются в речи, в зависимости от порядка или последовательности выстраивания различных отношений.

Ключевые слова: *английский язык, интонация, устная речь, предложение, фонетические знаки, синтаксическая фонетика, компоненты.*

Айнур Афсар КУЛІЄВА,
orcid.org/0000-0003-1076-8535
кандидат філологічних наук,
викладач кафедри лексикології і стилю англійської мови-2
Азербайджанського університету мов
(Баку, Азербайджан) aynurmurad@yahoo.com

ІНТОНАЦІЯ ТА ЇЇ ОСНОВНІ КОМПОНЕНТИ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Стаття присвячена інтонації англійської мови та її основним компонентам. Кожен компонент описаний окремо, проілюстрований прикладами. Розглянуто погляди провідних фахівців у цій сфері. Дослідження показало, що інтонація і її компоненти є складною мовною подією, яка створює різноманітність і яскраве словесне вираження. Інтонація є найбільш рухомою і мінливою частиною фонетики, і вивчення інтонації різних типів речень у сучасній лінгвістиці досить актуальне. Традиційно інтонація відіграє відразу кілька ролей, на неї покладених. Як мінімум, за її допомогою можна передати наше ставлення до предмета розмови. Іноді можна нерозбірливо щось вимовити, але співрозмовник за інтонацією може зрозуміти, які почуття ви хотіли передати. Вона може вказувати, на що звернути особливу увагу. Інтонація – така річ, яка виходить абсолютно природним чином, якщо звертати на неї трохи більше уваги. І чим більше ви сприймаєте англійську мову на слух, тим більше переймаєте правильну манеру мовлення, ритм та наголоси. В усному мовленні саме інтонація виділяє речення як складну одиницю мовлення. Інтонація мовлення в будь-якій мові заснована на законах цієї мови і деякою мірою має національно-етнічний характер. Відомо, що речення – це складна одиниця мови, яка виникає з поєднання лексичних та граматичних засобів для вираження думки з певним змістом і яка має певну інтонацію, що використовується для різних цілей. Однією з головних функцій інтонації в живій мові є синтаксична функція. Завдяки цій функції наша мова ділиться на цілі речення і синтагми (смислові одиниці). За допомогою інтонації виражаються речення різного характеру, різного комунікативного типу, емоційні відтінки. Різні типи інтонації формуються в мові залежно від порядку або послідовності вибудовування різних відносин.

Ключові слова: *англійська мова, інтонація, усне мовлення, пропозиція, фонетичні знаки, синтаксична фонетика, компоненти.*

Aynur Afsar GULIYEVA,
orcid.org/0000-0003-1076-8535
Candidate of Philology,
Lecturer at the Lexicology Department and English-2 style
Azerbaijan University of Languages
(Baku, Azerbaijan) aynurmurad@yahoo.com

ENGLISH INTONATION AND ITS COMPONENTS

The article deals with the intonation and its main components. Intonation is belonged to semantic field as a language process. It's extensively explained not only in Azerbaijan, but also in English linguistics. It should be remembered that a written explanation can never be a substitute for a 'live' conversation with a native speaker. Intonation can be defined as a unity of speech melody, timbre, utterance stress, temporal characteristics (duration, pausation, tempo), sentence-stress and rhythm. Speech melody may be defined as the variations in the pitch of the voice in the connected speech. Timbre (or voice quality) can be defined as a tonal colouring of the speaker's voice which helps to convey some meaning. Tempo can be defined as the speed of speaking. Pause is a break between phonation pieces. Words in the speech flow may be stressed and unstressed. Words which provide most of the information are brought out in speech by means of sentence-stress. The sentence-stress is a special prominence given to one or more words according to their relative importance in the sentence. Rhythm is a periodic recurrence of rhythmic units of different size and level. This explanation on intonation is intended to serve as a general guide to help learners. In oral speech, it is intonation that shows the sentence as a complex unit of speech. The intonation of speech in any language is based on the laws of this language and, to some extent, has a national-ethnic character. It is known that a sentence is a complex unit of speech that arises from a combination of lexical and grammatical means for expressing thoughts with a certain content, and which has a certain intonation, which is used for various purposes. One of the main functions of intonation in live speech is its syntactic function. Thanks to this function, our speech is divided into whole sentences and syntagmas (semantic units). Through intonation, sentences of a different nature, a different communicative type, their emotional shades are expressed. Different types of intonation are formed in speech, depending on the order or sequence of building various relationships.

Key words: *English language, intonation, oral speech, sentence, phonetic signs, syntactic phonetics, components.*

Введение. Исследование различных типов предложений в современном языкознании с точки зрения интонации является достаточно актуальным вопросом. Анализ современного языкового материала показывает, что можно получить ряд результатов по синтаксической фонетике, в том числе в теоретико-гипотетическом плане.

Фонемы, обладающие сложным акустическим характером, в связной речи составляют целесообразные ряды и способствуют образованию различных языковых единиц (морфемы и слова, синтагмы, предожения). Эти единицы в момент устной речи также отличаются определенными фонетическими признаками.

Предложение как целостная единица речи. С фонетической точки зрения предложение – это целостная единица речи с определенной интонацией, состоящей из одной или нескольких синтагм. В современной лингвистике при изучении проблем предложений наряду со структурно-грамматическими исследованиями структурно-интонационные исследования также имеют большое научное значение. В настоящее время изучение синтаксиса устной речи является обширной областью исследований. Решение теоретических основ нормализации литературного языка невозможно без изучения устной речи, ее основных единиц, то есть предложений и синтаксиса в целом, наряду с их интонацией.

Каждое конкретное предложение характеризуется собственной звуковой композицией и структурой слога, а также определенной просодической или интонационной структурой. Интонация – это лингвистическое понятие, которое в языкознании в основном рассматривается в двух смыслах – узком и широком. В зарубежной лингвистике понятие интонации отождествляется с понятием мелодии. Большинство исследователей различают в предложении ударение и мелодию, интерпретируя их как отдельные фонетико-фонологические события. Английские и американские фонетисты (L. E. Armstrong, I. C. Ward, "Handbook of English Intonation", K. Pike "Phonetics, Critical Analysis of Phonetic Theory and a Technique for the Practical Description of Sounds", H. A. Gleason "An Introduction to Descriptive Linguistics", R. Kingdon "The Groundwork of English Intonation" и др.) объясняют интонацию как изменение тона, то есть его повышение и понижение. Вместе с тем некоторые языковеды (L. S. Hultzen "Degrees of Difference of English Consonants", P. Roach "English Phonetics and Phonology", D. Crystal "The Cambridge Encyclopedia of Language") включают в понятие интонации высоту тона (loudness), продолжительность (duration), интенсивность (intensity), тон, диапазон и ритм. Эти исследователи подходят к понятию интонации в узком смысле, утверждая, что интонация состоит в целом только из одного компонента.

В азербайджанском языкознании (А. Ахундов «Фонетика азербайджанского языка», С. Бабаев “English Phonetics”, Ф. Вейсалов «Проблемы фонетика и фонология») понятие интонации раскрывают в более широком смысле. Интонация в предложении включает в себя не только мелодию, но и ударение, темп речи, тембр, ритм, паузу и другие компоненты, здесь происходит взаимное влияние их, единство и сложные акты развития. Хотя с практической точки зрения каждый из компонентов можно объяснить и проанализировать отдельно, с функциональной точки зрения ни один из них не может быть отделен от другого. В лингвистической литературе термин «просодия» используется наряду с термином «интонация». «Просодия» обычно применяется к несегментированным единицам (то есть не включенным в систему фонем языка) (Vincent).

Некоторые лингвисты объясняют просодию и интонацию с разных точек зрения. К примеру, одни из них приписывают просодию слогу, фонетическому слову (ритмической или акцентной группе), а интонацию – к интонационной группе (синтаксис), а также предложениям и более крупным единицам речи. При этом они противопоставляют просодию интонации и пытаются их разграничивать. Согласно точке зрения ряда специалистов, просодия характеризует бессмысленные, а интонация – значимые единицы. Тем не менее важно отметить, что просодические признаки являются основными признаками, которые характеризуют не только слоги, ритмические группы, но также интонационные группы, предложения, более крупные речевые единицы и текст. В целом понятие «просодия» шире, чем понятие «интонация». Интонацией называется фонограмматическое средство, состоящее из комплекса просодических элементов (мелодия, ритм, интенсивность, ударение, темп, пауза и т.д.), которое служит для выражения различных синтаксических значений и категорий, а также экспрессивных и эмоциональных отношений (Intonation).

Интонация как языковое явление относится к семантическому уровню и способствует различию одного предложения от другого, поскольку все они являются языковыми и коммуникативными знаками. В то время, как интонация характеризует предложения с синтаксически-семантической точки зрения, просодика характеризует языковые и речевые единицы с акустической (физической) точки зрения. Множество просодических элементов образует интонацию. Все компоненты интонации тесно связаны с ударением предложения. Система *тон-ударение* используется для демонстрации неразрывной связи между тоном (статическим, кинетическим) и ударением в предложении. В предложении ударные и безударные слова выступают как носители основного тона, и в этом случае ударность предложения служит основой для построения мелодии.

Говоря о характеристиках интонации и ее основных составляющих, необходимо охарактеризовать моменты, слышимые и воспринимаемые при произношении любого предложения и синтагмы, – продолжительность основного тона, частоту и интенсивность колебаний, а также энергию всего звукового потока.

По мнению многих фонетистов, высота тона произношения зависит от ударения предложения. Небольшое изменение ударения в предложении приводит к значительному изменению мелодической структуры предложения. Например:

Don’t say, Tom
¯ ˥ | • ||
_____

Give me your copy-book.
¯ • • ¯ • ||
_____

Don’t say, Tom
¯ ¯ ˥ ||
_____

Give me your copy-book.
¯ • • ¯ • ˥ ||
_____

Ритм в предложении тесно связан с ритмом речи. Поскольку предложения на английском языке относятся к ударному типу ритма, английская речь предполагает периодическую замену ударных слов (слогов). Здесь ритм реализуется в основном через ударение в предложении и принимает коммуникативный характер. Например:

I’d like to give you a piece of advice.
• ¯ • ¯ • • ¯ • • ˥ ||
_____

˥Granny’s favorite wooden sofa is under a big tree in the garden.
¯ • ¯ • • ¯ • ˩ • • • • ¯ ¯ • • ˥

Акцент предложения также тесно связан с временными (длина, темп, пауза) компонентами интонации. Будет ли речь произноситься медленно, спокойно или очень быстро, зависит от характера ударения в предложении. Если в интонационных группах или предложениях имеется большое количество ударных слов, речь будет

произноситься медленно, спокойно и выразительно. Например:

_ We're now at Oxford Circus half way along Oxford street one of the busiest street in the West

• ¯ • ¯ • ˥ • | ¯ ¯ • ¯ ˥ • • | ¯ • • ¯ • ¯ • • ¯

End of London.

¯ • ˥ • ||

Если число ударений в интонационной группе невелико, речь будет произноситься быстрым темпом, а слова будут произноситься спокойно. Например:

We are at the lesson now.

• • • • ˥ • • ||

Ударение делается в конце предложений и в интервалах, в ударных слогах, словах, ударных группах. В целом все типы пауз происходят путем остановки фонации (silent pause), паузы восприятия (pause of perception), звуковой паузы (voiced pause) в ударных словах и выполняются на основе акцентирования. Например:

1. Which way do you go first?

¯ ¯ • • ¯ ˥ ||

2. And what do you think of London, Mrs. Tompson?

• ¯ • • ¯ • ˥ • | • • • ||

3. On both sides of the street there are shops, banks and restaurants.

• ¯ ¯ • • ر | • • ر | ر • ˥ • • ||

4. I beg your pardon , I didn't quite catch what you said.

• • • • ¯ ر | • ¯ ¯ • ¯ • • ˥ ||

В целом изучение интонационных особенностей предложений на основе языкового материала позволяет сделать вывод о том, что в формировании этих предложений интонация играет более важную роль по сравнению с грамматическими средствами. Большинство оттенков повелительных предложений различаются по долготе произношения, они имеют высокую интенсивность.

«Пауза, которая возникает как промежуток времени между частями речи во время речи, объясняется как акустически беглая, а физиологически – как пересечение произношения <...> Тип значимого звука, который проявляется в виде остановки, называется паузой» (Демирчизаде, 1972: 32). Пунктуация разделяет и разграничивает различные синтаксические единицы, а также определяет отношение слов друг к другу, характер этих отношений. Через нее могут быть выражены различные эмоциональные оттенки.

Синтагмы, составляющие смысловой центр в предложении, а также предложения, отражающие основную идею в тексте, произносятся медленнее, чем другие. Напротив, промежуточные слова, промежуточные предложения, авторские слова произносятся со слабым акцентом и очень быстрым темпом по сравнению с частями, выражающими основное значение.

Тембр речи, обладающий высотой, интенсивностью и длительностью звука, понимается как различные звуковые оттенки в потоке речи. Любой звук имеет разные акустические свойства в разных ситуациях в потоке речи. Такое разнообразие речевых звуков обусловлено объемностью резонаторов и их формой. Другими словами, тембр – это совокупность различных формантов, составляющих спектр сложного звука. Это также важная физиолого-акустическая особенность, которая отличает характерные индивидуальные особенности в речи разных людей.

Ритм и мелодия также являются важными компонентами интонации. Ритм – это равномерное чередование ускорения и замедления, напряжения и ослабления, длины и краткости, сходства и разнообразия речи. Эта фонетическая категория охватывает все явления, связанные с просодической организацией и модификацией речи, то есть все виды синтаксических отношений, все виды изменений и контрастов высоты тона, интенсивности, длины значений, ритмического замещения фонетически различных слогов (Демирчизаде, 1972: 32).

Мелодия – это движение основного тона звука, и это движение зависит от степени натяжения голосовых связок. Темп речи измеряется количеством времени, которое требуется для произнесения любой из его единиц. Чтобы определить среднюю скорость речевого потока, необходимо определить количество слогов в секунду. Темп речи зависит не только от индивидуальных особенностей говорящего, но и от содержания разговорной части. Они произносятся иначе, чем важные элементы в определенной части речи. К примеру, ударные слова, особенно логические

и синтагматические ударные слова, обычно произносятся более четко, чем слова со слабым ударением и без акцента. В то же время синтагмы, составляющие основное значение предложения, а также предложения, отражающие основную идею в тексте, произносятся медленнее, чем другие. И, наоборот, промежуточные слова, промежуточные предложения, авторские слова произносятся со слабым акцентом и очень быстрым темпом по сравнению с частями, выражающими основное значение.

Функции интонации: 1) оформляет высказывание в единое целое (показывает законченность или незаконченность предложения); 2) различает типы высказываний с точки зрения их целенаправленности (выражает побуждение, вопрос или повествование); 3) передача синтаксических отношений между частями предложений или предложениями (выражает перечисление, вступление, пояснение, сопоставление); 4) выражает эмоциональную окраску предложения; 5) вскрывает подтекст высказывания; 6) характеризует говорящего и ситуацию в целом (Интонация).

Мы также согласны с мнением исследователей о том, что «лингвисты, которые занимаются фонетикой, исследуют интонацию, особенно ее синтаксическую функцию. В этом должен разбираться каждый, кто заинтересован в успехе своего выступления, чтобы понять, что происходит с тоном голоса, как он изменяется, каков его интонационный рисунок при произнесении повествовательных и вопросительных предложений» (Зиндер, 1979: 369).

Выводы. На основе рассмотрения компонентов интонации можно сделать вывод о том, что средства акустического выражения устной речи разнообразны и красочны. Интонация как важная составляющая живой речи представляет собой сложное языковое явление, возникающее путем повышения и понижения мелодичности, увеличения и уменьшения громкости, применения различных остановок, относительной длины отдельных элементов в общем темпе и различных временных характеристик. В высказываниях предложений и синтагм все эти элементы тесно взаимосвязаны и сложны в применении.

Интонация, как языковой фактор, относится к семантическому уровню. Интонация как в азербайджанской, так и в английской лингвистике объясняется в широком смысле. Следует помнить, что письменное объяснение никогда не может заменить живую беседу с носителем языка. Интонация может быть определена как единство речевой мелодии, тембра, ударения, временных характеристик (продолжительность, пауза, темп), ударение в предложении и ритм. Мелодию речи можно определить как вариации высоты тона голоса в связанной речи. Тембр (или качество голоса) может быть определен как тональная окраска голоса говорящего, которая помогает передать некоторое значение. Имеет значение также наличие резонатора, который и создаёт дополнительные тоны и шумы. Темп может быть определен как скорость речи. Пауза – разрыв между звуковыми частями. Слова в речевом потоке могут быть ударными и безударными. Слова, которые предоставляют большую часть информации, выявляются в речи с помощью ударения в предложении. Ударение в предложении – это особая роль одного или нескольких слов в соответствии с их относительной важностью в предложении. Ритм – это периодическое повторение ритмических единиц различного размера и уровня.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Vincent J. Introducing prosodic phonetics. URL: core.ac.uk›download›pdf... (дата обращения: 18.12.2019)
2. Ахундов А., Бабаев С., Зейналов Ф. Ритмико-мелодические особенности английского и азербайджанского языков. Баку, 1996. 256 с.
3. Введенская Л. А., Павлова Л. Г. Риторика и культура речи. Изд. «Феникс», 2012. 537 с.
4. Демирчизаде А. Современный Азербайджанский язык (фонетика и орфография). Баку, 1972. 256 с.
5. Зиндер Л. Р. Общая фонетика. Москва, 1979. 312 с.
6. Babayev S. M. English Phonology. Baku, 2004. 203 p.
7. Cook V. L. Active English Intonation. Longman, 1968, 99 p.
8. Intonation | Definition of Intonation at Dictionary. URL: www.dictionary.com.
9. Интонация и её компоненты. URL: studfile.net›preview›page:14 (дата обращения: 10.02.2020).
10. Zeynalov F. Practical English Phonetics. Baku, 2019. 312 p. (дата обращения: 10.02.2020).

REFERENCES

1. Vincent J. Introducing prosodic phonetics. URL: core.ac.uk›download›pdf... - (Date of treatment: 18.12.2019)
2. Ahundov A., Babaev S., Zejnalov F. (1996). Ritmiko-melodicheskie osobennosti anglijskogo i azerbajdzhanskogo yazykov [Rhythmic and melodic features of the English and Azerbaijani languages]. Baku. 256 s. [in Russian].
3. Vvedenskaya L. A., Pavlova L. G. (2012). Ritorika i kul'tura rechi. Izd. “Feniks” [Rhetoric and culture of speech]. 537 c. [in Russian].

4. Demirchizade A. (1972). Sovremennyj Azerbajdzhanskij yazyk (fonetika i orfografiya) [Modern Azerbaijani language (phonetics and spelling)]. Baku: 256 s. [in Russian].
5. Zinder L. R. (1979). Obshchaya fonetika [General phonetics]. M.: 312 s. [in Russian].
6. Babayev S. M. (2004). English Phonology. Baku, 203 p.
7. Cook V. L. Active English Intonation. Longman, 1968. 99 p.
8. Intonation | Definition of Intonation at Dictionary. URL: www.dictionary.com (Date of treatment: 10.02.2020)
9. Intonaciya i eyo komponenty (Intonation and its components). URL: studfile.net›preview›page:14 (Date of treatment: 10.02.2020) [in Russian].
10. Zeynalov F. Practical English Phonetics. Baku, 2019. 312 p. (Date of treatment: 10.02.2020).

УДК 821.161.-2-3.09'19
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/30.212335

Дана КУРИЛЕНКО,
orcid.org/ 0000-0002-9060-956X
кандидат філологічних наук,
старша викладачка кафедри іноземних мов
Поліського національного університету
(Житомир, Україна) danakurylenko4@gmail.com

ЗООМОРФНІ ОБРАЗИ-СИМВОЛИ ЯК МАРКЕРИ ГЕНЕТИЧНО-АРХАЇЧНОГО ТРАФАРЕТУ ОБРАЗНОГО КОДУ УКРАЇНСЬКОЇ ХИМЕРНОЇ ПРОЗИ (АРХІТЕКТОНІКА ЗООМОРФНОГО ОБРАЗУ-СИМВОЛУ КОНЯ)

У статті досліджено образи тварини, котрі мають символічне та ідейно-тематичне значення в контексті репрезентації архаїчно-міфологічного простору химерної прози.

В українській химерній прозі анімалістична символічна образність постає складником магічно-фольклорного простору. У зооморфних образах-символах зміст репрезентовано у специфічній формі, в якій поєднуються реальне й умовне, конкретно-історичне і фантастичне, буквальне і гротескне, ліричне та гумористичне. Залучаючи думки дослідників (В. Давидюка Л. Дунаєвської, М. Дмитренка, О. Левчук, В. Проппа, О. Сліпушко, М. Сумцова та інших) і проаналізувавши твори Василя Земляка «Лебедина зграя» й «Зелені Млини» та О. Ільченка «Козацькому роду нема переводу…», з'ясовано особливості репрезентованих у них зооморфних образів коня та пса. Парадигма зоообразів у творах репрезентує слов'янський тваринний ареал та відображає риси національного характеру, котрі завуальовані в авторській конотації. У дилогії Василя Земляка кінь постає узагальненим образом, за яким закріплені функції супутника, ініціального помічника. У романі О. Ільченка кінь Добрян наділений чарівними здібностями (відроджується з намальованого Мамаєм образу й переносить свого господаря в належне місце), виконуючи функції помічника й рятівника.

Фіксування смислової конотації образу песика Ложки в романі О. Ільченка номінується доброзичливим ставленням та увиразнюється гумористично-іронічним контекстом. Як постійний супровідник козака Мамая, незмінний учасник подій його життя, песик Ложка прикметний зовнішньою подібністю до свого господаря, що суголосно з тотемічними культами й міфологічними уявленнями про спорідненість людини і тварини.

Ключові слова: *зооморфні образи-символи, фольклор, химерна проза, генетично-архаїчного трафарет, хронологія культури, анімалістична символіка, текстова матерія твору, символіка, архісистема.*

Dana KURYLENKO,
orcid.org/ 0000-0002-9060-956X
Candidate of Philological Science,
Senior Lecturer at the Department of English Language
Polissya National University
(Zhytomyr, Ukraine) danakurylenko4@gmail.com

THE ZOO-FORM IMAGE-SYMBOLS AS MARKERS OF GENETIC-ARCHAIC TRAPHARET OF THE SYMBOL CODE OF UKRAINIAN KHYMERIC (THE ARCHITECTONICS OF THE ZOOMORPHIC IMAGE OF A HORSE SYMBOL)

Chimeric prose, represented in Ukrainian literature primarily by the genre of the novel, combines the interaction of two principles – the textual cloth and the author's mode. Concepts of a chimerical novel form dialectical unity in the plane of the artistic world with historical and novel content.

The subject of the article is the investigation of the images of the animals, which have symbolic and idea-tremed significance in the context of the representation of the archaic-mypholog space of khymeric prose.

In the Ukrainian khymeric prose the symbolic images poses itself as a compound of magic-folklore space. In the zoo-images, the idea is represented in specific forms in which real and unreal are composed, concrete-historic and fantastic, grotesque and factual, lyric and humorous. Including the ideas of the science-research (V. Davidyuk, L. Dunaevska, M. Dmytrenko, O. Levchuk, V. Propp, O. Slipushko, M. Sumtsov etc.) and having analysed the proses of Vasyl Zemlyak «Swan flock» and «Green Mills» and O.Ilchenko's «There is no end of the Cossack family, or Mamay and Alien Moloditsa». There is a subject of the ideas of horse, dog and goat represented in them roofforms. The paradigm of zoo-images represents the Slavic animals areal and portrays the features of the national character, which are veiled in the autor's connotation. In the diology of Vasyl Zemlyak the horse is depicted from it's general view, which is also considered the life satalite, a circumspect aider. In Ilchenko's novel the horse Dobryan is endowed with magic a capabilities. It also performs the function of savier and assistant.

Key words: *zoo-formed, image-symbol, folklore, khymeric prose, genetic-archaik trafaret, chronology of culture, animals symbolism, texture materia of the novel, symbolism, arckisystem.*

Постановка проблеми. Генетично-архаїчний трафарет образного коду ментального ейдосу є конденсатором пам'яті та культурних підвалин площини художньої реальності. Образний код ментальності народу реінтерпретує хронологію культури, що в семантичному та функціональному полі віддзеркалює образи та символи, зокрема, зооморфні символи, на рівні інтеграції їх у текстову матерію твору. Образи та символи тваринного світу є ідентифікаторами та сигнантами національної специфіки народу на різних семантичних рівнях. Дуальність та поліфонія художнього символу виходить далеко за межі діалектичних принципів і темпоральних формантів та є кодовим ідентифікатором поза межами хронологічних формацій.

Фольклорні символи – своєрідні константи зі смисловими відтінками, в яких зафіксовано світогляд народу, закріплено його багатовіковий досвід: «Символіка – поняття загальнолюдське, національно-специфічне та етногенетичне. Дослідження саме останнього аспекту символіки надзвичайно актуальне, особливо всебічне вивчення первісної символічної системи та її еволюції в генетично-архаїчних тисячолітніх етносів. Саме такою і є українська система символічного відображення світу. Вона належить до найдавніших і найбагатших систем традиційної культури на планеті» (Дмитренко, 2005: 101). Символіка становить глибинну архісистему, до того ж вона продукує «образ світу». Символи є особливо важливими тому, що часто виконують роль образних кодів ментальності народу, показників його ціннісних позицій, орієнтирів. Символ розглядається як категорія світоглядна, оскільки він фіксує різні етапи народнопоетичного світорозуміння (Ерёмина, 1991: 110–111). Символ постає як особлива структурна константа, здатна акумулювати значну інформацію, котра зафіксована в пам'яті людей. Для символу є типовим нагромаджувати та організовувати навколо себе новий досвід, перетворюючись у своєрідний конденсатор пам'яті. «Символи поглиблюють змалювання емоційного стану людини, її безпосереднього зв'язку з довкіллям. Вони підкреслюють, що людина є частиною природи, і в її житті відбуваються такі зміни, як і у природі. Пісенні образи-символи виявляють виняткову стійкість і сталість, навіть можуть підмінити реальний образ, зберігаючи його характерну наповненість» (Пастух, 2000: 57–59).

Особливе місце в системі образів-символів займає зооморфна символіка, котра є важливим репрезентантом архетипно-міфологічного простору художньої словесності. В українській «химерній прозі» анімалістична символічна образність постає складником магічно-фольклорного простору, тому з'ясування її особливостей дозволить осмислити специфіку однієї з оригінальних площин «химерної прози», увиразнити ідейно-естетичні особливості аналізованих творів.

«Тварини – найуніверсальніші учасники образної системи фольклору, навіть такі характеристики, як колір і форма, в них мають динамічний характер (зміна масті, форми на різних стадіях розвитку)» (Пастух, 2001: 115). Відповідно, естетичне наповнення символічної поліфонії твору є маркером етнокультури, адже «етносимволіка слова, тісно переплітаючись з етносимволікою позначуваної ним реалії, стає основною підвалиною становлення особливих концептуальних продуктів – етнокультурних концептів або знаків етнокультур» (Жайворонок, 2006: 93).

Аналіз досліджень. Тварини становлять окрему групу персонажів у творах. Поряд із зооморфними постатями, які наділені людськими якостями, але діють за властивими тваринам правилами, є зоообрази із чітко вираженими функціями чудесних помічників. Образи тварин у фольклорі почали цікавити вчених із початку XIX ст., отримавши комплексний аналіз лише у другій половині XX ст. (праці Л. Колмачевського (16), І. Крука (18), А. Гури (4)). У контексті вивчення української художньої словесності до осмислення зооморфних образів звертались М. Сумцов (29), В. Гнатюк (32), Л. Дунаєвська (9), С. Карпенко (15), О. Левчук (20), Н. Велецька (1), В. Давидюк (5), Л. Тульцева (31). Першу в українському літературознавстві спробу дослідити давньоукраїнський бестіарій, його значення та роль у мистецтві різних культурно-історичних епох здійснила О. Сліпушко (27). Однак акцент зроблено на міфологічне наповнення образів, їхній зв'язок із давніми ритуальними практиками й віруваннями.

Мета статті – дослідити зооморфний образ-символ як маркер генетично-архаїчного трафарету образного коду української химерної прози крізь архітектоніку образу коня.

Виклад основного матеріалу. Уперше до питання реконструкції первісного значення тваринних образів та їх символіки звернулись у 30–40-х рр. XIX ст. українські фольклористи І. Вагилевич та М. Костомаров. Відома праця про образи тварин в індоєвропейській міфології Анджело де Губернатіса "Zoological Mythology", якою найчастіше починають огляд бібліографії із цього питання (навіть у сучасних фольклористичних публікаціях (Гура, 1997: 15), побачила світ лише в 1872 р. Наукові пошуки М. Костомарова розвивались у руслі

ілософської детермінації, на принципах тотожності духу і світу, в якому дух знаходить свою реалізацію, пункт призначення. У праці «Об историческом значении русской народной поэзии» він указує на пріоритет духовного начала над матеріальним: «Предмет тілесний, який уходить у твір народної поезії, отримує в ній духовне значення, яке виявляється у формі застосування до побуту моральної суті: це називається в широкому сенсі символом» (Костомаров, 1995: 59).

М. Костомаров уважає, що «символіка природи – це продовження натуральної релігії: творець відкривається у творінні; серце людини любить у проявах світу фізичного всюдисущий дух» (Костомаров, 1995: 60).

М. Сумцов висловлює слушну думку про те, що тваринний образ варто досліджувати комплексно, використовуючи ввесь наявний матеріал культури певного народу – мовний, фольклорний, етнографічний (Сумцов, 1987: с. 77). Н. Пастух акцентує, що всі характеристики зообразу можуть мати семантичний та функціональний патерни; кожну рису зооморфного персонажа по можливості необхідно розглядати в часопросторовому контексті, оскільки локус і час «вирівнюють» образ за своїми вимогами, а також з урахуванням мотиваційних даних (Пастух, 2001: 120).

Традиційні образи звірів як репрезентують типові уявлення українців про представників фауни, так і є виразниками узагальнених моральних рис, наявних у народній та літературній площинах. До найпопулярніших належать представники місцевої фауни: вовк, ведмідь, лисиця, кінь, віл, кіт, цап, собака.

Цікаву систему зооморфних образів представлено у творах української химерної прози. Розглянемо образи тварин у художньому дискурсі роману з народних уст О. Ільченка «Козацькому роду нема переводу…» та дилогії Василя Земляка «Лебедина зграя» й «Зелені Млини», у яких, зокрема, репрезентантами образів-символів є кінь та пес.

У фольклорних чарівних казках, а пізніше й у літературних (як генетичних наступниках народних прозових творів), коні змодельовані не лише як певна матеріальна власність героїв, вони водночас можуть виступати повноцінними образами-персонажами. У такому разі вони відіграють роль чудо-помічників (за семискладовою системою персонажів чарівних казок В. Проппа (Пропп, 1986)), котрі допомагають героєві перемогти супротивника, виконати завдання, здобути чарівні предмети або царівну. Образ коня представлений у всіх жанрах і родах української усної словесності. У героїчному епосі, ліричній поезії він стає, за спостереженнями О. Левчук, виразником національного символічного значення (Левчук, 2006: 390). Водночас цей персонаж – один із найбільш міфологізованих в українській традиції, про що свідчить його поява в замовлювально-заклинальних текстах, а також участь в ініціальних обрядах українців. В українській народній казці натрапляємо на два абсолютно різних утілення коня (в чарівній – репрезентант міфологічної традиції, в казці про тварин – персонаж алегоричного характеру), жоден із яких не позбавлений національної специфіки. Для сюжетів українських чарівних казок характерний тип безіменного коня. Російський казковий епос, навпаки, намагається дати цьому персонажеві конкретне ім'я: «Сивка-Бурка вещий Каурка» тощо (Колмачевський, 1982: 196). Безіменність коня в українській народній казці можна пояснити спорідненістю цього персонажа з образом коня в героїчному епосі та ліричній поезії українців. Така спорідненість вербалізується навіть у його описі, для характеристики якого оповідачі нерідко послуговуються сталими епітетами: «Де не взявся кінь вороний та високий» (Дунаєвська, 1997: 153); «Являється перед ним кінь карий як ворон, аж землю рве під собою» (Карпенко, 2008: с. 98). У дилогії Василя Земляка кінь постає узагальненим, а не конкретизованим образом. Прикметно, що у творах письменника, на відміну від роману О. Ільченка, жодного разу не згадується ймення коня: «Дивна річ, вавилонські коні могли жити собі спокійно, за якимись неписаними конокрадськими законами вони не будили в Данькові жодних поганих пристрастей» (Земляк, 2013: 58). Василь Земляк, універсалізуючи образ коня, слідував фольклорній, зокрема казковій, традиції, що є ключовою ознакою «химерної прози».

Поряд із фізичною витривалістю, не менш важливим є й розум цього героя. Так, в українській казці про тварин кінь виконує роль хитруна, котрий спритно рятується від неминучого з'їдання вовком, ведмедем чи левом завдяки не надзвичайній фізичній силі, а винятково власній простакуватій хитрості. Загалом, характер образу пояснюється насамперед тим, що в українців кінь, як влучно зауважив М. Глушко, виступає не тягловою твариною й часто протиставляється волові (Глушко, 2004: 16). Кінь слугував засобом пересування не тільки людей по землі, але й богів у небі. Сонячна колісниця, запряжена білими або золотими конями, – типовий атрибут найвищого Божества арійських народів. Кінь супроводжує і слов'янських Богів – Дажбога, Хорса, Світовида, Перуна. Він – символ руху як земного, так і небесного, профанного та сакрального.

Мотив божественних коней поширений у культовому мистецтві на широких просторах від Європи до Індії.

Із моменту першої зустрічі кінь стає найкращим помічником героя в будь-якому випробуванні, адже володіє більшою мудрістю, ніж людина, надзвичайною магічною та фізичною силою (19), що є наслідком архаїчної генези цього образу. У романі О. Ільченка кінь Добрян та песик Ложка постають незмінними помічниками козака Мамая, вірними супутниками й побратимами в битвах: «У битві вже давно шалів на білогривому Добряні лицар Мамай. Врубувався він у ворожу гущину, як у ліс темний і лягали нападники покосами <…>. Там і там виникаючи, то не сокіл літав, то Мамай на своїм Білогривці з'являвся заразом у кільканадцятьох сутичках, – що кінь Добрян топче, а що Мамай б'є, а що Песик Ложка зубами шматує <…>» (Ільченко, 2006: 388–389).

Кінь Добрян виконує функції не лише супутника, помічника, а й рятівника свого господаря. Так, здатний до відродження, непідвладний смерті, що й властиво сакральним істотам, намальований на стіні Мамаєм кінь Добрян рятує свого господаря із в'язниці: «Козак малював його, скучивши за ним, прагнучи його, бо ж Добрян свого хазяїна з біди виручав не раз і не два, його до себе серцем кличучи, виводив на стіні шилом коневі обриси, і вони були такі живі, і жадання бачити коня було таке гаряче, що той, потроху на чорній стіні виникаючи, аж ніби ворушився, радіючи володареві своєму, цьому Вершникові, якого кінь носив уже не один рік по всіх усюдах української землі <…>» (Ільченко, 2006: 95–96).

Чарівний кінь фольклорних казок є втіленням уявлення про тотемного предка-помічника, хтонічною істотою, котра має безпосередній зв'язок із царством мертвих. У язичницьких культах ця тварина виконувала важливу роль провідника в загробне царство, тому образ незвичайного скакуна став утіленням надприродної сили, пов'язаної із чотирма стихіями – вогнем, землею, водою, повітрям (Лановик, Лановик, 2005). У казках чудо-коні переважно є репрезентантами вогню й повітря, оскільки це найбільш архаїчні форми образу. Зв'язок із цими стихіями дозволяє анімалістичному персонажеві виконувати свою основну функцію – виступати посередником між двома царствами (реальним і надприроднім, потойбічним), тому саме кінь відносить героя у тридев'яте царство (Пропп, 1986). На думку В. Проппа, кінь як тотем замінив диких тварин (оленя, птахів, ведмедя тощо). Саме на межі переходу від диких до свійських тварин-захисників роду відбулась асиміляція образу птаха на образ коня, тому в міфології та фольклорі з'являється крилатий кінь (як-от давньогрецький Пегас) (Пропп, 1986). У казках кінь уже не крилатий, але може пересуватись у повітрі, таким чином надзвичайно швидко переносячи героя в потрібне місце. Аналогічною функцією наділений і кінь Добрян у романі О. Ільченка, який відроджується з намальованого Мамаєм образу й переносить свого господаря в належне місце, рятуючи його таким чином від біди: «І козак Мамай скочив охляп на свого шпаркого воронька Добряна-Білогривця. Ударив кінь некованим копитом, аж іскри засліпили очі всім, хто був на ту хвилину в цюпі. Молоденький хорунжий устиг схопити Мамая за ногу. Але гривань уже рвонувся, й чобіт лишився в руках у хорунжого» (Ільченко, 2006: 108).

В образному генотипі творчості українського народу кінь, за твердженням І.Денисюка, – символ швидкості, витривалості, степової волі, тобто «релікт наїзницького способу життя» (Денисюк, 2003: 18); символ вірності та відданості. «Із цим нерозлучним побратимом долав колишній лицар чи козак безмежні степові простори. У піснях кінь наділений лицарською вдачею. Він рятує свого вершника в боях, радіє його успіхами й сумує невдачами, навіть карає свого пана в разі неморальності, а коли той загинув, копитами копає могилу й біжить до батьків сповістити про смерть сина. Це майже сакральна тварина» (Денисюк, 2003: 18). Про сакральність цієї тварини та позитивне, шанобливе ставлення до неї в українській народній традиції свідчить і те, що «загиблих у битві бойових коней князі хоронили на спеціальних помостах і насипали над ними кургани, наче над воїнами» (с. Войтович, 2002: 526); або ж, коли ховали богатирів, то разом із ними ховали й коней, «бо вірно жили» (Дашкевич, 1991: 537).

Український мовознавець та етнолінгвіст В. Кононенко суб'єктивує образ, зазначаючи, що «кінь уособлює для українця вільне життя, нескорений дух, стрімкість дій та вчинків. Кінь невід'ємний від козака, отож і від ідей волелюбства, свободи» (Жайворонок, 2006: 237). О. Сліпушко теж пов'язує образ коня із притаманною для українців жагою до волі, з кордоцентричним прагненням «до особистої незалежності індивіда та нації»: «Кінь є символом прагнення до боротьби, а також уособленням мужності, сміливості воїна в бою» (Сліпушко, 1995: 129).

В українських історичних піснях носієм архетипної ідеї волі виступає саме кінь. Дослідники вважають, що за зовнішньою «притаєністю» українця криється могутній внутрішній потяг

до волі. За першої-ліпшої нагоди той потяг стає нестримним і переконливо свідчить про вихідну первинність «козацької» основи української психіки (Памятники литературы Древней Руси, 1981: 474–485). Із найдавніших часів утіленням потягу до волі, властивого українському національному характеру, виступає образ коня. Як вірний супутник і друг козака, який вирушає на захист рідної землі від ворогів, кінь в українських історичних піснях найчастіше вживаний і набуває символічного значення.

Уже у Скіфську епоху кінь стає домінантним образом у духовному житті людей, виступаючи втіленням боротьби за волю. Це засвідчує таке: саме в цей період відбувається формування такої риси менталітету пращурів українців, як потяг до свободи й незалежності. Слов'янські уявлення про коня сягають індоєвропейських глибин, коли був приручений дикий кінь – мешканець величезних степів. Саме з тих часів бере початок віра в коня як вільну тварину. Степ – відкритий, безмежний простір, локус, на якому можна вільно гуляти і коню, і козаку. Козаки любили коней, називали їх своїми «нерозлучними товаришами», «вірними братами» (Костомаров, 1995: 327). Козак із конем ніколи не розлучався, з ним він і на полі бою, і на зустрічі з коханою, любить його й доглядає, розмовляє з ним, радиться, ділиться своїми бідами та радощами, як із товаришем. Відповідно до прадавніх уявлень про коня, Василь Земляк у творах «Лебедина зграя» та «Зелені Млини» акцентує на образі коня-супутника, ініціального помічника: «А коник посумував на десятині та і знову задріботів на волоть. Не плигав, аби не побачили його з дороги» (Земляк, 2013: 77).

«Словник символів культури України» подає такі значення: «Кінь – символ сонця і водночас потойбічного світу; циклічного розвитку світу; нестримних пристрастей та інстинктів; чоловічого начала; інтуїтивного пізнання; у слов'ян-язичників – символ смерті й воскресіння сонячного божества; багатства, могутності; степу, швидкості; волі; символ вірності, відданості» (Словник символів культури України, 2002: 114). Не всі ці значення знаходимо в історичних піснях. Умови жанру виробили свої прийоми характеристики коня, котрі відрізняються, наприклад, від казки, ліричних пісень. Коневі народ приписував якості людини: сильний, працьовитий, вірний, розумний: Під ним кониченько, Під ним вороненький. Сильне-дужий!» (Історичні пісні, 1961: 174; Українські народні пісні, 1990: 193).

Із давніх часів кінь став символом швидкості («сідлай мі, тату, коня бистрого», «сідлайте коні щонайбистріші»). На думку О. Потебні, кінь, особливо вороний чи баский, став символом швидкості (Потебня, 1914).

Відданість господареві й готовність виконати свій обов'язок уходять в «архітектоніку» надзвичайних якостей коня. Він бере участь у знищенні ворога, він мудрий, наділений мовою й даром передбачення, сповіщає близьких про те, що сталось із козаком. М. Костомаров указував на те, що є ціла низка пісень, у яких актуалізовано один і той же мотив розмови помираючого у степу або вже мертвого козака зі своїм конем (Костомаров, 1995: 330–331). У Василя Земляка образ коня також об'єктивує типові риси анімалістичного образу-символу, сповіщає господаря про небезпеку: «Кінь одразу ж зреагував на очі, які дивилися з шалини. Осікся, зафоркав сторожко, застриг вухами» (Земляк, 2013: 92).

Переважна більшість дослідників українського фольклору вважають коня амбівалентним міфологічним образом, символічне значення якого виявляється в бінарних опозиціях. Український етнограф О. Поріцька стверджує, що кінь – це не тільки найпоширеніша тяглова худоба в лісистій та гористій місцевостях України, а й істота, яка має зв'язок із потойбічним світом, маючи здатність передбачити лихо чи смерть свого господаря, бути віщим, а також бути провідником на «той світ». Отже, кінь – амбівалентний образ посередника між «тим» та «цим» світами (Поріцька, 2005: 50).

«Аналіз зоообразу розпочинається з виявлення "портретних" характеристик, які є результатом фокусування морфології тварини на площину художнього світу фольклору. Уявлення про фізіологію тварин у свідомості людей може коливатись від природних до фантастичних. Як правило, чим більше функцій виконує образ у фольклорі, тим більше фантастичних рис для нього характерно. Часто природних рис просто не вистачає, щоб "обслуговувати" всі сфери значень і функцій. Особливо значущим серед морфологічних рис виявляється колір, оцінка якого залежить від особливостей світобачення» (Пастух, 200: 57). Серед «портретних» характеристик образу коня дослідники найчастіше виділять його кольористичні ознаки: він вороний, буланий, сивий, сірий, білий («уособлення божественного світу предків» (Пастух, 2001: 525).

Л. Дунаєвська так трактує сюжети, пов'язані з образом коня як історичного релікту свідомості: «Історично відбулось переосмислення мотиву тотемного „братства" в тотемного помічника. Із відживанням і цього поняття зародилось тваринництво» (Дунаєвська, 1997: 190).

Це безпосередньо пов'язано з моделюванням образу коня в дилогії Василя Земляка «Лебедина зграя» та «Зелені Млини», де кінь постає не лише як художній образ-символ, а і як помічник у побуті, господарстві (з поетичним пафосом авторської конотації): «Кінь стояв біля ґанку, сумний, тихий, віконце нагорі висвітило залізне коліща…» (Земляк, 2013: 103). Образи коней-помічників у казках, на думку Л. Дунаєвської, пов'язані «з уявленнями людини про продовження життя в загробному світі і становлять сучасне розуміння народами боротьби добра і зла навіть „на тому світі"» (Дунаєвська, 1997: 199). Так, Климу Синиці кінь заспокоює душу: «Попестив коня, який, напевне, знидів по чоловічій руці, перев'язав його надовше, ніби кінь міг прилягти, коли господарка тут забариться, пальцями розчесав йому холодну гриву, на яку впала роса» (Земляк, 2013: 103).

Висновки. Отже, парадигма зоообразів у романі з народних уст «Козацькому роду нема переводу…» О. Ільченка та дилогії Василя Земляка «Лебедина зграя» і «Зелені Млини» хоча й репрезентує слов'янський тваринний ареал, має риси національного характеру з авторською конотацією. Поряд із помічником-конем в українській казці як частині жанрово-генеруючої моделі в романі з народних уст О. Ільченка наявний образ песика.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Велецкая Н. О новогодних русалиях. *Славяне и Русь.* Москва : Наука, 1968. С. 398–400.
2. Войтович В. Українська міфологія. Київ : Либідь, 2002. 664 с.
3. Глушко М. Генезис тваринного запрягу в Україні (культурно-історична проблема) : автореф. дис. … д-ра іст. Наук : спец. 07.00.05 «Етнологія». Львів, 2004. 32 с.
4. Гура А. Символика животных в славянской народной традиции. Москва : Индрик, 1997. 912 с.
5. Давидюк В. Первісна міфологія українського фольклору : монографія; Інститут культурної антропології. Вип. 2, доп. і перероб. Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2005. 310 с.
6. Дашкевич В. До питання про заложних тварин в уявленнях українського народу. *Українці: народні вірування, повір'я, демонологія.* Київ : Либідь, 1991. С. 527–539.
7. Денисюк І. Національна специфіка українського фольклору (матеріали до лекції). *Вісник Львівського університету. Серія філологічна. Вип. 31*. Львів, 2003. С. 3–22.
8. Дмитренко М. Олександр Потебня – дослідник символу та фольклорної символіки. *Київська старовина.* 2005. № 5. С. 100–116.
9. Дунаєвська Л. Українська народна проза (легенда, казка). Еволюція епічних традицій. Київ, 1997. 382 с.
10. Ерёмина В. Символ. Символика. *Народные знания. Фольклор. Народное искусство: свод этнографических понятий и терминов.* Москва : Наука, 1991. Вып. 4. С. 110–111.
11. Жайворонок В. Мовні знаки української етнокультури: словник-довідник. Київ : Довіра, 2006. 703 с.
12. Земляк В. Лебедина зграя. Зелені Млини : романи. Харків : Фоліо, 2013. 651 с.
13. Ільченко О. Козацькому роду нема переводу, або ж Мамай і Чужа Молодиця. Харків : Фоліо. 2006. 704 с. URL: http://shron1.chtyvo.org.ua/Ilchenko_Oleksandr/Kozatskomu_rodu_nema_perevodu_abo_zh_Mamai_i_Chuzha_Molodytsia_vyd_2009.pdf.
14. Історичні пісні : збірник / упоряд. І. Березовський та ін. ; нотний матеріал – упорядник А. Гуменюк. Київ : Видавництво АН УРСР, 1961.1067 с.
15. Карпенко С. Міфологічні мотиви в українських народних казках про тварин. Біла церква, 2008. 168 с.
16. Колмачевский Л. Животный эпос на Западе и у славян. Казань : Имп. Казанский университет, 1882. VIII, 317 с.
17. Костомаров Н. Славянская мифология: исторические монографии и исследования. Москва : Чарли, 1995. 588 с. (Актуальная история России).
18. Крук И. Восточнославянская сказка о животных: Образы. Композиция. Минск : Наука и техника, 1989. 158 с.
19. Лановик М., Лановик З. Українська усна народна творчість: підручник. 3–тє вид., стер. Кииїв : Знання-прес, 2005. 591 с.
20. Левчук О. Інтерпретація образу-символу коня в дослідженні фольклористів. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна.* Львів, 2006. Вип. 37. С. 388–394.
21. Памятники литературы Древней Руси: XIII век / Вступ. Статья Д. С. Лихачева; сост. и общ. ред. Л. Дмитриева и Д. Лихачева. Москва : Худож. лит., 1981. 616 с.
22. Пастух Н. Тваринна образно-символічна система українського фольклору. *Мандрівець.* 2000. № 3–4. С. 57–59.
23. Пастух Н. Феномен зоологізму в міфології та культурі (теоретичний аспект). *З його духа печаттю…* Львів, 2001. Т. 2. С. 114–122.
24. Поріцька О. Образ коня в традиційних уявленнях українців: загальнослов'янський контекст. *Етнокультурна спадщина Полісся. Вип. V.* Луцьк, 2005. С. 49–55.
25. Потебня А. О некоторых символах в славянской народной поэзии. Харьков : Издание М. Потебня, 1914. 243 с. URL: http://books.eheritage. ru/book/62850.
26. Пропп В. Исторические корни волшебной сказки. Ленинград : Изд-во Ленинградского университета, 1986. 362 с.
27. Сліпушко О. Давньоукраїнський бестіарій. *Дніпро.* Київ, 1995. № 9–10. С. 124–134.

28. Словник символів культури України : навчальний посібник для студентів ВНЗ. Київ : Міленіум, 2002. 260 с.
29. Сумцов Н. Символика славянских обрядов: избранные труды. Москва : Восточная литература, РАН, 1996. 296 с.
30. Сумцов Н. Тур в народной словесности. *Киевская старина.* 1887. № 1. С. 65–90.
31. Тульцева Л. Символика воробья в обрядах и обрядовом фольклоре. *Обряды и обрядовый фольклор.* Москва : Наука, 1982. С. 163–178.
32. Українські народні байки (звіриний епос). Зібрав Володимир Гнатюк. Т. 1–2. *Етнографічний збірник. Видає Етнографічна комісія Наукового товариства імені Шевченка.* Львів, 1916. Том 37–38. URL: http://labs.lnu.edu.ua/folklore-studies/wpontent/uploads/sites/3/2016/02/Etnografichnyj_zbirnyk_Tom_3738_Lviv,1916.pdf.
33. Українські народні пісні, наспівані Д. Яворницьким: пісні та думи з архіву вченого / упоряд., вступ. ст., прим. та комент. М. Олійник-Шубравської; підгот. нот. матеріалу О. Шевчук. Київ : Муз. Україна, 1990. 454 с.

REFERENCES

1. Veleczkaya N. (1968). *O novogodnyh rusalyyax*. [About New Year's mermaids].Slavyane v Rus. M. : Nauka [in Ukrainian].
2. Vojtovych V. M. (2002). *Ukrayinska mifologiya.* [Ukrainian mythology]. K. : Lybid [in Ukrainian].
3. Glushko M. S. (2004). *Genezys tvarynnogo zapryagu v Ukrayini (kulturno-istorychna problema).* [Genesis of animal harness in Ukraine (cultural and historical problem)]. Avtoref. dys. d-ra ist. nauk: specz. 07.00.05 «Etnologiya». Lviv [in Ukrainian].
4. Gura A. V. (1997). *Symvolyka zhyvotnyx v slavyanskoj narodnoj tradycye*. [Symbolizm of animals in the Slavic folk tradition]. M. : Yndryk [in Ukrainian].
5. Davy'dyuk V. (2005). *Pervisna mifologiya ukrayinskogo folkloru*: monografiya; Instytut kulturnoyi antropologiyi. [The original mythology of Ukrainian folklore: a monograph]. Vyp. 2, dop. i pererob. Lucz'k: Volynska oblasna drukarnya [in Ukrainian].
6. Dashkevych V. Ya. (1991). *Do pytannya pro zalozhnyx tvaryn v uyavlennyax ukrayinskogo narodu. Ukrayinci: narodni viruvannya, povirya, demonologiya.* [On the question of mortgaged animals in the ideas of the Ukrainian people // Ukrainians: folk, beliefes, demonology]. K.: Lybid [in Ukrainian].
7. Denysyuk I. (2003). *Nacionalna specyfika ukrayinskogo folkloru* (materialy do lekciyi). *Visnyk Lvivskogo universytetu. Seriya filologichna.* Vyp. 31, Lviv [in Ukrainian].
8. Dmytrenko M. (2005). *Oleksandr Potebnya – doslidnyk symvolu ta folklornoyi symvoliky.* [Oleksandr Potebnya is a researcher of symbol and folklore symbolism]. Kyyivska starovyna [in Ukrainian].
9. Dunayevska L. F. (1997). *Ukrayinska narodna proza (legenda, kazka). Evolyuciya epichnyx tradycij.* [Ukrainian folk prose (legend, fairy tale).The evolution of epic traditions]. Kyiv [in Ukrainian].
10. Eromyna V. Y. (1991). Symvol. Symvolyka. *Narodnye znanyya. Folklor. Narodnoe isskusstvo: svod etnografycheskyx ponyatyj y termynov*. [Symbol. Symbolism] M. : Nauka [in Ukrainian].
11. Zhajvoronok V. V. (2006). *Movni znaky ukrayinskoyi etnokultury: slovnyk-dovidnyk*. [Literary dictionary]. K. : Dovira [in Ukrainian].
12. Zemlyak V. (2013). *Lebedyna zgraya. Zeleni Mlyny: romany*. [Swan flock. Green Mills]. Kharkiv : Folio [in Ukrainian].
13. Ilchenko O. Ye. (2006). (*Kozaczkomu rodu nema perevodu, abo zh Mamaj i Chuzha Molody'cya.* [There is no end of the Cossack family, or Mamay and Alien Moloditsa] Kharkiv: Folio [in Ukrainian].
14. *Istorychni pisni: zbirnyk* (1961). [Historical songs: a compilation]. Uporyad. I. Berezovskyj [ta in.]; notnyj material uporyad. A. Gumenyuk. K. : Vyd– vo AN URSR [in Ukrainian].
15. Karpenko S. D. *Mifologichni motyvy v ukrayinskyx narodnyx kazkax pro tvaryn*. [Mythological motives in Ukrainian folk tales about animals]. Bila Cerkva, 2008 [in Ukrainian].
16. Kolmachevskyj L. (1882). *Zhyvotnyj epos na Zapade u slavyan*. [Animal epic in the West and among the Slavs]. Kazan : Ymp. Kazanskyj unyversytet [in Russian].
17. Kostomarov N. Y. (1995). *Slavyanskaya myfologyya: istorycheskye monografyy yssledovanyya*. [Slavic mythology: historical monographs and studies]. M. : Charly [in Russian].
18. Kruk Y. Y. (1989). *Vostochnoslavyanskaya skazka o zhyvotnyx: Obrazy. Kompozycyya.* [East Slavic tale of animals: Images. Composition]. Minsk : Nauka i texnika [in Russian].
19. Lanovyk M., Lanovyk Z. (2005). *Ukrayinska usna narodna tvorchist*: *pidruchnyk.* [Ukrainian oral folk art: a textbook]. 3–tye vyd., ster. K. : Znannya-pres [in Ukrainian].
20. Levchuk O. (2006). *Interpretaciya obrazu-symvolu konya v doslidzhenni folklory stiv*. [The interpretation of the image-symbol of the horse in the study of folklorists]. Visnyk Lvivskogo universytetu. Seriya filologichna. Lviv [in Ukrainian].
21. *Pamyatnyky lyteratury Drevnej Rusi: XIII vek* (1981). [Monuments of literature of Ancient Rusy: XIII century]. Vstup. Statya D. S. Lyxacheva; Sost. v obshh. red. L. A. Dmytryeva v D. S. Lyxacheva. M. : Xudozh [in Russian].
22. Pastuh N. (2000). *Tvarynna obrazno-symvolichna systema ukrayinskogo folklory.* [Animal image and symbolic system of Ukrainian folklore]. Mandrivecz. 2000. № 3–4 [in Ukrainian].
23. Pastuh N. (2001). *Fenomen zoologizmu u mifologiyi ta kulturi (teoretychnyj aspekt).* [The phenomenon of zoology in mythology and culture (theoretical aspect)]. Z jogo duxa pechattyu. Lviv [in Ukrainian].
24. Poriczka O. (2005). Obraz konya v tradycijnyx uyavlennyax ukrayinciv: zagalnoslovyanskyj kontekst. *Etnokulturna spadshhyna Polissya.* [The image of the horse in the traditional notions of Ukrainians: the general Slavic context]. Vyp. V. Luczk [in Ukrainian].

25. Potebnya A. A. (1914). *O nekotoryx symvolax v slavyanskoj narodnoj poezyy*. [About some symbols in Slavic folk poetry]. Kh. : Yzdanye M. V. Potebnya. URL: http://books.eheritage. ru/book/62850 [in Russian].

26. Propp V. Ya. (1986). *Ystorycheskye korny volshebnoj skazky.* [The historical roots of a fairy tale]. L. : Yzd-vo Lenyngradskogo unyversyteta, 1986 [in Russian].

27. Slipushko O. (1995). *Davnoukrayinskyj bestiarij.* [Ancient Ukrainian Bestiary]. Dnipro. Kyiv [in Ukrainian].

28. *Slovnyk symvoliv kultury Ukrayiny: navch.posib. dlya studentiv VNZ* (2002). [Symbol dictionary]. K. : Milenium [in Ukrainian].

29. Sumczov N. (1996). *Symvolyka slavyanskyx obryadov: zbranye trudy*. [Symbolism of Slavic rites: selected works]. M. : Vostochnaya lyteratura, RAN [in Russian].

30. Sumczov N. (1887). *Tur v narodnoj slovesnosty*. [Tour in folk literature]. Kyevskaya staryna [in Russian].

31. Tulceva L. (1982). *Symvolyka vorobya v obryadax y obryadovom folklore* // Obrydy v obryadovyj folklor. [Symbolism of a sparrow of and rites and rites in folklore// Rites and ritual folklore]. M. : Nauka [in Russian].

32. *Ukrayinski narodni bajky (zvirynyj epos)* (1916). [Ukrainian folk fables (animal epic)]. Zibrav Volodymyr Gnatyuk. T. 1–2. Etnografichnyj zbirnyk. Vydaye Etnografichna komisiya Naukovogo tovarystva imeni Shevchenka. Lviv, 1916. Tom 37–38.URL:http://labs.lnu.edu.ua/folklorestudies/wpontent/uploads/sites/3/2016/02/Etnografichnyj_zbirnyk_Tom_3738_Lviv,1916.pdf [in Ukrainian].

33. *Ukrayinski narodni pisni, naspivani D. Yavornyczkym: pisni ta dumy z arhivu vchenogo* (1990). [Ukrainian folk songs by D. Yavornytsky: songs and words from the scientists archive]. Uporyad., vstup. st., prym. ta koment.M. M. Olijnyk-Shubravskoyi; pidgot. not. materialu O. V. Shevchuk. K. : Muz. Ukrayina [in Ukrainian].

УДК 821.161.2:82-311.1
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/30.212336

Юлія ЛАСКАВА,
orcid.org/0000-0003-4968-3159
кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри українознавства
Запорізького національного університету
(Запоріжжя, Україна) y.v.Laskava@gmail.com

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ДЕТЕКТИВ ЯК ОСОБЛИВИЙ РІЗНОВИД РОМАНУ (ЗА ТВОРОМ В. ЛИСА «І ПРИБУДЕ СУДДЯ»)

Статтю присвячено осмисленню психологізму в жанрі детективу, а також засобам його реалізації в літературі на прикладі роману В. Лиса «І прибуде суддя». У процесі розгляду специфіки природи жанру звернено особливу увагу на історію його формування, з'ясовано основні ознаки детективного канону, показано специфіку психологічного у творчому доробку письменника і доведено можливість реалізації психології в детективі. Окрему увагу приділено образу головного героя роману – Георгію Лащуку, внутрішній світ якого автор зображує на межі діаметрального протилежних особистостей. Таким чином, доведено, що для всебічного розуміння та осмислення теми, а також створення психічного та психологічного портрету героя важливі не тільки риси, а й засоби вираження психологізму.

Під час аналізу психологічної складової частини детективного жанру означено етимологію поняття психологізму, його витоки та всі складники, що творять це явище. Знайти їх можна, послуговуючись працями З. Фройда і К.-Г. Юнга, що започаткували дослідження психологізму. У вітчизняному літературознавстві зв'язку психології з художнім текстом присвячено не так багато праць, але саме в детективі характерні риси психологізму знайшли найбільше відображення. Також простежено модифікацію детективного роману, а саме впровадження та синтез елементів детективу та психологізму, з огляду на досвід літературознавців та критиків різних поколінь

Метою дослідження зумовлено використання різних методів: порівняльно-типологічного, герменевтичного, історико-літературного. Застосовано формальний, структурний, а також аналітично-описовий метод, який полягає в підборі та аналізі матеріалу.

У результаті дослідження з'ясовано, що явище психологізму не тільки пройшло через століття, але й виробило свої відмінні риси, способи свого прояву, завдяки яким читач може простежити його наявність у творі. Зокрема, це відбувається за допомогою використання художньої деталі, монологів та діалогів, пейзажів, прийомів замовчування, роздумів головних героїв, також через оніричний простір та багатьма іншими засобами. На прикладі доведено, що засоби психологізації тексту найширше реалізуються в детективному каноні.

Ключові слова: *психологія, детективний роман, оніричний простір, психоаналіз, художня деталь.*

Yuliia LASKAVA,
orcid.org/0000-0003-4968-3159
Candidate of Philological Sciences,
Senior Lecturer at the Department of Ukrainian Studies
Zaporizhzhia National University
(Zaporizhzhia, Ukraine) y.v.laskava@gmail.com

PSYCHOLOGICAL DETECTIVE AS A SPECIAL KIND OF NOVEL (BY THE WORK OF V. LYS «AND THE JUDGE WILL COME»)

The article is devoted to comprehension of psychology in the genre of the detective, as well as means of its implementation in the literature on the example of the novel by V. Lysa "And the judge will come". Considering the specific nature of the genre, paid special attention to the history of its formation, found the main features of the detective canon, shown the specificity of the psychological in the creative work of the writer and proved the possibility of implementing psychology in the detective. Some attention is devoted to the image of the main character of the novel – Georgy Lashchuk, the author describes his inner world as the border of the diametral opposite personalities. So it has been proven that for those who want to know and understand everything how to draw a mental and psychological portrait of a hero, it's important not only to draw, but the ways of expressing of psychologism.

During the analysis of the psychological component of the detective genre, the etymology of the concept of psychology, its origins and all components that make up this phenomenon are indicated. Find them possible, using the works of Z. Freud and K.-G. Jung, who initiated the study of psychology. In domestic literary studies, the connection between psychology and artistic text is devoted not so much to the works, but it is in the detective that the characteristic features of psychology are most reflected. The modification of the detective novel has also been

searched: the same synthesis of elements of the detective and psychologism, according to more literary knowledge and criticism of the greatest generations.

The purpose of the study is due to the need to use different methods: comparative-typological, hermeneutic, historical and literary. The formal, structural, as well as analytical-descriptive method, which consists in the selection and analysis of the material, has been applied.

The study found that the phenomenon of psychology not only passed through the centuries, but also developed its distinctive features, the ways of its manifestation, through which the reader can trace its presence in the work. In particular, this is done through the use of artistic details, monologues and dialogues, landscapes, silences, reflections of the main chyro, also through onyx space and many other means. As an example, it is proved that means of psychologizing the text are widely implemented in the detective canon.

Key words: *psychology, detective novel, onyx space, psychoanalysis, artistic detail.*

Аналіз досліджень. Окрему ланку в дослідженні сформованості літературознавчої науки займає психологія. Адже вони в комплексі дають розгалужену характеристику образів, здійснюють цілісний аналіз художнього тексту, відтворюють сутність буття та ін. Серед українських літературознавців досліджувана тема висвітлена в працях А. Волкова, Н. Зборовської, М. Караменова, І. Назаренка, О. Січкар, В. Фащенка. Серед зарубіжних дослідників можна виокремити А. Єсіна, З. Фройда та ін.

Дослідженню саме детективного жанру найбільшої уваги приділяли Т. Бовсунівська, Л. Кицак, Г. Крапівник, Б. Лепешко, С. Філоненко, а серед закордонних літературознавців – С. Ван Дайн, Г. Гейкрафт та Г. Честертона.

Актуальність роботи виражається в розгляді нової моделі побудови фабули детективного роману із використанням психологізму, перш за все, як літературного факту, художнього прийому, а не лише як засобу аналізу.

Невирішена частина проблеми полягає в дослідженні впливу психологізму на жанрову модифікацію детективного роману. Психологізм трансформує усталені канони й інших жанрів художньої літератури, через що й має велику популярність серед дослідників та потребує більш детального аналізу.

Мета статті. У процесі роботи за мету дослідження було поставлено з'ясувати родову специфіку та морфологію детективного роману. Серед художніх творів XXI століття для практичного аналізу ми вибрали психологічний детектив В. Лиса «І прибуде суддя», обґрунтовуючи це наявністю в тексті роману яскраво виражених елементів названого жанру.

Наукова новизна роботи полягає в з'ясуванні жанрової модифікаціїї використаних у романі В. Лиса «І прибуде суддя» елементів детективу та психологізму. Робота значно розширить коло досліджень про художній та науково-популярний доробок українських митців у жанрі детективного роману, підкреслить та доповнить уявлення про творчу манеру письменника, його світоглядно-естетичні позиції.

Виклад основного матеріалу. Дослідженню психологізму як явищу літератури присвячено не таку кількість уваги порівняно з його виявом у конкретних художніх текстах українських і світових письменників. Перш за все, психологізм виступає художньою деталлю і водночас рушійною силою тексту. За словником, психологізм – це спосіб зображення душевного життя людини в художньому творі: відтворення внутрішньої динаміки життя персонажа, змін душевного стану, аналіз властивостей особистості героя (Словник літературознавчих термінів).

Цей термін бере початок у працях відомих психотерапевтів і науковців З. Фройда, К.-Г. Юнга, котрі розглядають його в контексті аналізу людської душі. Ю. Ковалів у літературознавчій енциклопедії визначає це поняття як спосіб передачі внутрішнього світу персонажа, його емоцій як реакції на зовнішні чинники (Ковалів, 2007: 292). Підтримали таку позицію А. Волков та І. Назаренко.

Психологічні вчення З. Фройда, спрямовані на виявив модерної психоаналітичної цінності тексту, звернули увагу літературознавців на необхідність осмислити несвідому творчу активність психологізму. Психоаналітичний метод З. Фройд прирівнював до літературної діяльності, зауважуючи, що історії хвороб, які він записував, подібні до новел, а фантазування, до яких вдаються невротики, схожі на сімейні романи. Тому Н. Зборовська і О. Січкар, дослідниці наукової діяльності З. Фройда і К.-Г. Юнга, вважають за доцільне розглядати зв'язок літератури і психології через показ становлення психоаналізу.

Проводити дослідження впливу психологізму на художній текст краще, спираючись на твори з гострим сюжетом, зокрема на детективний роман. «Детектив (від лат. detektere – розкривати, detective – слідець) – різновид пригодницької літератури, особливий вид художньої оповіді, в центрі якої – процес розслідування злочину й ідентифікації злочинця» (Волков, 2001: 145). Як жанр детектив стосується того різновиду літератури, який тривалий час залишався без уваги серйозної критики.

Є різні думки про природу детективу, зокрема Т. Бовсунівська вважає, що недарма детектив довгий час опинявся поза увагою жанрологів, бо сприймався як низько-естетичне утворення масової культури і зовсім нещодавно критика звернула увагу на існування такого жанру. Т. Бовсунівська і Г. Крапівник зараховують детектив до масової літератури, котра, за словами Т. Бовсунівської, задовольняє «колективні (не індивідуальні) потреби широких читацьких шарів» (Бовстунська, 2009: 468). С. Філоненко висуває думку, що правила детективного жанру є випадком встановлення жорстокого жанрового канону. На підтвердження цієї думки можна навести такі праці іноземних вчених-літераторів, як «Убивство заради задоволення» Г. Гейкрафта, «Двадцять правил детективу» В. Дайна або ж «Як пишеться детективне оповідання» Г. Честертона, «Десять заповідей детективного роману» Р. Нокса, в яких закладено теоретичне підґрунтя детективу як жанру.

Реалізація психології в детективному жанрі – тема актуальна й мало досліджена в наукових колах. У наш час на літературному обрії є чимало класичних літературних варіацій психологічного детективу. Серед талановитих детективістів можна назвати таких відомих письменників, як Е. Габоріо, А. Грін, В. Коллінз, А. Конан-Дойль, Е. По, Г. Честертон. Створена А. Конаном-Дойлем постать Шерлока Холмса стала традиційною, вона часто піддається численним наслідуванням і пародіям. Водночас сформувалися численні англійські та американські школи, лідером яких стає відома А. Крісті, авторка низки психологічних детективів, а також не менш популярні Д. Ле Каре, Р. Чандлер, Д. Чейз та ін. Як приклад сучасного психологічного детективу можна виділити роман В. Лиса «І прибуде суддя».

«І прибуде суддя» В. Лиса – роман про людину, яка береться судити інших за своїми поняттями й законами. Як стверджує сам автор, його завжди цікавили письменники, які ставили своїх героїв на межу. Тому у своєму творі В. Лис досліджує, як далеко людина може зайти в намаганні судити, «бо на тій межі отой суд починає працювати проти неї самої».

Показу найпотаємніших закутків людської душі В. Лис приділяє найбільше уваги, однак сюжет ускладнюється містифікацією тексту, а, як відомо, містика – це завжди загадка. Містику зустрічаємо вже на початку роману, там вона надає певної символічності тій чи тій ситуації, наприклад: «У кишені намацав квиток, куплений учора, – один із чотирьох, що продавалися на цей прохідний потяг у касі попереднього продажу Луцького вокзалу... Я відсмикнув руку, наче обпікся» (Лис, 2018: 16). Випадок із квитком подібний до кота, що обпікає собі вуса в гарячому молоці й більше його не чіпатиме. Наш герой звертати увагу на подібне не звик, тому переконати його в слушності тих застережень зможе лише те, що торкнеться Георгія особисто – смерть близьких.

Синтез психології та детективу проявляється в тексті й через множинну особистість протагоніста. Георгій Лащук – дві людини в одному тілі: «Перший працює помічником голови суду, сумлінно виконує свої обов'язки… Другий щовечора, кожного пізнього осіннього вечора, вирушав у свої дивні мандри глухими пустельними вулицями Старої Вишні» (Лис, 2018: 56). Розлад особистості героя можна вважати ключовим із точки зору детективного роману, адже розв'язка пов'язана з тією частиною Георгія, котра увесь час перебувала в несвідомому стані, і лише після каяття іншої половини в скоєних злочинах герой повертається до реального світу, в якому немає містики, немає загадок і потаємних рожевих кімнат.

Усе довкола Георгія існує в якійсь іншій реальності, автор деталізує кожен з образів персонажів, що оточують Лащука, особливо це стосується жіночих образів. Містичним чином, після зустрічі з головним героєм, помирає Людмила Черняк, провідниця поїзда, яким їхав Георгій. Автор описує Людмилу такою, якою її бачить головний герой: знервованою, сумною, збентеженою через щось йому невідоме. Художня деталь виявляється в намаганні провідниці точно виміряти час, котрий залишається до станції, аби швидше її проминути і позбутися Георгія: «До Старої Вишні ще три зупинки: Рожище, Голоби й Ковель. Майже три години їзди. Дві з половиною. Якщо точніше – дві години сорок сім хвилин. «Виміряй із секундами», – покепкувала з себе провідниця» (Лис, 2018: 8). Таке несвідоме прагнення виникає через те, що працювати суддею чоловік їде саме до рідного міста Людмили, тому їй здається, ніби Георгій бачить її душу наскрізь: «Я став у дверях купе й пожартував, що, доки ми доїдемо до Старої Вишні, може, встигну її засудити, якщо є, звичайно, за що. Нехай лишень признається у своїх гріхах. Вона сумно поглянула на мене і сказала: – Не встигнете. Це було б дуже довго. – Дуже довго – що? – Розповідати» (Лис, 2018: 21). Герой із дитинства для себе вирішив, що прагне знати, хто винен, а кого лише намагаються винним зробити. Однак чи здатна людина здійснити суд над собою? Це питання стосується не лише Георгія Лащука, але й кожного з нас.

Серед ознак, притаманних психологічному детективу, В. Лис виділяє тип наратора і різноманітні психічні відхилення. Ці обидва чинники є важливими, бо перший психологізує текст (гомодієгетичний наратор), а другий вміє вчасно підживити сюжет новими підозрами, недовірою до дійсності, як-от: роздуми головного героя про дивні дії лікарів, параноя, що переслідує Георгія протягом усього твору тощо: «Я пригадав: «швидка» рушила від готелю не відразу. Невже ті, що в машині, чекали – потраплю я до готелю чи ні? Наче ждали, що я спостерігатиму за ними, як вони від'їжджають і опиняються перед моргом, який насправді був крамницею. Навіщо?» (Лис, 2018: 48). Георгія Лащука тягне до містичного, невідомого, саме тому його нічні мандрівки й продуктивні для розслідування й небезпечні водночас: «Щомиті в мені росло, аж поки не стало непереборним бажання піти до крамниці й поглянути, що там діється... Як не дивно, воно зростало з кожним кроком, доки я не опинився перед дверима» (Лис, 2018: 49). Ця ж параноя межує з авантюризмом головного героя, що підбурює його до тих самих щовечірніх мандрівок містом на самоті: «Але не зникла потреба вирушати у вечірні мандрівки безлюдними вулицями Старої Вишні» (Лис, 2018: 60).

Побудова сюжету «І прибуде суддя» – лінійна, наявність ретроспекцій у романі – незначна, і застосовується більше з метою створення того ж психологічного напруження для читача. Стосовно доказу, як визначення істинності твердження через встановлення необхідного зв'язку з іншими твердженнями, котрі приймаються за істинні, скажімо, що Георгій Лащук хоч і грає роль детектива, але не відрізняється особливою увагою до причини злочину. Його цікавить, до чого та чи та подія може призвести. І все ж страх перед можливим розкриттям таємниці шокує героя, доводить майже до розпачу: «Я дивився на ґудзик і відчував, як вертається до мене щось нерозгадане, що мало завітати до збаламученої голови перед поверненням оперативника. Але водночас я збагнув: тепер боюся цього, боюся дізнатися щось незвичайне, таке, що, може, мені знати не слід» (Лис, 2018: 93).

Якщо містифікація сюжету – прийом, до якого автори вдаються час від часу, то тлумачення сновидінь зазвичай має місце у психологізації тексту. Зумовлена така популярність широким спектром можливості використання сну, як розкриття найпотаємніших бажань людини, її прихованих пристрастей, почуттів тощо. Психологія оніричного простору в романі «І прибуде суддя» виступає в тісному взаємозв'язку з детективним «скелетом у шафі» Старої Вишні. Через містичність того, що відбувалося у Старій Вишні та психіці Георгія, для читача зникає межа між реальним світом і сном: «Іноді процесія здавалась мені нереальною, як і все, що відбувалося зі мною останнім часом» (Лис, 2018: 219). Скептичне ставлення Георгія Лащука до тлумачення власних сновидінь негативно впливає на подальшу його долю: «Зненацька я пригадав свій сон. Ніколи не надавав значення снам, але тут відчув, начебто у сні є щось, чого я не можу пригадати. Ну, біг до якоїсь споруди, але до якої? Навіщо і звідки? Але ж це сон, подумав я. Дарма шукати у ньому змісту, тим більше якихось деталей» (Лис, 2018: 22). Певні події в романі залишилися нерозкритими для читача, однак, якщо поглянути на них крізь призму сну і уявити, що весь твір – лише докір сумління, що наснився герою. Завершується роман розкриттям очей героєві на його розлад особистості й фактично виведенням зі сну: він не винен у вбивствах, хоча й намагався здійснити суд над собою, що якнайкраще характеризує синтез детективу й психології.

Висновки. Отже, на прикладі роману В. Лиса «І прибуде суддя» ми виявили характерні риси психологізму в детективі та засоби їх вираження: містика, що керує сюжетом; інтрига, утворена в результаті постійних роздумів героя, його самоаналізу; оніричний простір твору; психічні стани, в яких зображується протагоніст тощо. Треба сказати, що будь-яка деталь тексту або ж художній прийом (персоніфікація, нагнітання за допомогою символічних образів та ін.) можуть бути рушійною силою для вираження психологізму в тексті. Кожен автор, спираючись на власний досвід та внутрішні відчуття, обирає індивідуальні, неповторні засоби задля вираження глибини внутрішнього світу своїх героїв. Але в будь-якому разі це створюється завдяки наявності психологізму в художньому творі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бовсунівська Т. В. Теорія літературних жанрів : Жанрова парадигма сучасного зарубіжного роману : підручник. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2009. 519 с.
2. Зборовська Н. В. Психоаналіз і літературознавство : посібник. Київ : Академвидав, 2003. 392 с.
3. Кицак Л. В. Детективний жанр в літературі ХХ ст. *Українська мова і література в школі.* 2009. № 8. С. 51–53.
4. Лексикон загального та порівняльного літературознавства / за ред. А. Волкова. Чернівці : Золоті литаври, 2001. 636 с.

5. Лис В. С. І прибуде суддя : роман. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2018. 240 с.
6. Літературознавча енциклопедія : в 2 т. / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ : КВЦ «Академія», 2007. Т. 2. 624 с.
7. Назаренко І. О. Психоаналіз художньої творчості та проблема становлення художнього психологізму в українській літературі. *Вісник Донецького інституту соціальної освіти. Серія: Філологія. Журналістика.* 2005. № 1. С. 86–91.
8. Січкар О. М. Психологізм в українській літературі. Навчально-методичний посібник для студентів філологічного факультету. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2010. 98 с.
9. Словник літературознавчих термінів. URL: https://literary_criticism.academic.ru/294/ (дата звернення: 11.10.2018).
10. Філоненко С. О. Закон і порядок: класичний канон детективного жанру. *Актуальні проблеми іноземної філології :* збірник наук. статей. Бердянськ, 2009. Вип. 4. С. 101–111.

REFERENCES

1. Bovsunivska T. V. Teoriia literaturnykh zhanriv : Zhanrova paradyhma suchasnoho zarubizhnoho romanu : pidruchnyk. [Theory of literary genres: Genre paradigm of the modern foreign novel: a textbook]. Kyiv: Kyiv University Publishing and Printing Center, 2009, 519 p. [in Ukrainian].
2. Zborovska N. V. Psykhoanaliz i literaturoznavstvo : posibnyk. [Psychoanalysis and literature studies: a guide]. Kyiv: Akademvydav, 2003, 392 p. [in Ukrainian].
3. Kytsak L. V. Detektyvnyi zhanr v literature XX st. [Detective genre in the literature of the XX cent.]. *Ukrainian language and literature at school*, 2009, Nr 8, pp. 51–53. [in Ukrainian].
4. Leksykon zahalnoho ta porivnialnoho literaturoznavstva. [Lexicon of general and comparative literature] / za red. A. Volkova. Chernivtsi: Golden Timpani, 2001, 636 p. [in Ukrainian].
5. Lys V. S. I prybude suddia : roman. [And the judge will come: a novel]. Kharkiv: Book Club "Family Leisure Club", 2018, 240 p. [in Ukrainian].
6. Literaturoznavcha entsyklopediia : v 2 t. [Literary encyclopedia: in 2 volumes] / ed. Y. I. Kovaliv. Kyiv: CEC "Academy", 2007. Nr 2, 624 p. [in Ukrainian].
7. Nazarenko I. O. Psykhoanaliz khudozhnoi tvorchosti ta problema stanovlennia khudozhnoho psykholohizmu v ukrainskii literaturi. [Psychoanalysis of artistic creativity and the problem of formation of artistic psychologism in Ukrainian literature]. *Bulletin of the Donetsk Institute of Social Education. Series: Philology. Journalism*. Donetsk, 2005, Nr 1, pp, 86–91. [in Ukrainian].
8. Sichkar O. M. Psykholohizm v ukrainskii literaturi. Navchalno-metodychnyi posibnyk dlia studentiv filolohichnoho fakultetu. [Psychologism in Ukrainian literature. Educational and methodical manual for students of the Faculty of Philology.]. Zaporozhye: Zaporozhye National University, 2010, 98 p. [in Ukrainian].
9. Slovnyk literaturoznavchykh terminiv. [Dictionary of literary terms]. URL: https://literary_criticism.academic.ru/294/ (data zvernennia: 11.10.2018). [in Ukrainian].
10. Filonenko S. O. Zakon i poriadok: klasychnyi kanon detektyvnoho zhanru. [Law and order: the classic canon of the detective genre]. *Actual problems of foreign philology: a collection of sciences. articles*. Berdyansk, 2009, Nr 4, pp. 101–111. [in Ukrainian].

УДК 82.09'06-92
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/30.212337

Марія ЛЕНОК,
orcid.org/0000-0002-3954-0691
аспірант кафедри української літератури
філологічного факультету
Запорізького національного університету
(Запоріжжя, Україна) lenmarii@i.ua

ОСМИСЛЕННЯ ХУДОЖНІХ РЕПОРТАЖІВ У КНИЗІ П. СТЕХА «НАД ПРІРВОЮ В ІРЖІ»

У статті розглянуто новий жанр у сучасній українській прозі – художній репортаж. Обґрунтовано потребу вивчати документалістику в літературознавстві, спираючись на актуальність текстів і своєрідність фіксування життя з метою всебічного осягнення дійсності.

Здійснено аналіз репрезентативних праць із теми і дотичних до неї. Акцентується на тому, що зароджувалась література як документальна. Доводиться думка, що кожен текст є потенційно інформативним, а тому епохи користувались знаннями про навколишній світ, які поширювала й продукувала література.

Серед різноманіття жанрів нефікційної літератури (есеїстики, мемуаристики, таборової літератури, публіцистики) пропонуються до розгляду художні репортажі, які за цільовим призначенням належать до поліадресованих і виражають власне національні злободенні теми.

Вважаємо, що тексти художніх репортажів є викликом часу, а водночас і певною реакцією на тенденцію описувати дійсність із різних точок зору (військової, політичної, релігійної, побутової тощо). Художні репортажі, ймовірніше, наближені до «серединного літературного поля» (тобто белетристики), оскільки реферативно інтерпретують реальність за допомогою власних художніх контурів. Засвідчено, що сучасні українські автори запозичують прийоми і засоби творення ситуацій, образів з американської літератури. Проаналізувавши тексти П. Стеха, формулюємо висновок, що художні репортажі мають загальні прийоми побудови. Зміст текстів будується шляхом насичення внутрішніми монологами, діалогами, асоціативним рахунком, незвичною пунктуацією, орфографією, рідше автор звертається до стилістичних засобів мови (трапляються асоціонім, дієслівна градація, ономатопея, плеоназм тощо), щоб підкреслити візуальні образи, надати глибшого смислового навантаження та посилити значущість ідеї, яка закладена в художніх репортажах.

Ключові слова: *сучасна проза, факт, художній репортаж, документальна література.*

Mariia LENOK,
orcid.org/0000-0002-3954-0691
Postgraduate Student at the Department of Ukrainian Literature
of the Faculty of Philology
Zaporizhzhia National University
(Zaporizhzhia, Ukraine) lenmarii@i.ua

CONCEPTUALIZATION OF LITERARY JOURNALISTIC STORIES IN THE BOOK "THE CATCHER IN THE RUST" BY P. STEKHA

The article considers a new genre in modern Ukrainian prose − literary journalistic story. The need to study documentary making in literary studies is substantiated, based on the relevance of texts and the originality of life recording in order to perceive reality comprehensively.

An analysis of representative works on this topic and related to it was carried out. The article emphasizes the fact that literature originates as a documentary. It is argued that each text is potentially informative, and therefore the epochs applied the knowledge of the world around them initially disseminated and produced by literature.

The literary journalistic stories are offered for consideration among the variety of non-fiction genres (essays, memoirs, camp literature, journalism), as they are poly addressed and depict acute national issues.

We believe that the texts of literary journalistic stories are a challenge of our time, as well as a reaction to the tendency of describing reality from different angles (military, political, religious, domestic, etc.). Literary journalistic stories are more likely to be close to "the medial literary genre" (i.e. fiction), as it interprets reality in an abstract way with the help of its own literary contours. It is verified that modern Ukrainian authors borrow techniques and means of situations and characters creation from American literature. After analyzing the texts of P. Stekh, we came to the conclusion on the general methods of the literary journalistic stories construction. The content of the texts is built by the saturation with internal monologues, dialogues, associative arithmetic, unusual punctuation, spelling, rarely the author turns to stylistic means of speech (there are asocionims, verb gradation, onomatopoeia, pleonasm, etc.) to emphasize visual images, give a deeper meaning to an idea that is embedded in the literary journalistic stories.

Key words: *modern prose, fact, literary journalistic stories, documentary literature.*

Постановка проблеми. Сучасна українська література швидко реагує на інформаційні запити суспільства та осягає культурні здобутки інших народів, засвідчуючи їх вплив на національну літературу. Ми переконані, що, вписуючи актуальні суспільні проблеми, економічні виклики в художній текст, автори мають зосереджуватись на фактах. Сьогодення перетворило людей на реалістів, які вірять виконаним справам, аналізують інформацію і довіряють «перевіреним» людям. Тенденція поглинання текстами документальних свідчень спостерігається в нефікційній або документальній літературі. До процесу творення текстів долучаються безпосередньо учасники подій, журналісти, письменники і т. д. Література нині, як і багато століть тому, орієнтується на події, які трапляються в житті й потребують нагальної інтерпретації. Підтримуємо думку О. Галича, що художня література зароджувалась у «далекому минулому як документальна» (Галич, 2013: 315), але поступово письменники відходили від зображення дійсності, залучаючи вимисел і домисел. Документальна література не втрачала значущості в літературному процесі протягом багатьох десятиліть, вирізняючись іншими прийомами зображення дійсності, що стверджував і Д. Наливайко (Наливайко, 2008: 68). Незважаючи на сучасний темп життя, читачі не потребують «занурення» в інші світи, адже в реальності виникають серйозні ситуації, які бентежать людей.

В українській літературі з'явилась низка текстів рівня світового жанру, які ще не були об'єктом уваги літературознавців. Ці твори виникли задля переосмислення суспільно-політичних подій і кризових умов життя українців з позиції пересічного громадянина.

Аналіз досліджень. Нині «література дуже міцно інтегрована в сучасний інформаційний потік, вона виробляє власні способи його фільтрування та переформатування» (Поліщук, 2018: 114), привертаючи інтерес до жанрів нефікційної літератури. Попри те, що науковці ніяк не дійдуть згоди в окресленні дефініції жанру, зосереджуємо увагу на художньому репортажі.

Л. Гинзбург писала, що документальна література живе «відкритою співвіднесеністю та боротьбою двох першоджерел» (Гинзбург, 1999: 8), тобто художністю і фактом. Останній, за її словами, є основним, адже «у факті прокидається естетичне життя; він стає формою, образом, представником ідеї» (Гинзбург, 1999: 8). М. Варикаша чітко не окреслювала жанрові риси літератури non-fiction, називаючи її «різновидом літератури, яка перебуває на межі художності і документальності» (Варикаша, 2013: 65), зважаючи на те, що різним є естетичний рівень художніх текстів.

У нефікційній літературі «перевага надається факту» (Скнаріна, 2008: 140), тому процес її поступу «не можна вважати завершеним з огляду на її безперервний розвиток та оновлення» (Скнаріна, 2008: 139). О. Колінько літературу нон-фікшн назвала феноменом белетристики (Колінько, 2016: 74). Нині белетристика вважається «серединним полем» літератури. Натомість О. Галич вважав, що «белетристику, побудовану на художньому узагальненні, фантазії, домислі та вимислі, поступово витісняє література документа й факту» (Галич, 2013: 314). Проглядаються розбіжності думок і тлумачень науковців щодо текстів, які входять до сучасної прози.

С. Філоненко виокремила серед жанрів документальної літератури два масиви: «масової літератури nonfiction та інтелектуальної літератури nonfiction» (Філоненко, 2012: 345), оскільки такі тексти різняться способом репрезентації і спрямовані на різні читацькі аудиторії. З урахуванням специфіки розкриття теми художній репортаж зараховуємо до інтелектуальної літератури nonfiction.

В українському літературознавстві тексти nonfiction диференціюються на такі жанри: есеїстика, мемуаристика, таборова література, публіцистика тощо. Нещодавно сформувався новий жанр у фактографічній літературі України – художній репортаж. Він утворився на основі «нового журналізму» (жанру американської літератури). О. Нєсмелова та Ж. Коновалова, вивчаючи феномен «новий журналізм», стверджували, що «літературний процес на межі XX – XXI ст. демонструє дві стабільні тенденції: з одного боку, художня література тяжіє до публіцистичності, фактографічної достовірності, з іншого – журналістика запозичує різні прийоми белетристики» (Нєсмелова, Коновалова, 2011: 245). Вважаємо, що це спричинено інтенсивним пошуком нових можливостей для пристосування літератури до всеосяжності інформації світу.

Мета статті – з'ясувати жанрово-стильову специфіку художнього репортажу в контексті нефікційної літератури, визначити прийоми організації художніх репортажів у книзі П. Стеха «Над прірвою в іржі».

Виклад основного матеріалу. Загальновідомо, що традиція синтезу документалістики з художніми прийомами є стратегією американської літератури, яка розпочинала шлях від публіцистики до повноцінних художніх творів. Розвиток документалістики в американській літературі припадає на 50–60-ті роки XX ст. У цей час світ побачила

антологія «Новий журналізм» Т. Вульфа, в якій сформульовано принципи роботи над новожурналістськими текстами і вміщено зразки творів. На його думку, «надзвичайно важливим вважалося побачити своїми очима те, що відбувається, жести, вирази обличчя, чути діалоги, ознайомитись із навколишніми умовами» (Вульф, 2008: 39). Вульфівський стиль письма вирізняється нестандартністю використання графічних і вербальних засобів. Він спричинений незвичним застосуванням пунктуації: «Мені здавалось, що людина першочергово реагує на … крапки, тире й окличні знаки – сприймає їх душею. І лише після паузи, на раціональному рівні, – вже абзаци повністю» [переклад наш − *М. Л.*] (Вульф, 2008: 40). Деякі риси оригінального стилю американського репортажиста запозичують українські автори.

М. Варикаша виокремила три різновиди літератури нон-фікшн, зважаючи на настанову автора на адресата: «*самоадресована* (не опубліковані за життя автора щоденники Ф. Кафки); *діалогізована* (листування О. Кобилянської з Лесею Українкою); *поліадресована* – тексти літератури нон-фікшн (щоденник В. Гомбровича, мемуари, автобіографії тощо)» (Варикаша, 2013: 64–65). Художній репортаж належить до текстів, які є поліадресованими, оскільки його метою є зображення незручних суспільні тем і питань, які виникають у процесі життя.

Книга П. Стеха «Над прірвою в іржі» є дебютною і вирізняється серед художніх репортажів інших авторів. П. Стех зосередив увагу на повсякденні українців, за якими спостерігав в електричках, передаючи ситуації різноманітними прийомами та художніми засобами. Заголовок книги «Над прірвою в іржі» є алюзією на роман «Над прірвою у житі» Дж. Д. Селінджера. Назви творів споріднює однакова ідея, закладена в останніх словах. «Жито» й «іржа» демонструють нелегке життя, в якому доводиться або коритися умовам, або намагатися його змінити. Українська «іржа» – це непростий досвід, що тягнеться від радянських часів і нагадує «тонку помаранчеву нитку, яка зшиває країну вздовж і впоперек» (Стех, 2018: 15). Автор, подорожуючи різними куточками України, фіксував у художніх репортажах проблеми українців, яких донині назбиралось чимало.

П. Стех топографічно об'єднав художні репортажі під назвами чотирьох сторін горизонту: «Північ», «Захід», «Південь» і «Схід». Тексти репрезентують правдиві ситуації, авторські спостереження, монологи та розповіді людей, які подорожують різними напрямами «Укрзалізниці».

Оповідач із точністю відтворював кожен наступний маршрут, позначаючи своє місцезнаходження в назвах художніх репортажів. Заголовки творів складаються з цифрової позначки рейса електропотяга та напряму: «6301. Ковель–Ізов», «6576. Миколаїв–Херсон» і т. д.). Автор обрав оригінальний спосіб донесення реальних історій до реципієнтів. У текстах він експериментував зі змістовим оформленням (трапляються курсив, тире, нерозривне написання слів, великі літери на місці малих, пропущені місця у словах і «незвична» пунктуація). П. Стех дотримувався традиційних прийомів апологета «нового журналізму». Т. Вульф вважав, що вільне використання крапок, тире, курсива, вигуків і звуконаслідувань є важливим ресурсом для розкриття людини: «<…>я побачив, що знаки оклику, курсив, різкі перемикання (тире) і синкопи (крапки) створюють ілюзію не лише людини, яка говорить, але й людини, що думає» [переклад наш − *М. Л.*] (Вульф, 2008: 40).

У художніх репортажах простежується авторський інтерес до того, як, чим і де живуть українці. Художній репортаж «964. Пологи–Чаплине» розпочинається спостереженням автора за психологічним і оніричним станами людей. П. Стех градаційно зображує, як «<…>у залі очікування хроплять, сопуть, булькотять, пихтять люди, позаймавши вві сні на стільцях найнезбагненніші пози» (Стех, 2018: 188). Життя волоцюг свідчить про невизначений спосіб існування в суспільстві і небажання його змінити.

У П. Стеха стильове використання графічних засобів у прозі тяжіє до принципів «нових журналістів», але фіксація живої мови народу і специфіка різних регіонів України свідчать, що перед реципієнтом власне національний текст. Автор, зображуючи маршрут «6358. Гречани–Жмеринка», акцентував на поведінці хлопця-дивака. Його дії уподібнюються до виступу циркового артиста, який «заливається сміхом, свистить, підкидає і ловить шапку. – Ш-ш-ш-ш-ш-ш-у-у-х! Ш-ш-ш-ш-ш-ш-ш-у-у-х! Хто кому в очі дивиться? Ви задумайтеся! Ми вообще ніхто! Ш-ш-ш-ш-ш-ш-ш-у-у-х! Ш-ш-ш-ш-ш-ш-у-у-х! Людина стала хвора! Душа в тілі. Почуття! Погляд! Хто кому в очі дивиться? Ш-ш-ш-ш-ш-ш-ш-у-у-х! Ш-ш-ш-ш-ш-ш-у-у-х!..» (Стех, 2018: 134). На перший погляд здається, що кожне речення чергується з дитячими витівками, імітуючи природні звуки, але насправді він вигукує фрази, які змушують замислитись над тим, ким стали люди в часи залежності від інтернету та соціальних мереж.

Одним із найбільш уживаних і важливих є прийом введення діалогів у художній репортаж. Діалог двох подорожніх, які їдуть за напрямом

«6352. Кам'янець–Подільський–Гречани», П. Стех занотовує нерозривними фразами, дотримуючись властивої йому орфографії та пунктуації:

« – КажутьЗРосієюНіколиНеПомиримсяБоВійна!

– АЗНімцямиШоСкількиВонИнасВибилиІНічогоЇздятьТут.

– ВсеБачтеДобре!

– ЛенінуНімціДалиДесятьТисячДоларів…

– ЗападДаєБаблаАНашоЩобЗемлюЗабрати.

– АПорошенкуТребаТоїЗемліНіЗЖидамиПоділятьІВсьо» (Стех, 2018: 130).

Як бачимо, оповідач прискіпливо спостерігав за розмовами в електричках, щоб потім ретельно зафіксувати яскраві моменти діалогів на політичну тему відповідними графічними елементами. Діалоги, які записував автор, дивують оформленням. У художньому репортажі «6434. Івано-Франківськ–Коломия» відбувся діалог між немовлям і його матір'ю. Маленький хлопчик намагався дати зрозуміти матері і старшій сестрі, що він хоче від них, розтягуючи найлегші звуки для вимови:

« – О-о-о-о-о-и-и-и-и-и-и… – пояснює малий.

– Чого-чого?

– О-о-о-д-и-и-и-и! – повторює.

– Ну нема води, де я тобі її візьму? Випили. Потерпи трохи, приїдем і куплю тобі води.

– О-о-о-д-и-и-и-и!

– Хочеш банан? Інжир є.

– О-о-д-и!» (Стех, 2018: 105). Розмова припинилася несподіваною появою пляшки води, яку дав оповідач.

В інших діалогах П. Стех звертався до поліфонічного за своє суттю художнього засобу – асоціоніму. У художньому репортажі «6313. Жмеринка–Вапнярка» автор вигадав імена підліткам, зважаючи на асоціації, що виникли в нього, коли він їх побачив: «Один має темну шкіру й чорні очі – він ром. Другий білий – ніби молоко» (Стех, 2018: 138). Лише для назви одного хлопця автор використав асоціонім: « – Дай папіросу, – каже ром.

– Тримай <…>

– О-о, «Лакі страйк»! Де ти такі папіроси взяв? – питає Молоко» (Стех, 2018: 138). Інший хлопець «ром» так і залишився при асоціативному першому враженні.

Оригінальним із погляду форми і змісту є авторський прийом асоціативного рахунку. П. Стех нудьгував на станції, очікуючи, поки зарядяться технічні пристрої, рахував вагони, а коли вони закінчилися, продовжив далі. Але пам'ять на місці наступної цифри відтворювала подію, яка трапилась цього року в історії людства. Поступово звичайні цифри перетворювались на числа зі змістом, нерідко сумного настрою. Текст графічно означений арабськими цифрами, які перемежовуються з буквеними назвами: «… 31, 32, Ісус, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, сенс життя, 43, 44, 45, 46, 47 <…> 1487, 1488, 1489, 1490, 1491, Америка, 1493, 1494, 1495, 1496, 1497, 1498, 1499, 1500, 1501, 1502, 1503, 1504, 1505, 1506, 1507, 1508 <…> 1651, 1652, 1653, Харків, 1655, 1656, 1657, 1658, 1659, 1660 <…> 1785, 1786, 1787, 1788, Французька революція, 1790, 1791, 1792, 1793, 1794, 1795, 1795, 1796, 1797, Енеїда, 1799, 1800, 1801, 1802 <…> 1912, Українка, війна, війна, війна, війна, війна <…> 2002, 2003, революція, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, революція, війна, війна, війна, війна і т. д.» (Стех, 2018: 88–91). Рахуючи, оповідач абстрагувався від дійсності, вибудовуючи власний ланцюг подій. Інтерпретація цифрового й вербального смислів узгоджується логічним вибором епізодів минулого, які вплинули на подальший хід історії та розвиток культурної сфери.

П. Стех залучає прийом кадрування сцен задля розкриття дотепних випадків і рис характеру людей. У художньому репортажі «6057. Червоноград–Львів» маємо текст у тексті. Автор ввів драматичний твір, визначивши жанр: ситуативна трагікомедія у трьох діях аматорського театру ім. Другого вагону з голови потяга. Спектакль «За зачиненими вікнами» розпочинається фразою: «Протяг ****зму [тобто байдужжя – роз'яснення *М. Л.*] бродить електричкою» (Стех, 2018: 69). Дійовими особами є ХЛОПЕЦЬ У НАВУШНИКАХ, ЖІНКА З ВАФЛЯМИ, ЛЕОПАРДОВА КОФТА, ПРОТЯГ, МУЖЧИНА В ОКУЛЯРАХ, ЖІНКА В ЖОВТІЙ МАЙЦІ, ЖІНКА З ДИТИНОЮ та інші. Драматичні баталії розгортаються в електричці у спеку. ПРОТЯГ – це головний винуватець ситуації. Він потрапив до вагону через вікно, яке відчинив ХЛОПЕЦЬ У НАВУШНИКАХ. Жінка, яку автор, використавши синекдоху, назвав ЛЕОПАРДОВА КОФТА, почала вимагати: « *– Закрийте вікно! Тут протяг*» (Стех, 2018: 70). На її прохання ХЛОПЕЦЬ У НАВУШНИКАХ ніяк не відреагував і вона заручилась підтримкою МУЖЧИНИ В ОКУЛЯРАХ, який продовжив наполягати на зачиненні вікна: *« – Ану закрий! Е-е-е-е-й, ти шо, не чуєш? Я можу підійти тобі ближче сказати!»* (Стех, 2018: 71). До вирішення суперечки приєдналась ЖІНКА В ЖОВТІЙ МАЙЦІ, авторитетно стверджуючи, що вікно має бути відкритим *«…по правій стороні за рухом поїзда! Так шо закривайте вікно біля себе»* (Стех, 2018: 72). ПРОТЯГ тягнувся вагоном, однак ЛЕОПАРДОВА КОФТА зачиняла вікно, а інші

учасники сцени відчиняли, допоки ЖІНКА З ДИТИНОЮ владним тоном не сказала: « – *В мене там дитина, і, якщо ви не закриєте своє вікно, вона простудиться. А якщо я там закрию наше – вона впріє*» (Стех, 2018: 75). На ці репліки ХЛОПЕЦЬ У НАВУШНИКАХ зреагував і тоді вікно впало, «…ніби завіса» (Стех, 2018: 75). П. Стех зобразив дійових осіб як яскравих представників різних психологічних типів поведінки людей, спирався при описі на конкретні деталі й зовнішні ознаки, які вони мали.

Автор образно розгортає сцени з метою відтворити реальний стан основного залізничного сполучення країни у XXI столітті. Кадри спроєктовані як короткометражний фільм за участю голів Укрзалізниці, Пенітенціарної служби та міністра інфраструктури. П. Стех, іронізуючи над життєвістю проблем і способом їх вирішенням, передає курсивом посади й емоційні репліки головних героїв, які сидять у перегородках і дивляться в камеру: «… – Друзі, чайочок не бажаєте? – *одразу вступає з пропозицією голова Укрзалізниці.* – Я розробив проект надшвидкісного потяга! – *перебиває і хвалиться міністр інфраструктури.* – Для кого? – *не розуміє голова Укрзалізниці.* – Для нас! Для України-неньки! – *пломеніє міністр*. – Ти неньку не займай! – *хмуриться голова Пенітенціарної служби*. – Спокійно, займати гроші будемо на проект, а не неньку, – *парирує міністр інфраструктури.* – А ми модернізуємо 375 електричок! – *вигукує голова Укрзалізниці й додає:* – Їх можна буде експлуатувати іще 40 років» (Стех, 2018: 189).

П. Стех експериментує зі словом і випробовує його смислові відтінки. Четвертий маршрут сходом країни розпочинається в день 73-ої річниці перемоги над нацизмом у Другій світовій війні. У контексті пам'яті незмінним атрибутом є лексема «прапор», яка в тексті виконує функції плеоназму. Автор, спостерігаючи за загальною картиною, помічав, що «навколо багато людей <…> з прапорами: жовто-блакитними й де-не-де – з червоними. Переводиш погляд з одного на інші: прапор-прапор-прапор-прапор-прапор-прапор-прапор-прапор-прапор-прапор-прапор-прапор-прапор-прапор-пра-пор-прапор-прапор-прапор-прапор…» (Стех, 2018: 165–166). П. Стех розкодовує символічність цієї речі образом діда, що «виглядає як людина, яка повернулася з фронту з перемогою, – всі навколо радіють, святкують і кричать про пам'ять, а він відсторонено п'є і намагається щось забути» (Стех, 2018: 168). У цьому і полягає розвінчання «прапора» як переможної святині. Важливо зрозуміти, що не прапори здійснювали вчинки, а люди, які живуть із тими спогадами щоднини.

Я. Поліщук вважав, що в умовах ведення гібридної війни «художня література, будучи чутливим нервом подібних змін, лишається щодо них доволі вразливою – чи то, навпаки, через багатозначне замовчування» (Поліщук, 2018: 114). У текстах П. Стеха простежуємо нестандартне замовчування крізь гру з рядками, пропуски літер тощо. В останньому художньому репортажі «6152. Чаплине–Авдіївка» автор зізнається, що його «навколосвітня подорож Україною приміськими потягами і закінчилася там, посеред Авдіївки, звідки <…> втік зі страхом і соромом» (Стех, 2018: 199). Невимовний біль і водночас сором проглядаються у словах із порушеними правилами орфографії. Залишаючи пропуски на місцях літер, автор говорить, що «в Авдіївці багато дітей, як і дірявих б динк в, – і т му в жко зр зум ти, біл ше в м ста м йбутн ого чи м нул го. Але в е зал ж ть від т г, скіл к ти б чив і п р жи …» (Стех, 2018: 199). П. Стех візуалізує вербальне навантаження слова «їду», формуючи сходинки та емоційно зафіксував останню платформу мандрівок:

«Їду
Їду
Їду
Їду

зі страхом, соромом, криком.
мовчки.
АВДІЇВКА–ПОКРОВСЬК–СЛОВ'ЯНСЬК–ЛИМАН–БАХМУТ–СІВЕРСЬК–ПОПАСНА–СВАТОВО–КУП'ЯНСЬК–ХАРКІВ»
(Стех, 2018: 200–201).

Автор експериментував із прозовим текстом, дозволяючи словам бути вільними від норм пунктуації й орфографії, вкладаючи у зміст правдиві й неприховані сторони українського буття.

Висновки. Отож, художній репортаж становить цілком самостійний жанр у нефікційній літературі, тому що має низку рис, які вирізняють його з-поміж інших жанрів документальної літератури («оригінальні» діалоги, внутрішні монологи, візуальні засоби – курсив, цифрові позначки, синкопи тощо, які створюють певні зорові образи). П. Стех фіксував події, ситуації, проблеми, які існують не в одному куточку України, а мають всеукраїнський статус. Наскрізною ідеєю художніх репортажів є «іржа», що виражена в метафорі, проте асоціюється з транспортним сполученням «Укрзалізниці». У назві державного перевізника закладено ідею, що життя українців давно потребує змін, а не замін, як це часто буває з транспортом «Укрзалізниці».

Художні репортажі П. Стеха є незвичними та оригінальними з погляду організації тексту. Він чергує діалоги в тексті, оформлюючи їх нерозривними фразами, щоб із точністю відтворити ситуацію мовлення й актантів, вводить у текст прийоми асоціативного рахунку й кадрування сцен із метою переосмислити історичні події, проаналізувати помилки урядовців, політиків тощо. Вважаємо, що дослідження розширює горизонти для детального розгляду прийомів зображення дійсності в текстах інших авторів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Варикаша М. Специфіка літератури non-fiction. *Гендерний дискурс у літературі non-fiction* : монографія. Донецьк : ЛАНДОН–XXI, 2013. С. 51–65.
2. Вульф Т. Новая журналистика и Антология новой журналистики / под ред. Т. Вульфа и Э. У. Джонсона [пер. с англ. Д. Балагова и Ю. Балаяна]. Санкт-Петербург : ТИД «Амфора», 2008. 574 с.
3. Галич О. Fiction і non fiction у літературі : проблеми теорії та історії : монографія. Луганськ : СПД Рєзніков В. С., 2013. 368 с.
4. Гинзбург Л. О психологической прозе. Москва : INTRADA, 1999. 413 с.
5. Колінько О. Нон-фікшн як особливий феномен сучасної белетристики. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.* 2016. № 24. Т. 2. С. 74–77.
6. Наливайко Д. Західноєвропейська україністика початку XIX сторіччя. *Питання літературознавства.* 2007. Вип. 73. С. 68–83.
7. Нєсмелова О., Коновалова Ж. Новый журнализм : теоретические принципы и их художественное воплощение. *Ученые записки Казанского университета.* Казань, 2011. Т. 153. Кн. 2. С. 245–258.
8. Поліщук Я. Гібридна топографія. Місця й не-місця в сучасній українській літературі. Чернівці : Книги–XXI, 2018. 272 с.
9. Скнаріна О. Константні риси документально-художньої прози. *Волинь філологічна : текст і контекст. Польська, українська, білоруська та російська літератури в європейському контексті.* Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. Вип. 6. Ч. ІІ. С. 139–149.
10. Стех П. Над прірвою в іржі. Київ : Темпора, 2018. 204 с.
11. Філоненко С. Масова література в Україні : дискурс / ґендр / жанр : монографія. Донецьк : ЛАНДОН–XXI, 2011. 432 с.

REFERENCES

1. Varykasha, M. (2013). Spetsyfika literatury non-fiction. Hendernyi dyskurs u literatyri non-fiction. [Specifics of non-fiction literature. Gender Discourse in Non-Fiction Literature]. PP. 51–65. Donetsk : "LANDON–XXI" [in Ukrainian].
2. Vulf, T. (2008). Novaya zhurnalistika i Antologiya novoj zhurnalistiki. [New Journalism and the Anthology of New Journalism]. Sankt-Peterburg : TID "Amfora" [in Russian].
3. Halych, O. (2013). Fiction i non fiction u literature : problemy teorii ta istirii. [Fiction and Non Fiction in Literature : Problems of Theory and History]. Luhansk : SPD Ryeznikov V. S [in Ukrainian].
4. Ginzburg, L. (1999). O psixologicheskoj prose [About Psychological Prose]. Moskva : INTRADA [in Russian].
5. Kolinko O. (2016). Non-fikshn yak osoblyvyi fenomen suchasnoi beletrustuku. [Non-Fiction as a Special Phenomenon of Contemporary Fiction]. Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu, Odesa : MHU. No. 24. T. 2, pp. 74–77 [in Ukrainian].
6. Nalyvaiko, D. (2007). Zahidno-yevropeiska ukrainistyka pochatku XIX storichcha. [Western European Ukrainian Studies of the Early 19th Century]. Pytannia literaturoznavstva. Chernivtsi : Vyd-vo Cherniv. nats. un-ty. Vyp. 73. PP. 68–83 [in Ukrainian].
7. Nesmelova, O., Konovalova, Zh. (2011). Novyi zhurnalizm : teoreticheskie princzypy i ih hudozhestvennoe voploshhenie. [The New Journalism : Theoretical Principles and Their Artistic Reflection]. Uchenye zapiski Kazanskogo universiteta, Kazan, pp. 245–258. T. 153. Kn. 2 [in Russian].
8. Polishchuk, Ya. (2018). Hibrydna topohrafiia. Mistsia y nemistsia v suchasnii ukrainskii literaturi. [The Hybrid Topography. Places and Non-Places in Modern Ukrainian Literature]. Chernivtsi : Knyhy – XXI [in Ukrainian].
9. Sknarina, O. (2008). Konstantni rysy documentalno-khudozhnoi prozy. [Constant Features of the Documentary-Belles-Lettres Prose]. Volyn filolohichna : tekst i kontekst. Polska, ukrainska, biloruska ta rosiiska literatury v yevropeiskomu konteksti, pp. 139–149. Lutsk : RVV "Vezha" Volyn. nats. Un-tu im. Lesi Ukrainky. Vyp. 6. Ch. II [in Ukrainian].
10. Stekh, P. (2018). Nad prirvoiu v irzhi. [The Catcher in the Rust]. Kyiv : Tempora [in Ukrainian].
11. Filonenko, S. (2011). Masova literatura v Ukraini : dyskurs / gender / zhanr : monohrafiia. [Mass Literature in Ukraine : discourse / gender / genre]. Donetsk : LANDON–XXI [in Ukrainian].

УДК 811.134.2'373.612.2'373.46:61
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/30.212338

Володимир ЛИСЮК,
orcid.org/0000-0002-9213-8802
аспірант кафедри французької філології
факультету іноземних мов
Львівського національного університету імені Івана Франка
(Львів, Україна) volodymyr.lysiuk@lnu.edu.ua

МЕТАФОРИЗАЦІЯ ЯК ПРОДУКТИВНИЙ СПОСІБ УТВОРЕННЯ ІСПАНСЬКОЇ МЕДИЧНОЇ ТЕРМІНОЛЕКСИКИ

Медична термінологія як відкрита та динамічна система, яка перебуває у стані постійного руху та вдосконалення, щораз поповнюється термінами, які позначають сучасні реалії медичного світу. Нині ця терміносистема являє собою широкий пласт лексики, значну частину якого утворено саме шляхом переосмислення наявних у мові номінативних одиниць. Не останню роль у цьому процесі відіграє метафора.

Вивчення метафоричних термінів у системі медицини іспанської мови дає змогу говорити про значну роль метафори як способу утворення термінів, як ідеального механізму концептуалізації та номінації. Вони являють собою цілу систему, в якій шляхом метафоричного перенесення вербалізовано найрізноманітніші поняття медичної галузі знання.

Ця стаття присвячена одному з найбільш продуктивних засобів семантичної деривації – метафоризації. У ній зосереджено увагу на сучасному розумінні метафори та її ролі в номінації медичних реалій. Продемонстровано основні процеси метафоризації як чинника творення іспанських медичних термінів, здійснено типологічну класифікацію медичних термінів із метафоричним компонентом. Виділено основні метафоричні моделі та визначено семантико-когнітивні форманти, що лягли в основу метафоричної проекції з вихідної денотативно-поняттєвої сфери в нову – медичну, як-то функційна та візуальна (форма, хроматичність, вигляд) подібності, а також вияви об'єктів природи. Пропоноване дослідження продемонструвало, що метафорична транспозиція є доволі продуктивним способом утворення медичних термінів, а різноманітні об'єкти живої та неживої природи, а також різні надприродні сутності експлікувалися в термінах на позначення певних патологічних процесів, медичних препаратів, складових частин тіла людини, патогенних мікроорганізмів.

Дослідження проводилося на матеріалі іспаномовних фахових медичних журналів «Revista Médica de Chile», «Revista Médica MD», а також газет «ABC» та «El país» (рубрики про здоров'я). У цій розвідці використано методику семантико-когнітивного моделювання метафоризації, що розроблена Ю. В. Кравцовою.

Ключові слова: *номен, метафоризація, термін, метафора, семантико-когнітивний формант.*

Volodymyr LYSIUK,
orcid.org/0000-0002-9213-8802
Postgraduate Student at the Department of French Philology
of the Faculty of Foreign Languages
Ivan Franko National University of Lviv
(Lviv, Ukraine) volodymyr.lysiuk@lnu.edu.ua

METAPHORIZATION AS A PRODUCTIVE WAY OF FORMING SPANISH MEDICAL TERMINOLEXIS

Medical terminology as an open and dynamic system, which is in a state of constant movement and improvement, is constantly supplemented with terms that denote the modern realities of the medical world. Today, this terminology is a broad layer of vocabulary, much of which is formed by rethinking the already existing nominative units in the language. Metaphor plays not the least role in this process.

The study of metaphorical terms in the system of Spanish medicine allows us to talk about the significant role of metaphor as a way of forming terms, as an ideal mechanism for conceptualization and nomination. They represent a whole system in which a variety of concepts of the medical field of knowledge are verbalized through metaphorical transfer.

This article is devoted to one of the most productive means of semantic derivation – metaphorization. It focuses on the modern understanding of metaphor and its role in the nomination of medical realities. The main processes of metaphorization as a factor in the creation of Spanish medical terms are demonstrated, the typological classification of medical terms with a metaphorical component is realized. The main metaphorical models are identified and the semantic-cognitive formants that formed the basis of metaphorical projection from the original denotative-conceptual sphere into a new – medical, such as functional and visual (shape, chromaticity, appearance) similarity, as well as manifestations

of natural objects are identified. The proposed study shows that metaphorical transposition is a very productive way of forming medical terms, and various objects of animate and inanimate nature, as well as various supernatural entities are revealed in terms of certain pathological processes, medical preparations, human body components, pathogenic microorganisms.

The study was conducted on the basis of the Spanish-language professional medical journals "Revista Médica de Chile", "Revista Médica MD", as well as the newspapers "ABC" and "El país" (health sections). This research uses the method of semantic-cognitive modeling of metaphorization, developed by Yu. V. Kravtsova.

Key words: *nomen, metaphorization, term, metaphor, semantic-cognitive formant.*

Постановка проблеми. Як система, що перебуває у стані вічної реконцептуалізації, іманентної для еволюції усякого наукового знання, медична терміносистема не захищена від впливів різноманітних лінгвістичних феноменів. На кожному етапі свого розвитку медицина, як і будь-яка інша наука, стикалася з проблемою пошуку та творення нових термінів для позначення тих реалій, що поставали перед нею. Не останню роль у депроблематизації цього процесу відіграла метафора, що перетворилася на практично ідеальний механізм аргументації, концептуалізації та номінації.

Традиційно вона трактувалася як стилістичний засіб, притаманний більшою мірою літературі, аніж науці. Її роль у науковому пізнанні часто применшувалась. Передусім її розглядали як головну перепону для вираження та передачі думки. Зокрема, Дж. Локк закидав метафорі неістинні ідеї, вважав, що вона збуджує пристрасті та вводить в оману розум (Локк, 1985: 567).

Навіть у сучасній термінології нерідко зустрічається теза, що термін має характеризуватися стилістичною нейтральністю, відсутністю експресивності, холодністю. Отже, метафора як носій усіх цих рис уже не зовсім відповідає строгій концептуальності наукового терміна, порушує його однозначність.

У цій роботі ми схиляємося до думки А. Д'якова, що термін таки «може мати інтенсивність деяких семантичних складників» (Д'яков, Кияк, Куделько, 2000: 13). Цілком зрозуміло, що метафоризація зумовлює семантичну експресивність, проте, вбудовуючись до нової фахової сфери, ця експресія згасає і надає лексемі прозорості декодування (Селіванова, 2011: 287). З плином часу в таких термінах їх метафоричне походження губиться.

Нині метафора розглядається як потужний засіб номінації, вербалізований спосіб мислення і відображення мовної картини світу (Арутюнова, 1990: 186). Вона не лише дає змогу виявити подібність між різними реаліями, але створює змогу застосовувати знання та досвід, отримані в одній сфері, задля досягнення мети в іншій (Кравцова, 2011: 47).

Аналіз досліджень. Як один із продуктивних засобів семантичної деривації, метафорична транспозиція була об'єктом дослідження багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених. Однак проблема метафоризації, зокрема походження метафоричного значення, не втрачає своєї актуальності.

В українській лінгвістиці відсутнє спеціальне комплексне дослідження метафоричних процесів в іспанській медичній термінології. Більшість закордонних робіт загалом лише констатує факт існування метафор в іспанській медичній терміносистемі. Так, Р. Моралес Харлей у розвідці "Metáforas motivadas por la similtud formal en la terminología médica" здійснює етимологічний аналіз 51 метафори, поділивши їх на три категорії: «природна сфера», «культурна сфера», «з композитивним елементом» (Harley, 2014: 113–125); М. Баран у статті "Transposiciones metafóricas en la terminología médica española" представляє класифікацію термінів-метафор за приналежністю до семантичних класів (Баран, 2019: 141–152). У цій розвідці ми пропонуємо дослідження медичних термінів-метафор із позиції семантико-когнітивного моделювання.

Мета статті – здійснити комплексний семантико-когнітивний аналіз термінів-метафор, визначити основні метафоричні моделі.

Об'єкт дослідження – метафоризація іспанської медичної термінології, *предмет* – медичні терміни-метафори.

Виклад основного матеріалу. Задля дослідження медичних термінів-метафор ми використали методику семантико-когнітивного моделювання метафоризації, розроблену Ю. В. Кравцовою. В її основі лежить розуміння метафори як ментально-вербального конструкта, що призначений для опису характеристик або номінації певного об'єкта і створений на основі його аналогії або асоціативної подібності з іншим об'єктом, що вже має найменування, у процесі пізнавальної діяльності людини (Кравцова, 2011: 47).

Згідно з дослідженням вищезгаданого автора, метафорична модель розглядається як наявна у свідомості носіїв мови схема вербалізації

корелятивних в асоціативному плані понять. Вона являє собою трикомпонентну структуру, що включає вихідну та нову денотативно-понятійну сфери та семантико-когнітивний формант, що розуміється як ментально-змістовий елемент, що інтегрує різні сутності, подібні в будь-якому відношенні, і слугує мотивувальною ознакою метафоричної проекції з вихідної поняттєвої сфери в нову (Кравцова, 2011: 47).

Метафорична модель реалізовується в субмоделі – різновиді та засобі її конкретизації, що характеризується варіативністю вихідної і/чи понятійних сфер і/чи семантико-когнітивного форманта в межах певного інваріанту (моделі) (Кравцова, 2014: 187).

У процесі нашого дослідження ми встановили, що вихідною поняттєвою сферою більшості медичних термінів є об'єкти живої і неживої природи, а також надприродні сутності.

Серед термінів, утворених шляхом метафоризації об'єктів неживої природи, можемо виділити ***терміни з ландшафтним метафоричним компонентом*** (*meseta tibial*, укр. великогомілкове плато; *fosa nasal*, укр. ніздря), ***терміни з артефактним метафоричним компонентом*** *(saco lagrimal*, укр. слізний мішок; *pared celular*, укр. клітинна стінка), ***терміни з колоративним метафоричним компонентом*** *(rubéola*, укр. краснуха; *ictericia*, укр. жовтуха).

Жива природа представлена в ***термінах із фітоморфним метафоричним компонентом*** *(amígdala*, укр. мигдалина; *rama del nervio* укр. гілка нерва), ***термінах із зооморфним метафоричним компонентом*** (*vientre de rana*, укр. жаб'ячий живіт; *ala nasal,* укр. крило носа), ***термінах із соматичним метафоричним компонентом*** (*ventrículo*, укр. шлуночок; *aurícula*, укр. передсердя).

Надприродне лягло в основу ***термінів із міфотеонімічним метафоричним компонентом*** (*morfina*, укр. морфін).

Аналіз вихідних денотативно-понятійних сфер дав нам змогу виокремити моделі метафоризації.

Метафорична модель *«НЕЖИВА ПРИРОДА – ТІЛО ЛЮДИНИ»*, що реалізується в субмоделях:

1) «елемент ландшафту – анатомічне утворення/орган»: *meseta tibial* (укр. великогомілкове плато); *fosa nasal* (укр. ніздря); *surco interhemisférico* (укр. міжпівкульна борозна);

2) «артефакт – анатомічне утворення/орган»: *saco lagrimal* (укр. слізний мішок); *válvula* (укр. клапан); *columna vertebral* (укр. хребет), *pared celular* (укр. клітинна стінка); *vaso sanguineo* (укр. кровоносна судина); *silla turca* (*укр. турецьке сідло*); *tibia* (укр. великогомілкова кістка);

3) «артефакт – протез»: *funda dental* (укр. зубна коронка);

4) «небесне тіло – анатомічне утворення»: menisco (укр. меніск).

У цій метафоричній моделі семантико-когнітивним формантом виступатимуть:

форма: наприклад, в основу терміна *menisco* покладена асоціація з формою молодого місяця;

функційна подібність: наприклад, у терміні *válvula* – це змога закриватися та розкриватися.

Метафорична модель *«НЕЖИВА ПРИРОДА – ПАТОЛОГІЧНИЙ ПРОЦЕС»*, яка представлена такими різновидами:

1) «артефакт – захворювання»: *catarata* (укр. катаракта);

2) «характеристика об'єкта – захворювання»: *rubéola* (укр. краснуха); *ictericia* (укр. жовтуха); *cianosis* (укр. ціаноз); *cloroma* (укр. саркома); *cirrosis* (укр. цироз); *glaucoma* (укр. глаукома).

Інтегруючими ментально-змістовими елементами тут виступають:

– *вияви об'єктів: catarata* (укр. віконниця) первинно існувало на позначення елемента будинку, що служив для затемнення світла у приміщенні. Лише згодом його властивість «затемнювати світло» інтегрувалася в медичний термін *catarata*;

– *хроматичність:* різноманітні кольори покладені в основу чималої кількості термінів на позначення захворювань. Наприклад, синій відтінок, якого набувають шкіра та слизові оболонки людини внаслідок недостатньої насиченості киснем крові, ліг в основу терміна *cianosis*.

Метафорична модель «ЖИВА ПРИРОДА – *МЕДИЧНИЙ ПРЕПАРАТ»* виражена в субмоделі *«рослина – речовина»: codeína* (укр. кодеїн); *papaverina* (укр. папаверин)

В основі метафоричної транспозиції тут лежить *властивість* об'єкта живої природи спричиняти певні ефекти: зменшення відчуття болю, сон тощо.

Метафорична модель «ЖИВА ПРИРОДА – *ТІЛО ЛЮДИНИ»* знаходить реалізацію в таких різновидах:

1) «рослина – анатомічне утворення»: *orzuelo* (укр. ячмінь), *amígdala* (укр. мигдалина), *bulbo* (укр. цибулина), *dendrita* (укр. дендрит), *iris* (укр. райдужка);

2) «частина рослини – анатомічне утворення»: *raíz aórtica* (укр. корінь аорти), *rama del nervio* (укр. гілка нерва), *corteza del cristalino* (укр. кора кришталика);

3) «частина тіла тварини – анатомічне утворення»: *ala nasal* (укр. крило носа);

4) «внутрішній орган – частина внутрішнього органу»: *ventrículo* (укр. шлуночок);

5) «частина тулуба – внутрішній орган»: *aurícula* (укр. передсердя).

Семантико-когнітивним формантом для цієї моделі виступають *форма і функційна подібність:* термін ventrículo в медичній сфері слугує для позначення «порожнини серця, яка отримує кров від передсердя та регулює її рух по кровоносній системі», утворений шляхом демінутивізації лат. *venter (шлунок).*

Метафорична модель «ЖИВА ПРИРОДА – *ПАТОЛОГІЧНИЙ ПРОЦЕС»* представлена в субмоделі «тварина – хвороба/симптоми»: *elefantiasis* (укр. слонова хвороба); *vientre de rana* (укр. жаб'ячий живіт).

Метафорична модель «ЖИВА ПРИРОДА – *ПАТОГЕННИЙ МІКРООРГАНІЗМ»* конкретизована в різновиді «атмосферне явище – вірус»: *coronavirus* (укр. коронавірус).

Для моделей «ЖИВА ПРИРОДА – ПАТОЛОГЧНИЙ ПРОЦЕС» та «ЖИВА ПРИРОДА – ПАТОГЕННИЙ МІКРООРГАНІЗМ» семантико-когнітивним формантом виступає *зовнішній вигляд*. Так, термін *elephantiasis* виник у зв'язку з тим, що шкіра осіб, які страждають на це захворювання, набуває такого ж вигляду, як зовнішній покрив тіла слона.

Метафорична модель «НАДПРИРОДА – *ПАТОЛОГІЧНИЙ ПРОЦЕС»* реалізується в субмоделях:

1) «міфічне божество – шлях передачі захворювання»: venéreo (укр. венеричний);

2) «міфічна істота – симптом»: *cabeza de medusa* (укр. голова медузи).

Метафорична модель «НАДПРИРОДА – *МЕДИЧНИЙ ПРЕПАРАТ»* конкретизована в різновиді «міфічне божество – речовина»: *morfina* (укр. морфін); *afrodisíaco* (укр. афродизіак).

Метафорична модель «НАДПРИРОДА – *ТІЛО ЛЮДИНИ»* втілена в субмоделі «міфологічна істота – анатомічний орган»: *hipocampo* (укр. гіпокамп).

Проаналізувавши метафоричні моделі, вихідною сферою яких є «НАДПРИРОДА», ми встановили, що їхніми семантико-когнітивними формантами можуть виступати:

– *форма.* Наприклад, у терміні *hipocampo* основою асоціації стала візуальна схожість між анатомічним органом та морським монстром із кінським тілом та довгим та закрученим хвостом, як у риби, на якому їздили Тритон та нереїди;

– *схожість функцій.* Асоціацію між *afrodisíaco* та богинею Афродітою зумовлено тим, що як саме божество, так і речовина викликають нестримне бажання любові.

Висновки. Метафорична транспозиція є одним із доволі продуктивних способів утворення медичних термінів. Дослідження продемонструвало, що різноманітні об'єкти живої та неживої природи, а також надприродні сутності послужили вихідною денотативно-понятійною основою для термінів на позначення патологічних процесів, медичних препаратів, складових частин тіла людини. Інтегруючими ментально-змістовими елементами, що послужили для інтеграції різних сутностей об'єктів метафоричної транспозиції, передусім стали функційна та візуальна (форма, хроматичність, вигляд) подібності, а також вияви об'єктів природи.

Практичне значення роботи визначено змогою використати зібрані матеріали в лексикографічній практиці. Проваджуване дослідження може стати підґрунтям для подальшого дослідження медичної метафори з перспективи когнітивізму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арутюнова Н. Д. Метафора и дискурс. *Теория метафоры.* Москва : Прогресс. 1990. С. 5–33.
2. Д'яков А. С., Кияк А. С., Куделько З. Б. Основи термінотворення : Семантичні та соціолінгвістичні аспекти. Київ : КМ Academia, 2000. 218 с.
3. Кравцова Ю. В. Семантико-когнітивне моделювання метафоризації. *Мовознавство.* 2011. № 1. С. 43–54.
4. Кравцова Ю. В. Моделирование в современной лингвистике. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2014. Вип. 5. С. 181–189.
5. Локк Дж. Сочинения в 3-х т.: Т. I. / пер. с англ. А. Н. Савина. Москва : Мысль, 1985. 621 с.
6. Селіванова О. О. Когнітивне підґрунтя метафоризації російської лінгвістичної термінології. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации».* 2011. Том 26 (65), № 1. С. 286−292.
7. Harley M. R. Metáforas motivadas por la similitud formal en la terminología médica. Káñina, Rev. Artes y Letras, Univ. Costa Rica XXXVIII (Especial). 2014. Vol. 38. P. 113−125.
8. Baran M. Transposiciones metafóricas en la terminología médica española. Voces dialogantes. Estudios en homenaje al professor Wiaczesław Nowikow. Wydawnictwo Uniwersytetu Lódzkiego. 2019. P. 141−152.

REFERENCES

1. Arutyunova N. D. Metafora i diskurs. Teoriya metafory [Metaphor and discourse. The theory of metaphor]. M. : Progress. 1990. P. 5−33 [in Russian].

2. D'yakov A. S., Ky'yak A. S., Kudel'ko Z. B. Osnovy terminotvorennya : Semantychni ta sociolingvistychni aspekty [Fundamentals of term formation: semantic and sociolinguistic aspects]. K.: KM Academia, 2000. 218 p. [in Ukrainian].

3. Kravczova Yu. V. Semantyko-kognityvne modelyuvannya metaforyzaciyi [Semantic-cognitive modeling of metaphorization]. Movoznavstvo. 2011. № 1. P. 43–54 [in Ukrainian].

4. Kravczova Yu. V. Modelirovanie v sovremennoj lingvistike [Modeling in modern linguistic]. Visnyk Zhytomyrskogo derzhavnogo universytetu imeni Ivana Franka. 2014. Vyp. 5. P. 181–189 [in Russian].

5. Lokk Dzh. Sochineniya v 3-kh t.: T. I. [The works in 3 volumes: Vol. I] / transl. from Engl. A. N. Savina. M. : My'sl', 1985. 621 p. [in Russian].

6. Selivanova O. O. Kognityvne pidgruntya metaforyzaciyi rosijskoyi lingvistychnoyi terminologiyi [Cognitive basis of metaphorization of Russian linguistic terminology]. Uchenye zapiski Tavricheskogo naczional'nogo universiteta im. V.I. Vernadskogo. Seriya "Filologiya. Soczial'ny'e kommunikaczii". 2011. Tom 26 (65), № 1. P. 286−292 [in Ukrainian].

7. Harley M. R. Metáforas motivadas por la similitud formal en la terminología médica [Metaphors motivated by the formal similarity in medical terminology]. Káñina, Rev. Artes y Letras, Univ. Costa Rica XXXVIII (Especial). 2014. Vol. 38. P. 113−125 [in Spanish].

8. Baran M. Transposiciones metafóricas en la terminología médica española [Metaphorical transpositions in Spanish medical terminology]. Voces dialogantes. Estudios en homenaje al professor Wiaczesław Nowikow. Wydawnictwo Uniwersytetu Lódzkiego. 2019. P. 141−152 [in Spanish].

УДК 811.134.2'373.611'366'373.46:796.332
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/30.212341

Сергій ЛИСЮК,
orcid.org/ 0000-0001-7265-0772
аспірант кафедри французької філології
факультету іноземних мов
Львівського національного університету імені Івана Франка
(Львів, Україна) sergii.lysiuk@lnu.edu.ua

ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРЕФІКСІВ ІСПАНСЬКОЇ ФУТБОЛЬНОЇ ТЕРМІНОЛЕКСИКИ

Одним з актуальних питань сучасних лінгвістичних студій є вивчення проблем словотворення на матеріалах термінологій різних сфер людської діяльності, адже термінологічна лексика являє собою той пласт словникового складу мови, який безпосередньо покликаний фіксувати результати пізнавальної діяльності соціуму.

Дедалі частіше лінгвісти проявляють зацікавленість до студіювання спортивної термінології, футбольної лексики зокрема. Спорт як феномен масової культури та футбол як його флагман стали об'єднуючим фактором для всього суспільства, просочилися практично в усі сфери суспільного життя, а тому становлять широке поле для різних сфер досліджень.

Чимало наукових розвідок як вітчизняних, так і зарубіжних мовознавців присвячені вивченню словотворчих процесів у межах футбольної термінології різних мов світу, однак специфіка їх функціонування потребує глибшого аналізу.

Словотворчі процеси відіграють важливу роль у формуванні лінгвальної картини світу, забезпечують динамічний розвиток словникового складу тієї чи іншої мови, покращують та підсилюють ефективність комунікативного процесу.

Одним із продуктивних словотворчих механізмів поповнення футбольної термінології є використанням афіксів, які відіграють особливу роль в утворенні похідних слів.

У цій статті зосереджено увагу на дослідженні префіксального словотворення як фактора розширення футбольної термінології сучасної іспанської мови та класифікації задіяних у цьому процесі словотворчих формантів за їх приналежністю до конкретного семантичного поля. Зокрема, в розвідці виокремлено такі групи префіксів: префікси на позначення місця (розміщення); префікси на позначення часу; префікси на позначення протиставлення; префікси на позначення кількості; префікси на позначення заперечення; префікси на позначення міри та ступеня; префікси на позначення способу дії та префікси аргументної інцидентності. Також у статті проаналізовано тематичну приналежність префіксальних похідних у футбольній лексиці.

Ключові слова: *префікс, префіксація, футбольна термінолексика, семантична категорія.*

Sergii LYSIUK,
orcid.org/ 0000-0001-7265-0772
Postgraduate Student at the Department of French Philology
of the Faculty of Foreign Languages
Ivan Franko National University of Lviv
(Lviv, Ukraine) sergii.lysiuk@lnu.edu.ua

FUNCTIONAL AND SEMANTIC CHARACTERISTIC OF THE PREFIXES OF SPANISH FOOTBALL TERMINOLOGY

One of the current issues of modern linguistic studies is the study of word formation on the materials of terminology of various spheres of human activity, seeing that the terminological lexis is a part of the vocabulary of the language, which is directly aimed at recording the results of cognitive activity of society.

Linguists are increasingly interested in studying sports terminology and football vocabulary in particular. Sport as a phenomenon of mass culture and football as its flagship have become a unifying factor for the whole society, have penetrated into almost all spheres of social life, and therefore represent a wide field for various research studies.

Many scientific researches of both domestic and foreign linguists are devoted to the study of word-formation processes within the football terminology of different languages of the world, but the specifics of their functioning still need more in-depth analysis.

Word-formation processes play an important role in the formation of the lingual picture of the world, ensure the dynamic development of the vocabulary of a language, improve and enhance the effectiveness of the communicative process.

One of the productive word-formation mechanisms for supplementing football terminology is the use of affixes, which play a special role in the formation of derived words.

This article focuses on the study of prefix word formation as a factor in expanding the football terminology of modern Spanish and the classification of word-forming forms involved in this process according to their belonging to a specific semantic field. In particular, the following groups of prefixes are distinguished: prefixes that indicate the place (location); prefixes that indicate time; prefixes that denote opposition; prefixes that indicate quantity; prefixes that denote negation; prefixes that denote measure and degree; prefixes that indicate the mode of action and prefixes with influence on argument structure. The article also analyzes the thematic affiliation of prefix derivatives in football vocabulary.

Key words: *prefix, prefixation, football terminology, semantic category.*

Постановка проблеми. Словотвірна система будь-якої мови становить потужне джерело лексичного збагачення. Володіючи значним арсеналом словотворчих ресурсів, як власних, так і запозичених, вона покликана задовольняти нові виклики й запити соціуму, пов'язані зі змінами, яких зазнає сучасний світ. Забезпечуючи зв'язок мовних елементів із фактами реальної дійсності, словотворення виступає своєрідним «perpetum mobile» у мові, механізми якого, за словами І. Р. Вихованця, діють без перепочинку, щохвилини, щосекунди, виготовляючи потрібні для людей слова» (Вихованець, 1990: 18). Саме тому одним з актуальних напрямів сучасних лінгвістичних студій є вивчення тенденцій розвитку словотвірної системи певної мови та окремих її ділянок на певному її зрізі.

Аналіз досліджень. Дедалі частіше в центрі уваги дослідників опиняється дослідження вербокреативних процесів, задіяних у формуванні терміносистем окремих галузей знань. Так, зазначена проблема простудійована у працях Т. В. Лепехи (українська судово-медична термінологія), С. С. Лук'яненка (українське соціально-політичне назовництво), І. Р. Процик (українська фізична термінологія), О. П. Шишліної (терміносистема рослинництва сучасної німецької мови), О. А. Литвинко (англійська термінологічна підсистема машинобудування), Ю. І. Кузнєцової (терміносистема будівництва французької мови), В. А. Бабюк (рідіоекологічна термінологія сучасної французької мови) тощо.

Футбольна термінологія є об'єктом дослідження не тільки вітчизняних, але й зарубіжних науковців. Футбольній лексиці української мови присвячені роботи І. Р. Процик, Ю. Б. Струганця, В. В. Максимчука. Сучасна іспанська футбольна терміносистема досліджена у працях А. Номедеу Руля, Х. Кастаньйона Родрігеса , О. Л. Толстової, О. В. Блощінської. Французька футбольна лексика знаходить відображення в розвідках Р. С. Коваля, А. Рішара , Р. Галісона. Ця термінологічна проблематика порушена також у компаративістських дослідженнях М. Б. Дубяка, И. В.Зубчинского.

Специфіку функціонування префіксів іспанської мови проаналізовано в працях Д. Серрано-Доладера, М. Л. Монтеро Куріель, Р. Алмели Перес, О. А. Стишова, Г. І. Глущук-Олеї. Так, у розвідці «Префіксальні іменні новотвори у сучасних українській і іспанській мовах» О. А. Стишов намагається простежити універсальні особливості та національну специфіку процесів префіксального утворення іменних інновацій у двох віддалено споріднених мовах (Стишов, 2007). Порівнюючи препозитивні форманти обох мов, автор доходить висновку, що тенденція до глобалізації, аналітизму та стремління до аглютинації у словотвірних моделях проявляються однаковою мірою в українській та іспанській мовах. Г. І. Глущук-Олея у розвідці «Заперечні префікси в іспанській мові», досліджуючи словотвірні засоби вираження заперечення, доводить, що семантику заперечення варто трактувати як таку, що додатково зумовлена морфологічною продуктивністю іспанської мови та креативністю її носіїв (Глущук-Олея, 2018).

Мета статті – дослідити префіксальне словотворення футбольної термінолексики в сучасній іспанській мові з позиції функціональної семантики. Досягнення цієї мети передбачає вирішення таких завдань:

1) виокремити семантичні поля, до яких належать ті чи інші префіксальні форманти, задіяні в утворенні нових лексем футбольної сфери;

2) виокремити словотвірні значення, які експлікують префікси сучасної іспанської мови в межах футбольної термінолексики.

Об'єкт дослідження – футбольна термінолексика сучасної іспанської мови, предмет – префіксальне словотворення іспаномовних футбольних номінацій.

Джерельною базою розвідки стали статті, опубліковані в іспанських періодичних виданнях, присвячених футбольній тематиці («As», «Marca»), а також лексикографічне видання «Мова футболу. Шестимовний словник футбольної лексики».

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на той факт, що в багатьох лінгвістичних студіях порушувалася проблематика префіксації, думки дослідників розходилися як у трактуванні самого феномена, так і в питанні природи його конституентів. Так, традиційна граматика іспанської мови прирівнювала префіксальний словотвір до

словоскладання; з появою лексикалізму префіксація почала трактуватися як дериваційний процес, в якому префікси розглядалися як морфологічні одиниці того самого типу, що й суфікси; сучасна ж граматична наука здебільшого трактує цей морфологічний процес як вид деривації, окремий від суфіксації (Martín Garcia, 2017: 2; Nueva gramática, 2010: 173). Власне в цьому контексті доречно згадати слова Е. де Мігель Апарісіо, наведені а науковій розвідці "Panorama de la lexicología", які хоч і стосуються незалежних слів та композитивності реченнєвих значень, проте все ж таки, на думку П. Стегліка, можна екстраполювати і на сферу афіксації, висвітлюючи труднощі, з якими стикається лінгвіст, намагаючись розмежувати значення афікса та семантичний зміст основи (Stehlik, 2011: 14): «Сучасні лексикологічні дослідження розглядають слова не як цеглини, які, з'єднуючись гіпсовим чи вапняним розчином, формують реченнєве значення, а радше як мішки з піском, форма яких варіюється залежно від поєднання з іншими, в межах розрізнення обмеженого розміром, структурою, текстурою та вмістом конкретного мішка <…> при цьому ці мішки мали б бути пористими для того, щоб через ці пори відсіювалися і через них же проникали сегменти значення, які й становитимуть значення поєднуваних слів» (Aparicio de Miguel, 2009: 17; Stehlik, 2011: 14).

Префіксація є хоча і давнім, проте досі ефективним способом словотвору, специфіка якого полягає в тому, що кореню слова передує, приєднуючись до нього, словотвірна морфема, яка змінює лексичне значення слова, але здебільшого не впливає на його приналежність до того чи іншого лексико-граматичного класу (Степанова, 1953: 73; Русанівський та ін., 2004: 521).

«Нова Граматика іспанської мови» Королівської Академії трактує префіксацію як морфологічний процес, в якому до вже сформованого слова або ж номеноелемента латинського чи грецького походження приєднується морфема (Nueva gramática, 2010: 173).

Семантичною особливістю префіксації є те, що префікс узагальнює певну ознаку, притаманну низці предметів або явищ (Степанова, 1953: 74).

Не менш дискусійним є питання класифікації префіксів. Для вирішення цієї проблеми вчені використовували різні критерії, які не завжди були однозначними та переконливими. Найґрунтовнішими, на нашу думку, є критерії, запропоновані в «Новій Граматиці іспанської мови» Королівської Академії, відповідно до яких префікси іспанської мови можна класифікувати за співвіднесеністю значення префікса зі значенням відповідної частини мови, за формальною залежністю або незалежністю; за значенням, за їх зв'язком із синтаксичними властивостями предикатів (Nueva gramática, 2010: 174). Власне семантичний критерій стане засадничим для цього дослідження.

Усі префікси, задіяні в утворенні слів в іспанській мові, ми пропонуємо класифікувати відповідно до семантичних полів, які вони репрезентують. Тому, виходячи з позицій ономасіологічної перспективи і базуючись на класифікації, запропонованій у «Новій Граматиці іспанської мови», в межах іспанської футбольної термінолексики виокремлюємо наведені нижче групи.

1. *Префікси на позначення місця (розміщення).*

Сучасна лінгвістика розглядає категорію локативності як семантичну категорію, до якої входять усі різновиди просторового значення. Вона виражає відображені в людській свідомості різноманітні просторові відношення предметів і явищ, зокрема їх місце перебування, напрям руху, контактність та дистантність розташування (Русанівський та ін., 2004: 322–323).

Серед локативних префіксів, задіяних в утворенні іспанської футбольної лексики, знаходимо такі, які виражають:

– *значення розміщення чогось/когось перед просторовим орієнтиром: ante-penúltimo;*

– *значення переміщення через щось у просторі: tras-pasar;*

– *значення «рух назад»: retro-ceder;*

– *значення «поміж, посеред»: entre-tiempo, inter-nacional;*

– *сему «рух назовні, віддалення з середини чогось»: ex-pulsar.*

2. *Префікси на позначення часу.*

Темпоральність розглядається як семантична категорія, що охоплює усі різновиди значення часу. Людина членує час на окремі відрізки, пов'язуючи їх із поняттями тривалості й нетривалості, повільності й швидкості, початку й кінця, одночасності й різночасності, співвіднесеності з моментом мовлення тощо (Русанівський та ін., 2004: 681).

В іспанських префіксальних утвореннях терміносфери «Футбол» темпоральність як виразник часової визначеності дії актуалізується у префіксах, які виражають такі значення:

– ***значення «передування в часі»:*** *pre-temporada, pre-partido, pre-contrato, pre-eliminatoria;*

– ***значення «наступність у часі»:*** *post-partido, pos-temporada;*

– ***значення «колишній»:*** *ex jugador, ex entrenador, ex-técnico.*

3. *Префікси на позначення заперечення.*

У лінгвістиці заперечення розглядається як лексико-граматична категорія, яка означає відсутність зв'язку між певними об'єктами реальної дійсності (Русанівський та ін., 2004: 193).

У сучасній іспанській мові заперечні префікси можуть експлікувати такі значення: протилежна властивість; відсутність, дії, сутності чи властивості; зворотність дії (Nueva gramática, 2010: 186–189).

Аналіз іспанської футбольної лексики дав нам змогу виділити такі значення похідних:

– ***сема привативності (відсутність якості):*** *im-batido, in-victo;*

– ***значення «протилежна дія»:*** *des-equilibrar, des-empatar, des-bordar, des-marcarse, des-plegarse.*

4. *Префікси на позначення протиставлення.*

В іспанській мові такою семантикою наділені префікси *anti* та *contra*. Вони маркують спрямованість дії проти чого- чи кого-небудь (Nueva gramática, 2010: 189).

У футбольній термінолексиці сучасної іспанської мови знаходимо приклади: *anti-juego, anti-fútbol, anti-deportivo, contra-atacar, contra-golpe, anti-dopaje.*

5. *Префікси на позначення міри та ступеня та префікси таксономічної семантики.*

З позиції іспанської граматичної традиції, градуйовані префікси відображають ступінь вияву властивості або ж визначають інтенсивність прояву дії. Їм можуть уподібнюватися скалярні, які встановлюють ієрархічні або рівневі відносини всередині певних шкал. Градуйована та скалярна префіксація близька до локативної (Nueva gramática, 2010: 184–186).

Серед префіксів цих типів у футбольній термінолексиці сучасної іспанської мови фігурують:

– ***префікси зі значенням «підвищення, посилення якості, особливостей когось/чогось, підсилення інтенсивності вияву ознаки»:*** *super-equipo, super-portero, Super – Dépor, super-campeón, super-partido, Super – Messi, Super-copa, Super-liga, Re-copa.*

Варто зазначити, що префікс *super-*, приєднуючись до іменникових основ, виконує ту саму функцію семантичної інтенсифікації, що й суфікс *-azo*: *superequipo = equipazo*, *superportero = porterazo*, *superpartido = partidazo*;

– ***префікси, які експлікують сему «послаблений вияв дії та недосягнення умовної норми, звичного рівня»:*** *semi-vaselina, semi-chilena, semi-final;*

– ***префікси, що виражають сему «нижча позиція, субординація»****: sub-campeón, sub-grupo, sub-dividir, vice-campeón.*

6. *Префікси на позначення способу дії.*

Важливу роль у вираженні відношень способу дії відіграють префікси зі значенням інгресивності, ітерації, перебільшення (Черткова, 1998: 155). В іспанській мові таку семантику здатний виражати префікс *re-* у разі видозміни телічних предикатів (Nueva gramática, 2010: 181–182).

Семантична близькість простежується між префіксом *re-* та адвербіальними виразами типу «de nuevo», «otra vez», «nuevamente», які можуть позначати повторення попередньої дії або ж відновлення попереднього стану (Nueva gramática, 2010: 181–182).

В іспанській футбольній термінології префікс *re-* може виражати ***сему «відновлення, повторення дії»***: *re-botar*, *re-clamar* та ***сему фінітивності***: *re-matar*.

7. *Префікси на позначення кількості.*

Квантитативність – це логіко-семантична категорія, яка актуалізує уявлення про комплекс понять кількісного змісту (кількість, число, множинність, кратність, тощо) на різних рівнях об'єктивації. Це результат пізнання людиною кількісної зумовленості реального світу та активної класифікуючої діяльності людського мислення, результат відображення у свідомості об'єктивної кількості, його концептуальний аналог (Савельева, 2007).

В іспанській футбольній термінолексиці найчастіше натрапляємо на префікси, які експлікують значення близьке до кількісних числівників. Серед прикладів наведемо *bi-campeón, octa-campeón,* в яких префікси *bi-* та *octa-* виражають значення тотожне кількісному числівнику два (dos) та вісім (ocho) відповідно.

8. *Префікси аргументної інцидентності*

Йдеться про префікси, які впливають на аргументне оточення предиката або на відношення, які виникають між предикатом та його аргументами (Nueva gramática, 2010: 182–184). Ці префіксальні похідні можуть виражати:

– ***ідею рефлексивності***

Прикладами можуть бути такі слова, як *autopase*, *auto-gol, auto-lesionarse.* Так, у двох перших випадках префікс *auto-* надає рефлексивного значення основі, що зазнає модифікації: *autopase* отримує значення «пас самому собі», а *autogol* – «гол, забитий у власні ворота». У разі приєднання до прономінальних дієслів цей префікс посилює емфатичність основи, надає додаткову інформацію щодо свідомого чи несвідомого виконання дії референтом підмета (Nueva gramática, 2010: 182–184). У випадку *autolesionarse* йдеться про усвідомлене завдання травми самому собі;

– ***ідею соціативності***

У футбольній термінолексиці така ідея репрезентована у словах *co-líder*, *co-liderar*. У цих префіксальних похідних префікс *co-* експлікує значення спільності, спільної дії. Так, у лексичній

одиниці «*coliderar*» формант *co-* вказує на те, що дія, репрезентована твірною основою, вимагає залучення в денотований процес кількох учасників: "El equipo maño se sitúa tercero con 15 puntos tras un inicio titubeante, y *los cordobeses* ocupan uno de los dos puestos de ascenso directo a Primera, al **coliderar** la clasificación junto a *Osasuna*" («Marca», 23/10/15).

Висновки. Отже, аналіз префіксального словотворення на матеріалах футбольної термінології показав, що ця терміносфера характеризується наявністю чималої кількості префіксальних похідних із різноманітною семантикою, а саме: вираження місця (розміщення), часу, протиставлення, кількості, заперечення, міри та ступеня, способу дії тощо. Більшість аналізованих префіксів у межах футбольної термінолексики є однозначними, хоча й трапляється такі, які характеризуються полісемантичністю (*ex-*, *re-*).

Практичне значення цієї розвідки полягає у змозі використати репрезентовані матеріали у викладанні лексикології, стилістики, лексикографічній практиці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вихованець І. Р. Таїна слова. Київ : Рад. шк., 1990. 284 с.
2. Глущук-Олея Г. І. Заперечні префікси в іспанській мові. *Львівський філологічний часопис: науковий журнал Львівського державного університету безпеки життєдіяльності.* 2018. № 3. С. 60–63.
3. Савельева И. П. Категория квантитативности в перспективе морфемного анализа. *Вестник Томского гос. ун-та*. 2007. № 304. С. 14–17.
4. Степанова М. Д. Словообразование современного немецкого языка. Москва : Издательство литературы на иностранных языках, 1953. 376 с.
5. Стишов О. А. Префіксальні іменні новотвори в сучасних українській та іспанській мовах. *Дослідження з лексикології і граматики української мови* : збірник наукових праць за редакцією д-ра філол. наук, професора І.С. Попової. 2007. Випуск 6. С. 159–167.
6. Типология вида: проблемы, поиски, решения. *Материалы Международной научной конференции*. 16–19 сентября 1997 г., МГУ М. В. Ломоносова) / Отв. ред. М. Ю. Черткова. Москва : Школа «Языки русской культуры», 1998. 528 с.
7. Українська мова : енциклопедія / НАН України, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні, Ін-т укр. мови; редкол.: В. М. Русанівський [та ін.]. Вид. 2-ге, випр. і допов. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. 824 с.
8. Aparicio de Miguel Elena. Panorama de lexicología. Barcelona : Ariel, 2009. 519 p.
9. Martín Garcia J. Los límites de la prefijación. Procesos morfológicos. Zonas de interferencia, Verba anexo 76, Santiago de Compostela, Universidade de Santiago de Compostela, 2017. Pp. 77–104. URL: https://www.academia.edu/39736239/Los_l%C3%ADmites_de_la_prefijaci%C3%B3n
10. Nueva gramática de la lengua española: manual. Asociación de academias de la lengua española. Madrid, Espasa, 2010. 993 p.
11. Stehlík P. Aspectos problemáticos de la prefijación en español. Brno, Masarykova univerzita, 2011. 79 p.

REFERENCES

1. Vykhovanets I. R. Taina Slova [The secret of the word]. K. Rad. Shk. 1990. 284 p. [in Ukrainian].
2. Hlushchuk-Oleia H. I. Zaperechni prefiksy v ispanskii movi [Negative prefixes in Spanish]. Scientific journal of the Lviv State University of Life Safety "Philological Periodical of Lviv". 2018. № 3, pp. 60–63. [in Ukrainian].
3. Saveleva I. P. Kategoriya kvantitativnosti v perspektive morfemnogo analiza. [The category of quantity in perspective of morphemic analysis]. Vestnik Tomskogo gos. un-ta [Tomsk State University Journal]. 2007. № 304, pp. 14–17. [in Russian].
4. Stepanova M. D. Slovoobrazovanie sovremennogo nemeczkogo yazyka. [Word formation of modern German language]. M.: Izdatelstvo literatury na inostrannykh yazykakh [Foreign Languages Publishing House], 1953. 376 p. [in Russian].
5. Styshov O. A. Prefiksalni imenni novotvory v suchasnykh ukrainskii ta ispanskii movakh [The prefixal noun-neologisms in Modern Ukrainian and Spanish languages]. Doslidzhennia z leksykolohii i hramatyky ukrainskoi movy [Researches on lexicology and grammar of the Ukrainian language]: zbirnyk naukovykh prats za redaktsiieiu d-ra filol. nauk, profesora I. S. Popovoi. 2007. Vypusk 6, pp. 159–167. [in Ukrainian].
6. Tipologiya vida: problemy, poiski, resheniya [Typology of aspect: problems, searches, solutions] : (Materialy Mezhdunarodnoj nauchnoj konferenczii, 16–19 sentyabrya 1997 g., MGU M. V. Lomonosova) / Otv. red. M. Yu. Chertkova. M.: Shkola "Yazyki russkoj kultury", 1998. 528 p. [in Russian].
7. Ukrainska mova : entsyklopediia [Ukrainian Language : encyclopedia] / NAN Ukrainy, In-t movoznav. im. O. O. Potebni, In-t ukr. movy; redkol.: V. M. Rusanivskyi [ta in.]. Vyd. 2-he, vypr. i dopov. Kyiv: Vyd-vo "Ukrainska entsyklopediia" im. M. P. Bazhana, 2004. 824 p. [in Ukrainian].
8. Aparicio de Miguel Elena. Panorama de lexicología [Lexicology perspective]. Barcelona: Ariel, 2009. 519 p. [in Spanish].
9. Martín Garcia J. Los límites de la prefijación [The limits of prefixation]. Procesos morfológicos. Zonas de interferencia, Verba anexo 76, Santiago de Compostela, Universidade de Santiago de Compostela, 2017, pp. 77–104. URL: https://www.academia.edu/39736239/Los_l%C3%ADmites_de_la_prefijaci%C3%B3n [in Spanish].
10. Nueva gramática de la lengua española [New Grammar of Spanish Language]: manual. Asociación de academias de la lengua Española [Association of Academies of the Spanish Language]. Madrid, Espasa, 2010. 993 p. [in Spanish].
11. Stehlík P. Aspectos problemáticos de la prefijación en español [Problematic Aspects of Prefixation in Spanish]. Brno, Masarykova univerzita, 2011. 79 p. [in Spanish].

УДК 81'22:122/129
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/30.212342

Інна ЛІВИЦЬКА,
orcid.org/ 0000-0002-8295-948X
докторант кафедри англійської філології та міжкультурної комунікації
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(Київ, Україна) inna.livytska@gmail.com

ГЕНДЕРНА СУБ'ЄКТНІСТЬ У СЕМІОТИЧНОМУ ВИМІРІ НАРАТИВНОГО ДИСКУРСУ

У поданій розвідці представлено можливі шляхи семіотичного моделювання концепту «гендер» у наративному дискурсі. У процесі критичного аналізу літератури з гендерної проблематики було встановлено переважання лінгвістичних досліджень гендерного аспекту над екстралінгвістичними дослідженнями гендеру як лінгвокультурного конструкта. Мета статті полягає в обґрунтуванні способів семіотичного моделювання концепту «гендер» в наративному дискурсі крізь призму категорії відношення: знак – людина – культура. Матеріалом дослідження було вибрано прозовий фікційний наратив англомовного роману вікторіанського періоду, представлений у корпусі "Common Library 1.0: A Corpus of Victorian Novels Reflecting the Population in Terms of Publication Year and Author Gender" (2019). Теоретико-методологічною основою дослідження слугували праці Ч. Пірса, Ч. Морріса, У. Еко, М. Фуко, Ю. М. Лотмана, Д. Уест. Об'єктом дослідження є знакова організація оповідної структури наративу, а предметом – семіотичне увиразнення гендерної суб'єктності в наративному дискурсі роману. Встановлено, що концепт «гендер» ототожнюється з певною соціальною моделлю поведінки як «конвенційний ідеологічний конструкт, в якому акумульовано уявлення про те, що означає бути чоловіком і жінкою в певній культурі» (Серова, 2017). Дослідження лінгвістичних та екстралінгвістичних способів репрезентації культурно-соціального конструкту «гендер» можливе через декодування символічного значення культурних та соціальних факторів, які характеризують певний історичний період або епоху. Категоризація та концептуалізація знання безпосередньо пов'язана з формуванням певних зв'язків між об'єктами, які в наративному дискурсі постають у вигляді індексів первинності та вторинності, що сприяє динамічності розгортання наративу та когерентності «макроструктури дискурсу» (Ван Дейк, 1989). Стверджується перспективність інтеграційних досліджень концепту «гендер» та гендерно маркованої суб'єктності із залученням методології психолінгвістики, соціолінгвістики та семіотики.

Ключові слова: *суб'єктність, наратив, антропоцентризм, культурні коди, гендер, семіотика.*

Inna LIVYTSKA,
orcid.org/0000-0002-8295-948X
Postdoctoral Research Scholar at the Department
of English Philology and Cross-Cultural Communication
Taras Shevchenko National University of Kyiv
(Kyiv, Ukraine) inna.livytska@gmail.com

GENDER SUBJECTIVITY IN THE SEMIOTIC DOMAIN OF NARRATIVE DISCOURSE

The paper strives to outline possible ways of semiotic modeling of the "gender" concept in the narrative discourse. Critical literature review of the gender topic has established a prevalence of purely linguistic research over the extralinguistic studies of gender, defining the latter as a linguistic and cultural construct. Current paper aims to fill this misbalance by justifying possible ways of semiotic modeling through the prism of the referential category, reflecting sign – human – world relation. The material under scrutiny has been chosen from the newly compiled fictional corpus "Common Library 1.0: A Corpus of Victorian Novels Reflecting the Population in Terms of Publication Year and Author Gender" (2019). Theoretical framework of gender and semiotic research constituted the works of Charles S. Peirce, Charles Morris, Umberto Eco, Paul-Michel Foucault, Juriy Lotman, Donna West. The focus on sign inner organization of the narrative storyline, and the subject of research constituted ways of semiotic representation of gender subjectivity in the narrative discourse of English Victorian Novel. "Gender" has been concluded to manifest itself as a certain social model of behavior, as a "conventional ideological construct, accumulating in itself common beliefs on what it means to be a man or a woman in a definite culture" (Serova, 2017). Investigation of linguistic and extra-linguistic means of gender construction and its representation is possible through decoding symbolic side of the cultural signs and social factors in a definite historical period and epoch. The categorization and conceptualization of knowledge are immediately connected with the relation between the objects, which become indexes of signification (firstness, secondness and thirdness), turning narrative into a dynamic system and compensating coherence of the discourse "macrostructure" (Van Dijk, 1989). Perspectives of further research lie in application of integrationist research methodology of psycholinguistics, sociolinguistics and semiotics to research on "gender" and gender-marked subjectivity.

Key words: *subjectivity, narrative, anthropocentrism, cultural codes, gender, semiotics.*

Постановка проблеми. Визначальною ознакою сучасних гуманітарних досліджень стає антропоцентризм як наслідок парадигмального епістемологічного зсуву середини XX століття, що викликав посилення уваги наукової спільноти до питань репрезентації «гендеру» в мові та мовленні. Результати історичних, теоретичних, емпіричних та методологічних досліджень із гендерної проблематики свідчать про наявність безпосереднього зв'язку мови та статі, що чи не вперше відображено в античній категорії граматичного роду як відображення двох стихій – жіночої та чоловічої. Твердження про вплив біологічного роду «sexus» на граматичну категорію роду «genus» активно розвивалось у межах *символіко-семантичної теорії* Я. Грімма (1864) та теорії «двох полів» В. Гумбольдта (1984) й передбачало експлікацію гендерного впливу на рецептивному та прагматичному рівні комунікації. Проте лінгвістика XX століття стала досліджувати питання гендеру в соціально-детермінованому ключі, як певний соціальний конструкт (соціолінгвістика) у його зв'язку з психологічними типами та когнітивними процесами (психолінгвістика) та нейронною активністю мозку (нейролінгвістика). Стать стала не лише диференційною біологічною ознакою людини, але й її соціально-психологічною характеристикою (Ковалева, 2017: 105), а саме поняття «гендер» почало асоціюватися з певним набором культурних та соціальних норм, які висуває/формує суспільство до людини як певної біологічної статі (там само). Таким чином, «гендер» розуміється як певна «соціальна модель поведінки жінок та чоловіків, яка визначає їх роль та положення в суспільстві та його інституціях» (Серова, 2017: 3) як «конвенційний ідеологічний конструкт, в якому акумульовано уявлення про те, що означає бути чоловіком і жінкою в певній культурі» (Серова, 2017: 3).

Відповідно, дослідження лінгвістичних та екстралінгвістичних способів репрезентації культурно-соціального конструкта «гендер» у дискурсі робить можливим декодування культурних та соціальних факторів, які характеризують певний історичний період або епоху. Семіотичний аналіз гендеру як базового культурно-соціального концепту (Лівицька, 2012) здатен оприявнювати гендерно марковані стереотипи мислення, відмінності в ролях, поведінці, особливості ментальної та емоційної сфери особистості як *суб'єкта* пізнання. Тому гендерна маркованість суб'єктів пізнання стає сталою константною сучасної науки, яка продовжує викликати значний інтерес у нових культурно-історичних реаліях.

Аналіз досліджень. Сучасна гендерологія накопичила значний досвід у дослідженні гендеру. Лінгвістичні дослідження гендеру умовно поділяють на два основні напрями: *екстралінгвістичний* та *лінгвістичний*. У першому напрямі «гендер» розглядають як *екстралінгвістичний* культурний феномен, де мова слугує засобом отримання знання про особливості його конструювання (Серова, 2017). Серед зарубіжних науковців, які займаються проблемами гендерної лінгвістики, можна виокремити таких, як Р. Лакофф, Д. Камерон, Б. Прайслер, Ф. Сміт, О. Єсперсен, Д. Спендер, М. Адлер.

Лінгвістичний напрям своєю чергою фокусується на експліцитних особливостях мовленнєвої інтеракції чоловіків та жінок, виявленні специфіки гендерно зумовленої мовленнєвої поведінки. Саме лінгвістичний напрям лінгвістичних досліджень є найбільш розробленим у вітчизняній лінгвістиці, проте такий підхід залишає поза увагою дискурсивні та когнітивні виміри гендеру в їх належності до кодів культури (Ковшова, 2007:30).

Культурологічний напрям досліджень вербальної репрезентації представлено працями D. D. Hutto (2009), А. В. Кіриліної (1999), В. В. Красних (2002), В. А. Маслової (2001), М. В. Томської (2001), де процес конструювання гендерної ідентичності розглядається з позицій етнічної специфіки, «народної ідентичності» в тісному взаємозв'язку мови й етнічної культури. Ці дослідження ґрунтуються на розумінні гендеру як структурного елемента етнічної культури та є сучасним потрактуванням теорії «двох полів» В. фон Гумбольдта, викладеній у концепції єдності мови та народного духу. Початок лінгвокультурологічних досліджень мови як «засоб[у] утворення, розвитку та збереження (у формі текстів) культури» (Маслова, 2001:28) створює перспективи символічного прочитання текстів та експлікації їх культурної значущості у знаковій площині семіотики смислів.

Семіотичне дослідження знакової природи культури є певним способом «моделювання універсуму» (Андрейчук, 2012: 17) як вияв філософського осягнення людиною навколишнього світу: природи, суспільства і самої людини. Реалізація пізнання відбувається шляхом категоризації (від грец. *kategoria* – твердження; звинувачення; ознака) (Філософський енциклопедичний словник, 2002: 251) як прагнення систематизації та фіксації знання про реальну дійсність. Перші спроби систематизації знань були здійснені ще Аристотелем у праці «Категорії», але кантівська філософія змінила трактування цього поняття на більш

суб'єктивістське, де категорії вважалися відображенням форм пізнання *суб'єкта*, структури його мислення (Філософський енциклопедичний словник, 2002: 251). Категоризація та концептуалізація знання безпосередньо пов'язані з формуванням певних зв'язків між об'єктами у вигляді відношення та його семіотичного виміру. Ґрунтовний аналіз знакової взаємодії в аспекті категорії відношення, здійснений Н. І. Андрійчук (Андрейчук, 2012: 18), уможливив узагальнення знакових відношень:

1) *людина – світ, знак – світ, мислення – мовлення* в контексті дослідження мови як семіотичного феномена;

2) *означуване – означувальне, знак – об'єкт, знак – інший знак, матеріальне – ментальне, знак – інтерпретатор, конвенційне – особистісне, парадигматика – синтагматика знака* в контексті дослідження природи знаків;

3) *знак – канал передачі інформації/сприйняття, знак – код, відправник – адресат, модельована система – моделювальна система* в контексті дослідження функціонального аспекту знаків.

Зазначивши умовну автономність окреслених вище рівнів, дискурс ототожнюється з наявністю різних типів відношень, які сприяють самоорганізації його в семіотичну єдність як певну модельовану систему знаків, які утворюються в процесі комунікації. «Гендер» як культурно-соціальний конструкт, який формується в процесі розгортання дискурсу як семіозисі, теж можна дослідити через наявні типи відношень, тобто через функціональний аспект знакової взаємодії в кореляціях комунікативного та дискурсивного вимірів семіозису, що становить *актуальність* дослідження.

Метою статті є обґрунтування шляхів семіотичного моделювання концепту «гендер» у наративному дискурсі крізь призму категорії відношення «знак – людина – світ». Матеріалом дослідження обрано прозовий наратив англомовного роману XIX століття презентований у корпусі «A Corpus of Victorian Novels» (Riddell et.al, 2019). *Теоретико-методологічною базою* дослідження гендеру в статті є праці Ч. Пірса, Ч. Морріса, У. Эко, М. Фуко, Ю. М. Лотмана). Об'єктом дослідження є знакова організація оповідної структури наративу, а предметом – семіотичне увиразнення гендерної суб'єктності в наративному дискурсі роману.

Виклад основного матеріалу. Лінгвістичні дослідження гендерних моделей мовленнєвої поведінки в діахронії та синхронії постійно збагачують наукове розуміння предметного рівня вияву гендеру у вигляді вербалізації, чим значно доповнюють інший, екстралінгвістичний напрям гендерних досліджень. У семіотичній методології аналізу предметний рівень ототожнюється з категорією первинності за Ч. Пірсом (*firstness*), що репрезентує номінативний рівень вербалізації у формах чоловічого, жіночого та метагендерного начала. Семантичний рівень номінації виступає лише початковим етапом семіотичного моделювання, який пов'язаний зі встановленням першорівневих відношень між знаком і значенням. Наступним кроком є звернення до означуваного аспекту знаку з метою його інтерпретації інтерпретантом. У такий спосіб реалізується категорія вторинності (*secondness*), як встановлення відношення між означуваним і об'єктом знаку. Отже, визначальним у процесі семіотичного моделювання є звернення до предметного світу концепту з подальшою інтерпретацією його символічного значення.

Невід'ємною складовою частиною кожної лінгвокультури є гендерна картина світу, де речі та відношення виявляються через наявні бінарні опозиції, елементи яких належать/приписуються одній із статей: жіночій чи чоловічій. Тому параметризація фемінності/маскулінності з позицій лінгвокогнітивістики та семіотики передбачає врахування гердерних стереотипів, які з часом мають здатність змінюватися (Кирилина, 1999), що, відповідно, свідчить про зміни їх концептуального наповнення (Адаменко, 2018: 30).

Гендерна стереотипність вікторіанського періоду (1837–1901) зумовлювалась специфікою вікторіанської моралі та етичного кодексу, що відображає культурні цінності, вірування, правила поведінки в суспільстві та сім'ї, ставлення до релігії, тобто культура в широкому розумінні цього слова. Прояви гендерної стереотипності полягають у маркованості мовного та комунікативного рівнів, що часто характеризується смисловою лакунарністю й асиметрією репрезентації, яку інтерпретатор намагається відновити в процесі комунікації, тобто семіозису.

У процесі відновлення гендерної симетрії в дискурсі відбувається кореляція особистісного смислу з конвенційним, суспільним, ще маніфестує соціальний вимір семіозису (Андрійчук, 2012: 18) та процес соціального конструювання ідентичності. Реалізація цього процесу відбувається як на системному (мовному), так і на комунікативному рівні, із залученням суб'єктивного досвіду суб'єктів комунікації (автора, інтерпретатора).

Залучення суб'єктивного досвіду є необхідною передумовою семіозису двох досвідів (двох світоглядів Umwelt): одного суб'єкта (experience) порівняно з досвідом іншого суб'єкта (other, otherness). У процесі подолання міжсуб'єктних

антиномій виникає (emérge) новий смисл значення (subjectivity), що врівноважує певний дисбаланс між лакунарністю та асиметрією. Рух семіотичної інтерпретації між «self» та «other» визначається «човниковим» характером й віддзеркалює семіотичну триаду знакової інтерпретації Ч. Пірса. Кількість повторів цієї човникової операції обмежується фінальною інтерпретантою (final clause), яка увиразнює найбільш ймовірний варіант інтерпретації, найбільш ймовірну гіпотезу «*hypothesis to best explanation, HBE*».

«Човниковий» характер знакової інтерпретації можливо простежити шляхом поабзацного аналізу наративу з увагою на засобах глобальної та локальної когезії та індексах «неприхованого смислу». Аналіз може активувати як прокурсивні, так і рекурсивні човникові реакції, залежно від локалізації рематичної та тематичної інформації. Оскільки письмовий текст передбачає залучення візуального каналу передачі інформації, особливого значення набуває *макроструктура* дискурсу, тобто його поділ на крупні складники, які характеризуються графічною, тематичною, часовою та референційною когерентністю (Т. ван Дейк, 1989), яку можна редукувати до розміру певного резюме, реферату, й навпаки, відновити до рівня дискурсу.

Тематична когерентність епізодів дискурсу, об'єднаних одним *топіком* (за Чейфом) передбачає наявність *активної* інформації, *напівактивної* та *інактивної* інформації в елементах дискурсу. Така градація інформації, за Чейфом, пов'язана з фокусованістю свідомості на певному фрагменті світу в один момент та зумовлюється лімітом короткотривалої пам'яті людини. Переміщення фокусу свідомості означає активацію певної інформації, тому особливої ролі набуває спосіб референції, як наприклад, «один референт – одна подія» (Кибрик, Плунгян, 2016).

Поабзацний аналіз епізодів наративу дає змогу осягнути процес активації імпліцитного смислу шляхом виявлення фокусу свідомості в певний момент. Першим кроком аналізу був корпусний аналіз гендерно-маркованої лексики за допомогою комп'ютерної програми *Sketch.Engine* на предмет контрастних проявів гендерних репрезентацій, а саме: в аспекті гендерної активності, яка виявлялась у наявності особистих займенників третьої особи однини та дієслівних конструкціях займенник або іменник третьої особи однини (he, she) + дієслово. З виокремлених у корпусі 31 особових та прислівних займенників найбільша частотність вживання належала займеннику «her» – 14,238 проти 8,358 випадків вживання займенника «she» із загальної частотності займенників (total frequency) – 98,938. Частотність же присвійного займенника чоловічого роду «his» становила 11,112 випадків проти 10,015 випадків вживання займенника «he». Другим за частотністю вживання йде особовий займенник «I» з частотністю 11,112 випадів із 98,938 загальної (total). Отримані дані дають підстави стверджувати, що жіночі характеристики домінують у романах із нарацією від третьої особи, а превалювання займенника першої особи однини сигналізує про домінування відповідного типу оповіді в епістолярному жанрі роману, представленого у формі щоденника, листування тощо[1]. Проте цікаво простежити зв'язок частотності вживання особових займенників та питання гендерної активності (agency) через граматичні конструкції, як-от комбінації з дієсловами та ін. (Kirilloff et. al., 2018).

У нашому дослідженні статистичні дані корпусного аналізу можуть слугувати точкою відліку та допоміжним матеріалом для виявлення лінгвістичних особливостей гендерної комунікації в таких напрямах:

1) особистих займенників, які допомагають конструювати гендерну ідентичність;

2) використання лексем із гендерно зумовленою семантикою маскулінності та фемінності: *female, male, father, mother, son, daughter, bride, groom, lady, gentleman; lord*;

3) використання лем слів та словосполучень із гендерною компонентою: *man/woman; boy/girl; e.g. gentlemanlike/womanlike*;

4) аналіз фразеологічних одиниць та ідіоматичних виразів із гендерним забарвленням: e.g. *drunk as a Lord; old wives's tales* (див. Ковшова, 2016)

У семіотичному моделюванні «гендеру» в дискурсі першочергове опертя на семантику первинного рівня (firstness) є важливим із точки зору подальшої інтерпретації знаку на рівні вторинності (secondness). Без урахування первинної конотації семіотична диференціація бінарних опозицій може не набути динаміки, необхідної для семіозису.

Так, зокрема, епізод зустрічі жінки на кораблі в романі Helen Craik "*Stella of the North, or the Foundling of the Ship"* (1802) насичений іконічними знаками, які стимулюють первинну інтерпретацію від означуваного (індекс) до означувального (репрезентамена). Наративний дискурс, у такий спосіб, формує діалогічність між екзистенційним

[1] Corpus Info: Tokens – 997,730; Words – 853,997; Sentences – 27,996; Documents – 8 (перелік романів див. Riddell et. al., 2019).

досвідом інтерпретатора та дискурсивним умовно-авторським досвідом, який розгортається в процесі інтерпретації індексів. Ключова роль індексів, як зазначав Ч. Пірс, полягає не лише у «зв'язуванні» попередніх компонентів наративу з наступними, відтворенні когезивності всієї макроструктури (West, 2018: 202), але й у стимулюванні контрфактуального міркування та абдукції щодо альтернативних варіантів розвитку сюжету. Розглянемо цей процес на прикладі: *"The first* ***object*** *that met his view was* ***a tall, military-looking figure****, in a blue coat,* ***with a red collar; the latter stood high, and concealed the lower part of his face****, while a large* ***hat*** *was so placed as* ***to effect the same purpose above****" (Corpus*[2]*).* Виділені жирним шрифтом лексеми належать до візуального коду передачі інформації та фокусують увагу на зоровому каналу інформації: детальному описові зовнішності чоловіка, з акцентом на незвичайній таємничості, що подається в градації наступних індексів: "*collar <…>* ***concealed*** *the lower part of his face*", "*a large hat <…> was so placed as to effect* ***the same purpose***".

Завдяки концентрації опису зазначені індекси виконують стимулюючу функцію пошуку найкращого пояснення (причин таємничості). У наступних двох реченнях розкриваються мотиваційна складова частина конспіраційної поведінки чоловіка: "*After casting* ***a cursory glance*** *round the kitchen, he returned to the door, and* ***presently*** *re-entering, was followed by two sailors, bearing an armed-chair. In this* ***homely conveyance sat a female****, her head* ***resting*** *against the back of it; her attitude bespoke the* ***last stage of sickness and debility****; but* ***her form and features*** *were entirely* ***excluded from observation*** *by the immense quantity of covering in which she seemed enveloped" (Corpus).* Атрибутивні конструкції в поєднанні з віддієслівними зворотами слугують подальшій градації відчуття небезпеки та обережності, фокусуючись на консеквентивності дієслів та мінімалізації від-авторського коментарю. Така дистрибуція лексичних одиниць та нарація від третьої особи з акцентом на дієвому значенні створює відповідний темпоритм оповіді та висвітлює гендерні особливості невербальної поведінки, таких як, наприклад, бінарна опозиція чоловічої активності (a ***cursory*** glance, ***presently*** re-entering) на відміну від жіночої пасивності (***a female****, her head* ***resting****; her attitude bespoke the* ***last stage of sickness*****),** хоча в цьому випадку із вимушених обставин. Подальше розгортання сюжету розкриває інші характеристики жіночого образу, цього разу акцентуючи на віковому та матеріальному стані жінки: "*A woman,* ***apparently past the meridian of life****, assisted* ***to support her****; and a third sailor carried* ***a travelling trunk*** *on his head, which having deposited on an old-fashioned oaken table near the window…" (Corpus).*

Таким чином, ґрунтуючись на первинному, семантичному рівні інтерпретації мовних одиниць, семіотична природа наративу спрямовує діалогічну взаємодію інтерпретатора та дискурсу в динамічне русло, змушуючи гіпотезувати щодо ймовірних варіантів розвитку подій аби подолати дискурсивну лакунарність та асиметрію, що є невід'ємними складниками письмового наративного дискурсу.

Висновки. Наведені шляхи аналізу концепту «гендер» у семіотичному вимірі наративу свідчать про необхідність застосування інтегративного підходу, із залученням лінгвокогнітивістики, психолінгвістики та соціолінгвістики в поєднанні з методологією семіотики. Дослідження лінгвістичних та екстралінгвістичних способів репрезентації культурно-соціального конструкту «гендер» у дискурсі, а саме *гендерної суб'єктності*, здатне висвітлити гендерно марковані стереотипи мислення, відмінності в ролях, поведінці, особливості ментальної та емоційної сфери особистості як *суб'єкта* пізнання. Семіотична медіація значення гендерно маркованим суб'єктом як активного актанта антропоцентричної наукової парадигми містить мало досліджений матеріал для розкриття знакового моделювання дійсності в різних жанрах та в наративі зокрема, що становить ***перспективи*** подальшого дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адаменко О. В. Трансформація концептуального наповнення гендерних стереотипів сучасності. *Закарпатські філологічні студії*. 2018. № 6. С. 30–34.
2. Андрейчук Н. І. Мовний знак через призму філософської категорії відношення. *Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»*]. Сер.: Філологічна. 2012. № 26. С. 17–19.
3. Ван Дейк Т. А. Язык, познание, коммуникация. Москва : 1989. 312 с.
4. Кибрик А. А., Плунгян В. А. Функционализм. *Фундаментальные направления современной американской лингвистики*. Москва, 2016. 480 с.
5. Кирилина А. В. Гендер: лингвистические аспекты. Москва, 1999. 155 с.
6. Ковалева Е. и др. Сравнительный анализ гендерных моделей речевой деятельности в английском, немецком и русском языках. *Балтийский гуманитарный журнал.* 2017. Т. 6. № 4 (21). С. 105–109.

[2] Далі всі посилання в тексті за цим корпусом

7. Ковшова М. Л. Лингвокультурологический метод во фразеологии: Коды культуры. Изд. 3-е. Москва : ЛЕНАНД, 2016. 456 с.

8. Красных В. В. Этнопсихолингвистика и лингвокультурология : курс лекций. Москва : ИТДГК «Гносиз», 2002. 284 с.

9. Лівицька І. А. Репрезентація гендерних маркерів англомовного політичного дискурсу. *Наукові записки [Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]*. Сер.: Філологія (мовознавство). 2012. № 96 (1). С. 376–381.

10. Маслова В.А. Лингвокультурология : учебное пособие для студ. высш. учебных заведений. Москва : Издательский дом «Академия», 2001. 208 с.

11. Серова И. Г. Социокультурный конструкт «гендер» в интерпретативном пространстве языка и дискурса : автореферат дис. … д-ра филол. наук : 10.02.19. Санкт-Петербург, 2017. 44 с.

12. Томская М. В. Гендерный аспект социального рекламного дискурса. *Гендер: язык, культура, коммуникация: Доклады Первой международной конференции.* Москва, 2001. С. 328–333.

13. Філософський енциклопедичний словник. НАН України, Ін-т філософії імені Г. С. Сковороди; [редкол.: В. І. Шинкарук (голова) та ін.]. Київ : Абрис, 2002. VI, 742 с.

14. Hutto, Daniel. D. Folk psychology as narrative practice. *Journal of Consciousness Studies*. Vol. 16. Pp. 9–39.

15. Kirilloff, G., Capuano, J. P., Fredrick, J., Jockers, M. L. From a distance "You might mistake her for a man": A closer reading of gender and character action *in* Jane Eyre*,* The Law and the Lady*, and* A Brilliant Woman*,* Digital Scholarship in the Humanities, 2018. Vol. 33 (4). Pp. 821–844. https://doi.org/10.1093/llc/fqy011

16. Riddell, A. et. al., 2019. *Common Library 1.0: A Corpus of Victorian Novels Reflecting the Population in Terms of Publication Year and Author Gend*er. URL: https://www.semanticscholar.org/paper/Common-Library-1.0%3A-A-Corpus-of-Victorian-Novels-in-Riddell-Bassett/d22e7341fd39e8df1c983c14efcf7846608c0530 (дата звернення: 03.05.2020)

17. West, D. Narrative as a Diagram for Problem Solving: Confluence Between Peirce's and Vygotskii's Semiotic*. Semiotics 2018: Resilience in an Age of Relation*. Pp. 201–219.

REFERENCES

1. Adamenko O. V. Transformatsiia kontseptualnoho napovnennia hendernykh stereotypiv suchasnosti. [Transformation in conceptual understanding of modern gender stereotypes]. *Transcarpathian Philological Studies*. 2018. Nr. 6. Pp. 30–34 [in Ukrainian].

2. Andreichuk N. I. Movnyi znak cherez pryzmu filosofskoi katehorii vidnoshennia. [Lingualsign viewed applying philosophy relation category]. *Scientific proceedings of Ostroh Academy National University. "Philology" Series*. 2012. Nr. 26. Pp. 17–19 [in Ukrainian].

3. Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk [Philosophical encyclopedic dictionary]. NAS of Ukraine, Skovoroda Institute of Philosophy; [ed. V. I. Shynkaruk et al.]. Kyiv: Abrys, 2002. 742 p. [in Ukrainian].

4. Hutto, Daniel. D. Folk psychology as narrative practice. *Journal of Consciousness Studies*. Nr. 16, pp. 9–39.

5. Kibrik A. A., Plungyan V. A. Funktsionalizm [Functionalism]. *Fundamental directions of American linguistics.* Moscow, 2016. 480 p. [in Russian].

6. Kirilina A. V. Gender: lingvisticheskie aspektyi [Gender: Linguistic aspects]. Moscow, 1999. 155 p. [in Russian].

7. Kirilloff G., Capuano J. P., Fredrick J., Jockers M. L. From a distance «You might mistake her for a man»: A closer reading of gender and character action *in* Jane Eyre*,* The Law and the Lady*, and* A Brilliant Woman*,* Digital Scholarship in the Humanities, 2018, Nr. 33 (4), pp. 821–844. URL: https://doi.org/10.1093/llc/fqy011 (Accessed on 18.06.2020)

8. Kovaleva E. et. al. Sravnitelnyiy analiz gendernyih modeley rechevoy deyatelnosti v angliyskom, nemetskom i russkom yazyikah. Baltiyskiy gumanitarnyiy zhurnal. 2017. T. 6. Nr. 4 (21). pp. 105–109 [in Russian].

9. Kovshova M. L. Lingvokulturologicheskiy metod vo frazeologii: Kodyi kulturyi. [Linguocultural method in phraseology: cultural codes]. 3ed., Moscow: LENAND, 2016. 456 p. [in Russian].

10. Krasnih V. V. Etnopsiholingvistika i lingvokulturologiya: kurs lektsiy. [Ethnopsycholinguistics and linguoculturology: lecture course]. Moscow: "Gnosiz", 2002. 284 p. [in Russian].

11. Livytska I. A. Reprezentatsiya gendernyh markeriv anglomovnogo politychnogo diskursu [Representation of gender markers in English political discourse]. *Research Bulletin. [Volodymyr Vynnychenko Kirovohrad State Pedagogical University].* Series: Philology (linguistics). 2012. Nr. 96 (1). Pp. 376–381. [in Ukrainian].

12. Maslova V. A. Lingvokulturologiya: uchebnoe posobie dlya stud. vyissh. uchebnyih zavedeniy. [Linguoculturology: a handbook for university students]. Moscow: Publishing house "Akademiya", 2001. 208 p. [in Russian].

13. Riddell A. et. al., 2019. *Common Library 1.0: A Corpus of Victorian Novels Reflecting the Population in Terms of Publication Year and Author Gend*er. URL: https://www.semanticscholar.org/paper/Common-Library-1.0%3A-A-Corpus-of-Victorian-Novels-in-Riddell-Bassett/d22e7341fd39e8df1c983c14efcf7846608c0530 (Accessed on 03.05.2020).

14. Serova I.G. Sotsiokulturnyiy konstrukt "gender" v intepretativnom prostranstve yazyika i diskursa. ["Gender" as a socio-cultural construct in interpretative space of language and discourse]. Summary of Doctor of Philology Thesis. 10.02.19. Sankt-Peterburg, 2017. 44 p. [in Russian].

15. Tomskaya, M.V. Gendernyiy aspekt sotsialnogo reklamnogo diskursa [Gender aspect of social advertising discourse]. *Gender: language, culture, communication: Proceedings of the first international conference*. Moscow, 2001. pp. 328–333[in Russian].

16. Van Deyk T.A. Yazyik, poznanie, kommunikatsiya. [Language, cognition, communication]. Moscow: 1989. 312 p. [in Russian].

17. West, D. Narrative as a Diagram for Problem Solving: Confluence Between Peirce's and Vygotskii's Semiotic. *Semiotics 2018: Resilience in an Age of Relation*. Pp. 201–219.

УДК 821.111-1.03.09(092)“15”
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/30.212343

Мар’яна МАРКОВА,
orcid.org/0000-0002-3161-5476
кандидатка філологічних наук, доцентка,
завідувачка кафедри романської філології та компаративістики
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Львівська область, Україна) markmar29@gmail.com

СОНЕТ ФРАНЧЕСКО ПЕТРАРКИ ПРО ЛАНЬ У РЕЦЕПТИВНОМУ ПОЛІ АНГЛІЙСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ XVI СТОЛІТТЯ

Метою пропонованої статті є вивчення рецепції CXC сонета Франческо Петрарки у творах поетів, які найяскравіше представляють ранній та пізній англійський петраркізм, Томаса Ваєтта та Едмунда Спенсера відповідно. На жаль, в українській літературознавчій науці немає комплексних досліджень, присвячених аналізованій проблемі. Окремі згадки про переклади CXC сонета «Книги пісень» Томасом Ваєттом та Едмундом Спенсером можна віднайти лише у працях, які пропонують загальний огляд творчості названих митців або ж розглядають певні аспекти їхньої поетичної практики (І. Білоконенко, А. Боковець, С. Ніколаєнко). CXC сонет Франческо Петрарки – один із найзагадковіших у «Canzoniere». В усіх виданнях його текст традиційно супроводжується коментарем, що, за легендою, через триста років після смерті Юлія Цезаря в лісах було впіймано лань у нашийнику з написом: «Не займай мене! Я належу Цезареві». Так само вже традиційно проводяться паралелі між образами лані та Лаури. Твори Томаса Ваєтта та Едмунда Спенсера наче розігрують ту саму ситуацію, що й у вірші італійського поета, але з іншими героями та в інших умовах. Як і в більшості перекладів творів Франческо Петрарки, зроблених в Англії в XVI столітті, митці дуже вільно поводяться з оригіналом, вносячи в тексти багато індивідуально-авторського. У статті показано, що поезії Томаса Ваєтта й Едмунда Спенсера, які корелюють із CXC сонетом «Книги пісень», найкраще надаються до інтерпретації в руслі біографічного методу, позаяк символічно відтворюють любовні стосунки авторів з Анною Болейн та Елізабет Бойл (відповідно). В останньому випадку не лише зміст сонета італійського гуманіста доповнюється автобіографічними мотивами, але й сама концепція петрарківського кохання зазнає кардинального переосмислення в контексті протестантської концепції шлюбу, що породжує особливий, надзвичайно гармонійний різновид петраркізму.

Ключові слова: *Едмунд Спенсер, лань, переспів, петраркізм, сонет, Томас Ваєтт, Франческо Петрарка.*

Maryana MARKOVA,
orcid.org/0000-0002-3161-5476
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Romanic Philology and Comparative Studies
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Drohobych, Lviv region, Ukraine) markmar29@gmail.com

FRANCESCO PETRARCH’S SONNET ABOUT THE DEER IN THE RECEPTIVE FIELD OF THE ENGLISH LITERATURE OF THE XVI CENTURY

The purpose of the proposed article is to analyze the reception of F. Petrarch’s sonnet CXC in the works of poets that most clearly represent the early and the late English Petrarchism respectively – Thomas Wyatt and Edmund Spenser. Unfortunately, there are no comprehensive studies devoted to the analyzed problem in the Ukrainian literary criticism. Separate references to T. Wyatt’s and E. Spenser’s translations of sonnet CXC can be found only in works that offer a general overview of named artists’ works or regard other aspects of their poetic practices (I. Bilokonenko, A. Bokovets, S. Nikolayenko). F. Petrarch’s sonnet CXC is one of the most mysterious in “Canzoniere”. In all editions it has been traditionally accompanied by a commentary that, according to the legend, three hundred years after Julius Caesar’s death, a deer in a collar with the inscription: “Do not take me! I belong to Caesar” was caught. Similarly, traditional parallels exist between the image of the deer and the image of Laura, although there are also other interpretations of it. Sonnets of T. Wyatt and E. Spenser as if are playing the same situation with the work of the Italian poet, but with other heroes and in other conditions. As in most translations of F. Petrarch, made in England in the XVI century, the artists are very free in treating the original, making many personal copyrights in their texts. The article shows that T. Wyatt’s and E. Spenser’s sonnets are best presented to the interpretation in the context of the biographical method, since they symbolically reproduce their love relations with Anne Boleyn and Elizabeth Boyle. In the latter case, the content of F. Petrarch’s poem is not only complemented by autobiographical motifs, but the very concept of Petrarchan love undergoes a rethinking in combination with the Protestant concept of marriage, which creates a distinctive, extremely harmonious kind of Petrarchism.

Key words: *deer, E. Spenser, F. Petrarch, Petrarchism, sonnet, T. Wyatt, translation.*

Постановка проблеми. Магістральні шляхи розвитку англійської літератури XVI століття тісно пов'язані з історією європейського петраркізму. Петраркізм не був її єдиним модусом, проте основні ліричні здобутки пов'язані саме з цією поетичною течією. Англійський петраркізм пережив два періоди піднесення. Перший із них припадає на 30-і роки, другий – на 90-і роки XVI століття. Спочатку він оформився як прочитання перекладного Ф. Петрарки. При цьому серед тюдорівських поетів склався своєрідний перекладацький канон: сонети другої частини «Книги пісень» («На смерть мадонни Лаури») майже повністю ігнорувалися, тоді як із десяток віршів першої частини («На життя мадонни Лаури») постійно імітувалися та зазнавали нових перекладів. Одним із найпопулярніших текстів італійського митця в Англії був сонет про лань (СХС).

Метою статті є аналіз рецепції СХС сонета у творчості поетів, що найбільш яскраво репрезентують ранній та зрілий англійський петраркізм – Томаса Ваєтта та Едмунда Спенсера відповідно.

Аналіз досліджень. Комплексних розвідок, присвячених аналізованому питанню, в українському літературознавстві, на жаль, немає. Окремі згадки про переклад СХС сонета «Книги пісень» Т. Ваєттом та Е. Спенсером можемо знайти лише у працях, що пропонують загальний огляд творчості названих митців чи стосуються інших проблем їхньої поетичної практики (І. Білоконенко, А. Боковець, С. Ніколаєнко). У російській літературознавчій науці про рецепцію СХС сонета в Англії XVI століття писали такі дослідники, як І. Бурова, Г. Кружков, А. Лук'янов, О. Луценко, Д. Соколов, Ч. Цзичжу, І. Шайтанов, проте вони теж не ставили собі за мету цілісний аналіз цього явища.

Виклад основного матеріалу. Насамперед звернемося до сонета самого Ф. Петрарки (для зручності порівняння усі аналізовані тексти наводимо в повному обсязі): *"Una candida cerva sopra l'erba / verde m'apparve, con duo corna d'oro, / fra due riviere, all'ombra d'un alloro, / levando 'l sole a la stagione acerba. / Era sua vista sí dolce superba, / ch'i' lasciai per seguirla ogni lavoro: / come l'avaro che 'n cercar tesoro / con diletto l'affanno disacerba. / «Nessun mi tocchi – al bel collo d'intorno / scritto avea di diamanti et di topazi – / libera farmi al mio Cesare parve». / Et era 'l sol già vòlto al mezzo giorno, / gli occhi miei stanchi di mirar, non sazi, / quand'io caddi ne l'acqua, et ella sparve"* (Francesco Petrarch & Laura de Noves) *(«Пречиста лань на травах лугових / На сході сонця весняної днини, / Між двох річок, у затінку лаврини, / В уборі встала рогів золотих. / Уражений видінням, я не міг / Утриматись, і от я без упину, / Мов той скупар, за дивним скарбом лину, / В полоні хтивих схотінок своїх. / «Не руш мене!» – Ішла круг її шиї / З алмазів і топазів буйна в'язь. – / «Сам Кесар дарував мені свободу». / Був південь, коли сонце так яскріє. / А я, милуючись, її очима пас. / Та раптом зникла лань, а я упав у воду»* (Петрарка, 2008: 162–163)).

Як зазначає О. Луценко, процитований вірш – «один із найбільш зашифрованих у «Книзі пісень»: візуальний малюнок, що постає перед читачем, так до кінця і не прояснюється, у просторовому розміщенні залишаються загадки: наприклад, де перебуває лань і звідки за нею спостерігає ліричний герой» (Луценко, 2008: 139). В усіх виданнях "Canzoniere" цей текст традиційно супроводжується коментарем, що, за легендою, через триста років після смерті Юлія Цезаря було впіймано лань у нашийнику з написом: «Не займай мене! Я належу Цезареві». Так само вже традиційно проводяться паралелі між образами лані та героїні «Книги пісень» Лаури.

Ф. Петрарка був насамперед гуманістом, органічною частиною його світогляду були античні культурні пласти, а у давньогрецькій міфології лань, як відомо, вважалася зооморфним утіленням Артеміди – богині, яка була нечутливою до кохання, не підпорядковувалася владі Афродити та Ерота, тому таке асоціативне зближення названих художніх образів виглядає цілком обґрунтованим. Проте є й інші погляди на античну символіку лані, зокрема у міфах про Геракла та присвячену Артеміді Керинейську лань. Так, російська дослідниця А. Бену пише: «Гори (в яких жила Керинейська лань – *М. М.*) – символ еволюції свідомості, сходження від незнання до знання, символ мудрості. Лань невловима, швидка, увінчана золотими рогами. Золото – символ істини. Роги – символ двоїстості. Золоті роги – це двоїстість, що не містить суперечностей, двоїстість життя <…>, що проявляється в парних якостях: активне – пасивне, молодість – старість, рух – спокій, мова – мовчання, робота – відпочинок, таємниця – одкровення. Але ця гармонія поки що невловима, недоступна. Вона лише з'явилася на засніженій вершині, залитій променями ранкового сонця, здається, що вона така доступна, проте це оманливе враження – гармонія, що примиряє протилежні начала, вислизає, її нелегко знайти» (Бену). За такого потрактування слідування ліричного героя італійського поета за прекрасною золоторогою ланню можна розуміти як пошуки ним

душевної гармонії, намагання примирити власні внутрішні суперечності. Архетипна інтерпретація образу лані, запропонована А. Бену, видається нам вдалою стосовно СХС сонета Ф. Петрарки з двох причин. По-перше, сам ліричний сюжет твору є, на наш погляд, описом сну героя – саме тому лань у ньому ніби з'являється нізвідки, а потім так само раптово зникає, а сни, як відомо, – це іманентна щодо архетипів сфера. По-друге, Лаура все-таки не була вільною, як це зазначено на нашийнику звіра у Ф. Петрарки, – відомо, що жінка була одружена, мала дітей.

Текст XI сонета Т. Ваєтта є вільним перекладом сонета СХС "Canzoniere". Він наче розігрує ситуацію з твору італійського поета, але з іншими героями і в інших умовах: *"Who list to hunt, I know where is an hind, / But as for me, helas, I may no more. / The vain travail hath wearied me so sore, / I am of them that farthest cometh behind. / Yet may I by no means my wearied mind / Draw from the deer, but as she fleeth afore / Fainting I follow. I leave off therefore. / Who list her hunt, I put him out of doubt, / As well as I may spend his time in vain. / And graven with diamonds in letters plain / There is written her fair neck round about: / "Noli me tangere for Caesar's I am, / And wild for to hold though I seem tame"* (Уайетт, 2005: 156) *(«Охотники, я знаю лань в лесах, / Ее выслеживаю много лет, / Но вожделений ловчего предмет / Мои усилья обращает в прах. / В погоне тягостной мой ум зачах, / Но лань бежит, а я за ней во след / И задыхаюсь. Мне надежды нет, / И ветра мне не удержать в сетях. / Кто думает поймать ее, сперва / Да внемлет горькой жалобе моей. / Повязка шею обвивает ей, / Где вышиты алмазами слова: / «Не тронь меня, мне Цезарь – господин, / И укротит меня лишь он один»»* (Уайетт, 2005: 309)).

А. Боковець, слідом за М. Сауер, називає цей сонет «перевернутим», оскільки в октаві репрезентовано результат дії (виснажливе переслідування мисливцем лані), а в секстеті міститься її каталізатор (ліричний герой бачить лань), тоді як зазвичай логіка у творах цього жанру протилежна (Боковець, 2012: 3–34). Проаналізуємо інші відмінності.

Насамперед кидається у вічі, що в англійському варіанті повністю відсутній мотив скупаря, котрий хтиво прагне скарбу, тоді як для Ф. Петрарки – це ключовий образ другого катрену. Т. Ваєтт підміняє його поступово розгорнутим мотивом даремної роботи, до слова, одним зі своїх улюблених, що, як можна припустити, описував авторське розуміння самої суті куртуазного служіння Пані Серця, що ніколи не завершувалося взаємністю. Якщо у Ф. Петрарки раптове видіння лані змушує ліричного героя забути про все і йти за нею, то у Т. Ваєтта ситуація перенесена в минуле – це спогад, у результаті якого стає очевидною марність переслідування, тобто у Ф. Петрарки ситуація незавершена, фінал відкритий і змога зловити лань ще є, тоді як Т. Ваєтт навмисно закриває її, що породжує інтонації розчарування. Відрізняються й обставини, в яких ліричні герої бачать звіра: у Ф. Петрарки дія відбувається на гірському схилі, під лавровим деревом, між двох річок. Т. Ваєтт також бачить лань на пейзажному тлі, але воно не конкретизоване, як не конкретизований і час. В італійського митця дія розгортається у хронологічному проміжку від сходу сонця до полудня. Дослідники в цій вказівці вбачають натяк на вік автора – полудень життєвого шляху (подібне було у Данте Аліг'єрі в його «Божественній комедії», звідти Ф. Петрарка і міг запозичити цей мотив). Натомість у Т. Ваєтта «час невизначено-особистий, лань існує взагалі, він переслідує її постійно і давно, нема ні моменту зав'язки, ні моменту завершення» (Луценко, 2008: 143). Його герой – мисливець, він хоче неодмінно зловити тварину, що сильно зміщує акценти. Ліричний герой англійця знає, де потрібно шукати лань, тоді як для героя італійського гуманіста – це відкриття, і в цьому різниця потрактування любові. Неможливість відмовитися від лані – спільний момент і для Ф. Петрарки, і для Т. Ваєтта. Однак ситуація першого більш особиста – він нікому не збирається розповідати про тварину, тоді як ліричний герой другого пропонує шукати її іншим сміливцям. Проте найбільш значимою є смислова розбіжність, закладена в тексті, викарбуваному на намисті звіра. У Ф. Петрарки: *«Сам Кесар дарував мені свободу»*, тобто лань є вільною, не належить нікому. Тоді як у Т. Ваєтта: *«Не тронь меня, мне Цезарь – господин, / И укротит меня лишь он один»*, тобто прямо стверджується факт належності лані монархові.

Ключ до розуміння такого переосмислення лежить в автобіографічній площині. XI сонет Т. Ваєтта присвячений Анні Болейн – другій дружині Генриха VIII. Дослідники припускають, що поет познайомився з майбутньою королевою у 1525 році, після повернення Анни з Франції, де вона виховувалася в колі фрейлін королеви Маргарити Валуа. Смуглява, чорноволоса, з виразними темними очима, дівчина відразу здобула увагу багатьох прихильників і, очевидно, стала причиною розлучення Т. Ваєтта з Елізабет Брук – донькою лорда Кобема. Коли саме Анна Болейн стала об'єктом королівської симпатії, точно встановити неможливо, проте відомо, що у 1527 році Генріх VIII

починає відкрито готуватися до розлучення зі своєю першою дружиною – Катериною Арагонською. У 1532 році він дарує Анні Болейн титул маркізи Пембрук, а вже у січні 1533 року виявляється, що вона вагітна – і пара таємно вінчається. Кілька місяців потому шлюб було легітимізовано і відбулася коронація. У 1534 році королева дарує Англії принцесу Єлизавету, проте її стосунки з Генріхом VIII виявляються дуже нетривкими. У 1536 році після появи на світ мертвої дитини король вирішує позбутися дружини, яка не змогла народити йому спадкоємця. Анна Болейн була звинувачена в зраді і відправлена на страту (Маркова, 2016: 13–23).

Після смерті королеви придворні майже відкрито заговорили про зв'язок жінки із Т. Ваєттом. Крім того, була навіть версія, що роман поета з Анною Болейн розпочався задовго до того, як король вирішив зробити її своєю дружиною. Подейкували, що Т. Ваєтт як сумлінний підданий застерігав монарха від одруження з цією жінкою, відверто розповівши про характер власних стосунків із нею та публічно зробивши куртуазний жест відречення. Російський дослідник ренесансної літератури І. Шайтанов вбачає у цьому біографічному моменті чи не ключову роль щодо розуміння своєрідності перекладацької манери Т. Ваєтта: «Переклади його (Ф. Петрарки – *М. М.*) сонетів, виконані Ваєттом, належали перу *придворного і дипломата* (курсив авторський – *М. М.*), що перебував на королівській службі і ненав'язливими образними жестами не забував виказувати в поезії свою вірність. Ваєтт ніколи не опускається до низьких лестощів, до занадто відвертих проявів свого вірнопідданого почуття. Він віддає перевагу лише деяким змінам в акцентуації сонетів Петрарки, вносячи до них нову ноту. Так, помітно, що Ваєтт акцентує на темі полювання, королівської розваги, вводить образ лісу навіть там, де його немає в оригіналі, адже ліс – королівське володіння» (Шайтанов, 2001: 85). Вважаємо, що з таким потрактуванням можна погодитися – справді, метафорикою полювання, переслідування забарвлена образність цілої низки любовних поезій Т. Ваєтта, проте ця проблема потребує вже окремого дослідження.

В автобіографічному контексті переспівує сонет Ф. Петрарки про лань і Е. Спенсер: *"Like a huntsman after weary chase, / seeing the game from him escaped away: / sits down to rest him in some shady place, / with panting hounds beguiled of their prey. / So after long pursuit and vain assay, / when I all weary had the chase forsook, / the gentle deer returned the self-same way, / thinking to quench her thirst at the next brook. / There she beholding me with milder look, / sought not to fly, but fearless still did bide: / till I in hand her yet half trembling took, / and with her own goodwill her firmly tied. / Strange thing me seemed to see a beast so wild, / so goodly won with her own will beguiled"* (Спенсер, 2011: 78) *(«Как после утомительной погони, / Когда за дичью, ускользнувшей вдруг, / Следит охотник на тенистом склоне, / И тяжко дышат гончие вокруг. / Так после тщетных гона и потуг, / Когда мне отдых – лучшая награда, / Вернулась лань на тот же самый луг, / Испить воды в ручье ближайшем рада. / Столь кроткого не чувствовал я взгляда, / Она ждала бесстрашно среди трав: / Я дрожь её рукой унял с усладой, / К себе, с её согласья, привязав. / Мне странно видеть, лань, что так пуглива, // Безвольно покорилась всем на диво»* (Спенсер, 2011: 79)).

Його переспів входить до збірки сонетів «Amoretti» під номером LXVII. Назва збірки, що складається з 89 віршів, перекладається як «маленькі кохання» або ж «маленькі Амури» (в російському перекладі О. Покідова – «Любовные послания»). У ній митець талановито продовжує розвиток петрарківської течії в англійській літературі, проте його твори суттєво відрізняються від основного продукту петрарківської традиції, принаймні одним аспектом. Як зазначає Г. Маклін, «що найбільше виокремлює «Аморетті», так це переспрямування бажання із недоступної донни на жінку, з якою поет може одружитися» (Edmund Spenser's Poetry, 1993: 638). Відомо, що Е. Спенсер писав свої поезії для Елізабет Бойл – дівчини, котру кохав і яка, зрештою, стала його другою дружиною (перша дружина поета, Макабрія Чайльд, померла наприкінці 1590 року). Саме це кардинально відрізняє його як від самого Ф. Петрарки, так і від Т. Ваєтта.

Як і Т. Ваєтт, котрий, як вказувалося, ввів до свого перекладу відсутній в італійського гуманіста мотив полювання на лань, Е. Спенсер розпочинає свій сонет рядком, що порівнює ліричного героя з мисливцем. Це наштовхує на думку, що митець був знайомий із текстом свого англійського попередника за петрарківським цехом. Крім того, можливо, він переспівував якраз сонет Т. Ваєтта, а не Ф. Петрарки, позаяк суттєво розширив невластиву для італійського автора тему полювання, присвятивши їй увесь перший катрен, тоді як сама лань з'являється в його тексті аж у середині другого, при цьому абсолютно відсутній мотив спостереження за звіром на відстані.

В усіх трьох поетів переслідувана тварина зображена по-різному. У Ф. Петрарки вона не може бути впіймана, оскільки a priori вільна – сам Цезар

дарував їй свободу. У Т. Ваєтта, навпаки, звірина не може належати ліричному героєві, позаяк вона вже є чужою власністю. Е. Спенсер натомість відходить і від першого, і від другого варіанту, пропонуючи альтернативний. Лань у нього вдається вполювати, причому доволі несподіваним способом – коли ліричний герой сонета, втомлений довгою погонею, вирішує перепочити на березі річки, звір сам підходить до нього та дозволяє приручити себе. Важливо, що з тексту Е. Спенсера зникає образ нашийника. Таким фіналом англійський поет вступає в полеміку з Ф. Петраркою та петраркістами з їхніми концептуальними ідеями недосяжної донни та обов'язкового кохання без взаємності, що є відмінною рисою індивідуального варіанту петраркізму, створеного ним. Як цілком слушно стверджує О. Лук'янов, «спенсерівський сонет (Am. 67) виражає не сум короткочасного видіння коханої, а щастя і радість взаємного почуття після довгих днів терплячого залицяння. Кохання Спенсера оптимістичне, на відміну від петрарківського» (Лукьянов, 2001: 374).

Петраркізм Е. Спенсера – життєрадісний, і хоча митець і використовує у своїй поезії весь арсенал петрарківських кліше та топосів, проте крізь них чітко проглядаються його надії на щасливе майбутнє в благословенному небом шлюбі. Невипадково збірка «Аморетті» супроводжувалася у своєму першому виданні урочистою піснею під назвою «Епіталаміон» – твором, приуроченим до дня одруження поета (згодом така форма публікації стала загальноприйнятою). Спарувавши свої петрарківські сонети з текстом, що прославляв і звеличував кохання, продовжене в сім'ї, Е. Спенсер підкреслював особливе місце власної любовної лірики в системі англійського петраркізму. Публікація названих текстів одним томом давала змогу також вирішувати проблеми, що поставали в англійському пуританському суспільстві у зв'язку з рецепцією петрарківської концепції кохання. Насамперед це стосується співіснування в межах єдиної світоглядної системи чуттєвої пристрасті до жінки та любові до Господа. Якщо звичайна людина, подібно до Ф. Петрарки, не може повністю відмовитися від плотських бажань заради вищих цінностей та ігнорувати тілесні спокуси, то єдиним виходом із цієї ситуації може бути одруження. Шлюб у сучасній Е. Спенсеру Англії розглядався як засіб збереження доброчесності та сексуальної чистоти, позаяк статеві стосунки між подружжям розглядалися як приємні для Господа, цнотливі – і це саме те, на що натякає автор, поєднуючи свої любовні сонети з «Епіталаміоном». Г. Маклін пояснює: «Коханці, створені Петраркою, дю Белле, Депортом та іншими, не могли примирити любов до Бога та сексуальне бажання до жінки, яку вони кохали. Сідні виклав суть проблеми у своєму 71 сонеті: його Розум говорить, що доброта донни викликає любов до непорочності, проте Бажання вимагає і для себе поживи. Закоханий у Спенсера може сподіватися на задоволення цього голоду через легітимізацію і земну консумацію своєї пристрасті» (Edmund Spenser's Poetry, 1993: 639).

Таким чином, Е. Спенсер пропонує протестантський погляд на шлюб як відповідь на питання, породжені складною внутрішньою боротьбою ліричного героя «Canzoniere». В «Епіталаміоні» він дає зрозуміти, що абсолютно всі людські бажання є природними та навіть прекрасними, якщо вони належним чином узаконені перед Господом. Перепади настрою закоханого, його зануреність у власні емоції, роль донни є в Е. Спенсера типово петрарківськими, проте йому вдається поєднати почуття до Пані Серця з любов'ю до Бога, не лише оволодіти коханою жінкою, але й, так би мовити, тією архетипною ланню, про яку йшлося на початку нашої розвідки, і в цьому англійський митець якраз і розходиться з Ф. Петраркою.

Висновки. Як і в більшості перекладів Ф. Петрарки, здійснених в Англії XVI століття, Т. Ваєтт та Е. Спенсер дуже вільно поводяться у своїх текстах з оригіналом сонета CXC, вносячи туди багато індивідуально-авторського. Як було показано нами, переспіви обох авторів найкраще надаються до інтерпретації в руслі біографічного методу, позаяк символічно відтворюють їхні любовні стосунки з Анною Болейн та Елізабет Бойл. В останньому випадку не лише зміст петрарківського вірша доповнюється автобіографічними мотивами, але й сама концепція петрарківського кохання зазнає переосмислення через поєднання з протестантською концепцією шлюбу, що створює самобутній, надзвичайно гармонійний різновид петраркізму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бену А. Символизм сказок и мифов народов мира. Человек – это миф, сказка – это ты. URL: https://fil.wikireading.ru/61234.

2. Боковець А. Лірика Томаса Вайєтта у контексті англійської ренесансної поезії першої половини XVI століття. *Ренесансні студії*. 2012. Вип. 18–19. С. 3–34.

3. Лукьянов А. Любовь и красота в «Amoretti», «Эпиталамии» и «Четырёх гимнах» Эдмунда Спенсера. *Спенсер Э. Сонеты, песни, гимны о любви и красоте*. Москва : «СПСЛ»; «Русская панорама», 2011. С. 366–429.

4. Луценко Е. Становление метафизического стиля в английской поэзии последней четверти XVI века : дис. … канд. филол. наук : 10.01.03. Москва, 2008. 233 с.
5. Маркова М. Поетична творчість Томаса Вайетта і перші прояви англійського петраркізму. *Zbiór artykułów naukowych. Konferencji Miedzynarodowej Naukowo-Praktycznej "Filologia, literatura, socjologia i kulturoznawstwo. Nauka wczoraj, dziś, jutro" (28.02.2016)*. Warszawa : Sp. z o.o. "Diamond trading tour", 2016. S. 13–23.
6. Петрарка Ф. Канцоньєре. Харків : Фоліо, 2008. 282 с.
7. Спенсер Э. Сонеты, песни, гимны о любви и красоте. Москва : «СПСЛ», «Русская панорама», 2011. 440 с.
8. Уайетт Т. Песни и сонеты. Москва : Время, 2005. 192 с.
9. Шайтанов И. История зарубежной литературы. Эпоха Возрождения : учебник для студентов высших учебных заведений: в 2 т. Москва : ВЛАДОС, 2001. Т. 2. 208 с.
10. Edmund Spenser's Poetry. New York : Norton, 1993. 860 p.
11. Francesco Petrarch & Laura de Noves. URL: http://petrarch.petersadlon.com/canzoniere.html?poem=190.

REFERENCES

1. Benu A. Simvolizm skazok i mifov narodov mira. Chelovek – eto mif, skazka – eto ty [Symbolism of Fairy Tales and Myths of the Peoples of the World. Man is a Myth, a Fairy Tale is you]. URL: https://fil.wikireading.ru/61234 [In Russian].
2. Bokovets A. Liryka Tomasa Vayetta u konteksti anhliyskoyi renesansnoyi poeziyi pershoyi polovyny XVI stolittya [Thomas Wyatt's Lyrics in the Context of English Renaissance Poetry of the First Half of the XVI Century]. Renaissance Studies. 2012. Nr. 18–19. Pp. 3–34 [In Ukrainian].
3. Lukyaov A. Lyubov i krasota v "Amoretti", "Epitalamii" i "Chetyryeh himnah" Edmunda Spensera [Love and Beauty in Edmund Spencer's "Amoretti", "Epithalamion" and "Four Hymns"]. Sonnets, Songs, Hymns about Love and Beauty. Moscow: "SPSL"; "Russian Panorama", 2011. Pp. 366–429 [In Russian].
4. Lutsenko E. Stanovleniye metafizicheskoho stilya v angliyskoy poezii posledney chverti XVI veka [The Formation of a Metaphysical Style in English Poetry of the Last Quarter of the XVI Century]. Moscow, 2008. 233 p. [In Russian].
5. Markova M. Poetychna tvorchist Tomasa Vayetta i pershi proyavy anhliyskoho petrarkizmu [Thomas Wyatt's Poetic Works and the First Manifestations of English Petrarchism]. Zbiór artykułów naukowych. Konferencji Miedzynarodowej Naukowo-Praktycznej "Filologia, literatura, socjologia i kulturoznawstwo. Nauka wczoraj, dziś, jutro" (28.02.2016). Warszawa: Sp. z o.o. "Diamond trading tour", 2016. Pp. 13–23 [In Ukrainian].
6. Petrarka F. Kantsonyere [Canzoniere]. Kharkiv: Folio, 2008. 282 p. [In Ukrainian].
7. Spenser E. Sonety, pesni, himny o lyubvi i krasotye [Sonnets, Songs, Hymns about Love and Beauty]. Moscow: "SPSL"; "Russian Panorama", 2011. 440 p. [In Russian and English].
8. Vayett T. Pesni i sonety [Songs and Sonnets]. Moscow: Time, 2005. 192 p. [In Russian and English].
9. Shaytanov I. Istoriya zarubezhnoy literatury. Epoha Vozrozhdeniya: uchebnik dlya studentov vysshyh uchebnyh zavedeniy: v 2 t. [History of Foreign Literature. Renaissance: a Textbook for Students of Higher Educational Institutions: in 2 vol.]. Moscow: VLADOS, 2001. Vol. 2. 208 p. [In Russian].
10. Edmund Spenser's Poetry. New York: Norton, 1993. 860 p. [In English].
11. Francesco Petrarch & Laura de Noves. URL: http://petrarch.petersadlon.com/canzoniere.html?poem=190 [In Italian].

УДК 811.111:811.161.2]'25'373:33
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/30.212344

Олена МІТІНА,
orcid.org/0000-0001-8732-2421
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри англійської філології та перекладу
Одеського національного політехнічного університету
(Одеса, Україна) olenamitina@ukr.net

Лідія ШВЕЛІДЗЕ,
orcid.org/0000-0003-2291-5255
старший викладач кафедри мовної підготовки
Одеського державного університету внутрішніх справ
(Одеса, Україна) 908-7000@gmail.com

БЕЗЕКВІВАЛЕНТНІ ЕКОНОМІЧНІ ОДИНИЦІ АНГЛО-УКРАЇНСЬКОГО ПЕРЕКЛАДУ: ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ

Статтю присвячено вивченню одного з шляхів подолання безеквівалентності на рівні лексики економічної галузі.

Задля визначення оптимальних перекладацьких тактик подолання проблеми безеквівалентності варто проаналізувати особливості процесу адаптації новітніх англо-американських запозичень економічної терміносистеми та сприйняття їх носіями української мови.

Із лінгвістичних прийомів використано методику зіставного вивчення тлумачних та двомовних словників, методику класифікації та лексико-семантичного аналізу, метод інтроспекції та метод опитування. Розглянуто низку запозичених з англійської мови в українську економічних термінів, класифіковано та проаналізовано їх семантичні ознаки та способи запозичення. Виокремлено семантичні групи, серед яких – назви процесів, об'єктів та суб'єктів економічної діяльності. Проведено опитування носіїв української мови щодо обізнаності в галузі новітньої економічної термінології, англійської за походженням. Чинником, який враховувався під час опитування, було обрано володіння англійською мовою.

Саме цей чинник мав суттєвий вплив на обізнаність інформантів, які надали коректне тлумачення англомовних термінів. Проте навіть серед інформантів, що вільно володіють англійською мовою, визначення термінів було приблизним, це свідчить про те, що вони орієнтувались на значення в англійській мові та намагалися перекласти його в описовий спосіб. Решта опитуваних не змогли надати коректне тлумачення, незважаючи на те, що запропоновані терміни були частотними лексемами сучасного медіадискурсу.

Запозичення англійської економічно термінології видається найбільш поширеним засобом вирішення проблеми безеквівалентності під час перекладу економічної термінології з англійської мови українською, але не завжди є комунікативно виправданим, тому ще незрозуміле адресату в багатьох випадках. Переклад за допомогою опису є зрозумілим, оптимальним, але, які свідчать двомовні словники, перекладачі дедалі частіше обирають шлях прямого запозичення. Для деяких безеквівалентних одиниць краще надавати два варіанта перекладу, об'єднуючи пряме запозичення з додатковими коментарями. Отже, є необхідним під час перекладу з англійської мови українською надавати не тільки запозичений варіант терміна, але й додаткову інформацію, як-от: описове тлумачення, спеціальний коментар або український аналог.

Ключові слова: *переклад, запозичення, безеквівалентність, економічна термінологія, лакунарність.*

Olena MITINA,
orcid.org/0000-0001-8732-2421
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of English Language and Translation
Odesa National Polytechnic University
(Odesa, Ukraine) olenamitina@ukr.net

Lidiia SHVELIDZE,
orcid.org/0000-0003-2291-5255
Senior Lecturer at the Language Training Department
Odesa State University of Internal Affairs
(Odesa, Ukraine) 908-7000@gmail.com

NON-EQUIVALENT ECONOMIC UNITS OF ENGLISH – UKRAINIAN TRANSLATION: WAYS OF OVERCOMING

The article deals with the study of one of the ways of overcoming the problem of non-equivalent units at the economic vocabulary level. In order to determine the optimal translation tactics for overcoming the problem with non-equivalent

units, to analyze the features of the adaptation process of the latest Anglo-American borrowings of the economic term system and their perception by native speakers of the Ukrainian language.

General scientific and linguistic: among linguistic techniques, a method of comparative study of defining and bilingual dictionaries, a classification method and lexical-semantic analysis, an introspection method and a survey method were used. A number of economic terms borrowed from the English language are considered, their semantic features and ways of borrowing are classified and analyzed. Semantic groups, among which are the names of processes, objects and subjects of economic activity, are distinguished.

It is this factor that had a significant impact on the awareness (competence) of the informants who provided the correct interpretation of English-language terms. However, even among the informants who are fluent in English, the definition of terms was approximate which indicates that they were guided by the meaning in the English language and tried to translate it in a descriptive way. The rest of the respondents could not provide correct interpretation, despite the fact that the proposed terms were frequency lexemes of the modern media discourse.

Borrowing of the English economic terminology seems to be the most common means of solving the problem of non-equality units in translating economic terminology from English into Ukrainian, but is not always communicatively justified, so, in many cases, it is still incomprehensible to the addressee. Descriptive translation is understandable, optimal, but, as bilingual dictionaries show, interpreters are increasingly choosing the path of direct borrowing. For some non-equivalent units, it is better to provide two translation options, combining direct borrowing with additional comments. Therefore, during the translation from English into Ukrainian it is necessary to provide not only a borrowed version of the term, but also some additional information, for example: descriptive interpretation, special commentary or Ukrainian version.

Key words: *translation, lexical borrowings, non-equivalent units, lacunarity, economic terminology.*

Постановка проблеми. Сучасний стан гуманітарної науки та об'єктивні умови реальності вимагають нового осмислення проблем, як вже давно відомих, так і актуальних для нового часу. І тому далеко не випадковий сплеск інтересу до того, що може стати перешкодою в міжкультурній комунікації, тобто в процесі спілкування представників різних національно-культурних співтовариств, у тому числі і діловій комунікації. Таким чином, безперечна актуальність цього дослідження, присвяченого проблемам перекладу економічних термінів як форми міжкультурної комунікації загалом та перекладу англійської економічної термінології в англо-українській комбінації мов зокрема. Численні наукові розвідки присвячені аналізу економічної термінології (Т. Пристайко, Т. Панько), в тому числі й у перекладацькому аспекті (Н. Ваванова, З. Зарипова, Л. Нелюбин). Проте варто зазначити, що залишаються недослідженими ще деякі суттєві особливості перекладу безеквівалентних одиниць економічної термінології. Саме тому ми приділили увагу відповідникам-запозиченням деяких англійських термінів в українській мові.

З усіх аспектів перекладу найважливішим є мовний аспект, тому що саме завдяки мові передається вся інформація, яка міститься в оригіналі. Без мови, зрозуміло, не було б самого перекладу. Оскільки в перекладі перекладач має справу з двома мовами, важливим видається усвідомлене знання ним усіх особливостей цільової мови порівняно з вихідною мовою, релевантне саме для перекладу. Цілком погоджуємося з думкою, що все (або майже все), що виражене однією мовою, можна, витративши певні зусилля, передати іншою мовою. Проте «мови розрізняються не стільки тим, що за їх допомогою можна виразити, скільки тим, що за їх допомогою виражається порівняно легко» (Ch. Hockett).

Мета статті – проаналізувати особливості процесу адаптації англо-американських запозичень економічної терміносистеми, їх функціонування в повсякденному житті та сприйняття носіями української мови.

Матеріалом цього дослідження слугували економічні терміни, що зафіксовано в сучасних словниках англійської та української економічної термінології (*Економічний словник;* Словник іншомовних слів для студентів економічного факультету; Dictionary of Economic Terms: Expanded and illustrated) та двомовному словнику (Р. Яковенко).

Методи, які були використані в роботі, є загальнонауковими; методики, за допомогою яких отримані результати, – це перш за все методика зіставного вивчення текстів та двомовних словників, лексико-семантичного аналізу, метод інтроспекції та метод опитування.

Виклад основного матеріалу. Нині економічна діяльність розвивається стрімкими темпами. Це впливає майже на всі галузі людської діяльності, а також на багато факторів, які супроводжують наше життя. Не є винятком і мовна система. Сучасна економічна лексика розширює «територію» функціонування. Ми можемо говорити про те, що вона вже давно вийшла за межі звичайного вжитку – зони професійного спілкування. Багато лексем вже настільки увійшли в повсякденний обіг мовлення, що ми навіть не співвідносимо їх із галуззю економіки. Майже кожен знає, що таке *кредит, дефолт, інфляція, іпотека, бюджет* та багато інших термінів.

Під впливом значних соціальних, політичних та економічних змін ще з 1990-х років українська мова активно поповнюється новими термінами ділової мови. Процес формування цієї метамови триває досі, супроводжуючись виходом економічної лексики за межі вузькопрофільного вживання. Економічна терміносистема української мови активно розвивається насамперед завдяки англійським термінам, які найчастіше різними способами запозичуються українською мовою. Теорія і практика перекладу, а також методика навчання іноземних мов знає безліч прикладів, коли поняття, виражене однією мовою, не має найменування іншою. Якщо зіставити факти різних мов, неважко переконатися, що нерідко лексична одиниця однієї мови не знаходить словникового еквівалента в іншій. Отже, ми маємо справу з тим, що у процесі перекладу англомовних текстів економічної проблематики перекладач, стикаючись із відсутністю повного еквівалента економічного терміна в мові-меті, вдається до запозичення.

Багато вчених досліджували це питання, є різні погляди, тому й визначень терміна «лакуна», «безеквівалентна одиниця» багато (В. Белянин, Н. Ваванова, З. Зарипова, І. Марковіна, Л. Нелюбин). У сучасній лінгвістиці термін «лакуна» визначається як «національно-специфічний елемент культури, відсутність у лексичній системі мови слова для позначення того чи іншого поняття» (І. Марковіна). Основними ознаками лакуни можна вважати незрозумілість, незвичність (екзотичність), чужість (незнайомість).

Лакунарність виявляється майже у всіх мовах світу. Умови життя та побуту народу породжують поняття, принципово відсутні в носіїв інших мов. Тому в інших мовах не буде однослівних лексичних еквівалентів для їх передачі. Стосовно зіставлення лексичного складу мов тривалий час найчастіше використовувався термін «безеквівалентна лексика», яку детально вивчають протягом багатьох десятиліть представники різних областей мовознавства. Міжмовні лакуни виокремлюються тільки в межах порівнювальної пари мов за умовами їх контрастивного опису як випадки, в яких немає співвіднесення одиниці однієї мови з іншою (Белянин, 2003: 153). На думку В. П. Беляніна, лакунами називаються базові елементи національної специфіки лінгвокультурної спільноти, що ускладнюють розуміння деяких фрагментів текстів інокультурними реципієнтами (Белянин, 2003: 154). Існують інші найменування поняття «лакуна» (gap): випадкові пропуски в мовних моделях (random holes in patterns), темне місце в тексті, етоноейдема, близьке до нього поняття «безеквівалентна лексика» (Белянин, 2003: 166).

Є багато класифікацій лакун, одну з яких розробила українська дослідниця О. О. Селіванова. Лакуни поділяються на системні та функціональні, або мовні і мовленнєві. Системні лакуни виявляються в мові, під час зіставлення різних рівнів мовної системи, а функціональні – в мовленні (Селіванова, 2008: 275–276).

Питання про так звані лакуни цікавить дедалі більше дослідників. За визначенням, що подане у Тлумачному перекладацькому словнику, «лакуни – відсутність лексичних еквівалентів у певній мові на позначення, переважно національних реалій, в іншій» (Нелюбин, 2003: 95). У тому ж словнику знаходимо визначення безеквівалентної лексики: «1. Лексичні одиниці (слова та стійкі словосполучення), які не мають ані повних, ані часткових еквівалентів серед лексичних одиниць іншої мови. Традиційно до безеквівалентної лексики зараховують слова-реалії, тимчасово безеквівалентні терміни, випадково безеквівалентні слова. 2. Слова вихідного тексту, що позначають місцеві явища, поняття, реалії, що не мають відповідників у мові перекладу (Нелюбин, 2003: 25). Як бачимо, доволі розпливчасте визначення ускладнює розуміння того, яку саме лексику ми можемо вважати належною до лакун та як розмежувати поняття «лакуна» і «безеквівалентна лексика».

Проблема лакунарності стає перешкодою у створенні перекладу тексту, а отже, є однією з причин запозичення іншомовних слів. У галузі економіки це явище ми спостерігаємо надзвичайно часто, тому актуальним для нас є питання, чи є залежність між видами запозичення та типами лакун у перекладацькій практиці.

Дослідниця З. М. Зарипова, проаналізувавши тексти, які містять економічну лексику, виокремила чотири групи лакун. До першої з них вона уналежнює такі лакуни, які не мають загальновживаного еквівалента в мові перекладу. Вони вимагають опису, який би розтлумачив їхнє значення. Друга група – це лакуни, які мають тлумачення у словнику, але потребують пояснення для їх адекватного розуміння. Ці лексеми схожі з лексемами з першої групи, проте, на відміну від них, мають словниковий переклад. До третьої групи дослідниця зараховує лексеми, які є зрозумілими для реципієнта, проте викликають труднощі під час перекладу через те, що не мають відповідного загальновживаного еквівалента в мові перекладу. Значення таких слів утворюється із суми значень його морфем. Зазвичай це складні слова, які мають два та більше коренів. Четверта група – це міжкультурні лакуни,

зафіксовані у словниках, проте такі, які не мають еквівалента в економічному дискурсі реципієнта. Таким чином, для адекватного розуміння вони також потребують пояснень та лінгвокраєзнавчого коментаря (Зарипова).

Взагалі галузь економічної діяльності характеризується високим рівнем універсальності. Спільність у розумінні економічних явищ завжди була запорукою успішного бізнес-співробітництва. Перекладачі впевнені, що приналежність до однієї професійної галузі полегшує розуміння між спеціалістами та розв'язання завдання перекладача – здійснення повноцінної комунікації. Однак насправді є ціла низка економічних термінів, семантика яких відрізняється в українській та англійській мовах. Н. В. Ваванова наводить зразки таких слів: наприклад, *mortgage* (Ваванова). Першим значенням у словнику подається *іпотека*. Проте під *іпотекою* в Україні розуміють кредит, який видають на отримання житла, в той час як у Великобританії чи США це скоріше банківський кредит, забезпеченням за яким виступає житло.

Кількість безеквівалентних одиниць в англійській економічній термінології та українській значно відрізняється. В українській мові їх набагато більше. Це пояснюється низкою причин. Основна з них – різниця в економічному, соціальному та політичному розвитку країн, а також те, що англійська є міжнародною мовою, більш поширеною, економічна термінологія якої є більш розвиненою.

Можна виокремити кілька груп безеквівалентних одиниць:

1) назви процесів та дій. Група понять, які позначають процеси та дії, є найбільшою. До цієї групи уналежнюємо такі слова, як *budgeting, factoring, salesdrive;*

2) назви об'єктів. Це такі слова, як *lease, ledger, quotation* тощо;

3) назви суб'єктів; група кількісно є значно меншою. Це такі лексеми, як *jobber, obligor, raider.*

Поділ за сферами функціонування економічних термінів є умовним. Зазвичай виокремлюють такі групи термінів:

– банківської діяльності (*ChargeBack*, *clearing*);
– фінансової діяльності (*budgeting*, *salvage*);
– бухгалтерії (*lookback, ledger*);
– менеджменту та маркетингу (*lease, leaflet*, *consulting*).

Для перекладу українською мовою безеквівалентних одиниць економічної термінології використовують різні методи та прийоми.

Найчастотнішими є описовий метод, метод прямого запозичення (транскрипція та транслітерація) та калькування. Переклад за допомогою опису є зрозумілим, оптимальним, але дедалі більшого поширення набуває переклад шляхом прямого запозичення. Він набагато простіший, синтаксично не ускладнений, але при цьому може бути менш зрозумілим.

Для розв'язання проблеми міжкультурних або міжмовних лакун у галузі економічної міжнародної комунікації найбільш доречними способами можна вважати описовий переклад (заповнення) у вигляді перекладу-дефініції, перекладу-тлумачення чи перекладу з лінгвокраєзнавчим коментарем, а також використання відповідного еквівалента в мові перекладу (компенсація).

Як вже було зазначено, багато англо-американських економічних термінів уже вийшли за межі професійного дискурсу і увійшли в активний обіг носіїв мови завдяки процесам запозичення. Щоб з'ясувати ступінь засвоєння запозиченої економічної термінології, нами було проведено опитування серед тих, хто вільно володіє англійською мовою, та тих, хто не володіє. Обидві групи інформантів мали неекономічну освіту. Під час дослідження нами було відібрано 45 запозичень, які увійшли в систему української мови з англійської протягом останнього часу. Серед них ми обрали 7 лексем, які стали матеріалом для проведення опитування.

Респондентами виступили 35 осіб віком від 17 до 30 років. Їм було запропоновано пояснити значення таких економічних термінів: *дефолт, оф-шор, фрілансер, траст, трейдер, шоуінг, лізінг*. Метою опитування було виявити, наскільки зрозумілими є запозичені лексичні одиниці економічних понять, які часто вживаються під час перекладу, здійсненого прямим запозиченням шляхом транскрипції або часткової транслітерації з англійської мови.

Для того, щоб оцінити правильність розуміння термінів респондентами, спочатку надамо тлумачення деяких з них зі словників.

Оф-шор (англ. *off-shore*) – центр спільного підприємництва, що надає пільги лише з фінансово-кредитних операцій із закордонними партнерами в іноземній валюті (*Економічний словник*).

Фрілансер (англ. *freelancer*) – працівник, що виконує роботу без укладання довгострокового договору з роботодавцем; «вільний художник», позаштатний працівник, незалежний підрядник (*Економічний словник).*

Отже, найбільш відомим для усіх респондентів виявилося слово *трейдер,* у той час як більшість труднощів була пов'язана з поясненням лексем *шоуінг, лізінг*, *траст, оф-шор.* Лише 15% інформантів серед тих, хто не володів англійською мовою, знали значення цих лексем. 7% з тих, хто

володів англійською мовою, не змогли пояснити слова *лізінг,* на відміну від решти термінів, яку було розтлумачено. Проте навіть серед них визначення термінів було приблизним, що свідчить про те, що вони орієнтувались на значення в англійській мові та намагалися перекласти його в описовий спосіб.

Висновки. Результати опитування показали, що більшість інформантів є досить обізнаними у сфері економічної термінології. Однак розуміння ними значень окремих лексем є узагальненим та приблизним. Найбільш складними для тлумачення виявилися слова *оф-шор* та *шоуінг,* а найлегшими – *трейдер, фрілансер*. Це свідчить про те, що лексеми *трейдер* і *фрілансер* увійшли в мову вже досить давно, вийшли за межі професійної сфери та активно використовуються в повсякденному житті. У той час як лексеми *шоуінг, траст, оф-шор* та *лізінг* є порівняно новими, тому їхнє значення відоме лише людям, які володіють англійською мовою та певним чином знайомі з цими поняттями. Все це уможливлює висновок про необхідність під час перекладу з англійської мови українською надавати не тільки запозичений варіант терміна, але й додаткову інформацію, як-от: описове тлумачення, спеціальний коментар або український аналог.

Переклад за допомогою опису є зрозумілим, оптимальним, але, як свідчать двомовні словники, перекладачі дедалі частіше обирають шлях прямого запозичення. Він набагато простіший, але іноді може бути менш зрозумілим. Для деяких безеквівалентних одиниць краще надавати два варіанти перекладу, об'єднуючи пряме запозичення з додатковими коментарями.

Сучасна українська економічна термінологія – неоднорідна система, яка не припиняє розвиватись. Тому є виправданим подальше її дослідження. На особливу увагу заслуговує дослідження мовної системи окремих напрямів економічної термінології, а саме: банківської, фінансової термінології, термінології менеджменту та соціальної та психологічної економіки тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Белянин В. П. Психолингвистика : Учебник. Москва : Флинта, 2003. 232 с.
2. Ваванова Н. В. Заполнение и компенсация лакун в экономическом дискурсе как переводческая проблема. URL: http://www.nop-dipo.ru/ru/node/379
3. Зарипова З. М. Лингвокультурная лакунарность в текстах экономической тематики и роль перевода в формировании лингвосоциокультурных компетенций студентов. URL: https://www.kirgteu.com/filemanager/download/919/
4. *Економічний словник / ред. Й. С. Завадський, Т. В. Осовська, О. О. Юшкевич. URL:* http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI/KONDOR/EKONOMIC_SL_2006.pdf
5. Марковина И. Ю. Культура и текст. Введение в лакунологию : Учеб. пособие. Москва : ГЭОТАР-Медиа, 2008. 144 с.
6. Нелюбин Л. Л. Толковый переводческий словарь. Москва : Флинта, 2003. 320 с.
7. Пристайко Т. С. Очерки по русской терминологии экономики и права : монография /за ред. Т. С. Пристайко, Е. А. Конопелькина, Э. В. Неженец. Дніпропетровськ : Нова ідеологія, 2011. 303 с.
8. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми : Підручник. Полтава : Довкілля–К, 2008. 712 с.
9. Словник іншомовних слів для студентів економічного факультету /за ред. Ю. О. Єщенко. Полтава : Довкілля–К, 2003. 33 с.
10. Панченко С. Термінологія в її історичному розвитку. *Вісник Держ.ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології».* 2000. Вип. № 402. С. 82–84.
11. Панько Т. Українське термінознавство : Підручник. Львів : Світ, 1999. 216 с.
12. Пастернак Г. Вплив іншомовних запозичень на формування економічно-правової термінології. *Південний архів: Філологічні науки* : Збірник наук. праць / Херсонський держ. пед. унів. Херсон : Айлант, 2002. Вип. 14. С. 93–96.
13. Яковенко Р. В. Тлумачний англо-український словник економічних термінів з елементами теорії та проблематики : Дидактичний довідник. Кіровоград : Видавець Лисенко В.Ф., 2015. 130 с.
14. Dictionary of Economic Terms: Expanded and illustrated. URL: https://www.academia.edu/37032738/Dictionary_of_Economic_Terms_Expanded_and_Illustrated.
15. Hockett Ch.F. Chinese versus English: an exploration of the Whorfian thesis. "Language and Culture", Chicago, 1954. Pp. 106–123.

REFERENCES

1. Belyanin V. P. Psiholingvistika. [Psycholingvistics]. Moskva: Flinta, 2003. 232 p. [in Russian].
2. Vavanova N. V. Zapolnenie i kompensaciya lakun v e`konomicheskom diskurse kak perevodcheskaya problema. [Filling and compensation of lacunes in economic discourse as a translation problem] URL: http://www.nop-dipo.ru/ru/node/379 [in Russian].
3. Zaripova Z. M. Lingvokulturnaya lakunarnost`v tekstax ekonomicheskoj tematiki i rol` perevoda v formirovanii lingvosociokul`turnyh kompetencij studentov. [Linguocultural lacunarity in economic texts and the role of translation in the formation of linguistic and sociocultural competencies of students]. 2020. URL: https://www.kirgteu.com/filemanager/download/919/ [in Russian].

4. Ekonomichnyi slovnyk / za red. Y. S. Zavadskyi, T. V. Osovska, O. O. Yushkevych. [Economic Dictionary]. URL: http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI/KONDOR/EKONOMIC_SL_2006.pdf [in Ukrainian].

5. Markovina I. U. Kul`tura i tekst. Vvedenie v lakunologiyu. [Culture and text. Introduction to lacunology]. Moskva: GE`OTAR-Media, 2008. 144 p. [in Russian].

6. Nelyubin L. L. Tolkovy`j perevodcheskij slovar`. [Explanatory Translation Dictionary]. Moskva: Flinta, 2003. 320 p. [in Russian].

7. Pristajko T. S. Ocherki po russkoj terminologii e`konomiki i prava : monografiya / za red. T. S. Pristajko, E. A. Konopel`kina, E. V. Nezhenecz. Dnipropetrovs`k : Nova ideologiya, 2011. 303 p. [in Russian].

8. Selivanova O. O. Suchasna linhvistyka: napriamy ta problemy. [Modern linguistics: directions and problems]. Poltava : Dovkillia–K, 2008. 712 p. [in Ukrainian].

9. Slovnyk inshomovnykh sliv dlia studentiv ekonomichnoho fakultetu /za red. Yu. O. Yeshchenko.[Dictionary of foreign words for students of the economic faculty]. Poltava: Dovkillia. K., 2003. 33 p. [in Ukrainian].

10. Panchenko S. Terminolohiia v yii istorychnomu rozvytku. [Terminology in its historical development]. Visnyk Derzh. un-tu "Lvivska politekhnika". Seriia "Problemy ukrainskoi terminolohii". 2000. Vyp. № 402, pp. 82–84. [in Ukrainian].

11. Panko T. (1999) Ukrainske terminoznavstvo. [Ukrainian Terminology]. Lviv: Svit, 1999. 216 p. [in Ukrainian].

12. Pasternak H. (2002) Vplyv inshomovnykh zapozychen na formuvannia ekonomichno-pravovoi terminolohii. [The influence of foreign language borrowings on the formation of economic and legal terminology]. Pivdennyi arkhiv: Filolohichni nauky: Zb. nauk. prats / Khersonskyi derzh. ped. univ. Kherson: Ailant. Vyp. 14.2002. Pp. 93–96. [in Ukrainian].

13. Yakovenko R. V. Tlumachnyi anhlo-ukrainskyi slovnyk ekonomichnykh terminiv z elementamy teorii ta problematyky.[An explanatory English-Ukrainian dictionary of economic terms with elements of theory and problems]. Kirovohrad: Vydavets Lysenko V.F., 2015. 130 p. [in Ukrainian].

14. Dictionary of Economic Terms: Expanded and illustrated. URL: https://www.academia.edu/37032738/Dictionary_of_Economic_Terms_Expanded_and_Illustrated.

15. Hockett Ch.F. Chinese versus English: an exploration of the Whorfian thesis. "Language and Culture", Chicago, 1954. Pp. 106–123.

УДК 811.161.2'367/38
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/30.212346

Ольга НОВІКОВА,
orcid.org/0000-0002-8498-1736
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Донецького юридичного інституту Міністерства внутрішніх справ України
(Кривий Ріг, Дніпропетровська область, Україна) 08novikovaolga76@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ КОНСТРУКЦІЙ ІЗ ПАРАЛЕЛЬНИМИ ЧЛЕНАМИ НА РІВНІ УСКЛАДНЕНОГО РЕЧЕННЯ

Однією з актуальних проблем сучасної лінгвістики є становлення категорії паралелізму як особливого синтаксичного зв'язку. Проблема щодо аналізу конструкцій із паралельними членами речення виникла на початку XX століття, проте є недостатньо вирішеною й на сьогодні. Лінгвісти по-різному інтерпретують закономірності становлення цього явища та форми його реалізації. Метою наших студій є обґрунтування граматичної природи синтаксичних конструкцій із паралельними членами, характеристика диференційних ознак та окреслення особливостей їхньої реалізації на рівні простого ускладненого речення. У статті проаналізовано основні аспекти дослідження синтаксичних конструкцій із паралельними членами, схарактеризовано диференційні ознаки, з'ясовано значення та функції. Аналіз демонструє, що конструкції з паралельними членами – синтаксичні одиниці з подвійним зв'язком, які об'єднують на ґрунті спільних ознак більше, ніж два члени, незалежні один від одного, й дотримують у порядку розташування членів речення певну схожість. Доведено, що аналізовані конструкції передбачають збереження однакової структури моно- та поліпредикативних одиниць, поєднаних за змістовою тотожністю того чи того ступеня як з абсолютним смисловим навантаженням, так і загальною тематичною близькістю. Схарактеризовано основні диференційні ознаки конструкцій, у побудові яких покладено принцип синтаксичного паралелізму: наявність бінарної структури; дотримання однорідності в порядку розташування членів речення; принцип тотожності; вторинність зв'язку; опосередкований характер розгортання зв'язку; порушення принципу закритості. Перспективи нашого дослідження полягають у визначенні граматичних маркерів синтаксичних конструкцій із паралельними членами на рівні простого ускладненого речення.

Ключові слова: *синтаксичний зв'язок, паралелізм, подвійний зв'язок, напівпредикативний зв'язок, диференційні ознаки, функційні вияви.*

Olga NOVIKOVA,
orcid.org/0000-0002-8498-1736
Candidate of Philological Sciences,
Assistant Professor at the Department of Social and Humanitarian Subjects
Donetsk Law Institute of Ministry of Internal Affairs of Ukraine
(Kryvyj Rih, Dnipropetrovsk region, Ukraine) 08novikovaolga76@gmail.com

FEATURES OF FUNCTIONING OF THE STRUCTURE WITH PARALLEL PARTS AT THE LEVEL OF A COMPLEX SENTENCE

One of the important problems of modern linguistics is the formation of the category of parallelism as a special syntactic connection. The problem of analyzing constructions with parallel parts of the sentence arose in the early XX century, but is not sufficiently solved today. Linguists differently interpret the patterns of formation of this phenomenon and the form of its implementation. The purpose of our research is to substantiate the grammatical nature of syntactic constructions with parallel parts, to characterize differential features and outline the features of their implementation at the level of a simple complex sentence. The article analyzes the main aspects of the study of syntactic constructions with parallel parts, characterizes differential features, clarifies the meaning and functions. The analysis shows that constructions with parallel parts are syntactic units with a double connection, which unite on the basis of common features more than two parts, independent of each other, and maintain a certain similarity in the order of the parts of a sentence. It is proved that the considered constructions provide for preservation of the same structure of mono- and polypredicative units combined by the meaningful identity of one degree or another with both an absolute semantic load and a common thematic proximity. There were characterized the main differential features of constructions, in which building the principle of syntactic parallelism: the presence of a binary structure; observance of homogeneity in the order of the parts of a sentence; the principle of identity; secondary communication; indirect nature of communication deployment; violation of the principle of secrecy - is laid. The prospects of our study are to identify grammatical markers of syntactic constructions with parallel parts at the level of a simple complex sentence.

Key words: *syntactic connection, parallelism, double connection, semi-predicative connection, differential features, functional manifestations.*

Постановка проблеми. Явище паралелізму має більше ніж вікову історію вивчення. Дослідження зв'язків формального і змістового аспектів паралелізму набуло актуальності в сучасній лінгвістиці, що дозволяє поглибити вчення про виявлення синтаксичної еквівалентності в текстах сучасної української літературної мови.

Аналіз досліджень. Характеристиці синтаксичних одиниць присвячені праці російських (О. Каминіна, А. Прияткіна, Ю. Лотман, М. Овсянникова, О. Пешковський, І. Рабчинська та інші) та українських (Л. Булаховський, І. Вихованець, А. Загнітко, Н. Кобченко, О. Кульбабська тощо) лінгвістів. Незважаючи на важливі спостереження, зроблені синтаксистами в межах окреслених робіт, на сучасному етапі розвитку лінгвоукраїністики недостатньо з'ясованим є статус синтаксичних конструкцій із паралельними членами в загальній класифікації простих ускладнених речень. Яскравим свідченням цього виступає той факт, що лінгвісти пропонують суперечливі, а іноді – й цілком полярні кваліфікації таких одиниць.

Мета статті – обґрунтувати граматичну природу синтаксичних конструкцій із паралельними членами, схарактеризувати диференційні ознаки та окреслити особливості їх реалізації на рівні простого ускладненого речення.

Виклад основного матеріалу. Синтаксичні конструкції, в яких використовують прийом паралельної побудови, являють собою один із найбільш яскравих і виразних мовних засобів. Конструкції з паралельними членами виконують текстотвірну експресивну функцію. Пояснення, міркування, уточнення, опис, доказ нерідко отримують експліцитно мовне вираження за допомогою синтаксичних паралельних структур.

У наукових студіях подають різні дефініції поняття *паралелізм:*

1) зіставлення образних ситуацій зі сфер природи й людського життя, що сприймається як взаємозумовленість загального і часткового, вічнобуттєвого та швидкоплинного (Українська мова, 2000: 424);

2) двочлен, де одна частина пізнається через другу, друга виступає щодо першої як аналог: вона не тотожна їй, але й не відокремлена від неї, перебуває у стані аналогії – має спільні риси, саме ті, які виділяють для пізнання в першому члені» (Лотман, 1996: 95);

3) своєрідний тип синтаксично-симетричних побудов, семантико-структурна єдність, що містить не менше двох компонентів, які характеризуються синтаксичною тотожністю й логіко-смисловою єдністю (Разинкина, 2004: 222);

4) явище паралельності, повторюваності, аналогії між частинами конструкції, котрі утворюють послідовність (Słownik terminów literackich, 1986: 182);

5) порядок розташування окремих слів або пропозицій, за якого одна словесна група містить у собі такі думки, образи тощо, які відповідають іншій групі, причому обидві групи утворюють ціле або належать до нього (Зунделович, 1925: 551–554);

6) стилістична фігура мовлення, ґрунтована на тотожності синтаксичної будови, модальності й інтонуванні двох контактних речень або їхніх частин (Селіванова, 2011: 533).

Принагідно зазначимо, що в запропонованих визначеннях наголошено на таких ознаках паралелізму, які передбачають побудову певних конструкцій за принципом зіставлення, зокрема – зіставлення картин природи і людського життя, що досягається шляхом зовнішнього і внутрішнього структурування елементів за участі різних мовних площин (рівнів): синтаксичних, лексичних, фонетичних тощо.

У своїй роботі акцентуватимемо увагу на понятті синтаксичний паралелізм, який потрактовують як зв'язок, котрий слугує для організації двох і більше одиниць синтаксичного мовного рівня, співвіднесених за принципом структурної або структурно-семантичної подібності. У слов'янській граматиці такий зв'язок називають недиференційним, приєднувальним, подвійним.

Уперше на зв'язку одного члена речення одночасно із двома іншими закцентував увагу Д. Овсянико-Куликовський. Автор виокремив подвійні присудки (презентовані сполукою дієслово + інфінітив), специфіка яких полягає в тому, що «присудковість, виражена цими двома дієсловами, поділена на дві частини, з яких одна стосується одного підмета, а інша – іншого» (Овсянико-Куликовский, 1907: 88). Далі ідею про подвійний синтаксичний зв'язок у межах «подвійних присудків» підтримали у своїх працях О. Шахматов (Шахматов, 2011: 44); О. Пєшковський (погоджується з наявністю подвійного зв'язку як наслідок «величезного синтаксичного зсуву», за якого «прикметник залишає свою нормальну точку опори – іменник – і зчіплюється з дієсловом») (Пешковский, 2001: 249–250); Л. Булаховський (уводить до наукового обігу термін «тяжіння» як «граматичну пару дієслова і прикметника/дієприкметника/займенника-прикметника, узгоджуваного з першим у числі та роді; зі смислового боку цей зв'язок означає, яким є предмет-підмет на момент здійснення приписуваної йому

присудком дії» (Булаховський, 1951: 15). Після виходу праці «Курс сучасної української мови» (за ред. Л. Булаховського) термін тяжіння ввійшов до активного лінгвістичного обігу, його вживають як синонім на позначення «подвійного синтаксичного зв'язку» як комплексного зв'язку трьох компонентів.

Пізніше питання щодо функціонування подвійного синтаксичного зв'язку поглиблює І. Распопов, зараховуючи до нього речення із суб'єктним інфінітивом (наприклад: Вона обіцяла приїхати вчасно) – де суб'єктний інфінітив пов'язаний із присудком і водночас за його посередництва з підметом; об'єктним інфінітивом (наприклад: Професор дозволив йому складати іспит) – де об'єктний інфінітив пов'язаний із присудком і за його посередництва з додатком; із дієприслівником (наприклад: Пробігаючи повз лицарів, хлопець зачепився за чийсь меч) – де дієприслівник підпорядкований дієслову й за його посередництва «специфічно» пов'язаний із субстантивом (Распопов, 1970: 38).

Проблемі подвійного синтаксичного зв'язку присвячена праця Л. Чеснокової, де авторка не лише поглиблює це питання, а й на власних дослідженнях студіює п'ять типів конструкцій із подвійним синтаксичним зв'язком (Чеснокова, 1980). О. Каминіна, обґрунтовуючи напівпредикативну природу подвійного синтаксичного зв'язку, доводить, що формально-граматичний вияв цього явища саме й полягає в реалізації подвійного синтаксичного зв'язку між трьома компонентами, організаційним центром яких є субстантив-підмет, із яким напівпредикативний член перебуває в «певному синтаксичному зв'язку» (Камынина, 1974: 14–15).

Дослідження подвійного синтаксичного зв'язку не втрачають своєї актуальності й до сьогодні. Застосовуючи комплексний аналіз на формально-граматичному й семантико-синтаксичному рівнях, І. Вихованець з'ясував, що в конструкціях із подвійним зв'язком унаслідок об'єднання двох елементарних речень зі спільним підметом відбувається накладання двох предикативних зв'язків, наприклад: Вона стояла засмучена, наче осіння квітка (Люко Дашвар) ← Вона стояла + Вона засмучена (Вихованець, 1992: 89). Пізніше, поглиблюючи питання щодо особливостей реалізації підрядного зв'язку в конструкціях різних структурних типів, мовознавець виокремлює опосередкований синтаксичний зв'язок, який функціонує між двома компонентами, де залежний член підпорядкований опорному за посередництва третього компонента, наприклад: Збір підписів відклали на два тижні, до 15 жовтня (С. Жадан) – де складник до 15 жовтня уточнювальний щодо складника на два тижні й за його посередництва пов'язаний із складником відклали (Вихованець, 1992: 28). Такий тип зв'язку можна кваліфікувати як подвійний, адже він реалізований одночасно між трьома компонентами.

О. Кульбабська виокремлює ще один різновид подвійного синтаксичного зв'язку – напівпредикативний, описуючи функційну специфіку речень із дієприслівниковими зворотами (Кульбабська, 1998: 37). Авторка доводить, що подвійний синтаксичний зв'язок у таких конструкціях зумовлений граматичним статусом дієприслівника, який «співвідноситься семантично і граматично із присудком, але й виявляє семантичне тяжіння до підмета (Кульбабська, 1998: 37).

Новий підхід до системи подвійних синтаксичних зв'язків можна простежити в монографії Н. Кобченко «Система подвійних синтаксичних зв'язків у граматичному ладі сучасної української мови», в якій авторка подає нове бачення теорії синтаксичних зв'язків, їхню типологію загалом і типологію подвійних зв'язків зокрема. Дослідниця значно розширює межі подвійних синтаксичних зв'язків, визначаючи їх наявність не тільки у простих ускладнених, але й у складних реченнях, розглядає їх у загальній системі синтаксичних зв'язків не як окремий тип, а як підсистему явищ, об'єднаних на ґрунті спільних граматичних ознак та специфіки реалізації (Кобченко, 2018: 443). Під час студіювання подвійного синтаксичного зв'язку Н. Кобченко системно описує такі диференційні ознаки цього явища: вторинність зв'язку; комплексність; порушення принципу закритості; безпосередній/опосередкований характер розгортання зв'язку; контамінація реалізації зв'язку (Так само).

Конструкції з паралельними членами речення є різновидом синтаксичних структур із подвійним зв'язком, адже вони об'єднують на ґрунті спільних ознак більше, ніж два члени, які не залежать один від одного, проте мають певну схожість. Такі конструкції передбачають збереження однакової структури моно- та поліпредикативних одиниць, поєднаних за змістовою тотожністю того чи того ступеня як з абсолютним смисловим навантаженням, так і загальною тематичною близькістю. Прийом, реалізований фігурою паралелізму, є засобом вираження синтаксичних відношень між членами речення і предикативними одиницями.

А. Прияткіна, докладно розглядаючи паралельні конструкції, наголошує, що «синтаксичний паралелізм – це таке становище складників синтаксичної структури, коли її члени не зале-

жать один від одного й мають спільні лінії синтаксичних зв'язків (Приняткина, 1990), наприклад: *Архип* ***прийшов*** *додому* ***ввечері, о шостій*** (С. Жадан) – словоформи *увечері* й *о шостій* перебувають у відношеннях синтаксичного паралелізму: граматична форма обох складників мотивована одним словом – *прийшов.* Зазвичай саме друга частина, побудована за принципом паралелізму, конкретизує, уточнює, пояснює, допомагає глибше зрозуміти першу й побачити додатковий смисл усього вислову. За паралельного синтаксичного зв'язку речення або його частини мають одну спільну тему, завдяки якій і здійснено поєднання, наприклад: *Вона* ***знайшла*** *пропажу* ***в його старенькій «Ниві», під водійським сидінням*** (Люко Дашвар); *На пошту фестивалю надійшло 874 конкурсні* ***роботи з різних куточків Європи, а саме із України, Білорусі, Узбекистану, Франції, Польщі, Молдови, Чехії та Нідерландів*** (Дзеркало тижня, 27.05.2020).

Визначимо основні ознаки конструкцій, у побудові яких покладено принцип синтаксичного паралелізму. По-перше, прийом паралелізму реалізований як мінімум бінарною структурою з обов'язковим дотриманням однорідності в синтаксичній організації фази. Таку позицію підтримує більшість науковців (Н. Приняткіна, О. Кульбабська, І. Вихованець). Незважаючи на очевидність такої ознаки, деякі дослідники не схильні її приймати. М. Овсянникова наголошує на деякій невизначеності цієї ознаки, котра має бути диференційною, розмежувальною, суворо окреслювальною коло паралельних структур: «Двочленність – занадто широка ознака, щоб можна було її прийняти як критерій, що визначає поняття синтаксичного паралелізму (Овсянникова, 1968: 75). Цей погляд, як на нас, не зовсім коректний, адже не можна не погодитись, що «ознака неодночленності має найбільшу розмежувальну вагу <…>, адже паралельна побудова може охоплювати відкриті й закриті, сполучникові й безсполучникові, сурядні й навіть підрядні структури, але всі вони мають бути не менше, як двочленними» (Рабчинський, 1975: 55). Тому підтримуємо думку, за якої наявність двочленності вважають як одну з основних ознак синтаксичного паралелізму, наприклад: *Ми тут* ***готуємо дно*** *моря,* ***тобто очищаємо його від дерев і корчів*** (О. Довженко); *На клумбах – скромні* ***квіти, а саме: петунія і красоля, кручені паничі і резеда, бальзамін і півонії*** (Ю. Смолич); ***Прилітає Васько, онук отой мій гемонський****, і ще з вулиці криком кричить...* (Остап Вишня).

По-друге, до ознак конструкцій із паралельними членами варто зарахувати дотримання однорідності в порядку розташування членів речення, наприклад: ***За річкою, на хуторі, живе*** *моя* ***тітка, татова сестра*** (Гр. Тютюнник); *Цілий той рік* ***везли*** *безперестанно з окраїнних руських земель на Україну* ***хліб, сіль, мед прісний, товари всякі, себто селітру, порох, свинець*** (П. Загребельний).

По-третє, паралельна конструкція передбачає збереження однакової структури синтаксичних одиниць, поєднаних за змістовою тотожністю того чи того ступеня як з абсолютним смисловим навантаженням, так і загальною тематичною близькістю. Як зазначає О. Ахманова, паралелізм – це «зв'язок між окремими образами, мотивами тощо у висловленому, виражений однаковим розташуванням подібних елементів» (Ахманова, 1966: 311). Отже, принцип однаковості, котрий лежить в основі творення паралелізму, передбачає як внутрішню асоціативну, символічну подібність, так і певну подібність зовнішньої структури розташовуваних елементів, що загалом веде до зіставлення, чим і зумовлює стилістичне навантаження цієї фігури, наприклад: *Татари вели* ***здобич*** *– прив'язаних до коней на арканах* ***чоловіків, хлопців та жінок, кількох дівчат замотаних, тобто полонених*** (В. Шевчук); *Мені прислано* ***листа «антидатного», себто числом заднім, від короля про амністію...*** (П. Загребельний).

По-четверте, паралельний зв'язок – широко розповсюджений спосіб синтаксичного поєднання частин речення, виражений структурним уподібненням наступного до попереднього, саме тому конструкціям із паралельними членами притаманна така ознака, як вторинність, наприклад: І вже тільки собаки сполохано ґвалтували по селу ***на всіх кутках – над яром, на Новоселівці, на Гончарівці, на Белебені*** (А. Головко); ***Над головою*** *старого,* ***на ріжку скрині****, потріскувала саморобна воскова свічка* (М. Стельмах); *І* ***звук*** *на каховській дзвіниці видається* ***короткий, з крапанням,*** *не такий, як колись* (О. Гончар).

По-п'яте, синтаксичні одиниці з паралельними членами мають опосередкований характер розгортання зв'язку, адже в таких конструкціях залежний член підпорядкований опорному за посередництва третього компонента, порівняйте: ***Жваво, з юнацькою енергією, заходився*** *Семен ставити хату* (М. Коцюбинський) – *заходився + жваво + з юнацькою енергією*; *Валували вже здалеку глухо, як відгук,* ***по кутках – над яром, на Гончарівці, на Новоселівці, на Белебені*** (А. Головко) – *валували по кутках + над яром + на Гончарівці + на Новоселівці, на Белебені.*

По-шосте, в конструкціях із паралельним синтаксичним зв'язком порушений принцип закритості, оскільки такі синтаксичні одиниці мають як закриті, так і відкриті ряди, наприклад: *Вираз обличчя Остапа після смерті сестри* ***був*** *завжди* ***більш серйозний, ніж веселий*** (В. Підмогильний) – закритий ряд; *До речі, мала Маланка на вигляд* ***була більш дорослою, ніж дитиною*** (Люко Дашвар) – закритий ряд; *А ось* ***до 2010- го – цілих вісім років*** *– я* ***працювала*** *саме в Українському домі* (С. Жадан) – відкритий ряд; *Механізатори* ***ознайомлювалися з усім цим – із способом прополювання міжрядь, підживленням тощо*** (Дзеркало тижня, 15.04.2020) – відкритий ряд. Кількість членів, характер їхнього взаємного відношення, обмежене значення сполучників відрізняють закритий ряд від відкритого. Такої думки дотримуються у своїх працях й інші дослідники, зокрема Н. Кобченко наголошує на порушенні принципу закритості в конструкціях із подвійним синтаксичним зв'язком (Кобченко, 2018: 443); А. Загнітко визначає відкрий і закритий ряди в конструкціях із паралельними членами (Загнітко, 2011: 555).

У праці «Теоретична граматика сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис» А. Загнітко пропонує розподілити конструкції із синтаксичним паралелізмом на два різновиди: конструкції типу ряд і тричленні конструкції із двостороннім зв'язком (Загнітко, 2011: 555). Ряд співвіднесений із поняттями сурядності й підрядності, характеризований зовнішніми і внутрішніми зв'язками паралельних членів. Поняттю «ряд» автор надає таке потрактування: найпростіший тип конструкції з паралельними членами, який містить такі функційні різновиди: однорідні/неоднорідні члени речення; пояснення; уточнення; включення. Зовнішні зв'язки членів ряду полягають у тому, що його складники формально не залежать один від одного, але об'єднані яким-небудь спільним відношенням до третього, причому це відношення не обов'язково виступає семантично однаковим (Так само). Взаємна незалежність, спільна віднесеність або однакова синтаксична позиція – лише умова для утворення ряду. Конструкція виникає лише тоді, коли виникають внутрішній синтаксичний зв'язок (зв'язок між словоформами) й семантичні відношення, виражені сполучниками, сполучними словами, словами-скрипами, інтонацією, порівняйте: *Звук* ***летів знизу, тобто від річки*** (Є. Гуцало); *Саме в розпал пандемії в Міністерстві розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства* ***повідомили про намір провести форвардні закупівлі нішевих культур, зокрема гречки*** (Дзеркало тижня, 27.05.2020); *Далина над верхівками дерев* ***була кришталево чиста, точніше кажучи, кришталево дзвінка*** (Є. Гуцало); *До цієї роботи разом із партійцями* ***долучилися й працівники Нікопольського заводу феросплавів – одного з найбільших у світі виробників металургійної продукції*** (Дзеркало тижня, 27.05.2020).

Висновки. Конструкції з паралельними членами – синтаксичні одиниці з подвійним зв'язком, які об'єднують на ґрунті спільних ознак більше, ніж два члени, незалежні один від одного й мають певну схожість. Такі конструкції передбачають збереження однакової структури моно- та полі-предикативних одиниць, поєднаних за змістовою тотожністю того чи іншого ступеня як з абсолютним смисловим навантаженням, так і загальною тематичною близькістю. До основних диференційних ознак конструкцій, у побудові яких покладено принцип синтаксичного паралелізму, зараховують: наявність бінарної структури; дотримання однорідності в порядку розташування членів речення; принцип тотожності; вторинність зв'язку; опосередкований характер розгортання зв'язку; порушення принципу закритості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ахманова О. Словарь лингвистических терминов. Москва : Советская энциклопедия, 1966. 606 с.
2. Булаховський Л. Курс сучасної української літературної мови. Т. 2. Синтаксис. Київ, 1951. 407 с.
3. Вихованець І. Нариси з функціонального синтаксису української мови. Київ, 1992. 224 с.
4. Загнітко А. Теоретична граматика сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис. Донецьк : ТОВ «ВКФ «БАО», 2011. 992 с.
5. Зунделович Я. Параллелизм. Словарь литературных терминов: У 2 т. Т. 1. СТЛБ. С. 551–554.
6. Камынина А. О полупредикативных конструкциях в простом предложении. Москва, 1974. 52 с.
7. Кобченкео Н. Система подвійних синтаксичних зв'язків у граматичному ладі сучасної української мови : монографія. Ін-т філології, Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ : Освіта України, 2018. 514 с.
8. Кульбабська О. Напівпредикативні конструкції в сучасній українській мові. Дисертація канд. філол. наук. Чернівці, 1998. 200 с.
9. Лотман Ю. О поэтах и поэзии. Анализ поэтического текста. Санкт-Петербург : Искусство СПб., 1996. 846 с.
10. Овсянико-Куликовский Д. Руководство къ изученію синтаксиса русскаго языка. Москва, 1907.
11. Овсянникова М. Синтаксический параллелизм как средство связи бессоюзных предложений в современном немецком языке. Филологические науки. Москва, 1968. № 1. С. 74–81.

12. Пешковський А. Русский синтаксис в научном освещении. Москва, 200. 544 с.
13. Прияткина А. Русский язык. Синтаксис осложненного предложения. Москва : Высшая школа, 1990. 176 с.
14. Рабчинская И. Синтаксический параллелизм как средство организации сложных единиц в поэтических текстах. Вестник Белорусского государственного. университета. Серия 4. Минск, 1975. № 2. С. 53–58.
15. Разинкина, Н. Функциональная стилистика: на материале английского и русского языков: учебное пособие. Москва : Высшая школа, 2004. 271 с.
16. Распопов И. Строение простого предложения в современном русском языке. Москва, 1970.190 с.
17. Селіванова О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2011. 844 с.
18. Słownik terminów literackich: teoria i nauki pomocnicze literatury. Wrocław : Zakł. Nar. im. Ossolińskich, 1986. 307 s.
19. Українська мова: Енциклопедія. Київ : «Укр. енциклопедія імені М. П. Бажана», 2000. 750 с.
20. Чеснокова Л. Связи слов в современном русском языке. Москва, 1980. 110 с.
21. Шахматов А. Синтаксис русского языка. Москва, 2011. 624 с.
22. Якобсон Р. Грамматический параллелизм и его русские аспекты. Работы по поэтике. Москва : Прогресс, 1987. 464 с.

REFERENCES

1. Ahmanova O. Slovar' lingvisticheskih terminov [Dictionary of linguistic terms]. Moskva: Sovetskaja jenciklopedija, 1966, 606 p. [in Russian].
2. Bulakhovsjkyj L. Kurs suchasnoji ukrajinsjkoji literaturnoji movy. Syntaksys [Course of modern Ukrainian literary language. Syntax]. T. 2, Kyjiv, 1951, 407 p. [in Ukrainian].
3. Vykhovanecj I. Narysy z funkcionaljnogho syntaksysu ukrajinsjkoji movy [Essays on the functional syntax of the Ukrainian language]. Kyjiv, 1992, 224 p. [in Ukrainian].
4. Zaghnitko A. Teoretychna ghramatyka suchasnoji ukrajinsjkoji movy. Morfologhija. Syntaksys [Theoretical grammar of the modern Ukrainian language. Morphology. Syntax]. Donecjk: TOV «VKF «BAO», 2011, 992 p. [in Ukrainian].
5. Zundelovich Ja. Parallelizm. Slovar' literaturnyh terminov [Parallelism. Dictionary of literary terms]. U 2 t, T 1, STLB, pp. 551–554 [in Russian].
6. Kamynina A. O polupredikativnyh konstrukcijah v prostom predlozhenii [On semi-predicative constructions in a simple sentence]. Moskva, 1974, 52 p. [in Russian].
7. Kobchenkeo N. Systema podvijnykh syntaksychnykh zv'jazkiv u ghramatychnomu ladi suchasnoji ukrajinsjkoji movy : monoghrafija [The system of double syntactic connections in the grammatical system of the modern Ukrainian language: a monograph]. In-t filologhiji, Kyjiv. nac. un-t im. Tarasa Shevchenka. Kyjiv: Osvita Ukrajiny, 2018, 514 p. [in Ukrainian].
8. Kuljbabsjka O. Napivpredykatyvni konstrukciji v suchasnij ukrajinsjkij movi [Semi-predicative constructions in the modern Ukrainian language]. Dysertacija kand. filol. nauk. Chernivci, 1998, 200 p. [in Ukrainian].
9. Lotman Ju. O pojetah i pojezii. Analiz pojeticheskogo teksta [About poets and poetry. Poetic text analysis]. Sankt-Peterburg: Iskusstvo SPb., 1996, 846 p. [in Russian].
10. Ovsjaniko-Kulikovskij D. Rukovodstvo k izucheniju sintaksisa russkago jazyka [Guide to the study of the syntax of the Russian language]. Moskva, 1907 [in Russian].
11. Ovsjannikova M. Sintaksicheskij parallelizm kak sredstvo svjazi bessojuznyh predlozhenij v sovremennom nemeckom jazyke [Syntactic parallelism as a means of communication of the union-free sentences in modern German]. Filologicheskie nauki, Moskva, 1968, Nr 1, P. 74–81 [in Russian].
12. Peshkovs'kij A. Russkij sintaksis v nauchnom osveshhenii [Russian syntax in scientific lighting]. Moskva, 2001, 544 p. [in Russian].
13. Prijatkina A. Russkij jazyk. Sintaksis oslozhnennogo predlozhenija [Complex sentence syntax]. Moskva : Vysshaja shkola, 1990, 176 p. [in Russian].
14. Rabchinskaja I. Sintaksicheskij parallelizm kak sredstvo organizacii slozhnyh edinic v pojeticheskih tekstah [Syntactic parallelism as a means of organizing complex units in poetic texts]. Vestnik Belorusskogo gosudarstvennogo. universiteta. Serija 4, Minsk, 1975, Nr 2, P. 53–58 [in Russian].
15. Razinkina N. Funkcional'naja stilistika: na materiale anglijskogo i russkogo jazykov: uchebnoe posobie [Functional style: on the material of English and Russian languages]. Moskva : Vysshaja shkola, 2004, 271 p. [in Russian].
16. Raspopov I. Stroenie prostogo predlozhenija v sovremennom russkom jazyke [The structure of a simple sentence in modern Russian]. Moskva, 1970, 190 p. [in Russian].
17. Selivanova O. Linghvistychna encyklopedija [Linguistic encyclopedia]. Poltava : Dovkillja-K, 2011, 844 p. [in Ukrainian].
18. Słownik terminów literackich: teoria i nauki pomocnicze literatury. Wrocław : Zakł. Nar. im. Ossolińskich, 1986, 307 p.
19. Ukrajinsjka mova: Encyklopedija [Ukrainian language: Encyclopedia]. Kyjiv: «Ukr. encyklopedija imeni M. P. Bazhana», 2000, 750 p. [in Ukrainian].
20. Chesnokova L. Svjazi slov v sovremennom russkom jazyke [Verbal communications in modern Russian]. Moskva, 1980, 110 p. [in Russian].
21. Shahmatov A. Sintaksis russkogo jazyka [Russian syntax]. Moskva, 2011, 624 p. [in Russian].
22. Jakobson R. Grammaticheskij parallelizm i ego russkie aspekty. Raboty po pojetike [Grammatical parallelism and its Russian aspects. Poetry works]. Moskva: Progress, 1987, 464 p. [in Russian].

ЗМІСТ

МОВОЗНАВСТВО. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Гонча Васиф АБДУЛРАГИМОВА. Английские заимствования в немецком и азербайджанском языках.....4

Solmaz ALIZADE. Diphthongization in Azerbaijani language.....10

Кямаля Ахверди АХВЕРДИЕВА. Проблема взаимосвязи глобализации и культуры в сфере языковых процессов.....17

Yaqut AKHUNDOVA. Modeling the process of auditory perception and the development of listening instruction technology.....24

Nigar BAGHIROVA. The future meanings in modern English.....29

Марія БАГРІЙ. Імідж і становище вчителя у творах західноукраїнських письменників XIX ст.....36

Євгенія БІЛА. Англомовні ароматоніми з модальними предикатами.....43

Наталя БІЛОУС. Мотиви самотності в поезії Аннетте фон Дросте-Гюльсхоф.....50

Марія БЛАЖКО. Метафора в оповіданнях Юдіт Германн: лінгвокультурологічний аспект.....55

Леся БОНДАР, Лілія ШКОЛЯР. Лінгвістичні особливості франкомовного соціологічного дискурсу.....61

Mariia BONDARENKO. Translingualism translated: approaches to rendering James Joyce's lingual experiments (as based on the Ukrainian edition of the novel *Ulysses* translated by O. Terekh and O. Mokrovoslkyi).....67

Володимир БОРИСОВ. Специфіка структурного моделювання термінів сучасної української освіти.....75

Євгенія БУРНОС. Предметно-тематична характеристика лексики на позначення їжі та напоїв у сучасній українській літературній мові.....80

Людмила ВОЗНЮК. Устойчивые выражения перифрастического характера тематической группы «представители мира моды» в газетных текстах Украины.....87

Анна ВОЛОВИК. Жанрово-стилістична диверсифікація народної й літературної казок.....92

Ирина ГАРБЕРА. Сравнительный лингвокультурный анализ фразеологизмов русского и украинского языков со структурой «*брать* / *брати* + соматизм».....98

Айтадж Садиг ГАСАНОВА. Иерархия и взаимозамещение лексико-семантических вариантов в семантической структуре слова.....104

Адріана ГЕНЦ. Типологія періодизацій історії українського письменства XIX – XX століття.....112

Ігор ГОНТА. Відтворення англійських ад'єктивних композит на позначення зовнішності людини українською мовою в перекладі роману Дж. Роулінг «Гаррі Поттер та філософський камінь».....119

Мар'яна ГОЦАНЮК (КАНЮК). Фразеологізми з компонентом «сльоза» в українській мові.....125

Марія ГРАБОВИЧ. Сенсорні модуси світосприйняття та їх значення в побудові художнього простору твору Е. М. Ремарка «Три товариші».....131

Natalia HUMENIUK. Stylistic aspect of the Jeremy Corbyn realization of the discrediting opponent tactics within the UK Prime Minister Question Time discourse, 09.04.2019.....136

Sevil GURBANOVA. Error correction in writing.....143

Нармина Назим кызы ГУСЕЙНОВА. Образы «маленького» человека и «лишнего» человека в литературе XIX века **151**

Наталя ДОЛУСОВА. Концепт *SEA* в американському жіночому дискурсі XX–XXI ст. **159**

Дмитро ДРОЗДОВСЬКИЙ. Особливості переходу постмодернізму в постпостмодернізм у британському та американському романах **165**

Марія ДРУЖИНЕЦЬ. Українське усне мовлення в орфоепічному аспекті: основна проблематика **172**

Віталій ЖУГАЙ, Олена МАТЕРИНСЬКА. Засоби мовної реалізації та функції гумору у німецькому кінематографі **178**

Iryna ZALIPSKA. Word-forming identity of the medical terminology affixes (comparative aspect) **188**

Мирослава ІВАНИШИН. Імагологічні акценти подорожніх нарисів Галини Пагутяк **194**

Елена КАРДАШОВА, Татьяна ФИЛЬЧУК. Симулятивная природа знаков в современном медиадискурсе **199**

Вюсала Галиб кызы КЕРИМЛИ. Построение связи между компонентами синтаксического целого в художественной прозе Мир Джалала Пашаева путем повтора местоимений **212**

Світлана КІЙКО, Алла ГАЛАН. Категорія роду іменників у викладанні німецької мови **219**

Світлана КІЙКО, Тетяна РУБАНЕЦЬ. Моделі конверсії в сучасній англійській мові **226**

Ярослава КОВАЛЬОВА. Інтеркультурний простір діалогу в мемуаристиці Е. Канетті **233**

Олена КОВАЛЬЧУК. Підходи до визначення дискурсивного аналізу **239**

Ірина КОЛІЄВА, Тетяна КУПЦОВА. Репрезентація образу жінки у літературі постмодерна **244**

Катерина КРАВЕЦЬ. Аналіз англійських юридичних термінів у романі «Розплата» Джона Грішема **250**

Айнур Афсар кызы КУЛИЕВА. Интонация и ее основные компоненты в английском языке **255**

Дана КУРИЛЕНКО. Зооморфні образи-символи як маркери генетично-архаїчного трафарету образного коду української химерної прози (архітектоніка зооморфного образу-символу коня) **261**

Юлія ЛАСКАВА. Психологічний детектив як особливий різновид роману (за твором В. Лиса «І прибуде суддя») **269**

Марія ЛЕНОК. Осмислення художніх репортажів у книзі П. Стеха «Над прірвою в іржі» **274**

Володимир ЛИСЮК. Метафоризація як продуктивний спосіб утворення іспанської медичної термінолексики **280**

Сергій ЛИСЮК. Функціонально-семантична характеристика префіксів іспанської футбольної термінолексики **285**

Інна ЛІВИЦЬКА. Гендерна суб'єктність у семіотичному вимірі наративного дискурсу **290**

Мар'яна МАРКОВА. Сонет Франческо Петрарки про лань у рецептивному полі англійської літератури XVI століття **296**

Олена МІТІНА, Лідія ШВЕЛІДЗЕ. Безеквівалентні економічні одиниці англо-українського перекладу: шляхи подолання **302**

Ольга НОВІКОВА. Особливості функціонування конструкцій із паралельними членами на рівні ускладненого речення **308**

CONTENTS

LINGUISTICS. LITERATURE STUDIES

Goncha Vasif ABDULRAHIMOVA. English borrowings in German and Azerbaijani languages..... 4

Solmaz ALIZADE. Diphthongization in Azerbaijani language.....10

Kamala Hagverdi HAGVERDIYEVA. The problem of the relationship of the globalization and culture in the sphere of language processes.....17

Yaqut AKHUNDOVA. Modeling the process of auditory perception and the development of listening instruction technology.....24

Nigar BAGHIROVA. The future meanings in modern English.....29

Maria BAGRIY. Image and position of the teacher in the works of Western Ukrainian writers of the XIX century.....36

Yevgeniia BILA. English aromatonyms with modal predicates.....43

Natalia BILOUS. The motives of loneliness in the poetry of Annette von Droste-Hulshoff.....50

Mariia BLAZHKO. Metaphor in Judite Hermann's stories: a linguocultural aspect.....55

Lesia BONDAR, Lilia SHKOLYAR. Language features of French sociological discourse.....61

Mariia BONDARENKO. Translingualism translated: approaches to rendering James Joyce's lingual experiments (as based on the Ukrainian edition of the novel *Ulysses* translated by O. Terekh and O. Mokrovoslkyi).....67

Volodymyr BORYSOV. Specifics of terms structural modelling in modern Ukrainian education.....75

Yevheniia BURNOS. Subject-matter of food and drink vocabulary in the modern Ukrainian literary language.....80

Liudmyla VOZNIUK. Periphrases of the thematic group "representatives of the fashion world" in Ukrainian newspapers.....87

Anna VOLOVYK. Genre-stylistic diversity of folktales and literary fairy tales.....92

Iryna HARBERA. Comparative linguistic and cultural analysis of phraseological units of the Russian and Ukrainian languages with the structure of «*брать* / *брати* + somatism".....98

Aytaj Sadig HASANOVA. The hierarchy and rearrangement of lexico-semantic variants in the semantic structure of word 104

Adriana HENTS. The typology of periodization of history of Ukrainian literature of the XIX – XX centuries.....112

Ihor HONTA. Translation of English compound adjectives denoting appearance of a person into Ukrainian in the translation of the novel "Harry Potter and the Sorcerer's Stone" by Joanne Rowling.....119

Mariana HOTSANIUK (KANIUK). Phraseological units with the component "tear" in the Ukrainian language.....125

Mariia HRABOVYCH. Sensory modes of perception of the world and their importance in building the artistic space of the E.M. Remarque's work "Three Comrades".....131

Natalia HUMENIUK. Stylistic aspect of the Jeremy Corbyn realization of the discrediting opponent tactics within the UK Prime Minister Question Time discourse, 09.04.2019.....136

Sevil GURBANOVA. Error correction in writing.....143

Narmina Nazim HUSEYNOVA. Images of "little" and "extra" human in the literature of the XIX century.....151

Natalia DOLUSOVA. The concept "*SEA*" in American women's discourse of the XX–XXI centuries.....159

Dmytro DROZDOVSKYI. Specifics of the transformation of postmodernism into post-postmodernism in the British and American novels.....165

Maria DRUZHYNETS. Ukrainian oral speech in the orphoepic aspect: main issues.....172
Vitalii ZHUHAI, Olena MATERYNSKA. Means of language realization and functions of humor in German cinematography.....178
Iryna ZALIPSKA. Word-forming identity of the medical terminology affixes (comparative aspect).....188
Myroslava IVANYSHYN. Imagological accents of Halyna Pahutyak's travel essays.....194
Olena KARDASHOVA, Tetiana FILCHUK. Simulative nature of the signs in the modern media discourse.....199
Vusala Qalib KERIMLI. Connecting between the components of a syntactic whole in artistic prose the Mir Jalal Pashayev by repeat of locations.....212
Svitlana KIYKO, Alla HALAN. The category of gender in teaching German.....219
Svitlana KIYKO, Tetyana RUBANETS. Models of conversion in modern English.....226
Yaroslava KOVALOVA. The intercultural room of the dialogue in E. Canetti´s memoirs.....233
Olena KOVALCHUK. Approaches to the determination of discourse analysis.....239
Iryna KOLIIEVA, Tetiana KUPTSOVA. The representation of a woman in postmodern literature.....244
Kateryna KRAVETS. Analysis of English legal terms in "The Reckoning" by John Grisham.....250
Aynur Afsar GULIYEVA. English intonation and its components.....255
Dana KURYLENKO. The zoo-form image-symbols as markers of genetic-archaic trapharet of the symbol code of Ukrainian khymeric (the architectonics of the zoomorphic image of a horse symbol).....261
Yuliia LASKAVA. Psychological detective as a special kind of novel (by the work of V. Lys «And the Judge Will Come»).....269
Mariia LENOK. Conceptualization of literary journalistic stories in the book "The Catcher in the Rust" by P. Stekh.....274
Volodymyr LYSIUK. Metaphorization as a productive way of forming Spanish medical terminolexis.....280
Sergii LYSIUK. Functional and semantic characteristic of the prefixes of Spanish football terminology.....285
Inna LIVYTSKA. Gender subjectivity in the semiotic domain of narrative discourse.....290
Maryana MARKOVA. Francesco Petrarch's sonnet about the deer in the receptive field of the English literature of the XVI century.....296
Olena MITINA, Lidiia SHVELIDZE. Non-equivalent economic units of English – Ukrainian translation: ways of overcoming.....302
Olga NOVIKOVA. Features of functioning of the structure with parallel parts at the level of a complex sentence.....308

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ГУМАНІТАРНИХ НАУК:

Міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

HUMANITIES SCIENCE CURRENT ISSUES:

Interuniversity collection of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Young Scientists Research Papers

ВИПУСК 30. ТОМ 2
ISSUE 30. VOLUME 2

Редактори-упорядники
Микола Пантюк
Андрій Душний
Іван Зимомря

Здано до набору 01.06.2020 р. Підписано до друку 30.06.2020 р.
Гарнітура Times New Roman. Формат 64х90/8.
Друк офсетний. Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 36,27. Зам. № 0820/228. Наклад 300 прим.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 2509 від 30.05.2006 р.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони: +38 (048) 709 38 69,
+38 (095) 934-48-28, +38 (097) 723-06-08
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.